

НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:

- ◆ Құқық қорғау органдарын цифрландыру және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл –
Цифровизация правоохранительных органов и противодействие киберпреступности –
Digitalization of law enforcement agencies and countering cybercrime
- ◆ Әкімшілік құқық, әкімшілік қызмет –
Административное право, административная деятельность –
administrative law, administrative activities
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық-атқару құқығы –
Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право –
Criminal law, criminology, penal enforcement law
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика, жедел-іздігіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics, operational investigative activities
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады –
Слово молодым –
The word to the young

УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
имени М. ЕСБУЛАТОВА

4 (77)
2023

Жауапты редактор

саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:

Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
Т.А. Акимжанов (з.ғ.д., профессор),
Е.М. Бимолданов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент).

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БжҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБП бұйрығы).

Жауапты хатшы:

А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:

С.Ж. Турениязова

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Пішімі 60x84^{1/16}. №1 баспаханалық қағаз

Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 27

Басуға 21 желтоқсан 2023 ж. жіберілді.

Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ИМ

М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2023ж.

Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.

№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор

доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:

Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
С.М. Селиманова (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
Т.К. Акимжанов (д.ю.н., профессор),
Е.М. Бимолданов (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:

А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:

С.Ж. Турениязова

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 21 декабря 2023 г.
Формат 60x84 1/16. Бум. тип. №1.
Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 27
Тираж 200 экз.

© Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2023 г.
Журнал перерегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.
Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor

doctor of political sciences, candidate of law, professor

A.M. Saitbekov

Editorial Board:

Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),

R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),

L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),

S.I. Sheluhin (PhD, USA),

S.M. Selimanova (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),

G.R. Rustemova (doctor of law., professor),

J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),

T.K. Akimzhanov (Doctor of Law, Professor),

E.M. Bimoldanov (Ph.D., Associate Professor),

A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

S.Zh. Turenliyazova

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

050060, Almaty, ul. Utepova, 29

tel.: 337-80-86

website: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on December 21, 2023.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. 1. 27

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, 2023

The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan in September 2011.

Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖӘНЕ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ
DIGITALIZATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

САЙТБЕКОВ А.М.

Цифровой суверенитет – принципиальный компонент современной кибербезопасности.....12

ЕШМАНОВ М.М., ИБРАЕВА А.К.

К вопросу правового регулирования кибербуллинга в отношении детей в Республике Казахстан.....17

БАЙСЕИТОВА А.Т., КОРЖУМБАЕВА Т.М., СИДАШЕВА Ж.Е.

Анонимные информационные сети как основная сфера совершения уголовных правонарушений в сфере высоких технологий24

НУСИПЖАНОВ Н.Н., БАЗИЛОВА А.А., АКБОЛАТОВА М.Е.

Цифрландыруды құқықтық реттеу мәселелері33

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ, ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

БЕКТҰРҒАНОВ А.Е., ТЕЛЕУЕВ Г.Б.

Қазақстан Республикасында әкімшілік жауапкершілікті қолданудың кейбір теориялық және тәжірибелік мәселелері44

БАЙМУХАНОВ Е.М., СУЛЕЙМЕНОВ Т.Н.

Основные векторы современной кадровой стратегии в МВД Республики Казахстан48

ТОКСАНОВА М.Б., Р. Е. ДУЛДАШЕВА

Тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті күшейтудің заңнамалық шаралары57

АХМЕТЖАНОВА Н.Н.

О некоторых вопросах совершенствования административного законодательства в области защиты прав несовершеннолетних64

АКБОЛАТОВА М.Е., ТАГАЙБЕК К.Т., СУЛАЙМБЕКОВА С.Д.

Domestic violence against the elderly: the hidden trouble of society.....70

АВДРАСУЛОВ Е.В., САКТАГАНОВА А.В.

Professional legal awareness of judges as an element of legal culture: concept and essence75

КУСАИНОВА А.К., МАЛИКОВА Ш.Б., ОМАРОВА А.Б. Возмещение вреда, причиненного здоровью и жизни несовершеннолетнего вследствие насилия	84
САТТАРОВА А.Ф. Международный опыт профилактики школьного буллинга	93
ЮГАЙ М.Е. Некоторые аспекты взаимодействия полиции с общественностью	100
DILBARKHANOVA ZH.R, A.G. KAN., IZBASOVA A.B. On the issue of combating violence against children	106
ИБРАИМОВА Н.И. Шетелдік озық тәжірибені жасөспірімдердің теріс жолға түспеуінің алдын алуға пайдалану мүмкіндігі туралы	111
САРБАЕВ С.С., БАЙГАЗИН А.С. Су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері	119
ЕРЛАНҰЛЫ Қ., ФАТКУЛИН И.О., УТЕГЕНОВ Ч.К. Проблемы индивидуальной профилактики правонарушений в отношении лиц, состоящих на учете в ОВД	127
РЫСАЛДИЕВА А.Е., АЛИМБЕТОВА А.Р., АЛИМОВА Э.А. Роль эксперта при производстве дел об административных правонарушениях	133
АЙДАРХАНОВА К.Н., ОМАРОВА А.Б., МАЛИКОВА Ш.Б. К вопросу о формировании комплексной системы оказания помощи детям-жертвам насилия в Республике Казахстан	141
КУЛЬТЕМИРОВА Л.Т. Правовое регулирование профилактики нарушений прав несовершеннолетних	149
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL ENFORCEMENT LAW	
БАЛЫМОВ Е.Қ., ТАНАТАРОВА І.Б. Террористік қылмыс жасаған адамдардың психологиялық-криминологиялық сипаттамасы	159
РАХИМОВА Г.Н., АКИМЖАНОВ Т.К. Жазаның мақсаттары мен тиімділігіне қол жеткізу	167
СЕЙЛХАНОВА С.А., БАТЫРБАЕВ А.К., АБИЖАНОВ С.М. Аса қатыгездікпен адам өлтіру құрамының объективтік белгілерінің кейбір аспектілері және олардың іс-әрекетті саралауға әсері	174

АКИМЖАНОВ Т.К. , ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р. , ЧУКУМОВ Г.Б. О необходимости поиска новых подходов противодействия организованной преступности в Республике Казахстан	181
БАЙГУНДИНОВ Е.Н., САБИТОВ С.М., АБИЖАНОВ С.М. Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының объектісі және объективтік жағы	194
АЛИБЕКОВА А.М. К вопросу об ужесточении ответственности за семейно-бытовое насилие	202
КУАНАЛИЕВА Г.А., АБИШЕВА М.Н. Қылмыстық құқықтағы субъект:теория және тәжірибе	214
ДЖАНСАРАВЕА Р.Е., ДҮЗБАЕВА С.Б., БЕСБАЕВ А.Г. Понятие сексуального насилия в отношении несовершеннолетних	223
КЕЙКИМАНОВ А.М., БИМОЛДАНОВ Е.М. Қазақстан қоғамын трансформациялау жағдайындағы экстремизмнің қазіргі заманғысын-қатерлері туралы мәселесіне	231
СЕЙЛХАНОВА С.А., ДЮСЕБАЕВ Т.Т., ШОЙБЕКОВ К.М. Политика Республики Казахстан в сфере противодействия религиозному экстремизму	239
АПАХАЕВ Н.Ж., АШЫРАЛИЕВА Б.С., КАЛИЕВА Г.С. Международно-правовые аспекты противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем	245
МИРЗАЛИМОВА Р.А. Некоторые аспекты криминологического прогнозирования преступности	252
АМИРОВА А.А., ДЖУМАНОВА Г.Ж. Факторы насильственного экстремизма: основные подходы	259
СЕЙТАЕВА Ж.С., КАНАТОВ А.К., САПАРАЛИЕВА С.М. Предоставление периода размышления как новое средство в системе правовой защиты жертв торговли людьми в Республике Казахстан	269
УРТЕМБАЕВ А.К. Некоторые вопросы оптимизации уголовного законодательства Казахстана	277
KUANALIYEVA G.A., ABISHEVA M.N. Types of criminal offenses under criminal law	283
СИСЕНОВ Н.М., БИМОЛДАНОВ Е.М. Зарубежные практики противодействия распространения экстремизма в сети интернет	294
ALAEVA G.T., DAUBASSOVA S., TURYSBEK R.B. Counterfeit currency in kazakhstan and the united kingdom: a comparative analysis	302
НАСЫРОВА Э.М., ЦОЙ О.Р., ШОПАБАЕВ Б.А. Основные понятия в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних	308

САХАНОВА Н.Т., ТОКПАНБЕТОВА Г.Н., АХМЕТЖАНОВА Н.Н. Жазасын өтеген адамдарды әлеуметтік бейімдеу	316
ЖУБАНДЫКОВА Л.А., ХАКИМОВ Е.М. Актуальные вопросы уголовно-правовой регламентации психологического и эмоционального насилия, совершаемого в сфере семейно-бытовых отношений	323
БАРГАРИНОВ А.Р., БАБИЧ А.А. Влияние миграционных процессов на криминогенную обстановку в Республике Казахстан	337
ШАЯХМЕТОВА Ж.Б., ТАЖГАРИНА Б.К. Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы қылмыстардың азғындық әрекеттері және жыныстық қылмыстардың кейбір аспектілері	344
ИСКАКОВ А.К., БИШМАНОВ К.М., БАРГАРИНОВ А.Р. Современное состояние преступлений экстремистской направленности и влияние осужденных на радикализацию	350
СМАТЛАЕВ Б.М., НУКУШЕВА Н.А., КАРАЖАНОВ М.Д. About the tendency to cruelty to animals among women	359
ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES	
ШИДЕМОВ А.Г., ЦОЙ О.Р., ТИЛЕУБЕРГЕНОВ Е.М. Особенности расследования экстремистских преступлений	367
КОРЖУМБАЕВА Т.М., АБДУЛЛИНА С.Х. К вопросу о криминалистической характеристике заказных убийств	372
МҰХАМЕТҚАЛИЕВ Н.Ж., ҚАЛИЕВ А.Қ., БУЛЕУЛИЕВ Б.Т. Қылмыспен келген зиянның орнын толтыру барысында мүлікке тыйым салу ерекшелігі	382
ЕДРЕСОВ С.А., САРСЕНБАЕВА Б.Б. Процессуальная форма как элемент структуры уголовного процесса Республики Казахстан выступающий гарантом прав личности	387
ALAYEVA G.T., RAKHMETOVA T.A., TLEPBERGENOV O.N. The concept of a specialist in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan	392
АЛАЕВА Г.Т., ШАРИПОВА А.Б., АБАЖАНОВА М.К. Сот-экономикалық сартапу сот дәлелдерінің көзі ретінде	401

ИЛЬИНА В.О., ДЖАНСАРАЕВА Р.Е. Актуальные вопросы применения законодательства Республики Казахстан по уголовным делам, связанным с проведением судебной экспертизы в отношении объектов животного мира	407
КАЙНАЗАРОВА Д.Б. Особенности проведения первоначальных следственных действий при совершении преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения в состоянии опьянения	415
МУХАМАДИЕВА Г.Н., САПАРОВ Е.А., ШАПҚАТОВА І.Б. Реализация принципа неприкосновенности личности при производстве допроса в досудебном расследовании	425
TAPALOVA R.B., TEMIRBOLAT N.S., ARATULY K. The concepts of expertise and forensic examinatin	435
ХАН В.В. Семантическая канва принципа адвокатской тайны: дихотомия иррационального/рационального	446
ШАРИПОВА А.Б. Правовая характеристика состязательности и равноправия сторон в уголовном процессе	456
КАСЫМБЕК А.О., МУХАМАДИЕВА Г.Н., ТУРСЫНБАЙ Е.С. Прокурорский надзор – особая разновидность правовых гарантий законности в уголовном процессе.....	463
ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ TO HELP THE TEACHER	
САДУАКАСОВА Д.Н. Актуальные вопросы образования в период пандемии	472
ГАЛИУЛЛИНА А.С., ТУРЕНИЯЗОВА С.Ж. Білім алушының өзіндік жұмысын жүзеге асырудағы оқытушының рөлі	479
VALMAGAMBETOVA V.M., IBRAEVA A.K. The right to receive a higher education for military personnel of the Republic of Kazakhstan: provision and guarantees	484
НАЗАРБАЕВА С.Г., ЦОЙ А.Н., БАЗИЛОВА А.А. Современные методы преподавания: проблемы и перспективы	489

**ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
THE WORD TO THE YOUNG**

РАХИМОВА Г.Н. Түзеу жұмыстарына тарту жазасын қолдану шарттары	498
ГЛАШЕВА А.М. Теоретические воззрения на понятие и систему негласных следственных действий	505
ҚАСЫМБЕК А.О. Атқарушы органдардың қызметін мемлекеттік бақылау	513
СЕЙТАКОВА Б.М. Некоторые особенности оплаты труда сотрудников органов внутренних дел: анализ и предложения по совершенствованию	519
ЕЛЕУСИЗОВА Г.К. Правовые и социальные последствия буллинга	529
КОІЛҮБАЕВ М.Т. Methodological features of the study organized crime phenomenon	538
ДАНИЯРОВ С.Д. К вопросу о понятии субъекта коррупционного и должностного уголовного правонарушения	544
«Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналындағы жарияланымдарға қойылатын талаптар.....	550
Требования к публикациям в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова».....	553

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН
ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ
КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ
ІС-ҚИМЫЛ**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ
КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ**

**DIGITALIZATION
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

А.М. Сайтбеков¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

ЦИФРОВОЙ СУВЕРЕНИТЕТ – ПРИНЦИПИАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Суверенное государство — это независимое государство, «признанное в пределах своих границ международным сообществом» и осуществляющее «административную власть и юрисдикцию» над своим населением. Тем не менее, в цифровом пространстве это понятие не так легко поддается определению. Хотя цифровой суверенитет обычно относится к тому факту, что государство (правительство) или организация должны установить свои полномочия для осуществления своих полномочий в киберпространстве, он также фокусируется на более осязаемых вопросах, таких как технологическая зависимость или контроль над персональными данными пользователей. Фактически, движение за цифровой суверенитет, которое было запущено около десяти лет назад, нацелено на то, чтобы вернуть себе долю власти, осуществляемой в цифровом пространстве.

Ключевые слова: кибербезопасность, информационная безопасность, суверенитет, киберпреступность, цифровая гигиена, информационные технологии.

Цифрлық егемендік-қазіргі кибер қауіпсіздіктің негізгі құрамдас бөлігі

Егеменді мемлекет-бұл «өз шекарасында халықаралық қауымдастық мойындаған» және өз халқына «әкімшілік билік пен юрисдикцияны» жүзеге асыратын тәуелсіз мемлекет. Дегенмен, цифрлық кеңістікте бұл ұғымды анықтау оңай емес. Цифрлық егемендік әдетте мемлекет (үкімет) немесе ұйым кибер кеңістікте өз өкілеттіктерін жүзеге асыру үшін өз өкілеттіктерін белгілеуі керек екенін білдірсе де, ол сонымен қатар технологиялық тәуелділік немесе пайдаланушылардың жеке деректерін бақылау сияқты нақты мәселелерге назар аударады. Шын мәнінде, шамамен он жыл бұрын басталған цифрлық егемендік қозғалысы цифрлық кеңістікте жүзеге асырылатын биліктің үлесін қайтаруға бағытталған.

Түйінді сөздер: киберқауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік, егемендік, киберқылмыс, цифрлық гигиена, ақпараттық технологиялар.

Digital sovereignty is a fundamental component of modern cybersecurity

A sovereign State is an independent State «recognized within its borders by the international community» and exercising «administrative authority and jurisdiction» over its population. However, in the digital space, this concept is not so easy to define. While digital sovereignty usually refers to the fact that a state (government) or organization must establish its authority to exercise its authority in cyberspace, it also focuses on more tangible issues such as technological dependence or control over users' personal data. In fact, the digital sovereignty movement, which was launched about ten years ago, aims to regain a share of the power exercised in the digital space.

Keywords: cybersecurity, information security, sovereignty, cybercrime, digital hygiene, information technology.

Введение. Использование так называемых «умных» устройств, прочно вошло в обиход каждого человека. Мы тесно связали свою жизнь с цифровым пространством, что диктуется потребностями в обществе и бизнесе. Каждое прорывное изобретение в цифровой отрасли, так или иначе облегчает жизнь современному человеку и решает определённые задачи таким образом, что через некоторое время его эксплуатации, мы уже не мыслим выполнения своих задач без данных устройств.

Приводя простые примеры, можем с лёгкостью обратиться к самому часто используемому устройству «смартфону». Буквально пару десятилетий назад, для совершения телефонного звонка, особенно в отдалённых сельских районах, необходимо было идти в почтовое отделение. На сегодняшний день, для совершения звонка на другой конец планеты, нам необходимо лишь протянуть руку к своему устройству и сможем не только услышать собеседника, но и увидеть его на экране телефона. Более того, в случае отсутствия этого устройства у современного человека, он не сможет решить свои повседневные задачи, которые он с лёгкостью выполнял ежедневно.

Данная тенденция прослеживается во всех отраслях человеческой жизнедеятельности. Не является исключением и противоправные проявления, которые также совершаются с использованием информационно-телекоммуникационных технологий. Самое важное, что отличает простое преступление от тех, которые совершаются в сети интернет то, что современные правонарушения не знают государственных границ. Появились множество методов совершения правонарушений в другом государстве, не выходя из своей комнаты. Так же появились множество способов замаскировать следы своего пребывания в сети интернет. Прибавьте в эту формулу отсутствие международных договоров и бюрократию. В конечном итоге, мы получаем продукт по целому комплексу уголовных правонарушений трансграничного характера, с букетом проблем по их раскрытию и расследованию.

Как государственный суверенитет призван защищать права[1] и свободы человека и гражданина, частью которого он является, так и цифровой суверенитет призывает к закреплению определённых правил в цифровом пространстве, что в конечном итоге, приведёт к обеспечению защиты прав человека в интернет-пространстве.

Методы исследования. Методологическую основу научной статьи составляют общие научные и индивидуально-научные методы: сравнительный анализ, синтез, описание, обобщение, нормативно-правовые базы по кибербезопасности и информационным технологиям Республики Казахстан, формально-правовые, сравнительно-правовые методы, использование данных правовой и цифровой статистики.

Основная часть. Заглядывая в историю цифровизации [2], мы видим, что сторонники цифровых технологий в конце прошлого столетия, стремились создать власть свободную от правительств стран мира. Опубликованная в 1996 году Декларация независимости киберпространства определяет, что правительства не имеют никакой власти в этой экосистеме.

Данная декларация повлияла на рост некоторых компаний, которые предоставляли определённого рода услуги в сети интернет по типу мессенджеров, социальных сетей, форумов (где люди обменивались мнениями, фотографиями и видео). Но это только одна сторона медали. На другой чаше весов легли персональные данные этих пользователей, которые часто используются не по назначению. Некоторые, недобросовестные компании, стали продавать эти данные для таргетирования рекламы, или совершения мошеннических действий против пользователей. Даже большие компании, не защищены от утечки информации. Большим примером является компания Facebook, которая не раз заявляла о взломе и утечки персональных данных своих пользователей. А как мы знаем, к таким сетям можно привязать банковские карты для оплаты покупок, что может привести к потере денежных средств. За последние годы, в сети интернет произошло много таких инцидентов, частью которых являются и правонарушения в сети интернет, такие как мошенничества, фишинги, кардинги, DOSи DDOS атаки и многие другие вариации.

Для решения многих таких проблем, необходим цифровой суверенитет концепция которого была сформулирована в 2000-х годах. На важность цифрового суверенитета обратили внимание политики и в 2009 году, министр внутренних дел Франции Мишель Аллио-Мари подчеркнула необходимость “гарантировать цифровой суверенитет” и “распространить сферу действия верховенства закона на цифровое пространство” [3].

Под цифровым суверенитетом можно понимать независимость от политики крупных корпораций, устанавливающие жесткие правила для пользования их продуктами. В качестве примера, GAFAM должна соблюдать правила экстерриториальности, такие как Закон об облаках. Последнее разрешает правительству США получать доступ к данным, размещенным национальными компаниями, даже если их серверы расположены за пределами Соединенных Штатов.

В результате конфиденциальность таких данных никоим образом не гарантируется. Учитывая, что 92% данных [4], производимых на Западе, размещаются в США, эти законы представляют угрозу интересам бизнеса.

Но цифровой суверенитет не только независимость от корпораций, но и обеспечение безопасности граждан от противоправных действий в интернете. Каждое государство должно озаботиться вопросами такой безопасности и принять максимальные усилия для разработки методов и средств по раскрытию и расследованию преступлений в цифровом пространстве. Государства должны объединяться в союзы по борьбе с этой проблемой и обеспечивать молниеносный обмен данными, для предотвращения, раскрытия и расследования таких преступлений. Ярким примером такого соглашения является Будапештская Конвенция по борьбе с киберпреступностью 2001 года. Она, конечно, не является идеальным решением, но объединяет уже 69 стран и позволяет правоохранительным органам получать необходимую информацию по уголовному делу, совершенному в цифровой среде [5].

Необходимо заострить внимание на оповещение населения об угрозах в цифровом пространстве и цифровой гигиене. Всё дело в том, что самым слабым звеном в любой цифровой цепи, является пользователь. Мы, не задумываясь о последствиях, при регистрации на различных платформах, предоставляем всю информацию о себе и своим банковским реквизитам.

В целях просвещения населения, необходимо проводить мероприятия по ознакомлению граждан о цифровой гигиене, как государственным органам, так и неправительственным, коммерческим организациям, клиентами которых являются граждане. Важно донести до простых обывателей сущность цифрового следа, который подразделяется на активные и пассивные.

К активным следам относятся следы, которые оставляют сами пользователи в интернет-пространстве. К ним относятся посты в социальных сетях, фотографии и видео с проведённого досуга и другие. Мы даже не задумываемся о информации, которую сами предоставляем о себе, которой могут воспользоваться злоумышленники, промышляющие мошенничествами.

Под пассивными следами понимается информация, которую собирают корпорации и различные держатели социальных платформ о своих пользователях. Задумайтесь над тем, что предоставляете о себе, подписывая соглашение пользователя даже не читая его. Если обратиться к такой платформе как Tik-Tok, в пользовательских соглашениях прописано, что платформа имеет доступ к Вашему микрофону, видео и фотокамере, получает информацию о Вашем местоположении и биометрические данные о Вас и всех окружающих, кто попал в кадр Вашего объектива.

Возвращаясь к цифровому суверенитету, важным аспектом является образовательный процесс. Дело в том, что специалисты в этой области не появляются с воздуха. Мало кто из IT индустрии задумывается о борьбе с преступностью и тем более о работе в правоохранительных органах. В этой связи, необходимо рассматривать вопросы по подготовке специалистов по борьбе с киберпреступлениями на базах военных и специальных учебных заведений. В данный момент, в Алматинской академии МВД

Республики Казахстан функционирует кибер-полигон, кибер-лаборатория. Открыта кафедра Кибербезопасности и Информационных Технологий. Кроме того, с 2023 года, в первые в Казахстане, был сформирован набор курсантов для обучения по направлению IT-криминалистики [6]. Такой подход обеспечит подготовку новых специалистов в области IT для системы ОВД Республики Казахстан и переподготовки уже имеющих.

Однако усилия одного учебного заведения явно недостаточны для обеспечения кибербезопасности всей страны. Для развёртывания целой компании по подготовки специалистов по кибербезопасности очень важно объединить усилия максимального количества военных и специальных учебных заведений.

В это связи Алматинской академией разработан проект декларации по сотрудничеству в сфере образования и науки по кибербезопасности для военных, специальных учебных заведений [7].

Данный проект определяет важность каждого учебного заведения как участника декларации и ценит их вклад. Определяет озабоченность вопросом обмена профессорско-преподавательским составом в рамках академической мобильности и учебными программами для подготовки высококвалифицированных специалистов в области кибербезопасности.

Не маловажным аспектом декларации является участие частного сектора. То есть компании по обеспечении поставок интернет-трафика, кибербезопасности и IT-технологий, могут примкнуть к декларации в качестве партнёров и осуществлять свою деятельность помогая правоохранительным органам в борьбе с таким видом правонарушений и обеспечении кибербезопасности государства.

Заключение. Подводя итог сказанному, хотелось бы подчеркнуть важность создания государственных правил ведения дел в цифровом пространстве по сбору и использованию информации о пользователях. Так сказать, создать некие границы государства в интернете, которые признаны не ущемлять права человека, а обезопасить людей от противоправных посягательств.

Поставить на поток подготовку специалистов в области IT технологий и кибербезопасности в государстве, создавая при этом основу для бизнеса и развития государства в этом направлении, а также обеспечить информацией население о важности соблюдения цифровой гигиены.

Список использованных источников

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстан»)». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39754354
2. Кузнецова, А.В. Искусственный интеллект и информационная безопасность общества / А.В. Кузнецова, С.И. Самыгин, М.В. Радионов. - М.: Русайнс, 2017. - 64 с.
3. Грузин, В.В. Взаимосвязь методов и средств защиты информации объектов военного и стратегического назначения / В.В. Грузин, В.А. Генне, В.В. Шаповалов // Военно-теоретический журнал «Багдар». – 2018. – № 3 (78). – С. 37-41.
4. Рачинский, В. Problems of education in the field of cybersecurity / К. Насыров // Военно-теоретический журнал «Багдар». – 2018. - № 3 (78). – С. 34-36.
5. Sivash E. M. Questions of sovereignty are in the acts of Great French Revolution and the Holy Alliance. Problemyzakonnosti, 2011, (115): 228–237.
6. Bredikhin A. L., Protsenko E. D. Principles and properties of State sovereignty. Akademicheskijyuridicheskijzhurnal, 2016, (3): 4–12.
7. Saitbekov A., Pokusov V., Sabibolda A. (2023). Analysis and strategy to combat cybercrime in Kazakhstan. Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени м. Есбулатова, 3(76), с. 11-15.

Сведения об авторе

Сайтбеков А.М. - начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, д.полит.н., к.ю.н., профессор, генерал-майор полиции.

Saitbekov A. - Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Political Sciences, Candidate of Legal Sciences, Professor, Major General of Police.

Сайтбеков А.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саяс.ғ.д., з.ғ.к., профессор, полиция генерал-майоры.

М.М. Ешманов¹, А.К. Ибраева¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева
Актобе, Республика Казахстан

К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КИБЕРБУЛЛИНГА В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящей статье рассматриваются вопросы правового регулирования кибербуллинга в отношении детей в Республике Казахстан. Проведен обзор норм международного и национального законодательства, посвященного обеспечению информационной безопасности несовершеннолетних. На основе анализа норм сформулировано мнение о недостаточной эффективности принимаемых превентивных мер и о том, что правоохранительные органы вынуждены бороться с последствиями противоправных деяний. Рассмотрены основные группы информационных угроз безопасности детей и подростков в Интернете, признаки киберзапугивания. По итогам исследования сформулирован вывод о необходимости определения признаков, видов, форм кибербуллинга. Определено, что одним из приоритетов государственной деятельности по профилактике кибербуллинга является введение юридической ответственности на законодательном уровне за его совершение, что также это позволит регулировать отношения в сфере профилактики правонарушений, криминологического прогнозирования, принятия мер общей и индивидуальной профилактики. Авторами сделан вывод о целесообразности разработки ряда соответствующих мер правовой направленности по предупреждению подобных правонарушений.

Ключевые слова: кибербуллинг, буллинг, несовершеннолетние, дети, подростки, профилактика, правонарушения, превентивные меры, правовое регулирование, интернет.

Қазақстан Республикасында балаларға қатысты кибербуллингті құқықтық реттеу мәселесі

Осы мақалада Қазақстан Республикасындағы балаларға қатысты кибербуллингті құқықтық реттеу мәселелері қаралады. Кәмелетке толмағандардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған халықаралық және ұлттық заңнама нормаларына шолу жасалды. Нормаларды талдау негізінде қабылданатын алдын алу шараларының тиімділігінің жеткіліксіздігі және құқық қорғау органдары құқыққа қайшы әрекеттердің салдарымен күресуге мәжбүр екендігі туралы пікір тұжырымдалды. Интернеттегі балалар мен жасөспірімдердің қауіпсіздігіне ақпараттық қауіптердің негізгі топтары, кибербуллинг белгілері қарастырылған. Зерттеу нәтижелері бойынша кибербуллингтің белгілерін, түрлерін, формаларын анықтау қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Кибербуллингтің алдын алу жөніндегі мемлекеттік қызметтің басымдықтарының бірі оны жасағаны үшін заңнамалық деңгейде құқықтық жауапкершілікті енгізу болып табылады, бұл сонымен қатар құқық бұзушылықтардың алдын алу, криминологиялық болжау, жалпы және жеке профилактика шараларын қабылдау саласындағы қатынастарды реттеуге мүмкіндік береді. Авторлар осындай құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша құқықтық бағыттағы бірқатар тиісті шараларды әзірлеудің орындылығы туралы қорытынды жасады.

Түйінді сөздер: кибербуллинг, қорқыту, кәмелетке толмағандар, балалар, жасөспірімдер, алдын алу, құқық бұзушылық, алдын алу шаралары, құқықтық реттеу, интернет.

On the issue of legal regulation of cyberbullying against children In the Republic of Kazakhstan

This article discusses the issues of legal regulation of cyberbullying against children in the Republic of Kazakhstan. The review of the norms of international and national legislation devoted to ensuring the information security of minors is carried out. Based on the analysis of the norms, the opinion is formulated about the insufficient effectiveness of the preventive measures taken and that law enforcement agencies are forced to deal with the consequences of illegal acts. The main groups of information threats to the safety of children and adolescents on the Internet, signs of cyberbullying are considered. Based on the results of the study, a conclusion was formed about the need to determine the signs, types, forms of cyberbullying. It is determined that one of the priorities of state activities for the prevention of cyberbullying is the introduction of legal responsibility at the legislative level for its commission, which will also allow regulating relations in the field of crime prevention, criminological forecasting, taking measures of general and individual prevention. The author concludes that it is expedient to develop a number of appropriate legal measures to prevent such offenses.

Keywords: cyberbullying, bullying, minors, children, adolescents, prevention, offenses, preventive measures, legal regulation, Internet.

Введение. «Критически важно принять новые меры по защите прав человека. Для меня эта проблема является приоритетной. Как и весь мир, Казахстан тоже столкнулся с незащищенностью граждан от травли в Интернете. В первую очередь от этого страдают дети. Они особенно остро воспринимают интернет-травлю, которая, к сожалению, приводит к печальным последствиям. Пришло время принять законодательные меры по защите граждан, особенно детей, от кибербуллинга», - отметил К. Токаев в послании народу Казахстана в 2020 году [1].

Информационно-коммуникационные технологии являются одним из наиболее важных факторов, влияющих на формирование общества XXI века [2, с.104]. Не стоит забывать, что преступления во сфере высоких технологий являются следствием общей цифровизации общества [3, с.154].

Постоянное развитие и повсеместное внедрение в повседневную жизнь информационно-телекоммуникационных технологий дает возможность доступа практически к любой информации, которая удовлетворяет образовательные, коммуникативные, познавательные и иные потребности.

Интернет-пространство как совокупность компьютерных сетей и информации в первую очередь представляет собой множество людей, активно взаимодействующих между собой в виртуальном пространстве, в котором создаются собственная культура, иерархия ценностей и особого языка [4]. Обеспечение безопасности детей является одним из основных национальных приоритетов Республики Казахстан. Понятие личной безопасности охватывает теперь не только физическую неприкосновенность, но и психологическую безопасность путем охраны личности от противоправных вербальных посягательств в виртуальном пространстве.

Анализ источников научной литературы позволил заключить, что вопросу информационной безопасности личности, в том числе несовершеннолетней, уделяется внимание такими казахстанскими и зарубежными учеными-юристами как И.Л. Бачило, В.А. Бессонов, Б. Калаганов, Е. Каиржанов, М.В. Мархгейм, К.С. Мауленов, Л.Ф. Татарнинова, Б.Х. Толеубекова и др.

Методы исследования. В процессе подготовки настоящей статьи использовались такие методы познания социально-правовой и профессионально-правовой действительности, как диалектический, статистический, сравнительно-правовой, системно-логический, моделирование.

Основная часть. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 года провозглашает принципы государственной защиты детства (п.1 ст. 27) и возможности ограничения прав и свобод человека и гражданина в той мере, в какой это необходимо в целях защиты здоровья и нравственности населения (п. 1 ст.39). В соответствии с национальным законодательством ребенком признается лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста (совершеннолетия) [5].

В статье 3 Конвенции ООН «О правах ребенка» от 20 ноября 1989 года, ратифицированной Республикой Казахстан в 1994 году, закреплено, что ребенок имеет право свободно выражать свое мнение. Это право включает свободу искать, получать и передавать информацию и идеи любого рода, независимо от границ, в устной, письменной или печатной форме, в форме произведений искусства или с помощью других средств по выбору ребенка. Осуществление этого права может подвергаться некоторым ограничениям, однако этими ограничениями могут быть только те ограничения, которые предусмотрены законом и которые необходимы для уважения прав и репутации других лиц, для охраны государственной безопасности, общественного порядка, здоровья или нравственности населения [6].

3 июня 2011 года была принята резолюция ООН, признающая доступ в Интернет базовым правом человека. Отключение конкретных регионов от Интернета считается нарушением прав человека! [7].

В последние годы бурного развития сферы информационно-коммуникационных технологий, появилась возможность свободного доступа к сети Интернет, а навыками пользования гаджетом обладают даже дети. В связи с чем, сегодня для ребенка существует угроза совершенно нового направления – это угроза информационной безопасности.

Правовое регулирование вопросов информационной безопасности несовершеннолетних осуществляется Конституцией Республики Казахстан и международным правовым актам, к числу которых относятся Конвенция о правах ребенка (1989 года); Женевская Декларация прав ребенка (1924 года); Декларация прав ребенка (1959 года); Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей (2000 года) и др.

Отдельные нормы содержатся в законах Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года, «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 года, «О рекламе» от 19 декабря 2003 года, «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года, «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 года.

Так, в целях совершенствования обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних в Республике Казахстан 2 июля 2018 года был принят Закон «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию».

В целях профилактики совершения буллинга в организациях образования Приказом Министра просвещения Республики Казахстан от 21 декабря 2022 года № 506 утверждены «Правила профилактики травли (буллинга) ребенка», которые предусматривают деятельность субъектов профилактики в организациях образования, порядок проведения профилактики и приема информации о буллинге, действия по выявлению признаков травли ребенка и реагирования на них.

Кибербуллинг также рассматривается среди информационных угроз и отечественными исследователями. В настоящее время все сильнее утверждается представление об агрессии как о мотивированных внешних действиях, деструктивном поведении, нарушающем нормы и правила существования людей в обществе, наносящее вред объектам нападения, причиняющее физический ущерб или психологический дискомфорт (отрицательные переживания, состояния напряженности, страха, подавленности и др.) [8, с. 92].

На наш взгляд, на сегодняшний день законодателем недооценена проблема кибербуллинга в отношении детей. Опасность его кроется в негативных последствиях. Дети, ставшие жертвами данного явления в дальнейшем, страдают от «просто» психологических травм, которые могут иметь отголоски на протяжении всей дальнейшей жизни, до

необратимых последствий – суицида или же формирования в ребенке, вчерашней жертве, нового киберагрессора, которым руководит чувство мести [9, с.285].

Американские исследователи выделяют три группы угроз безопасности детей и подростков в Интернете: небезопасные контакты (общение, которое может привести к сексуальному насилию); кибербуллинг; материалы «опасного» содержания (противоправный контент) [10, с.19].

Типы опасности, которая угрожает детям в Интернете:

- угроза личной безопасности: общение с незнакомыми людьми или привлечение к противоправным действиям;

- безопасность других: кибербуллинг, совершение преступлений, посягательство на безопасность окружения;

- утечка личной информации-разглашение номеров кредитных карт, номеров телефонов и опасности загрузивредоносных программ [11].

Признаки киберзапугивания могут включать:

- эмоциональное угнетение вовремя или после использования Интернета или телефона;

- сокрытие определенных фактов своего интернет общения;

- избегание школьных или дружеских встреч;

- приступы немотивированного гнева дома;

- изменение настроения, поведения, сна или аппетита;

- желание прекратить пользоваться компьютером или мобильным телефоном;

- избегание разговоров о деятельности компьютера или мобильных телефонов [12].

Дж. Хейвард считает, что киберзапугивание может включать:

1) отправка бесполезных текстовых сообщений, электронной почты и сообщений в чате;

2) переадресация конфиденциальных писем по электронной почте, текстовых сообщений или сообщений в чате другим учащимся;

3) доминирование ученику злобными текстовыми сообщениями;

4) открытие унижительного веб-сайта или страницы профиля ученика и приглашение других к комментариям;

5) использование камеры мобильного телефона для снятия видеоили фотографирование ученика с целью его компроментирования [13 с. 195].

3 мая 2022 года принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации»

Этот Закон внес изменения в ряд нормативных правовых актов, среди которых Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года «О правах ребенка в Республике Казахстан», Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании», дополнив их положениями об буллинге и кибербуллинге.

Было законодательно определено понятие «буллинг», его основные признаки. Так, травля (буллинг) ребенка – систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций (кибербуллинг).

Современное определяет понятие «кибербуллинг» посредством применения термина «средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций».

Определение понятия кибербуллинга как противоправного деяния и установление ответственности за его проявления (формы) в Республике Казахстанна современном этапе в научной и законодательной сферах не сформулировано.

Однако некоторые его проявления являются крайне опасными и могутпривести как разновидность буллинга к тяжелым последствиям, связанным совредем для здоровья и жизни лиц [14, с. 282].

Самоизоляция, дистанционное обучение, увеличение времени общения в Интернете, не всегда возможность контролировать детей родителями, не знание правил безопасности в сети может привести к ситуации кибербуллинга. Дети и подростки в силу возраста не обладают способностью распознавать качество предложенной информации, у них еще не сформированы критерии различия, они не видят опасность и не осознают риски, принимают все сведения как данность, не понимая, что они могут быть противозаконными, неэтичными, недостоверными, вредоносными.

В связи с чем необходимо обучать детей навыкам информационной безопасности в виртуальном пространстве, применять лицензионные антивирусные системы для персональных компьютеров, смартфонов и гаджетов, программ-блокировщиков спама и рекламы, подбирать сложные пароли, посещать надежные, официальные сайты, общаться только с теми, с кем пользователь знаком в реальной жизни или общается достаточно долгое время [15, с.3].

Что касается правового регулирования данного вопроса, то на сегодняшний день в системе национального законодательства имеются нормативные правовые акты, предусматривающие составы правонарушений, содержащие отдельные признаки кибербуллинга.

Так, в соответствии со статьей 131 УК РК «Оскорбление» определяется как унижение чести и достоинства другого лица, выраженное в неприличной форме. Часть вторая указанной статьи предусматривает квалифицирующие признаки оскорбления: совершенное публично или с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций.

Важно отметить, что с учетом положений статьи 15 УК РК оскорбление, совершенное лицом, не достигшим 16 летнего возраста, привлечению к уголовной ответственности не подлежит, тогда как буллинг чаще всего совершается в детской и подростковой среде. Такой подход к уголовно-правовому понятию и значению оскорбления не позволяет в полной мере защитить права несовершеннолетних по делам об оскорблении.

Кроме того, проявления буллинга могут квалифицироваться по статье «Клевета», которая в 2020 году произошла декриминализацию и перешла из разряда уголовных правонарушений в административные. В соответствии со статьей 73-3 КоАП РК, клевета — это распространение заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство другого лица или подрывающих его репутацию. Согласно КоАП РК, ответственность за совершение административного правонарушения наступает с 16 лет. В отличие от уголовного, административное законодательство не предусматривает снижения возраста привлечения лица к ответственности за отдельные категории правонарушений.

С точки зрения позиции законодателя, субъектами клеветы и оскорбления не могут выступать лица, не достигшие 16-летнего возраста. Аналогично с мерами уголовно-правовой защиты, административно-правовые меры не позволяют в полной мере обеспечить защиту прав несовершеннолетних по делам о клевете.

Заключение. Развитие информационно-коммуникационных технологий, увеличение случаев агрессивного поведения в Интернете среди участников образовательного процесса требует принятия новых нормативно-правовых актов, внесения изменений в действующие в соответствии с международным стандартом и иностранным опытом. Насущной потребностью является определение понятия, определение признаков, видов, форм, юридической ответственности за кибербуллинг на законодательном уровне. Учитывая опыт иностранных стран, понимаем, что информационно-коммуникационные технологии в современных условиях являются неотъемлемой частью жизни общества и их роль постоянно растет. В связи с чем необходимо принять закон, который бы гарантировал защиту от кибербуллинга, устанавливал правовой механизм противодействия кибербуллингу, предусматривал действенную процедуру внесения изменений в соответствии с быстрым развитием информационно-коммуникационных технологий и информационно-правовых отношений. Перед современным обществом встала особая задача: обезопасить граждан от

негативного информационного влияния в виртуальном пространстве как неотъемлемой части современной реальности. При этом усиленной охраны требует подрастающее поколение как наиболее уязвимое в силу психологической, социальной и физиологической незрелости. Оно нуждается в защите от отрицательного информационного воздействия в первую очередь.

Решению проблемы кибербуллинга должны способствовать соответствующие государственные органы, родители, учебные заведения, педагоги, институты гражданского общества, которые могут присоединиться к противодействию насилию над детьми. Образовательные учебные планы должны включать отдельные спецкурсы по медиаграмотности и информационной безопасности, учитывая возрастные особенности детей.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства К.Токаева народу Казахстана 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» // Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g дата обращения: 21.10.2023.
2. Ибрагимов Г. Подходы государств Центральной Азии к вопросам управления интернетом и обеспечения информационной безопасности // Индекс безопасности. –2013.– №1. (104). С. 103 – 128.
3. Корякин И.П., Шульгин В.П. Отдельные вопросы уголовно-правового анализа криминалистической характеристики преступлений в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. – №2 (71). – С. 154-161.
4. Негативная роль стигматизации в процессе социализации российской молодежи // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-detey-v-virtualnom-prostranstve-kiberbulling-kak-stigmatizatsionnyy-faktor> дата обращения: 21.10.2023.
5. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> дата обращения: 20.10.2023.
6. Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года // Интернет-ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml дата обращения: 20.10.2023.
7. Права человека на доступ к Интернету // Интернет-ресурс: <http://libre.life/doc/declaration/ihr/gu> дата обращения: 21.10.2023.
8. Ениколопов С. Агрессия и Интернет. Психологическая природа и динамика развития: учебное пособие. – М.: ИФНА МВД России, 2009. – 77 с.
9. Хасанова В.В. Уголовно-правовые механизмы информационной защиты несовершеннолетних в Республике Казахстан // Актуальные проблемы правотворчества и правоприменительной деятельности в Республике Казахстан: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Костанай: КРУ, 2021 г. – С. 284-287.
10. Palfrey J., Boyd D. and Sacco D.: Enhancing child safety and online technologies. – NY: Carolina Academic Press, 2010. - 229 p.
11. Как детям безопасно «залипать» в гаджетах на время карантина // Интернет-ресурс: <http://hromadske.kz/posts> дата обращения: 21.10.2023.
12. Что такое кибербуллинг // Интернет-ресурс: <https://klepkainfo.com/zdorovya/kiber-buling-viznachennya-oznaki-metodi.html> дата обращения: 21.10.2023.
13. Nayward J.: Laws against cyberbullying: a threat to students' freedom of speech. – LA: US Books, 2013. – 206 p.
14. Миронюк Т. В., Запорожец А. К. Кибербуллинг в Украине – социально опасное явление или преступление: определение и противодействие // Юридический журнал Национальной академии внутренних дел. – 2018. № 2 (60). – С. 275-284.
15. Барей Н.С., Мальцева В.А. Информационная безопасность детей в виртуальном пространстве. Кибербуллинг как стигматизационный фактор // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-detey-v-virtualnom-prostranstve-kiberbulling-kak-stigmatizatsionnyy-faktor> дата обращения: 21.10.2023.

Сведения об авторах

Ешманов М.М. - начальник курса Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букенбаева, полковник полиции.

Ибраева А.К. - начальник кафедры общеюридических дисциплин Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени Малкеджара Букенбаева, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Ешманов М.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының курс бастығы, полиция полковнигі.

Ибраева А.К. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі

Yeshmanov M.M. - Head of the course of the Aktobe Law Institute Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police Colonel.

Ibraeva A.K. - Head of the Department of General Legal Disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, candidate of law, police Colonel.

А.Т. Байсеитова¹, Т.М. Коржумбаева¹, Ж.Е. Сидашева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АНОНИМНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ СЕТИ КАК ОСНОВНАЯ СФЕРА СОВЕРШЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В настоящее время подавляющее количество высокотехнологичных преступлений совершается с использованием так называемых «анонимных сетей», в которых собираются как любители нелегального скачивания музыки и видеоконтента, так и серьезные преступники: торговцы наркотиками и оружием, детьми и детской порнографией, террористы и экстремисты. Прежде всего, их привлекает относительная безнаказанность и защищенность анонимных сетей. Анонимайзеры – это либо сайты, либо компьютерные программы и приложения. Задача анонимайзера – спрятать от посторонних информацию о том, какие страницы и когда посещаются, что скачивается и так далее. При этом можно не только посещать привычные страницы, но и подключиться к анонимным сетям, называемым по-разному: Darknet, Hidden Services или же Deepweb. В статье авторами рассмотрены особенности работы и функционирования анонимных сетей как одного из основных средств совершения особо опасных преступлений в сфере высоких технологий, путем анонимного пользования.

Ключевые слова: Интернет, «теневого Интернет», анонимные сети, сайт, страница, сервер, анонимайзеры, хакер, шифрование.

Анонимді ақпараттық желілер жоғары технологиялар саласында қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаудың негізгі саласы ретінде

Қазіргі уақытта жоғары технологиялық қылмыстардың басым көпшілігі музыка мен бейне контентті заңсыз жүктеп алуы ұнатушыларды, сондай-ақ ауыр қылмыскерлерді: есірткі және қару-жарақ, балалар және балалар порнографиясын сатушылар, террористер мен экстремистер «анонимді желілер» арқылы жасалады. Анонимайзерлер-бұл сайттар немесе компьютерлік бағдарламалар мен қосымшалар. Анонимайзерлердің міндеті-қай беттерге және қашан кіретіні, не жүктелетіні және т.б. туралы ақпаратты бөгде адамдардан жасыру. Сонымен қатар, таныс беттерге кіріп қана қоймай, әртүрлі аталатын анонимді желілерге қосыла аласыз: Darknet, HiddenServices немесе Deepweb. Мақалада авторлар анонимді пайдалану арқылы жоғары технологиялар саласында аса қауіпті қылмыстар жасаудың негізгі құралдарының бірі ретінде анонимді желілердің жұмысы мен жұмыс істеу ерекшеліктерін қарастырады.

Түйінд сөздер: Интернет, «көлеңкелі Интернет», анонимді желілер, сайт, бет, сервер, анонимайзерлер, хакер, шифрлау.

Anonymous information networks as the main area of criminal offenses in the field of high technology

Currently, the vast majority of high-tech crimes are committed using so-called "anonymous networks", which gather both fans of illegal downloading of music and video content, and serious

criminals: traffickers of drugs and weapons, children and child pornography, terrorists and extremists. First of all, they are attracted by the relative impunity and security of anonymous networks. Anonymizers are either websites or computer programs and applications. The task of the anonymizer is to hide from outsiders information about which pages are visited and when, what is downloaded, and so on. At the same time, you can not only visit familiar pages, but also connect to anonymous networks, called in different ways: Darknet, Hidden Services or Deepweb. In the article, the authors consider the features of the work and functioning of anonymous networks as one of the main means of committing particularly dangerous crimes in the field of high technology, through anonymous use.

Keywords: Internet, "shadow Internet", anonymous networks, website, page, server, anonymizers, hacker, encryption.

Введение. Анонимные сети и ранее были известны IT-специалистам, революционерам и преступникам. Помимо интереса к шифрованию электронной переписки и использованию гарантирующих анонимность поисковых машин, многие открывают для себя возможности анонимного пользования Сетью. Можно не только посещать привычные страницы, но и подключиться к анонимным сетям. Цена, которую платит пользователь за анонимность – более медленная скорость соединений. Параллельная интернет-реальность анонимных сетей должна была дать людям, живущим в тоталитарных государствах, возможность свободно выходить в Сеть. Именно поэтому анонимными сетями активно пользовались революционеры в арабских странах. Но на самом деле, в анонимных сетях собираются в первую очередь любители нелегального скачивания музыки и видеоконтента, а также преступники, финансовый оборот которых осуществляется в основном с помощью цифровых валют. В связи с этим, сегодня все чаще в криминальной деятельности используются высокие технологии, характеризующиеся: анонимностью сведений о владельце ресурса; отсутствием требований идентификации или подтверждения; защитой информации шифром; ограничением доступа к личным архивам; хранением информации на удаленных серверах; использованием приложений, временно хранящих информацию (Snapchat, Wickr), криптоустойчивых мессенджеров и анонимных систем виртуальных туннелей, применяющих специальные веб-браузеры и уникальные домены (TOR, DarkNet, Telegram, Jabber, RetroShare, I2P, P2P, FreeNet, Riffle); использованием торговых площадок в «темной сети» (AlphaBay, Cryptomarket, Hansa, Nucleus).

Методы. В процессе написания статьи использовались такие методы как диалектический, статистический, сравнительно-правовой, системно-логический. Кроме того, применялись методы познания, такие как, синтез, анализ, дедукция, индукция, анкетирования, интерпретации, дискурсивного анализа, экспертной оценки.

Основная часть. Современные усилия международного сообщества и отдельных государств зачастую не успевают за динамичным развитием высоких технологий и их использованием в криминальных целях [1, с.222]. В 2008 году разработчики выложили код программного обеспечения в свободный доступ, чтобы достигнуть сетевой свободы и анонимности смогли все. Как это часто бывает в подобных случаях, новые горизонты открылись не только перед законопослушными пользователями, ищущими конфиденциального общения, но и перед криминалом. Тот, в свою очередь, довольно быстро освоился в «подполье», организовал там черный рынок и начал процветать.

В настоящее время «теневого Интернет» находится на подъеме. Все больше и больше интернет-пользователей идут на его «темную сторону». Каждый знает, что Интернет – это бесконечный источник информации, а такие поисковики как Google, Yahoo и Bing могут утолить нашу жажду в информации с помощью всего нескольких ключевых слов, в результате чего за считанные секунды получаются огромные списки информации. Но при этом, как считают специалисты, большинство имеют доступ всего к 4 % «всемирной паутины» [2].

Сейчас эксперты предполагают, что наибольший процент наркооборота приходится на анонимную сеть, поскольку появление маршрутизаторов, подключенных к сети Интернет, усовершенствование возможностей мобильной связи открыли перед наркодилерами новые возможности совершать с использованием компьютерных средств преступления наркотической направленности. При этом отсутствует необходимость в личном контакте сбытчика и приобретателя наркотиков. Сбытчик создает интернет-сайт с целью торговли наркотиками, приобретатели наркотиков с использованием криптовалюты обеспечивают анонимный платеж. После получения платежа наркосбытчик скрытым образом делает «закладку» и сообщает своим клиентам о месте, где можно забрать наркотики, через сообщения с использованием средств шифрования, встроенных в различные виды устройств. Использование новых ИКТ в организации и функционировании нелегального наркооборота ведет к увеличению объемов сбыта наркотиков.

В чем же отличие анонимных сетей от обычного Интернета? В традиционной сети посылается запрос на сервер вызываемого сайта и там оставляются свои данные. Все действия в том или ином виде хранятся на серверах интернет-страниц. За ними легко проследить по уникальному IP-адресу, по которому можно вычислить и реального пользователя. В анонимных сетях все выглядит по-другому. Большинство из них работает децентрализованно. Например, страницы анонимных сетей просто так через Google не найти. Вместо этого существуют просто списки страниц, которые собирают такие сервисы, как Newzbin Search или HiddenWiki. Входя в них, идет соединение с частным компьютером, который работает одновременно и как сервер. Между компьютерами начинается передача данных без привычных посредников. По некоторым данным, обнародовавший информацию о программе электронной слежки экс-агент американских спецслужб Эдвард Сноуден тоже пользовался Darknet, чтобы установить контакт с редакцией газеты The Guardian, журналистам которой он передал сведения о деятельности западных спецслужб. Считается, что создатели децентрализованных анонимных сетей серьезно затруднили главную задачу спецслужб и других структур, интересующихся поиском личных данных. В Darknet любой пакет данных отправляется на три случайным образом выбранных компьютера-сервера. В итоге затруднительно проследить, кто, когда, кому и что именно отправил [3].

Главная технология, поддерживающая Darknet – это TOR-сети (TOR – аббревиатура от англ. «The OnionRouter» – луковичная маршрутизация). Пакет данных, передаваемый по узлам сети, многократно шифруется.

Любая веб-страница, которую можно найти с помощью поисковика, относится к «Surface Web» – видимый Интернет (индексируемый), и ссылки на эти страницы находятся достаточно легко. Другие страницы (например, те, что включены во всплывающие окошки или скрыты за формами авторизации) рассматриваются как «Deep Web» (глубокий Интернет), потому что их нельзя просто так найти, и они не публичны. При этом Deep Web намного больше, чем Surface Web. Некоторые эксперты считают, что Surface Web содержит до 1 миллиарда документов, в то время, как Deep Web содержит 550 миллиардов, т.е. намного больше. Большинство страниц в Deep Web полностью свободны для доступа. Хотя информацию в Deep Web найти намного сложнее, все же 95 % таких страниц, видеофайлов и картинок вполне свободны для доступа. В Deep Web для свободного доступа недоступна такая информация, которая, например, доступна только по платной подписке (СМИ) или при регистрации на сайте [4].

Чтобы лучше понять «теневого Интернет», необходимо представить весь Интернет в виде айсберга, который разделен на пять частей, каждая из которых погружена еще больше, чем предыдущая:

Уровень 1. На верхушке айсберга находятся все страницы, к которым можно получить доступ с использованием поисковых систем. Эта часть Интернета видима и доступна для «простых смертных», а информация в нем полностью отслеживаема.

Уровень 2. Чуть ниже поверхности воды находятся те страницы или сайты, которые не индексируются (сайты, которые не видимы в поисковиках) традиционными поисковыми

системами (наподобие Google или Yahoo). Они доступны только для тех, кто «в курсе» этих сайтов.

Уровень 3. Еще глубже находится информация (преимущественно, нелегальная), которую очень сложно найти «в открытую».

Уровень 4. Здесь можно найти любой тип нелегального сайта. Большинство из них находятся под мониторингом правительства США (например, веб-сайты детской порнографии).

Уровень 5. Самая нижняя точка – «темная сторона Сети» (Darknet или Dark Web). Будучи раем для хакеров, эта часть веба основана на наборе частных сетей, доступ к которым может осуществляться только «надежными» пользователями. Это самая темная сторона Интернета: она не подчиняется стандартным протоколам и небезопасна [5].

Помимо обычных криминальных проявлений, таких как: продажа наркотиков, оружия, представления различных нелегальных услуг, например, услуг киллеров, Darknet может содержать угрозы и для национальной безопасности. Так, в России он выступил ресурсом для проведения выступлений на Манежной площади в Москве в декабре 2010 года и для осуществления других акций радикально настроенной молодежи [6, с.23].

Что касается казахстанских реалий, то сотрудники подразделений по противодействию экстремизму в своей практике не встречались с использованием анонимных сетей при организации протестных акций деструктивными политическими организациями. Соответственно, сведений об этом в уголовных делах по таким фактам также нет.

С учетом потенциальной опасности таких технологий, российские законодатели в последние годы работают над законопроектом по запрету использования анонимайзеров. Вместе с тем, власти России ведут пока безуспешные переговоры с их владельцами. Из-за этого также затруднена разработка законопроекта о регулировании «Телеграмм»-каналов, которые для своей пропаганды и вербовки сторонников использует, в частности, группировка ИГ. Пока сложно сказать, как будут выглядеть ограничения для анонимайзеров. Конституционные права и свободы граждан предполагают, что вскрывать их личные данные просто так нельзя, как нельзя и врываться в квартиры без ордера. Для начала должно быть начато следствие, что непросто, если человек не «наследил» в открытом доступе. Есть и чисто технические проблемы, с которыми сталкиваются спецслужбы всего мира, уже накопившие солидный опыт и не менее солидную базу данных по пользователям Darknet [7].

Позиция опрошенных казахстанских сотрудников оперативных аппаратов ОВД о перспективах законодательного блокирования анонимайзеров в нашей стране показывает, что неизученность этой проблемы препятствует формированию какой-либо четкой позиции по данному вопросу. Около 20 % поддерживают такую идею, столько же возражают против нее, а большинство респондентов (около 60 %) затруднились дать однозначный ответ.

Между тем, тревожная для Казахстана тенденция заключается в том, что к нелегальному бизнесу давно присоединились и русскоязычные обитатели TOR. Отмечается, что ежемесячно они продают и покупают наркотиков на миллиарды рублей, заполняя улицы крупных городов тайниками-закладками с марихуаной, амфетамином и психоделиками. Этот рынок четко разделен на сферы влияния и монополизирован крупнейшей в СНГ площадкой Russian Anonymous Marketplace или RAMP, работающей более чем в 100 городах России, Белоруссии и Украины. Администраторы и продавцы ежемесячно зарабатывают до полумиллиона долларов, активно расширяют клиентскую базу, нанимают новых производителей и распространителей наркотиков и практически не встречают противодействия со стороны правоохранительных органов. При этом не взимаются комиссии с каждой сделки, а для наркоторговцев продаются специальные квоты: 300 долларов за саму возможность торговать на площадке и 400-800 долларов – за каждое реализуемое вещество. Еще за 300 долларов можно выкупить место на главной странице, а за 700 долларов – разместить рекламный баннер в шапке сайта. За два года аудитория RAMP превысила 15 тысяч человек. Все общение на RAMP изначально

строилось только через внутреннюю систему зашифрованных по PGP личных сообщений или защищенный мессенджер Jabber, а наркотики приобретались за Bitcoin или через платежную систему Qiwi. Все вещества распространялись с помощью тайников-закладок, инструкции по поиску которых клиенты получали от продавцов.

RAMP не был единственной подобной площадкой в русскоязычном Darknet. Помимо него, до 2015 года существовал ряд серьезных конкурентов. Купить запрещенные вещества можно было на площадках R2D2, AmberRoad, Malina и RuTor. В результате настоящей войны за передел рынка при помощи серии DDoS-атак со стороны RAMP все они были устранены [8].

Пользуясь этой аналогией, можно предположить наличие подобных Darknet-площадок в Казахстане или в Центральной и Средней Азии, либо включение нашего региона в российский сегмент. Вместе с тем, опрос оперативных работников подразделений по борьбе с киберпреступлениями ОВД показал, что никто из них в своей практике не встречал признаков функционирования таких площадок.

Соответственно, в изученных уголовных делах по фактам преступлений в сфере высоких технологий, информация о существовании аналогичных торговых Интернет-площадок отсутствует.

Справедливости ради следует отметить, что не всегда Darknet предполагает криминал. Так, в марте 2017 года победителем Effie Awards Russia 2017 в номинации «Медианоминации и медиаидея» за достижения в маркетинге и рекламе была объявлена маленькая московская кофейня «Кооператив черный». При минимальном бюджете на продвижение владельцы решили открыть онлайн-магазин кофе в Darknet, в результате чего их продажи выросли на 300 %, а показатель PR Value (экономия финансов за счет рекламы) приблизился к миллиону долларов США [7].

Вместе с тем, Darknet и TOR не являются единственными возможными анонимными инструментами для совершения преступлений в сфере высоких технологий.

Еще одна технология – это VPN (англ. VirtualPrivateNetwork – виртуальная частная сеть) – обобщённое название технологий, позволяющих обеспечить одно или несколько сетевых соединений (логическую сеть) поверх другой сети (например, Интернет). Эта технология работает благодаря использованию средств криптографии (шифрования, аутентификации, инфраструктуры открытых ключей, средств для защиты от повторов и изменений передаваемых по логической сети сообщений).

Соединение с VPN называется «туннелем». Он создаётся на основе обычного подключения к интернету. Туннель – это подключение между компьютером и компьютером-сервером. Оба компьютера, в свою очередь, называются узлами или «peers». Каждый из узлов отвечает за степень защищённости соединения до того, как они попадут в туннель. После подключения к VPN-серверу все данные начинают передаваться между компьютером и сервером в зашифрованном виде. Уже с VPN-сервера все данные передаются к внешним ресурсам, которые запрашиваются.

Существует значительная разница между VPN и TOR. Плюсы TOR:

- нельзя отследить посещаемые с IP-адреса ресурсы;
- сеть распределённая, следовательно, её сложно закрыть;
- бесплатно.

Минусы TOR:

- низкая скорость соединения из-за того, что трафик проходит через несколько узлов;
- многие провайдеры блокируют узлы TOR у себя в сети;
- трафик на последнем узле не шифруется, а значит, доступен третьим лицам

Анонимизировать свою активность в сети можно и с помощью технологии Proxu-соединения, которое чем-то похоже на TOR. Однако в этом случае речь о шифровании данных не идёт. Трафик с компьютера проходит через компьютер Proxu-сервер и уже оттуда идёт обращение на конечный сайт [9].

Прокси-сервер маскирует данные от владельцев приложений и сайтов, которые посещаются, что мешает им блокировать по IP. Кроме того, опосредованное подключение позволяет обходить блокировки, наложенные самим провайдером. Тем не менее, при наличии специального оборудования и навыков заинтересованные лица смогут это отследить. И VPN, и прокси помогают обходить блокировки и защищают приватность пользователя. Но VPN более совершенна в техническом плане. Для этого потребуется установка дополнительного ПО и плата будет больше за высокую скорость и степень анонимности. Если нужен только способ доступа к заблокированным сайтам и простой анонимайзер без надёжной защиты данных, то будет достаточно настроить прокси. Они не требуют специального софта и в большинстве случаев платные прокси дешевле платных VPN [10].

Вместе с тем, несмотря на высокую степень защищенности, анонимные сети не дают полной гарантии защиты от спецслужб и полиции. Они регулярно сообщают о своих успешных операциях, проводимых в анонимных сетях. Один из способов выйти на след таких преступников – заказать у них товар и постараться проследить путь его доставки. Но, как отмечают эксперты, пока все же легче проследить реальный наркотрафик, чем действия преступников в анонимной сети.

Проследить преступные сделки можно в момент их оплаты. Но и эта возможность призрачна: для расчётов за преступные покупки используют криптовалюту, как правило, Bitcoin. Как и в случае с TOR, функционирование Bitcoin технологически обеспечивается сетью компьютеров, владельцы которых установили софт, необходимый для накопления и переводов криптовалюты. Проследить платежи в Bitcoin так же сложно, как и переписку в TOR. У Bitcoin как средства платежа есть очевидные достоинства, одно из них – невозможность централизованной эмиссии, вследствие чего количество Bitcoin, как и золота, физически ограничено. Из-за этого и других достоинств во многих странах использование Bitcoin так или иначе разрешено, так что возможно превратить криптовалюту в доллары или евро.

Как бы то ни было, несмотря на очевидные сложности оперативной работы в анонимных сетях, она возможна и перспективна. Об этом свидетельствует накопленный зарубежный опыт, который будет изложен ниже.

Специалисты также отмечают, что правоохранительные органы рано или поздно найдут возможности отслеживать правонарушителей в Darknet. Однако появятся новые Интернет-технологии, либо преступники воспользуются уже существующими, но пока не освоенными технологиями, более безопасными в плане конфиденциального обмена информацией. Можно заблокировать все мессенджеры и ресурсы, по которым идет незаконный сбыт или совершаются другие киберпреступления, включая Facebook, Darknet, но проблему это не решит, а усугубит, так как криминал освоит еще более глубокие слои сети Интернета, где отследить их будет практически невозможно. Так произошло с российскими площадками по незаконному сбыту наркотических средств «Ramp» и «Legal», которые прекратили свое существование, но на смену им пришла еще более мощная интернет-площадка «Hydra».

Международные эксперты еще в 2008 году говорили об опасности того, что хакеры изменят свою стратегию и перейдут от модели центрального командного управления бот-сетями к одноранговой модели с распределенной структурой управления, способной охватывать находящиеся в различных странах компьютеры с раскрытой системой безопасности. Такая практика весьма затрудняет определение точного местонахождения какого-либо отдельного географического объекта как места происхождения кибератак с использованием бот-сетей и, следовательно, значительно осложняет задачу их обнаружения и подавления.

О реальности таких прогнозов свидетельствует происходящая в настоящее время «революция гаджетов» с использованием технологий стелс-интернета, цель которой – обойти запреты на пользование Интернетом и даже мобильными SMS, которые ряд

правительств вводили в момент беспорядков в их странах. Подобные ограничения были введены весной-летом 2011 года в Сирии, Ливии, Египте и Иране. Стелс-станции, похожие на чемоданы с антеннами, предназначены для моментального доступа в мировую паутину в районах массовых беспорядков. Как сообщают американские источники, спецслужбы США готовят и складировать целые партии таких станций вместе с модернизированными мобильниками в землю в условленных местах в «проблемных странах» - для пользования «группами диссидентов в час X».

Естественно, что подобные технологии рано или поздно попадут в криминальную сферу и станут средством совершения преступлений в сфере высоких технологий.

Еще одна перспективная технология в сфере анонимных сетей – I2P (аббревиатура от англ. invisible internet project, «невидимый интернет») – проект, начатый с целью создания анонимной компьютерной сети, работающей поверх сети интернет. Создатели проекта разработали свободное ПО, позволяющее реализовать сеть, работающую поверх сети Интернет. Она является устойчивой (отключение узла не повлияет на функционирование сети), анонимной (невозможно или сложно определить IP-адрес узла) и децентрализованной (не имеющей центрального сервера). При передаче данных между узлами сети применяется шифрование [11].

Другой аналогичный проект, который опирается на технологии «Mesh Network», объединяют мобильные телефоны, смартфоны и персональные компьютеры для создания невидимой беспроводной сети без центрального концентратора – каждый такой телефон действует в обход официальной сети, то есть напрямую. Опытные включения такой «шпионской» сети уже производились в Венесуэле и Индонезии в 2012 году. Mesh сеть – это распределенная, одноранговая, ячеистая сеть. Каждый узел в ней обладает такими же полномочиями, как и все остальные, т.е. все узлы в сети равны. Сети бывают самоорганизующиеся и настраиваемые. Первый тип сетей при включении оборудования, которое его поддерживает, автоматически подключаются к существующим участникам, выбирают оптимальные маршруты и самонастраиваются внутри сети. Настраиваемые же сети – это те сети, которые следует настроить перед использованием.

Полноценная MeshWi-Fi сеть – это такая сеть, для подключения к которой практически не требуется никакого дополнительного ПО. Нет единого центра для получения IP-адресов, маршруты в сети полностью распределенные и динамические. Объединение сетей происходит в автоматическом режиме – когда устройство подключено одновременно к двум сетям, узел, который подключен к этим двум сетям, становится мостом, который их объединяет. Стандартная настройка сети не позволяет выходить в обычный Интернет (не как TOR). Mesh сеть – это следующий шаг в развитии беспроводных сетей, в ней каждый «сам себе провайдер», его нельзя отключить от этой сети, нельзя разорвать договор о пользовании Интернетом, нельзя подслушать спецоборудованием [12].

Так как это пока лишь перспективные альтернативные проекты анонимных сетей, то вполне объяснимо, что никто из опрошенных сотрудников оперативных подразделений (в т.ч. по борьбе с киберпреступлениями) детально о них не знает.

Заключение. Подытоживая краткую характеристику анонимных информационных сетей как основной сферы совершения уголовных правонарушений в сфере высоких технологий, следует подчеркнуть:

1. Повышенная общественная опасность анонимных сетей обусловлена сложностью осуществления в них правоохранительных мер, так как четкие методики таких мер в ОВД Республики Казахстан еще не наработаны.

2. Объем криминального наполнения анонимных сетей многократно возрастает из-за активного использования преступными формированиями технологий «двойного» назначения, например, криптовалюты.

3. Результаты исследования показывают, что феномен анонимных сетей продолжает динамично развиваться далее, в результате чего появляются новые и неизученные технологии, требующие адаптации к ним традиционной полицейской деятельности. На фоне

этих факторов, определенный негативный эффект оказывает недостаточное правовое регулирование сферы высоких технологий в Казахстане в этом направлении.

Список использованных источников

1. Сабитова А.А., Жабелова Т.Е., Сабитова Ш.А. О сущности понятия преступлений в сфере информационных технологий в казахстанском и зарубежном праве // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. - № 1 (74). - С. 222-230.
2. Тор и «теневого Интернет»: секреты темной стороны Интернета // Интернет-ресурс: <https://www.securitylab.ru/blog/company/PandaSecurityRus/297186.php> дата обращения напр.: 01.09.2023.
3. «Темная сторона» Интернета. Шпионский скандал вызвал всплеск интереса к анонимным сетям // Интернет-ресурс: <https://korrespondent.net/business/web/1583744-temnaya-storona-interneta-shpionskij-skandal-vyzval-vsplesk-interesa-k-anonim-nym-setyam> дата обращения напр.: 01.09.2023.
4. Невидимая сторона Интернета: мифы и правда. Что такое Dark Web и Deep Web? // Интернет-ресурс: https://club.cnews.ru/blogs/entry/nevidimaya_storona_interneta_mify_i_pravda дата обращения напр.: 01.09.2023.
5. Тор и «теневого Интернет»: секреты темной стороны Интернета // Интернет-ресурс: <https://www.securitylab.ru/blog/company/PandaSecurityRus/297186.php> дата обращения напр.: 02.09.2023.
6. Потапова А.В., Иванова Е.С. Теневого Интернет: технический и правовой аспект // Вестник магистратуры. – № 12(27). – Йошкар-Ола, 2013.
7. Борьба с черными рынками интернета больше не обречена на провал. Союз спецслужб и анархистов // Интернет-ресурс: <https://vz.ru/society/2017/5/10/867799.html> дата обращения напр.: 02.09.2023.
8. Зыков В. ФСБ готовит закон против анонимности в Интернете? // Интернет-ресурс: <http://izvestia.ru/news/555552> дата обращения напр.: 01.09.2023.
9. Как работает VPN и почему это лучше Тор или Proxu? // Интернет-ресурс: <https://blog.themarfa.name/kak-rabotaet-vpn-i-pochemu-eto-luchshie-tor-ili-proxu/> дата обращения напр.: 01.09.2023.
10. Что такое прокси-серверы и как ими пользоваться? // Интернет-ресурс: <https://lifel hacker.ru/proksi-servery/> дата обращения напр.: 04.09.2023.
11. I2P // Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/I2P> дата обращения напр.: 04.09.2023.
12. Wi-Fi Mesh сети для самых маленьких // Интернет-ресурс: <https://habr.com/ru/post/196562/> дата обращения напр.: 04.09.2023

Сведения об авторах

Байсеитова Ә.Т. – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Коржумбаева Т.М. – Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Сидашева Ж.Е. – Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция майоры.

Байсеитова А.Т. - начальник факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Коржумбаева Т.М. – начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Сидашева Ж.Е. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции.

Bayseitova A. – head of the Faculty of Postgraduate Education of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, associate Professor, police Colonel.

Korzumbayeva T. – head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Sidasheva Zh. - associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, associate Professor, police Major.

Н.Н. Нусипжанов¹, А.А. Базилова², М.Е. Акболатова²

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зерттеудің өзектілігі қазіргі цифрлық технологиялардың қарқынды дамып келе жатқандығына, ал цифрлық технологияларды қолдану саласында пайда болатын, өзгеретін және тоқтайтын қоғамдық қатынастар олардың қатысушыларының тиісті реттеуінсіз қалатындығына, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау ағымдағы парадигмаға сәйкес келмейтіндігіне байланысты. Құқықтық табиғаты ашылмаған азаматтық құқықтардың жаңа объектілері пайда болады. Бұл жағдайда жасанды интеллектті пайдалану, блок-чейн технологиясын қолдану және т.б. кезінде пайда болатын қатынастарды қалай реттеу мәселесі туындайды, осыны ескере отырып, ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты азаматтық қатынастар саласындағы цифрландыру процесін құқықтық реттеу қажеттілігін анықтау болды. Жұмыста қолданылған әдістер келесідей: тарихи, статистикалық, талдау, индукция, және салыстырмалы әдіс. Жұмыстың негізгі нәтижелері ретінде мыналарды бөліп көрсету керек: цифрлық технологияларды дамытудың тарихи аспектісін және олардың азаматтық құқықты дамытуға әсерін зерттеу; қазіргі уақытта жиі қолданылатын технологияларға қатысты бірқатар нақты терминдерді, атап айтқанда, жасанды интеллект, блокчейн, оларды заңнамалық түсіндіруді зерттеу; халықтың цифрлық сауаттылығы және қоғамның цифрлық мемлекетке көшуге дайындығы туралы статистикалық ақпаратты бөлу; Қазақстан Республикасының цифрлық дамуының мемлекеттік стратегиясын талдау және оң аспектілерді бөлу, цифрландыру тұжырымдамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар беру; Қазақстан Республикасындағы және басқа елдердегі авторлықты, құпиялылықты бұзу тәуекелдерін ескере отырып, саланың заңнамалық реттелуінің жай-күйін және қоғамдағы азаматтық-құқықтық қатынастардың қалыптасуына ықпалын талдау; Америка Құрама Штаттары, Израиль, Канада және т. б. мысалында тиісті саланы реттеудің оң шетелдік тәжірибесі зерттелді. Ғылыми жұмыстың нәтижелері цифрлық технологиялар саласындағы заңнаманы одан әрі жетілдіру үшін, сондай-ақ заң шығарушылар, әлеуметтанушылар, заңгерлер зерттеулерде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, заңнама, LegalTech, цифрландыру, авторлық құқық мәселелері, азаматтық құқық.

Проблемы правового регулирования цифровизации

Актуальность исследования обусловлена тем, что современные цифровые технологии стремительно развиваются, а появляющиеся, изменяющиеся и прекращающиеся в сфере применения цифровых технологий общественные отношения остаются без надлежащего регулирования их участников, защита прав и законных интересов физических и юридических лиц не соответствует текущей парадигме. Появляются новые объекты гражданских прав, правовая природа которых не раскрыта. В данной ситуации возникает проблема, каким образом урегулировать отношения, возникающие при использовании искусственного интеллекта, применении технологии блок-чейн и т. д. Учитывая это, целью научно-исследовательской работы было выяснение необходимости правового урегулирования процесса цифровизации в сфере гражданских отношений. Методы, которые были

использованы в работе, следующие: исторический, статистический, анализа, индукции, а также сравнительный. Основными результатами работы следует выделить следующие: исследование исторического аспекта развития цифровых технологий и их влияние на развитие гражданского права; выяснение ряда конкретных терминов относительно тех технологий, наиболее часто применяемых в настоящее время, в частности, искусственного интеллекта, блокчейн, исследования их законодательного толкования; выделение статистической информации о цифровой грамотности населения и готовности общества к переходу к цифровому государству; анализ государственной стратегии цифрового развития Республики Казахстан и выделение положительных аспектов, предоставление рекомендаций по совершенствованию концепции цифровизации; анализ состояния законодательной урегулированности сферы и влияния на нормальное течение гражданско-правовых отношений в обществе, учитывая риски нарушения авторства, конфиденциальности в Республике Казахстан и других стран; исследован положительный зарубежный опыт регулирования соответствующей сферы на примере Соединенных Штатов Америки, Израиля, Канады и т.д. Результаты научной работы могут быть использованы для дальнейшего усовершенствования законодательства в сфере цифровых технологий, а также в исследованиях законодателями, социологами, юристами.

Ключевые слова: информационные технологии, законодательство, Legal Tech, оцифровка, проблемы авторских прав, гражданское право.

Problems of legal regulation of digitalization

The relevance of the study is conditioned by the fact that modern digital technologies are rapidly developing, and social relations appearing, changing and ceasing in the sphere of digital technologies application remain without proper regulation of their participants, protection of rights and legitimate interests of individuals and legal entities does not correspond to the current paradigm. New objects of civil rights appear, the legal nature of which is not disclosed. In this situation, the problem arises how to regulate the relations arising from the use of artificial intelligence, the use of blockchain technology, etc. Taking this into account, the purpose of the research work was to find out the necessity of legal regulation of the digitalization process in the sphere of civil relations. The methods that were used in the work are the following: historical, statistical, analysis, induction, as well as comparative. The main results of the work should be highlighted the following: the study of the historical aspect of the development of digital technologies and their impact on the development of civil law; clarification of a number of specific terms regarding those technologies most commonly used at present, in particular, artificial intelligence, blockchain, research of their legislative interpretation; allocation of statistical information on digital literacy of the population and the readiness of society to transition to a digital state; analysis of the state strategy of digitalization of the civil law; analysis of the state strategy of digitalization of the civil law. The results of scientific work can be used for further improvement of legislation in the field of digital technologies, as well as in research by legislators, sociologists, lawyers.

Keywords: information technology, legislation, Legal Tech, digitization, copyright issues, civil law.

Кіріспе. Қазіргі әлем коммуникацияға, экономикаға, денсаулықсақтауға, оқытуға және өмірдің басқада көптеген салаларына көзқарастарды өзгертетін цифрлық инновацияларға көбіректәуелді. Цифрлық технологиялар, атапайтқанда интернет, мобильді қосымшалар, жасанды интеллект, блокчейн және басқалар біздің өміріміздің әртүрлі аспектілерінде күнделікті қолданылады, жаһандыққарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді, ақпаратқа қолжеткізуді жеңілдетеді, бизнестің тиімділігі нарттырады және ғылыми зерттеулердің

дамуын жеделдетеді. Дегенмен, артық шылықтар мен бірге цифрлық технологияларда қауіп төндіреді. Негізгі қауіптердің бірі – кибер шабуылдардың көбеюі және кибер қауіпсіздіктің бұзылуы. Жиналатын және өңделетін жеке деректердің көп мөлшері құпиялылық мәселелеріне, жалған ақпараттың таралуына, қоғамдық пікірді басқаруға және демократиялық процестердің бұзылуына әкелуі мүмкін. Солайша, зерттеудің мақсаты цифрландыру процесін және оның қоғамдық қатынастардың құқықтық саласына әсерін түсіну және заңнамалық деңгейде пайдаланушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегияларын әзірлеу болып табылады.

И.Маньковский дамудың қазіргі кезеңінде қоғам цифрландыруға, экономиканың өзгеруіне, жаңа технологияларға және соған байланысты төлем құралдарына байланысты сын-қатерлерді реттеудің тиісті және тиімді процесіне айтарлықтай тәуелді екенін атап өтті. Автордың айтуынша мемлекеттің экономикалық саламен байланысты жаңа технологиялардың дамуына, атап айтқанда, тиісті аумақтағы олардың айналымының азаматтық-құқықтық режимін реттеу арқылы криптовалютаның дамуына ықпал ету мүмкіндігі болуы керек. И. Маньковский атап өткендей, азаматтық заңнамада және басқа да нормативтік-құқықтық актілерде көзделген барлық құқықтар мен бостандықтарды толық көлемде қамтамасыз ету үшін, жаңа экономикалық қызметті жүзеге асырудың бірыңғай қағидаларын, шектеу режимдерін әзірлеу мен мемлекеттік бақылауды орнату үшін, экономиканы реттеудің тұрақты процесін және оған технологиялардың ықпалын қамтамасыз ету үшін Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің бірыңғай Азаматтық кодексін құру орынды болар еді.

Ж.Ибрагимов, Р.Насыров және өзге ғалымдар цифрландыруды дамытуға қатысты терминдерді құқықтық реттеу мен түсіндірудің жоқтығын атап өтті. Авторлар сонымен қатар киберқауіпсіздікті, пайдаланушылардың құпиялылығын бекіту үшін криптовалюта айналымына, блокчейнге мемлекеттік араласудың қажеттілігін көрсетті. Осы саланың жеткіліксіз реттелуінің салдары арасында кибершабуылдар санының артуы, «қараңғы желінің» дамуы, ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіру көрсетіледі. Сонымен Қатар Ж. Ибрагимов, Р. Насыров және өзгелер «цифрлық құқық» терминін түсінудің екі негізгі аспектісінің бар екенін атап өтті: кең мағынада, интернетті қолдана отырып, қоғамдық қатынастарды реттейтін барлық нормаларға қатысты, сонымен қатар тар мағынада, оған тек интернет желісінің қолданыстағы жүйелік мәселелерін шешуге қатысты нормалар жатқызылуы керек [2].

В. Лопатин цифрландыру дәуірінде зияткерлік меншікті қамтамасыз ету жөніндегі жалпыәлемдік стандарттарға қол жеткізу үшін Қазақстан мен басқа да елдер зияткерлік меншікті дамыту стратегиясын, цифрлық құқық саласындағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіруді, халықаралық ынтымақтастықты және бірыңғай ақпараттық және құқықтық қауіпсіз кеңістік құруды әзірлеуі тиіс екенін атап өтті [3].

Жоғарыда аталған жұмыстарды талдауды ескере отырып, осы зерттеудің кейбір міндеттерін атап өткен жөн: цифрлық технологиялардың қоғамдағы азаматтық-құқықтық қатынастарға әсерін талдау, сондай-ақ жаңа технологиялардың даму тәуекелдерін, олардың адамгершілігін және т.б. бағалау; шетелдік тәжірибенің оң аспектілерін зерттеу арқылы саланы құқықтық реттеуді жетілдіру жолдарын әзірлеу.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу ғылыми танымның бірқатар әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Атап айтқанда, күнделікті азаматтық-құқықтық қатынастарға әсерін ескере отырып, цифрлық технологиялардың пайда болуымен, дамуымен байланысты аспектілер нақтыланған тарихи әдісті бөліп көрсету керек. Сондай-ақ, құқықтық герменевтика әдісін бөліп көрсеткен жөн, оны қолдана отырып, цифрлық технологияларды қолдану мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерге талдау жүргізілді, оларды қоғамдағы айналымға тарту және т. б.; тиісті саладағы бағдарламалар мен заңнамалық бастамаларды жетілдірудің қолданыстағы тәсілдері туралы мәселе анықталды; бұл әдіс цифрландыру, цифрлық технологиялар, жасанды интеллект, блокчейн және басқалар сияқты ұғымдарды түсіндіруде де пайдалы болды.

Салыстырмалы құқықтық әдісті де атап өткен жөн, бұл зерттеу объектісінің Америка Құрама Штаттары, Канада, Эстония, сондай-ақ Ұлыбритания мысалында шетелдік деңгейде қалай заңнамалық түрде реттелетінін зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс цифрлық технологияларды реттеу, пайдаланушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және цифрландыруға байланысты азаматтық-құқықтық қатынастардың қарқынды дамуына тиімді бақылауды жүзеге асырудың зерттелетін тәжірибесінің оң аспектілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Азаматтық қоғамдағы цифрлық технологиялар саласын (тұжырымдамалар, стратегиялар) жетілдіру жөніндегі өзекті заңнамалық бастамаларды, сондай-ақ теориялық жұмыстарды, зерттелетін саладағы қатынастарды реттейтін жоғарыда аталған елдердің нормативтік-құқықтық актілерін, ұлттық стратегияларды, заң жобаларын, ұсынымдарды және т. б. зерттеу кезінде пайдалы формальды-логикалық тәсіл де пайдаланылды.

Жасанды интеллект, криптовалюта, Legal Tech және т. б. қолдануға қатысты технологиялардың қарқынды дамуына қатысты деректерді көрсету үшін статистикалық әдіс те қолданылды. Бұл әдіс арқылы қоғамның цифрлық сауаттылығы мен тұтастай алғанда цифрлық мемлекетке көшу жылдамдығы арасындағы байланыс көрсетілді. Өзекті статистикалық деректерді анықтау кезінде жұмыста пайдаланылатын дереккөздер: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы [4].

Талдау әдісі зерттелетін объектінің негізгі проблемалық аспектілерін ашуға және қоғамда қалыптасқан азаматтық-құқықтық қатынастарды ескере отырып, цифрлық технологиялардың дамуы мен оларды құқықтық реттеу қажеттілігі арасында себеп-салдарлық байланыстар орнатуға мүмкіндік берді; әдістің көмегімен цифрлық технологиялардың дамуының жағымсыз тұстары да зерттелді, құқық субъектілерінің қауіпсіздігіне және заң саласындағы адам еңбегіне төнетін қатерге әсері бөлінді. Талдау әдісімен қатар, елдегі қоғамды цифрландырудың жекелеген талданған аспектілеріне сүйене отырып, Қазақстан Республикасындағы цифрлық технологияларды құқықтық реттеудің жай-күйін жалпы бекітуді бөліп көрсетуге мүмкіндік беретін индукция әдісі де қолданылды.

Модельдеу әдісі цифрлық технологиялар саласын оның азаматтық құқық институттарымен үйлесімді өзара байланысында тиімді құқықтық реттеудің болашақ пайымын қалыптастыруға, саланы заңнамалық реттеудің шетелдік тәжірибесін, сондай-ақ технологиялардың қарқынды дамуына байланысты Қазақстандағы цифрландырудың болашақ пайымын ескере отырып, зерттеу объектісін реформалау бойынша қажетті қадамдарды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер негізінде Қазақстан Республикасын цифрландыру мәселелері бойынша қорытындылар қалыптастырылды, оларды шешу жөніндегі ұсынымдар және зерттелетін объектіні дамытудың одан әрі перспективалары көрсетілді.

Нәтижелер. Цифрлық технологияның дамуы қоғамға, экономикаға, мәдениетке және күнделікті өмірдің әртүрлі аспектілерін өзгерту арқылы әлемге үлкен әсер етті. Цифрлық технологиялардың жетілдірілуі жұмыста, білім беруде және қоғамдық жұмыстарда цифрлық қосымшалардың дамуына әкелді. Цифрлық технологияларға байланысты өзара әрекеттесу және цифрлық құралдарды пайдалану тұрғысынан қиындықтар туындады. Алайда, технологиялық прогрестің оң әсері іс-әрекеттің тиімділігі мен қарапайымдылығын арттыруды қамтиды. Екінші жағынан, бәсекелестіктің артуы, адамның іс-әрекетін технологиямен алмастыру және жұмыссыздық сияқты жағымсыз әсерлер бар.

Экономиканың цифрлық трансформациясы ақпараттық технологиялар, микроэлектроника және коммуникациялық технологиялар сияқты цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен интеграциясын талап ететін жаһандық процесс болды. Бұл трансформация өмір мен өндірістің барлық салаларына, соның ішінде цифрлық экономиканың, цифрлық үкіметтің, цифрлық кеңістіктің және цифрлық қоғамның пайда болуына әсер етті. Бизнес-процестерді автоматтандыру және адамдардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқына әсері цифрлық трансформацияның негізгі аспектілері болып табылады [5].

Цифрландыру мен технологияның азаматтық құқыққа әсері құқықтық зерттеулер үшін пікірталас тақырыбы болып табылады. Сот ісін жүргізуге цифрлық технологияларды енгізу және цифрлық дәуірге көшу артықшылықтар мен қиындықтар әкелді. Құқықтық жүйені цифрландыру сот төрелігін жөнелтуді жақсарту, құқықтық жүйеге жүктемені азайту және сот ісі мен сыбайлас жемқорлық сияқты проблемаларды еңсеру үшін әлеуетке ие. Цифрлық орта субъектілердің жаңа түрлерін енгізді және құқықтық ықпалды өзгертті. Цифрлық технологиялардың құқықтық қатынастарға әсері әртүрлі, кейбіреулері жеке цифрлық құралдармен тікелей байланысты, ал басқалары цифрлық өнімдерді көмекші элементтер ретінде қарастырады [6].

Сондай-ақ, цифрлық технологиялардың дамуы дәстүрлі жағдайларда кең таралмаған азаматтық құқықтық қатынастардың жаңа түрлерін тудырды. Бұл туындайтын қатынастар жоғарыда аталған технологиялардың мүмкіндіктері мен сипаттамаларымен қалыптасады, атап айтқанда, бұл криптовалюталар мен цифрлық активтерді, цифрлық меншікті, пайдаланушылардың қауіпсіздігін, құпиялылықты, жеке деректерді сақтау және пайдалану құқықтарын, сондай-ақ жасанды интеллект технологиялары мен зияткерлік меншік құқықтарын пайдалануға байланысты құқықтық қатынастарды қамтуы керек [7]. Азаматтық қатынастардың бұл жаңа түрлері цифрлық дәуірге бейімделген құқықтық құрылымдардың қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстанның және басқа елдердің мысалында цифрлық технологияларды құқықтық реттеудің жай-күйін қарастыру қажет. Жалпы алғанда, қалыптасқан барлық құқықтық қатынастар технологиялар саласында дамиды, оларды цифрлық құқықтар ретінде сипаттауға болады, алайда олар Қазақстанда тікелей реттелмеген немесе заңнамалық тұрғыдан анықталған нормаларға ие емес. Қолданыстағы – «Ақпараттандыру туралы» заң негізінен ақпараттық жүйелерге және жеке деректерге, құпиялылыққа немесе азаматтық құқыққа қатысы жоқ басқа салаларға қатысты [8]. Алайда, Заңда белгілі бір алгоритмдермен берілген өзара байланысты деректер блоктарының тізбегіне негізделген ақпараттың өзгермейтіндігін қамтамасыз ететін технология болып табылатын блокчейн анықтамасы бар.

Цифрландыру контекстінде азаматтарда меншіктің жаңа түрлері, мысалы, цифрлық активтер пайда болғанын ескере отырып, осы саладағы заңнамаға, атап айтқанда ҚР-да криптовалютанан реттеу негіздері қаланған №347-VI заңға назар аудару керек, ал цифрлық майнинг салық салумен заңды қызмет ретінде танылады [9].

Мысалы, Америка Құрама Штаттарында заманауи цифрлық дәуірдің қиындықтарын ескере отырып, авторлық құқықтар туралы реформаланған заң жобасы жарияланды; нормативтік құқықтық акт авторлардың зияткерлік меншікке қатысты азаматтық және конституциялық құқықтарын қорғауға бағытталған, олар жасанды интеллектті қолдануды тарату арқылы қауіп төндіруі мүмкін және т. б. Айта кету керек, бұл заңнама ақпараттық құқық саласындағы бірқатар мамандардың қорытындыларын тыңдау арқылы әзірленді, сондай-ақ цифрлық технологиялардың одан әрі даму перспективалары мен реттеу саласына әсерін кеңірек және ауқымды бағалау үшін Авторлық құқық бюросы тартылды [11].

Айта кету керек, АҚШ-та компанияларда жасанды интеллектті пайдалану бойынша нормалар мен ережелерді белгілейтін бекітілген заң әлі жоқ, дегенмен бірқатар прогрессивті заңнамалық бастамалар бар, біріншісі-жасанды интеллектті қызмет көрсету үшін пайдаланатын компанияларға жүктелетін белгілі бір міндеттер заңнамалық түрде белгіленеді; бұл жасанды интеллектті пайдалана отырып көрсетілетін қызметті алатын адамды тікелей хабардар ету, сондай-ақ жасанды интеллект, атап айтқанда құқықтық салада қабылданған шешімдерге дау айту мүмкіндігі көзделеді. Осылайша, мемлекет кепілдік берген барлық дәстүрлі азаматтық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету ұсынылады. Келесі бастама тиісті ұйым құру арқылы жасанды интеллект саласындағы соңғы әзірлемелерге ауқымды мониторинг жүргізу болып табылады. Мұндай мониторинг заң нормалары құқықтық қатынастардың жаңа түрлерін тиімді реттеуі үшін жасанды интеллект пен басқа технологиялардың одан әрі дамуын толық түсінуді қамтамасыз етуі керек [18-19].

Сондай-ақ, канадалық тәжірибені, мысалы, криптовалюталар мен цифрлық активтерге қатысты қарастырған жөн, содан кейін елде аталған азаматтық құқық объектілері негізінде биржалық қорлар жалпы мақұлданады. Канадада жасанды интеллектті пайдалануды және қолдануды реттейтін заңнаманы енгізу жоспарлануда, онда бірнеше негізгі нормативтік құқықтық актілер, құпиялылық туралы заңнаманы одан әрі реформалау туралы ережелер, сондай-ақ бақылауға, жеке деректер мен құпиялылыққа қатысты істерге ден қоюға уәкілетті арнайы орган құру болады. Ұсынылған заңнаманың нормалары жасанды интеллектті қолдану канадалықтардың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғылмауын қамтамасыз етуге бағытталған, ал арнайы орган ЖИ-нің дәстүрлі азаматтық құқықтар мен азаматтардың бостандықтарына әсерін бағалауға жүйелі зерттеулер жүргізуі керек; сондай – ақ компанияларда ЖИ-ді қолдану туралы көпшілікке хабарлау, ал бұзушылар анықталған жағдайда мұндай адамдарды кейінгі адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жариялау қарастырылған пайдаланушылар [14].

Келесі Ел-Эстонияға келетін болсақ, қоғамға ақпараттық қызмет көрсетуді реттейтін заңнамаға назар аудару керек; мұндай қызметтер патенттер, сауда белгілері ұсынуды қамтуы мүмкін [15]. Сондай-ақ, жаңа цифрлық технологияларды және олардың қоғамда дамуын мониторингтеуге уәкілетті Эстония үкіметі жанындағы деректерді өңдеу жөніндегі инспекторлардың болуы маңызды, атап айтқанда Эстониядағы осындай органдардың қызметі арқылы белгілі бір салаларда ЖИ пайдалану тәжірибесін есепке алу, сондай-ақ заңнаманы әзірлеу сияқты принциптерге бағытталған, Эстония аумағында ғана емес, сонымен қатар Еуропалық Одақ аумағында да ыңғайлы болатын жасанды интеллект стратегиясы құрылды, демек ол барлық стандарттарға сәйкес келеді. Эстонияның ЖИ реттеу жүйесі есептеулерде дәлсіздіктерге жол беретінін ескеру маңызды, өйткені ЖИ қолдану әрқашан белгілі бір тәуекелдер мен күмәндарды қамтиды және мемлекеттің араласуы айтарлықтай зиян келтірілген жағдайда ғана қажет [16]. Сондай-ақ, Эстонияда цифрлық енгізу деңгейі ЕО мен АҚШ арасындағы орташа деңгейден жоғары екенін атап өткен жөн; қолданыстағы цифрлық компаниялардың жартысынан көбі 2019 жылдан кейін қызметкерлер санының артқанын көрсететін деректерді көрсетеді және одан әрі дамуға кедергілер қажетті қызметкерлердің жетіспеушілігі болып табылады [17].

Талданған шетелдік тәжірибені ескере отырып, цифрлық технологиялар саласын тиімді реттейтін бірқатар құқықтық қадамдарды атап өту қажет: анық және түсінікті заңнамалық база, оның құрылуы уәкілетті органдардың саланы сапалы зерттеуіне байланысты. органдар, арнайы сарапшылар, мұндай зерттеулер технологияларды дамытудың ағымдағы жағдайы мен перспективаларын көрсетуі, сондай-ақ тиісті өзгерістерді ескере отырып, туындауы мүмкін құқықтық қатынастар туралы мәліметтерді қамтамасыз етуі керек. Қазақстан Республикасы Цифрлық кодексті енгізуді жоспарлап отыр, оны қабылдаумен саланы реттейтін бірқатар нормативтік құқықтық актілер күшін жояды, өз кезегінде, Кодекс жасанды интеллектті пайдалануды реттеуге, блокчейн және т.б. Цифрлық кодексті әзірлеу 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасының болуын ескере отырып, қисынды болып көрінеді [12]. Шетелдік тәжірибені ескеретін және салаға оң әсер етуі мүмкін бірнеше аспектілерді бөліп көрсету керек, бұл, атап айтқанда, цифрлық технологияларды тиімді дамытудың кілті болып табылатын либерализацияны, орталықсыздандыруды және бюрократизацияны мойындау. Жоғарыда айтылғандармен қатар, ашықтық, тиімділік, сапалы қызмет көрсету, икемділік, прагматизм, құпиялылықты, қол жетімділік пен айқындықты бекіту арқылы сенім принциптері де іргелі болып танылады [13]. Тұжырымдама ережелерінің орындалуын қадағалауға уәкілеттік берілген жеке реттеуші органды құру қажеттілігі де толықтырылуы керек, шешімдер мен бастамаларды қабылдауға жоғары билік органдарының бақылауы немесе қысымы үшін алғышарттар жасалмауы үшін орган тәуелсіз болуы керек. Цифрлық сауаттылықты ілгерілету де маңызды, ол цифрлық ортадағы қауіпсіздіктің негізгі ережелерін білуді ғана емес, сонымен қатар жасанды интеллект сияқты технологияларды пайдаланудың негізгі ережелерін, қазіргі қоғамдағы

құқықтық технологиялардың артықшылықтарын және т.б. [20]. Технологиялардың дамуын теңестірмеу үшін мемлекеттің рөлі реттеу саласында жан-жақты болмауы керек, бірақ мемлекет азаматтардың азаматтық және конституциялық құқықтарын қорғауда басты рөл атқаруы керек; мұнда Ұлыбритания мен Эстонияның көзқарасын қолданған жөн, өйткені мемлекет технологияларды қатаң ережелермен шектемей, тиімді заңнамалық базаны құратын икемді ойыншыға айналады, өйткені, мысалы, жасанды интеллект шешімдеріндегі қателіктерге жол бермеу және т. б.

Табысты цифрлық шешімдер мен ережелерді әзірлеу, цифрлық дамуға байланысты жобаларға инвестиция тарту, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастыққа жәрдемдесу үшін жеке сектормен қосымша ынтымақтастық.

Талқылау. Тиісті тақырыпты тереңірек талдау үшін зерттеу объектісіне қатысты басқа авторлардың еңбектерін де қарастыру қажет.

Цифрлық технологияларды құқықтық реттеу оларды жауапкершілікпен және моральдық тұрғыдан пайдалануды қамтамасыз ету үшін маңызды екенін атап өткен А.Андрощуктың жұмысына назар аудару керек. Сандық технологиялардың, әсіресе жасанды интеллекттің (AI), ақпараттық модельдеу мен автоматтандырылған көлік құралдарын құрудың қарқынды дамуы өзімен бірге әртүрлі құқықтық және реттеуші қиындықтарды әкелді. Сондықтан құқықтық реттеудің маңызды бағыттарының бірі цифрлық технологияларға қатысты зияткерлік меншік құқығы (ЗМ) болып табылады. Жасанды интеллект технологияларының дамуы мен қолданылуы жасанды интеллект арқылы жасалған туындылардың меншігіне және авторлығына қатысты сұрақтарды туындатты. Патенттер мен авторлық құқықтар сияқты зияткерлік меншікті қорғау бәсекелес мүдделер мен инновацияларды ілгерілету арасындағы теңгерімді сақтау үшін өте маңызды. Дегенмен, жасанды интеллект контекстінде зияткерлік меншікті реттеу ерекше қиындықтар туғызады және юрисдикциялар бойынша жасанды интеллект жасаған туындыларды қорғау критерийлерін түсіндіруге бірыңғай көзқарас қажет [21]

Автордың нәтижелері осы жұмыстың нәтижелерімен сәйкес келеді, өйткені қоғамдық өмірге жаңа технологияларды енгізу азаматтардың негізгі азаматтық құқықтарын бұзу қаупін тудырады және мемлекеттің осы сын-қатерлерге жедел ден қоюы, цифрландырудың артықшылықтарын пайдалану технологияларды қауіпсіз пайдалануды түсіну процесін едәуір жеңілдетеді. Мысалы, бетті тану үшін жасанды интеллектті, электрондық қолтаңба технологияларын және т. б. пайдаланатын "Дия" электрондық қызметтерді ұсынудың мемлекеттік порталы арқылы цифрландырылған Украинаның тәжірибесін келтіруге болады.

Жасанды интеллект туралы айтатын болсақ, бұл жерде Л.Бенавидестің және басқалардың ойларын қарастыру қызықты. Зерттеушілер түсіндірілетін жасанды интеллект (ХAI) жасанды интеллект жүйесінің (AI) өз шешімдеріне, болжамдарына немесе әрекеттеріне түсініктеме беру қабілетіне қатысты екенін атап өтті. ХAI мақсаты-ЖИ алгоритмдерінің күрделілігі мен ЖИ бағдарламаларына ашықтық, есеп беру және сенім қажеттілігі арасындағы алшақтықты жою, өйткені ашықтықтың болмауы, әсіресе денсаулық сақтау, қаржы және құқық сияқты маңызды салаларда біржақтылыққа, кемсітушілікке және дұрыс емес нәтижелерге қатысты алаңдаушылыққа әкелуі мүмкін [22].

Авторлардың нәтижелері осы жұмыстың нәтижелерімен сәйкес келмесе де, бұл тақырыпты кеңінен ашып, азаматтық-құқықтық сала үшін жасанды интеллекттің осы түрінің кейбір жағымды жақтарын бөліп көрсету керек. Бұл тәсілдің сыншылары болғанымен, ол белгілі бір шешімге келу алгоритмін түсіндіретіндіктен сенімдірек болып көрінеді, атап айтқанда, бұл құқықтық шешімдер қабылдау, құқықтық нормаларды сақтау және азаматтық заңнаманың және басқа да арнайы заңдардың ережелеріне сәйкес жүретін адам тарапынан процесі түзету мүмкіндігі саласында маңызды.

К. Русакова және басқалар цифрлық құқықтар саласын жаңа азаматтық объект ретінде зерттеді. Авторлар цифрлық құқықтар цифрлық технологиялардың ілгерілеуі және адамдардың өміріндегі цифрлық саланың маңыздылығының өсуі нәтижесінде пайда болған азаматтық құқықтар шеңберіндегі жаңа категория екенін көрсетеді. Бұл құқықтар цифрлық

кеңістіктегі адамдардың өзара әрекеттесуіне тікелей қатысты және осы тұрғыда олардың құқықтары мен міндеттерін мойындайды. Қазіргі өмірдің едәуір бөлігі әлеуметтік медианың қызметін, мемлекеттік қызмет көрсетудің электрондық платформаларын пайдалануды қамтитын интернетте болып жатқанын ескерсек. Мұндай құқықтардың ішінде деректерге рұқсатсыз қол жеткізуден қорғауды білдіретін киберкеңістік саласындағы құпиялылық құқығын бөлуге болады; интернет және Ақпаратқа қол жеткізу құқығы; киберқауіптерден, вирустардан, фишингтен цифрлық қауіпсіздік құқығы, жасанды интеллектті пайдалану салдарынан зиян келтіру қаупі; сандық активтерді, файлдарды, криптовалюталарды және т. б. бақылау арқылы цифрлық меншік құқығы.

Авторлардың нәтижелері ішінара осы жұмыстың нәтижелерімен сәйкес келеді, бірақ жаңа өкілеттіктердің пайда болуына байланысты олар цифрлық дәуірдің шындығына қолданыстағы нормаларды құру және тиісті нормативтік-құқықтық базаны құру немесе бейімдеу қажет екенін қосу керек. Жоғарыда айтылғандай, мемлекеттің қатысуы, оның технологияларды бақылауы икемді, демократиялық және либералды болуы керек, әлемдік тенденцияларды ескеруі керек және инновациялардың дамуын да, тиісті даму кезінде жеке адамдардың қауіпсіздігін де, олардың негізгі құқықтарын, деректердің құпиялылығын, құпиялылығын және моральдық зиянды өтеу мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін кейбір мәселелерде өз еркіндігіне рұқсат беруі керек., зиян келтірген жағдайда материалдық. Осылайша, қоғамның жаңа технологияларға деген сенімі компаниялардың, мекемелердің цифрландыру бағытында қозғалуына тез дамуға және уәждеме туғызатын болады, ал тиімді нормаларды белгілеу арқылы мемлекеттің осы процеске делдалдық қатысуы цифрландыру мен азаматтардың қауіпсіздігі арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу процесінде сақталуы айқындалушы болып табылатын іргелі қағидаттарды белгілейді.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу жұмыстары цифрлық саланы құқықтық реттеуге қатысты маңызды аспектілерді бөліп көрсетуге және талдауға мүмкіндік берді. Жұмыста цифрлық технологиялардың тарихи дамуы және оның қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына, соның ішінде құқықтық салаларға әсері туралы шолу жасалған. Сондай-ақ құқықтық технологиялар, блокчейн және жасанды интеллект ұғымдары, олардың қазіргі әлемдегі маңызы және азаматтық-құқықтық қатынастар зерттеледі. Қазақстан Республикасындағы зерттеу объектісінің жай-күйі талданады, цифрландыру саласына қатысты негізгі нормативтік құқықтық актілерді зерделеуді қамтитын заңнамалық аспектіге айтарлықтай көңіл бөлінеді. Бұл жетістік криптовалюта айналымын және цифрлық тау-кен өндірісіне салық салуды құқықтық реттеуді орнату болып табылады. Жасанды интеллект, Legal Tech қызметін реттеудің жай-күйі зерттеліп, аталған технологиялар түрлері әлі заңнамалық деңгейде реттелмегені көрсетілген; Бұл тек Қазақстан Республикасының ғана емес, басқа да бірқатар елдердің проблемасы болып шығады. Жұмыста атап өтілген тағы бір мәселе – бұл технологиялар мен цифрлық өзгерістерге сенімнің төмендігі, дегенмен статистикалық мәліметтерге сәйкес Қазақстан Республикасында цифрлық білім беру деңгейі айтарлықтай жоғары, сондықтан мәселе мемлекеттің қатысуында болып отыр. саланың дамуында.

Сондай-ақ Қазақстанның цифрлық дамуы жөніндегі нормативтік құқықтық акт талданып, оның оң аспектілері, атап айтқанда, транспаренттік, айқындық, ырықтандыру, сондай-ақ цифрлық саланы бюрократизациялау қағидаттарын бекіту туралы айтылды. Украина мысалында электрондық қызметтерді көрсету, цифрлық құжаттарды, электрондық қолтаңбаларды қалыптастыру және т.б. бойынша мемлекеттік қызметті құру арқылы цифрлық күйге біртіндеп көшу мүмкіндігі көрсетілген.

Аталған тақырыпты одан әрі зерттеу үшін келесі мәселелерді анықтау ұсынылады: смартфондағы мемлекет: құқықтық реттеу мәселелері; жасанды интеллектті этикалық қолдану: авторлық құқық мәселелері; азаматтық құқықтағы меншік ретіндегі сандық активтер.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Mankovsky, I. A. 2020. The regime of civil circulation as a means of managing the digital economy in the context of integration within the EAEU. *Economy. Right. Society*, (1), 74-82. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:1ipKQsLHLXsJ:scholar.google.com/&hl=en&as_sdt=0,5
2. Vasiliev, A., Ibragimov, J., Nasyrov, R., & Vasev, I. 2019. The term «digital law» in the doctrine and legal texts. *Jurislinguistics*, (11), 15-18. <https://www.academia.edu/download/69387248/4199.pdf>
3. Lopatin, V. N. 2019. Problems of information law in the digital economy. *Law and State*, 1 (82), 17. <http://repository.kazguu.kz/handle/123456789/671>
4. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. 2023. <http://surl.li/kdkht>
5. Díaz-Pérez, L., Quintanar-Reséndiz, A., Vázquez-Álvarez, G., Medina, R. 2022. A Review Of Cross-border Cooperation Regulation For Digital Forensics In Latam From the Soft Systems Methodology. *Applied Computing and Informatics*. <https://doi.org/10.1108/aci-01-2022-0010>
6. Hasyim, S., Husen, L., Nasrullah, N. 2023. The Implications Of Trims Agreement On Domestic Economy In the 21st Century: A Study Of Legal Development. *Sign Jurnal Hukum*, 2(4), 332-350. <https://doi.org/10.37276/sjh.v4i2.224>
7. Finck, M., & Moscon, V. 2019. Copyright law on blockchains: between new forms of rights administration and digital rights management 2.0. *IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 50, 77-108. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-018-00776-8>
8. Law «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the promotion of innovation, the development of digitalization, information security and education». 2022. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33516174
9. Law «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of digital technologies». 2020. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000347>
10. Sasidharan, M., Reardon, L., Muchanga-Hvelplund, L., Muchanga-Hvelplund, L. 2022. Understanding the Potential Of Emerging Digital Technologies For Improving Road Safety. *Accident Analysis & Prevention*, (166), 106543. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2021.106543>
11. Iglesias Mujica, J. P. 2022. Digital Rights Management Systems and Exploitation Analysis Under Article 102 TFEU: Revisiting the Interaction Between Intellectual Property and Competition Law. *IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 53(3), 324-357. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-022-01167-w>
12. A bill to establish the Chief Artificial Intelligence Officers Council. 2023. <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/2293/text?s=4&r=13&q=%7B%22search%22%3A%5B%22Artificial+Intelligence%22%5D%7D>
13. A bill to establish a task force on organizational structure for artificial intelligence governance and oversight. 2023. <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1356/titles?s=4&r=20&q=%7B%22search%22%3A%5B%22Artificial+Intelligence%22%5D%7D>
14. An Act to enact the Consumer Privacy Protection Act, the Personal Information and Data Protection Tribunal Act and the Artificial Intelligence and Data Act and to make consequential and related amendments to other Acts. 2022. <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/44-1/bill/C-27/first-reading>
15. Estonian Information Society Services Act. 2021. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013008/consolide>
16. Estonian Rules for Good Legislative Practice and Legislative Drafting. 2021. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/508012015003/consolide>
17. Bag, S., Sahu, A., Kilbourn, P., Pisa, N., Dhamija, P., Sahu, A. (2021). Modeling Barriers Of Digital Manufacturing In a Circular Economy For Enhancing Sustainability. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 3(71), 833-869. <https://doi.org/10.1108/ijppm-12-2020-0637>
18. Lagioia, F., Jabłowska, A., Liepiņa, R., Drazewski, K. 2022. Ai In Search Of Unfairness In Consumer Contracts: the Terms Of Service Landscape. *Journal of Consumer Policy*, 3(45), 481-536. <https://doi.org/10.1007/s10603-022-09520-9>
19. Eckert, C. and Osterrieder, K. 2020. How Digitalization Affects Insurance Companies: Overview and Use Cases Of Digital Technologies. *Zeitschrift Für Die Gesamte Versicherungswissenschaft*, 5(109), 333-360. <https://doi.org/10.1007/s12297-020-00475-9>
20. Concepts of digital transformation, development of the information and communication technology industry and cybersecurity for 2023-2029. 2023. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>
21. Androshchuk, H. 2022. Intellectual Property and Artificial Intelligence: Who Is The Author?. *Artificial Intelligence*, (1)(27), 166-182. <https://doi.org/10.15407/jai2022.01.166>

22. Benavides, L., Arias, J., Burgos, D., Martens, A. 2022. Measuring Digital Transformation In Higher Education Institutions – Content Validity Instrument. Applied Computing and Informatics. <https://doi.org/10.1108/aci-03-2022-0069>

Авторлар туралы мәлімет

Нусипжанов Н.Н. – Тұран Университетінің Гуманитарлық-экономикалық факультетінің 2 курс докторанты.

Базилова А.А. - Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Акболатова М.Е. - Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының PhD докторы.

Нусипжанов Н.Н. – докторант 2-курса гуманитарно-экономического факультета университета Туран.

Базилова А.А. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Акболатова М.Е. - докторPhD, кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Nussipzhanov N.N. - 2nd year doctoral student of the Faculty of Humanities and Economics of the Turan University.

Bazilova A.A. - Teacher of the chair of criminal law and criminal procedure, criminalistics of the law faculty of KAZNU named after Al-Farabi.

Akbolatova M.E. - PhD, Department of Criminal law, Criminal procedure and Criminalistics, al-Farabi Kazakh National University.

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ,
ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ**

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО,
АДМИНИСТРАТИВНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

А.Е. Бектұрғанов¹, Г.Б. Телеуев²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Халықаралық білім беру корпорациясындағы Қазақстан-Америка университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ұсынылып отырған ғылыми мақалада Қазақстан Республикасы әкімшілік жауапкершілігін қолданудың кейбір мәселелерін ғылыми құқықтық тұрғыдан талдау жасалынған. Авторлар әкімшілік жауапкершіліктің даму үрдістеріне талдау жасай отырып, қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге қатысты ұтымды ұсыныстар келтіреді. Әкімшілік жауапкершіліктің ерекшеліктеріне авторлар толығымен талдау жасады. Мақаланың қорытынды бөлімінде авторлар зерттеген материалдар негізде әкімшілік құқықбұзушылықтың алдын алу жөнінде теориялық құқықтық тұжырымдар келтіреді.

Кілт сөздер: құқық бұзушылық, әкімшілік құқық қорғау, заңнама, қоғамдық даму, дереккөздер.

Некоторые теоретические и практические вопросы применения административной ответственности в Республике Казахстан

В предлагаемой научной статье проведен научно-правовой анализ некоторых вопросов применения административной ответственности Республики Казахстан. Анализируя тенденции развития административной ответственности, авторы приводят рациональные предложения по совершенствованию действующего законодательства. Полностью проанализированы авторами особенности административной ответственности. В заключительной части статьи на основе изученных авторами материалов приводятся теоретические правовые выводы по профилактике административных правонарушений.

Ключевые слова: правонарушения, административные правонарушения, законодательство, общественное развитие, источники.

Some theoretical and practical issues of the application of administrative responsibility in the Republic of Kazakhstan

In the proposed scientific article, a scientific and legal analysis of some issues of the application of administrative responsibility of the Republic of Kazakhstan is carried out. Analyzing the trends in the development of administrative responsibility, the authors provide rational proposals for improving the current legislation. The authors have fully analyzed the features of administrative responsibility. In the final part of the article, based on the materials studied by the authors, theoretical legal conclusions on the prevention of administrative offenses are presented.

Keywords: offenses, administrative offenses, legislation, social development, sources.

Кіріспе. Әкімшілік құқықтың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі даму перспективасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы жаңартумен байланысты, негізінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы тікелей қолданыстағы мәнін, мазмұнын анықтайтын және заңдарды қолданумен конституциялық нормаларды тану жатуға тиіс – әкімшілік-деликтілік құқық болып табылады.

Біздің пікірімізше, мемлекет пен қоғам үнемі даму үстінде болғандықтан және қоғамдағы орын алып отырған түрлі өзгерістер осы ұғымды үнемі зерттеп жетілдіріп отыруға негіз болады. Және заңды жауапкершілік ұғымын келесідей анықтауға болады заңды жауапкершілік дегеніміз құқықтық нормамен, заңды мінез-құлықпен, құқықтық қатынастармен, құқық қолданумен, құқық бұзушылықпен тікелей байланысты күрделі, көпфункционалды феномен. Ал теориялық және практикалық аспектіде «заңдық жауапкершілік», «заңдық жауапкершілік функциялары» проблемаларының өзектілігі біздің қоғамның барлық салаларында — моральдық, саяси, құқықтық, экономикалық, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның қалыптасуында болып жатқан түбегейлі өзгерістермен алдын ала анықталған.

Әдістер мен материалдар. Ұсынылып отырған мақалада құқықтық зерттеу әдістері кеңінен қолданылды, атап айтқанда құқықтың жалпы әдестері, құқықтық логикалық әдістер соның ішінде индукция, дедукция, аналогия, диалектикалық даму әдістері мен салыстырмалы құқықтық әдістер қолданылды.

Негізгі бөлімі. Әкімшілік жауапкершілік заңды жауапкершіліктің бір түрі болып табылады және оның төмендегі ерекшеліктеріне тоқталып өткен жөн:

Біріншіден, әкімшілік жауапкершіліктің негізі болып әкімшілік құқық бұзушылық болып табылады. Ол қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V. Қазақстан Республикасының кодексіне сәйкес, кодексте сол үшін әкімшілік жауаптылық көзделген, жеке тұлғаның құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасаған) әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады.

Екіншіден, әкімшілік жауапкершіліктің субъектілері жеке тұлғалармен қатар заңды тұлғалар да болады. Айта кететін, мәселе заңды тұлғаларды әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі ретінде қарастыру түрлі пікірталастар байқауымызға болады. Мысалы, ҚР ӘҚБтК 682-бабы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді: мамандандырылған әкімшілік соттардың судьялары; кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың судьялары; мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары қарайды.

Үшіншіден, әкімшілік жауапкершілік шарасы ретінде әкімшілік жаза шарасы қолданылатын. Әкімшілік жаза құқық бұзушылықты жасаған тұлғаны заңнама талаптарын сақтау және құқық тәртібін құрметтеу рухында тәрбиелеу, сондай-ақ құқық бұзушының өзінің де, басқа тұлғалардың да жаңа құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы кодекске сәйкес, Әкімшілік құқық бұзушылықтар жасағаны үшін мынадай әкімшілік жазалар қолданылуы мүмкін:

- 1) ескерту жасау;
- 2) әкімшілік айыппұл;
- 3) әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы не нысанасы болған затты, сол сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған мүлікті тәркілеу;
- 4) арнайы құқықтан айыру;
- 5) рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау;
- 6) қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу;
- 7) заңсыз тұрғызылып жатқан немесе тұрғызылған құрылысты мәжбүрлеп бұзу;
- 8) әкімшілік қамаққа алу;

9) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу.

Ресей ғалымдарының еңбектерінде терминологиялық ерекшеліктерге байланысты екі ұғым кездестіреміз. «Әкімшілік ықпал ету» және «әкімшілік жаза» ұғымдары. Біздің пікірімізше, бұл екі ұғымды бүтін мен оны құраушы элемент ретінде қарастырғанымыз дұрыс.

Төртіншіден, Әкімшілік жауапкершілікті қолдану мемлекеттің атқарушы органдары, сот және өзге органдарға жүктелген. 2020 ж. 20 маусымдағы «Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі» ол органдарға қатысты келесідей жалпы анықтама береді: әкімшілік орган – Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес әкімшілік актіні қабылдау, әкімшілік әрекет жасау (әрекетсіздік таныту) жөнінде өкілеттіктер берілген мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы, мемлекеттік заңды тұлға, сондай-ақ өзге ұйым.

Бесіншіден, әкімшілік жауапкершілікті қолдану әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлға үшін соттылыққа әкеп соқпайды. Әкімшілік жауапкершілікті қолданудың іс жүргізу нысаны әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша, сондай-ақ ҚР ӘҚБтК нормаларымен регламенттелетін және іс бойынша іс қозғау, істі қарау және ол бойынша шешім қабылдау, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша қаулыны орындау және қабылданған шешімге шағым жасау сатыларынан тұратын іс жүргізу болып табылады.

Ең алдымен, әкімшілік жауапкершілік туралы мәселеге қатысты болу керек. Дәлірек айтқанда, негіздер туралы, өйткені әкімшілік құқық ғылымында мұндай негіздер екеу: нормативтік және іс жүзіндегі.

Нақты негіздемеге келетін болсақ, онда бұл біршама түсінікті: әкімшілік жауапкершілік ҚР ӘҚБтК-де бекітілген құқық бұзушылық құрамының белгілері бар құқыққа қарсы жасалған және (немесе) кінәлі әрекет үшін туындайды. Қазақстан Республикасының заңнамасы әкімшілік жауапкершілікке қатысты нормативтік ұйғарымдарды бекіту бөлігінде, әкімшілік жауапкершілік туралы нормаларды федералдық, сондай-ақ өңірлік деңгейдегі әртүрлі нормативтік-құқықтық актілерде табуға болатын Ресей заңнамасымен салыстырғанда қазақстандық заңнама зерттелетін саладағы нормативтік базаның белгісіздігінен зардап шегетінін атап өткен жөн.

Әкімшілік құқық ғылымы аясында әкімшілік жауаптылықты қолдануды құқықтық қамтамасыз ету мәселесі де жиі талқыланып келеді. Мемлекет және құқық теориясында қолдану «құқық қолдану» немесе «құқық нормаларын қолдану» ұғымдарымен тұспа тұс келеді. Заң ғылымында дәстүрлі түрде құқық нормаларын қолдану деп мемлекеттің құзыретті органдарының заңды істерді шешуі кезінде жеке-нақты мемлекеттік-билік құқықтық актілерін шығару деп түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасында әкімшілік жауапкершілікті қолдану құрылымы келесі элементтерден тұрады:

1) Әкімшілік құқық бұзушылықтың заңды құрамын белгілейтін әкімшілік-азаптау нормалары: объект, объективті жағы, субъект, субъективті жағы;

2) жаза түрлерін және оларды тағайындаудың жалпы қағидаларын регламенттейтін әкімшілік-құқықтық нормаларды;

3) әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың қағидаттарын белгілейтін әкімшілік-құқықтық нормаларды;

4) құқық қолдану субъектілерін;

5) құқық қолдану субъектісі мен құқық бұзушылық субъектісі арасындағы әкімшілік-құқықтық нормалар негізінде туындайтын құқық қолдану қатынастарын;

6) құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін іске асыру актілерін қабылдау.

Қорытынды. Байқағанымыздай, әкімшілік жауапкершілік заңнамада бекітілген негіздер бойынша жүзеге асырылады. Осы ретте Қазақстан Республикасының мемлекеті мен құқығының дамуы әкімшілік жауапкершілікті бекіту саласында да қарқынмен дамып

келеді. Дегенмен де, Бүгінгі таңда әкімшілік сот ісін жүргізуде көптеген проблемалар бар. Бірақ осы мақаланың аясында біз олардың ең маңыздыларын қарастырдық. Осы проблемаларды дұрыс шешу сот жүйесін, атап айтқанда мамандандырылған әкімшілік сотты нығайтуға ықпал етеді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша сот төрелігін іске асыруды жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасында 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап заңды күшіне енген Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы жаңа Кодексі қабылданды. Аталған кодекс елімізде әкімшілік құқық саласын жетілдіруде ерекше орынды иеленді. Мәселен, мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілердің шешімдері мен әрекеттеріне (немесе әрекетсіздігіне) дау айту туралы істер бойынша іс жүргізу" 27-тарауында әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органның (лауазымды адамның) әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым жасау жөніндегі норма алып тасталды. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің жаңа редакциясына әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органның (лауазымды адамның) әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым жасау бойынша дербес 44-тарау енгізілді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органның (лауазымды адамның) әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған органға (лауазымды адамға) және (немесе) мамандандырылған аудандық және оған теңестірілген әкімшілік сотқа шағым жасалуы мүмкін.

Пайдаланылған қайнар көздердің тізімі

1. Баянов, Е. Әкімшілік құқық : оқулық / Е. Баянов. - Алматы, 2007. - 408 б
2. Рогачева О.С. Административная ответственность. Учебное пособие. – Воронеж, 2005. - 180с.
3. «Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістермен).
4. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ
5. Стахов А. Административное право : учебник и практикум для среднего профессионального образования / А. И. Стахов [и др.]; под редакцией А. И. Стахова. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 439 с
6. Омрали Ж.О. Административные правонарушения. Право в Казахстане. Юридическая ответственность. Журнал: Вестник Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. 2010.
7. Бахрах Д. Н. БЗ0 Административное право : учебник / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. — 3-е изд., пересмотр. и доп. — М. : Норма, 2008. — 816 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Бектұрғанов А.Е. - заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры.

Телеуев Г.Б. - PhD докторы, Халықаралық білім беру корпорациясындағы Қазақстан-Америка университеті факультетінің деканы.

Бектурганов А.Е. - доктор юридических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.

Телеуев Г.Б. - доктор PhD, декан факультета Казахстанско-Американского университета Международной образовательной корпорации.

Bekturganov A.E. - Doctor of Law, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Teleuev G.B. - PhD, Dean of the Faculty of the Kazakh-American University in the International Educational Corporation.

Е.М. Баймуханов¹, Т.Н. Сулейменов¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова,
Караганда, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ВЕКТОРЫ СОВРЕМЕННОЙ КАДРОВОЙ СТРАТЕГИИ В МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена обсуждению эффективных методов в сфере кадровой политики органов внутренних дел МВД Республики Казахстан. Авторами отмечается, что правоохранительные органы, взяв на вооружение зарубежный опыт, где разработан институт подготовки высших руководителей в сфере правопорядка, ориентируются на некоторые аспекты в данной области. Авторы обращают внимание на применение такого нового метода в подготовке кадров как «teambuilding», созданного на основе мирового опыта. Подчеркивается, что прозрачность и цифровизация оценочного подхода обучения способствуют предотвращению коррупции и обеспечивают высокий стандарт квалификации в сфере правопорядка.

Показаны основные векторы трансформации государственной кадровой политики на различных ключевых этапах развития государства с учетом мировой практики. Автором предпринята попытка раскрыть содержание и изменение подходов к управлению человеческими ресурсами руководящего состава в сфере правоохранительных органов. Суммированы и выделены основополагающие принципы кадровой стратегии правоохранительных органов, раскрыто содержание и сущность специальных принципов осуществления кадровой политики органов внутренних дел на текущем этапе во взаимосвязи с государственной службой и государственной кадровой стратегией.

Ключевые слова: кадровая политика, профессиональная подготовка, квалификация кадров, цифровизация, методы обучения, правоохранительная деятельность, органы внутренних дел.

Қазақстан Республикасы ІІМ-дегі қазіргі заманғы кадр стратегиясының негізгі векторлары

Мақала Қазақстан Республикасы ІІМ Ішкі істер органдарының кадр саясаты саласындағы тиімді әдістерді талқылауға арналған. Авторлар құқық қорғау органдары құқықтық тәртіп саласындағы жоғары басшыларды даярлау институты әзірленген шетелдік тәжірибені қабылдай отырып, осы саладағы кейбір аспектілерге бағдарланатынын атап өтті. Авторлар әлемдік тәжірибе негізінде құрылған "teambuilding" сияқты кадрларды даярлауда осындай жаңа Әдісті қолдануға назар аударады. Оқытудың бағалау тәсілінің ашықтығы мен цифрландырылуы сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға ықпал ететіні және құқықтық тәртіп саласындағы біліктіліктің жоғары стандартын қамтамасыз ететіні атап өтілді.

Әлемдік тәжірибені ескере отырып, мемлекет дамуының әр түрлі негізгі кезеңдерінде мемлекеттік кадр саясатын трансформациялаудың негізгі векторлары көрсетілген. Автор құқық қорғау саласындағы басшы құрамның адам ресурстарын басқару тәсілдерінің мазмұны мен өзгеруін ашуға тырысты. Құқық қорғау органдарының кадр стратегиясының негізгі қағидаттары жинақталып, бөлінді, мемлекеттік қызметпен және мемлекеттік кадр стратегиясы мен өзара байланыста ағымдағы кезеңде ішкі істердің кадр саясатын жүзеге асырудың арнайы қағидаттарының мазмұны мен мәні ашылды.

Түйін сөздер: кадр саясаты, кәсіптік даярлау, кадрлардың біліктілігі, цифрландыру, оқыту әдістері, құқық қорғау қызметі, Ішкі істер органдары

The main vectors of the modern personnel strategy in the ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the discussion of effective methods in the field of personnel policy of the internal affairs bodies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. The authors note that law enforcement agencies, having adopted foreign experience, where an institute for training senior managers in the field of law and order has been developed, are guided by some aspects in this area. The authors draw attention to the use of such a new method in training as "team building", created on the basis of world experience. It is emphasized that transparency and digitalization of the evaluation approach of training contribute to the prevention of corruption and provide a high standard of qualification in the field of law and order.

The main vectors of transformation of the state personnel policy at various key stages of the development of the state, taking into account world practice, are shown. The author attempts to reveal the content and change of approaches to the management of human resources of the management staff in the field of law enforcement agencies. The fundamental principles of the personnel strategy of law enforcement agencies are summarized and highlighted, the content and essence of the special principles of the implementation of the personnel policy of internal affairs at the current stage in connection with the civil service and the state personnel strategy are disclosed.

Keywords: personnel policy, professional training, qualification of personnel, digitalization, training methods, law enforcement, internal affairs bodies.

Введение. В контексте текущих трансформаций правоохранительной системы Республики Казахстан, ключевыми задачами являются повышение доверия общественности и обеспечение повышенной эффективности функционирования сил внутренних дел. В рамках национальной стратегии, провозглашенной главой государства Касым-Жомартом Токаевым, особое внимание уделяется вопросам престижа службы в правоохранительных органах, так как этот аспект непосредственно коррелирует с профессиональной эффективностью сотрудников полиции [1].

От качественной селекции аудитории, специализированного обучения и тренировок, соответствующих современным стандартам, повышения квалификации персонала, а также разработки новых стратегий и методов раскрытия и расследования правонарушений в значительной степени зависит эффективная деятельность полиции в будущем [2].

В связи с этим, актуальным остается вопрос подготовки сотрудников МВД Республики Казахстан, способных эффективно решать поставленные задачи с учетом современных тенденций в обществе.

Следует отметить, что постулируемые обществом нормы к полицейским постоянно возрастают, крайне важно, чтобы они не только обладали выдающимися навыками в своей области, но также демонстрировали высокий уровень правовой осведомленности, культурности и нравственности, а также обладали мастерством ораторского искусства и другими навыками.

Актуальная действительность иллюстрирует, что к кадровому составу сотрудников МВД, в частности органов внутренних дел, предъявляются строгие требования как с позиции гражданского общества, так и внутри правоохранительной структуры, где регулярно осуществляются новые методы обучения в целях повышения оценки уровня профессиональной компетентности, правовой культуры и способности взаимодействия не только между собственными подразделениями, но и с гражданами.

Более того, в современной ситуации требуется, чтобы правоохранительные органы были не только носителями законодательных норм, но и активными участниками в обеспечении общественной безопасности, с акцентом на гармоничных взаимосвязях с гражданским населением и другими государственными институтами. В этой связи важно

дополнить, что стратегическое развитие правоохранительных структур предполагает активное внедрение инновационных методов и технологий, а также сотрудничество с академическими исследовательскими учреждениями для разработки и внедрения передовых стратегий и практик в работе с правопорядком.

Методы. Цель данного исследования заключается в проведении системного анализа теоретических и методологических аспектов, направленных на изучение эффективных подходов в образовательном процессе повышения квалификации сотрудников МВД Республики Казахстан. Для достижения цели были использованы общенаучные методы анализа, синтеза, сравнения, обобщения, абстрагирования, индукции и дедукции, а также методы классификации и систематизации данных.

Основная часть. Вопросы повышения квалификации действующих сотрудников требуют совершенствования с учетом передового международного опыта и новых подходов к организации профессионального полицейского образования. Некоторыми казахстанскими исследователями также подчеркивается необходимость в четкой организации взаимодействия сотрудников МВД между собой [3]. Остается актуальным вопрос естественного оттока профессорско-преподавательского состава ведомственных ВУЗов МВД РК, имеющего ученые степени, что отражается на качестве учебного процесса [4].

Справедливо отметить, что основой трансформации сотрудника в клиенто-ориентированного и человекоцентричного полицейского является реализация принципа меритократии, а также применение компетентностного подхода.

Реализация современной кадровой политики в сфере МВД способствует как повышению уровня профессионализма личного состава, так и уровня удовлетворенности службой сотрудниками полиции, который станет одним из организационных индикаторов эффективности управления территориальными подразделениями.

На сегодняшний день, в рамках введения новых подходов, прорабатывается вопрос назначения кандидатов на руководящие должности на конкурсной основе с применением инструментов по изучению необходимых профессиональных и личностно-деловых компетенций. Это позволит выявлять среди изъявивших желание участвовать в конкурсном отборе кандидатов, наиболее соответствующих предъявляемым к должности требованиям. Что, в свою очередь, позволит формировать качественный кадровый резерв.

В рамках совершенствования системы оплаты труда силового блока планируется конкурентоспособная зарплата полицейских с устранением дисбаланса как внутри системы, так и путем унификации с другими силовыми органами.

Наряду с этим, идет этап проработки эффективного механизма внедрения проверок на добропорядочность (*Integritycheck*), нацеленный на формирование у полицейских стремления к ответственному подходу к работе, отзывчивому, корректному и оперативному реагированию на обращения граждан, а также повышение ответственности руководителей всех уровней. В итоге данная мера приведет к выработке коррупционной устойчивости у сотрудников ОВД [5].

Также нельзя упускать важности модернизации ведомственного образования, направленной на развитие профессиональных и личностных компетенций сотрудников, особенно назначаемых на руководящие должности.

Деятельность в органах внутренних дел Республики Казахстан — тип государственной службы граждан Республики Казахстан, связанный с исполнением служебных обязанностей и ответственности перед государством и народом Казахстана. Значимость правового института определяется как особый инструмент, в котором органы внутренних дел, служащие интересам народа Казахстана, с целью гарантирования общественной безопасности выполняют следующие функции:

- 1) профилактику правонарушений;
- 2) охрану общественного порядка;
- 3) борьбу с преступностью;
- 4) исполнение уголовных наказаний и административных взысканий [6].

В контексте стратегического управления человеческими ресурсами, интенсификация развития профессионализма и повышения компетентности персонала выступают как центральные элементы в структуре кадровой политики в системе правоохранительных органов Республики Казахстан. Специфическая подготовка и аккумуляция опыта кадров обеспечивают фундамент для укрепления законности и правопорядка, а также способствуют устойчивому развитию государственности и обеспечению гражданской безопасности.

Профессиональный и устойчивый персонал определяется одним из ключевых факторов для эффективной работы и функциональной стабильности организации, включая государственные и правоохранительные органы.

Сложившаяся кадровая обстановка в системе МВД Республике Казахстан акцентирует внимание на наличие критической потребности в основательной и целенаправленной подготовке персонала органов внутренних дел, особенно в свете повышения значимости специализированных секторов в структуре Министерства. Такие секторы охватывают спектр современных вызовов, таких как борьба с незаконной миграцией, противостояние киберпреступности, которые являются одними из наиболее динамично развивающихся сфер преступной деятельности, а также превенция экстремистских проявлений и террористических угроз.

В этом контексте наблюдается повышенный спрос на специалистов, имеющих глубокие знания в области информационных технологий и кибербезопасности, которые могли бы эффективно адаптироваться к новым вызовам цифровой эры. В силу быстрого развития технологического ландшафта, специалисты в области IT становятся незаменимыми в задачах обеспечения информационной безопасности, распознавания и противодействия киберугрозам, а также в разработке и реализации инновационных решений для повышения эффективности правоохранительной деятельности.

Обновление учебных программ, ориентированных на подготовку кадров, способных ответить на вызовы современности, должно быть направлено не только на теоретическую подкованность в соответствующих доменах, но и на практическое применение знаний для оперативного решения специфических задач, стоящих перед правоохранительными органами. Дополнительно, необходимо уделить внимание развитию аналитических навыков, умения работать с большими данными и использовать современные программные инструменты, что повысит качество и скорость расследования преступлений в цифровом пространстве.

Таким образом, структурированное и многоаспектное обучение сотрудников, направленное на приобретение компетенций в области высоких технологий, является не только инвестицией в укрепление внутренней безопасности, но и стратегическим ресурсом в противодействии новым формам преступности, что в конечном итоге способствует стабилизации социальной и экономической ситуации в стране.

В текущем этапе развития правоохранительных органов Республики Казахстан акцентируется неотложность ревизии и усиления эффективности реформ в Министерстве внутренних дел, причем особое значение приобретает качественная оценка профессионального уровня сотрудников, их повышение квалификации и переподготовка как инструменты продвижения компетентности и мастерства.

Системное обновление и улучшение кадровой политики в МВД Республики Казахстан предполагает регулярный анализ и модернизацию методов оценки квалификации, а также разработку и внедрение инновационных программ обучения и переобучения. Такое направление требует многогранного подхода, включающего научное исследование, теоретическую проработку и создание гибкой нормативно-правовой базы, способной адаптироваться к быстро меняющимся условиям и предоставить платформу для непрерывного профессионального роста сотрудников.

Необходимо также обратить внимание на формирование среды, стимулирующей непрерывное образование и развитие персонала, учитывая роль человеческого фактора в повышении эффективности правоохранительной системы. Включение комплексных мер,

таких как аттестация с применением современных критериев оценки, программы ротации для расширения профессионального опыта и повышение уровня взаимодействия различных подразделений, могут значительно способствовать развитию компетенций сотрудников.

Особое внимание следует уделить интеграции новейших технологических и интеллектуальных ресурсов в учебный процесс, что позволит не только повысить качество подготовки кадров, но и эффективно применять приобретенные знания в практической деятельности. Современные правовые регламенты должны соответствовать высоким стандартам профессионализма и эффективности, обеспечивая нормативную поддержку необходимых изменений в рамках кадровой политики.

Кроме того, продолжается последовательная работа по повышению уровня социальной защищенности сотрудников полиции. Так, 23 апреля 2014 г. принят Закон «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», в гл. 6 которого приведены социальные гарантии сотрудников органов внутренних дел, членов их семей.

В соответствии с выше указанным нормативно-правовым актом, внедрена новаторская норма, указывающая, что в контексте карьерного роста и передвижения сотрудников данных органов, когда таковое связано с изменением места жительства на дистанцию свыше пятидесяти километров, законодательством предусматривается предоставление единовременного финансового стимула. Данный стимул конкретизируется в форме подъемного пособия, исчисляемого в размере эквивалента двух месяцев заработной платы для самого работника и дополнительного платежа, равного половине месячной заработной платы для каждого из членов его семьи, совершающих переезд вместе с ним.

Далее, в рамках процедур служебного перевода, обусловленного профессиональным продвижением лица в структуре органов внутренних дел, устанавливается государственная гарантия компенсации затрат, связанных с перевозкой личного имущества в объеме до десяти тонн. Кроме того, предполагается возмещение расходов, связанных с проездом работника и членов его семьи, использующих железнодорожный, водный или автомобильный транспорт для осуществления переезда, обеспечивая таким образом поддержку в период трансформации места работы и жительства.

Данная политика призвана не только облегчить логистическую и финансовую нагрузку, связанную с переездом для сотрудников органов внутренних дел, но и способствует стимулированию их мобильности в рамках карьерного роста, обеспечивая оптимальное распределение квалифицированных кадров в пределах страны.

Законодательные изменения, направленные на улучшение социальной защищенности сотрудников полиции, способствуют повышению их мотивации и эффективности в работе, что положительно влияет на общее функционирование правоохранительной системы и обеспечивает более эффективную защиту общественной безопасности [7].

Кроме того, в ст. 22 «Жилищные права сотрудников органов внутренних дел, членов их семей» указывается, что сотрудник органов внутренних дел и члены его семьи, нуждающиеся в жилище, обеспечиваются им на период прохождения службы в органах внутренних дел. До обеспечения жилищем нуждающемуся в жилье сотруднику органов внутренних дел выплачивается компенсация за его наем (аренду) [7].

Изучение норм действующего законодательства позволяет констатировать, что спектр социальных гарантий, предоставляемых работникам правоохранительной системы в стране, является более ограниченным в сравнении с аналогичными предложениями для сотрудников аналогичных структур в иных государствах. Это обстоятельство наглядно демонстрирует необходимость принятия мер по усилению социальной защиты сотрудников правоохранительных органов, что может стать катализатором для привлечения более квалифицированных кадров и их последующего отбора для службы в данных органах. Такая политика, реализуемая на государственном уровне, может существенно укрепить кадровый потенциал и повысить мотивацию сотрудников. В долгосрочной перспективе это будет способствовать улучшению функционирования правоохранительной системы и усилению эффективности внутренних дел, поскольку исследования показывают, что степень

социальной защищенности напрямую коррелирует с качеством работы и удовлетворенностью персонала своими должностными обязанностями.

Одновременно это способствует обеспечению стабильности и эффективности работы правоохранительной системы в целом, а также повышению доверия общественности к органам власти.

В аспекте рассматриваемой проблематики, целесообразным видится исследование опыта в подготовке кадров в Алматинской академии МВД РК.

Алматинская академия МВД Республики Казахстан на основе опыта Великобритании создали институт подготовки руководителей. В Великобритании, к примеру, для назначения начальника полиции города Лондона, будущий руководитель обязательно должен пройти трёхмесячную переподготовку, после этого только происходит назначение [8].

В данном аспекте важно отметить, что на этапе утверждения находятся предложения в Закон «О Правоохранительной службе», направленные на совершенствование порядка отбора в кадровый резерв и назначения на вышестоящие должности в правоохранительной службе, где предусматривается проведение профессиональной переподготовки и повышения квалификации сотрудников, до назначения их на вышестоящую руководящую должность.

В 2021 году Академия открыла факультет подготовки высшего руководящего состава. К примеру, раньше для повышения квалификации проходили различные курсы, и в основном любой руководитель опирался на свой практический багаж знаний. На данный момент, уже завершились два курса обучения высших руководителей, где основной контингент - это зам. начальники департамента в полиции городов областей, цель курсов, это подготовка руководителей – на управленца-менеджера, слушатели должны правильно принимать решение, изучают проектный менеджмент и HR -образование.

Формируемая группа слушателей – курсантов состоит из порядка 20 человек и обучение они проходят в течение трех месяцев с отрывом от работы, но за ними сохраняется их должности.

Для взаимодействия между обучаемыми сотрудниками используется методология работы с коллективом, называемая «teambuilding». Для обучения привлекается достаточное количество специалистов, общественных деятелей, политиков, деятелей культуры, видных научных деятелей, которые делятся своими знаниями и навыками. Обучение производится на основании силлабуса, где программа строится на базе международного опыта.

При поступлении и при сдаче экзамена, все обучение проводится максимально прозрачно, во избежание коррупционных рисков. К примеру, с момента поступления до получения сертификата, все цифровизировано, каждый день, слушатели получают знания, в конце дня проводятся итоги, проводятся зачеты, тестирование для закрепления полученных знаний, зафиксированные оценки ежедневно вывешиваются на сайте Академии.

Доступ к данным оценочных показателей, прямо выводятся к министру внутренних дел РК, в свою очередь министр может ежедневно контролировать процесс обучения. Сертификаты переведены на цифровой формат.

На данный момент введен новый проект мобильная Академия, то есть академия сама создала пул преподавателей, экспертов, которые выезжают в один из регионов страны, где в течение трех дней собираются начальники ГОРОВД (высшие руководители на местах) и полностью погружаются в процесс проектного менеджмента и в обучение.

Слушатели мобильной Академии не находятся внутри здания учебного заведения, для них готовится отдельная площадка, где они в свободном формате обучаются, что с течением времени уже показало свою эффективность в виду возможности одновременного осуществления обучающимися своих должностных обязанностей [9].

Академия вела дополнительные дисциплины, цель которых связана с порядком взаимодействия сотрудников между собой и с другими правоохранительными органами, особенно в период чрезвычайных ситуаций. Также проводится модуль, включающий в себя командно-штабные учения.

Цель Алматинской Академии подготовить высококвалифицированных компетентных

профессионалов чтобы они работали на благо нашей страны и требования министра внутренних дел на сегодняшний день [10].

Кроме того, отметим, что ранее, при желании стать сотрудником МВД, лица проходили месячный курс переподготовки в учебных центрах, что конечно снижало качество обучения.

На данный момент все будущие сотрудники проходят повышение квалификации, только через высшие учебные заведения, соответственно качество намного становится выше. На данный момент подготовку кадров системы МВД осуществляют 4 учебных заведения: Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, Карагандинская академия МВД РК имени Б. Бейсенова, Алматинская академия МВД РК, Костанайская академия МВД РК имени Ш. Кабылаева.

Учитывая, что количество желающих, повысить свои квалификационные данные достаточно велико, факультет Алматинской Академии с физической точки зрения, за 2-3 года не может полностью охватить весь контингент, поэтому данную методику целесообразно применить и в других высших учебных заведениях МВД Республики Казахстан.

В недавнем прошлом, а именно три года назад, в некоторых ВУЗах была отменена подготовка бакалавриатов, однако, сейчас данный вопрос пересмотрен, так как проведенный анализ за данное время показал, что правоохранительные органы остро нуждаются профессиональных специализированных кадрах. Действующие реалии порождают необходимость в подготовке сотрудников, которые будут полностью погружаться в обучение.

Отметим, что на сегодняшний день остро стоит вопрос о проведении обучения по узкой специализации профессионалов в сфере кибербезопасности, ИТ-сфере и информационной безопасности. Также, постоянно обсуждаемыми являются вопросы постоянного оттока кадров из системы МВД РК.

Заключение. В настоящее время правоохранительные органы активно проводят разработку и последовательное внедрение комплексных мер по реформированию подходов по повышению квалификации сотрудников. Данный процесс получил успешное начало с запуска реформы кадровой политики в органах внутренних дел.

На наш взгляд, в контексте совершенствования процессов подготовки кадров в органах внутренних дел, научный подход предполагает анализ и адаптацию международного опыта ведущих учебных заведений, акцентирующую внимание на синергии между научными исследованиями и образовательной деятельностью. Важным аспектом высококачественного формирования специалистов является инициация их подготовки, начиная с тщательного отбора кандидатов, отвечающих современным критериям, для последующего обучения в специализированных образовательных учреждениях, функционирующих при правоохранительных органах на территориальном уровне, что позволит формировать уникальную образовательную траекторию, основанную на лучших мировых практиках и инновационных подходах в данной сфере.

Для решения вопросов, связанных с уменьшением числа увольнений специалистов, предлагается внедрить следующие меры:

- внедрение новых методов в сфере профориентации;
- повышение эффективности процесса адаптации молодых сотрудников;
- непрерывная работа с текущим персоналом;
- укрепление ядра высококвалифицированных сотрудников;
- повышение статуса полицейской службы;
- поэтапное разрешение социальных проблем сотрудников правоохранительных органов;
- применение инновационных образовательных методик, с акцентом на этические аспекты обучения.

Также, необходимо установить постоянную обратную связь между учебными заведениями и их выпускниками. Данное направление поможет корректировать учебный процесс, выявлять сильные и слабые стороны молодых сотрудников.

Важно понимать, что реализация стратегии качественного управления персоналом в контексте полицейской службы Республики Казахстан требует не только добросовестности и систематического подхода ко всем аспектам кадровой работы на различных уровнях, но и активной заинтересованности каждого участника, вовлечённого в процессы кадрового обеспечения. Осознание данного принципа и его неукоснительное соблюдение, способны минимизировать негативные тенденции, имеющие место в настоящее время. Прогресс в стабилизации и поэтапном улучшении состояния кадрового потенциала полиции создаст критически необходимые предпосылки для обеспечения её эволюционного развития и трансформации в силовую структуру, соответствующую современным стандартам и вызовам.

Список использованных источников

1. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 10.05.2023).
2. Карпекин А.В., Мишкова В. В., Подготовка и обучение сотрудников ОВД в современных условиях: тенденции и пути совершенствования // Вестник Карагандинской Академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан – 2020 — №4. - С. 52-55
3. Байгеленова А.К., Хан В.В. Қазақстан Республикасында тергеу органының сотқа дейінгі тергеп-тексеруде анықтау және жедел-іздігі қызметі органдарымен өзара іс-қимылы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. — 2022 — № 4 (73). — С. 404-412
4. Алменбетова Гульмира Жаксыбековна О некоторых аспектах кадровой политики органов внутренних дел Российской Федерации и республики казахстан // Вестник Московского университета МВД России, №1 - 2023// Интернет-ресурс: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-aspektah-kadrovoy-politiki-organov-vnutrennih-del-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan>
5. Сайтбеков А.М., Хрони Н.Н. О некоторых аспектах кадровой политики в органах внутренних дел Республики Казахстан // Ғылым - Наука – 2020 - №3 (66) . -С.80-86
6. Исаков А.Е. К вопросу о новой кадровой политике в органах внутренних дел республики Казахстан // Ғылым - Наука - 2020 – №4 (67). - С.120- 129
7. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігі мақан есболатов атындағы Алматы Академиясы <https://academymvd.kz/>
8. Алменбетова Г.Ж. Кадровая политика органов внутренних дел на современном этапе: понятие, содержание, принципы // International Law Journal – 2022 – Том 5. №2.- С. 150-154
9. Шалкарова И. А, Модернизация полицейской подготовки в Казахстане в условиях реформирования правоохранительной системы // Сетевое издание «Академическая мысль»– 2022 – № 3 (20) - С. 104-106
10. Гарник С.В., Ладыгина О.А., Айжанов С.А. Подготовка кадров для правоохранительных органов республики Казахстан — современное состояние и перспективы. // Управление персоналом и интеллектуальными ресурсами в России – 2022 - № 6 (63) - С.30–33.

Сведения об авторах

Баймуханов Е.М. – начальник кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, кандидат политических наук, подполковник полиции.

Сулейменов Т.Н. - начальник кафедры уголовного процесса Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Баймуханов Е.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ Қарағанды академиясының ПО кәсіптік-психологиялық даярлық және басқарма кафедрасының бастығы. Б. Бейсенова, саясаттану ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Сулейменов Т.Н. - Қазақстан Республикасы ІІМ Қарағанды академиясының қылмыстық процесс кафедрасының бастығы. Б. Бейсенова, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Baymukhanov Y.M. – Head of the Department of Professional Psychological Training and Management of the Department of Internal Affairs of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Candidate of Political Sciences, police lieutenant colonel.

Suleimenov T.N. - Head of the Department of Criminal Procedure of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Candidate of Law, police Colonel.

М.Б. Токсанова¹, Р. Е. Дулдашева¹

¹Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ КҮШЕЙТУДІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ ШАРАЛАРЫ

Мақала Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылық, құқықтық реттеу және оларды жасағаны үшін жазаны қатаңдату мәселелеріне арналған. Материалда әйелдердің құқықтарын тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың нормативтік негіздерінің қалыптасуы мен даму хронологиясы көрсетілген. Отбасындағы зорлық-зомбылық түрлері қарастырылды.

Мақалада COVID-19 коронавирустық пандемиясы (2019-2021 жылдар) кезіндегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өсу динамикасы бойынша статистикалық деректер келтірілген. Авторлар Қазақстан Республикасының Президенті Қ. К. Тоқаев 2022 жылғы 12 наурыздағы «Жаңа Қазақстан» жаңару және жаңғырту жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында қоғамдағы зорлық - зомбылық деңгейін төмендету және отбасы-қатынастар саласындағы жазаны қатаңдату қажеттігі жөнінде қойған міндеттердің орындалу барысына талдау жасады.

Мақалада ПМ отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамаға енгізетін өзгерістер мен толықтырулардың жобасы баяндалған. Сондай-ақ, жұмыста агрессорлармен жұмыс істеу мәселесі де бар.

Түйінді сөздер: Қазақстан, қорғау, әйелдер құқықтары, отбасындағы зорлық-зомбылық, жазаны қатаңдату, әкімшілік жауапкершілік, санкция, заң, зорлық-зомбылық түрлері.

Законодательные меры по усилению ответственности за домашнее насилие

Статья посвящена вопросам насилия в семье, правового регулирования и ужесточения наказания за их совершение.

В материале прослеживается хронология становления и развития нормативных основ защита прав женщин от бытового насилия. Рассмотрены виды насилия в семье. В статье представлены статистические данные по динамике роста бытового насилия в период пандемии коронавируса COVID-19(2019-2021годы). Авторами проанализирован ход выполнения задач, поставленных Президентом Республики Казахстан К. К. Токаевым в Послании народу Казахстана от 12 марта 2022 года «Новый Казахстан» путь обновления и модернизации» по снижению уровня насилия в обществе и необходимости ужесточения наказания в сфере семейно- отношений. В работе изложен проект изменений и дополнений, вносимых МВД в законодательство по противодействию насилия в семье. В работе также обозначена проблема работы с агрессорами.

Ключевые слова: Казахстан, защита, права женщин, насилие в семье, ужесточение наказания, административная ответственность, санкция, закон, виды насилия.

Legislative measures to strengthen responsibility for domestic violence

Abstract The article is devoted to the issues of domestic violence in Kazakhstan, legal regulation and tougher penalties for their commission.

The article traces the chronology of the formation and development of the regulatory framework for the protection of women's rights from domestic violence. The types of domestic violence are considered. The article presents statistical data on the dynamics of the growth of domestic violence during the COVID-19 coronavirus pandemic (2019-2021). The authors analyzed the progress of the tasks set by the President of the Republic of Kazakhstan K. K. Tokayev in the Address to the People of Kazakhstan dated March 12, 2022 "New Kazakhstan" the path of renewal and modernization" to reduce the level of violence in society and the need to toughen penalties in the field of family relations. The paper outlines the draft amendments and additions made by the Ministry of Internal Affairs to the legislation on combating domestic violence. The paper also identifies the problem of working with aggressors.

Keywords: Kazakhstan, protection, women's rights, domestic violence, tougher punishment, administrative responsibility, sanction, law, types of violence.

Кіріспе. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда түрлі мемлекеттік бағдарламаларда көрініс табатын қоғамдағы отбасылық саясатты дамытуға бағытталған іс-шаралар кешені табысты жүзеге асырылуда.

Сонымен, біздің Конституциямызда адамды өзінің қадір-қасиетін қорлайтын зорлық - зомбылықтан, оның ішінде отбасылық-тұрмыстық қатынастардан қорғауды қамтамасыз ету бойынша принципті ережелер бар –«Ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгездікке немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға немесе жазалауға болмайды» [1].

Баяндау әдісі. Қазақстанда әйелдердің құқықтарын тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың нормативтік негіздерінің қалыптасу және даму кезеңі хронологиялық тәртіпте баяндалған.

1993 жылы, алғашқы Конституция қабылданған жылы Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылық проблемасын мойындап, ол туралы ашық айта бастады. Бұл негізінен әйелдердің бастамаларымен шыға бастаған, көптеген әлеуметтік мәселелерге мән бере бастаған әйелдердің қоғамдық бірлестіктерін жандандыру маңызды рөл атқарды деп санаймыз.

Бұдан әрі, 1997 жылдан бастап біздің мемлекетіміз тең құқықтың конституциялық қағидаттарын, құқықтар мен бостандықтардың кепілдігін, мемлекетіміздегі әйелдердің арнамысы мен қадір-қасиетін қорғауды жүзеге асыруды көздейтін «Әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі мемлекеттік саясат тұжырымдамасын» іске асыруға кірісті. 1998 жылғы 29 маусымда Қазақстан әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенцияға қосылып, өзіне Қазақстан әйелдерін кемсітушіліктің барлық нысандарынан қорғау жөніндегі қосымша міндеттерді жүктеді.

Отбасы мүдделерін қорғау, әйелдердің елдің саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени өміріне қатысуы үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында және Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабының 20-тармақшасына сәйкес 1998 жылғы 22 желтоқсандағы № 4176 Жарлығымен Отбасы және әйелдер істері жөніндегі Ұлттық комиссия құрылды –отбасының мүдделерін, әйелдердің елдің саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени өміріне қатысуы үшін қажетті жағдайларды қорғауды қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы консультативтік-кеңесші орган.

Жоғарыда аталған Жарлыққа сүйене отырып, ішкі істер министрлігі 19.02.1999 жылы № 91 Бұйрығымен ішкі істер органдарының әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі мамандандырылған бөлімшелерін құрды, олар әйелдердің конституциялық құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауды, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алуды және жолын кесуді қамтамасыз етеді.

2009 жылғы желтоқсанда қабылданған «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» заң (бұдан әрі-Заң) Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары, жергілікті

өзін-өзі басқару органдары, ұйымдары мен азаматтарының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі қызметінің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындады. Заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық бір адамның екіншісіне (басқаларға) қатысты дене салдарын және (немесе) психикалық зардаптарды келтіретін немесе оларға қауіп төндіретін қасақана заңсыз әрекеті (әрекеті немесе әрекетсіздігі) ретінде анықталған [2].

Сондай-ақ, заңда отбасылық - тұрмыстық қатынастардың субъектілері-ерлі-зайыптылар, бұрынғы ерлі-зайыптылар, бірге тұратындар, бұрын бірге өмір сүрген және жәбірленушімен ортақ баласы (балалары) бар адамдар, жақын туыстары көрсетілген.

Кез-келген құқық бұзушылық ауыр жарақатқа әкеледі, әсіресе отбасылық және тұрмыстық салада: физикалық және рухани. Кейде өлімге, мүгедектікке әкелетін жарақат сияқты қайтымсыз салдарлар пайда болады. Мұның бәрінде отбасы мүшелері, әсіресе әйелдер мен балалар қатты зардап шегеді. Тұрмыстық жанжал туралы дау, оның қарқындылығының артуы қақтығысушы тұлғалардың айтарлықтай әлеуметтік-психологиялық деформациясына әкелуі мүмкін, олар агрессивті күйде көрінеді, көбінесе қылмыстық немесе аутоагрессияға айналады, кейбір жағдайларда суицидке әкеледі.

2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Қазақстан халқына Жолдауында, ел Президенті Қ.Қ. Тоқаев «..бала құқықтарын қорғау және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселелері біздің басымдығымыз болуға тиіс. Жасөспірімдер арасында суицидтің жоғары деңгейі мәселесімен мақсатты түрде айналысу керек. Біз зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларды, сондай-ақ олардың отбасыларын қорғау үшін біртұтас бағдарлама құруымыз керек. Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қарсы тұрмыстық зорлық-зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қарсы басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны шұғыл түрде күшейту қажет» деп атап кеткен [3].

Қойылған міндеттерді шешу шарттарының бірі отбасылық-тұрмыстық саладағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылды жүзеге асыру болып табылады. Отбасындағы зорлық-зомбылық балаларға теріс әсер етеді. Ата-аналардың зорлық-зомбылығы барлық жағдайда дерлік қайғылы нәтижелерге әкеледі, тағдырларды бұзады, өмірдің толық апатының негізгі себебі болып табылады. Отбасындағы зорлық-зомбылық кезінде балаға келтірілген психикалық және моральдық жарақаттар көбінесе Заңсыз мінез-құлықтың тізбекті реакциясын тудырады. Жанжалдан зардап шеккен отбасы жасөспірімнің психиатриялық қорғаныс орталығы, тыныштық табуға болатын орын рөлін тоқтатады. Отбасындағы зорлық-зомбылық көптеген адамдар үшін қайғылы жағдайға айналады және қоғамдық қауіпсіздіктің негіздерін бұзады. Осыған байланысты қылмыстық отбасылық-тұрмыстық зорлық - зомбылықтың қауіп барлық жағымсыз салдары бар балалардың қорғансыздығына әкеледі, яғни бұл қоғам үшін қауіпті.

Заңда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың төрт түрі анықталған: физикалық, психикалық, экономикалық және жыныстық.

Отбасылық-тұрмыстық қатынастардағы зорлық-зомбылықтың ең қауіпті және жиі қолданылатын түрі-физикалық зорлық-зомбылық. Әдетте, физикалық зорлық-зомбылықтың салдары өлімге, адам денсаулығына зиян келтіруге немесе физикалық ауырсынуға әкелуі мүмкін.

Психикалық зорлық-зомбылық жәбірленушімен дене байланыстарынсыз жүреді, физикалық, жыныстық, экономикалық зорлық-зомбылықты қолдау, адамның ерік-жігерін басу қаупінде көрінеді, нәтижесінде жәбірленушінің жеке басына физикалық және моральдық зиян келтіріледі. Психикалық зорлық - зомбылықтың салдары қайғылы болуы мүмкін-шизофрения және ақыл-ой кемістігі сияқты психикалық бұзылуларға әкеледі.

Кейбір авторлар экономикалық және жыныстық зорлық-зомбылықты отбасылық және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке түрлері ретінде қарастырады.

Экономикалық зорлық-зомбылық-бұл кез-келген адамға өмірлік маңызды мүліктен айыру мақсатында қасақана, заңсыз әсер ету (адамды тұрғын үйден, тамақтан, киімнен, басқа

мүліктен, заңда белгіленген құқығы бар қаражаттан айыру, адамды зейнетақыдан айыру, адамның өмір сүруіне қажетті ақша қаражаты, билік ету және пайдалану құқығы), сондай-ақ басқа да әрекеттер, жәбірленуші үшін теріс мүліктік салдарға әкеп соғады.

Отбасындағы жыныстық зорлық-зомбылық-бұл отбасылық-тұрмыстық қатынастардағы басқа адамның жыныстық тұтастығына қасақана, әлеуметтік қауіпті, заңсыз қол сұғушылық және ол физикалық және (немесе) психикалық әсер ету арқылы жүзеге асырылады.

Өздеріңіз білетіндей, заңда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасының бір түрі ретінде «қорғау нұсқамасын» ұғымы енгізілген. Отбасындағы зорлық-зомбылықтан аман қалған адамдардың нақты санын анықтау мүмкін емес, өйткені құрбандардың көпшілігі әртүрлі себептермен үнсіз қалады. Кейбір әйелдер ашуланып полицияға ерлі-зайыптылардың тарапынан жасалған агрессия туралы хабарлайды, содан кейін «балалар үшін» қылмыскерлерді кешіреді және отбасылық ошақты сақтауға тырысып, олармен бірге өмір сүруді жалғастырады. Бұл жағдайда бар болғаны - жәбірленушілердің пікірлерін ескере отырып, қорғаныс нұсқамасы шығарылады. Жәбірленушілердің зорлық-зомбылық фактісін жоққа шығару жағдайлары осы әлеуметтік құбылыстың кешігуін тудырады. Бұл менталитет Қазақстан аумағында тұратын көптеген әйелдерге тән. Отбасылық зорлық-зомбылықтан қарт ата-аналар, әпкелер мен бауырлар, әрине балалар сияқты санат зардап шегеді. Және олардың саны аз емес.

Зардап шеккен әйелдерге көмек көрсету үшін полиция қызметкерлері дағдарыс қызметтерімен өзара әрекеттеседі. 2016 жылғы 21 желтоқсанда тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына әлеуметтік қызмет көрсету стандарттары бекітілді. Тек 2022 жылы 15 мыңға жуық әйел дағдарыс орталықтарынан көмек сұрады, оның 7,5 мыңнан астамы полиция қызметкерлерімен жіберілді [4].

Өкінішке орай, бүгінгі Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелері өзекті болып қалуда, сондай-ақ COVID-19 коронавирустық пандемиясы (2019-2021 жылдар) кезінде көптеген азаматтардың ұзақ оқшаулануына байланысты жағдай шиеленісе түсті. Мәселен, 2021 жылдың қорытындысы бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты қылмыстар саны 1022, ал 2018 жылы-919 құрады.

Талқылау. Құқықтық статистика отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында тіркелген әкімшілік құқық бұзушылықтар санының артқанын да айғақтайды. ІІМ ӘПК мәліметтері бойынша, тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері бойынша ай сайын 10 мыңға дейін қорғау нұсқамасы шығарылады, 2000-нан астам адам әкімшілік жауапкершілікке тартылады, мінез-құлққа ерекше талаптар белгіленеді. Учаскелік полиция инспекторлары қорғау нұсқамаларын (6-7%) және сот белгілеген ерекше талаптарды (10% дейін) бұзу фактілерін анықтайды [5].

Сондықтан отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын заңсыз әрекеттердің саны үлкен алаңдаушылық туғызады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев 2022 жылғы 12 наурыздағы «Жаңа Қазақстан» жаңару және жаңғырту жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында отбасындағы зорлық-зомбылық проблемасына тағы да назар аударды: «...қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет. Бұл тұрғыда отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы іс-қимыл үлкен рөл атқарады. Бүгінгі таңда азаматтар мен қоғам қайраткерлерінің әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық үшін жазаны қатаңдату қажеттілігі туралы өтініштері жиілеп кетті» [6].

Қатаңдату мәселелерін шешуде біз жекелеген әрекеттерді криминализациялауда (2014-2016 жылдардан бастап ұрып-соғу және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру) сәтсіз тәжірибеге ие болдық.

Тәжірибе көрсеткендей, санкцияларды қатаңдату арқылы отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу мүмкін емес-тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің күшті әдістерін белсенді қолдану отбасылық қатынастардағы шиеленіс деңгейінің жоғарылауына және соның салдарынан елдегі ажырасудың онсыз да жоғары деңгейінің өсуіне ықпал етеді.

Бұл жағдай әлеуметтік жетімдік, толық емес және аз қамтылған отбасылар санының артуы, алимент төлемеу сияқты басқа да әлеуметтік проблемаларды тудырады. Сонымен қатар, қылмыстық заңның орбитасына 20 мыңнан астам адам тартылуы мүмкін, одан туындайтын жағымсыз салдарлар (соттылықтың болуы, жұмысынан айырылу, мемлекеттік қызметке қабылдаудағы шектеулер, түрме тұрғындарының көбеюі және т.б.).

Тәжірибе көрсеткендей, бұл құрамдарды криминализациялау, агрессорлармен жұмыс істеу және халықтың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу бойынша қоғамдық институттарды қатар дамытуды талап етеді.

Мемлекет басшысы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі шаралар кешенін қабылдау бойынша қойған, сондай-ақ отбасылық тәрбие, білім беру, мәдениет мәселелерін қамти отырып, отбасылық жанжалдаушыларды оңалту және тәрбие жұмысы мәселелерін көздейді.

Осыған байланысты, ІІМ халықтың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешу жағына репрессиялық бағыттан мемлекеттік саясаттың екінін өзгерту бойынша белсенді жұмыс жүргізуде.

Сонымен қатар, жергілікті атқарушы органдар бұл мәселені алға қойған міндеттердің перспективасына қоймайтын ауылдық жерлерде және аудандарда дағдарыс орталықтарының жетіспеушілік проблемасы бар. Нәтижесінде тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын облыстық және аудандық дағдарыс орталықтарына жеткізу жүктемесі полиция қызметкерлеріне жүктеледі. ІІО-ның «отбасылық жанжалдаушы» жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту мәселесін шешу үшін халықты жұмыспен қамту орталықтарына хаттар жіберіледі. Алайда, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адам арнаулы әлеуметтік қызметтерді алу бойынша белгілі бір квоталарды пайдаланатын адамдар санатына кірмейтіндігін ескере отырып, жұмысқа орналасу мәселесі жеке тұлғадан өтініш беру арқылы жалпы негіздерде шешіледі. Өз кезегінде, бұл мәселеде жеке тұлғаның мінез-құлқын психологиялық түзету бойынша құрбандармен және дебоширлермен жүйелі жұмыс жоқ. Мұндай азаматтарды жұмысқа орналастыру, тұрмыстық және медициналық проблемаларды шешу олар тиісті ұйымдарға өз бетінше жүгінген жағдайларда ғана жүргізіледі.

Қазіргі уақытта жұмыс тек зорлық-зомбылық құрбандарына (агрессордан қоршау, дағдарыс орталықтарына Жолдау, психологтардың жұмысы және т.б.) қатысты жүргізіледі.

Бұл ретте тұрмыстық зорлаушылар үшін репрессиялық шаралардан басқа, оңалту шаралары заңнамада көзделмеген. Тұрмыстық жанжалдардың барлық қатысушыларының санасына әсер етпестен тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі жұмыс оның тиімділігінің төмендігіне алып келеді және күтілетін нәтижелерге әкеп соқпайды.

Құқықтық актілердің материалдары. Әкімшілік жазаны қатандату және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне (бұдан әрі-ӘҚБТК) өзгерістер мен толықтырулар енгізу мәселелерін қарастырайық.

Қолданыстағы ӘҚБТК-ге сәйкес тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін әкімшілік жауапкершілік мәселелері Кодекстің 10-тарауымен реттеледі. 73-баптың бірінші бөлігіне сәйкес, бұл құқық бұзушылықтардың құрамы «құқық бұзушымен отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұрған адамдарды құрметтемеу, балағат сөздер айту, қорлау, қорлау, тұрмыстық заттарды бүлдіру және құқық бұзушымен отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұрған адамдарды құрметтемеуді білдіретін, олардың тыныштығын бұзатын, жеке тұрғын үйде, пәтерде немесе басқа тұрғын үйде жасаған басқа да әрекеттер ретінде айқындалады» [7].

Егер тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жазаның қалыптасу тарихына жүгінетін болсақ, әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тарту денсаулыққа зиян келтірілген жағдайда ғана мүмкін болды (жеңіл, орташа және ауыр немесе ұсақ бұзақылық жасағаны үшін).

Шын мәнінде, мұндай адамдар санатымен пәндік жұмыс тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілеріне реакция ретінде жүргізілді. Заңнамада отбасылық жанжалдар, психологиялық

және экономикалық зорлық-зомбылық жасағаны үшін құқық бұзушылықтың арнайы құрамының болмауы отбасылық дебоширлермен жұмыс істеуде қиындықтар туғызды. Бұл әрекеттерді кішігірім бұзақылық деп санауға болады, егер олар қоғамдық жерде жасалса.

Осыған байланысты, 2007 жылы алғаш рет ӘҚБТК-де ескерту және әкімшілік қамауға алу түріндегі санкциямен 3 тәулікке дейін (қайталанған жағдайда 15 тәулікке дейін) «отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқыққа қайшы әрекеттер» 79-5-бабы енгізілді.

Бастапқыда бұл құрамға айыппұл қарастырылмаған, өйткені ол бүкіл отбасына қаржылық ауыртпалық түсірді, кейде оны жәбірленушінің өзі төледі.

Қазіргі уақытта ӘҚБТК-нің 73-бабы (1,2-бөлім) бойынша және отбасылық-тұрмыстық қатынастарда құқық бұзушымен бірге тұрған адамға қатысты жасалған денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру және ұрып-соғу фактілері бойынша (73-1, 73-2-баптар. 1-2 бөліктер, ес.1-1) ескерту не әкімшілік қамауға алу түріндегі жазалар көзделген.

Нәтижелер. Статистика көрсеткендей, іс жүзінде бұзушылардың 70% - дан астамы тараптардың татуласуына байланысты жауапкершіліктен аулақ болады, ал әрбір бесінші адамға ескерту жасалады [5].

Осыған байланысты, осы «ескерту» баптарын санкциялардан алып тастау мәселесін жалғыз балама жаза ретінде қарастыруға болады.

Бірақ сонымен бірге, отбасылық қатынастардың кең спектрін және бірқатар әлеуметтік тәуекелдерді ескере отырып, Тараптардың соттық татуласу институты сақталуы керек деп санаймыз. Егерсіз санкцияларда ескертуді сақтасаңыз, онда сіз татуласу институтынан бас тарта аласыз.

Екі жағдайда да сот құқық бұзушыға мінез – құлыққа ерекше талаптар қоюға құқылы, бұл осы санаттың «отбасылық жан жалдаушы» алдын алуға мүмкіндік береді. Жазаларды қатаңдату мақсатында әкімшілік қамауға алу мерзімдерін ұзартқан жөн.

Дегенмен, қамауға алумен салыстырғанда ең тиімдісі қоғамдық жұмыстарға тарту болып табылады, оған көшелерді, қоғамдық аумақтарды, қыста қарды тазалау, жолдарды салу және жөндеу, қалалық аумақтарды көгалдандыру және абаттандыру жұмыстары, сондай-ақ қарттарға, мүгедектерге күтім жасау және әлеуметтік-пайдалы бағыты бар басқа да жұмыс түрлері кіреді.

Жазаның бұл перспективасы құқық бұзушының мінез-құлқын бақылауға және заңды бұзбауға жеткілікті мотивация болып табылады.

Сондай-ақ, отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында бірнеше рет құқық бұзушылық жасаған жағдайда

Бұзушымен татуласу алынып тасталды. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қайталануы олар қайтадан әкімшілік жауапкершілікке тартылатын азаптау белгілерінің бар екендігін көрсетеді. Бұл ретте, әкімшілік жаза қолдану фактілері бар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінің қайталануы дербес қылмыстық жауаптылықты қалыптастырмайды. Әкімшілік преюдицияны қолдану принципі мынада: егер адам бұрын осындай әрекеті үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылса және оны бір жыл ішінде қайталап жасаса, онда ол қылмыстық жауапкершілікке тартылуға жатады.

Преюдиция жаңа кодекстер енгізілгенге дейін кеңінен қолданылды. Іс жүзінде қолданыстағы қылмыстық заңда әкімшілік преюдиция элементтері қолданылады.

Жақсы мысал келтірейік-көлік құралын маскүйінде басқару алғаш рет ӘҚБК 608-бабы бойынша әкімшілік жауапкершілікке әкеп соғады, ал мұндай әрекет қайталанған жағдайда ҚР ҚК 346-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілік туындайды.

Осылайша, қылмыстық құқық бұзушылықтың біліктілігі әкімшілік құқық бұзушылық құрамының болуына байланысты туындайды.

ҚК-нің 110-бабын жеке-жария санаттан жария санатқа ауыстыру мәселесін қарастыру да орынды, бұл жәбірленушілердің өтініші бойынша емес, факті бойынша қылмыстық істер қозғауға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Жазаны қатаңдату мәселесі өзекті болып, қоғамда да, ішкі істер органдары жүйесінде де талқылануда. Қазіргі уақытта бірқатар ұсыныстар Үкіметте келісу сатысында. Жаза түрлері мен тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл шаралары бойынша елеулі түзетулер қабылдаған кезде, біз оларды практикада қолданған кезден бастап бір жыл өткеннен кейін тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайын талдай отырып, тиімділік туралы бағалай аламыз деп ойлаймыз.

Сонымен қатар, қолайсыз отбасы мүшелерін жұмысқа орналастыру, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеуге көмек көрсету, осы және басқа да тұрмыстық мәселелерді шешу отбасылық және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуда үлкен рөл атқарады деген пікір мен келісе отырып, тұрмыстық құқық бұзушылықтар үшін жаза жасалған әрекеттерге пропорционалды болуы керек екенін атап өткіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 1995 жылғы 30 тамыздағы «Қазақстан Республикасының Конституциясы» <https://adilet.zan.kz/kaz>
2. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы 2009 жылғы 04 желтоқсандағы №214-IV Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz>
3. Мемлекет басшысы Қ-Ж.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» 02.09.2019 ж. <https://www.akorda.kz/ru/addresses>
4. Ішкі істер министірі М.Ахметжановтың Үкімет отырысындағы жолдауы Астана, қазан 2022. <https://vlast.kz>
5. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы // www.gov.kz
6. Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы», 2022 жылғы 16 наурыз. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>
7. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/d>.

Авторлар туралы мәліметтер

Токсанова М.Б. - Қазақстан Республикасының Мақан Есболатов атындағы академиясының құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығының м.а., полиция полковнигі.

Дулдашева Р.Е. - Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс магистранты полиция аға лейтенанты.

Токсанова М.Б. - и.о. наачальника кафедры управления правоохранительной деятельности Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, полковник полиции. Токсанова Майя Булатовна

Дулдашева Р.Е. – магистрант 2 курса Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, старший лейтенант полиции.

Toksanova M.B. - Acting Head of the Department of Law Enforcement Management of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police Colonel.

Duldasheva R.Y. – 2st-year master's student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, senior police lieutenant.

Н.Н. Ахметжанова¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени
Баримбека Бейсенова, Караганда, Казахстан

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Право ребенка на счастливое детство – это незыблемый постулат, к которому должны стремиться все государства мира. В этой связи, защита детей от противоправных посягательств выступает важнейшей функцией правового государства, где человек, его жизнь, права и свободы являются высшей ценностью. С каждым годом увеличивается количество зарегистрированных правонарушений, посягающих на половую неприкосновенность детей, их личную свободу. А сколько правонарушений остается вне поля закона остается только догадываться. Вместе с тем, появляются все новые формы насилия над детьми, отличающиеся своим цинизмом и дерзостью, которые на законодательном уровне не находят своего должного закрепления.

В настоящей научной статье рассматриваются отдельные вопросы совершенствования административного законодательства в области защиты прав детей на личную неприкосновенность. Раскрываются новые формы насилия над детьми, набирающие обороты во всем мировом сообществе. Исследован опыт зарубежных стран по закреплению ответственности за различные виды посягательств, совершаемых в отношении детей. Предложен ряд мер по дополнению статьей кодифицированного административного законодательства с целью усиления защиты прав детей на их личную свободу.

Представленные автором поправки будут способствовать совершенствованию административно-правовых мер, направленных на противодействие противоправным посягательствам, совершаемым в отношении подростков. Однако одних лишь усилий правоохранительных органов недостаточно, следует разработать действенные и эффективные алгоритмы, направленные на выявление случаев насилия в отношении детей и установить четкое межведомственное взаимодействие государственных органов и институтов гражданского общества при регистрации подобных фактов.

Ключевые слова: жестокое обращение, буллинг, насилие, ответственность, несовершеннолетние, законодательство, субъекты профилактики, образовательные учреждения, специализированная помощь.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы әкімшілік заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері туралы

Баланың бақытты балалық шаққа құқығы-бұл әлемнің барлық мемлекеттері ұмтылуы керек мызғымас тәртіп. Осыған байланысты балаларды заңсыз қол сұғушылықтан қорғау адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық болып табылатын құқықтық мемлекеттің маңызды функциясы болып табылады. Жыл сайын балалардың жыныстық тұтастығына, олардың жеке басының бостандығына қол сұғатын тіркелген құқық бұзушылықтар саны артып келеді. Қанша құқық бұзушылық заңнан тыс қалады, тек болжау ғана. Сонымен бірге, балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық жаңа түрлері пайда болады, олар өздерінің цинизмімен және батылдығымен ерекшеленеді, олар заңнамалық деңгейде тиісті түрде бекітілмейді.

Осы ғылыми мақалада балалардың жеке басына қол сұғылмаушылық құқықтарын қорғау саласындағы әкімшілік заңнаманы жетілдірудің жекелеген мәселелері

қарастырылады. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың жаңа түрлері бүкіл әлемдік қоғамдастықта қарқыналуда. Балаларға қатысты жасалған қол сұғушылықтардың әртүрлі түрлері үшін жауапкершілікті бекіту бойынша шетелдердің тәжірибесі зерттелді. Балалардың жеке бас бостандығына құқықтарын қорғауды күшейту мақсатында кодификацияланған әкімшілік заңнаманың бабымен толықтыру бойынша бірқатар шаралар ұсынылды.

Автор ұсынған түзетулер жасөспірімдерге қатысты жасалатын құқыққа қарсықол сұғушылықтарға қарсы тұруға бағытталған әкімшілік-құқықтық шараларды жетілдіруге ықпал ететін болады. Алайда, құқық қорғау органдарының күш-жігеріне жеткіліксіз, балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын анықтауға бағытталған пәрменді және тиімді алгоритмдерді әзірлеу және осындай фактілерді тіркеу кезінде мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының нақты ведомствоаралық өзара іс-қимылын белгілеу қажет.

Түйін сөздер: қатыгездік, қорқыту, зорлық-зомбылық, жауапкершілік, кәмелетке толмағандар, заңнама, алдын алу субъектілері, білім беру мекемелері, мамандандырылған көмек.

On some issues of improving administrative legislation in the field of protection of the rights of minors

The right of the child to a happy childhood is an inviolable postulate to which all states of the world should strive. In this connection, the protection of children from unlawful infringements is the most important function of a State governed by the rule of law, where the human being, his or her life, rights and freedoms are the supreme value. Every year the number of registered offences against the sexual inviolability of children and their personal freedom increases. We can only guess how many offences remain outside the law. At the same time, there are new forms of violence against children, characterized by their cynicism and audacity, which are not properly enshrined at the legislative level.

This scientific article considers some issues of improving administrative legislation in the field of protection of children's rights to personal inviolability. New forms of violence against children that are gaining momentum throughout the world community are revealed. The experience of foreign countries in fixing responsibility for various types of offences committed against children is studied. A number of measures have been proposed to supplement the articles of codified administrative legislation in order to strengthen the protection of children's rights to their personal freedom.

The amendments presented by the author will contribute to the improvement of administrative and legal measures aimed at countering unlawful encroachments committed against adolescents. However, the efforts of law enforcement agencies alone are not enough; it is necessary to develop efficient and effective algorithms aimed at identifying cases of violence against children and to establish clear interagency co-operation between state agencies and civil society institutions in registering such facts.

Keywords: abuse, bullying, violence, responsibility, minors, legislation, subjects of prevention, educational institutions, specialized assistance.

Введение. Проблема профилактики жестокого обращения с детьми, предупреждение семейного неблагополучия, повышение уровня защиты прав и интересов несовершеннолетних, является на сегодняшний день одной из актуальных проблем мирового масштаба. Обусловлено это тем, что распространение указанных негативных явлений содержит в себе угрозу нормальному развитию государств, подрывает нравственные, семейные устои и способствует росту противоправных посягательств в отношении детей.

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в своем Послании народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» потребовал ужесточить

наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних и особо обратил внимание на следующее: «...важно также психическое здоровье подрастающего поколения. Требуется институционально усилить в образовательных учреждениях службы психологической поддержки, организовать единый телефон доверия и разработать действенную программу помощи жертвам насилия и буллинга» [1].

Ежегодно в отношении несовершеннолетних регистрируется свыше двух тысяч преступлений, из них, около 700 посягательств направлены на половую неприкосновенность. При этом, более 70% из них совершается лицами из их близкого окружения (отцы, дедушки, отчимы, дяди и др.) [2]. Однако, учитывая, что таким правонарушениям присущ латентный характер, официальные сведения, на наш взгляд, не отражают реальной картины.

Цель исследования. Анализ действующего законодательства зарубежных стран, с целью его положительного использования в национальном законодательстве Республики Казахстан в разрезе международных обязательств и внедрения опыта стран ОЭСР, на фоне поручений Президента Республики Казахстан. Целью исследования выступает изучение новых форм и видов насилия над детьми, ответственность за которые в национальном законодательстве выражено слабо, либо в целом отсутствует. Получение в результате исследования конкретных практических результатов позволит сформулировать авторские предложения по совершенствованию законодательства в рассматриваемой сфере правоотношений. Для достижения цели и задач исследования использовались следующие методы: наблюдение, анализ, формально-юридический, сравнительно-правовой, логический, статистический, синтез.

Обсуждение. На сегодняшний день воспитание несовершеннолетних граждан, защита их прав и законных интересов являются одним из актуальных направлений правовой политики нашего государства. В Казахстане принят значительный пакет стратегических документов, касающихся защиты прав детей. За годы независимости наша страна присоединилась к 16 международным документам и приняла более 45 нормативно-правовых актов в анализируемой сфере.

В августе месяце 2023 года Постановлением Правительства Республики Казахстан был утвержден Комплексный план по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы, который предусматривает ряд организационно-практических мер, направленных на предотвращение насилия в отношении несовершеннолетних: совершенствование отечественного законодательства, разработка методической документации, программного обеспечения, информационно-разъяснительной деятельности и др.[3].

Для предупреждения и профилактики противоправных посягательств в отношении детей должна быть разработана действенная система мер со стороны всех субъектов профилактики, это и эффективные меры наказания, и развитое отечественное законодательство, направленное на предотвращение насилия и комплексная поддержка социальных институтов, общественных неправительственных организаций, специализированная помощь психологов, медиаторов и т.д. Однако, в каждом из указанных выше направлений присутствуют системные проблемы, требующие своего разрешения.

В связи с прогрессивным развитием общества, совершенствованием информационно-коммуникационных технологий, научно-технического прогресса, виды насилия в отношении детей трансформируются в новые формы, которые на законодательном уровне, к сожалению не регулируются.

За последние три года в стране набирает обороты проблема, связанная с буллингом детей. По результатам исследования, проведенного Министерством здравоохранения в 2022 году, 6,8% подростков 2-3 раза в месяц испытывают травлю и запугивание со стороны окружающих, 14,1% детей в возрасте 11-15 лет, признались, что сами участвовали в буллинге по отношению к сверстникам [4]. Практически еженедельно в средствах массовой информации публикуют вопиющие факты о жестоком обращении с несовершеннолетними в образовательных учреждениях.

Так, 10 сентября 2023 года в поселке БесагашТалгарского района ученик четвертого класса написал предсмертную записку и выпил пачку лекарственных препаратов. В тяжелом состоянии его обнаружила мать. В социальных сетях появился видеоролик с ребенком в машине медиков. По словам автора публикации, администрация школы, боясь скандала, призывала мать не сообщать о произошедшем в СМИ, так как у ребенка происходили конфликты в школе [5]. Большая фактов противоправных посягательств, связанных с буллингом, заканчивается попыткой суицида пострадавших, часть из которых оборачивается летальным исходом. И во всех случаях, администрация учебных заведений старается не афишировать данные проблемы, не сообщать в СМИ о произошедших фактах, боясь ответственности со стороны вышестоящих государственных органов за допущение противоправных посягательств, выраженных в виде буллинга (травли) обучающихся. Кроме того, педагоги, допустившие халатное отношение к своим профессиональным обязанностям, также остаются вне закона и в лучшем случае привлекаются только лишь к дисциплинарным взысканиям.

В виду того, что факты буллинга имеют место в образовательных учреждениях, считаем необходимым дополнить статью 127-1 КРКоАП «Несообщение о противоправных деяниях, совершенных несовершеннолетними или в отношении несовершеннолетних» и установить административную ответственность в отношении работников организаций образования, здравоохранения, социальной защиты населения за неуведомление о случаях буллинга и кибербуллинга в отношении учащегося. Помимо этого, санкцию за данный вид правонарушения, необходимо ужесточить, так как в соответствии с действующей редакцией статьи максимальный размер наказания составляет для физических лиц 5 МРП, для должностных лиц – 10 МРП. Учитывая, какие последствия испытывают на себе несовершеннолетние от буллинга, необходимо увеличить размеры административных штрафов в разы. Назрела также необходимость создания в каждом образовательном учреждении службы социальной реабилитации и примирения (медиации) для предотвращения конфликтов и противостояний среди учащихся.

В настоящее время получают широкое распространение и иные виды противоправных посягательств, затрагивающих половую неприкосновенность несовершеннолетних:

1) stalking (от англ. *stalking*) - навязчивое, нежелательное внимание к человеку и его преследование с целью установить над ним контроль. То есть, эта одна из форм домогательства и запугивания [6];

2) груминг (от англ. *grooming*, что дословно означает «уход», «ухаживание») – создание взрослым человеком доверительных отношений с ребенком или подростком с целью склонить его к сексуальным отношениям [6];

3) вебкам-индустрия среди несовершеннолетних – это определенный вид предоставления услуг с целью получения прибыли детьми, посредством трансляции танца или какого-либо порнографического контента, в онлайн режиме с элементами общения;

4) приставание сексуального характера в сети Интернет.

То есть, как мы видим, правонарушения, связанные с половой неприкосновенностью несовершеннолетних приобретают новые формы и набирают обороты во всем мировом сообществе. Государственные органы, в лице законодателя не поспевают за изменяющимся миром и не способны дать своевременную правовую оценку вышеперечисленным деяниям. Данное обстоятельство видится нам абсолютно недопустимым, ведь на кону стоит жизнь ребенка, его право на личную свободу и половую неприкосновенность.

Изучая опыт зарубежных стран в данном вопросе, мы пришли к выводу, что ряд государств все же стремятся обезопасить детей, вводя определенные виды ответственности за вышеперечисленные деяния.

Так, к примеру, в Кодексе Молдовы о правонарушениях в ст.78-2 «Акты преследования» установлена административная ответственность за систематическое преследование лица, вызывающее тревогу, страх за личную безопасность или безопасность близких родственников, вынуждая изменить образ жизни [7].

В США, Великобритании, Польше, Норвегии, Германии stalking является уголовно наказуемым деянием. Помимо этого, в этих странах успешно функционируют неправительственные организации, которые специализируются на оказании помощи лицам, подвергающимся преследованию.

В Республике Казахстан, к сожалению, отсутствует законодательная база, способная должным образом защитить жертв от преследований. Исследуя опыт стран ближнего и дальнего зарубежья, считаем необходимым рассмотреть вопрос об имплементации зарубежного опыта в национальное законодательство и внести изменения в КРКоАП, установив в главе 10 «Административные правонарушения, посягающие на права личности» административную ответственность за преследование лица, в том числе, совершенное в отношении несовершеннолетнего, а также с использованием информационно-телекоммуникационных сетей. На совершенствование деятельности законодательных органов в части соблюдения прав несовершеннолетних в указанной области констатируют и отдельные казахстанские авторы [8, с. 122-123].

Кроме того, считаем необходимым дополнить ч.1 ст.54 КРКоАП «Установление особых требований к поведению правонарушителя» подпунктом 5 и установить обязанность для лиц (агрессоров домашнего насилия, stalking), совершивших правонарушение в отношении несовершеннолетних обязательное прохождение курсов психологической помощи [9].

Предложенные выше поправки, по нашему мнению, будут способствовать усилению административно-правовых мер, направленных на предотвращение насилия в отношении подрастающего поколения. Однако, предпринимаемые меры со стороны государственных органов по совершенствованию отечественного законодательства должны быть адаптированы к возрасту и уровню детей, а специалисты обучены правильным навыкам взаимодействия с детьми, подвергшимся насилию.

Заключение. Резюмируя вышеизложенное, считаем:

- эффективная защита прав несовершеннолетних не может быть достигнута без установления прочных и устойчивых нормативных и институциональных основ;

- существует необходимость, чтобы национальные законы и политика шли в ногу со временем и противостояли новым угрозам и вызовам, однако делать это нужно сообща всем государственным органам, общественным институтам и обществу в целом

- дополнить ч.1 ст.54 КРКоАП «Установление особых требований к поведению правонарушителя» подпунктом 5 и установить обязанность для лиц (агрессоров домашнего насилия, stalking), совершивших правонарушение в отношении несовершеннолетних, обязательное прохождение курсов психологической помощи.

Список использованных источников

1 Экономический курс Справедливого Казахстана: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (г. Астана, 1 сентября 2023 года).

2 Какие преступления совершаются чаще всего в Казахстане // https://www.inform.kz/ru/kakie-prestupleniya-sovershayutsya-chasche-vsego-v-kazahstane_a4066977 (дата обращения 22.09.2023).

3 Об утверждении Комплексного плана по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 748 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38449466 (дата обращения 22.09.2023).

4 Минздрав: Более 17% детей в Казахстане подвергается буллингу // <https://rus.azattyq.org/a/32609666.html> (дата обращения 22.09.2023).

5 В Бесагаше родители школьников вышли на митинг после попытки суицида четвероклассника // <https://press.kz/novosti/v-besagashe-roditeli-shkolnikov-vyshli-na-miting-posle-poryutki-suicida-uchenika> (дата обращения 22.09.2023).

6 Груминг что это у людей: словарь // <https://школа44шахты.рф/populyarnoe/gruming-что-это-у-lyudej-slovar-gruming-feministeerium.html> (дата обращения 22.09.2023).

7 Кодекс Республики Молдова «О правонарушениях» от 24 октября 2008 года № 218-XVI // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30395669 (дата обращения 22.09.2023).

8 Елеусизова Г.К. «Буллинг» в интернет пространстве: признаки и формы// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, 2023. – № 2. – С. 122-123.

9 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения 22.09.2023).

Сведения об авторе

Ахметжанова Н.Н. – магистр юридических наук, заместитель начальника факультета профессиональной подготовки Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени БаримбекаБейсенова.

Ахметжанова Н.Н. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы кәсіби даярлық факультеті бастығының орынбасары.

Akhmetzhanova N. – Master of Law, Deputy Head of the Faculty of Professional Training of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov.

M.E. Akbolatova¹, K.T. Tagaybek¹, S.D. Sulaimbekova²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²International University of Transport and Humanities, Almaty, Kazakhstan

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY: THE HIDDEN TROUBLE OF SOCIETY

The article was written within the framework of the AP14872079 project "Victimological problems of preventing domestic violence".

One of the serious problems that the whole world is actively fighting is domestic violence. The article reveals the problem of domestic violence against elderly people. The topic of domestic violence in many cases is associated with women and children, but in the article the authors describe the elderly as victims of domestic violence. Elderly people most often hide, or do not even know that they are victims of domestic violence.

The statistics on the number of suicides committed over the past five years are also considered, and special attention is paid to the fact that every fourth suicide was committed by Kazakhstanis aged 55 and over.

In the coming years, the growth of elderly people in the world is predicted. To ensure safety, safety of life and health, as well as comfortable aging, the authors propose to introduce state programs that contribute to improving the quality of life of older people.

Keywords: old age, domestic violence, elderly, victim, suicide.

Егде жастағы адамдарға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық: қоғамның жасырын қасіреті

Мақала AP14872079 "тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың Виктимологиялық мәселелері" жобасы аясында жазылған.

Бүкіл әлем белсенді күресіп жатқан маңызды мәселелердің бірі — тұрмыстық зорлық-зомбылық. Мақалада егде жастағы адамдарға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі ашылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбы көптеген жағдайларда әйелдер мен балаларға қатысты, бірақ мақалада авторлар тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қарт адамдар ретінде қарастырған. Егде жастағы адамдар көбінесе тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны екенін жасырады немесе оны тіпті білмейді.

Сондай-ақ, соңғы бес жылда жасалған суицидтердің санының статистикасы сипатталған және әрбір төртінші суицидті 55 жастан асқан қазақстандықтар жасағанына ерекше назар аударылды.

Алдағы жылдары әлемде егде жастағы адамдардың өсуі болжануда. Қауіпсіздікті, өмір мен денсаулықты сақтауды, сондай-ақ жайлы қартаюды қамтамасыз ету үшін авторлар егде жастағы адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін мемлекеттік бағдарламаларды енгізуді ұсынады.

Түйін сөздер: ұлғайған жас, тұрмыстық зорлық-зомбылық, қарт адамдар, жәбірленуші, суицид.

Бытовое насилие в отношении пожилых лиц: скрытая беда общества

Статья подготовлена в рамках проекта AP14872079 "Виктимологические проблемы предотвращения домашнего насилия".

Одна из серьезных проблем, с которой активно борется весь мир — домашнее насилие. В статье раскрыта проблема бытового насилия в отношении людей преклонного возраста. Тема бытового насилия во многих случаях связана с женщинами и детьми, но в статье авторами описываются жертвами бытового насилия пожилые люди. Лица преклонного возраста чаще всего скрывают, или даже не знают что они являются жертвами бытового насилия.

Так же рассмотрена статистика количеств совершенных суицидов за последние пять лет, и особое внимание уделено тому что, каждый четвертый суицид совершали казахстанцы в возрасте от 55 лет.

В ближайшие годы прогнозируется рост людей преклонного возраста в мире. Для обеспечения безопасности, сохранности жизни и здоровья, так же комфортного старения авторами предлагается внедрить государственные программы способствующие улучшению качества жизни пожилых людей.

Ключевые слова: преклонный возраст, бытовое насилие, пожилые люди, жертва, суицид.

Introduction. The existence of the problem of domestic violence in Kazakhstan, as in many former Soviet republics, has been officially and publicly recognized only in recent years. Positive changes, both in legislation and in access to services, have been achieved thanks to women's organizations. Questions about various forms of violence against the elderly are ignored, despite the existing international legislation designed to ensure the safety and dignity of this group of people. Nevertheless, organizations working with the elderly have come to believe over time that violence against the elderly takes place in the country. In this regard, attempts have been made to study this phenomenon.

Referring to the UN forecasts, the world's population will grow over the next few decades and will increase from the current 7.7 billion to 8.5 billion people in 2030 and to 9.7 billion in 2050. In Kazakhstan, according to forecasts, growth is also expected: the population will reach 24 million people by 2050 [1].

Currently, in 2023, the number of elderly people in Kazakhstan is 2.2 million.

According to the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Prevention of Domestic Violence», domestic violence is an intentional illegal act (action or omission) of one person in the sphere of family and household relations against another, causing or containing a threat of causing physical and (or) mental suffering. This is a problem that remains latent and often underestimated in society. When it comes to violence, majority immediately associate it with youth or partners in relation. However, it is worth paying attention to another vulnerable group – the elderly.

Methods. In the preparation of this work, general scientific, chronological, statistical, institutional, system-structural and other methodologies used in jurisprudence were used. This work uses the study of documentary sources; comparative legal method of consideration and analysis of international legal documents and normative legal acts of national legislation; and comparative legal method of analysis of international legal documents and normative legal acts of national legislation.

Main part. In modern society, elderly people should enjoy well-deserved peace and respect. However, alas, some of them face a mysterious but widespread problem: domestic violence. This article is devoted to the study and understanding of the phenomenon of domestic violence against the elderly, its causes and consequences.

WHO considers “elder abuse” or “abuse of the elderly” as a subgroup of a broader category of violence against the elderly, which itself is one of several different types of violence. Violence against older people includes both violence that occurs within a relationship in which trust is expected (i.e. abuse of older people) and violence that occurs outside of such a relationship (for example, violence against an elderly person by a stranger in a public place). WHO defines violence

as the deliberate use of physical force or power, under threat or in fact, directed against oneself, another person or against a group or community, which either leads or has a high probability of leading to injury, psychological damage, improper development or deprivation, as well as to smetri [2].

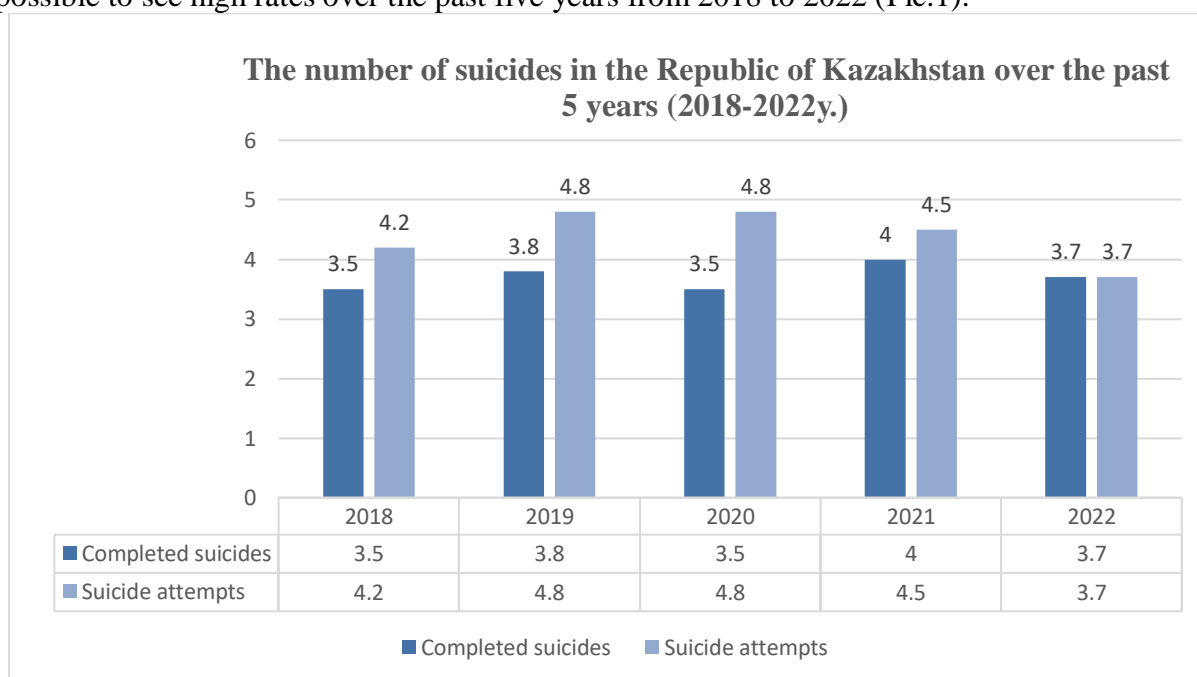
Elderly people are physically weak and vulnerable, so even a small injury can lead to serious, incurable consequences.

The danger of domestic violence is not only that the victim is physically hurt, bodily injury, harm to health, often leading to death. Victims of domestic violence become mentally depressed. Gradually, they are constantly living in fear of being subjected to violence, their self-esteem decreases, the ability to defend themselves is lost, in return comes weakness, humility, depression, hopelessness. Victims of domestic violence brought to such a state do not attach value to their inviolability, or even life.

Also, in the commentary to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence" "Application by courts of the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence"" it is noted that domestic violence often develops into a corresponding act belonging to the category of crimes for which criminal law provides for criminal punishment [3].

According to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, crimes against the person that are directly related to domestic violence or whose motive is such violence can be attributed, for example, murder, intentional infliction of serious or moderate harm to the victim's health (Articles 93, 94 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), driving to suicide (Article 102 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) [4].

Speaking about driving to suicide, the indicators of the number of suicides and attempts to commit suicide in Kazakhstan are also disappointing. Based on the data of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, it is possible to see high rates over the past five years from 2018 to 2022 (Pic.1).

Pic. 1. The number of suicides in the Republic of Kazakhstan over the past 5 years (2018-2022y.)

Every fourth suicide (23.5%) was committed by Kazakhstan resident aged 55 and over. And we should pay close attention to this indicator.

Conclusion. Abuse of elderly people is defined as a single or repeated action or omission that takes place within the framework of a relationship involving trust and causes physical or psychological damage to an elderly person. This type of violence is a violation of human rights and

can be expressed in physical, sexual, psychological and emotional violence; financial and material abuse; abandonment without help; neglect of needs; insult to dignity and disrespectful attitude [5].

The situation is aggravated by the lack of special services to prevent violence against the elderly or information about them, special regulatory documents. It makes sense in this context to study the world experience in creating special crisis centers for the elderly.

Abuse of the elderly is increasingly recognized as a global public health and social protection problem. On the occasion of the World Day for the Dissemination of Information on Abuse of Older Persons on June 15, 2022, WHO and its partners published the document "Combating abuse of older persons: five priorities for the UN Decade of Healthy Aging (2021-2030)". These five priorities, developed during extensive consultations, include the following:

1. To fight ageism as the main reason why so little attention is paid to the abuse of the elderly.
2. Ensure that more and better data is collected to raise awareness of the problem.
3. Develop and implement cost-effective solutions to end elder abuse.
4. Provide justification for the expediency of investing resources in solving the problem.
5. To attract additional funding, since the solution of the problem requires the allocation of more resources.

The purpose of this document is to present priorities for a coordinated strategic fight against abuse of older people over the Decade [6].

We also believe that we should implement the above priorities through an open dialogue to ensure a comfortable life without domestic violence in old age.

To address domestic violence against the elderly in our country, we must strengthen the prevention of domestic violence against the elderly, including instilling a legal culture. And also to develop state programs to support elderly people. One of the priority tasks of the state should be to increase the level of security of older people, which will be one of the fundamental principles of state policy and expressed in the regulation of human rights to protect their rights and freedoms from criminal and other encroachments. It is necessary to strengthen the legal protection of elderly citizens by promoting special norms in the current legislation that contribute to the implementation of constitutional guarantees of their rights, the implementation of comprehensive measures to provide legal and other protection to elderly people who find themselves in difficult life situations and victims of criminal acts.

List of sources used

1. Online publication, IA, portal ZAKON.KZ (www.zakon.kz)
2. World Report on Violence and Health, Volume 360, issue 9339, October 5, 2002, pages 1083-1088 // Internet resource: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0140673602111330?via%3Dihub>
3. Comment to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence" "Application by courts of the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence"" // Internet resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/T090000214_
4. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V of July 3, 2014 // Online resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
5. Abuse of the elderly // Online resource: <https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/abuse-of-older-people>
6. Combating elder abuse: five priorities of the United Nations Decade for Healthy Ageing (2021-2030) // Online resource: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/356151/9789240052550-eng.pdf?sequence=1>

Information about authors

Akbolatova M.E. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Tagaibek K.T. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law, Almaty.

Sulaimbekova S. - PhD, Associate Professor, Vice-Rector for International Relations of International University of Transportation and Humanities.

Ақболатова М.Е. – доктор phd, старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби.

Тағайбек Қ.Т. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби, м.ю.н.

Сулаимбекова С.Д. - кандидат юридических наук, доцент , Проректор по международным отношениям Международного транспортно-гуманитарного университета.

Ақболатова М.Е. - phd докторы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Тағайбек Қ.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Сулаимбекова С.Д, - заң ғылымдарының кандидаты, доцент, халықаралық көлік-гуманитарлық университетінің Халықаралық қатынастар жөніндегі проректоры.

E.B. Abdrasulov¹, A.B. Saktaganova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

PROFESSIONAL LEGAL AWARENESS OF JUDGES AS AN ELEMENT OF LEGAL CULTURE: CONCEPT AND ESSENCE

The professional legal consciousness of judges as an organic part of the legal culture is a complex multifaceted phenomenon, on the state of which the degree of maturity of the judicial and legal system of the state largely depends, since the level of professional legal consciousness of judges affects all the main spheres of legal life of society, moreover, the language and content of judicial decisions is spoken by the state itself.

The article deals with the issues of the qualitative characteristics of a judge, their relationship with the complex of professional competencies, which include legal education, outlook, personal and moral properties of a person invested with judicial power. Taken together, these characteristics reflect the professional legal awareness of the judge, which acts as an element of the general and legal culture.

The importance and relevance of the topic under study is determined by many factors, among which the adoption of legal, reasonable and fair judicial decisions is significant. In addition, the presence of a high anti-corruption legal culture is largely decisive in this aspect. All these factors have an impact on the development and strengthening of the principles of the rule of law and constitutional order.

The study of these issues is analyzed with an emphasis on the fact that there are not enough scientific developments in Kazakhstan on this issue, and fragmentary positions on the content of the professional legal consciousness of judges are investigated only in the context of the general theory of legal consciousness.

The authors of the article consider the professional legal consciousness of judges through the content of professional activity and the stages of its formation and development.

Keywords: professional legal awareness of judges; legal culture, legal psychology, legal ideology; judicial decision; legal education, professional development of judges.

Профессиональное правосознание судей как элемент правовой культуры: понятие и сущность

Профессиональное правосознание судей как органическая часть правовой культуры является сложным многогранным явлением, от состояния которого во многом зависит степень зрелости судебной-правовой системы государства, поскольку уровень профессионального правосознания судей влияет на все основные сферы правовой жизни общества. Более того, языком и содержанием судебных решений владеет само государство.

В статье рассматриваются вопросы качественных характеристик судьи, их взаимосвязи с комплексом профессиональных компетенций, к которым относятся юридическое образование, мировоззрение, личностные и нравственные свойства человека, облеченного судебной властью. Взятые вместе, эти характеристики отражают профессиональную правосознанность судьи, которая выступает как элемент общей правовой культуры.

Важность и актуальность исследуемой темы определяется многими факторами, среди которых существенное значение имеет принятие законных, обоснованных и справедливых судебных решений. Кроме того, наличие высокой антикоррупционной правовой культуры во

многим является решающим в этом аспекте. Все эти факторы оказывают влияние на развитие и укрепление принципов верховенства права и конституционного порядка.

Изучение этих вопросов анализируется с акцентом на то, что в Казахстане недостаточно научных разработок по данному вопросу, а фрагментарные позиции по содержанию профессионального правосознания судей исследуются только в контексте общей теории правосознания.

Авторы статьи рассматривают профессиональное правосознание судей через содержание профессиональной деятельности и этапы его формирования и развития.

Ключевые слова: профессиональное правосознание судей; правовая культура, юридическая психология, правовая идеология; судебное решение; правовое образование, повышение квалификации судей.

Судьялардың кәсіби құқықтық санасы құқықтық мәдениеттің элементі ретінде: түсінігі мен мәні

Судьялардың кәсіби құқықтық санасы құқықтық мәдениеттің органикалық бөлігі ретінде күрделі көп қырлы құбылыс болып табылады, оның жай-күйі мемлекеттің сот-құқықтық жүйесінің жетілу дәрежесіне байланысты, өйткені судьялардың кәсіби құқықтық санасының деңгейі қоғамның құқықтық өмірінің барлық негізгі салаларына әсер етеді, сонымен қатар сот шешімдерінің тілі мен мазмұнын мемлекеттің өзі біледі.

Мақалада судьяның сапалық сипаттамалары, олардың заңгерлік білім, дүниетаным, сот билігі киінген адамның жеке және адамгершілік қасиеттері кіретін кәсіби құзыреттер кешенімен байланысы мәселелері қарастырылады. Біріктірілген бұл сипаттамалар жалпы құқықтық мәдениеттің элементі ретінде әрекет ететін судьяның кәсіби құқықтық санасын көрсетеді. Зерттелетін тақырыптың маңыздылығы мен өзектілігі көптеген факторлармен анықталады, олардың арасында заңды, негізделген және әділ сот шешімдерін қабылдау маңызды. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоғары құқықтық мәдениеттің болуы бұл тұрғыда шешуші болып табылады.

Осы факторлардың барлығы құқық үстемдігі мен конституциялық тәртіп қағидаттарын дамытуға және нығайтуға әсер етеді. Бұл мәселелерді зерделеу Қазақстанда осы мәселе бойынша ғылыми әзірлемелердің жеткіліксіз екендігіне баса назар аударатырып талданады, ал судьялардың кәсіби құқықтық санасының мазмұны бойынша фрагменттік

ұстанымдар тек құқықтық сананың жалпы теориясы контекстінде зерттеледі.

Мақала авторлары судьялардың кәсіби құқықтық санасын кәсіби қызметтің мазмұны және оның қалыптасуы мен даму кезеңдері арқылы қарастырады.

Түйінді сөздер: судьялардың кәсіби құқықтық санасы; құқықтық мәдениет, құқықтық психология, құқықтық идеология; сот шешімі; құқықтық білім, судьялардың біліктілігін арттыру.

Introduction. Professional legal awareness of judges is an element of legal culture. This is manifested in the value-civilizational properties of the general and legal culture, which influence and determine the content of the category of professional legal awareness of judges.

A lot of research works of theoretical and applied nature have been devoted to the professional legal awareness of judges in foreign legal science. Despite a large number of studies, the definition of the very concept of "professional legal awareness of judges" given in these works does not allow us to fully reveal its essence and content.

One of the controversial aspects in this topic is the question of its relationship with the legal consciousness of lawyers. Some researchers believe that the legal consciousness of a judge is almost identical to the legal consciousness of a lawyer, which is formed on the basis of the acquired

scientific knowledge about law and deepens in the course of professional activity through the influence of specific feelings, ideas and beliefs [1, p. 186].

There are also enough works that describe the specific features of the legal consciousness of judges, lawyers, notaries, prosecutors, etc., which suggests that there are no signs of complete identity in the legal consciousness of judges and lawyers in general [2].

In this aspect, a more in-depth study of issues related to the establishment of the features of the professional legal consciousness of judges is relevant, in the process of which it is possible to identify its essence and content, as well as to define this important element of the legal culture of society. It should be taken into account here that, firstly, the general standards of legal awareness of lawyers adapt to more specific situations related to the professional activity of a judge.

Secondly, the features of the professional legal consciousness of judges are closely interrelated with the specifics of the ways of its formation in the process of obtaining special knowledge. In addition, it is necessary to know that an equally significant direction in the question of the essence and content of the professional legal consciousness of judges is its impact on the professional activity of judges, taking into account the role of legal psychology and legal ideology on the lawful behavior of participants in legal relations. This is especially noticeable during the selection and appointment to judicial positions, which significantly affect the formation and strengthening of a high level of professional legal consciousness of themis figures. A high level of professional legal awareness of judges will be an indicator of the developed legal culture of society as a whole.

Discussion. In our opinion, the theoretical approaches justifying the identity of the professional legal consciousness of judges and lawyers do not stand up to serious criticism, since there are enough works in the scientific literature that characterize the specifics and features of the legal consciousness of various subjects of legal activity. Thus, O. Habs and O. Kobets describe the peculiarities of the legal consciousness of lawyers, emphasizing that the reflecting and regulatory spheres of the psyche are connected in the professional consciousness of the lawyer's personality. The psychological mechanism of interaction of the reflexive (theoretical) sphere of professional consciousness with its regulatory sphere is extremely complex, but it is revealed by methods of system analysis. One example of the use of system-activity analysis is the theory of the gradual formation of mental activity related to the human rights sphere [3, p. 27, 28].

M. Krynski also writes that the professional legal consciousness of judges has its own peculiarities, noting that the role of the professional legal consciousness of judges is to contrast a high level of moral qualities with behavior that can be called unethical or immoral. The judicial consciousness of judges should be based on the idea of preventing the behavior of judges when it is morally reprehensible and rejected by society, in which there is a belief that a higher level of requirements should be established in relation to judges than in relation to other legal professions. This is most likely due to the opinion that the profession of a judge is the highest level of legal professions, and the function is the highest achievement for professional lawyers [2].

Professional legal awareness is directly connected, according to some law schools, with the adoption of judicial decisions. For example, the judicial guess as a result of the action of legal psychology, which is a structural part of the legal consciousness, according to D. Frank, is a complex reaction to a variety of stimuli created by other participants in the trial. They are confronted with the judge's prejudices, his stereotypes, opinions, positions and similar phenomena characteristic of the legal consciousness. This internal reaction or "guess" that judges face forms the basis for a court decision by creating an emotional impulse as an element of legal awareness [4].

We see a similar approach in the actions of Chinese judges who take into account traditional cultural values when applying the law on contractual damages. On the one hand, in this process, the appeal to cultural values does not change the understanding of Chinese judges of the requirements of the law, on the other hand, judges find a compromise between legal requirements and cultural traditions, using the freedom of action granted to them or recommending mediation. Taking into account cultural values and addressing them is the result not only of personal preferences of judges, but also of the need for judges to seek social approval, which is possible only with a relatively high level of legal awareness [5].

Russian researchers also write about such phenomena in law enforcement practice, using the concept of judicial discretion and emphasizing that being one of the criteria of judicial professionalism in appointing a fair decision, legal awareness, in turn, is influenced by other elements of regulatory regulation. However, the increase in the level of professional legal awareness and legal culture largely depends on the subjects of law enforcement activity themselves, which forms the professional characteristics of their discretion [1, p. 187].

From the above arguments, we can conclude that there is an objective existence of a professional legal awareness of judges, different from the legal awareness of other representatives of the legal profession. P.P. Baranov and A.I. Ovchinnikov correctly noted on this occasion that the legal reality is perceived differently by different professional groups of lawyers: the judge has his own view of the legal reality, the prosecutor may have other opinions about the same legal facts and their regulation by legal regulations. This is explained by the fact that various types of practical activities have an impact on seemingly unified theoretical and doctrinal attitudes [6, p. 17].

Other researchers also focus on this, emphasizing the fact that there is a professional legal awareness of judges, since the professional activity of a judge requires solving not only theoretical, but also practical problems arising in during the performance of official duties, the solution of which requires a professional level of legal awareness [7, p. 46].

In this aspect, it should be established what is the peculiarity of the professional legal consciousness of judges? Firstly, the judicial consciousness of judges is inextricably linked with the concept of the application of law as a special form of its implementation. The result of law enforcement activity is the adoption of a judicial act (decision, sentence, resolution, definition) on a specific case. The judicial act in this case acts as a result of intellectual and mental activity. It concentrates the judge's knowledge, his assessment of factual circumstances, their application to the current legal regulations [8, p. 134-135].

However, this knowledge of the judge is not a simple summation of the legal circumstances of the case with the legal norms regulating them. The result of cognition is necessarily refracted in the professional legal consciousness of the judge as part of his individual self-consciousness. All sides of the judge's self-consciousness and legal consciousness participate in this refraction: his views and assessment of the current situation, his moral, political, legal, social attitudes determined by his knowledge, outlook, worldview. As a result, the correctness of the court decision, the depth of its motivation, validity and reliability largely depend on the fact how high the level of professional legal consciousness of the representative of the judiciary is, what level of legal culture he has [9].

It was correctly noted in this regard in the legal press that the totality of evidence considered by the judge is not a simple addition of arithmetic sums. It is this process that is ensured through the judge's professional sense of justice, in which the judge establishes the evidentiary value of the facts presented, translates them into the necessary certainty with the necessary quality (Features of the formation of the judge's sense of justice). Consequently, the professional legal awareness of judges, firstly, acts as a subjective basis for the issuance of judicial acts in a particular case.

Secondly, with professional legal awareness, the skill and knowledge of judges should be transformed into professional habit aimed at unswerving observance and enforcement of the norms of the Constitution and the law [10].

Thirdly, the professional legal consciousness of judges is significantly influenced by the bodies of the judicial community: unions, associations and other organizations in which judges take an active part and develop standards of ethical behavior, anti-corruption legal awareness, etc. aspects of professional activity.

Fourth, in contrast to the professional legal awareness of representatives of various areas of legal professions who specialize in the implementation of only specific groups of legal norms and institutions, the main elements of the professional legal awareness of judges is the whole complex of legal knowledge, and not just a specific area of public relations regulated by law. For example, investigators of criminal prosecution bodies are more focused on specialization in the application of criminal procedure law, customs officers on the implementation of customs legislation. Of course, there is also an increasing trend towards specialization in the judicial system today, but the profes-

sional work of a judge is not limited to any narrow activity, as is customary in other state structures, since the judicial power itself extends to all cases and disputes. This means that the judge's legal knowledge, which characterizes the level of his professional legal awareness, should cover the entire spectrum of knowledge in the field of law and jurisprudence.

Fifth, the professional legal awareness of judges is influenced by both general factors that apply to all lawyers, and specific factors. Thus, all representatives of the legal professions are influenced by factors of normative, institutional, communicative, functional, ideological nature [11, p. 8]. At the same time, the legal consciousness of judges is influenced by internal factors related to the organization and functioning of the judicial system, the judiciary as a whole.

Sixth, there are peculiarities in the level of thinking of judges, which, as previous researchers write, consists in the fact that a judge is not limited in his activities to knowledge of current legal regulations and trends in judicial practice, but must clearly represent the scientific foundations of various legal categories: constitutional legality, constitutional order, constitutional values, the rule of law etc. [12].

And last and most importantly, judges have their own special professional sense of justice, since they have formed into a specific professional group with their own worldview, status, traditions, skills and abilities.

If we characterize the concept of professional legal awareness of judges, then it will proceed from the basic definitions of the category of professional legal awareness. The professional legal consciousness of judges is one of the forms of individual and collective legal consciousness, mediated by a system of specialized legal knowledge, a complex of legal beliefs, knowledge, stereotypes and traditions that are formed in the judicial system, united by the tasks and goals of judicial activity and justice.

The concept of a judge's professional legal consciousness includes many factors and characteristics, which include: professional competence (legal and general humanitarian knowledge, skills, skills, professional experience), socio-psychological readiness to perform judicial functions (social maturity, responsibility, analytical thinking, ability to concentrate attention, efficiency, neuropsychic stability, managerial and communicative abilities, self-control, intuition, observation, the desire to learn new things, general erudition) [13, p. 9].

This system of legal and general humanitarian knowledge, mental properties and characteristics is actively influenced by external factors that can form both positive and negative aspects in the field of professional legal awareness of judges.

The content of the professional legal consciousness of judges is determined through its structure, which can be based on several models. According to the information model, the content of judges' professional legal consciousness consists of many specific elements: cognitive, evaluative, volitional, behavioral, socio-psychological, etc. [14, p. 27].

Some researchers consider the content of the professional legal consciousness of judges as a set of mutually dependent substantive characteristics combined into certain blocks. In this classification, an emotional-figurative block, a logical-normative block, a fundamentally volitional block, etc. are distinguished [15].

Great importance in determining the content of the professional legal consciousness of judges is given today to the issues of its moral foundations. There is no doubt that the work of a judge in modern conditions must necessarily be based on the principles of humanism and justice, which follow from the moral foundations of humanity [16, p. 87].

If we reveal the content of the category of humanism, then it is connected with the concept of humanity in general, love for man, society, with the concept of protecting human rights and freedoms, his desire to live freely and happily. In this aspect, a judge's observance of the principles of humanism means that he is obliged to strictly follow legal principles, specific legal prescriptions to ensure the rule of law in the country, and by his decisions to increase people's confidence in the judicial system. We can safely say that following the principles of humanism leads to a reduction in the number of malicious manifestations of offenses in the country, to "ensuring the protection of the

interests of the whole society and each individual separately from violations of law and morality" [17, p. 17].

In judicial acts on specific cases, in their motivational part, judges, defending the humanistic principles of law, directly or indirectly address the issues of the inadmissibility of violating not only legal regulations, but also violations of their moral aspects, i.e. the need to curb immoral and antisocial behavior that harm both an individual and the whole society and the state.

In the moral component of the professional legal consciousness of judges, an important place is given to the principle of justice. In the legal literature, it is correctly noted that justice encompasses not only formal equality (the same attitude to such cases), but also substantial equality based on the equal dignity of each person, which requires that each person be given his "due", which is his right of claim. At the same time, the content of justice is not precisely defined in any legislative act of our country. The adherence of a judge, as a subject of the application of law, to the principle of justice is described in the legislation of the Republic of Kazakhstan, on the one hand, as ensuring equal opportunities and conditions for the realization by participants in the judicial process of the right to a comprehensive and complete investigation of the circumstances of the case. On the other hand, the principle of justice is considered as a criterion for resolving relevant issues by the court [18]. In general, recognizing the correctness of this approach of the legislator to the content of the principle of justice, researchers believe that the essence of the principle is not fully disclosed. The rule on the application of the principle of justice is accompanied by the need to follow the criteria of reasonableness, objectivity and impartiality, which themselves require disclosure of their content due to the evaluative nature of these concepts. Moreover, the principle of justice is expressed more in the procedural aspect, and, as is known, the norms of substantive law applied by the court are reflected in a multiple system of normative legal acts, in which there is no mention of the principle of justice at all. And this situation takes place, despite the fact that the essence of any legal proceedings ultimately lies in a lawful and fair decision of the case on the merits, and not in formal compliance with the procedural requirement of the principle of justice.

In this regard, the gap due to the lack of a substantially disclosed principle of justice in the texts of the system of material norms regulating various social relations could be filled in procedural legislation with the establishment of a more precise requirement that the judge applying the norms of substantive law be guided by the principle of justice.

The question of how to provide a judge with a balance between justice and legality is also relevant, and how a judge's sense of justice can influence this process. In this regard, Russian researchers note that in the process of choosing between two or more legitimate solutions, it is necessary to give preference to the option that could most likely be perceived by the public as fair [19, p. 17].

What are the ways of forming the professional legal awareness of judges? Here we can rely on previous studies that touched on the ways of forming professional legal awareness in general. Some researchers on this issue believe that professional legal awareness develops in the process of obtaining special knowledge at the level of higher or postgraduate legal education [20, p. 9].

However, it should be noted that judges in our country become on the basis of obtaining legal education both in specialized educational institutions (the Academy of Justice under the Supreme Court, from July 1, 2024, the Academy of Justice is transferred to the jurisdiction of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, universities under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, etc.), and in general systems of higher education in institutions, academies and universities. The content and focus of educational programs may differ significantly from each other. In this regard, we consider the opinion that the professional legal consciousness of judges is formed as a result of obtaining only a legal education to be incorrect.

Some researchers believe that professional legal awareness is formed only in the process of professional activity. Thus, A.A. Pivovarova believes that "the justice consciousness of a judge is a kind of professional justice consciousness formed in connection with and in the process of justice" [21, p. 7]. This position is also not entirely correct, since it does not take into account many other factors that contributed to the formation of professional legal awareness: obtaining legal education,

self-education, education at school and at home, the impact of the external information environment, family traditions, innate positive mental properties, etc.

There is also such a position that the formation of professional legal awareness not only of judges, but also of workers in other fields, is in no way connected with professional activity. This opinion is justified by the fact that the basic legal knowledge acquired once is fixed and cannot change throughout a person's life, even under the influence of professional activity [22, p. 27, 28].

However, we believe that obtaining a legal education in the university and postgraduate system is only an important stage in the process of forming the professional legal consciousness of a judge. The main stage of the formation and strengthening of the professional legal awareness of judges is professional activity, the process of judicial work. At this stage, not only purely professional work in the context of law enforcement activity leads to the strengthening of the legal awareness of acting judges, but also the system of additional education.

Conclusion. The formation and strengthening of the professional legal consciousness of judges and employees of the judicial system is an integral process of formation of judicial personnel and employees of the judicial system on the basis of a combination of legal and other social regulators, regulatory and organizational impact of the state and society, professional activity, personal characteristics and other factors. As a result of such a complex process, judges and employees of the judicial system develop a specific behavioral image with their own style of professional thinking, communicative communication, ideological attitudes that distinguish them from the legal consciousness of other representatives of legal professions.

The legal attitudes of judges formed during their training, self-education and professional activity lead to the manifestation of professional legal awareness of the judge in the process of law enforcement. Such a manifestation is expressed in the fact that the judge, developing the legal positions of the court during the consideration of the case, measures them with his beliefs, attitudes and worldview, establishing compliance of his legal assessments with the requirements of legal regulations. It is difficult to overestimate the role of a high level of professional legal awareness in this complex process, since such a level, firstly, contributes to the adoption of a legal and fair decision by a judge. Secondly, professional legal awareness in the required volume and quality allows you to understand many proofs in a meaningful sense, i.e. to understand for yourself their qualitative characteristics and importance when making a decision. Thirdly, it makes it possible to correctly assess the actual circumstances of the case in their relation to legal regulations. Fourth, being the basis in a subjective sense, the legal consciousness forms the legal position of the judge, which develops during the analysis of the actual circumstances of the case and their application to regulatory legal regulations. Fifth, the role of professional legal consciousness is also significant during the interpretation of legal norms by judges as an important stage of the law enforcement process. P.S. Elkind, analyzing the role of judicial legal awareness, correctly pointed out that "the principle of independence of judges and their subordination only to the law determines the special importance of the legal awareness of judges interpreting legal norms in connection with their direct application. Underestimating the value of subjective perception of a legal norm is the way to its formally dogmatic interpretation and application" [23, p. 143, 144].

In this sense, a judicial decision, during the adoption of which the process of interpreting the norms of law is actively underway and the professional legal awareness of the judge is involved, must have all the necessary knowledge about the subject of the trial. Consequently, the legality, fairness and validity of judicial acts are determined by the professional legal consciousness of the judge, which must be filled with reliable legal and other knowledge, moral and universal values, determination to ensure the rule of law and constitutional order.

List of sources used

1. Соболев В.В. Проблемы формирования профессионального правосознания и судейского усмотрения // Общество и право. – 2016. – № 4 (58). – С. 186-189.
2. Sachar D. Judicial Misconduct and Public Confidence in the Rule of Law [электрон. ресурс] // URL:<https://www.unodc.org/dohadecaration/en/news/2019/08/judicial-misconduct-and-public-confidence-in-the-rule-of-law.html> (дата обращения 29.07.2023).

3. Hulbs O.A., Kobets O.V. Professional consciousness as a factor in the regulation of the professional activity of attorneys // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2018. – Vol. 28. – №4. – P. 27-28.
4. Frank J. The Law and the Modern Mind [электрон. ресурс] // Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.), 2009. – URL: https://books.google.ru/books?id=rzosoYdNgEC&pg=PR3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (дата обращения 29.07.2023).
5. Zihan Niu, Gijs Van Dijck The Impact of Culture on Chinese Judges' Decision-Making in Contractual Damages Cases [электрон. ресурс]// URL:<https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/abs/impact-of-culture-on-chinese-judges-decisionmaking-in-contractual-damages-cases/2894B658490CF838696419846F4353D0>(дата обращения 29.07.2023).
6. Баранов П.П., Овчинников А.И. Актуальные проблемы теории правосознания и правового мышления: учеб. пособие / П.П. Баранов, А.И. Овчинников. – Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 2006 – 184 с.
7. Чуйков Д. Понятие правосознания судьи // Российский судья. – 2008. – № 7. – С. 44-48.
8. Алимбеков М.Т., Ниязгулов Д. Высокая профессиональная культура судей как важный фактор противодействия правонарушениям // В Книге: Противодействие коррупции в судебной системе; Под общ.ред. К.А. Маами. – Астана, 2009. – 399 с.
9. Ибраева А.С. Правовая культура судей [электрон. ресурс] // URL: <https://pps.kaznu.kz/2/Main/FileShow2/33812/52/4/0/2016/>(дата обращения 29.07.2023).
10. Грошевой Ю.М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие / Ю. М. Грошевой. – Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьковском гос. ун-те, 1986. – 183 с.
11. Болотаева О.С. Формирование профессионального правосознания сотрудников органов внутренних дел в условиях становления информационного общества: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / О.С. Болотаева; [Место защиты: Акад. упр. МВД РФ]. – Москва, 2011. – 236 с.
12. Аверин А.В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей: Проблемы теории и практики: дис. ... доктора юридических наук : 12.00.01 / А.В. Аверин; [Место защиты: Саратов. гос. акад. права.] – Саратов, 2004. –381 с.
13. Тарасова Ю.Н. Профессиональный психологический отбор кандидатов на должности федеральных судей: дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.03 / Ю.Н. Тарасова; [Место защиты: Петерб. гос. ун-т. - Санкт-Петербург]. – СПб, 2005. – 233 с.
14. Чуйков Д. Структура правосознания судьи // Администратор суда. – 2008. – № 2. – С. 26-29.
15. Горбатова М.К., Домнина А.В. Теоретические подходы к содержанию профессионального правосознания // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. – № 2 (1). – С. 235–242.
16. Алимбеков М.Т., Абдрасулов Е.Б. Применение гражданско-правовых норм судом в современный период: монография. – Астана, 2009. – 274 с.
17. Яковлев Н.М. Нравственные основы формирования современного правового сознания прокуроров как необходимое условие обеспечения прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства // Безопасность бизнеса. – 2006. – №4. – С. 12-20.
18. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI [электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>(дата обращения 29.07.2023).
19. Рундквист А.Н. Справедливость как обязательное требование к судебному решению // Юридические исследования. – 2018. – № 6. – С. 14-23.
20. Безносков Д.С. Отношение к праву как проявление правового сознания курсантов вузов МВД РФ: автореферат дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.06 / Д.С. Безносков; [Место защиты: С.-Петерб. ун-т МВД РФ]. – Санкт-Петербург, 2004. – 22 с.
21. Пивоварова А.А. Правосознание и усмотрение судьи : соотношение понятий, роль при назначении наказания: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.08 / А.А.Пивоварова; [Место защиты: Сам. гос. ун-т]. – Самара, 2009. – 20 с.
22. Бурканова О.А. Правосознание в правоприменительной деятельности сотрудников органов внутренних дел: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / О.А. Бурканова; [Место защиты: Моск. ун-т МВД РФ]. – Москва, 2007. –162 с.
23. Элькинд П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права /П.С. Элькинд. –Москва: Юрид. лит., 1967. – 192 с.

Information about the authors

Abdrasulov Ermek Bayakhmetovich - Doctor of Law, Professor of the L.N.Gumilyov Eurasian National University.

Saktaganova Akmaral Bakytovna - a doctoral student of the L.N.Gumilyov Eurasian National University.

Абдрасулов Ермек Баяхметович - доктор юридических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.

Сақтағанова Ақмарал Бақытовна – докторант Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.

Абдрасулов Ермек Баяхметұлы-заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағыЕуразия ұлттық университетінің профессоры..

Сақтағанова Ақмарал Бақытқызы - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты.

А.К. Кусаинова¹, Ш.Б. Маликова², А.Б.Омарова¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ВОЗМЕЩЕНИЕ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЗДОРОВЬЮ И ЖИЗНИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ВСЛЕДСТВИЕ НАСИЛИЯ

Статья посвящена всестороннему анализу возмещения вреда, причиненного здоровью и жизни несовершеннолетних в результате насильственных действий. В работе рассматриваются ключевые проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются жертвы насилия в процессе получения компенсации, а также изучается действующее законодательство и судебная практика. Авторы анализируют различные модели правового регулирования, применяемые в разных юрисдикциях, и их эффективность в контексте защиты прав и интересов несовершеннолетних.

Статья также затрагивает вопросы международного сотрудничества и перспективы внедрения лучших международных практик в национальную систему правосудия.

Целью статьи является предложение конкретных путей улучшения правового регулирования в данной области, обеспечения более эффективной защиты прав несовершеннолетних и оптимизации процесса возмещения вреда.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, здоровье, жизнь, насилие, ответственность, бытовое насилие.

Зорлық-зомбылық салдарынан кәмелетке толмағанның денсаулығы мен өміріне келтірілген зиянды өтеу

Мақала зорлық-зомбылық әрекеттері нәтижесінде кәмелетке толмағандардың денсаулығы мен өміріне келтірілген зиянды өтеудің жан-жақты талдауға арналған. Жұмыста зорлық-зомбылық құрбандары өте мақалыу процесінде кездесетін негізгі мәселелер мен қиындықтар қарастырылады, сонымен қатар қолданыстағы заңнама мен сот практикасы зерттеледі. Авторлар әртүрлі юрисдикцияларда қолданылатын құқықтық реттеудің әр түрлі үлгілерін және олардың кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғау контекстіндегі тиімділігін талдайды.

Мақала соннымен қатар халықаралық ынтымақтастық мәселелерін және ұлттық сот төрелігі жүйесіне үздік халықаралық тәжірибелерді енгізу перспективаларын қозғайды.

Мақаланың мақсаты осы саладағы құқықтық реттеуді жақсартудың, кәмелетке толмағандардың құқықтарын неғұрлым тиімді қорғауды қамтамасыз етудің және зиянды өтеу процесін оңтайландырудың нақты жолдарын ұсыну болып табылады.

Түйінсөздер: бала, кәмелетке толмаған, денсаулық, өмір, зорлық-зомбылық, жауапкершілік, тұрмыстық зорлық-зомбылық.

Compensation for harm caused to the health and life of a minor as a result of violence

The article is devoted to a comprehensive analysis of the civil legal aspects of compensation for harm caused to the health and life of minors as a result of violent acts. The work examines the key problems and challenges that victims of violence face in the process of obtaining compensation, and also examines current legislation and judicial practice. The authors analyze various models of

legal regulation used in different jurisdictions and their effectiveness in the context of protecting the rights and interests of minors.

The article also touches on issues of international cooperation and prospects for introducing best international practices into the national justice system.

The purpose of the article is to propose specific ways to improve legal regulation in this area, ensure more effective protection of the rights of minors and optimize the process of compensation for harm.

Key words: child, minor, health, life, violence, responsibility, domestic violence.

Введение. Тема воздействия насильственных действий на детей и их долгосрочных последствий является важной и многогранной. Насильственные действия в отношении детей оставляют глубокий след, затрагивая их фундаментальное, а также психическое здоровье. Последствия такого воздействия могут серьезно повлиять на их развитие и процесс социализации.

Всеобщей декларацией прав человека, Европейской конвенцией о защите прав человека и основных свобод, а также Конституцией Республики Казахстан провозглашена охрана и защита основных ценностей общества - жизни и здоровья граждан. Здоровье — это высшее первостепенное неотчуждаемое благо человека, без которого в значительной степени утрачивают значение многие другие ценности и блага. В связи с этим здоровье можно отнести к категории базовых возможностей человека, позволяющих пользоваться прочими материальными и нематериальными благами, существующими в объективной действительности

Провозглашение Основным Законом жизнь и здоровье человека, его прав и свобод высшей ценностью налагает на государство обязанности по обеспечению достойного уровня жизни граждан, их личной свободы и неприкосновенности. Достижение указанной цели невозможно без разработки надлежащего правового механизма предупреждения причинения вреда, а также защиты прав и интересов граждан как на конституционном, так и на отраслевом уровне

В соответствии со статьей 27 Конституции Республики Казахстан «Брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей» [1].

В Преамбуле Декларации прав ребенка закреплено следующее: ребенок, ввиду его физической и умственной незрелости, нуждается в специальной охране и заботе [2].

В соответствии с Принципом 9 Декларация прав ребенка ребенок должен быть защищен от всех форм небрежного отношения, жестокости и эксплуатации.

В июне 2020 года ВОЗ, Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ), ЮНЕСКО, Специальный представитель Генерального секретаря ООН по вопросам насилия в отношении детей и Глобальное партнерство по ликвидации насилия в отношении детей опубликовали новый доклад – Глобальный отчет о ситуации с предупреждением насилия в отношении детей, 2020 года [3]. Согласно данному отчету примерно 1 миллиард детей в год, страдают от физического, сексуального или психологического насилия, приводящего к травмам, ограниченным возможностям и смерти, поскольку страны не соблюдают разработанные стратегии для их защиты.

Конвенция о правах ребенка, принятая в 1989 году установила широкий спектр прав для детей и обязанности государства по их защите. Статья 19 призывает защищать детей от всех форм насилия, а статья 39 требует от государств предоставления поддержки детям, ставшим жертвами насилия.

Материалы и методы. Для достижения поставленной цели использовались различные научные источники, включая научные исследования, законодательные акты и другие официальные документы, публикации. Были проанализированы зарубежные источники, опыт других стран и международные нормы в области защиты прав детей. Для изучения

проблемы возмещение вреда, причиненного здоровью и жизни несовершеннолетнего вследствие насилия в работе был использован комплекс методов научного познания. Были использованы методы анализа и синтеза, а также сравнительный анализ для выявления общих тенденций и особенностей возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью несовершеннолетнего вследствие насилия.

Обсуждение. В соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан государство обеспечивает личную неприкосновенность ребенка, осуществляет его защиту от физического и (или) психического насилия, жестокого, грубого или унижающего человеческое достоинство обращения, травли (буллинга) ребенка, действий сексуального характера, вовлечения в преступную деятельность и совершения антиобщественных действий и иных видов деятельности, ущемляющих закрепленные Конституцией Республики Казахстан права и свободы человека и гражданина (п.2 ст.10 Закона РК О правах ребенка) [4].

В Казахстане созданы правовые условия для защиты детей от всех форм физического или психологического насилия, грубого обращения или эксплуатации, включая сексуальное. Преступления против несовершеннолетних помещены в Главу 2 Особенной части УК РК «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних» [5].

По определению Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) насилием признается преднамеренное применение физической силы или власти, действительное или в виде угрозы, направленное против себя, против иного лица, группы лиц или общины, результатом которого являются (либо имеется высокая степень вероятности этого) телесные повреждения, смерть, психологическая травма, отклонения в развитии или различного рода ущерб [6].

Насильственные воздействия могут привести к травмам, которые происходят от легких до крайне серьезных повреждений, требующих длительного лечения.

Насильственные действия наносят ущерб не только физическому, но и психологическому здоровью ребенка, что может иметь долгосрочные последствия для его развития и социализации [7, р.834]. Физические травмы могут оказать активное воздействие на общее состояние здоровья ребенка, его развитие.

Психологические последствия насильственных действий часто оказываются более глубокими и долгосрочными, чем физическая травма.

Наряду с насилием часто используют понятие жестокого обращения. В соответствии с п.12 Нормативного Постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 29 ноября 2018 года №15 О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей жестокое обращение с детьми может проявляться не только в осуществлении родителями физического насилия или в покушении на их половую неприкосновенность, но и в применении недопустимых способов воспитания (грубое, пренебрежительное, унижающее человеческое достоинство обращение с детьми, оскорбление либо эксплуатация детей) [8].

В соответствии с п.п.9 п.2 ст.112 Кодекса о браке (супружестве) и семье доверенное лицо агентства для осуществления работы по усыновлению детей на территории Республики Казахстан обязано подать заявление с приложением обязательства компетентного органа государства местонахождения агентства об информировании в течение двадцати четырех часов уполномоченного органа в области защиты прав детей Республики Казахстан с момента установления факта смерти, жестокого обращения с ребенком, в том числе осуществления физического или психического насилия над ребенком, а также покушения на половую неприкосновенность ребенка [9].

В декабре 2009 года в Казахстане вступил в действие Закон «О профилактике бытового насилия», в котором было закреплено понятие бытового насилия: «умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания» [10].

Закон также закрепил дефиницию «семейно-бытовые отношения - отношения между супругами, бывшими супругами, лицами, проживающими или проживавшими совместно, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей)» [10].

Из названия «бытовое насилие» становится очевидным, что действия противоправного психологического, физического или сексуального воздействия совершаются в отношении взрослого или ребенка непосредственно в семье.

В юридической литературе встречаются научные подходы к пониманию бытового насилия под дефиницией «семейное насилие».

Так, по мнению М. А. Качаевой, Е. Г. Дозорцевой, Е. В. Нуцковой «домашнее или внутрисемейное насилие – это отклоняющееся поведение, включающее насилие или злоупотребление, применяемое одним членом семьи в отношении другого (в официальном браке или партнерстве). К нему относят насилие внутри пары, насилие над детьми со стороны взрослых, насилие среди детей» [11, с.116].

Как отмечают А.М. Сайтбеков, Ж.А. Кегембаева, Г.М. Сагынбекова «для эффективного противодействия семейному насилию необходимо отходить от его понимания как личной сферы жизни одной семьи. Сегодня это социально заметная проблема, в решении которой должно принять активное участие как государство и его уполномоченные органы, так и общественные институты и организации» [12, с.204].

В Законе Кыргызской Республики «Об охране и защите от семейного насилия» закреплена следующая дефиниция: «семейное насилие – это умышленные действия физического, психологического, экономического характера или их угроза, а также пренебрежительное отношение, совершенные одним членом семьи/приравненным к нему лицом в отношении другого члена семьи/приравненного к нему лица» [13].

По мнению З.Н. Лазаревой и Н.В. Малоземовой насилие над детьми в семье представляет собой «систематическое, умышленное применение физических, психологических и иных видов наказания к ребенку со стороны родителей и других членов семьи с целью запугивания, оскорбления, нанесения различного рода травм, унижения человеческого достоинства, в результате которых нарушается его здоровье и социальное благополучие, создаются условия, мешающие оптимальному физическому и психическому развитию, ущемляются права и свободы ребенка» [14, с.136].

Отечественные исследователи проблем семейного насилия в качестве одного из признаков выделяют гендерный признак: «женщины и девочки, в непропорционально большой степени подвергаются насилию, по гендерному признаку, включая домашнее насилие, насилие со стороны интимного партнера, сексуальное насилие и насилие в быту» [15, с.183].

В семейно-бытовом насилии можно выделить следующие основные виды:

Физическое насилие – проявления агрессивных форм поведения, представляющих собой физиологическое воздействие на анатомическую целостность человека. На наш взгляд, это воздействие на организм другого человека, осуществленное помимо или вопреки его воли и связанное с причинением каких-либо физических страданий. По характеру оно может выражаться в воздействии как на телесную неприкосновенность человека посредством силы либо любых иных предметов (оружия, жидкостей, веществ и т. д.), так и на внутренние органы человека без повреждения наружных тканей (например, путем отравления).

Как отмечает Б.Х. Бейсеев «под физическим насилием следует понимать общественно опасное деяние (действие или бездействие), виновное, противоправное, уголовно наказуемое причинение существенного вреда чужому здоровью либо наступления смерти в результате физического насилия. Наличие одного из альтернативно перечисленных в диспозиции статей УК признаков вреда здоровью либо посягательств на жизнь достаточно для квалификации деяния по соответствующим статьям УК РК» [16, с. 10].

Эмоционально-психологическое насилие, которое нередко гораздо более значимо для качества жизни и здоровья жертвы, может выражаться в запугивании, унижении, принуждении или изоляции.

Сексуальное насилие – любой сексуальный акт или сексуальное поведение, навязываемое партнёрше, партнёру без ее (его) согласия. В докладе «Насилие и его влияние на здоровье», представленном Всемирной организацией здравоохранения, отмечено, что сексуальное насилие – «любой сексуальный акт или попытка его совершить; ... любые действия направленные против сексуальности человека с использованием принуждения, совершаемые любым человеком независимо от его взаимоотношений с жертвой, в любом месте, включая дом и работу, но не ограничиваясь ими» [17].

По мнению отечественных исследователей «Сексуальное насилие – одно из самых отвратительных проявлений жестокого обращения с ребенком. Оно оказывает сильное травмирующее воздействие на психику ребенка, его последствия могут быть длительными и в дальнейшем могут оказывать влияние на различные сферы его жизни» [18, с.71].

В связи с этим казахстанский законодатель закрепил норму, в соответствии с которой одним из оснований лишения родительских прав является жестокое обращение с ребенком, в том числе если родители осуществляют физическое или психическое насилие над ребенком, покушаются на его половую неприкосновенность (п.п.4 п.1 ст.75 Кодекса РК О браке (супружестве) и семье) [9].

В соответствии со статьей 3 Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием «домашним насилием» признаются все акты физического, сексуального, психологического или экономического насилия, которые происходят в кругу семьи или в быту или между бывшими или нынешними супругами или партнерами, независимо от того, проживает или не проживает лицо, их совершающее, в том же месте, что и жертва» [19].

Различные трактовки насилия в разных документах приводят к тому, что нет единого определения, которое в общей мере бы раскрывало всю суть данного явления.

При всем разнообразии определений все они сходятся в одном, что сущность насилия состоит в употреблении силы против личности. Кроме того, большинство авторов сходятся в том, что насилие применяется против воли человека, на которого оно направлено.

В соответствии с п.п.4 п.2 ст.114-1 Семейного кодекса РК организация по оказанию содействия в устройстве детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в семье граждан Республики Казахстан в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, обязана информировать уполномоченный орган в области защиты прав детей Республики Казахстан и правоохранительные органы Республики Казахстан в течение двадцати четырех часов с момента установления факта смерти, жестокого обращения с ребенком, в том числе осуществления физического или психического насилия над ребенком, а также покушения на половую неприкосновенность ребенка, устроенного на воспитание в семью организацией по оказанию содействия в устройстве детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в семье граждан Республики Казахстан [9].

Ребенку, перенесшему физическую или психологическую травму вследствие уголовного правонарушения, насилия или иного незаконного деяния, должна быть оказана необходимая помощь в восстановлении здоровья и социальной адаптации [20, р.176].

Следует отметить, что гражданское законодательство Республики Казахстан также регулирует отношения по возмещению вреда при повреждении здоровья лица, не достигшего совершеннолетия (ст.939 ГК РК) [21]. Мы считаем, что повреждение здоровья несовершеннолетнего может произойти и в результате насилия в отношении него.

В соответствии с п. 8 ст.1 Кодекса РК О браке (супружестве) и семье ребенок (дети) - это лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста (совершеннолетия) [9]. В зависимости от возрастного ценза несовершеннолетние делятся на две группы: малолетние - несовершеннолетние до 14 лет (ст.23 ГК РК) и несовершеннолетние от 14 до 18 лет [21].

В случае увечья или иного повреждения здоровья малолетнего и не имеющего заработка, лица, ответственные за вред, обязаны возместить расходы, связанные с повреждением здоровья (п.1 ст.939 ГК РК) [21].

Согласно статье 9 ГК РК лицо, право которого нарушено, может требовать полного возмещения причиненных ему убытков, если законодательными актами или договором не предусмотрено иное.

Обязательство вследствие причинения вреда, как и другие гражданско-правовые обязательства, возникает при наличии определенных юридических фактов. Юридическим фактом, с которым закон связывает возникновение данного обязательства, является факт причинения вреда (деликт).

Статья 917 ГК РК определяет общие условия ответственности, а именно:

- противоправность поведения причинителя вреда;
- причинная связь между противоправным поведением и вредом;
- наличие вины.

Противоправным признается поведение лица, которое нарушает норму права, а также одновременно нарушает субъективное право другого конкретного лица.

Обязательным условием наступления ответственности из обязательства причинения вреда является установление причинной связи между противоправным поведением лица и наступившим вредом.

Причинение вреда здоровью гражданина выражается в следующем:

- получении увечья либо травмы – характеризуется физическим повреждением, наступившем под воздействием каких-либо внешних факторов;
- профессиональное заболевание – это результат систематического и длительного воздействия на организм человека неустраняемых вредных последствий производства либо специфических для данной профессии факторов.

При повреждении здоровья несовершеннолетнего, не достигшего четырнадцати лет, возмещаются расходы, связанные с повреждением здоровья, а лицам, достигшим этого возраста, а также в случае причинения вреда несовершеннолетнему в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет, не имеющему заработка (доходов) возмещаются помимо расходов, связанных с повреждением здоровья и вред, связанный с утратой или уменьшением его трудоспособности. При этом законодатель установил минимальный размер заработка для исчисления вреда – десятикратный месячный расчетный показатель, установленный законодательными актами [21].

Основным объектом возмещения являются возникающие в связи с повреждением здоровья или смертью имущественные потери, которые выражаются в частности:

- в утрате заработка и иных доходах;
- в расходах на восстановление здоровья.

Применительно к фактору утраты трудоспособности она может быть временной (оформляется листком временной нетрудоспособности) и стойкой, которая определяется учреждениями медико-социальной экспертизы либо судебно-медицинской экспертизой. Размер подлежащего возмещению утраченного заработка (дохода) определяется в порядке, предусмотренном пунктом 1 статьи 938 ГК в процентах к среднему месячному заработку (дохода) до увечья или до повреждения здоровья либо до наступления утраты трудоспособности, соответствующих степени утраты потерпевшим профессиональной трудоспособности, а при отсутствии ее – общей трудоспособности.

Реальный размер возмещения ущерба не всегда может быть равен размеру возмещения, назначенного в его пользу. Однако, при выплате единовременного пособия и компенсации дополнительных расходов в связи с трудовым увечьем степень вины пострадавшего не учитывается. При этом, полный отказ в возмещении вреда не допускается при причинении вреда жизни и здоровью гражданина.

Законодательство во многих странах предусматривает компенсацию за физический и психологический вред, нанесенный детям. Однако возникают сложности с оценкой степени вреда и соответствующего возмещения.

Выводы и заключение. Проблема возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью ребенка в результате насильственных действий, требует комплексного подхода,

включающего как юридические, так и социальные, психологические и моральные аспекты. Необходимы совместные усилия правительств, правозащитных организаций и всего общества для создания эффективной системы защиты и поддержки пострадавших детей.

Действующее законодательство предусматривает комплексные меры по возмещению вреда, однако его применение на практике зачастую сталкивается с рядом сложностей, связанных с доказыванием вины, определением размера компенсации и прочее.

В процессе рассмотрения дел о возмещении вреда несовершеннолетним сталкиваются с проблемами доказывания факта насилия, оценки морального вреда и определения размера компенсации.

Существует потребность в дальнейшем усовершенствовании законодательных норм, направленных на защиту прав несовершеннолетних, упрощение процедур получения компенсаций и усиление ответственности за преступления против детей.

Важную роль в защите прав детей играет государственная политика в области защиты детей от насилия, а также информированность и активная позиция общества.

В заключение, необходимо отметить, что защита прав и интересов несовершеннолетних, пострадавших от насилия, требует комплексного подхода, включающего как улучшение законодательной базы, так и повышение эффективности правоприменительной практики, а также укрепление общественной осведомленности и ответственности по этому вопросу.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023-2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН ВР 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1105029&pos=6;-108#pos=6;-108 дата обращения: 20.09.2023.
2. Декларация прав ребенка. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года// Интернет-ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml дата обращения: 25.09.2023
3. Доклад о положении дел в мире в сфере предупреждения насилия в отношении детей, 2020 г.// Интернет-ресурс: <https://violenceagainstchildren.un.org/ru/news/%D0%B2-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5-%D0%BE-%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D0%B4%D0%B5%D0%BB-%D0%B2-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9> дата обращения: 01.10.2023.
4. Закон РК от 8 августа 2002 года №345-III О правах ребенка в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032460&pos=236;-53#pos=236;-53&doc_params=text%3D%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%2581%25D0 дата обращения: 27.09.2023.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&show_di=1&pos=156;-60#pos=156;-60

60&sdoc_params=text%3D%25D0%25B5%25D1%2581дата обращения: 30.09.2023.

6. Всемирный доклад о насилии и здоровье, ВОЗ 2002, Женева// Интернет-ресурс: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf> дата обращения 29.09.2023.

7. Geraldine Van Bueren, The International Law on the Rights of the Child//Fordham International Law Journal – 1995. Volume 19. - Issue 2. – P.831-839

8. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 ноября 2018 года №15 О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей// Интернет-ресурс: https://online.zakovn.kz/Document/?doc_id=38111660&pos=4;-90#pos=4;-90&sdoc_params=text%3D%25D0%25B6%25D0%25B5%25D1%2581 дата обращения: 03.09.2023.

9. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке(супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&pos=1506;-24#pos=1506;-24&sdoc_params=text%3D%25D0%25B5%25D1%2581 дата обращения: 23.09.2023.

10. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года №414-IV О профилактике бытового насилия (с изменениями и дополнениями)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 дата обращения: 28.09.2023.

11. Качаева М.А., Дозорцева Е.Г., Нуцкова Е.В. Отсроченные последствия пережитого домашнего насилия у женщин и девочек// Психология и право. - 2017. - Том 7. - №3. - С.110-126

12. Сайтбеков Ж.А., Кегембаева Ж.А., Сагынбекова Г.М. Предупреждение семейно-бытового насилия: роли государства, общества, индивида// Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. - 2023. - №3 (76). - С.201-207

13. Закон Кыргызской Республики «Об охране и защите от семейного насилия» от 27 апреля 2017 года №63// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33687049 дата обращения: 03.12.2023.

14. Лазарева Н.З., Малоземова Н.В. Семейное насилие над детьми: теоретические и практические аспекты социальной работы// Социологические науки. - 2012. - №4. - С. 135-137

15. Югай М.Е., Цой А.Н. Влияние гендерных стереотипов на насилие в семье// Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. - 2023. - №3 (76). - С.182-186

16. Бейсеев Б.Х. Криминологические и уголовно-правовые аспекты физического насилия: автореф. ... канд. юрид. наук.- Алматы, 2009. - 26 с.

17. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире /Под ред. Этьенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. - М: Издательство «Весь Мир», 2003. - 376 с.

18. Джансараева Р.Е., Дузбаева С.Б., Таубаев Б.Р., Акболатова М.Е., Жанибеков А.К. Преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних в г.Алматы// Вестник КазНУ, Серия юридическая. - 2021. - №1 (97). - С.67-76

19. Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. – Стамбул, 11.05.2011// Интернет-ресурс: <https://rm.coe.int/168046253f> дата обращения: 04.09.2023.

20. Maarit Jantera-Jareborg The Child's Interests in Conflict: The Intersections between Society, Family, Faith and Culture (European Family Law). -2016. - 206 p.

21. Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 1 июля 1999 г. №409-І (с изменениями и дополнениями) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880 дата обращения: 06.09.2023.

Сведения об авторах

Кусаинова А.К. - доктор PhD, ассоциированный профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз.

Маликова Ш.Б. – к.ю.н., и.о. профессора КазНУ им. аль-Фараби.

Омарова А.Б. - заместитель директора по развитию Школы права и государственного управления Университета Нархоз, к.ю.н., доцент.

Құсайынова А.Қ. - PhD докторы, Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры.

Маликова Ш.Б. – з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры м.а.

Омарова А.Б. - Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебі директорының даму жөніндегі орынбасары, з.ғ. к., доцент.

Kussainova A.K. – PhD, Associate Professor at the School of Law and Public Administration of NARXOZ University.

Malikova Sh.B. – Candidate of Law Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Omarova A.B. - Deputy Director for Development of the School of Law and Public Administration of Narkhoz University, PhD, Associate Professor, Almaty, Kazakhstan.

А.Ф. Саттарова¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева,
Актобе, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРОФИЛАКТИКИ ШКОЛЬНОГО БУЛЛИНГА

Школьная травля буллинг является весьма распространенным явлением, характерным для многих государств мира. Негативные последствия школьного буллинга вызывают беспокойство не только родителей несовершеннолетних, но и всего общества и государства.

В США, Норвегии, Швеции, Испании, Великобритании, Японии и других странах накоплен положительный опыт по профилактике школьного буллинга. На законодательном уровне введено понятие школьного буллинга и ответственности за него, а также определен круг субъектов профилактики. Активное участие в профилактике школьного буллинга принимают педагоги, родители учащихся и сотрудники полиции.

Антибуллинговые программы внедряются в различных звеньях учащихся, начиная с начального звена и на протяжении всего периода их обучения. Особое внимание обращается на создание в учебном заведении морально-психологического климата, в котором детям и подросткам оказывается психологическая поддержка со стороны учителей и старшеклассников, где неприемлемы любые проявления насилия. На тренингах несовершеннолетних обучают толерантности, развивают умения неагрессивного поведения и бесконфликтного решения проблемных ситуаций, формируют знания об алгоритме действий в случае травли.

Педагоги и сотрудники полиции, закрепленные за учебными заведениями, проходят специально организованную подготовку по предупреждению и профилактике школьного буллинга. Превентивные меры применяются не только к детям агрессорам (булли), но и к пострадавшим, и к другим участникам (буллинга). Профилактическая работа осуществляется в течение года на постоянной основе, в т.ч. и во время отдыха учащихся (во время каникул).

На протяжении длительного времени эффективным зарекомендовал себя опыт Финляндии по организации профилактики школьного буллинга. Финская антибуллинговая программа KiVa в ближайшее время будет внедрена в Республике Казахстан.

Ключевые слова: школьный буллинг, буллер, агрессор, жертва, профилактика школьного буллинга, антибуллинговая программа.

Мектептегі қорқытудың алдын алудың халықаралық тәжірибесі

Мектептегі қорлау булинг - бұл әлемнің көптеген мемлекеттеріне тән өте кең таралған құбылыс. Мектептегі қорқытудың жағымсыз салдары кәмелетке толмағандардың ата-аналарын ғана емес, бүкіл қоғам мен мемлекетті аландатады. АҚШ, Норвегия, Швеция, Испания, Ұлыбритания, Жапония және басқа елдерде мектептегі қорқытудың алдын алу бойынша оң тәжірибе жинақталды.

АҚШ, Норвегия, Швеция, Испания, Ұлыбритания, Жапония және басқа елдерде мектептегі қорқытудың алдын алу бойынша оң тәжірибе жинақталды. Заңнамалық деңгейде мектептегі қорқыту және ол үшін жауапкершілік ұғымы енгізілді, сондай-ақ алдын алу субъектілерінің шеңбері анықталды. Мектеп буллингінің алдын алуға мұғалімдер, оқушылардың ата-аналары және полиция қызметкерлері белсенді қатысады.

Буллингке қарсы бағдарламалар оқушылардың бастапқы буынынан бастап және оларды оқытудың барлық кезеңінде әртүрлі буындарда енгізіледі. Оқу орнында моральдық-психологиялық климат құруға ерекше назар аударылады, онда балалар мен жасөспірімдерге мұғалімдер мен жоғары сынып оқушылары психологиялық қолдау көрсетеді, онда зорлық-зомбылықтың кез-келген көрінісі қолайсыз. Тренингтерде кәсілетке толмағандар толеранттылыққа үйретіледі, агрессивті емес мінез-құлық және проблемалық жағдайларды жанжалсыз шешу дағдыларын дамытады, қорқыту жағдайында әрекет ету алгоритмі туралы білімді қалыптастырады.

Оқу орындарына бекітілген педагогтар мен полиция қызметкерлері мектеп буллингiнiң алдын алу және алдын алу бойынша арнайы ұйымдастырылған дайындықтан өтеді. Алдын алу шаралары тек агрессорлардың балаларына ғана емес, зардап шеккендерге де, басқа қатысушыларға да (қорқытуға) қолданылады. Профилактикалық жұмыс жыл бойы тұрақты негізде, оның ішінде оқушылардың демалысы кезінде (каникул кезінде) жүзеге асырылады.

Ұзақ уақыт бойы Финляндияның мектептегі қорқытудың алдын алуды ұйымдастыру тәжірибесі тиімді болды. KiVa финдік буллингке қарсы бағдарламасы жақын арада Қазақстан Республикасында енгізілетін болады.

Түйінді сөздер: мектептегі қорқыту, буллер, агрессор, жәбірленуші, мектептегі қорқытудың алдын алу, қорқытуға қарсы бағдарлама.

International experience in the prevention of school bullying

School bullying/ bullying is a very common phenomenon characteristic of many countries of the world. The negative consequences of school bullying are of concern not only to parents of minors, but also to the whole society and the state.

In the USA, Norway, Sweden, Spain, Great Britain, Japan and other countries, positive experience has been gained in the prevention of school bullying. At the legislative level, the concept of school bullying and responsibility for it has been introduced, as well as the range of subjects of prevention has been defined. Teachers, parents of students and police officers take an active part in the prevention of school bullying.

Anti-bullying programs are implemented in various levels of students, starting from the primary level and throughout the entire period of their education. Particular attention is paid to the creation of a moral and psychological climate in an educational institution in which children and adolescents receive psychological support from teachers and high school students, where any manifestations of violence are unacceptable. At the trainings, minors are taught tolerance, develop skills of non-aggressive behavior and conflict-free solution of problem situations, form knowledge about the algorithm of actions in case of harassment.

Teachers and police officers assigned to educational institutions undergo specially organized training on the prevention and prevention of school bullying. Preventive measures are applied not only to aggressor children (bullies), but also to victims and other participants (bullying). Preventive work is carried out throughout the year on an ongoing basis, including during the rest of the students (during the holidays).

For a long time, Finland's experience in organizing the prevention of school bullying has proven to be effective. The Finnish KiVa anti-bullying program will be implemented in the Republic of Kazakhstan in the near future.

Keywords: school bullying, buller, aggressor, victim, prevention of school bullying, anti-bullying program.

Введение. Профилактика школьного буллинга является актуальной проблемой для многих стран. Во многих государствах в законодательстве введено не только понятие буллинга, но и меры ответственности за его совершение [1].

Например, в Швеции с 1979 г. нельзя обижать несовершеннолетних (законы «Об образовании» и «О запрете дискриминации» защищают права несовершеннолетних) [2].

В большинстве штатов США действует антибуллингское законодательство (с 1995г.), согласно которому за осуществление школьной травли предусмотрена уголовная либо гражданская ответственность.

В Японии в связи с резким увеличением количества суицидов несовершеннолетних и прямой взаимосвязью аутоагрессивного поведения детей и подростков со школьной травлей, принят закон «О развитии мер предотвращения издевательств» (2013 г.) [3].

В Казахстане, как уже указывалось ранее, с мая 2022 г. на законодательном уровне введено понятие «буллинга» и «кибербуллинга», однако меры ответственности за его организацию (совершение) не предусмотрены.

Свидетельством того, что проблеме профилактики школьного буллинга во многих государствах придается большое значение, является признание с 2020 г. первого четверга ноября Международным днем борьбы с насилием и травлей в школе.

Методы. В рамках научной работы по теме «Профилактика школьного буллинга» нами осуществлено изучение и анализ научных исследований зарубежных и отечественных ученых, посвященных вопросам профилактики насилия в отношении несовершеннолетних, в т.ч. совершенного в стенах учебных заведений. Также рассмотрен и проанализирован опыт внедрения школьных антибуллинговых программ.

В методологию исследования включены широкие общенаучные подходы, аналитические методы, логический анализ, а также метод сравнительного правового анализа.

Основная часть. Необходимо указать, что единых подходов к профилактике школьного буллинга пока не выработано. Антибуллинговые программы реализуются как на международном и национальном, так и на местном уровне, с учетом специфики и ресурсов.

С 1983 г. в Норвегии внедряется одна из первых в мире профилактических антибуллинговых программ «The Olweus Bullying Prevention Program», разработанная Ольвеусом (ОВПП). Целью программы является обучение учащихся и их родителей, персонала учебных заведений навыкам выявления и прекращения школьного буллинга, а также созданию в школе здоровой психологической атмосферы. Вот основные принципы ОВПП:

- 1) тепло, положительный интерес к друг другу и вовлеченность взрослых в школьную среду;
- 2) твердые рамки и ограничения неприемлемого поведения;
- 3) последовательное применение некарательных физических санкций за неприемлемое поведение и нарушение правил;
- 4) наличие взрослых, выступающих в качестве авторитетов и ролевые модели.

При реализации программы широко применяются методы диагностики, социально-педагогического вмешательства и специальной подготовки педагогических кадров.

Результаты внедрения программы ОВПП показывают, что на 30-50 % снижается количество фактов школьного буллинга, а также иные проявления девиантного поведения несовершеннолетних – воровство, употребление алкоголя, школьные прогулы, вандализм. Улучшается психологический климат в классе, складываются более доброжелательные взаимоотношения между учащимися, повышается уровень школьной успеваемости [4].

С условием адаптации к местной специфике антибуллинговая программа Ольвеуса успешно используется в учебных заведениях Мексики, США, Литвы, Великобритании, Швеции и других государствах.

В Швеции с 2006 г. введена должность омбудсмена, осуществляющего защиту прав несовершеннолетних, подвергнувшихся школьной травле. Также организуется Школьная инспекция, которая занимается постоянным мониторингом ситуации с буллингом в школах страны. Необходимо отметить, что особое внимание уделяется родителям – их обращению с детьми, вне зависимости от религиозных предпочтений и взглядов на воспитание.

В 2009 г. в Финляндии начала работать антибуллинговая программа KiVa, направленная на развитие у школьников эмпатии. Учащихся обучают не только по внешним признакам выявлять буллинг, но и путем переговоров его пресекать. У всех учащихся финских школ развивают навыки мирного разрешения конфликтов, доброжелательного общения с окружающими. Ответственность за существование в школьных коллективах травли несут не только непосредственные организаторы (буллеры, агрессоры), но и сторонние наблюдатели, вовремя не принявшие мер по прекращению негативного явления. Для поддержки жертв школьной травли за каждым ребенком закрепляется учащийся с высоким социальным рейтингом. Факты школьного буллинга рассматриваются на заседании специальной комиссии с участием классного руководителя. На постоянной основе с учащимися школ проводятся профилактические лекции и беседы, просмотр видео- и мультфильмов, участие в играх и т.д.

Выявлено, что наказание агрессора не способствует коренному изменению его отношения к окружающим. Разработчиками программы предлагается поставить буллеров в такие условия, когда им самим придется оказывать помощь и поддержку жертвам школьного буллинга. Акцент делается на осознании переживаний жертвы: «Ты видишь, какие страдания испытывает жертва?», «Что ты можешь сделать, чтобы исправить ситуацию?».

Установлено, что специальное развитие навыков эмпатии, грамотного разрешения конфликтных ситуаций, снятия агрессии способствует снижению количества случаев школьного буллинга, а также кибербуллинга. Были разработаны и успешно реализованы контентные в социальных сетях и интернете (Notar, Padgett and Roden и Ang), в которых даются рекомендации несовершеннолетним и их родителям, как вести себя в ситуациях кибербуллинга. Важно, что дети должны доверять родителям. Только при совместном подходе к решению проблемы можно добиться положительного результата.

Также принципиальна организация подготовки к антибуллинговой работе педагогического персонала учебных заведений. Активное вмешательство учителей способствует выявлению школьной травли и ее пресечению

Программа KiVатакже реализуется в Бельгии, Нидерландах, Эстонии, странах Латинской Америки, Канаде, Гонконге (модификации KiVa – программы Wong, Cheng, NganandMa) и др.

С конца 90-х гг. XX века в Испании реализуется национальный проект Save/Andave. Проект Save направлен на организацию превентивных мер по сокращению виктимизации несовершеннолетних и насилия в начальной и средней школе. Предлагается развивать у школьников чувство благополучия и навыки коммуникации (эмпатию, рефлекссию, критическое мышление), формировать общие ценности. Необходимо также обучать педагогов методам предупреждения и профилактики школьного буллинга в сотрудничестве с учащимися. Внедрение в школьную жизнь четких и ясных правил поведения способствует демократизации процесса управления, установлению положительных межличностных связей.

В Италии реализуется антибуллинговая программа Bulli & Pupa (BulliesandDolls), направленная не только на изменение поведения отдельных лиц (агрессоров и жертв), но и на формирование сплоченности группы сверстников. Программа проводится в течение всего учебного года с учащимися от 10 до 16 лет. В рамках программы используются обучающие видеоролики и буклеты, проходят групповые обсуждения и дискуссии, организуются ролевые игры и иные мероприятия. Целью программы является доведение до школьников информации о негативных последствиях буллинга.

Австрийская программа VienneseSocialCompetence (ViSC) предназначена для учащихся 5-8 классов (11-15 лет) и направлена на снижение агрессии и случаев травли, а также развитие социальных компетенций несовершеннолетних. Обучают и учащихся, и педагогов школ. В течение 13 двухчасовых занятий проводятся ролевые игры, тренинги, дискуссии, театральные постановки, развивающие социальные и эмоциональные навыки – управления

эмоциями, стратегий поведения в трудных ситуациях, самооценки. На всех этапах обучения осуществляется мониторинг.

Большой интерес представляет австралийский опыт профилактики школьного буллинга. Там внедряется программа «The Friendly Schools Project», направленная на работу с учащимися, их родителями и педагогами. Проект реализуется в течение всего учебного процесса. Трансформации должны подвергнуться политика школы, обстановка в классе и условия семьи. Через ролевые игры и дискуссии, тренинги и проектную деятельность несовершеннолетних обучают навыкам коммуникации, а также развивают психологические качества – эмпатию, толерантность, корректность; повышают самооценку. Педагоги, учащиеся и их родители снабжаются учебными пособиями и буклетами с информацией о противодействии проявлениям буллинга. Огромная поддержка оказывается жертвам школьной травли.

В США разработаны несколько антибуллинговых программ. Так, программа «S.S.GRIN» способствует развитию у школьников социальных умений, навыков оказания психологической самопомощи. В течение восьми недель подряд в рамках нескольких дисциплин учащиеся обучаются самостоятельно регулировать собственные эмоции, а также улучшать свои навыки копинг-стратегий.

Программа «School-Wide Positive Behavioral Interventions and Supports» призвана повысить уровень коммуникативной культуры несовершеннолетних, качество успеваемости и психологической атмосферы в учебном заведении. Обучают не только учащихся, но и педагогов

Программа «Expect Respect» в виде тренингов обучает школьников и педагогов выявлению буллинга и противодействию ему и сексуальному домогательству. Особое внимание уделяется формированию у родителей несовершеннолетних навыков оказания психологической помощи детям.

В Японии каждая школа наделяется правом выработки политики по предотвращению издевательств, создания комиссии по профилактике и расследованию фактов школьной травли, а также принятия мер по выявлению и профилактике буллинга. На педагогов возлагается обязанность внимательного отношения к каждому обращению учащихся по поводу фактов буллинга. Психологами организуется забота о психоэмоциональном состоянии детей; родители или лица, их заменяющие, должны находиться в тесном взаимодействии с учебным заведением.

Пристального внимания обращает на себя организация профилактики школьного буллинга в Канаде, где к общественной работе привлекаются все учащиеся учебного заведения. Наиболее активные, с положительными характеристиками, развитыми коммуникативными качествами учащиеся старших классов после прохождения специальных тренингов закрепляются в качестве наставников за несовершеннолетними, ставшими жертвами травли. Наставнику достаточно хотя бы один раз в день узнать у подопечного о настроении, успехах, жалобах; улыбнуться, пожать руку – т.е. придать уверенности в своих силах, убедить в наличии надежной защиты и помощи, показать окружающим, что обидеть подопечного никто не позволит. Описанная методика «Команда связей» хорошо себя зарекомендовала, количество фактов школьной травли заметно снизилось; учащиеся чувствуют себя в учебном заведении комфортнее и спокойнее [5].

В Великобритании также уделяют много внимания развитию коммуникативных компетенций у учащихся средних учебных заведений. Школьников старшего и среднего звена на тренингах специально обучают методам психологически грамотного разрешения конфликтных ситуаций, общения, личностного роста. Для младшеклассников в школьном фойе устанавливаются «скамейки дружбы», присев на которые во время перемены можно познакомиться, найти партнеров по игре. В случае выявления факта буллинга обе стороны приглашаются к публичному разбору ситуации: буллер должен объяснить причины своей агрессии, потерпевший – высказать, что он переживает. Такой откровенный разговор, как

правило, помогает обеим сторонам разобраться прежде всего в себе, а также сводит ситуацию буллинга на нет [6].

В целом, необходимо указать ключевые элементы антибуллинговых программ, связанные с наибольшей их эффективностью:

- вовлечение в работу всех учеников, а не только непосредственно участвующих в травле;

- предпочтение подходам, в которых акцент делается на том, чтобы дать виновнику возможность исправить причиненный им жертве ущерб, в противовес подходам, исповедующим важность наказаний;

- просветительская и психологическая работа с родителями, учителями и другими участниками школьного сообщества [7, с.7];

- регулярные встречи психологов или педагогов с родителями (не реже раза в триместр/месяц на период внедрения программы);

- проведение обучающих тренингов;

- интенсивность работы с представителями школ и детьми;

- продолжительность программы;

- введение дисциплинарных методов в работу;

- осуществление контроля за школьной и пришкольной территорией;

- внедрение новых форм управления классом (classroom management);

- реализация общешкольной политики в отношении буллинга.

Международными экспертами отмечается, что реализация указанных выше антибуллинговых программ приносит успехи. Уменьшается количество школьных конфликтов, повышается уровень коммуникативной культуры учащихся школ. Несовершеннолетние обучаются поддерживать друг друга в сложной жизненной ситуации, развивают творческий потенциал. Все это способствует уменьшению количества случаев школьной травли.

К сожалению, в некоторых программах не учтены проблемы отдельных категорий несовершеннолетних (с инвалидностью, представителей этнического и религиозного меньшинств, других субкультур). На обучение и повышение профессиональной квалификации педагогов учебных заведений в области профилактики школьного буллинга необходимо выделение большой суммы денег, что вызывает определенные затруднения.

В целом общая ситуация в мире с буллингом не улучшается. Все чаще учащиеся школ, гимназий и лицеев в отношении сверстников устраивают «кровавые разборки» и «побоища» с применением огнестрельного и холодного оружия. В подобных ситуациях неконтролируемая агрессия малолетних преступников объясняется последствиями накопленных в течение длительного времени негативных эмоций и страданий, психологических травм из-за унижений, издевательств, побоев, вымогательств и др.

Заключение. Таким образом, во многих государствах мира осуществляется школьная антибуллинговая профилактика, в основу которой заложены принципы долговременности и систематичности; вовлечения в профилактику не только учащихся, но и их родителей и педагогов школ; формирования у несовершеннолетних важных социальных и коммуникативных навыков; поддержка жертв школьной травли авторитетными учащимися более старших классов; социальная реабилитация агрессоров и предоставление им возможности исправить свое поведение и восстановить нанесенный ущерб. Полагаем, что при разработке антибуллинговых программ в нашей стране необходимо широко использовать наработанный опыт и внедрять его в школьную практику.

Эффективность антибуллинговых программ Финляндии впечатляет чиновников образования не только в Европе, но и нашей республике. С 2024 года планируется внедрение финского опыта в Казахстане. В настоящее время ведется активная подготовка – обучение педагогов и психологов, разработка обучающих программ и методических материалов. Полагаем, что определенные положительные результаты в данном направлении будут

достигнуты при условии включения в реализацию указанных программ всех субъектов профилактики.

Список использованных источников

1. Борьба с буллингом в России и зарубежом: статистика // Интернет-ресурс:<https://gdemoideti.ru/blog/ru/ostanovit-travlyu-metody-borby-s-byllingom> (дата обращения: 04.09.2023 г.)
2. Какие права у детей в Швеции? И почему это может нам показаться странным? // Интернет-ресурс:<https://sso.dzen.ru/install?uud=ebd3110d-8a12-4c21-9894-132acee9556d> (дата обращения: 09.11.2023 г.)
3. Издательства в японских школах: пути и решения // Интернет-ресурс:<https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/> (дата обращения: 15.04.2023 г.)
4. Что такое буллинг и как с ним бороться // Интернет-ресурс:http://valery-159.narod.ru/mnd/bullying_kon.htm (дата обращения: 12.09.2023 г.)
5. Лучшие методики против буллинга // Интернет-ресурс:<http://psychologia.edu.ru/azbuka-bullinga/pages/luchshie-metodiki.html> (дата обращения: 15.04.2023 г.)
6. Как в Великобритании борются с буллингом в школах // Интернет-ресурс:<https://euro-pulse.ru/eurocampus/kak-v-velikobritanii-boryutsya-s-bullingom-v-shkolah> (дата обращения: 15.04.2023 г.)
7. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта / Д. В. Молчанова, М. А. Новикова; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. – М.: НИУ ВШЭ, 2020. – 72 с.

Сведения об авторе

Саттарова А.Ф. – кандидат педагогических наук, полковник полиции, начальник Центра по подготовке специалистов по профилактике бытового насилия Актыбинского юридического института МВД РК им. М.Букембаева.

Саттарова А.Ф. – педагогика ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі, ҚР ІІМ Ақтөбе заң институтының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша мамандар даярлау Орталығының бастығы.

Sattarova A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Police Colonel, Head of the Center for Training Specialists in the Prevention of Domestic Violence of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev.

М.Е. Югай¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова,
Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПОЛИЦИИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

Практика взаимодействия органов полиции с общественностью возникла в качестве важного стратегического дополнения к традиционной практике работы правоохранительных органов и направлена на создание партнерских отношений между полицией и обществом.

В данной статье рассматриваются такие аспекты данной проблематики, как правовая трактовка понятия «взаимодействия», общие признаки взаимодействия, характеристика механизмов взаимодействия, основные формы и направления совершенствования деятельности. Отдельно раскрыты такие принципы взаимодействия субъектов профилактики как принцип законности, уважения прав и свобод человека и гражданина, публичности, поэтапности, компетентности, невмешательства в деятельность друг друга, принципы взаимности, добровольности и целесообразности, а также научности взаимодействия.

В заключении обозначены рекомендации для эффективного привлечения общественных объединений к решению правоохранительных задач.

Ключевые слова: взаимодействие, принципы взаимодействия, сотрудничество, деятельность полиции, общество, общественная полиция, партнерская модель, обеспечение прав граждан.

Полицияның халықпен өзара қызметі кейбір аспектілері

Полиция органдарының жұртшылықпен өзара іс-қимыл жасау тәжірибесі құқық қорғау органдарының дәстүрлі жұмыс тәжірибесіне маңызды стратегиялық қосымша ретінде пайда болды және полиция мен қоғам арасындағы серіктестік қатынастарды құруға бағытталған.

Бұл мақалада "өзара әрекеттесу" ұғымын құқықтық түсіндіру, өзара әрекеттесудің жалпы белгілері, өзара әрекеттесу механизмдерінің сипаттамасы, қызметті жетілдірудің негізгі формалары мен бағыттары сияқты осы мәселенің аспектілері қарастырылады. Алдын алу субъектілерінің заңдылық, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, жариялылық, кезеңділік, құзыреттілік, бір-бірінің қызметіне араласпау қағидаттары, өзара қарым-қатынас, еріктілік және орындылық, сондай-ақ өзара іс-қимылдың ғылыми принциптері сияқты өзара іс-қимыл принциптері жеке ашылды.

Қорытындыда қоғамдық бірлестіктерді құқық қорғау міндеттерін шешуге тиімді тарту үшін ұсынымдар көрсетілген.

Түйінді сөздер: өзара іс-қимыл, өзара іс-қимыл принциптері, ынтымақтастық, полиция қызметі, қоғам, қоғамдық полиция, серіктестік моделі, азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету.

Some aspects of police interaction with the public

The practice of police interaction with the public has emerged as an important strategic addition to the traditional practice of law enforcement agencies and is aimed at creating partnerships between the police and society.

This article discusses such aspects of this problem as the legal interpretation of the concept of "interaction", general signs of interaction, characteristics of interaction mechanisms, the main forms

and directions of improving activities. Separately, such principles of interaction of subjects of prevention as the principle of legality, respect for human and civil rights and freedoms, publicity, step-by-step, competence, non-interference in each other's activities, principles of reciprocity, voluntariness and expediency, as well as scientific interaction are disclosed.

In conclusion, recommendations are outlined for the effective involvement of public associations in solving law enforcement tasks.

Keywords: interaction, principles of interaction, cooperation, police activity, society, public police, partnership model, ensuring the rights of citizens.

Введение. В современном обществе вопросы обеспечения безопасности и правопорядка становятся все более актуальными. В условиях быстро меняющегося мира и роста числа вызовов и угроз, полиция сталкивается с необходимостью поиска новых подходов к своей деятельности. Одним из таких подходов является активное взаимодействие органов полиции с общественностью.

На сегодняшний день на фоне социальной активности граждан повышается и их роль и участие в вопросах обеспечения правопорядка. В целом по стране действует более 5,5 тысяч общественных формирований правоохранительной направленности, включающие свыше 29 тысяч человек [1, с. 59].

Практика взаимодействия полиции с общественностью возникла в качестве важного стратегического дополнения к традиционной практике работы полиции. Она направлена на создание партнерских отношений между полицией и обществом, в рамках которых все полицейские структуры, все государственные ведомства и местные сообщества активно сотрудничают в процессе решения проблем. Такой подход меняет практику достижения целей, но не сами цели полицейской деятельности. Этими целями по-прежнему являются следующие:

- поддержание правопорядка, общественного мира и безопасности;
- защита основных прав и свобод личности, прежде всего права на жизнь;
- предупреждение и раскрытие преступлений;
- оказание содействия и услуг обществу, направленных на сокращение страха перед преступностью и на предупреждение угрозы общественных беспорядков и ухудшения добрососедских взаимоотношений.

В качестве гарантий «не последнее место в реализации прав граждан играют органы внутренних дел, у которых первоочередная задача – это обеспечение неимущественных прав и интересов граждан и, прежде всего, безопасности личности» [2].

Основная часть. Основной предпосылкой взаимодействия полиции с общественностью является идея о необходимости больше задействовать местное население в укреплении безопасности и общественного порядка, а также в решении проблем преступности в местах проживания, поскольку полиция не может выполнять эту задачу сама по себе. Чтобы добиться такого партнерства, полиция должна быть больше интегрирована в общество и должна укреплять свою легитимность путем согласованных с населением действий, а также работы по улучшению качества услуг, оказываемых населению.

В зависимости от отрасли знаний, в рамках которой происходит рассмотрение термина «взаимодействие», в данное понятие вкладывается различное содержание. Так, с точки зрения философии термин «взаимодействие» можно определить как категорию, которая призвана отражать взаимное воздействие друг на друга различных объектов, обусловленное этим воздействием изменение их состава и функций, а также их взаимный переход [3. С. 351].

В юридической науке в данный термин вкладывается иной смысл: он означает одну из форм организации, при помощи которой обеспечивается согласованность всех принимаемых решений и действий для достижения конкретной цели [4. С. 22].

Выделяют следующие общие признаки взаимодействия:

- совместные действия или деятельность двух и более субъектов;
- основанность на нормативно-правовых актах;
- направленность на борьбу с правонарушениями;
- согласование действий правоохранительных органов по цели, времени, месту осуществления;
- обеспечение комплексного использования сил, средств и методов с наименьшими затратами;
- специальные субъекты взаимодействия.

Очевидно, что правовая трактовка данного понятия представляется более удачной, так как посредством нее можно установить не только внутреннюю структуру процесса, но и формы его внешней реализации.

Применительно к нашему исследованию взаимодействие полиции с общественностью, можно определить как философию и организационную стратегию, которая развивает основанные на партнерстве совместные усилия полиции и общества, направленные на более эффективное и действенное выявление, предупреждение и противодействие преступности в сфере семейно-бытовых правонарушений, на сокращение страха перед преступлениями и решение вопросов, связанных с обеспечением безопасности и спокойствия местного населения.

Обеспечение взаимодействия между органами полиции, на которых возложены полномочия по профилактике насилия в семье и общественностью, реализуется исходя из ряда требований или принципов, которые направлены на повышение эффективности такого участия.

Выделим основные:

Принцип законности. Данный принцип является основополагающим. Он применим ко всем общественным отношениям, складывающимся во всех сферах. Данный принцип означает строгое соответствие института взаимодействия полиции и общественности, участвующих в профилактике правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, всем нормативно-правовым актам, составляющим его правовую основу.

Принцип уважения прав и свобод человека и гражданина. Данный принцип так же, как и принцип законности, имеет основополагающее значение для всей правовой системы нашего государства и общества. При организации работы по взаимодействию полиции и общественности каждая из сторон обязана соблюдать данный принцип, во главу угла своей деятельности ставить права и свободы человека и гражданина.

Принцип публичности. Данный принцип означает, что сам факт взаимодействия с общественностью не является конфиденциальным. Более того, СМИ всячески освещается данная деятельность, путем составления различных репортажей, интервьюирования и иными способами. Делается это, во-первых, в силу гласности и открытости обеих сторон, а, во-вторых, с целью привлечения к взаимодействию новых общественных формирований, участвующих в профилактике правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. Публичность не касается только конкретных организационных форм и методов взаимодействия, при которых информация является объектом служебного пользования и разглашению не подлежит.

Принцип поэтапности. Данный принцип подчеркивает сложную и неоднородную структуру института взаимодействия полиции и общественности, принимающей участие в предупреждении правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. Данный процесс не может проходить как единое целое без каких-либо этапов и стадий. Указанные стадии служат для конкретизации целей и задач, их поэтапного выполнения, а также для более качественной оценки полученных результатов.

Принцип компетентности. Данный принцип означает, что взаимодействие полиции должно осуществляться только по тем сферам деятельности, которые установлены для соответствующих сотрудников.

Принцип невмешательства в деятельность друг друга. Несмотря на то, что взаимодействие представляет собой плотное сотрудничество друг с другом и, отчасти, знакомство с определенными формами и методами работы друг друга, ни полицейские, ни общественные организации не имеют права вмешиваться в деятельность друг друга и каким-то образом влиять на нее.

Полагаем, что организация взаимодействия органов полиции и общественности также обязательно предполагает наличие *принципов взаимности, добровольности и целесообразности.* Последний принцип тесно связан с принципом научности взаимодействия. К сожалению, в юридической науке, за редким исключением, этому принципу уделяется недостаточное внимание.

По нашему мнению, *принцип научности взаимодействия* является общим для всего процесса управления, но в то же время он находит свое специфическое выражение в каждом отдельном виде управленческой деятельности. Научная организация взаимодействия предполагает несколько направлений: уточнение целей, задач, функций силовых структур и их подразделений; совершенствование организационно-штатной структуры; организация эффективной работы с кадрами, их расстановка в соответствии с состоянием оперативной обстановки; организация системы информационного обеспечения на основе научно разработанных методик, с использованием современных компьютерных технологий и технических средств; использование в организации взаимодействия передового опыта других правоохранительных органов, а также международного опыта.

Говоря о взаимодействии органов полиции с общественностью, следует отметить, что на сегодняшний день существует и активно развивается достаточно много действенных форм совместной деятельности.

В научной литературе отмечается, что в рамках осуществления сотрудничества ОВД и представителей общественных объединений следует выделять три формы, которые выражены в: 1) непосредственной совместной, согласованной деятельности; 2) обмене значимой информацией; 3) совместном правовом просвещении граждан.

Эти формы партнерских взаимоотношений могут выражаться в следующих действиях:

- сообщение гражданами органам полиции информации о готовящихся, совершаемых или совершенных правонарушениях;
- оказание помощи пострадавшим от бытового насилия на стадии профилактики/предотвращения, раннего и кризисного вмешательства;
- составление долгосрочных и перспективных планов действий с указанием конкретных мероприятий и исполнителей;
- подготовка и проведение регулярных совместных семинаров, совещаний, конференций, координационных советов с целью подведения итогов, обмена опытом, внесения корректив в совместные действия и принятия радикальных решений;
- участие в международных и республиканских мероприятиях по обмену опытом и внедрению передовых методов борьбы с проявлениями, посягающими на безопасность граждан в сфере семейно-бытовых отношений;
- издание совместных решений, которые будут определять деятельность отдельных подразделений по предотвращению условий, отрицательно влияющих на благополучное состояние бытовой деликтности;
- проведение совместных рейдов в рамках, проводимых в стране оперативно-профилактических мероприятий «Правопорядок», «Подросток», «16 дней без насилия в отношении женщин», «Семья», «Беспризорник», «Школа и семья» и рейды, направленные на профилактику эксплуатации детского труда «Дети на рынках», «Дети в ночном городе» и т.п.;
- регулярный обмен информацией, представляющей взаимный интерес, а также поддержание связи с общественными объединениями и общественными формированиями правоохранительной направленности;

- совместный анализ состояния, структуры, динамики и последствий бытовой деликтности, результатов работы по выявлению, предупреждению и профилактики правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений;
- выполнение в пределах своей компетенции совместных программ борьбы с бытовыми преступлениями и административными правонарушениями;
- обобщение практики исполнения межведомственных соглашений, принятых в рамках своего региона;
- подготовка информации о выполнении мероприятий межведомственного соглашения для коллегиального обсуждения и информирования вышестоящих органов;
- разработка предложений по совершенствованию правового регулирования совместной деятельности субъектов профилактики бытового насилия;
- изучение и оценка эффективности совместных усилий в рамках межведомственного соглашения по профилактике бытового насилия;
- сотрудничество в области защиты прав потерпевших, свидетелей и других участников уголовного процесса по делам о бытовом насилии;
- согласованная разработка новых рекомендаций для использования в региональном, ведомственном и национальном законодательстве с учетом специфики деятельности ведомства, являющегося субъектом профилактики бытового насилия;
- развитие согласованных форм и методов профилактики преступлений и иных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений.

Следует заметить, что перечень указанных направлений не является исчерпывающим. Некоторые из них, безусловно, могут быть в определенной степени использованы в качестве технологической основы исследований конкретных проблем взаимодействия полиции и общественных объединений.

Заключение. Таким образом, в настоящее время, в условиях реализации принципа соблюдения и уважения прав и свобод человека и гражданина, наиболее отчетливо проявилась и получила тенденцию к росту готовность полиции и общественных объединений взаимодействовать друг с другом в сфере борьбы с преступностью, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности. Важность и необходимость такого взаимодействия коренятся не только в вопросах имиджа органов внутренних дел и достаточно низкого доверия к их деятельности со стороны населения, но и в том, что вызовы современного правового демократического многонационального государства и поступательно развивающегося общества обязывают власть и общественность находить пути к взаимопониманию и сотрудничеству. В этих условиях для эффективного привлечения общественных объединений к решению правоохранительных задач считаем целесообразным:

- принять ряд законов и подзаконных актов, направленных на регулирование взаимодействия полиции с общественными объединениями и иными институтами гражданского общества.
- создать единую информационную базу данных по общественным объединениям;
- определить направления, разработать программы участия общественных объединений и иных институтов гражданского общества в республиканских, местных и иных программах укрепления правопорядка;
- определить критерии и порядок предоставления льгот, финансовой поддержки общественным объединениям и иным институтам гражданского общества на период участия в реализации такого рода программ;
- постоянно внедрять и совершенствовать различные формы и методы взаимодействия с общественными объединениями и иными институтами гражданского общества;
- разработать критерии эффективности взаимодействия полиции с общественными объединениями и иными институтами гражданского общества.

Список использованных источников

1. Сайтбеков А.М., Культемирова Л.Е. Участие граждан в охране общественного порядка в рамках сервисной модели обеспечения безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова. - № 1 (70). - 2022. - С. 57-64.
2. Бабурина Н.П. Роль внутренних органов в обеспечении личных прав и свобод человека // Современные тенденции развития науки и технологий. - 2016. - Т. 2. - № 5. - С. 43-45
3. Аверинцев С.С., Араб-Оглы Э.А., Ильичев Л.Ф. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. - 839 с.
4. Крылов А.В. Взаимодействие органов прокуратуры со средствами массовой информации в досудебном производстве: организационно-правовые и криминалистические аспекты. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 207 с.

Сведения об авторе

Югай М.Е. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова, подполковник полиции.

Югай М.Е. – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатоватындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция подполковнигі.

Yugay M.E. - Senior researcher of the Research Center of the Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, lieutenant colonel police.

Zh.R. Dilbarkhanova¹, A.G.Kan¹, A.B. Izbasova²

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ON THE ISSUE OF COMBATING VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article is devoted to certain aspects of countering violence against children. The paper examines the main types of violence committed against children, the consequences of violence and the features of rehabilitation of children who have been subjected to violence, the features of preventive activities in this area are considered. At the end of the work, separate measures are proposed to improve the fight against violence against children.

Keywords: child, minor, violence, domestic violence, consequences of violence, preventive measures.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен күресу мәселесі бойынша

Мақала балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен күрестің жекелеген аспектілеріне арналған. Мақалада балаларға жасалған зорлық-зомбылықтың негізгі түрлері, зорлық-зомбылық салдары және зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларды оңалту ерекшеліктері қарастырылып, осы бағыттағы алдын-алу іс-шаралардың ерекшеліктері қарастырылған. Жұмыстың қорытындысында балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен күресті жақсарту бойынша жекеленген шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: бала, кәмелетке толмағандар, зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылық, зорлық-зомбылық салдары, алдын алу шаралары.

К вопросу о противодействии насилию в отношении детей

Статья посвящена отдельным аспектам противодействия насилию в отношении детей. В работе рассматриваются основные виды насилия, совершаемого в отношении детей, последствия насилия и особенности реабилитации детей, подвергшихся насилию, рассмотрены особенности профилактической деятельности в данной сфере. В заключении работы предложены отдельные меры по совершенствованию противодействия насилию в отношении детей.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, насилие, бытовое насилие, последствия насилия, профилактические меры.

Introduction. Violence against a child is all forms of physical or emotional abuse, sexual violence, homelessness or parental neglect, commercial or other exploitation that causes real or potential harm to children's health, survival, development or dignity in the context of responsibility, trust or power.

According to article 1 of the Convention on the Rights of the Child, adopted by UN General Assembly resolution 44/25 of November 20, 1989 and ratified by the Republic of Kazakhstan in 1994, "every human being is a child until the age of 18, if, according to the law applicable to this child, he does not reach adulthood earlier"[1]. According to the Law of the Republic of Kazakhstan

"On the Rights of the Child" article 1: "a child is a person who has not reached the age of eighteen (majority) [2].

The Convention on the Rights of the Child recognizes the widespread violence against children and indicates that children have the right to protection from all forms of violence. Violence refers to abduction, infanticide, murder, traditional maiming practices, as well as sexual, mental and physical abuse, including physical punishment as "disciplinary measures" against children.

The Convention on the Rights of the Child establishes that violence against children in any form and in any place is unjustifiable. According to the Convention, children have the right to physical and personal integrity and protection from "all forms of physical or psychological violence." The Convention recognizes that all forms of violence are harmful and can have a negative impact on all aspects of a child's life. Children exposed to violence are more likely to suffer from malnutrition and diseases, do worse at school, and have low self-esteem.

According to the Convention, violence against children is a violation of their human rights. Violence violates the following rights:

- The right of every one to equal protection before the law;
- the right not to be subjected to ill-treatment;
- The right to life and physical integrity;
- The right to the highest standards of physical and mental health.

Analysis of various studies [3; 4; 5; 6;] It shows that millions of children are victims or witnesses of violence in the family, at school or elsewhere. Data from the Global State of the World Report on the Prevention of Violence against Children [7] show that every year half or approximately one billion children worldwide are subjected to physical, sexual or psychological violence, as a result of which they are injured, disabled or die due to the fact that countries do not comply with the accepted child protection strategies.

The main part. The analysis of literary sources reveals the following main types of violence against children: physical, mental, emotional, sexual, economic.

Physical violence. This type of violence is expressed in beatings, blows, slaps, etc. This type of violence is the easiest to identify, since after it the victim may have bruises and bruises on the face, lips, torso, burns, fractures or sprains, areas without hair on the head. Sometimes it may happen that after physical violence there are no "traces", the trace of a slap, pinching and light strangulation passes quickly, and some blows may not leave bruises, but internal organs may suffer.

Mental abuse. This type of violence manifests itself in locking someone in a small and dark room, when they do not give food and drink, tie up or leave the child alone, despite the fact that he is afraid to be alone or because of his young age he cannot be alone and needs adults. This kind of violence has its purpose to suppress the other person, to make him obedient.

Emotional abuse. This type of violence is most common in real life. Many people do not even perceive it as violence. Such violence is expressed in swear words, shouting, threats, and raising your voice.

Sexual violence. This type of violence includes: unwanted touching of certain parts of the body, unwanted kissing, sexual intercourse, sexual acts in the presence of a child.

Economic violence. This type of violence manifests itself in the form of deprivation of money previously given or promised for necessary needs (books, notebooks, pens), lunches at school, and shared gifts for classmates. Also, this type of violence can be expressed in the form of strict control over the spending of money in stores and for personal needs.

Cruelty towards children forms people who are poorly educated, socially maladapted, who do not know how to work, create a family, and be good parents [8].

A dangerous social consequence of violence against children is the further reproduction of the cruelty itself, since victims often become rapists.

Child abuse is the mistreatment and neglect of children under the age of 18. It covers all types of physical and/or emotional abuse, sexual abuse, neglect, neglect and exploitation for commercial or other purposes, which leads to real or potential harm to the health, survival, development or dig-

nity of the child in the context of the relationship of responsibility, trust or power. Sexual partner violence is also sometimes considered a form of child abuse.

A comprehensive approach is needed to prevent child abuse. Programs that support parents and instill positive parenting skills are effective. They include:

- Home visits to parents and children by nurses for support, training and information;
- Parent training, usually in groups, to improve parenting skills, expand knowledge about child development, and stimulate strategies for positive child care; and
- multi-component activities, usually including support and education of parents, preschool education and child care.

Other prevention programs are also promising in some respects.

Programs to prevent head injuries as a result of abuse. These are usually hospital-level programs aimed at young parents before they are discharged, which inform about the dangers of shaken baby syndrome and recommend measures for inconsolably crying children.

Programs to prevent child sexual abuse. They are usually held in schools and teach children in the following areas:

- ownership of your body;
- the difference between good and bad touches;
- how to recognize threatening situations;
- how to say no;
- how to tell a trustworthy adult about the mistreatment.

Such programs are effective in strengthening protective factors against child sexual abuse (for example, knowledge about sexual violence and protective behaviors), but there is no data on whether such programs contribute to reducing other types of violence.

The earlier such activities are carried out in a child's life, the more useful they are for the child (for example, cognitive development, behavioral and social competence, educational training) and for society (for example, reducing the number of offenses and crimes).

In addition, early case recognition, combined with continuous care for children who are victims of violence and families, can help reduce the scale of repeated abuse and its consequences [9].

The consequences of sexual violence.

Statistics show that in children who have been subjected to violence, risk factors increase significantly as follows:

Child victims are 7 times more likely to abuse alcohol or drugs, Child victims are 10 times more likely to attempt suicide,

Child victims make up 60-70% of fugitives, 98% of child prostitution falls on them 60% of children suffer from

98% of individuals suffering from multiple personality disorders have nutritional problems, 85% of psychiatric patients have a history of sexual abuse in childhood, abuse in childhood.

It is noted that, depending on the age, biological and individual psychological characteristics of the victims' personality, the nature of the criminal's criminal actions, sexual violence can become a specific psychological trauma affecting physical health. This trauma contributes to social maladaptation, can lead to short-term or prolonged psychogenic conditions or to an exacerbation of a previously existing pathology. The psychogenic and psycho-social consequences of childhood violence are listed in detail, which are reduced to the following types:

Post-traumatic stress reactions (reliving the circumstances of violence, avoiding circumstances reminiscent of violence, increased excitability)

Affective disorders (depression, dysphoria, guilt and self-blame complexes). Autodestructive behavior (suicidal attempts, drug addiction, eating disorders)

Difficulties in sexual behavior (prostitution, violations of sexual identification, impulsivity in sexual behavior).

Medical disorders (headaches, premenstrual syndrome, spastic colitis).

Personal problems (problems of establishing trusting relationships, violations of self-esteem, overcontrol, etc.)

Conclusion. A significant proportion of Kazakhstani children (about a third) are witnesses of domestic violence or have experienced violence in one form or another. They need rehabilitation and psychological help.

The legislation of Kazakhstan provides for several institutions involved in the fight against domestic violence: the Government, local executive bodies, Commissions on Juvenile Affairs and Protection of their Rights, Commissions on Women's Affairs and Family and Demographic Policy, Education Departments, Health Departments, the Ministry of Internal Affairs, Commissioners for Children's Rights. An analysis of the activities of these institutions indicates the absence of a common coordinating body and competence concluded in the analysis of the situation with violence against children and the assessment of the effectiveness of all subjects of the prevention of domestic violence.

It is necessary to develop regulations for all subjects of the prevention of domestic violence and a general assessment of the effectiveness of measures taken to combat domestic violence, which will contribute to the development of a strategy to combat violence against.

It is also advisable to develop an algorithm for interdepartmental interaction in a situation of violence against a child.

Special rehabilitation programs and other types of assistance should be developed for children who have experienced violence or witnessed violence.

It is necessary to keep special statistics on children who have witnessed violence. This will expand the range of preventive measures in combating violence and providing assistance to children.

Financing. The scientific article was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2023-2025, aimed at implementing the IRN BR 27882414 project "Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

List of sources used

1. Resolution of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated June 8, 1994 "On ratification of the Convention on the Rights of the Child" // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400>_ Date of application: 09.09.2023.

2. Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345-II On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan (as amended) // Online resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032460&pos=236;-53#pos=236;-53&doc_params=text%3D%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%2581%25D0 date of application: 09.09.2023.

3. Violence against children // <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children> Accessed: 12.09.2023.

4. Bruce D. Perry, MD, PhD, *The Vortex of Violence: How Children Adapt and Survive in a Violent World*, published online by the Child Trauma Academy, 2000. www.childtrauma.org date of application: 12.09.2023.

5. Combating violence against children and ensuring child protection // https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/combating-violence-against-children-and-ensuring-child-protection_end date of application: 09/27/2023.

6. Azarova E.A. About child abuse in the family // <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nasilii-nad-detmi-v-semie> 12.09.2023.

7. The Global Status Report on the Prevention of Violence against Children is the first document of its kind, which analyzes the progress made in 155 countries around the world in implementing INSPIRE's set of seven strategies to end violence against children and implement response measures / <https://www.who.int/ru/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention/global>

status-report-on-violence-against-children-2020

8. Alekseeva I.A., Novoselskaya I.G. Child abuse Causes. Effects. Help. 2nd edition, expanded and revised. – M.: National Fund for the Protection of Children from Abuse, 2022. – 189 p.

9. Grigorovich I.N. Child abuse syndrome. Diagnostics. Help. Prevention. – M.: National Fund for the Protection of Children from Abuse, 2022. – 168 p.

Information about authors

Dilbarkhanova Zh.R. – Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Doctor of Law, Professor, Colonel of Police.

Kan A.G. – Head of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor, police Colonel.

Izbasova A.B. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Дильбарханова Ж.Р. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, з.ғ.д., профессор, полиция полковнигі.

Кан А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми-зерттеу орталығының бастығы, з.ғ.к., доцент, полиция полковнигі.

Избасова Ә.Б. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD).

Дильбарханова Ж.Р. – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, д.ю.н., профессор, полковник полиции.

Кан А.Г. – начальник научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., доцент, полковник полиции.

Избасова А.Б. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор философии (PhD).

Н.И. Ибраимова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ШЕТЕЛДІК ОЗЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ТЕРІС ЖОЛҒА ТҮСПЕУІНІҢ АЛДЫН АЛУҒА ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІГІ ТУРАЛЫ

Мақалада жасөспірімдер арасындағы құқыққа қайшы мінез-құлықты түзету практикасында дамыған шет мемлекеттерінде сынақтан өтіп, оң нәтиже берген алдын алу шараларына шолу жасалады. АҚШ, Ұлыбритания, Жапония сияқты мемлекеттердің тәжірибесі зерттеледі. Автордың негізгі ойы осы тәжірибені еліміздегі алдын-алу шараларын өткізуде қолданудың мүмкін екендігін жеткізу. Сонымен қатар, осы жұмыста автор кәмелеттік жасқа толмағандардың теріс жолға түсуіне ықпал ететін әлеуметтік проблемаларды зерттеген ғалымдардың тұжырымдамаларына сүйенеді. Мақалада жасөспірімдердің теріс мінез құлқы мәселесі шет елдердегі мемлекеттік басқару саясатының негізгі бағыттарының бірі екендігі айтылады. Қазақстан Республикасы аймағында осы уақытқа дейін кәмелетке толмағандардың қылмыстық мінез-құлқының алдын алу бойынша тұрақты түрде жүргізіліп келе жатқан шараларға тиімділігі мен нәтижелілігі тұрғысынан зерттеу, талдау жүргізу қажеттігін көрсетеді. Қорытынды бөлігінде елімізде осы бағытта жасалуы қажет шаралар көрсетіледі.

Түйінді сөздер: кәмелеттік жасқа толмағандар, шет елдік тәжірибе, құқыққа қарсы мінез-құлық, алдын алу, делинквентті мінез-құлық, құқық бұзушылық, полиция.

О возможности использования передового зарубежного опыта для предотвращения негативного поведения подростков

В статье дается обзор профилактических мер, которые прошли тестирование и дали положительный результат в развитых зарубежных государствах в практике коррекции противоправного поведения среди подростков. Изучается опыт таких государств, как США, Великобритания, Япония. Основная мысль автора состоит в том, чтобы передать возможность применения этого опыта в проведении профилактических мероприятий в нашей стране. Кроме того, в данной работе автор опирается на концепции ученых, изучавших социальные проблемы, способствующие негативному развитию несовершеннолетних. В статье отмечается, что проблема негативного поведения подростков является одним из основных направлений политики государственного управления в зарубежных странах. Указывает на необходимость проведения исследования, анализа на предмет эффективности и результативности проводимых на территории Республики Казахстан до настоящего времени мероприятий по профилактике преступного поведения несовершеннолетних. В заключительной части указываются меры, которые необходимо предпринять в данном направлении в стране.

Ключевые слова: несовершеннолетние, зарубежная практика, противоправное поведение, профилактика, делинквентное поведение, правонарушения, полиция.

About the possibility of using advanced foreign experience to prevent negative behavior of adolescents

The article provides an overview of preventive measures that have been tested and have given a positive result in developed foreign countries in the practice of correcting illegal behavior among adolescents. The experience of such states as the USA, Great Britain, Japan is being studied. The main idea of the author is to convey the possibility of applying this experience in carrying out preventive measures in our country. In addition, in this work, the author relies on the concepts of scientists who have studied social problems that contribute to the negative development of minors. The article notes that the problem of negative behavior of adolescents is one of the main directions of public administration policy in foreign countries. Indicates the need for research, analysis for the effectiveness and efficiency of measures carried out on the territory of the Republic of Kazakhstan to date to prevent criminal behavior of minors. The final part indicates the measures that need to be taken in this direction in the country.

Keywords: minors, foreign practice, illegal behavior, prevention, delinquent behavior, offenses, police.

Кіріспе. Мемлекеттік басқарудың адамға бағытталған моделіне көшу кезеңінде мемлекетіміздің болашағы – балалардың қауіпсіздігі мен дамуы бірінші кезекте назарға алынуы тиістігі даусыз. Жалпы криминогендік жағдайдың көрсеткішінің бір бөлшегін жасөспірімдер жасаған теріс қылықтар мен қылмыстар құрайтыны анық.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің мәліметіне сәйкес, Қазақстанда кәмелетке толмағандар 2019 жылы - 2770, 2020 жылы - 1800, 2021 жылы - 1475, 2022 жылы - 1592 қылмыс жасаған. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде ұрлық, алаяқтық, тонау, ұсақ ұрлық, бұзақылық сияқтылары жиі кездеседі [1]. 2019 жылмен салыстырғанда кейінгі жылдарда жасөспірімдердің қылмыс жасау фактілерінің азаюы сөзсіз қуантады. Дегенмен, жасөспірімдердің қайталап құқық бұзушылық жасамауының алдын алу және болдырмау мәселесі әлі де өзекті.

Негізгі бөлім. Ресейлік криминолог Ю. М. Антониан өз зерттеулерінің нәтижесінде кәмелеттік жасқа толмағандар арасындағы қылмыстың басты себебінің отбасындағы қолайсыз жағдай екендігін айтады. Бала тәрбиесіне ата-аналарының бірінің қатыспауы емес, отбасында балаларға деген сүйіспеншіліктің жоқтығы, өмірлік шындыққа дайын емес балалардың өздерінің туыстары мен жақындарының тарапынан немқұрайдылықты сезінуі әсер етеді екен. "Өкінішке орай, көбінесе отбасы мүшелері жасөспірімге, оның мінез-құлқын бақылау арқылы, қамқорлық жасау арқылы, жәй ғана жақсы көру арқылы қолдау көрсету қажеттігін білмейді, болмаса көмек жасауға ниеттенбейді", "... егер ата-аналардың бірі, әсіресе екеуі де қоғамға жат өмір салтын ұстанса, әдепсіз әрекеттер мен қылмыстар жасаса, жасөспірімді олардан оқшаулаған дұрыс. Ондай отбасында өмір сүретін бала, әрине, әсіресе, олардың арасында тығыз эмоционалды қарым-қатынас болса қоғамға қарсы өмір салтын тез қабылдайды"[2].

Бүгінгі күні бұл құбылыс әлемге ортақ ең өзекті әлеуметтік мәселелердің бірі болып табылады. Мұндай қылмыстар санының өсуі әлемнің барлық дамыған елдеріне тән. Ғалымдар бұл құбылыстың негізгі себептеріне отбасылардың ыдырауы, жастардың болашаққа деген сенімсіздігі, балалардың тәрбие мен білім алуға ажырамас құқықтарының бұзылуын жатқызады.

Жалпыға ортақ ережелерден ауытқитын әлеуметтік іс-әрекет, осы ережелерді бұзатын адамдар мен әлеуметтік топтардың қылықтары, қабылданған құқықтық немесе моральдық нормаларды бұзған адамның мінез-құлқы - девиантты мінез-құлық (лат. *deviatio* - ауытқу) деп аталатыны баршаға мәлім.

Кең мағынасында девиантты мінез-құлық кез келген әлеуметтік ережелерден (мысалы, оның ішінде жағымды: батырлық, аса еңбекқорлық, альтруизм, өзін құрбан ету, аса үлкен рөл ойнау, жетістіктермен қатар жағымсыз: қылмыс, қоғамдық тәртіпті бұзу, адамгершілік ережелерін, дәстүрді, әдет - ғұрыптарды аттап өту, өзіне - өзі қол жұмсау және т. б.) ауытқушылықты білдіреді. Ал, тар мағынасында қалыптасқан құқықтық және өнегелік

ережелерді тек белінен басып, аттап өту деп түсініледі. Мұндай девиантты мінез-құлық әлеуметтік өмірді ыдыратып, әлеуметтік аномияға әкеп соқтырады.

Әлеуметтенудегі девиантты мінез-құлық тұжырымдамасын қалыптастырған француз әлеуметтанушысы Эмиль Дюркгейм. Ол әлеуметтік девиацияны түсіндіру үшін аномия тұжырымдамасын ұсынды. Аномия термині француз тілінен аударғанда қоғамның моральдық тұрақсыздығы және мінез-құлықтың нақты нормаларының болмауы. Ал, Роберт Мертон мінез-құлық ауытқушылығының себебін қоғамның мәдени мақсаттары мен оған жетудің әлеуметтік мақұлданған жолдарының арасындағы үйлеспеушілік деп түсіндіреді [3].

Девиантты мінез-құлықтың көрсеткіштеріне: агрессия, демонстрация, оқудан, еңбектен бас тарту, үйден кету, алкоголизм, наркомания, қоғамға жат қылықтар, жыныстық жат мінез-құлық, суицид т. б. жатады.

Өткен ғасырдың 70-жылдарында батыс ғылымынан «делинквентті мінез-құлық» (құқық бұзушылық мінез-құлық) термині алынды, оның мағынасы – ол үшін кәмелетке толмағандар қылмыстық қудалауға ұшырамайтын теріс қылықтар, теріс әрекеттер тізбегі. Бұндай қылықтар әлеуметтік бақылау болмаған кезде, әдетте қылмыстық әрекетке ауысады.

Делинквентті мінез-құлық заң бұзушылықпен ерекшеленеді. Оның мынадай типтері бар:

1. Агрессивті - зорлаушылық мінез-құлық. Бұл жеке тұлғаға көрсетілетін дәрежелік, төбелес, арандату сияқты жағымсыз іс-әрекеттерде көрініс береді.

2. Ашкөздік мінез-құлық: майда ұрлықтар, бопсалау, автокөлік ұрлау т. б. жалпы материалдық пайдакүнемдікке байланысты жат мінез-құлық.

Девиацияны зерттеуші көптеген ғалымдар делинквентті мінез-құлықтың пайда болу факторларын түрліше түсіндіреді. Біріншілері оларды екі үлкен топқа ішкі және сыртқы факторлар деп бөлсе, екіншілері оларды бөлмей: жанұяда берекенің болмауы; ата-ананың ерекше қамқорлығы; тәрбие берудегі кемшіліктер; өмірде кездесетін қиыншылықтар мен күйзелістерді жеңе алмау; өмірлік дағдының болмауы, айналысындағы адамдармен, құрбыларымен тіл табыса алмауы; сырттан келген қысымға төтеп бере алмау, өз бетінше шешім қабылдай алмау, өзіне сынмен қарай алмау; психоактивті заттарды жиі пайдалану; агрессиялық жарнаманың ықпалды болуы; мектептерде психологиялық көмек көрсету қызметінің нашар дамуы; балалар мен жасөспірімдердің бос уақытының проблемалары және т.б. болуы мүмкін.

Делинквентті жасөспірімдермен жұмыс істеудің шетелдік тәжірибесін зерделеу салыстырмалы талдау жүргізуге, осы саладағы отандық профилактикалық қызметтің қателіктері мен кемшіліктерін көруге, оларды бейімдеу шарты мен тиімді шетелдік әдістер мен технологияларды практикада қолдану мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты жасөспірімдердің (немесе ағылшын тілінде сөйлейтін жасөспірімдер елдерінде тинейджерлердің) және шет елдердегі жастардың құқықтық санасын тәрбиелеудің жаңа әдістерін іздеу тәжірибесі қызықты.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу - кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз, панасыз қалудың және қоғамға жат іс-әрекеттердің алдын алуға, оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған, кәмелетке толмағандармен, кәмелетке толмағандардың оларды тәрбиелеу, оқыту немесе бағып-күту жөніндегі міндеттерін орындамайтын не олардың мінез-құлқына теріс әсер ететін ата-аналарымен немесе басқа да заңды өкілдерімен, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды құқық бұзушылықтар немесе қоғамға жат іс-әрекеттер жасауға тартып жүрген өзге де адамдармен жеке профилактика шараларын қоса жүзеге асыратын құқықтық, педагогикалық және өзге де шаралар жүйесі [4].

Батыс елдерінде жасөспірімдердің қылмыстық мінез-құлқының алдын-алуда үш кезеңдік жұмыс жүйесі қолданылады: алғашқы, қайталама және үшінші профилактика. Соңғы кездері осы саралауға қылмыс куәгері мен құрбанына қатысты жүргізілетін жұмыстар төртінші түрі ретінде енгізіле бастады.

Бұл жүйедегі ең тиімдісі бірінші кезең, бұл кезеңдегі бағдарламалар әлі құқық бұзушылық жасамаған балаларға бағытталған. Құқық бұзушылықтың алғашқы алдын-алу шаралары көбінесе мектептер базасында жүзеге асырылады. Соңынан анықталғандай, қолданылған барлық бірдей бағдарламалар оң нәтиже бермеген. Мысалы, өткен ғасырдың 40-шы жылдары құқық бұзушылықтың алдын алудың әдеттегі әдісі бойынша Кебридж-Соммервиллде жүргізілген жастарды зерттеу сынағы сәтсіз аяқталады. Бұл бағдарламаға 5 пен 13 жас аралығындағы 500-ден астам ұл қатысады. Олар екі топқа бөлінеді – бақыланатын және эксперимент жасалатын, онымен 5 жыл бойы әлеуметтік қызметкерлер, психологтар, дәрігерлер жұмыс істейді. Кейінгі отыз жылдық бақылау бұл екі топтың мүшелері ер жеткенде қылмыс жасауға қатысты айырмашылықтары жоқ екенін көрсетті [5].

Американдық зерттеушілердің пікірінше ерте алдын-алу (жоғары қауіпті отбасылардан шыққан мектеп жасына дейінгі балалар үшін) жақсы және тұрақты нәтиже береді [6]. 60-шы жылдардың басында Мичиганда жасалған Перридің мектепке дейінгі жобасы (Perry Preschool жобасы) 19 жыл ішінде нәтиже берді. Жобаға әлеуметтік мәртебесі төмен және әлеуметтік мінез-құлық қаупі жоғары отбасылардан шыққан IQ (психикалық даму коэффициенті) деңгейі төмен 3 пен 4 жас аралығындағы 123 қара бала қатысты. Қатысушы балалар, еш таңдаусыз екі топқа бөлінеді: эксперименттік және бақыланатын болып. Эксперименттік топтың балалары мектеп жасына дейінгі балаларды даярлаудың арнайы бағдарламасы бойынша оқиды, оған күнделікті сабақтар мен үй жағдайында отбасымен күнделікті кездесулер кіреді, бұл отбасының өзін де бақылауға мүмкіндік берді. Жобаның мақсаты психикалық дамуға ықпал ету, оқуға деген ынтаны дамыту, әлеуметтік мінез-құлықты үйрету және отбасылық қатынастарды түзету болды. IQ өсімі уақытша болғанымен, мектепке дейінгі білім беру тобының мүшелері кейіннен жақсырақ оқиды, олардың көпшілігі бақылау тобымен салыстырғанда жоғары оқу орындарына түседі, олар беделді лауазымдарға ие болады және құқық бұзушылық үшін қамауға алу ықтималдығы аз болады –51% орнына 31% [7].

Бастапқы алдын алудың жарқын мысалы ретінде 2011 жылы Ұлыбританияның Уэльс аймағындағы мектептерде жүргізілген "Ойлан" жобасын айтуға болады. Жобаның негізгі мақсаты: жастар ортасында экстремистік көріністердің алдын алу. Мектептерде жоба мектептен шығарылған жасөспірімдермен және жастармен жұмыс істейтін агенттіктермен бірге жұмыс істемейтін, оқымайтын немесе қандай-да бір өз дамуы үшін әрекет жасамайтындармен жұмыс жүргізген. Курс материалдары нәсілшілдік, көші-қон, саяси баспана, экстремизм, дін және адам құқықтары мәселелерін қарастырады. Курс барысында рөлдік ойындар қолданылады, онда девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдер баспана іздейтін адамның рөлін "ойнап көреді". Осылайша қатысушылар қарым-қатынас жасауға, сөйлеуге, өз көзқарастарын білдіруге және саяси тұрғыдан білімді болуға мүмкіндік алады. Ғалымдар Тед Кантл мен Пол Томас жүргізген тәуелсіз бағалау жобаның "батыл және қажет" екенін және ол қатысушылардың аз ұлттар мен мәдениетаралық айырмашылықтар туралы пікірлерін 90-95% өзгерткенін көрсетті [8].

Девиантты мінез-құлқы бар жастар мен жасөспірімдер мектепте сабақтан жиі қалатынына байланысты білімдері жеткіліксіз және оның орнын бұқаралық ақпарат құралдарынан өз беттерімен алатын әртүрлі "қоқыстармен" толтыратыны белгілі. Мүдделі тұлғалар жастардың бұл осал жерлерін экстремистік топтарға тарту үшін пайдаланады.

Жастар экстремизміне қарсы күрес мақсатында АҚШ-та экстремистік бағыттағы жастар топтары жасаған қылмыстардың алдын алудың ұлттық орталығы құрылды. Орталық қызметінің негізгі бағыттары:

- нәсілдік-этникалық өшпенділік негізінде жасалған қылмыстар және осындай қылмыстар жасаған қылмыскерлер туралы ақпарат жинау;
- алынған ақпарат негізінде нәсілдік-этникалық өшпенділік негізінде жасалатын қылмыстарға қарсы күрес туралы мақалалар, брошюралар дайындау.

АҚШ-тағы экстремизмнің жолын кесу қызметіне азаматтық қоғам құрылымдары - қоғамдық ұйымдар (талдау орталықтары), сондай-ақ білім беру мекемелері белсенді

катысады. Алайда, бұл Ұлыбританиядағы практикалық жобаларға қарағанда тиімді емес әдістер.

Қайталама профилактика - бұл заңда бекітілген жазаларды түзетудің балама түрлерімен алмастыру арқылы қылмыстың дамуын тоқтату мақсатында заңды араласуды азайту. Бастапқы профилактика құқық бұзушылық жасамаған, бірақ бірқатар себептерге байланысты оларды жасауы мүмкін тәуекел тобындағы балалар мен жасөспірімдерге бағытталған. Ол белгілі бір жас тобындағы құқық бұзушылықпен көбірек байланысты болатын нақты факторларға, себептерге, жағдайларға, кемшіліктерге, жеке құрылымдарға бағытталған. Осылайша, құқық бұзушылықтың алдын алу үшін араласу баланың даму кезеңіне және оның мақсаты не екендігіне байланысты арнайы топқа, мектепке немесе отбасына бағытталады. Қайталама алдын алу кезеңі құқық бұзушы болу қаупі бар адамдарға немесе жеке адамдар тобына мақсатты бағытталған. Мұнда: ажырасу алдында тұрған отбасыларға, оқу үлгерімі нашар балаларға, жұмыссыздық немесе қаңғыбастық қаупі бар жасөспірімдерге қолдау көрсету көзделеді.

Қайталама профилактика қылмыстық жауапкершілікті баланың түзелуіне ықпал етуі тиіс баламалы түрлерімен алмастыру немесе заң күшін қолдануды азайту арқылы қылмыстың көбеюін тоқтату мақсатында жазаны өтеуді ізгілендіруге бағытталады.

АҚШ-тың қылмыстық-атқару мекемелері мейірімділік пен адамгершілікті қалыптастыруға ерекше назар аударады. Атап айтқанда, бірқатар штаттарда әйелдер тәрбиелік колонияларында қыздарға арналған кинологиялық мектептер құрылды, онда қант диабетімен ауыратындар мен зағиптарға күтім жасайтын иттер мен көмекші иттер дайындалады. Жануармен қарым-қатынас, иттің адамға деген сүйіспеншілігі мен адалдығы жазасын өтеп жатқан қыздарда оң эмоциялар тудыратыны белгілі болды.

Ұлыбританияда сот қылмыстық қол сұғушылықты, қылмыскердің жеке басын және өзге де мән-жайларды ескере отырып, пробация туралы бұйрық шығарады, оған сәйкес сотталған адам бұйрықпен айқындалған мерзім ішінде (бір жылдан үш жылға дейін) пробация қызметінің бақылауында болады. Сот сотталушыға оның жақсы мінез-құлқына және рецидивтің алдын алуға ықпал ететін міндеттерді жүктей алады. Бұл ретте сотталған адам түзеу жатақханасында, түзеу пунктінде немесе басқа мекемеде тұруға міндетті. Пробация туралы соттың бұйрығына сотталушының күндізгі тәрбие орталығына баруы туралы талап енгізілуі мүмкін. Бас бостандығынан айырусыз жазаның елеулі түрі "Қоғамға қызмет көрсету туралы" бұйрық болады, ол тегін жұмыстарды орындаудан тұрады (40-тан 240 сағатқа дейін). Бұл бұйрық құқық бұзушының келісімімен және оны нақты орындау шарттары болған кезде тағайындалады. Бұйрықтың орындалуын пробация қызметі жүзеге асырады.

Айта кету керек, қоғамға қызмет көрсету туралы бұйрық күшіне енген сотталған адам пробация қызметіне тұрғылықты жерінің өзгеруі туралы хабарлауға, сондай-ақ пробация қызметінің бастығы көрсеткен уақытта да осындай жұмысты орындауға міндетті. Әдетте олар жыл бойына жұмыс жасайды.

Сотталған адам қоғамға қызмет көрсету туралы бұйрықтың талаптарын орындамаған кезде магистраттық сот немесе тәж соты сотталған адамға айыппұл не басқа да шараларды қолдана алады, сондай-ақ осы бұйрықтың күшін жояды (соттың құзыретіне сәйкес) және өзге жазаға ауыстырады.

Соңғы кезең (үшінші профилактика) бұрынғы қылмыскерлерді қайтадан қоғамға икемдеуге бағытталған. Үшінші деңгейлі профилактикаға мысал ретінде Ұлыбританияда (Бирмингем) қолданылған Престон мен Карнегидің бағдарламасын айтуға болады. Бұл бағдарлама ғалымдар мен осы саладағы қызметкерлердің үлкен қызығушылығын тудырды [9].

Бұл бағдарламаның ерекшелігі ол жасөспірім құқық бұзушылармен олардың өмір сүру ортасында жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Олар Скиннердің жетондық жүйесін қолданды, яғни құқық бұзушының жеке мақсат қоюы және келісімшартқа отыруы арқылы оның еңбек дағдыларын дамытуға ықпал етті. Бір жылдан кейін жасалған бақылау сынаққа қатысқан

топтың көп бөлігі мектепті бітіргеннен соң жұмыс жасағанын және бірнеше адам ғана қылмыс жасағанын көрсеткен. Американдық ғалым Б. Ф. Скиннер ұсынған жетон жүйесі көптеген шетелдік бағдарламаларда қолданылады [10]. Мінез-құлықты аверсивті (жағымсыз, ауыр, жазалаушы) бақылаудың орнына, Скиннер жағымсыз әрекеттерді жоюдың ең тиімді әдісі ретінде жағымды қолдау жасауды ұсынды. Ол жағымды қолдаудың жасөспірімдерде аверсивті тітіркендіргіштер сияқты жағымсыз әсерлерді тудырмайтындықтан адамның қалыптасуына қолайлы ықпал ететіндігін дәлелдеді. Жетондық жүйеде жасөспірімдерді әр түрлі қажетті әрекеттер жасауға ынталандыру үшін таңбалауыш енгізіледі-бұл банк картасы сияқты кейбір қажетті заттарды қол жетімді ететін символдық алмастырғыш. Жетон иегерлері тазалық жұмыстары, тапсырмалар орындау немесе бастама көтеру, көркемөнерпаздық шараларға, қолданбалы шығармашылыққа қатысу және т. б. сияқты жағымды іс-шараларға қатысқаны үшін марапатталуы мүмкін. Кейбір бағдарламаларда жасөспірімдер төбелеске арандатқаны немесе міндеттерінен жалтару сияқты жағымсыз мінез-құлық үшін жетондар олардан алынып қоюы мүмкін. Жетондық сыйақы жүйесі әртүрлі жағдайларда "қалыпты" балаларға, делинквентті жасөспірімдерге, нашақорлыққа бейім адамдарға және ақыл-есі кем адамдарға да қолданылды. Оның мақсаты балалар мен жасөспірімдердегі қорқынышты, гиперактивтілікті, агрессивті мінез-құлықты жою [11].

Кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасында дарынды жасөспірімдер де кездесетіндіктен, АҚШ-та дарынды қылмыскерлерге арналған федералды интернаттар ұйымдастырылған. Онда компьютер мен түрлі-түсті принтердің көмегімен түпнұсқадан ажырату қиын долларлық вексельдер жасаған жалған ақша жасаушылар; американдық және халықаралық банктердің күрделі қорғаныс жүйелерін бұза алған хакерлер; банкоматтарға арналған пластикалық карталарды шебер жасаушылар және т.б. дарынды қылмыскерлерге арналған федералды интернаттарда оқытуды Американың ең жақсы профессорлары жүргізеді. Атап айтқанда, "компьютерлік" қылмыс жасаған жасөспірімдерге "Microsoft" корпорациясының басшысы Билл Гейтс дәріс оқыды. Интернатта үш жылдық оқуды аяқтағаннан кейін түлектерге келісімшарт бойынша Пентагонда жұмыс ұсынылады. Осылайша, аз қамтылған дарынды жасөспірімдер мемлекеттің негізіне нұқсан келтірмей, керісінше оның мүдделерін қорғауға қызмет етуге бағытталады.

Жапонияда 1980 жылдан бастап шағын қалалар мен ауылдарда барлығы алты жүзге жуық жергілікті кәмелетке толмағандар орталықтары құрылған және олар оң нәтиже көрсеткен. Әрбір орталық өмірлік қиын жағдайға тап болған жасөспірімдерге дұрыс емес импульсивті жедел шешімдерден сақтандырып, көмек көрсетеді. Бұл орталықтар қызметкерлерінің қызметі оқудан жалтарған балалар мен жасөспірімдерді анықтауға бағытталған. Орталық қызметкерлері жәй киіммен кезекшілікке шығып, көшелерде, ойын автоматтарының залдарында, кинотеатрларда, супермаркеттрде және т. б. жасөспірімдерді бақылайды. Орталық қызметкерлері мектеп жасындағы балалардың таңертеңгі уақытта, олар оқу орнында болу керек кезде көшеде жүру себептеріне назар аударған. Мұндай жасөспірімдермен әңгімелескеннен кейін, олардың мектепте болмауының себебін біле отырып, қызметкер қалай әрекет ету керектігін шешеді: сабаққа жіберу, ата-аналарына табыстау, мән-жәй анықталғанға дейін ұстау. Орталық қызметкерлерінің функцияларына ата-аналарға жасөспірімдерді тәрбиелеу бойынша ұсыныстар түрінде қажетті көмек көрсету кіреді. Мұндай патрульге қала, басқа елді мекен бойынша ерікті полиция көмекшілері тартылады. Соның нәтижесінде, біраз уақыттан соң полицияның, мектептің және жұртшылықтың күш-жігерін біріктіру оң нәтиже береді [12].

Қазіргі уақыттағы дамыған технология мен интернет кеңістікті қолдану кең таралған уақытта бұқаралық ақпарат құралдарының, әлеуметтік желілердің және өзге де ақпарат көздерінің дамуы кәмелетке толмағандарға қалай әсер ететініне терең зерттеу жүргізу керек. М.В. Харликов атап өткендей, "күнделікті жасөспірім ішінде «жүзіп жүретін» теледидар мен бұқаралық ақпарат құралдарынан алынған ақпарат жасөспірімдер еліктейтін, қабылдайтын, әртүрлі мінез-құлық үлгілері туралы білім беретін өмірлік тәжірибе көзі болып табылады" [13]. Осы уақытқа дейін кәмелетке толмағандардың мінез-құлқын зерттейтін педагогтар,

психологтар, криминологтар және басқа ғалымдар арасында кәмелетке толмағандардың қылмыстық мінез-құлқы мен бұқаралық ақпарат құралдарымен насихатталатын секс пен зорлық-зомбылықты арасында тікелей байланыстың бар-жоғы туралы пікірталастар бар.

Әрине, бұл тәуелділіктің нақты дәлелі табылған жоқ, бірақ теледидарда көрсетілген фильмдердің немесе бағдарламалардың әсерінен жасалған түрлі қылмыстар туралы ақпарат жиі кездесіп тұрады.

Қорытынды. Жоғарыдағы айтылған жағдайлар, еліміздің болашағы – өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен болашақта құқықтық санасы жоғары дамыған халықты қалыптастыру үшін бүгінгі күні бірқатар жұмыстар жүргізу қажет деген тұжырымдамаға әкеледі. Атап айтар болсақ:

- Қазақстан Республикасы аймағында осы уақытқа дейін кәмелетке толмағандардың қылмыстық мінез-құлқының алдын алу бойынша тұрақты түрде жүргізіліп келе жатқан шараларға тиімділігі мен нәтижелілігі тұрғысынан зерттеу, талдау жүргізу;

- Құқық бұзушылық жасаған жасөспірімдерге қолданылатын жазаларды ізгілендіру, оның орнына түзелуге ықпал ететін шаралар қолдану үшін озық шетелдік тәжірибені қолдану;

- қолайсыз отбасылардағы балалармен әлеуметтік-педагогикалық профилактикалық жұмыстар жүргізу;

- деликвентті жасөспірімдердің мектептен кейін қоғамның заңға бағынушы мүшесі ретінде қалыптасуы үшін нақты шаралар (оқыту, жұмысқа орналастыру) қолдану үшін арнайы бағдарламалар даярлау;

- деликвентті жасөспірімдер арасындағы дарынды балаларды қабілеттеріне қарай мемлекет игілігіне пайдалану мүмкіндіктерін қарастыру;

- кәмелеттік жасқа толмағандар арасында интернет кеңістігін пайдалану бойынша білім беру және мәдениетін насихаттау;

- ұлттық тәрбие мен отбасылық құндылықтар институты саясатын жүргізу;

- кәмелеттік жасқа толмағандармен жұмыс жасайтын полиция қызметкерлерін арнайы даярлау;

- деликвентті жасөспірімдерді түзу жолға салу мақсатында полиция, ата-аналар мен жастар бірлесіп жүргізетін шаралар ұйымдастыру.

«Қылмысқа қарсы іс – қимылды тұжырымдамалық пысықтау мынадай үш негізгі бағытты қамтуы тиіс: бірінші бағыт – қылмысқа қарсы іс-қимылдың құқықтық базасын жетілдіру, екінші бағыт – құқық қорғау жүйесінің өзі, яғни қарсы іс-қимылдың негізгі субъектілерінің қызметі, үшінші бағыт-қылмысты зерттеу» деген әріптестердің пікірімен толық келісемін.

Список использованных источников

1. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің электрондық ресурсы -gis.kgp.kz/

2. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. - М.: «Логос», 2004. С. 190.

3. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 1989. – 255 с.

4. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы (1-б, 3) б.).

5. Moffitt T. E. Juvenile delinquency and attention deficit disorder: boys' developmental trajectories from age 3 to age 15 // Child Development. – 1990. –№ 61.

6. Brier N. Predicting antisocial behavior in youngsters displaying poor academic achievement: A review of risk factors // Developmental and Behavioral Pediatrics. – 1995. – № 16. – P. 271–276.

7. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy // Psychological Review. – 1993. – № 100. – P. 674–701.

8. Таланова Т. В., Морозова Н. С., Кузнецова Л. В. Программы профилактики девиантного поведения молодежи в США и Великобритании как средство противодействия экстремизму в образовательной среде // Казанский педагогический журнал. - 2015. - № 6-3. - С. 87-90.

9. Blackburn R. The psychology of criminal conduct. – N. Y.: John Wiley & sons, 2002. – P. 187–199.
10. Skinner B. F. A matter of consequences. – N. Y., 1983.
11. Грехем Д., Беннет Т. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. Хельсинки, 1995.
12. Кулешов А.А. Ретроспективный анализ системы социально-педагогической профилактики криминального поведения несовершеннолетних в Японии. Вестник тамбовского университета. Серия: гуманитарные науки. Номер 1 (202) том 28, 2023 год.
13. Харликов М.В. Формирование правовой культуры подростков: сущность и факторы влияния // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2018. № 177. С. 70-80.

Сведения об авторе

Ибраимова Н.И. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығының орынбасары полиция полковнигі.

Ибраимова Н.И. - заместитель начальника кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова.

Ibraimova N.I. - deputy head of the Department of law enforcement management of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov police colonel.

С.С. Сарбаев¹, А.С. Байгазин¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан,
Актобе, Казахстан

СУ КӨЛІГІНДЕ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада су көлігіндегі қауіпсіздікті ұйымдастырудың нормативтік-бу негіздері көрсетілген. Су көлігіндегі қауіпсіздік туралы заңнаманың ережелеріне талдау жасалады. Теңіз және өзен кемелерінде қауіпсіздікті ұйымдастырудың ерекшелігі анықталды.

Мақалада акваториялар мен су асты ортасы тарапынан теңіз порттарының осалдығы мәселелері қарастырылған; теңіз және өзен көлік объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қолданыстағы заңнамаға сипаттама берілген.

Түйінді сөздер: су көлігіндегі қауіпсіздік, теңіз және өзен көлігі, қоршаған ортаны қорғау, экипаж және жолаушылар, техникалық құралдар, көлік қауіпсіздігі, су көлігі, қауіпсіздікті бұзу қаупі.

Вопросы обеспечения безопасности на водном транспорте

Статья отражает нормативно-паровые основания организации безопасности на водном транспорте. Дается анализ положений законодательства о безопасности на водном транспорте. Определена специфика организации безопасности в морском и речном судоходстве.

В статье рассмотрены вопросы уязвимости морских портов со стороны акваторий и подводной среды; дана характеристика действующему законодательству в области обеспечения безопасности морских и речных объектов транспорта.

Ключевые слова: безопасность на водном транспорте, морской и речной транспорт, охрана окружающей среды, экипаж и пассажиры, технические средства, транспортная безопасность, водный транспорт, риски нарушения безопасности.

Issues Of ensuring safety in water transport

The article reflects the regulatory and steam foundations of the organization of safety in water transport. The analysis of the provisions of the legislation on safety on water transport is given. The specifics of the organization of safety in maritime and river navigation are determined.

The article considers the issues of vulnerability of seaports from the water areas and the underwater environment; characterizes the current legislation in the field of ensuring the safety of marine and river transport facilities.

Keywords: safety on water transport, sea and river transport, environmental protection, crew and passengers, technical means, transport safety, water transport, security risks.

Кіріспе. Су көлігіндегі қауіпсіздік - қоғамдық қауіпсіздіктің маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Теңіз кемелері, өзен кемелері, қайықтар немесе яхталар болсын, су көлігі жүктер мен жолаушыларды тасымалдау, балық аулау және демалу үшін қолданылады. Алайда, су көлігінде ауа-райының өзгеруі, навигациялық кедергілер, басқа кемелердің кедергі болуы және техникалық ақаулар мен сол секілді басқа да сипаттарға байланысты қауіптер болуы мүмкін.

Материалдар мен әдістер. Су көлігіндегі жазатайым оқиғалар мен түрлі қауіптер адам өліміне не жарақатына, қоршаған ортаға зиян келтіре отырып мүліктік шығындар секілді ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Сондықтан су көлігіндегі қауіпсіздік жағдайы жоғары басымдыққа ие бола отырып кемелерді жобалау мен дайындаудан бастап оларды пайдалану мен қызмет көрсетуге дейінгі барлық кезеңдерде қамтамасыз етілуі тиіс. Су көлігіндегі қауіпсіздік қағидаттарын дұрыс сақтау апаттар мен жазатайым оқиғалардың алдын алуға көмектеседі, адамдардың қауіпсіздігі мен қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, бұл азаматтардың тасымалдаушылар мен кеме иелеріне және жалпы мемлекетке деген сенімін арттырады және сақтандыру құнын және заң алдындағы жауапкершілік тәуекелдерін төмендетуі мүмкін [1, 63 б.].

Су көлігіндегі қауіпсіздік -бұл су кеңістігінде жүзуге байланысты кез-келген жағдайда ескерілуі керек өте маңызды аспект. Себебі су көлігімен байланысты тәуекелдер адамдардың өмірі мен денсаулығына, қоршаған орта мен қоғамдық тәртіпке үлкен зардаптар әкелуі мүмкін. Мысалы, кеме апатқа ұшыраған жағдайда, жолаушылар мен экипаж мүшелері өлуі немесе зардап шегуі мүмкін, бұл олардың отбасылары мен жалпы қоғам үшін үлкен шығындарға әкеледі. Сонымен қатар, мұндай оқиғалар қоршаған ортаға кері әсерін тигізіп, экологиялық апаттар тудыруы мүмкін.

Су көлігіндегі қауіпсіздіктің маңыздылығы сонымен қатар адамдар әрқашан жүк пен жолаушыларды тасымалдау үшін теңіз және өзен көлігін пайдалануға ұмтылатындығымен байланысты. Бұл өсіп келе жатқан жаһандану мен әлемдік сауда жағдайында су жолдарындағы қауіпсіздік барған сайын маңызды бола түсетінін білдіреді.

Осылайша, су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғау үшін, сондай-ақ әлемдік экономиканың тұрақты дамуын және қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету үшін қажетті шарт болып табылады. Су көлігіндегі қауіптер әртүрлі факторлардан туындауы мүмкін, соның ішінде ауа райы жағдайлары, навигациялық тәуекелдер мен қателіктер, техникалық ақаулар және адами факторлар. Осыған сәйкес келесі факторларды келтірейік:

Ауа райы: Ауа-райы жағдайлары су көлігіндегі қауіпсіздікке әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Дауыл-жел, найзағай, тұман және басқа да ауа-райы құбылыстары су көлігін басқару барысында визуалды бақылауды едәуір нашарлатады, навигацияны қиындатады және кемелер мен олардың жолаушыларына қауіп төндіреді.

Навигациялық тәуекелдер: Навигациялық тәуекелдерге маршруттағы кедергілер, судың жеткіліксіз тереңдігі, тар және бітелген арналар және су көліктерінің соқтығысуына немесе тірелуіне әкелетін басқа да факторлар кіруі мүмкін.

Техникалық ақаулар: Техникалық ақаулар жабдықтың істен шығуына, пайдалану ережелерінің бұзылуына, талаптарға сәйкес келмейтін техникалық қызмет көрсетуге және басқа да сол сияқты факторлар болуы мүмкін. Ақаулар апаттарға, өрттерге және кеме бортындағы басқа да төтенше жағдайларға әкелуі мүмкін.

Адами факторлар: Адами факторлар су көлігіндегі қауіпсіздікке әсер ететін ең күрделі әрі алуан түрлі факторлардың бірі болып табылады. Ол экипаждың қателіктерінен, қызметкерлердің біліктілігінің жеткіліксіздігінен, шаршауынан, қауіпсіздік ережелерін сақтамауынан және өзара тиімді байланыстың жоқтығынан туындайтын фактор болуы мүмкін [2, 45 б.].

Жалпы алғанда, су көлігіндегі қауіптер адамдардың өмірі мен денсаулығына, сондай-ақ қоршаған орта мен экономикаға ауыр зардаптар әкелуі мүмкін. Сондықтан тәуекелдерді азайту және су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдау маңызды.

Су көлігі объектілерінде адамдар мен мүліктердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесетін су көлігіндегі қауіпсіздіктің белгілі бір қағидалары бар. Олар:

1. Оқыту және дайындау: су көлігінде бейінді оқыту және жұмысқа дайындық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды қағидаттарының бірі болып табылады. Су көлік объектілерінің экипажы кемені басқару барысында әртүрлі жағдайларда дұрыс шешім

кабылдау үшін жеткілікті білім мен дағдыларға ие болуы керек. Ал құқық қорғау органдарының қызметкерлері көлікте туындаған қылмысқа немесе құқық бұзушылыққа төтеп беру үшін белгілі бір арнайы білімнің болуы маңызды.

2. Техникалық тексеру: су көлігіне жүйелі түрде техникалық тексеру жүргізу олардың техникалық ақауларының алдын алуға және су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге көмектеседі.

3. Ережелер мен нормаларды сақтау: су көлігіндегі қауіпсіздік үшін белгіленген ережелер мен нормаларды сақтау апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алудың қажетті шарты болып табылады. Бұл дұрыс навигацияны, өткізу ережелерін сақтауды, жылдамдықты шектеуді және т. б. қамтуы мүмкін.

4. Жабдықты пайдалану: заманауи жабдықтар мен технологияларды пайдалану су көлігіндегі қауіпсіздікті арттыруға көмектеседі. Мысалы, радарды, GPS навигациясын және басқа құралдарды пайдалану дәлірек навигацияны қамтамасыз етеді және қауіптер туралы ескертеді.

5. Ұқыптылық және жауапкершілік: экипаж бен жолаушылар су көлігін пайдалану кезінде ұқыпты және жауапты болуы керек. Бұл қауіпсіздік ережелерін сақтауды, құтқару кеудешелерін киюді, сигналдық жалаушаларды пайдалануды және жалпы су көлігінде қауіпсіздік шараларын толықтай сақталуына септігін тигізеді. Жалпы, су көлігіндегі қауіпсіздік принциптері апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алуға, жолаушылар мен экипаждың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және мүлікті сақтауға ықпал етеді. Аталған қағидалар мен талаптарды су көлігін пайдаланатындардың барлығы қатаң сақтауы керек [3, 78 б.].

Сонымен қатар су көлік объектілерінде қауіпсіздікті сақтауға белгілі бір техникалық құралдар да көмектеседі. Апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алуға, сондай-ақ жолаушылар мен экипаждың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесетін су көлігі қауіпсіздігі құралдарының маңыздылығы ерекше. Су көлігіндегі ең кең таралған техникалық қауіпсіздік құралдарының кейбірі мыналарды қамтиды:

- Құтқару қайықтары: бұл апат болған жағдайда адамдарды эвакуациялау үшін қолданылатын шағын қайықтар. Жолаушылардың қауіпсіздігі мен жайлылығын қамтамасыз ету үшін құтқару қайықтары жақсы жабдықталған болуы керек.

- Құтқару кеудешелері: бұл жолаушылар мен экипажға суға түссе, су бетінде қалуға көмектесетін жабдық. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін құтқару кеудешелері дұрыс таңдалуы керек.

- Радиостанциялар және байланыс: бұл бір-бірімен, экипажбен және басқа кемелермен ақпарат алмасу үшін қолданылатын байланыс құралдары. Бұл апат болған жағдайда соқтығысудың алдын алуға және атқарылатын жұмыстарды үйлестіруге көмектеседі.

- Радарлар мен GPS навигациясы: бұл экипажға су көлігін басқаруға және кедергілерден аулақ болуға, сондай-ақ кемеңің орналасқан жері мен қозғалыс бағытын анықтауға көмектесетін навигация құралдары.

- Апаттан қорғау жүйелері: бұл ықтимал қауіптерді анықтайтын және апаттардың алдын алу үшін автоматты түрде әрекет ететін жүйелер. Мысалы, қозғалтқышты автоматты басқару жүйелері су көлігінің жылдамдығын төмендету арқылы соқтығысудың алдын алады.

- Өрт сөндіру жабдықтары: бұл кемедегі өрттің алдын алу және сөндіру үшін қолданылатын жабдық. Оған өрт шлангтары, өрт сөндіргіштер, түтін датчиктері және басқа да құралдар кіреді.

- Қоршаған ортаны бақылау жүйелері: бұл су деңгейі, температура, жел жылдамдығы және басқа параметрлер сияқты қоршаған ортаның жағдайын бақылау үшін қолданылатын жүйелер [4,34 б.] .

Осы аталғандардың барлығы техникалық құралдар су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды элементтері болып табылады.

Сонымен қатар, су көлігіндегі қауіпсіздікті құқық қорғау органдарының қызметкерлері де қамтамасыз етеді.

Әлемдік тәжірибеде су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етумен және судағы қылмыспен күресумен айналысатын құқық қорғау органдары қызмет атқарады. Осы ұйымдардың кейбірін және олардың міндеттерін қарастырайық:

Мемлекеттік теңіз күзеті: бұл теңіздегі қауіпсіздік пен экологияны қорғаумен айналысатын ұйым. Ол теңіз ережелері мен талаптарының сақталуын бақылайды, іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, контрабандамен және заңсыз көші-қонмен күреседі.

Шекара қызметі: бұл адамдар мен тауарлардың шекарадан су көлігімен өтуін бақылайтын ұйым. Ол контрабандамен және заңсыз көші-қонмен күреседі, құжаттар мен жүктерді тексереді.

Өзен полициясы: бұл ішкі су жолдарының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, судағы қылмыстармен күреседі, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды.

Теңіз полициясы: бұл ашық теңізде және порттарда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, судағы қылмыстармен күреседі, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды, кемелердің бортында тәртіпті қамтамасыз етеді.

Теңіз авиациясы: бұл теңізде ауадан қауіпсіздікті қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды, судағы қылмыстармен күреседі.

Бұл ұйымдар басқа құқық қорғау және құтқару қызметтерімен, сондай-ақ теңіз және өзен инфрақұрылымының өкілдерімен тығыз байланыста жұмыс істейді. Олар су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуде және судағы қылмыспен күресуде маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасындағы су көлігіндегі оқиғалар статистикасын талдау судағы қауіпсіздіктің ағымдағы жағдайын бағалауға және осы саладағы негізгі проблемаларды анықтауға мүмкіндік береді. [5]

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің есебіне сәйкес 2021 жылдың аяғындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының Ішкі су жолдарында 21 оқиға орын алып, нәтижесінде 9 адам қаза тауып, 11 адам жарақат алды. Оқиғалардың көпшілігі ауа-райының қолайсыздығына қарамастан, су көліктері суда жолдарында болған кезде орын алған.

Су көлігіндегі оқиғалардың орын алуларының негізгі себептерінің бірі су көліктерін дұрыс пайдаланбауы, жылдамдық режимін бұзуы, кемелерде ақаулардың болуы және қауіпсіздік ережелерінің сақталмауы.

Басқа себептер-жолаушылар мен экипаждар арасындағы қауіпсіздік мәдениетінің төмен деңгейі, жеке қорғаныс құралдарының болмауы, Экипаждар мен персоналдың жеткіліксіз дайындығы, сондай-ақ құқық қорғау органдары тарапынан жеткілікті бақылау қызметінің болмауы.

Нәтижелер. Қазақстан Республикасында, көптеген басқа елдердегідей, су көлігіндегі оқиғалар статистикасын талдау судағы қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалар статистикасының кейбір негізгі көрсеткіштеріне мыналар жатады:

Оқиғалар саны: 2022 жылы Қазақстан Республикасында су көлігінде 36 оқиға тіркелді, оның ішінде 3 адам қаза тапты.

Оқиғалардың себептері: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың негізгі себептерінің бірі судағы қауіпсіздік ережелерін бұзу болып табылады. Сонымен қатар, техникалық қауіпсіздік құралдарының ақаулары мен кемшіліктері су көліктерінің судағы апаттарға әкелуіне себеп болады.

Оқиғалардың түрлері: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың көпшілігі кемелердің апаттарымен, кемелердегі өрттермен және адамдардың бортқа құлауымен байланысты.

Аймақтар: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың көпшілігі өзендерде, теңіздер мен көлдерде, соның ішінде Ертіс, Сырдария және Арал мен Каспийде орын алады [6, 82 б.] .

Су көлігіндегі оқиғалар статистикасын талдау проблемалық аймақтарды және судағы

қауіпсіздікті жақсарту үшін шаралар қабылдауға мүмкіндік береді және оқиғалардың себептерін анықтауға көмектеседі. Қазақстан Республикасында, көптеген басқа елдердегідей, үкімет, ұйымдар мен құқық қорғау органдары су көлігіндегі қауіпсіздік деңгейін арттыру және судағы оқиғалардың санын азайту үшін тұрақты тексерулер мен оқыту курстарын жүргізеді.

Су көлігіндегі оқиғалардың әртүрлі себептері мен салдары болуы мүмкін, бірақ олар ортақ жалпы сипаттамаларға ие:

Қауіптіліктің жоғары дәрежесі: су көлігіндегі оқиғалар кемелердің апатқа ұшырауымен, борттағы өрттермен, борт сыртындағы адамдардың құлауымен, суға батумен және т.б. байланысты болуы мүмкін. Бұл жағдайлардың барлығы борттағы адамдарға және қоршаған ортаға жоғары қауіп төндіреді.

Құтқару жұмыстарының күрделілігі: су көлігіндегі құтқару жұмыстары арнайы дағдылар мен жабдықтарды қажет етеді. Көбінесе апаттар жағадан алыс қашықтықта болады, бұл құтқару жұмыстарын қиындатады.

Жоғары шығындар: су көлігіндегі оқиғалар борттағы адамдардың өліміне немесе ауыр жарақаттарына, сондай-ақ мүлікке зиян келтіруі мүмкін. Кейбір жағдайларда, мысалы, мұнай цистерналарындағы апаттар, оқиғалар қоршаған ортаға үлкен зиян келтіруі және экологиялық апаттарға әкелуі мүмкін.

Себептердің әртүрлілігі: су көлігіндегі оқиғалар қауіпсіздік ережелерін бұзу, кемелерге дұрыс қызмет көрсетпеу, техникалық ақаулар, ауа райы жағдайлары және т. б. сияқты әртүрлі себептерден туындауы мүмкін [7, 139 б.].

Су көлігіндегі қауіпсіздікті жақсарту персоналдың біліктілігін арттыру мен оқытуды, құқық қорғау органдары тарапынан бақылауды күшейтуді, техникалық қауіпсіздік құралдарын жетілдіруді және т. б. қоса алғанда, кешенді шараларды талап етеді.

Су көлігіндегі оқиғалар жолаушылар мен экипаж мүшелерінің денсаулығына, қауіпсіздігіне, тіпті өміріне зиян келтіріп ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Су көлігіндегі апаттардың салдарынан жиі кездесетін зардаптарға мыналар жатады:

Жарақаттар мен залал: су көлігіндегі апаттар кезінде жолаушылар мен экипаж мүшелері әртүрлі жарақаттар мен залалдар алуы мүмкін, мысалы, мидың шайқалуы, сынықтар, созылу, жарақат және т.б.

Шығын және қирау: су көлігі апатқа ұшыраған кезде жоғалған жүк, қираған кеме, экипаж мүшелерінің жоғалуы және т. б. сияқты шығындар болуы мүмкін.

Өрт: су көліктеріндегі өрттер өте қауіпті және тез таралуы мүмкін. Олар кеменің лезде өртеніп кетуіне, адамдардың жарақат алуына, жолаушылар мен экипаж мүшелерінің өліміне әкелуі мүмкін.

Суға бату: суға бату-су көлігіндегі оқиғалардың ең ауыр зардаптарының бірі. Көлік апатқа ұшыраған немесе суға батқан кезде жолаушылар тез қашып құтыла алмаса, суға батып кетуі ықтимал.

Қоршаған ортаның ластануы: жүктерді тасымалдауға байланысты су көліктеріндегі оқиғалар қоршаған ортаның ластануын тудыруы мүмкін, бұл жануарлар мен өсімдіктер әлеміне, су ресурстарына және адамдардың денсаулығына әсер етуі мүмкін.

Психологиялық салдары: су көлігіндегі оқиғалар тірі қалғандардың психикалық денсаулығына ұзақ уақыт із қалдыруы мүмкін. Бұл депрессия, мазасыздық және басқа да психологиялық күйзелістер түрінде көрінуі мүмкін [8, 44 б.].

Жалпы алғанда, су көлігіндегі оқиғалар денсаулыққа, қауіпсіздікке және қоршаған ортаға ауыр зардаптар әкелуі мүмкін, сондықтан олардың пайда болуын болдырмау үшін тиісті шаралар қабылдау және оларға алдын-ала дайындалу маңызды.

Әр түрлі шет елдердегі елдердегі су көлігіндегі оқиғаларды салыстырмалы талдауға қатысты судағы қауіпсіздік деңгейінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Кейбір елдерде апаттар деңгейі төмен болса, ал басқа елдерде жазатайым оқиғалардың жоғары деңгейінен зардап шегетіндігін байқауға болады.

Мысалы, Америка Құрама Штаттары қатаң ережелер мен қадағалаудың арқасында әлемдегі су қауіпсіздігінің ең жоғары деңгейіне ие. Сонымен қатар, Африка мен Азияның

кейбір елдерінде су көліктерінің шамадан тыс жүктелуіне, қауіпсіздік ережелерінің бұзылуына және қадағалаудың болмауына байланысты көптеген оқыс оқиғалар орын алуда.

Сондай-ақ, су көлігіндегі оқиғалардың деңгейі көліктің түріне және пайдалану орнына байланысты өзгеруі мүмкін екенін атап өткен жөн. Мысалы, туристік қайықтарда балық аулайтын немесе жүк тасымалдайтын су көліктеріне қарағанда қауіпсіздік деңгейі жоғары болуы мүмкін. Сонымен қатар, судағы оқиғалар тұщы су көлдеріне немесе өзендерге қарағанда теңіз суларында жиі кездеседі. Сондай-ақ, елдер су көлігіндегі оқиғаларды қалай жіктейтіні және есеп беретіні бойынша әртүрлі болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Бұл деректерді салыстырмалы талдауға әсер етуі мүмкін. Дегенмен, әртүрлі елдердегі су көлігіндегі оқиғаларға салыстырмалы талдау жүргізу әлемдегі су қауіпсіздігін жақсарту үшін ең жақсы тәжірибелерді анықтауға және стратегияларды әзірлеуге мүмкіндік береді [9, 62 б.].

Су көлігіндегі қауіпсіздікті арттыруда заманауи технология мен инновация маңызды рөл атқарды. Соңғы жылдары судағы апаттар қауіпін азайтуға көмектесетін түрлі технологиялар мен шаралар енгізілді. Олардың кейбірін қарастырайық:

Автоматты сәйкестендіру жүйелері (AIS). AIS -бұл су көліктеріне орналасқан жері, жылдамдығы және басқа деректер туралы ақпарат алмасуға мүмкіндік беретін технология. Бұл технология судағы көрінуді жақсартуға көмектеседі және су көліктерінің соқтығысуын болдырмайды.

Мониторинг және қашықтан басқару жүйелері. Мониторинг және қашықтан басқару жүйелері операторларға су көліктерінің қозғалысын бақылауға және қауіп төнген жағдайда қажетті шараларды қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, автоматты басқару жүйелері көліктердің басқа көліктермен соқтығысудан, сондай-ақ маршруттағы кедергілерден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Жаңа материалдар мен құрылғылар. Жаңа материалдар мен конструкцияларды әзірлеу қауіпсіз және берік су көліктерін жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, композиттік материалдар мен шыны талшықты конструкцияларды пайдалану су көліктерінің беріктігі мен қауіпсіздігін жақсартып алады.

Авариялық бақылау жүйелерін дамыту. Қозғалтқышты өшіру жүйелері және отынды бақылау жүйелері сияқты апаттық бақылау жүйелері судағы оқиғалардың алдын алуға көмектеседі. Бұл жүйелер қозғалтқышты автоматты түрде өшіре алады немесе операторларға проблемалар туралы хабарлайды, бұл тез әрекет етуге және қауіпті жағдайлардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Оқыту және жаттығу. Оқыту мен жаттығуды дамыту су көліктерінің операторларының білімі мен дағдыларын жақсартуға көмектеседі. Су қауіпсіздігі бойынша оқыту курстары мен тренажерлер су көліктерінің операторларына судағы әртүрлі жағдайларды шешуге көмектеседі.

Су көлігіндегі қауіпсіздікті дамыту үрдістері суда неғұрлым қауіпсіз және орнықты инфрақұрылым құруға бағытталған. Олар жаңа заманауи технологияларды енгізуді қамтиды. [10].

Су көлігінің қауіпсіздігін зерттеу бұл үнемі назар аударуды және жетілдіруді қажет ететін маңызды мәселе екенін көрсетті. Әртүрлі шет елдердегі су көлігіндегі апаттар статистикасын талдау нәтижесінде апаттар мен төтенше жағдайлардың негізгі себептері, сондай-ақ дұрыс қауіпсіздік шаралары арқылы алдын алуға болатын ең жиі кездесетін салдарлар анықталды және олар жоғарыда сипатталған болатын.

Су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі қағидаттары - ережелер мен нұсқаулықтарды сақтау, персоналдың тиісті оқуы мен біліктілігін қамтамасыз ету, техникалық қауіпсіздік құралдарын пайдалану және халықаралық нормалар мен стандарттарды сақтау болып табылады. Су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі құқық қорғау органдарының жұмысы болып табылады, олар ережелердің сақталуын қадағалап, су объектілеріндегі заңсыз әрекеттермен күресуге тиіс. Сонымен қатар су көлігіндегі қауіпсіздікті дамыту үрдістері оқытудың жаңа технологиялары мен әдістерін

ұдайы енгізумен, техникалық қауіпсіздік құралдарының сапасын жақсартумен, сондай-ақ құқықтық реттеу мен бақылау жүйесін жетілдірумен байланысты.

Талқылау. Сонымен, зерттеу нәтижелері су көлігіндегі қауіпсіздік барлық мүдделі тараптар арасындағы жүйелі тәсіл мен ынтымақтастықты қажет ететін кешенді мәселе екенін көрсетеді. Персоналдың біліктілігін ұдайы жақсарту, жаңа технологияларды енгізу және техникалық қауіпсіздік құралдарын жаңарту, сондай-ақ құқықтық реттеу мен бақылау жүйесін жетілдіру қажет. Тек осылай ғана су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және апаттар мен апаттар қаупін азайтуға болады.

Су көлігіндегі қауіпсіздік жағдайын зерттеу және талдау негізінде жағдайды жақсарту үшін келесі ұсыныстарды келтіреміз:

1) Техникалық қауіпсіздік құралдарын жақсарту. Радиолокациялық және навигациялық жабдықтарды, автоматты басқару жүйелерін және басқа құралдарды қоса алғанда, су көліктеріндегі жабдықтардың саны мен сапасын арттыру қажет.

2) Қызметкерлерді оқыту. Су көлігінде жұмыс істейтін персонал техникалық және навигациялық мәселелер бойынша оқыту курсы қоса алғанда, қауіпсіздік мәселелері бойынша тұрақты оқытудан өтуі тиіс.

3) Құқықтық базаны жетілдіру. Су көлігіндегі қауіпсіздікті неғұрлым тиімді реттеу мен бақылауды қамтамасыз ететін жаңа нормативтік құжаттарды әзірлеу және қабылдау қажет.

4) Су көліктеріндегі қауіпсіздікті басқару жүйесін жетілдіру. Су көліктерінде қауіпсіздікке байланысты тәуекелдерді уақтылы анықтауға және жоюға мүмкіндік беретін қауіпсіздікті басқару жүйелерін әзірлеу және енгізу қажет.

5) Су көлігіндегі қауіпсіздікті бақылау және қадағалау жүйесін дамыту. Су көлігіндегі қауіпсіздікке жауапты мемлекеттік органдар тарапынан бақылау және қадағалау шараларын күшейту қажет.

6) Жолаушыларды ақпараттандыруды жақсарту. Су көлігімен саяхаттайтын жолаушылар кеме бортындағы қауіпсіздік туралы, сондай-ақ төтенше жағдайларда жүріс-тұрыс ережелері туралы сенімді ақпарат алуы тиіс [11].

Қорытынды. Осы ұсыныстарды іске асыру су көлігіндегі қауіпсіздікті едәуір жақсартуға және оқиғалар санын азайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, теңіз порты аумағында орналасқан су объектілерін бақылауды күшейту туралы Теңіз кемелерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді кеме капитандарына, инфрақұрылым объектілерін мүдделі тұлғаларға (иелеріне) қорғау жөніндегі, осы объектілерді қорғау жөніндегі міндеттерді көлік қауіпсіздігі бөлімшелеріне жүктеу жолымен қорытынды жасауға болады. Теңіз көлігінде, оның ішінде теңіз портында болған кезеңде де халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Ширшов А. А. Безопасность судоходства: учебное пособие. — СПб.: ГУАП, 2006.-63 с.
2. Базаров В. Ю. Безопасность мореплавания: учебное пособие. — М.: Изд-во Юрайт, 2014.- 45 с.
3. Новиков Н. Н., Новикова Е. Н. Безопасность жизнедеятельности на море: учебное пособие. — СПб.: ГУАП, 2005.- 78 с.
4. Рождественский А. А., Козлов А. В. Безопасность мореплавания: учебное пособие. — СПб.: ГУАП, 2008.- 34 с.
5. Шеффер Г. Х. Безопасность мореплавания: статья пер. с англ. — М.: Транспорт, 1983.
6. Морской транспорт России: научно-практическое пособие / под ред. В. А. Сорокина, А. И. Белого. — СПб.: ГУАП, 2004.- 82 с.
7. Морские технологии: учебник / под ред. С. В. Юнева, М. И. Колесниковой. — СПб.: ГУАП, 2006.- 139 с.
8. Труфанов В. А., Комков В. И. Безопасность судоходства и защита морской среды: учебное пособие. — СПб.: ГУАП, 2015.- 44 с.
9. Антипин А. А. Международное право мореплавания: учебное пособие. М.: Изд-во Юрайт, 2012.- 62 с.
10. Рекомендации по обеспечению безопасности мореплавания и предотвращению загрязнения морской среды: Курс лекций.- Международная организация морского транспорта (ИМО), Лондон,

2017.

11. Электрондық ресурс: www.pravstat.kz дата обращения 20.02.2023 г.

Авторлар туралы мәліметтер

Сарбаев С.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының КОҚҰ кафедрасының доценті полиция полковнигі.

Байгазин А. С. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының КОҚҰ кафедрасы заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Сарбаев С.С. - доцент кафедры ОБОТ АЮИ МВД Республики Казахстан им.М.Букенбаева, полковник полиции.

Байгазин А.С. - старший преподаватель кафедры ОБОТ АЮИ МВД Республики Казахстан им. М.Букенбаева магистр юридических наук, подполковник полиции.

Sarbaev S.S. - Associate Professor Of the Department of OBOT of the Ministry of internal affairs of the Republik of Kazakstan named after M.Bukenbayev police colonel.

Baigazin A.S. - Senior lecturer Of the Department of OBOT of the Ministry of internal affairs of the Republik of Kazakstan named after M.Bukenbayev master of law police lieutenant colonel.

Қ. Ерланұлы¹, И.О. Фаткулин¹, Ч.К. Утегенов²

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева,
Актобе, Казахстан

²Казахско-Русский Международный университет, Актобе, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ЛИЦ, СОСТОЯЩИХ НА УЧЕТЕ В ОВД

В данной статье рассматриваются вопросы проблемы индивидуальной профилактики правонарушений, элементы структуры индивидуальной профилактики, объекты индивидуальной профилактики, субъекты индивидуальной профилактики, мотивы преступного поведения, методы индивидуальной профилактики, криминализации характера профилактируемого лица.

Проблема профилактики в современном обществе остро поднимается на уровнях власти. Впреддверий перехода полиции от классического метода к сервисному подходу, данный вопрос обретает ключевое значение. Ведь при условиях сервисной полиции главенствующая роль отдается предупреждению и профилактике правонарушений обуславливая это превенцией правонарушений.

Профилактика правонарушений лиц состоящих на учете в территориальных подразделениях ОВД обретает особую значимость. Так как, только снижение уровня преступности среди ранее судимых элементов может дать толчек к еще более прогрессивного развития общества.

Авторами приводятся проблемные вопросы осуществления индивидуальной профилактики проводимые территориальными подразделениями органов внутренних и пути их решения. Кроме того авторами предлагается внедрение в профилактическую деятельность другие государственные органы, неправительственные организации и бизнес сообщества, так как только кооперации способны декриминализировать характер профилактируемого, что сыграет немало важную роль в развитии современного правового общества.

Ключевые слова: ранее судимые, условно-досрочно освобожденные, условно-досрочно осужденные, профилактическая беседа, индивидуальная профилактика.

ПО-да есепте тұрған адамдар тарапынан құқық бұзушылықтардың жеке профилактикасы мәселелері

Бұл мақалада жеке профилактика құрылымының элементтері, жеке профилактика объектілері, жеке профилактика субъектілері, қылмыстық мінез-құлық мотивтері, жеке профилактика әдістері, профилактикалық тұлғаның сипатын криминализациялау сұрақтары қарастырылады.

Қазіргі қоғамдағы алдын-алу мәселесі билік деңгейлерде күрт көтерілуде. Полицияның классикалық әдістен сервистік тәсілге көшуі қарсаңында бұл мәселе шешуші мәнге ие болады. Шынында да, сервистік полиция жағдайында құқық бұзушылықтың алдын алу арқылы құқық бұзушылықтың алдын алу және болдырмау үшін басым рөл беріледі.

ПО аумақтық бөлімшелерінде есепте тұрған адамдардың құқық бұзушылықтарының профилактикасы ерекше маңызға ие. Өйткені, бұрын сотталған элементтер арасында қылмыс деңгейінің төмендеуі ғана қоғамның одан да прогрессивті дамуына серпін бере алады.

Авторлар ішкі органдардың аумақтық бөлімшелері жүргізетін жеке профилактиканы жүзеге асырудың проблемалық мәселелерін және оларды шешу жолдарын келтіреді.

Сонымен қатар, авторлар профилактикалық қызметке басқа мемлекеттік органдарды, үкіметтік емес ұйымдарды және бизнес қауымдастықтарды енгізуді ұсынады, өйткені тек кооперацияда ғана алдын-алушының сипатын қылмыссыздандыруға қабілетті, бұл қазіргі заманғы құқықтық қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады.

Түйінді сөздер: бұрын сотталған, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, шартты түрде мерзімінен бұрын сотталған, профилактикалық әңгіме, жеке профилактика.

Problems of individual prevention of offenses on the part of persons registered in the Department of Internal Affairs

This article discusses the issues of the problem of individual prevention of delinquency, elements of the structure of individual prevention, objects of individual prevention, subjects of individual prevention, motives of criminal behavior, methods of individual prevention, criminalization of the character of the person being prevented.

The problem of prevention in modern society is acutely raised at the levels of government. On the eve of the transition of the police from the classical method to the service approach, this issue is gaining key importance. After all, under the conditions of the service police, the dominant role is given to the prevention and prevention of an offense, making it the prevention of an offense.

Prevention of offenses of persons registered in the territorial divisions of the Department of Internal Affairs is of particular importance. Since, only a decrease in the crime rate among previously convicted elements can give an impetus to an even more progressive development of society

The authors present problematic issues of individual prevention carried out by territorial divisions of internal affairs bodies and ways to solve them. In addition, the authors propose the introduction of other state bodies, non-governmental organizations and business communities into preventive activities, since only in cooperation they are able to decriminalize the nature of the preventable, which will play a significant role in the development of a modern legal society.

Keywords: previously convicted, parolees, parolees, preventive conversation, individual prevention.

Введение. В свете динамического развития современного общества, индустрии и технологического роста возросло и развитие высоколатентных преступлений совершенные по средствам коммуникационных сетей.

Раскрытие преступления и наказание лиц за эти преступления это одна проблема, но в тоже время мы хотели бы рассмотреть и разобрать проблемные вопросы профилактики лиц состоящих на учете в территориальных подразделениях ОВД, которая по нашему мнению является наиболее актуальной, так как именно вопросы индивидуальной профилактики правонарушений является основополагающим фактором для их снижения.

Среди методов борьбы с правонарушениями со стороны лиц состоящих на учете в территориальных подразделениях ОВД наиболее действенной является индивидуальная профилактика преступного поведения лиц, которая в свою очередь способствует предотвратить правонарушения лицами способных в дальнейшем совершить уголовно-наказуемое правонарушение. Основные направления индивидуальной профилактики заключаются в выявлении и последующем учете лиц, уже попадавших в поле зрения правоохранительных органов и способных в дальнейшем на совершение последующих преступных деяний. Цель такой профилактики заключается в том, чтобы предотвратить дальнейшие негативные проявления преступного поведения [1, с. 113].

Структура индивидуальная профилактика имеет основные два элемента – это объекты и субъекты профилактики.

Объектом индивидуальной профилактики является криминогенная личность. Следует выделить категорию лиц, которые остро нуждаются в индивидуальной профилактике:

– это лица, которые отбыли уголовное наказание в учреждениях исполнения наказания, а также имеющие неоднократность осуждения. Следует заметить, что первые три года с момента освобождения является кризисными. Так как, после освобождения зачастую им сложно адаптироваться к новым условиям жизни, трудоустройства и коммуникации;

– лица условно осужденные;

– лица, которые ведут антиобщественный образ жизни и совершающие мелкие правонарушения административного характера;

– несовершеннолетние лица, имеющие девиантное поведение;

– несовершеннолетние, проживающие в неблагоприятных условиях и общающихся в образовательных учреждениях с повышенной криминализацией обучающихся.

Субъектами индивидуальной профилактики следует считать различные организации и учреждения, однако основная роль отдается правоохранительным органам на которых возложена функция превенции правонарушений и предупреждения преступности в число которых входят: участковые инспектора полиции, участковые инспектора полиции по делам несовершеннолетних, патрульные инспектора полиции [2, с. 10].

Основная часть. Для эффективной и всесторонней индивидуализации мер профилактики преступного поведения должны быть установлены субъективные причины, толкающие на совершение преступлений, к которым относятся мотивы. Следует заметить, что мотив представляет собой не саму цель преступного поведения человека, а именно смысл такого поведения. Здесь важно заметить, что не всегда мотивы преступного поведения «лежат на поверхности», чаще всего они скрыты в глубинах сознания и по сути для человека являются бессознательными. Нередко встречаются случаи, когда сам преступник не понимает почему он совершает преступление.

Таким образом, в достоверном выявлении мотивов преступного поведения должны участвовать специалисты в области психологии и психиатрии. Однако в настоящее время таких специалистов, работающих с контингентом лиц, нуждающихся в профилактике преступного поведения, не существует. В местах отбывания наказания и в воспитательных колониях психологи конечно есть, однако их работа носит эпизодический характер и не может достичь конечной цели.

Считаем необходимым рассмотреть часто встречающиеся мотивы преступного поведения:

1. Корыстные мотивы связанные с желанием улучшить материальное благосостояние. Однако нередко корыстные мотивы трансформируются и становится рычагом получения престижа от определенной группы лиц;

2. Мотивы самоутверждения и защиты. Лица пытающиеся самоутвердиться зачастую имеют комплекс неразрешенных проблем, неуверенность в себе, что проецируется в виде желания причинить насильственные страдания другому лицу.

3. Религиозные, идеологические, политические, расовые и иные подобного рода мотивы. Данная группа мотивов как правило выражается нетерпимостью к социальным группам, мировоззрение которых отличается от взглядов преступника. Таким образом, лицо по вышеуказанным мотивам осуществляя преступную деятельность считает, что он возвышается над другими, унижая честь и достоинство граждан.

4. Мотивы мести могут проявляться в многих разновидностях. К примеру, зачастую человек идет на такое преступление вызванным чувством ненависти, нежелания терпеть чувства тревожности и беспокойства, которые причиняются иным лицом.

5. Мотив ревности. Проявляется у лиц неуверенных в себе, недоверчивых к окружающим лицам. По данному виду мотивов чаще всего на преступления идут мужчины. Однако важно заметить тот факт, что мотив ревности может быть тесно переплетен с мотивом самоутверждения.

6. Хулиганские побуждения – это общее название комплекса мотивов, включающих в себя, проявление жестокости и своего превосходства над другими, желание самоутвердиться, противопоставить себя обществу, показать на что способен. Чаще всего человек, совершающий преступления по указанным мотивам, эгоистичен, имеет низкий интеллект и уровень культуры.

7. Мотив сострадания, пожалуй, наиболее лояльный мотив, который даже законодателем отнесен к разряду смягчающих обстоятельств при назначении наказания за преступление. Так, например, руководствуясь мотивом сострадания, человек может лишить жизни неизлечимо больного родственника, попросившего об этом и т.д. [3, с. 54-55].

Следует отметить что все вышеуказанные виды мотивов не являются утвержденными. Так как исходя из личности претупника мотивы могут синтезироваться и переплетаться. Однако указанные мотивы являются базовыми и исходя из них происходит разработка концепций индивидуальной профилактики преступного поведения.

Исходя из вышеупомянутого прежде чем совершить противоправное деяние у лица намеренного на преступлении с начала формируется мотив, которым он оправдывает совершение преступления. В процессе проведения индивидуальной профилактики преступного поведения основным критерием данной деятельности является предотвращение формирования преступных мотивов. Для этого необходимо:

- искоренить факторы криминогенного характера, оказывающие положительное влияние на криминализацию личности;
- проработать повседневную мотивационную сферу жизни индивида. Иными словами, у человека должна появиться цель в жизни.

Следует заметить, что вышеуказанное не должно насаждаться человеку насильно, должны быть использованы такие методы, как: убеждение, поощрение, разъяснение, внушение и т.д. [4, с. 32].

Считаем целесообразным рассмотреть более подробно методы индивидуальной профилактики:

1. Убеждение – является одним из методов, который часто используется в процессе профилактики правонарушении. В ходе осуществления профилактики правонарушения и при использовании вышеуказанного метода необходимо руководствоваться принципами вежливости, искренности, а также иметь способность сглаживания проблематику возникающих противоречий. Применяя убеждения необходимо показать заинтересованность в дальнейшей судьбе человека, пришедшего на профилактику.

Одной из разновидностей методов убеждения является беседа, целью которой является оказание профилактического воздействия при участии сотрудника органов внутренних дел и психолога.

Для положительного результата от применения мер индивидуальной профилактики преступного поведения встречи с сотрудниками должны проходить на регулярной основе.

2. Разъяснение – это универсальный метод, который может быть использован для объяснения правовых норм, поведения в обществе. Также посредством разъяснения могут быть решены семейные и иные проблемы лица, пришедшего на профилактику.

Индивидуальная профилактика невозможна без прогнозирования преступного поведения. Сотрудники полиции, осуществляющие индивидуальную профилактику, неизбежно сталкиваются со сложной проблемой прогнозирования поведения конкретного человека в будущем. Такое прогнозирование – задача большой сложности, решаемая на основе оценки всей совокупности внутренних и внешних факторов. Информация о прошлом и настоящем личности, социальных связях и ближайшем окружении, ведущих мотивах ее поведения, нравственных качествах является основой для прогноза ее будущего поведения.

Особой сферой предупредительной деятельности является индивидуальная профилактика преступлений несовершеннолетних. Профилактика преступности несовершеннолетних представляет собой систему социальных, правовых, психологических, педагогических и иных мер, направленных в первую очередь на самого подростка, а также на

выявление и устранение причин и условий, способствующих безнадзорности, беспризорности, правонарушениям и другим антиобщественным действиям несовершеннолетних. Эта профилактика включает в себя воздействие на семьи, где живут такие несовершеннолетние, работу со школами, в которых они учатся, с неформальными малыми группами, в которых они окружены [5, с. 37].

Заключение. Рассмотрев вопросы индивидуальной профилактики следует остановиться на проблемные аспекты при их реализации правоохранительными органами.

К примеру в соответствии с Законом Республики Казахстан «О профилактике правонарушений» профилактическая беседа – это выявление причин и условий противоправного поведения, разъяснение социальных и правовых последствий правонарушения и убеждение в необходимости законопослушного поведения [6].

Однако, лица ранее подвергнутые уголовному наказанию (ранее судимые, условно-досрочно освобожденные, условно-досрочно осужденные) в виду своего антиобщественного образа жизни как правило не подвержены профилактической работе в виде профилактической беседы.

В связи с этим необходимы действенные меры убеждения и правдивости намерении лица проводимое профилактическую беседу. Кроме того, для недопущения переутомления профилактруемого, профилактическую беседу следует проводить не более одного часа. Профилактическую беседу необходимо проводить в служебных кабинетах субъекта профилактики, по месту проживания либо учебы. В случаях когда профилактической беседе подвергается несовершеннолетнее лицо, то данный вид профилактической работы осуществляется только в присутствии родителей, педагогов или законных представителей.

В ходе проведения профилактической беседы необходимо основываться на методы убеждения и разъяснения. Так как другие принудительные и реактивные меры не приносят свои плоды в виду формированности криминализации характера лица состоящего на профилактическом учёте в ОВД.

Кроме того считаем целесообразным внедрения в профилактическую деятельность другие государственные органы, неправительственные организации и бизнес сообщества, так как все эти элементы только в кооперации смогут декриминализировать характер профилактруемого, что сыграет немало важную роль в развитии современного правового общества.

Список использованных источников

1. Петровский А.В. Национально-религиозные и государственно-традиционные нормативные системы предупреждения преступного поведения: компаративистский анализ / А.В. Петровский // Теория и практика общественного развития. – 2021. – № 10 (164). – С. 113-118.
2. Клинов А.Д. К вопросу о понятии профилактики преступлений / А.Д. Клинов // Научное знание современности. – 2019. – № 9 (33). – С. 10-12.
3. Алексеева Е.А. Криминология: особенная часть (отдельные вопросы): учебное пособие – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2019. – 130 с.
4. Антонян Ю.М. Современные проблемы индивидуальной профилактики преступлений / Ю.М. Антонян, В.А. Рачицкая, Е.М. Тимошина // Вестник Всероссийского института повышения квалификации сотрудников МВД России. – 2015. – № 4 (32). – С. 28-34.
5. Дадаева М.С. О мерах профилактики преступного поведения / М.С. Дадаева // Colloquium-journal. – 2019. – № 12-9 (36). – С. 36-37.
6. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений» /// Интернет-ресурс: [http:// adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271](http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271)_ дата обращения 02.10.2023.

Сведения об авторах

Ерланұлы Қ. - преподаватель кафедры административной деятельности ОВД Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, подполковник полиции, м.ю.н.

Фаткулин И.О. - преподаватель кафедры административной деятельности ОВД Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, майор полиции, м.ю.н.
Утегенов Ч.К. - доцент кафедры «Право» Казахско-Русского Международного университета г. Актобе, доктор философии (PhD).

Ерланұлы Қ. - Қазақстан Республикасы ІІММ.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ІІО әкімшілік қызметі кафедрасының оқытушысы, полиция подполковнигі.

Фаткулин И.О. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ІІО әкімшілік қызметі кафедрасының оқытушысы, полиция майоры, з.ғ.м.

Утегенов Ч.К. - Ақтөбе қ. Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің «Құқық» кафедрасының доценті, PhD докторы.

Yerlanuly K. - lecturer at the Department of Administrative Activities of the Department of Internal Affairs of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Bukembayeva, m.yu.n., police lieutenant Colonel.

Fatkullin I.O. - lecturer at the Department of Administrative Activities of the Department of Internal Affairs of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Bukembayeva, m.yu.n., police major.

Utegenov Ch.K. - Associate Professor of the Department of Law of the Kazakh-Russian International University of Aktobe, PhD.

А.Е. Рысалдиева¹, А.Р. Алимбетова², Э.А. Алимова³

¹Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан

²Университет «Туран», Алматы, Казахстан

³Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

РОЛЬ ЭКСПЕРТА ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ДЕЛ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ

Целью данной статьи является исследование роли эксперта при производстве дел об административных правонарушениях. В данной статье раскрываются понятие, права и обязанности судебного эксперта при осуществлении своих полномочий, а также вопросы ответственности эксперта при реализации своей функции. В рамках темы исследованы постатейные комментарии доктринальной науки и практики экспертных служб. Обобщены мнения по поводу укрепления роли эксперта в производстве дел об административных правонарушениях, а также его важнейшая роль в процессе доказывания административных правонарушений. Статья освещает правовую базу, регулируемую правовое регулирование судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан. По результатам исследования доказана центральная роль судебного эксперта в производстве дел об административных правонарушениях.

Ключевые слова: эксперт, административное правонарушение, административная ответственность, производство, законодательство, КоАП, судебно-экспертная деятельность, специалист, заключение.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша өндірістегі сарапшының рөлі

Бұл мақаланың мақсаты – әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша сарапшының рөлін зерттеу. Осы бапта сот сарапшысының өзөкілеттіктерін жүзеге асырудағы түсінігі, құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ сарапшының өз қызметін жүзеге асырудағы жауапкершілігінің мәселелері ашылған. Тақырып аясында доктриналық ғылымға және сараптамалық қызмет тәжірибесіне қатысты мақалалар бойынша пікірлер сарапқасалынды. Сарапшының әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді өндірудегі рөлін күшейту, сондай-ақ оның әкімшілік құқық бұзушылықты дәлелдеу процесіндегі маңызды рөлі туралы пікірлер жинақталған. Мақалада Қазақстан Республикасындағы сот-сараптама қызметін құқықтық реттеудіреттейтін құқықтық база қарастырылған. Зерттеу нәтижелері бойынша сот сарапшысының әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді өндірудегі орталық рөлі дәлелденді.

Түйінді сөздер: сарапшы, әкімшілік құқық бұзушылық, әкімшілік жауапкершілік, ісжүргізу, заңнама, ӘҚБтК, сот-сараптамалық қызметі, маман, қорытынды.

The role of an expert in cases of administrative offenses

The purpose of this article is to study the role of an expert in cases of administrative offenses. This article reveals the concept, rights and responsibilities of a forensic expert in the exercise of his powers, as well as issues of the expert's responsibility in the implementation of his function. Within the framework of the topic, article-by-article comments on doctrinal science and the practice of expert services were examined. Opinions on strengthening the role of the expert in the production of

cases of administrative offenses, as well as his most important role in the process of proving administrative offenses, are summarized. The article covers the legal framework governing the legal regulation of forensic activities in the Republic of Kazakhstan. Based on the results of the study, the central role of the forensic expert in the production of cases of administrative offenses was proven.

Key words: expert, administrative offense, administrative responsibility, proceedings, legislation, Code of Administrative Offenses, forensic activity, specialist, conclusion.

Введение. Экспертиза, как специфическая процессуальная форма доказывания по административному делу, назначается в случаях, когда фактические данные, имеющие значение для дела, могут быть получены только в результате исследования, проводимого экспертом на основе специальных научных знаний.

Законодательное определение эксперта закреплено в специальном законе РК «О судебно-экспертной деятельности». Согласно п.12) ст.1 данного Закона «судебный эксперт - это не заинтересованное в деле лицо, обладающее специальными научными знаниями и соответствующее иным требованиям, установленным законом, которому поручено производство судебной экспертизы» [1].

Судебным экспертом в Республике Казахстан (сотрудники органов судебной экспертизы и физические лица, осуществляющие судебно-экспертную деятельность на основании лицензии) признается гражданин Республики Казахстан, имеющий высшее образование, обладающий квалификацией судебного эксперта, подтверждаемой квалификационным свидетельством на право производства определенного вида судебной экспертизы, аттестованный в случаях и порядке, предусмотренных Законом, которому поручено производство судебной экспертизы.

Эксперт играет важную роль в процессе производства дел об административных правонарушениях. Он является лицом, обладающим специальными знаниями и навыками, привлекаемым для оказания помощи в установлении обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения дела. Роль эксперта заключается в следующем:

- оказание помощи в сборе доказательств: эксперт может помочь в проведении различных исследований и анализов, которые помогут установить важные для дела факты.

- оценка доказательств: эксперт проводит анализ представленных доказательств, оценивает их с точки зрения научной обоснованности и достоверности.

- вынесение заключения: на основе проведенного исследования эксперт составляет заключение, в котором излагает свои выводы по делу. Заключение эксперта является одним из доказательств по делу и учитывается при вынесении решения.

- консультативная помощь: эксперт может дать консультации и рекомендации по вопросам, связанным с проведением административного расследования.

- обеспечение объективности и достоверности результатов: привлечение эксперта позволяет обеспечить объективность и достоверность результатов, что важно для правильного разрешения дел об административных правонарушениях.

Основная часть. В качестве эксперта по делу об административном правонарушении может быть привлечено любое не заинтересованное в исходе дела совершеннолетнее лицо, обладающее специальными научными знаниями, достаточными для проведения экспертизы и дачи экспертного заключения.

Судья, орган (должностное лицо), рассматривая дело об административном правонарушении, должны исследовать, оценить и использовать представленные доказательства. Поэтому эксперт, имея дело с уже собранными доказательствами, на основе их изучения получает новые ранее неизвестные фактические данные, которые находят свое отражение в его заключении.

Как и при привлечении специалиста, важнейшим условием выбора и назначения эксперта по делу об административном правонарушении является незаинтересованность его в исходе дела. К эксперту могут предъявляться и другие требования, установленные

законодательством Республики Казахстан.

В соответствии с п.1 ст.19 Закона РК «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года производство судебной экспертизы может быть поручено:

- 1) сотрудникам органов судебной экспертизы;
- 2) физическим лицам, осуществляющим судебно-экспертную деятельность на основании лицензии;
- 3) в разовом порядке иным лицам в случаях, предусмотренных вышеуказанным законом.

В подпункте 11) ст. 1 данного закона сказано, что органом судебной экспертизы является государственное юридическое лицо, осуществляющее судебно-экспертную деятельность в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Производство судебной экспертизы в разовом порядке может быть поручено в случаях:

- 1) назначения судебной экспертизы, не предусмотренной перечнем видов судебных экспертиз, установленных Министерством юстиции Республики Казахстан;
- 2) удовлетворения мотивированного отвода судебным экспертам соответствующей специальности, являющимся сотрудниками органов судебной экспертизы, а также лицам, занимающимся судебно-экспертной деятельностью на основании лицензии, либо мотивированного отстранения от производства судебной экспертизы органа судебной экспертизы в целом;
- 3) привлечения судебного эксперта иностранного государства в соответствии со ст. 62 отмеченного Закона.

Ключевым требованием к экспертам является наличие у него специальных научных знаний. В соответствии с пп. 1) ст. 1 Закона «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года специальными научными знаниями считаются область специальных знаний, содержание которой составляют научные знания, реализованные в методиках судебно-экспертных исследований. Требование научности указанных знаний - важнейшее отличие его от специалиста, к специальному знанию которого требование научности законом не предъявляется.

Что касается специальных процессуальных прав эксперта, к ним относятся следующие права:

- 1) ознакомление с материалами дела, относящимися к предмету экспертизы;
- 2) заявление ходатайства о представлении ему дополнительных материалов, необходимых для дачи заключения;
- 3) участие в производстве процессуальных действий с разрешения органа (должностного лица), в производстве которого находится дело об административном правонарушении, и право задавать участвующим в них лицам вопросы, относящиеся к предмету экспертизы;
- 4) ознакомление с протоколом процессуального действия, в котором он участвовал, и делать подлежащие внесению в протоколы замечания относительно полноты и правильности фиксации его действий и показаний;
- 5) дача в пределах своей компетенции заключение по выявленным в ходе судебно-экспертного исследования обстоятельствам, имеющим значение для дела, выходящим за пределы вопросов, содержащихся в определении о назначении судебной экспертизы) по согласованию с судьей, органом (должностным лицом), назначившим судебную экспертизу;
- 6) представление заключения и дача показания на родном языке или языке, которым владеет;
- 7) пользоваться бесплатной помощью переводчика;
- 8) заявлять отвод переводчику (если в результате проведения соответствующей экспертизы было установлено, что переводчик не владеет необходимыми знаниями языка и не может обеспечить качественный перевод);

9) обжалование решения и действия суда и иных лиц, участвующих в производстве по делу, ущемляющие его права при производстве экспертизы;

10) получать возмещение расходов, понесенных при производстве экспертизы, и вознаграждение за выполненную работу, если производство судебной экспертизы не входит в круг его должностных обязанностей.

Согласно Инструкции по производству дел об административных правонарушениях органами юстиции Республики Казахстан, утвержденной Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 398 «лицо не подлежит привлечению к административной ответственности по истечении двух месяцев со дня совершения административного правонарушения. Течение срока наложения административного взыскания (два месяца) за административное правонарушение приостанавливается с момента назначения экспертизы, а также направления дела в судебные инстанции или должностному лицу государственного органа, уполномоченному рассматривать дела об административных правонарушениях. Исчисление этих сроков возобновляется с момента получения результатов экспертизы» [2].

Производство экспертизы может быть поручено лицу из числа специалистов-экспертов, предложенных сторонами. Требования судьи, должностного лица о вызове лица, которому поручено производство экспертизы, обязательно для руководителя организации, где работает указанное лицо. Данное правило обусловлено задачами и содержанием производства по делам об административных правонарушениях.

Юридическим основанием назначения экспертизы является определение, принимаемое судьей, должностным лицом. В определении о назначении экспертизы судья, орган (должностное лицо), в производстве которого находится дело об административном правонарушении, обязательно должны быть указаны:

- 1) фамилия, инициалы судьи, органа (должностного лица), наименование суда, органа;
- 2) время и место назначения экспертизы;
- 3) основания для назначения экспертизы;
- 4) фамилия, имя отчество эксперта или наименование органа экспертизы, в котором она должна быть произведена;
- 5) вопросы, поставленные перед экспертом;
- 6) перечень материалов, предоставляемых в распоряжение эксперта.

Учитывая сложность обстоятельств, которые могут иметь значение для дела, КоАП предусматривает важность назначения различных экспертиз (комиссионные, комплексные, дополнительные, повторные). Ч. 6 ст. 772 прямо предписывает, что для производства сложных экспертных исследований может быть назначена комиссионная экспертиза [3].

Комиссионная экспертиза - судебная экспертиза, проводимая комиссией судебных экспертов одной специальности.

Комплексная экспертиза - судебная экспертиза, проводимая комиссией судебных экспертов различных специальностей в случаях, если для установления обстоятельств, имеющих значение для дела, необходимы исследования на основе разных отраслей знаний (пожаротехническая и др.).

Принимая во внимание значимость экспертного заключения, в случаях недостаточной ясности или полноты заключения, а также возникновения новых вопросов в отношении ранее исследованных обстоятельств может быть назначена дополнительная экспертиза.

В тех случаях, когда заключение эксперта недостаточно обосновано, либо его правильность вызывает сомнения, для исследования тех же объектов и решения тех же вопросов может быть назначена повторная экспертиза.

По мнению практиков, необходимо обратить внимание на несколько важных обстоятельств.

Во-первых, определение судьи, органа (должностного лица) о назначении дополнительной и повторной экспертизы должно быть мотивированным, т.е. должны быть

приведены веские аргументы, убеждающие в необходимости данных экспертиз.

Во-вторых, законодателю следует восполнить существенный пробел, ибо согласно положениям закона РК «О судебно-экспертной деятельности» имеется возможность назначения производства повторной экспертизы также в тех случаях, когда существенно нарушены процессуальные нормы производства экспертизы [4].

Данный пример свидетельствует о том, что основанием назначения производства повторной либо дополнительной экспертизы могут быть нарушения принципов законодательства об административных правонарушениях, которые влекут последствия, предусмотренные ст. 7 КоАП [3].

Заключение эксперта - результат работы эксперта по исследованию материалов дела. И если быть ближе к тексту ст. 773 КоАП, заключение эксперта - представленные в письменной форме выводы по вопросам, поставленным перед ним судьей, органом (должностным лицом), в производстве которого находится дело об административном правонарушении, основанные на результатах исследования материалов дела, в том числе вещественных доказательств и образцов, проведенного с использованием специальных научных знаний. В заключении указываются также методы, примененные экспертом при исследовании, обоснование ответов на поставленные вопросы и обстоятельства, имеющие значение для дела, установленные по инициативе самого эксперта [3].

Заключение эксперта, по мнению специалистов, отличается от всех других доказательств следующими признаками:

Во-первых, оно может быть составлено лишь в связи с назначением эксперта посредством специально вынесенного определения или иного решения органа (должностного лица);

Во-вторых, осуществление экспертизы осуществляется самостоятельным процессуальным участником-экспертом в соответствии с имеющимся специальным правом (лицензией);

В третьих, заключение составляется по результатам исследования материалов дела с использованием научных методов исследования и удостоверяется его (их) подписью и личной печатью.

Вместе с тем заключение эксперта не является обязательным для судьи, органа (должностного лица), но соответствующее несогласие с заключением эксперта должно быть мотивировано судьей, органом (должностным лицом).

Неправомерное воздействие на судебного эксперта и воспрепятствование его законной деятельности также недопустимы и влекут ответственность, установленную законом.

Все мы знаем, что судебный эксперт самостоятелен в выборе научно-технических средств, методов и методик исследования, допустимость которых определяется законом, необходимых, с его точки зрения, для изучения данных конкретных объектов экспертизы.

Наиболее спорным и чувствительным с точки зрения практической деятельности считается регулирование методик судебно-экспертного исследования. Согласно пп.б) ст.1 Закона «О судебно-экспертной деятельности» под методикой судебно-экспертного исследования понимается система методов, применяемых при изучении объектов судебной экспертизы для установления фактических данных, относящихся к предмету судебной экспертизы [1].

Но эксперт не вправе:

1) вести переговоры с участниками производства по делу об административном правонарушении по вопросам, связанным с производством экспертизы, без ведома органа, осуществляющего производство по делу (т.е. когда об этом неизвестно должностному лицу, в производстве которого находится дело об административном правонарушении); однако для производства указанных действий эксперту не нужно спрашивать на это разрешения у суда либо должностного лица, а достаточно просто заблаговременно

уведомить их о предстоящих переговорах;

2) самостоятельно собирать материалы для исследования (эксперт лишь может заявить ходатайство о предоставлении ему необходимых для дачи заключения материалов, тем самым требуя от уполномоченного должностного лица осуществить собирание необходимых доказательств; однако сам осуществить те же самые действия, направленные на собирание доказательств, эксперт не имеет права (получать объяснения, истребовать документы и т.п.);

Понятие «собирание доказательств» включает в себя не только непосредственное получение доказательств, к примеру допроса свидетелей, потерпевших и других лиц, но и их обнаружение, а также соответствующее закрепление, осуществляемое при производстве осмотров, эксгумации, освидетельствования и других следственных действий, которые предусмотрены уголовно-процессуальным законодательством [5, с.40].

3) проводить исследования, могущие повлечь полное или частичное уничтожение объектов либо изменение их внешнего вида или основных свойств, если на это не было специального разрешения органа, назначившего экспертизу.

Указанное обстоятельство является еще одним решающим отличием в компетенции специалиста и эксперта. Первые не вправе проводить исследования, могущие повлечь полное уничтожение объектов исследования в отличие от экспертов [6].

Согласно ч.4ст.757КоАП РК предусмотрены следующие обязанности эксперта:

- являться по вызову судьи, органа (должностного лица), в производстве которых находится дело об административном правонарушении;

- провести всестороннее, полное и объективное исследование представленных ему объектов, дать обоснованное письменное заключение по поставленным перед ним вопросам;

- отказаться от дачи заключения и составить мотивированное письменное сообщение о невозможности дать заключение и направить его органу (должностному лицу), назначившему судебную экспертизу (отказ эксперта от дачи заключения допускается в том случае, если до проведения исследования им будет установлено, что поставленные перед ним вопросы выходят за пределы его специальных знаний, либо представленные ему материалы непригодны или недостаточны для дачи заключения и не могут быть восполнены, либо состояние науки и экспертной практики не позволяет ответить на поставленные вопросы);

- давать показания по вопросам, связанным с проведенным исследованием и данным заключением;

- обеспечивать сохранность исследуемых объектов;

- не разглашать сведения об обстоятельствах дела и иные сведения, ставшие ему известными в связи с производством экспертизы [3].

За дачу заведомо ложного заключения органу (должностному лицу), рассматривающему дело об административном правонарушении, эксперт несет административную ответственность в соответствии со ст. 659 КоАП.

Если производство экспертизы поручено не сотруднику органов судебной экспертизы, а иным лицам, уполномоченным в соответствии с Законом Республики Казахстан «О судебной-экспертной деятельности в Республике Казахстан» на проведение экспертизы, то перед проведением экспертного исследования должностное лицо, рассматривающее дело об административном правонарушении, обязательно должно разъяснить им их процессуальные права и обязанности в ходе производства по делу об административном правонарушении, а также предупредить об ответственности за дачу заведомо ложного заключения.

Примером работы эксперта при производстве дела об административном правонарушении может служить случай, когда эксперт был привлечен для проведения экспертизы по делу о нарушении правил дорожного движения. Эксперт провел исследование автомобиля, который был признан виновным в нарушении, и составил заключение о том, что

автомобиль находился в технически исправном состоянии и не мог стать причиной аварии. Это заключение помогло установить невиновность водителя и предотвратить несправедливое наказание.

Заключение. В соответствии со ст. 762 КоАП предыдущее участие лица в деле в качестве эксперта является обстоятельством, исключающим поручение ему производства экспертизы в случаях, когда она назначается повторно после проведенной с его участием экспертизы.

Основное отличие специалиста от эксперта состоит в том, что его «специальные знания» (знания и умения) не подлежат научным требованиям по закону. Это собственно и определяет доказательную силу их выводов и другие процессуальные особенности участия в деле.

Еще одним примером работы эксперта может служить случай привлечения эксперта для проведения оценки стоимости имущества при рассмотрении дела о взыскании задолженности. Эксперт провел оценку имущества должника и составил отчет, на основании которого было принято решение о продаже имущества для погашения задолженности.

В качестве специалистов по делам об административных правонарушениях привлекаются медицинские работники, биологи, химики, технологи и другие специалисты. Педагоги или психологи считаются экспертами, когда несовершеннолетний потерпевший или лицо, подвергнутое административному процессу, дает объяснения. О привлечении лица в качестве специалиста выдается соответствующее постановление.

В целом, роль эксперта заключается в оказании помощи в выявлении и оценке доказательств, а также в предоставлении консультаций и рекомендаций по вопросам, связанным с производством административного разбирательства.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312.

2. Инструкции по производству дел об административных правонарушениях органами юстиции Республики Казахстан, утвержденной Приказом Министр Э.А. ра юстиции Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 398 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14D0010112>

3. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235/info>

4. Доказательства в производстве по делам об административных правонарушениях Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». - №6. - 2008 // <https://journal.zakon.kz/203412-dokazatelstva-v-proizvodstve-po-delam.html>

5. Аубакирова А.А., Аубакиров А.А. Понятие фиксации доказательств в уголовном судопроизводстве // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №3(56)2018. –С. 38-43.

6. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях (постатейный). Под ред.: Судьи Верховного Суда РК, кандидата юридических наук, доцента А.С. Тукиева. Нур-Султан, 2020 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37665953&pos=4;-70#pos=4;-70

Сведения об авторах

Рысалдиева А.Е. – PhD докторы, Халықаралық білім беру корпорациясы.

Алимбетова А.Р. – PhD докторы, «Туран» университеті.

Алимова Э.А. - PhD докторы, қауамдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Рысалдиева А.Е. – доктор PhD, Международная образовательная корпорация.

Алимбетова А.Р. - доктор PhD, университет «Туран».

Алимова Э.А. – доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Ryssaldiyeva A.Ye. – PhD, International educational corporation.

Alimbetova A.R. - PhD, Turan University.

Alimova E.A. – PhD, Associate Professor (Associate Professor), Police Colonel.

К.Н. Айдарханова¹, А.Б. Омарова¹, Ш.Б. Маликова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Казахсткий Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ КОМПЛЕКСНОЙ СИСТЕМЫ ОКАЗАНИЯ ПОМОЩИ ДЕТЯМ-ЖЕРТВАМ НАСИЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Авторы статьи рассмотрели вопросы формирования системы оказания помощи детям-жертвам насилия в Казахстане. Современная система оказания помощи жертвам насилия в Казахстане недостаточно развита в отличие от развитых стран. Более того, оказание помощи детям-жертвам насилия выпадает из сферы правового регулирования. В Казахстане в последних государственных программных документах все большее внимание уделяется вопросам обеспечения защиты жертв насилия, в особенности, жертв семейно-бытового насилия. Однако, в реальности в охвате всей страны система оказания помощи и реабилитации жертв насилия не создана либо не работает должным образом. Вопросам реабилитации детей-жертв насилия вовсенеуделяется отдельного внимания. Тем не менее, дети-жертвы насилия требуют особого подхода при проведении реабилитационных мероприятий. Будучи несовершеннолетними, они не могут реализовать большинство своих прав самостоятельно, без законных представителей. Созданные в стране реабилитационные центры принимают, как правило, женщин-жертв насилия и их детей. При этом дети не рассматриваются как самостоятельные субъекты получения реабилитационной помощи. Несовершеннолетние жертвы насилия не могут даже претендовать на помощь в реабилитационных центрах. Указанные и другие проблемы в системе оказания помощи детям-жертвам насилия требуют скорейшего решения и создания правовых условий для оказания реабилитационными центрами помощи детям-жертвам насилия.

Ключевые слова: центры реабилитации, дети-жертвы насилия, кризисные центры, психологическая помощь, реабилитация детей.

Қазақстан Республикасында зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетудің кешенді жүйесін қалыптастыру туралы мәселеге

Мақала авторлары Қазақстандағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға көмек көрсету жүйесін қалыптастыру мәселелерін қарастырды. Қазақстанда зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетудің заманауи жүйесі дамыған елдерге қарағанда жеткіліксіз дамыған. Сонымен қатар, зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға көмек көрсету құқықтық реттеу саласынан түседі. Қазақстанда соңғы Мемлекеттік бағдарламалық құжаттарда зорлық-зомбылық құрбандарын, әсіресе отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғауды қамтамасыз ету мәселелеріне көбірек көңіл бөлінуде. Алайда, шын мәнінде, бүкіл елді қамтуда зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету және оңалту жүйесі құрылмаған немесе дұрыс жұмыс істемейді. Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды оңалту мәселелеріне жеке көңіл бөлінбейді. Дегенмен, зорлық-зомбылық құрбаны болған балалар оңалту шараларын жүргізу кезінде ерекше көзқарасты талап етеді. Кәметке толмағандар ретінде олар өз құқықтарының көпшілігін заңды өкілдерсіз өз бетінше жүзеге асыра алмайды. Елде құрылған Оңалту орталықтары, әдетте, зорлық-зомбылық құрбандары мен олардың балаларын қабылдайды. Бұл ретте балалар оңалту көмегін алудың дербес субъектілері ретінде қарастырылмайды. Кәметке толмаған зорлық-зомбылық құрбандары тіпті оңалту орталықтарында көмек сұрай алмайды. Зорлық-

зомбылықтан зардап шеккен балаларға көмек көрсету жүйесіндегі көрсетілген және басқа да проблемалар тез арада шешуді және оңалту орталықтарының зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға көмек көрсетуі үшін құқықтық жағдайлар жасауды талап етеді.

Түйін сөздер: оңалту орталықтары, зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалар, дағдарыс орталықтары, психологиялық көмек, балаларды оңалту.

On the issue of forming a comprehensive system of assistance to victims of violence in the Republic of Kazakhstan

The authors of the article considered the issues of forming a system of assistance to child victims of violence in Kazakhstan. The modern system of assistance to victims of violence in Kazakhstan is underdeveloped, unlike indeveloped countries. Moreover, the provision of assistance to child victims of violence falls outside the scope of legal regulation. In Kazakhstan, recent government policy documents increasingly focus on ensuring the protection of victims of violence, especially victims of domestic violence. However, in reality, the system of assistance and rehabilitation of victims of violence has not been established or is not working properly across the country. Issues of rehabilitation of child victims of violence are not given special attention at all. Nevertheless, child victims of violence require a special approach when conducting rehabilitation activities. Being minors, they cannot exercise most of their rights on their own, without legal representatives. Rehabilitation centers established in the country usually accept women victims of violence and their children. At the same time, children are not considered as independent subjects of receiving rehabilitation assistance. Underage victims of violence cannot even apply for help in rehabilitation centers. These and other problems in the system of providing assistance to child victims of violence require a speedy solution and the creation of legal conditions for rehabilitation centers to provide assistance to child victims of violence.

Keywords: rehabilitation centers, child victims of violence, crisis centers, psychological assistance, rehabilitation of children.

Введение. В любом государстве дети и молодежь являются той частью общества, которая является основой для формирования человеческого капитала и ресурсом для развития и социальных изменений. С другой стороны именно дети наиболее подвержены воздействию со стороны конструктивных и деструктивных факторов, влияющих на их формирование в качестве человеческого капитала. Самым опасным из деструктивных факторов, влияющих на формирование детей, является преступная среда. Дети, ставшие жертвами насилия, сталкиваются с множеством проблем, с которыми самостоятельно справиться не в силах. Если вопросам профилактики детской и молодежной преступности посвящено немало исследований, то вопросы реабилитации детей, подвергшихся насилию и ставших жертвами насилия, практически не исследованы.

Стремясь внедрить мировые стандарты обеспечения общественной безопасности и защиты прав и интересов граждан, Казахстан предпринимает различные усилия в данном направлении, как на законодательном уровне, так и в институциональном направлении. В стране принят ряд нормативных правовых актов, направленных на улучшение ситуации с преступностью и их профилактикой, в том числе регламентирующих порядок оказания помощи жертвам насилия [1]. Наряду с этим, руководством страны принимаются меры по созданию и расширению сети кризисных центров для жертв насилия [2].

Однако, предпринимаемые меры не будут эффективными без комплексного научного обоснования каждого направления принятых государством программных документов по обеспечению общественной безопасности и борьбы с насилием против личности и особенно детей.

Казахстанскими и зарубежными исследователями проведены научные исследования, посвященные проблемам насилия. Так, например, исследование «Оценка затрат на борьбу с семейно-бытовым насилием в Казахстане» [3] ограничено определением и оценкой мер на профилактику борбьтолько сфизическим насилием в сфере семейно-бытовыхотношений и является первой попыткой количественного и качественногоанализа затрат на профилактику и борьбу с семейно-бытовым насилием. Другое исследование «Выборочное обследование по насилию в отношении женщин» [4], подготовленное Комитетом по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан в 2017 году, посвящено насилию против женщин в Казахстане. Ряд исследований посвящены судебно- медицинской оценке домашнего насилия [5]. В целом анализ научной литературы показывает, что проведенные в Казахстане исследования носят узконаправленный характер. Исследования в области противодействия насилию и реабилитации ее жертв в настоящее время в научной литературе отсутствуют. В связи с этим возникает острая необходимость проведения комплексного научного исследования, объединяющего научные познания различной отраслевой принадлежности: права, образования, медицины, психологии, социологии и др. наук., посвященное реабилитации детей-жертв насилия и укрепления их психологического здоровья, а также созданию и функционированию центров такой реабилитации.

Методология исследования. В ходе исследования по вопросам применения международного опыта реабилитации детей, подвергшихся насилию в детско-юношеской среде, в Республике Казахстанприменялись различные методы правовой науки.

Метод проблемного анализа, как основной метод исследования вопросов, изложенных в настоящей статье, позволил сделать основные выводы и результаты. Анализ подверглись источники национальные и зарубежные, содержащие результаты различных научных исследований в рассматриваемой области.

Метод нормативного сравненияприменялся для изучения и сравнения нормативных правовых актов различных стран, регламентирующих отношения, связанные с реабилитацией детей, подвергшихся насилию в детско-юношеской среде.

Конкретно-социологический метод применялся при сборе, обработке и анализе научного теоретического материала относительно исследуемых вопросов, нормативно-правовой базы о вопросах реабилитации детей-жертв насилия.

Основная часть. По данным Глобального индекса миролюбия в 2022 году Казахстан находился в числе стран со средним уровнем безопасности – 97 место в рейтинге. Анализ существующих в стране проблем безопасности показал, что одной из них является низкая эффективность механизма защиты женщин и детей от насилия, в том числе в сфере семейно-бытовых отношений.

Следует отметить, что в Казахстане насилие в отношении женщин и детей остается актуальной проблемой. При этом, если в отношении женщин наблюдается устойчивая динамика ежегодного снижения уровня насилия начиная с 2018года, в общем достигая 40% (3655 против 2176), то в отношении детей – по сравнению с базовым показателем 2018 года наблюдается увеличение количества насильственных преступлений в 2021 году на 18%, а в 2022 году – снижение на 6%. Ежегодно в отношении детей совершаются порядка 900 умышленных преступлений против личности. Особую тревогу вызывают насильственные преступления на сексуальной почве в отношении детей. Их количество возросло на 40% в отчетном периоде. Причинами чаще всего являются семейные проблемы, бытовая неустроенность и асоциальный образ жизни родителей. Подавляющее большинство (80%) таких преступлений совершены лицами из близкого окружения несовершеннолетних, не попадавшими ранее в поле зрения полиции. Наряду с этим, присутствуя при совершении насилия, дети становятся косвенными жертвами, осколку это негативно сказывается на их морально-нравственном состоянии, наносит психологические травмы и в целом негативно влияет на становление личности и дальнейшую их судьбу [6].

Как правило, оказавшись в трудной жизненной ситуации, жертва насилия вынуждена искать убежище у родственников и знакомых, а также в кризисных центрах. Дети-жертвы насилия являются самыми уязвимыми в данной ситуации, поскольку им сложнее всего обратиться в кризисные центры в силу незнания о существовании таковых, не говоря об их местонахождении. По данным статистики с 2018 по 2022 годы количество обращений в кризисные центры увеличилось на 74% (с 16033 до 27942). Такой динамике во многом способствует проводимая разъяснительная работа среди населения. Вместе с тем, как показал анализ наличия в регионах кризисных центров (15 государственных и 46 негосударственных на 976 койко-мест), с учетом региональной специфики распространенности правонарушений, отмечается дефицит койко-мест в приютах [6].

Программа создания сети ресурсных модульных центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия для укрепления их психологического здоровья соответствует государственной задаче, поставленной руководством страны на ближайшие годы развития.

Так, Указом Президента РК от 23.06.2021 г. утверждена «Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан на 2021-2025 годы» [7]. В Стратегии во главу угла поставлена безопасность граждан, общества и государства, включая вопросы повышения эффективности работы правоохранительных органов и судебной системы, защиту населения от всех видов правонарушений.

Общественная безопасность складывается из множества факторов, включающих различные виды деятельности государственных структур, предпринимательства и общественных организаций. В целях объединения усилий всех организаций и обозначения единого плана руководства и действий Президентом страны инициирована разработка единой Концепции в данном направлении. В целях исполнения поручения Президента К-Ж. Токаева от 11 января 2023 г. № 23-96 была разработана Концепция обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы [8]. Концепция определяет дальнейшую стратегию обеспечения правопорядка в стране, путем выстраивания целостной системы превенции правонарушений на основе солидарной ответственности всех ее субъектов и установления конструктивного партнерства с населением.

Анализ содержания Концепции показывает полное соответствие созданию сети ресурсных модульных центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия для укрепления их психологического здоровья плану действий по реализации Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы. Суть Концепции заключается в формировании целостной системы превенции правонарушений с вовлечением и распределением солидарной ответственности между всеми субъектами профилактики.

Основным направлением создания системы профилактики станет решение региональных проблем безопасности местными исполнительными органами совместно с полицией и общественностью. При этом особое внимание уделяется защите потерпевших, оказанию им своевременной помощи, с учетом оценки уязвимости и особых потребностей. Для этого будут вовлечены все институты государственной власти и гражданского общества в создание атмосферы нетерпимости к насилию.

Как отмечается в Концепции, одним из негативных явлений в сфере общественной безопасности, вызывающих беспокойство общества за последние 5 лет, является рост преступлений, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений (2018г. – 919, 2019г. – 1 052, 2020г. – 1 071, 2021г. – 1 021, 2022г. – 935). Порядка 80% из них совершены в отношении женщин и детей. Дети продолжают оставаться наиболее уязвимой группой, требующей защиты. Ежегодно в отношении них совершается порядка 2 тыс. преступлений. В их числе свыше 700 посягательств на половую неприкосновенность несовершеннолетних, более 70% из которых совершены лицами из близкого окружения [6].

В настоящее время функционируют государственные и негосударственные кризисные центры. Действующий порядок их финансирования не позволяет оказывать последовательную работу по оказанию помощи жертвам насилия. В этой связи представители

экспертного сообщества отмечают о необходимости стабильного государственного финансирования. Стандартом оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия установлен порядок оказания помощи. Однако при реализации определенных правил выявлены проблемные вопросы. Так, для размещения в кризисном центре женщине необходимо доказать насилие в отношении себя и пройти процедуру идентификации статуса жертвы. С матерями в кризисные центры принимаются несовершеннолетние дети, но услуги по проведению психокоррекционной работы с ними не предусмотрены. Помимо совершенствования этих стандартов, для обеспечения качества и полного им соответствия необходима сертификация организации, оказывающей такие услуги. Это позволит создать минимальный уровень качества помощи жертвам насилия.

Если ситуация в стране с кризисными центрами более или менее налаживается, то вопрос о функционировании центров реабилитации жертв насилия остается открытым. Причина – отсутствие таковых. В настоящее время услуги реабилитации жертв насилия не оказываются ни одной организацией на постоянной основе.

Наряду с указанной проблемой важной проблемой также является уровень компетенции социальных работников и психологов, работающих в кризисных центрах. Экспертами отмечается отсутствие должной методологической и тренинговой поддержки специалистов, работающих с жертвами насилия.

В целом, разрозненность существующей системы работы с пострадавшими от насилия как на государственном, так и на общественном уровне не позволяет жертвам получить своевременную, компетентную и комплексную помощь.

Для решения указанных и других проблем в «Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерствесобществом на 2024-2028 годы» поставлен ряд задач. Задачей № 1 является предотвращение насилия в отношении женщин и детей и создание системы комплексной защиты и помощи.

Решение данной задачи предполагает реализацию мероприятий по следующим направлениям:

- *профилактика*: работа над изменением основных социальных факторов с целью устранения условий и отношений, способствующих возникновению и совершению насилия в отношении женщин и детей;

- *раннее вмешательство*: выявление и поддержка лиц, подвергающихся высокому риску стать жертвой насилия, или, если оно произошло – предотвращение его повторения;

- *реагирование*: оказание своевременной защиты женщинам и детям, подвергшимся насилию, обеспечение безопасности от правонарушителей путем создания и функционирования скоординированного механизма взаимодействия полиции, прокуратуры, суда и общественных кризисных центров помощи;

- *восстановление и реабилитация*: снижение риска повторной травматизации и оказание комплексной помощи жертвам насилия – женщинам и детям, создание возможностей восстановления от травмы и нивелирования физических, психических, эмоциональных и экономических последствий насилия [6].

Для организации системной работы по устойчивому снижению всех форм насилия предстоит принять комплекс дополнительных мер, включая:

- 1) функционирование комплексной системы оказания помощи жертвам насилия:

- расширение видов услуг и помощи, оказываемых кризисными центрами, а также увеличение их количества по стране;

- внедрение процедуры сертификации организаций, оказывающих социальные услуги жертвам насилия, для повышения качества их работы;

- внедрение практики оказания комплексной помощи жертвам насилия в одном месте с одновременным проведением необходимых процессуальных действий (*опыт Республики Корея*);

- внедрение возможности применения бесплатной медиации по урегулированию семейных споров и конфликтов при бракоразводных процессах;

- создание в столице и городах республиканского значения реабилитационных центров для оказания бесплатной помощи жертвам сексуального насилия с соответствующей разработкой стандартов и методик [6].

План действий по реализации Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы, направленных на предотвращение насилия в отношении женщин и детей и создание системы комплексной защиты и помощи потерпевшим *по улучшению системы защиты и помощи жертвам насилия включает:*

- Правовое закрепление проведения необходимых процессуальных действий на базе кризисных центров по оказанию комплексной помощи жертвам насилия (*медицинской, социальной, консультативной, юридической*);

- Включение реабилитационной помощи детям и престарелым людям, оказавшимся жертвами или свидетелями бытового насилия, в Стандарт оказания специальных социальных услуг кризисными центрами;

- Расширение в регионах сети кризисных центров с учетом потребностей в комплексной помощи жертвам насилия (женщинам, детям, престарелым);

- Аккредитация негосударственных кризисных центров на соответствие установленным стандартам качества услуг, как обязательное условие для участия в конкурсе на получение государственного социального заказа;

- Внедрение практики регулярного мониторинга работы кризисных центров на соответствие Стандарту оказания специальных социальных услуг, совместно с общественными организациями и деятелями;

- Открытие реабилитационных центров по оказанию психолого-психиатрической помощи жертвам сексуального насилия в условиях стационара (Астана, Алматы, Шымкент) с разработкой соответствующего стандарта и нормативной базы;

- Предоставление специализированной информационно-консультативной помощи жертвам правонарушений в рамках сервисных центров полиции [6].

Созданные и функционирующие в Казахстане кризисные центры (15 государственных и 46 негосударственных на 976 койко-мест) [6] не приспособлены для оказания реабилитационной помощи жертвам насилия. В них практически отсутствует штат квалифицированных специалистов (медицинских работников, психологов, юристов и др.), они недостаточно снабжены необходимым оборудованием и оснащением для оказания квалифицированной помощи для реабилитации [9]. Более того, в стране нет специализированных детских кризисных центров.

Ситуация осложняется тем, что в стране помимо отсутствия научных исследований по созданию центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия, правовая регламентация их учреждения и функционирования недостаточно совершенна. Действующий в настоящее время Стандарт оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия [10] недостаточно регламентирует услуги по реабилитации жертв насилия.

В силу этого, кризисные центры ограничиваются исчерпывающим перечнем базовых и социальных услуг для жертв насилия. На практике, как правило, кризисные центры служат местом временного пребывания для жертв насилия, а не институтом, призванным реабилитировать и вернуть к нормальной социальной жизни пострадавших от насилия с уверенностью в своей безопасности.

В связи с изложенным, по нашему мнению, формировании комплексной системы оказания помощи детям-жертвам насилия в стране невозможно без создания в первую очередь сети ресурсных центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия. Именно такие центры станут основой системы оказания помощи детям, ставшим жертвами насилия, и позволят вернуть их к полноценной жизни в обществе и сформироваться свободными, социально ориентированными гражданами страны.

Выводы. Таким образом, ожидаемые результаты и социальный эффект от создания сети ресурсных модульных центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия будут

способствовать достижению заложенных в Концепции ожидаемых результатов к 2029 году, а именно:

- в Казахстане будет сформирована целостная система превенции правонарушений с вовлечением в эту сферу и распределением солидарной ответственности между всеми субъектами профилактики.

- позиция Казахстана в числе наиболее безопасных стран в рейтинге Глобального индекса миролюбия улучшится с 97 до 60 места [6].

Кроме того, создание сети центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия для укрепления их психологического здоровья позволят устранить большинство проблем в Казахстане, направленных на обеспечение общественной безопасности и борьбе с преступностью. В настоящее время необходимо разработать правовую и методологическую базу для создания и успешного функционирования сети ресурсных модульных центров профилактики и реабилитации детей-жертв насилия для укрепления их психологического здоровья.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023-2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Интернет-ресурс//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014701>
2. Интернет-ресурс//<https://primeminister.kz/ru/news/prinyat-mery-po-rasshireniyu-seti-krizisnyh-centrov-dlya-zhertv-bytovogo-nasiliya-poruchil-alihan-smailov-1894839>
3. Айтенова Ш., Нуркеева А., Байсакова З. Оценка затрат на борьбу с семейно-бытовым насилием в Казахстане // <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/20141.pdf>
4. Выборочное обследование по насилию в отношении женщин// <https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Report%20on%20Nat%20VAW%20survey%20RUS.pdf>
5. Мусабекова С.А., Мхитарян К.Э. Судебно-медицинская оценка домашнего насилия в центральном Казахстане // <https://kaznmu.edu.kz/press/wp-content/uploads/2022/05/40-1.pdf>
6. Интернет-ресурс//<https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14555141>
7. Интернет-ресурс // <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-podpisal-ukaz-ob-utverzhdenii-strategii-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-215354>
8. Интернет-ресурс // <https://primeminister.kz/ru/news/kontsepsiya-po-obespecheniyu-obshchestvennoy-bezopasnosti-budet-uchityvat-realnye-zaprosy-obshchestva-mvd-22994>
9. Интернет-ресурс//<https://informburo.kz/stati/pomoshh-zertvam-bytovogo-nasiliya-kak-v-kazaxstane-rabotayut-krizisnye-centry>
10. Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 21 декабря 2016 года № 1079 «Об утверждении стандарта оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014701>

Сведения об авторах

Айдарханова К.Н. - заместитель директора по академическим вопросам Школы права и государственного управления Университета Нархоз, к.ю.н., доцент.

Омарова А.Б. - заместитель директора по развитию Школы права и государственного управления Университета Нархоз, к.ю.н., доцент.

Маликова Ш.Б. - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Айдарханова К.Н. – Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебі директорының академиялық мәселелер жөніндегі ырынбасары, з.ғ.к., доцент.

Омарова А.Б. - Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебі директорының даму жөніндегі орынбасары, з.ғ.к., доцент.

Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Aidarkhanova K.N. - Deputy Director for Academic Affairs of the School of Law and Public Administration of Narkhoz University, PhD, Associate Professor.

Omarova A.B. - Deputy Director for Development of the School of Law and Public Administration of Narkhoz University, PhD, Associate Professor.

Malikova Sh.B. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.

Л.Т. Культемирова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОФИЛАКТИКИ НАРУШЕНИЙ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В Казахстане создана система правовых и организационных механизмов соблюдения прав несовершеннолетних. Совершенствуются правозащитные меры и расширяется сфера их применения. В орбиту профилактической работы вовлечены все субъекты государственной системы защиты прав несовершеннолетних, а также профилактики детской безнадзорности и беспризорности.

Автором подчеркивается, что, несмотря на принимаемые меры и действующие институты, проблема нарушения прав несовершеннолетних остается актуальной. Насилие, торговля детьми, вовлечение в совершение преступлений – эти и другие факты грубейшего нарушения прав являются объектом пристального внимания государственных и общественных институтов.

В статье предложены конкретные дополнения и изменения в законодательство по совершенствованию профилактической работы. Обоснована необходимость расширения мер профилактики правонарушений.

Ключевые слова: безнадзорность, беспризорность, индивидуальная профилактика, нарушение прав, несовершеннолетний, семейно-бытовое насилие, субъекты профилактики.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзудың алдын алуды құқықтық реттеу

Қазақстанда кәмелетке толмағандардың құқықтарын сақтаудың құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері жүйесі құрылды. Құқық қорғау шаралары жетілдірілуде және оларды қолдану аясы кеңейде. Профилактикалық жұмыс орбитасына кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың, сондай-ақ балалардың қадағалаусыз және панасыз калуының алдын алудың мемлекеттік жүйесінің барлық субъектілері тартылған.

Автор қабылданған шаралар мен қолданыстағы институттарға қарамастан, кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзу мәселесі өзекті болып қала беретінін атап көрсетеді. Зорлық-зомбылық, балалар саудасы, қылмыс жасауға тарту-құқықтарды өрескел бұзудың осы және басқа да фактілері мемлекеттік және қоғамдық институттардың назарында.

Мақалада профилактикалық жұмысты жетілдіру бойынша заңнамаға нақты толықтырулар мен өзгерістер ұсынылған. Құқық бұзушылықтың алдын алу шараларын кеңейту қажеттілігі негізделген.

Түйінді сөздер: қадағалаусыз қалу, панасыздық, жеке профилактика, құқықтарды бұзу, кәмелетке толмағандар, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, алдын алу субъектілері.

Legal regulation of prevention of violations of the rights of minors

Kazakhstan has established a system of legal and organizational mechanisms for the observance of the rights of minors. Human rights measures are being improved and the scope of their application is expanding. All subjects of the state system of protection of the rights of minors, as well as prevention of child neglect and homelessness are involved in the orbit of preventive work.

The author emphasizes that, despite the measures taken and the existing institutions, the problem of violation of the rights of minors remains relevant. Violence, child trafficking, involvement in the commission of crimes – these and other facts of gross violation of rights are the object of close attention of state and public institutions.

The article proposes specific additions and amendments to the legislation to improve preventive work. The necessity of expanding crime prevention measures is substantiated.

Keywords: neglect, homelessness, individual prevention, violation of rights, minors, domestic violence, subjects of prevention.

Введение. Признавая детство важным этапом в становлении личности, государство определяет приоритетом деятельность по защите прав детей, созданию условий для всесторонней подготовки ребенка к качественной жизнедеятельности как самостоятельного члена общества.

Ратифицировав Конвенцию о правах ребенка от 20 ноября 1989 года, Республика Казахстан принимает все необходимые меры для обеспечения защиты ребенка от всех форм дискриминации на основе статуса, деятельности, выражаемых взглядов или убеждений ребенка, родителей ребенка, законных опекунов или иных членов семьи [1].

Законодательство Республики Казахстан исходит из принципов приоритетности подготовки детей к полноценной жизни в обществе, развития у них общественно значимой и творческой активности, воспитания в них высоких нравственных качеств, патриотизма и гражданственности, формирования национального самосознания на основе общечеловеческих ценностей мировой цивилизации [2].

Права, закрепленные в нормах международного права и национального законодательства, подчеркивают значимость для государства правового статуса ребенка как личности и как субъекта общественных отношений. Реализацию правовых норм обеспечивает система организационных мер, направленных на защиту прав несовершеннолетних, создание условий для полноценного развития ребенка.

Вместе с тем, несмотря на принимаемые меры и действующие институты, продолжает иметь место нарушение прав несовершеннолетних. Насилие в отношении них, в том числе, сексуальное и психологическое, торговля детьми, вовлечение в совершение преступлений, в проституцию – эти и другие факты грубейшего нарушения прав являются объектом пристального внимания государственных и общественных институтов. Озвучивание проблемы на различных уровнях и площадках свидетельствует об ее актуальности и попытках всех субъектов системы защиты прав несовершеннолетних найти конструктивные решения.

Поднимая проблему агрессии в школе, насилия и буллинга в отношении детей, жестокости среди несовершеннолетних, Глава государства во время выступления на втором заседании Национального курултая подчеркнул значимость воспитания подрастающего поколения: «Мы должны уделить особое внимание воспитанию подрастающего поколения, ориентировать его на достижение благих целей. ... Мы должны всячески оберегать нашу молодежь от негативного влияния глобализации. ... Наше успешное развитие напрямую зависит от такого важного социального института, как семья» [3].

Значимость для государства проводимой работы в области защиты прав несовершеннолетних подчеркивает тот факт, что 2022 год был объявлен в Республике Казахстан Годом детей [4]. «Особое внимание нужно уделить детям. Их благополучие – надёжная гарантия успешного будущего нашего государства. ... Речь идет не о лозунгах и праздничных мероприятиях, но прежде всего, о конкретных мерах со стороны властных органов в области здравоохранения, образования, социального обеспечения с целью защиты детства. Гармоничное развитие и счастливое детство подрастающего поколения – это наша общенациональная задача», - подчеркнул Глава государства в своей поздравительной речи, обращаясь к народу Казахстана [5].

Материалы и методы. Исследование вопросов профилактики нарушения прав несовершеннолетних, детской безнадзорности и беспризорности осуществлялось на базе законодательства Республики Казахстан и теоретических разработок в данной области.

В соответствии с общенаучными подходами к проведению теоретических исследований, методологическую основу работы составили базовые положения метода диалектического материализма, позволяющие отразить взаимосвязь теории и практики, содержания и формы предмета исследования, процессы развития и качественных изменений рассматриваемых правовых явлений. Для формулирования выводов и предложений применялись следующие наиболее общие частнонаучные методы: дескриптивный, сравнительно-правовой, конкретно-социологический, структурно-функциональный, анализ, синтез, наблюдение.

Обсуждение. Конституция Республики Казахстан положила начало созданию национального правового поля в сфере реализации прав несовершеннолетних, их защите от противоправных действий, посягающих на права, свободы и законные интересы. Провозгласив, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов, Конституция установила защиту со стороны государства брака и семьи, материнства, отцовства и детства (статья 27). В стране создана система правовых и организационных мер, направленных на обеспечение данных институтов.

Не регулируя непосредственно механизм защиты прав несовершеннолетних, конституционные нормы определяют основополагающие принципы всей законодательной базы. Высшими ценностями Республики Казахстан, как демократического, светского, правового и социального государства, являются человек, его жизнь, права и свободы. Вся законодательная база направлена именно на реализацию механизма обеспечения и защиты данных ценностей.

В соответствии с Основным законом страны каждый имеет право на жизнь, личную свободу, судебную защиту своих прав и свобод, а также получение квалифицированной юридической помощи, неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства; охрану здоровья. Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам. Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей. «Субъективное родительское право, как дозволенное поведение родителей, ограничено интересами детей», - подчеркнул Н.С. Алексеенко, поднимая вопросы правового воспитания детей в семье [6, с.11].

Специальное законодательство Республики Казахстан (Кодекс «О браке (супружестве) и семье», Закон «О правах ребенка в Республике Казахстан», Закон «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности») отражает принципиальные положения Конституции страны и международных актов, нормы которых имплементированы в национальную правовую систему. Нашли свое отражение права детей: на имя, гражданство, жить и воспитываться в семье, на любовь, неприкосновенность чести и достоинства, на понимание, материальное обеспечение, возможность получать образование, развиваться физически, нравственно. Ребенок имеет право на воспитание своими родителями, обеспечение его интересов, всестороннее развитие, уважение его человеческого достоинства. Особое место уделяется защите прав ребенка, в соответствии с которыми он должен своевременно получать помощь и быть защищен от всех форм жестокого обращения и эксплуатации.

«Дети в любом традиционном обществе рассматриваются как собственность своих родителей и, следовательно, наделяются правами, необходимыми для выполнения родителями своих обязанностей», - отмечает профессор Льюис Б.Чилуфья, исследуя проблему нарушений прав детей [7, с.630]. Ребенок имеет право на защиту от злоупотреблений со стороны родителей или других законных представителей. При

нарушении прав и законных интересов ребенка, в том числе при невыполнении или при ненадлежащем выполнении родителями или другими законными представителями обязанностей по содержанию, воспитанию, образованию ребенка либо при злоупотреблении родительскими правами, ребенок вправе самостоятельно обращаться за защитой своих прав в орган, осуществляющий функции по опеке или попечительству, а по достижении возраста четырнадцати лет - в суд [8].

В Казахстане действует система правовых и организационных механизмов соблюдения прав несовершеннолетних, создания условий для полноценного развития ребенка, формирования личности и гражданина своей страны. Совершенствуются правозащитные меры и расширяется сфера их применения. Отмечается повышение эффективности профилактической работы, в орбиту которой вовлечены все субъекты государственной системы защиты прав несовершеннолетних, а также профилактики детской безнадзорности и беспризорности.

Вместе с тем, несмотря на активную профилактическую работу, проблема насилия в отношении детей, в том числе, в сфере семейно-бытовых отношений, остается актуальной. Исследование, проведенное детским фондом ООН (ЮНИСЕФ) еще в 2017 году, выявило, что 67% представителей взрослого населения применяют в отношении своих детей насилие – как физическое, так и психологическое, оправдывая его воспитательными целями.

Помимо этого, в отношении несовершеннолетних совершаются такие преступления, как грабеж, хулиганство, причинение тяжкого вреда здоровью. В частности, в 2021 году был отмечен рост таких преступлений более, чем на 15% (до 2022), а в 2022 году произошло незначительное снижение (4% с 2021 до 2022).

Несмотря на ужесточение наказания за торговлю людьми, преступления совершаются. Так, в 2021 году по факту незаконной передачи малолетних и незаконного оформления опекунов над ними было возбуждено уголовное дело в Талгарском районе Алматинской области. В январе 2023 года в ходе проведения специальных мероприятий сотрудниками департамента полиции Жамбылской области совместно с прокуратурой города Тараз был выявлен и пресечен другой факт торговли новорожденным ребенком, оцененным в 1,5 млн тенге.

К сожалению, следует признать, что насилие в отношении детей, различные формы их эксплуатации, детская беспризорность и безнадзорность остаются острой социальной проблемой. Социальная дезадаптация несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, и, как следствие, увеличивающиеся безнадзорность, беспризорность и криминализация личности ребенка, его вовлечение в противоправные действия, опасны как для самих несовершеннолетних, так и для общества.

Особую тревогу сегодня вызывает возможность детей бесконтрольно пользоваться интернетом. «В сети размещается не только полезный контент, но и информация, способная оказать на детей, на их здоровье и психическое развитие негативное влияние», - поделились своими опасениями в МВД Республики Казахстан. «Отсутствие контроля со стороны родителей, воспитания в семьях и ближайшем окружении, бесконтрольный доступ в интернет, пропаганда насилия и порнографии, приводят к тому, что несовершеннолетние становятся жертвами насилия либо сами совершают преступления» [9].

Все это требует активной профилактической работы соответствующих субъектов. Профилактика правонарушений и эффективность государственной системы ее обеспечения, качество правовой базы и ее регламентирующий потенциал, деятельность субъектов профилактики правонарушений и характер их взаимодействия с институтами гражданского общества – эти и другие аспекты относятся к числу критериев, определяющих уровень защищенности граждан, их доверия к государству и, в конечном итоге, незыблемость ценностей правового государства [10, с.58].

Согласно Закону Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской беспризорности и безнадзорности» к субъектам профилактики относятся государственные органы и их учреждения. Как следует

из содержания преамбулы Закона, деятельность иных субъектов не входит в поле правового регулирования. Вместе с тем, значимость общественных формирований и граждан в вопросах профилактики правонарушений (как административных, так и уголовных), безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних является бесспорной. «Любые позитивные явления и процессы в обществе, от примерного поведения главы отдельной семьи и вплоть до выработки генеральной политической линии, способствуют – одни в меньшей, другие в большей степени – профилактике преступлений», - подчеркнули Е.О. Алауханов и З.С. Зарипов [11, с.24].

Эффективность организации профилактики правонарушений, ее дальнейшая реализация зависит от полноты анализа причин и условий совершения правонарушений, изучения динамики изменения процессов и явлений, формирующих криминогенные условия. В юридической науке обосновываются предложения об установлении уровней профилактики правонарушений. В частности, А.М. Яковлевым в контексте профилактики преступлений предлагаются следующие уровни профилактики: а) индивидуальная профилактика; б) профилактика в социальных группах и коллективах; в) общесоциальная профилактика, т.е. предупредительная деятельность, осуществляемая в рамках общества в целом [12, с.5]. А.О. Алауханов считает необходимым выделения четвертого уровня профилактики – профилактики, проводимой на региональном или отраслевом уровне. Место этого уровня определено между профилактикой, проводимой в социальных группах и коллективах, с одной стороны, и профилактикой, проводимой в масштабах всего общества, - с другой. Обоснованием такого подхода является мнение автора, что социальные процессы и явления, детерминирующие преступность, в разных регионах страны и в разных социальных сферах различны [11, с.28].

Безусловно, что содержание профилактики правонарушений определяется реализуемыми мерами и профилактируемыми процессами. В рамках данной статьи такими профилактируемыми процессами являются детская безнадзорность и беспризорность, как факторы нарушения прав несовершеннолетних. Принципиальное значение имеет ранняя профилактика, способствующая своевременному выявлению негативных факторов и предотвращению их трансформации в устойчивые причины и условия нарушения прав несовершеннолетних. Кроме того, используемые в ходе ранней профилактики ресурсы (финансовые, материально-технические, человеческие, временные) обеспечивают многовекторное воздействие, широкий охват профилактируемых процессов и, как следствие, экономическую выгоду. Возможность пресечения противоправного поведения на ранних этапах его проявления способствует не только своевременной коррекционной работе, но и, как отметили Е.О. Алауханов и З.С. Зарипов, «ранняя профилактика оставляет резерв времени для дальнейшего предупредительного воздействия, если в нем будет необходимость» [11, с.155].

К сфере ранней профилактики нарушения прав несовершеннолетних относятся меры общей профилактики, основанные на применении социальных, организационно-управленческих, идеологических и иных мер. На недостаточность мер индивидуальной профилактики в достижении эффективности профилактической работы и значимость мер общей профилактики правонарушений указывают и эксперты Национального доклада о противодействии семейно-бытовому насилию. Разработчиками Доклада в контексте профилактики бытового насилия предложено предусмотреть ряд мер общей профилактики: 1) обеспечение централизованного мониторинга и методологии проведения анализа и оценки эффективности мер по профилактике бытового насилия, разрабатываемых уполномоченным органом по вопросам семьи; 2) определение целевых индикаторов по профилактике бытового насилия в стратегических планах и программах развития территорий; 3) мониторинг статистических данных о фактах бытового насилия, анализ причин и условий, способствующих их совершению и др. [13, с.147, 191]. Считаю данное предложение конструктивным и применимым и в других сферах профилактики правонарушений.

Является также бесспорной актуальность образовательной и разъяснительной работы, ее значимость для понимания детьми своих прав, для профилактики нарушения прав. По мнению исследователей, образование в области прав человека должно позволять детям выявлять нарушения прав в школе и в других местах и адекватно реагировать на них. Для этого фундаментальную роль должно сыграть знание законодательства, как внутреннего, так и международного [14].

Результаты. Назначение и роль правового регулирования профилактики правонарушений состоят не только в том, чтобы путем различных запретов и ограничений обеспечить законопослушное поведение граждан, в том числе и через воспитательное воздействие права. «Роль права здесь гораздо шире и заключается она во всемерном способствовании развитию тех общественных отношений, которые станут заслоном на пути к правонарушению» [11, с.41-42].

Результатом работы по теме профилактики нарушения прав несовершеннолетних, детской безнадзорности и беспризорности являются следующие предложения в *Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года №591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»:*

1. Законом ограничен круг субъектов профилактики правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждению детской безнадзорности и беспризорности. Как было выше отмечено, является обоснованным расширение круга субъектов профилактики, на которых распространяется действие настоящего закона. Исходя из этого, предлагается преамбулу Закона читать в редакции: «Настоящий Закон определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного государственного управления, организаций и граждан по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждению детской безнадзорности и беспризорности»

2. Законом в главе 2 определены функции и полномочия государственных органов и учреждений в области профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних. В связи с предлагаемыми ниже (в статье 19) общими и специальными мерами профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних следует расширить полномочия отдельных субъектов в рассматриваемой сфере.

Так, в статье 7 Закона компетенцию Правительства следует дополнить полномочиями по повышению эффективности государственного управления в части профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних: 1) утверждение единой методологии проведения анализа эффективности мер профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних; 2) внесение целевых индикаторов по профилактике правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних в оценку эффективности деятельности центральных и местных государственных органов, реализующих государственную политику в области защиты прав несовершеннолетних, профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних; 3) утверждение Правил межведомственного взаимодействия субъектов профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних и их реагирования на факты совершения правонарушений несовершеннолетними или в отношении них.

3. К субъектам профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних не отнесены и суды. В то же время отрицать их участие и роль в профилактике будет необоснованным. Суды применяют меры индивидуальной профилактики, к числу которых относятся: направление в специальные организации образования и организации образования с особым режимом содержания; административное взыскание; меры воспитательного воздействия; меры, принимаемые по приговору суда.

Кроме того, судом могут быть применены такие меры профилактики бытового насилия, как: лишение либо ограничение родительских прав, отмена усыновления (удочерения)

ребенка, освобождение и отстранение опекунов и попечителей от исполнения ими своих обязанностей, досрочное расторжение договора о передаче ребенка на воспитание патронатному воспитателю.

В связи с этим, главу 2 Закона следует дополнить статьей 7-1 «Компетенция судов». Содержание статьи читать в следующей редакции: «Судьи специализированных межрайонных судов по делам несовершеннолетних:

1) рассматривают уголовные / административные дела, совершенные несовершеннолетними либо в отношении несовершеннолетних, отнесенные к подследственности / подведомственности судов;

2) рассматривают гражданские дела по спорам и вопросам, касающимся: определения места жительства ребенка и порядка общения с ним; лишения (ограничения) и восстановления родительских прав; усыновления (удочерения) ребенка; отмены усыновления (удочерения) ребенка; направления несовершеннолетних в специальные организации образования, организации образования с особым режимом содержания, центры адаптации несовершеннолетних;

3) применяют уголовное наказание / административное взыскание, меры воспитательного воздействия в отношении несовершеннолетних правонарушителей, их родителей или законных представителей;

4) проводят разъяснительную и воспитательную работу с несовершеннолетними, их родителями или законными представителями в процессе судебного заседания;

5) осуществляет иные полномочия, возложенные Конституцией, законами Республики Казахстан и актами Президента Республики Казахстан»

4. Законом предусмотрены меры индивидуальной профилактики правонарушений, беспризорности и безнадзорности среди несовершеннолетних. Ограничение профилактической работы исключительно мерами индивидуальной профилактики, осуществляемой персонально в отношении конкретных лиц, является необоснованным. Профилактическая работа должна быть не только точечной и системной, но и комплексной, зависящей от многих факторов и охватывающей различные аспекты.

Заключение. В связи с этим, целесообразно предусмотреть меры общей и специальной профилактики, поскольку совершение правонарушений, как в отношении несовершеннолетних, так и самими несовершеннолетними обусловлено теми же процессами и явлениями, которые лежат в основе совершения любых видов правонарушений: экономические, социальные, идеологические, правовые и т.д. Для этого предлагается новая редакция статьи 19:

«Статья 19. Меры профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних».

1. Профилактика правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних осуществляется посредством общих, специальных и индивидуальных мер.

2. Общие меры профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних реализуются путем применения:

1) мер по защите социально уязвимых слоев населения;

2) организационно-управленческих мер, направленных на устранение ошибок и упущений в управлении экономикой, социальной сферой, правоохранительной деятельностью, а также на совершенствование нормативного, информационного, методического и ресурсного обеспечения профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних;

3) идеологических мер, устраняющих или ограничивающих криминогенные факторы путем формирования у граждан нравственных качеств, ориентированных на общечеловеческие ценности, законопослушное поведение, нетерпимость к противоправному поведению, повышающих общую бытовую и правовую культуру;

4) достижений науки и техники, препятствующих совершению правонарушений несовершеннолетними, детской безнадзорности и беспризорности.

3. Специальные меры профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних реализуются путем:

1) осуществления централизованного мониторинга и выработки единой методологии проведения анализа эффективности мер профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних;

2) определения целевых индикаторов по профилактике правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних в стратегических планах и программах развития территорий;

3) анализа причин и условий, способствующих правонарушениям, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних;

4) разработки и реализации комплекса мероприятий по профилактике правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних;

5) научно-исследовательской деятельности в области профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних;

6) информационно-разъяснительной и просветительской работы среди населения, направленной на формирование нетерпимости к противоправному поведению, уважения личности, ее прав, свобод и законных интересов.

4. Меры индивидуальной профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних применяются для систематического целенаправленного воздействия на правосознание и поведение несовершеннолетних в целях предупреждения совершения новых правонарушений с их стороны, а также устранения причин и условий, способствующих их совершению».

5. В связи с внесенными изменениями и корректировкой статьи 19 для придания логической последовательности и системности предлагаются поправки статьи 19-1 путем изменения пункта 1 и добавления пункта 1-1 в следующей редакции:

«1. В отношении несовершеннолетних применяются следующие меры индивидуальной профилактики:

1) безнадзорных и беспризорных;

2) содержащихся в специальных организациях образования (далее – по тексту из п.1 статьи 19)

1-1. Меры индивидуальной профилактики проводится также в отношении родителей, других законных представителей несовершеннолетних, если они не исполняют своих обязанностей по воспитанию, обучению и (или) содержанию несовершеннолетних, отрицательно влияют на их поведение, а также иных лиц, вовлекающих несовершеннолетних в совершение правонарушений или антиобщественных действий» (данный пункт перенесен из п.2 статьи 19 прежней редакции).

Предлагаемые изменения обусловлены: 1) необходимостью расширения перечня субъектов профилактики нарушения прав несовершеннолетних, детской безнадзорности и беспризорности, а также профилактики правонарушений среди несовершеннолетних; 2) расширением перечня мер профилактики нарушения прав несовершеннолетних, детской безнадзорности и беспризорности, а также профилактики правонарушений среди несовершеннолетних.

Вопросы правового положения ребенка в обществе, соблюдения и защиты его прав, предупреждения правонарушений в отношении несовершеннолетних являются объектом многих научных исследований. Посвященные различным аспектам – от права на образование и медицинское обеспечение до права быть защищенным от противоправных посягательств – работы различных авторов подчеркивают особый статус несовершеннолетнего и особые условия его реализации и защиты. Это проецируется на содержание форм и методов работы с несовершеннолетними, создание условий для полноценной реализации ими своих прав и

предусмотренных законодательством возможностей, на правозащитный механизм реализации правовых гарантий.

Список использованных источников

1 Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 8 июня 1994 года «О ратификации Конвенции о правах ребенка» Интернет-ресурс:

2 Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года N 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» //Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>. Дата обращения напр.: 22.06.2023

3 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» //Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletiti-kazakstan-adal-azamat-175233>. Дата обращения напр.: 29.06.2023

4 Указ Президента Республики Казахстан от 19 января 2022 года № 780 «Об объявлении года детей» //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000780>. Дата обращения напр.: 22.06.2023

5 Поздравление Главы государства К-Ж. Токаева с Новым 2022 годом //Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/pozdravlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-s-novym-2022-godom-31111645>. Дата обращения напр.: 22.06.2023

6 Алексеенко Н.С. Правовое воспитание детей в семье: Учебное пособие. – Владивосток, 1974. - 34 с.

7 Lewis Bwalya Chilufya. Child Rights Violation and Mechanism for Protection of Children Rights in Southern Africa: A Perspective of Central, Eastern and Luapula Provinces of Zambia //International Journal of Innovative Science and Research Technology. - Volume 4, Issue 8, August – 2019. – 630-642 p.

8 Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>. Дата обращения напр. 22.06.2023

9 МВД обеспокоено негативным влиянием на детей и подростков противоправного контента в интернете //Интернет-ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/97470?lang=ru>. Дата обращения напр.: 22.06.2023

10 Сайтбеков А.М., Культемирова Л.Т. Участие граждан в охране общественного порядка в рамках сервисной модели обеспечения безопасности //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - №1 (70). - С.57-64

11 Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений: Учебник. – Алматы: Нур-Пресс, - 2008. – 375 с.

12 Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения: Учебное пособие. – Горький: Горьк.высш.школа МВД СССР. – 1977. – 127 с.

13 О противодействии семейно-бытовому насилию в Республике Казахстан: Национальный доклад. – Нур-Султан, 2021. – 300 с.

14 Laura Lundy, Gabriela Martínez Sainz. The role of law and legal knowledge for a transformative human rights education: addressing violations of children’s rights in formal education // Human Rights Education Review - Vol. 1 No. 2 (2018)/ - DOI:<https://doi.org/10.7577/hrer.2560> .

Сведения об авторе

Культемирова Л.Т. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор.

Культемирова Л.Т. - Қазақстан Республикасы ИМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

Kultemirova L.T. - Senior Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ,
ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY,
PENAL ENFORCEMENT LAW**

Е.Қ. Балымов¹, І.Б. Танатарова¹

¹ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан Республикасы

ТЕРРОРИСТІК ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН АДАМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Экстремизмнің әлеуметтік-психологиялық табиғатын теориялық талдау және әлеуметтік-психологиялық көзқарас тұрғысынан экстремизмнің анықтамасын әзірлеу. Мақала авторлары осы құбылыстың негізінде жатқан психологиялық себептер кешенін анықтайды және жеке тұлғаның экстремистік санасы мен мінез-құлқының қалыптасуының психологиялық детерминанттары болып табылады (моральдық нигилизммен үйлесетін айқын экстремалдылық, әлемге деген негізгі сенімнің бұзылуы, ксенофобия және агрессивтілік).

Түйін сөздер: терроризм, экстремизм, психология, терроризмге қарсы, алдын алу.

Психолого-криминологическая характеристика лиц, совершивших террористические преступления

Теоретический анализ социально-психологической сущности экстремизма и выработка определения экстремизма с позиции социально-психологического подхода. Авторами статьи выделен комплекс психологических причин, лежащих в основе данного явления и являющихся психологическими детерминантами формирования экстремистского сознания и поведения личности (выраженная экстремальность личности в сочетании с нравственным нигилизмом, нарушенным чувством базового доверия к миру, ксенофобией и агрессивностью).

Ключевые слова: Ключевые слова: терроризм, экстремизм, психология, противодействие терроризму, профилактика.

Psychological and criminological characteristics of persons who have committed terrorist crimes

Theoretical analysis of the socio-psychological essence of extremism and the development of a definition of extremism from the perspective of a socio-psychological approach. The authors of the article have identified a set of psychological reasons underlying this phenomenon and are psychological determinants of the formation of extremist consciousness and personality behavior (pronounced extreme personality combined with moral nihilism, a disturbed sense of basic trust in the world, xenophobia and aggressiveness).

Keywords: Keywords: terrorism, extremism, psychology, counteraction to terrorism, prevention.

Кіріспе. Ғылыми әдебиеттерде террорист тұлғасының көптеген криминологиялық портреттерін кездестіруге болады, бірақ әмбебап нұсқасын жасау мүмкін емес. Бұл міндеттің күрделілігі әртүрлі әлеуметтік-психологиялық себептермен, жеке тұлғаға, әлеуметтік ортаға, мемлекеттің мәдени және ұлттық дәстүрлеріне байланысты терроризм құбылысының көрініс беру формаларымен және басқа да көптеген факторлармен түсіндіріледі. Көптеген адамдар адамның радикалды топтарға ену себебін тұлғаның өзінен көреді. Витюктің пікірінше, терроризм зорлық-зомбылыққа және жалпы лаңкестікке дайындыққа негізделген, атап айтқанда, адамның агрессивтілікке бейімділігі мен деструктивті инстинкті. Алайда, бұл қасиеттер әр түрлі күшті адамдарда көрінеді және қазіргі құқықтық, моральдық нормалармен, тәрбие мен мәдениетпен реттеледі. Сондықтан лаңкестің жеке басы тұлға дамуының әртүрлі механизмдерінің әсерінен ғана емес, жеке тұлғаның негізгі құндылық бағдарларын анықтайтын белгілі бір әлеуметтік-мәдени ортаның әсерінен де қалыптасатынын есте ұстаған жөн [1].

Нәтижелер. Террорист тұлғасының күрделі Террорист тұлғасының күрдтік, көп мағыналы сипатын көрсету үшін террорист тұлғасының келесі үлгілерін шартты түрде ажыратуға болады.

Идеяның жанкүйері. «Жоғары» идея министрі өзінің діни, идеологиялық және саяси сенімдерін басшылыққа алады және оның нақты нәтижелеріне қарамастан, оның әрекеті қоғам үшін пайдалы деп есептейді. «Эл-Каида» халықаралық исламдық террористік ұйымның негізін қалаушы, «Эл-Каида» халықаралық исламдық лаңкестік ұйымының бұрынғы жетекшісі және негізін қалаушы Усама бен Ладен өмірінің мәні ислам әлемінің жауы деп санаған адамдармен күресу деп санайды. Әскерилерді, Азаматтарды және олардың «кәпір» одақтастарын өлтіру, оның пікірінше, қай жерде болса да, барлық мүмкіндікті пайдалануы керек кез келген адал мұсылманның міндеті;

Сценарист. Жанкүйерге жақынырақ, бірақ байсалды және салқын, террористік әрекеттер мен нақты шабуылдарды ойлау және жоспарлау сияқты идеямен айналыспайды. Бұл Шамиль Басаев, 2002 жылы 23 қазанда Мәскеудегі Дубровка театр орталығындағы кепілге алынғандарды және 2004 жылдың 1 қыркүйегінде Бесландағы №1 мектептегі мұқият жоспарланған кепілге алынғандарды ұйымдастыруға жауапты болған. Дубровкаға шабуылға қатысқандар есепке алынды;

Жұмыс істемейтін отбасынан шыққан адам. Ата-ананың балаға қатыгездігі, оның әлеуметтік оқшаулануы, жақсы қарым-қатынастың болмауы деформацияға, қоғамға жат тенденциялары бар ашушаң тұлғаның қалыптасуына әкелуі мүмкін. Белгілі бір жағдайларда мұндай психологиялық сақтаудағы адамдар террористік ұйымның құралына айналады [2]. Норвегиялық лаңкес Андерс Брейвик 2011 жылы 22 шілдеде Ослодағы Норвегия үкіметінің ғимаратының жанында бомба жарып жіберді, оның балалық шағы қиын болды, анасы жас кезінен оны болашақ өлтіруші санап, оған зұлымдық жасады;

Жанкештілер. Өлімге әкелетін тапсырмаларды орындаушылар. Ол өз өмірін құрбан ете отырып, террористік ұйымға тапсырыс береді. Олар әдетте топтан ерекшеленбеуге тырысады, үнемі суицидтік ойлардан туындаған психоэмоционалды күйзелістерге ұшырайды және арнайы қызметтердің қолында тірі қалудан қорқады. Мысал ретінде 2013 жылы 29 желтоқсанда Волгоград қаласындағы теміржол вокзалында болған жарылыс. Вокзалға кірмек болған лаңкесті полиция қызметкері тоқтатып, соның салдарынан стансадағы қауіпсіздік аймағында жарылғыш зат іске қосылды. вокзалға кіру;

Әйел террористтер. Террорист әйел белгілі бір ерекшелікті білдіреді. Әйел еркекке қарағанда шындықты эмоционалды, иррационалды қабылдауға бейім, сезімтал және әсерлі. Терроризмдегі террорист-әйелдерге көбінесе көмекші рөл ғана емес, сонымен қатар атқарушы рөл де тағайындалады, өйткені олар террор идеяларына көбірек берілген және мақсатты. Психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес, бұл әйелдер өлім рөліне ең қолайлы. Мысал ретінде, Норд Ост мюзиклінде 916 адамды кепілге алған 50 адамнан тұратын қарулы топқа 20-дан астам жанкешті қатысқан» [3].

Талқылау. Ол өзінің шынайы өміріне, топқа берілгендігіне және ол үшін бәрін жасауға дайындығына риза емес. Өкінішке орай, лаңкестің жеке басын егжей-тегжейлі сипаттау қазіргі уақытта жеткілікті өкілді деңгейде жоқ. Сондықтан бізде бұл мәселе бойынша бөлек, тіпті бөлшектенген ақпарат болуы мүмкін, бұл терроризмнің мотивін түсіну үшін өте маңызды. И.В.Линдер мен С.А.Титков лаңкестің кім екені туралы қызықты мәліметтер береді, бірақ, өкінішке орай, олардың қандай көздерден, кімнен және қандай әдістермен алынғанын көрсетпейді. Олардың пайымдауынша, лаңкестердің көпшілігі бала кезінде анасына көрінбеген адамдар екені дәлелденді. Оларда ортаңғы құлақтың өте таралған аурулары бар. Белгілі бір заңдылықтар бар: дамымауы, бала кезіндегі жарақаттар және кейбір туа біткен аурулар.

Дегенмен, олардың әрқайсысының ерекшелігі айқын, мысалы, кез келген саяси лаңкес көрші халыққа қарақшылық жасаған ұлтшылдан гөрі дамыған, интеллектуалды деп ойлауға болмайды. Әрине, қазіргі саяси террорист басқаларға қарағанда білімді, тактикалық және техникалық жағынан дайын болуы керек, әсіресе ол тоталитарлық мемлекет құрған, қаруландырған және қолдайтын топтың құрамында әрекет ететін болса. Бірақ кез келген адамда, тіпті саяси экстремистте де мұндай қасиеттер бола бермейді, ақпаратты кәсіби түрде талдай алады, өзінің және басқалардың іс-әрекетін болжап, жоспарлай алады – олар қарапайым орындаушы бола алады. Тіпті саяси лаңкестік топтардың жетекшілері де олардың қызмет етуінің идеологиялық негізіне, топтың құрамына, іс-әрекетінің көлемі мен міндеттеріне, техникалық жабдықталуына, нақты мақсаттарына және т.б. байланысты бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Жалпы терроризмнің сипаты, сондай-ақ жекелеген террористік актілердің мәні бүгінгі әлеуметтік-саяси, ұлттық және басқа да шындықтар мен қайшылықтармен ғана анықталып қоймайды: ол адамзат тарихының тереңдігіне, ең ежелгі, ең ертедегі, дінге дейінгі және діни идеялардың өзі адамның дүниетанымымен, оның қоғамға және өзіне деген көзқарасымен, мәңгілік қорғау мен әділеттілікке деген көзқарасымен және нәтижесіз ізденіспен анықталады. Террористік көріністерді анықтайтын әлеуметтік факторлармен қатар мәселенің психологиялық аспектілеріне ерекше назар аудару қажет. Бұл нақты террористік актіні және оның себептерін ғана емес, жалпы терроризмнің барлық құбылыстарын түсіндіру үшін қажет.

Терроризм психологиясын білу сонымен қатар кімнен тиісінше әрекет етуді күтуге болатынын түсінуге, лаңкесті байланысты қылмыстардың алдын алатын тұлға ретінде көрсетуге, терроризмге қатысты қылмыстардың алдын алу мен тергеуге және кінәлілерді қалай жазалауға болатынын түсінуге мүмкіндік береді. Терроризм туралы психологиялық білімнің негізі қылмыс жасау себептерін талдау болып табылады. Бұл, әрине, адамның мінез-құлқын жасайтын террористикалық актілер – террористік акт жасаған адамдардың мінез-құлқының сыртқы көрінетін себептері емес, мінез-құлықтың мәні, субъективтік мәні ретіндегі мотивтер. М.-де туындайтын негізгі сұрақ мынада: біріншіден, кінәліге, оның ішінде ол материалдық сыйақы үшін әрекет еткен жағдайларда тиісті әрекеттерді жасаудың психологиялық пайдасы. Соңғы жағдайдың айырмашылығы, эгоисттік ынталандырулар сыртқы түрдің бірден-бір мотиві болып көрінеді және олардың астарында, тереңде, бейсаналық деңгейде, көбінесе жетекші мотивтер болып табылатын басқа күшті мотивтер бар.

Террористік көріністерді анықтайтын әлеуметтік факторлармен қатар мәселенің психологиялық аспектілеріне ерекше назар аудару қажет. Бұл белгілі бір лаңкестік әрекетті және оның себептерін ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда терроризмнің бүкіл құбылысын түсіндіру үшін қажет. Терроризм психологиясын білу сонымен қатар кімнің соған сәйкес әрекет етуін күтуге болатынын, террорист тұлға ретінде қандай екенін, терроризмге қатысты қылмыстардың алдын алу мен тергеуді, кінәлілерді қалай жазалау керектігін түсінуге мүмкіндік береді. Терроризм туралы психологиялық білімнің негізі осы қылмыстың мотивтерін талдау болып табылады. Бұл, әрине, лаңкестік әрекеттерді жасайтын

жеке тұлғалардың мінез-құлқының сыртқы көрінетін себептері емес, нақты мотивтер – мұндай мінез-құлықтың мәні, субъективтік мәні ретінде.

Бұл жерде туындайтын негізгі сұрақ мынада: кінәлінің өзіне тиісті әрекеттерді жасаудан, оның ішінде ол материалдық сыйақы үшін әрекет еткен жағдайда, ең алдымен психологиялық ұтыс қандай? Соңғы жағдай өзіне қызмет етуші стимулдар сыртқы жағынан ғана жалғыз мотивтер болып көрінетіндігімен және олардың астында тереңдікте, бейсаналық деңгейде көбінесе жетекші мотивтер болып табылатын басқа да бірдей күшті мотивтер қызмет ететіндігімен байланысты. Демек, мотив – сырттай көрінетін нәрсе емес, қылмыскердің өзі түсіндіре алатын нәрсе емес және, әрине, үкімде көрсетілген нәрсе емес. Терроризм қоғамдағы және адамдардағы деструктивті күштердің өнімі болып табылады, зорлық-зомбылық культін көрсетеді және оның күшеюіне және таралуына жан-жақты ықпал етеді, адам өмірін құнсыздандырады.

Терроризм өркениеттің таптырмас атрибуты болып табылатын заңдардың маңыздылығын және ымыраға келу мүмкіндігін күрт төмендетеді, сонымен бірге арсыз да қатыгез күшті өмірдің, оның ішінде халықаралық өмірдің дерлік негізгі реттеушісі дәрежесіне дейін көтереді. Бұл соңғы салада әртүрлі елдер арасындағы ынтымақтастық пен өзара түсіністікте елеулі қиындықтар туғызады, кейде тіпті олардың қатар өмір сүру мүмкіндігіне күмән келтіреді. Терроризм адам құқықтары мен бостандықтарының саяси, құқықтық, этикалық, экономикалық және әлеуметтік кепілдіктерін шектеуге әкелуі мүмкін, өйткені ол көбінесе мемлекеттің заң талабына сәйкес келмейтін жауаптарын тудырады. Кейбір жағдайларда терроризмнің өзі қауіпсіздік шараларының негізгі бұзушысы ретінде әрекет етеді.

Ол сондай-ақ деструктивті болып табылады, өйткені ол террористік қудалаудың тікелей нысанасына алынған адамдар тарапынан қорғаныс агрессивті реакцияларын тудырады, бұл ұзақ мерзімді этносаралық және конфессияаралық қақтығыстарға әкеледі. Олардың даму барысында олардың қайнар көзі жиі ұмытылып, өзара реніш пен кек бір-біріне үймелей бастайды.

И.Е.Задорожнюк 1994 жылы желтоқсанда «Мемлекет және құқық» журналының «дөңгелек үстелінде» сөйлеген сөзінде психологиялық тұрғыдан біреудің лаңкестікке бейімділігін анықтау ғана емес, сондай-ақ, бұл мәселеге ерекше мән беру маңызды екенін дұрыс атап өтті. бұл құбылыстың абсолютті әлеуметтік деструктивтілігі, өйткені терроризм әрқашан дерлік лаңкестік имиджді ұстаушылардың өзін-өзі жою тенденциясы болып табылады. қоғам немесе қоғам сақталған жағдайда орын алмайтын мінез-құлық. Террорист (немесе олардың тобы) террористік актінің өзі мұқият қарастырылғанның өзінде, өз мақсаттарын қоюда және жүзеге асыруда әрқашан соқыр болады. Бұл шешуші нүкте. Мұндай соқырлықтың ең маңызды параметрлерінің бірі – мотивтердің алшақтығы, шағын біртектес (этникалық, әлеуметтік, діни және т.б.) топ біртектес емес, яғни орнатуда плюрализммен ерекшеленетін қауымдастыққа өз еркін таңатындай көрінетін кезде. және оның мақсаттарын жүзеге асыру.

Лаңкестерге көбінесе өздерінің әрекеттері үшін жариялылық қажет және психологиялық себептер бойынша БАҚ-тың, саяси және мемлекет қайраткерлерінің және басқа адамдардың реакцияларында өздерінің эксклюзивтілігін мойындау мен растауды айнадағыдай көреді. Сондықтан қоғам мен терроризм арасындағы ерекше, бірақ даусыз және жасырын байланыс туралы айтуға болады. Бұқаралық ақпарат құралдары лаңкестер сияқты ерекше адамдардың Қылмыстарын сату арқылы, бір жағынан, қарапайым халықтың сенсацияға және «жұлдыздарға» жанып тұрған қызығушылығын қанағаттандырса, екінші жағынан – мұндай қылмыскерлердің өздерінің нарциссистік қажеттіліктерін қанағаттандырады. Көптеген лаңкестер бұқаралық ақпарат құралдарында ешқандай көрініс таппаса және оларға қарсы қуғын-сүргін жасырын түрде жүргізілетін болса, өз қызметін тоқтатады деп болжауға болады. Сондықтан белгілі бір шектерде қоғамның өзі терроризмді тудырады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығынан кепілге алу, ұрлау, қылмыстық жарылыстар және басқа да осыған ұқсас сойқан қылмыстарды жасаған қазіргі ресейлік террористтің біртұтас әлеуметтік-криминологиялық портретін қалыптастыру қиын. Тұлғаның криминологиялық сипаттамасы үш маңызды элементтен тұрады: жеке тұлғаның әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-рөлдік, моральдық-психологиялық ерекшеліктері.

Тұлғаның әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктерін зерттеу террористік актілердің субъектілері негізінен ер адамдар екенін көрсетеді. Алайда лаңкестік қылмыстарға ерлердің ғана емес, әйелдердің де қатысы бар екені анықталды.

Лаңкестік жетекшілердің көпшілігі негізінен 25 пен 40 жас аралығындағы жас санатына жатады. Террорлық актілерді жасағандар мен террористік ұйымдарға қатысушылар 3 санатқа бөлінеді: 25 жасқа дейінгі және одан жоғары кәмелетке толмағандар. Көбінесе бұл терактілерді жасауға қатысқан жасөспірімдер. Көбінесе бұл жағдай жасөспірімдердің өзін-өзі сақтау инстинктінің әлсіз дамуы салдарынан қылмысқа батыл баруымен, оның салдары туралы аз ойлануымен, құқық қорғау органдарына аз көңіл бөлуімен түсіндіріледі. Дегенмен, террористердің жасын сипаттау кезінде террористік әрекеттерді жасайтын немесе ұйымдастыратын адамның белгілі бір дағдылары болуы керек екенін ескеру қажет, бұл психикалық тұрғыдан қалыптасқан ересек адамдардың қылмыстың бұл түрін жасағанын көрсетеді [4].

Террорлық әрекеттерге қатысы бар адамдардың көпшілігінің білімі жоқ немесе орта мектептің бірнеше сыныптарымен шектеледі. Орта, арнаулы орта немесе жоғары білімі бар адамдар көбінесе лаңкестік әрекеттерді ұйымдастырушылар мен жетекшілер ретінде әрекет етеді.

Лаңкестердің жетекшілерінің арасында негізінен өзімшіл және зорлық-зомбылық қылмыстары, сондай-ақ бандитизм үшін сотталған бұрын сотталғандар бар. Жалпы лаңкестікке келген лаңкестердің арасында кәсіби қылмыскерлер онша көп болмаса, лаңкестік әрекеттер шеңберінде де солай істеуді жалғастырыңыз.

Лаңкестердің көпшілігінің тұрақты жұмыс орны жоқ, сондықтан олар тұрақты табыс көзінен айырылады.

Террористтің халықпен байланысы өте шектеулі, бірақ лаңкестікпен кәсіби түрде айналысатын адамдармен байланыс қарқындылығы артып келеді. Мұндай қоғамда террорист маңызды және тұрақты орын алады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардың барлығынан террорист тұлғасының криминологиялық сипаттамасы күрделі міндет болып табылады, оның күрделілігі терроризм сияқты құбылыстың көп позициялық сипатымен және тұлға тұлғасының әмбебаптығымен анықталады. Террористтің қылмыстық мінез-құлқының тереңдігін түсіну терең және жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Осының барлығы қылмысты ашуға ғана емес, терроризм қаупінің күшеюі жағдайында өте маңызды болып табылатын мұндай мінез-құлықтың алдын алуға және түзетуге көмектеседі.

Қылмысты үлкен сан заңына бағынатын жеке қылмыстық әрекеттердің жиынтығы ретінде сипаттауға болады. Қылмыстарды біртекті топтарға бөлудің көптеген критерийлері бар: жынысы, жасы, соттылығының саны және т.б. Мұндай критерийлерге қылмысты жасау әдісі (мысалы, зорлық-зомбылық) және мотиві (мысалы, кек алу) жатады. Сондықтан зорлық-зомбылық қылмыстары мен терроризм дербес топқа бөлінді.

Террорлық әрекеттерді жасайтын адамдарды терең зерттеу үшін олардың бойында не бар екенін танып, ажырата білу қажет. Бұған белгілі бір дәрежеде лаңкестер арасында жиі кездесетін кейбір жағымсыз жеке қасиеттерді зерттеу кіреді.

Террористер – қылмыстық қарым-қатынастар шеңберін кеңейтуге, оған жаңа адамдарды тартуға, террористік актілерді жасаудың қылмыстық тәжірибесін осындай адамдарға беруге, сол арқылы қылмыстық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың сақталуын және қолдауын қамтамасыз етуге тырысатын, террористік қылмыстар жасаған қылмыстық әлем өкілдері. бірінші кезекте террористік қылмыстық ортаны біріктіруге бағытталған [5].

Сонымен қатар, кейбір адамдар үшін лаңкес – қылмыскер, қанішер, өркениетті қоғамға қарсы шыққан діннен безген адам болса, енді біреулер үшін ол өз халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін күрескен, жанын қиған шейіт. сенімін растайды.

Әрине, адамдар террорист болып тумайды және бірден емес. Террористік ұйымға кіру жеке тұлғаның әлеуметтенуі арқылы жүзеге асырылады, бұл адамның әлеуметтік ортаға ену, әлеуметтік ықпалдарды меңгеру, әлеуметтік және топтық құндылықтар жүйесімен танысу процесін білдіреді. Жеке тұлғаның әлеуметтенуі іс-әрекеттің белгілі бір стратегиясын жасау процесін, субъектінің күштері мен мүмкіндіктерін жұмылдыру процесін қамтиды.

Террористерді әртүрлі белгілері бойынша жіктеу әлеуметтік-психологиялық себептердің, мемлекеттердің мәдени және ұлттық дәстүрлерінің, әлеуметтік құрылымының және басқа да көптеген факторлардың, терроризм құбылысының көрініс беру формаларының әртүрлілігіне байланысты өте күрделі міндет болып табылады.

Террористтің әмбебап әлеуметтік-психологиялық портретін жасау мүмкін емес болып көрінеді, дегенмен ғылыми әдебиеттерде мұндай портреттің көптеген нұсқаларын табуға болады. Біздің ойымызша, С.У.Дикаев «террористер арасында жасы, жынысы, діні әртүрлі, партияға жататын, ақыл-ойы, психикалық дамуы, материалдық жағынан қамтамасыз етілуі және т.б. бар адамдар бар» деп өте дәл ескертеді. және т.б.». Осыған байланысты террористке тән жалпы сипаттар, сипаттар, жеке қасиеттері туралы айту қиын. Террорист тұлғасы тұлға дамуының әртүрлі тетіктерінің әсерінен ғана емес, жеке тұлғаның негізгі құндылық бағдарларын анықтайтын белгілі бір әлеуметтік-мәдени ортаның әсерінен де қалыптасатынын есте ұстаған жөн [6].

Сондай-ақ, кез келген сипаттамада террористтің жеке басының қалыптасуына әсер ететін факторлардың бір тобына (мысалы, діни) назар аударуға болмайтынын ескеріңіз.

Терроризм құбылыс ретінде бір сәтте пайда болған жоқ, бірақ белгілі бір лаңкестік акт, кейде өте ұзақ уақытқа дайындалады, демек, терроризмнің «негізі» күрделі әлеуметтік және жеке процестерде жатыр деп айта аламыз. Терроризмнің себептері де қоғамдық дамудың ерекшеліктерінде, әртүрлі топтық құбылыстарда және, әрине, жеке сипаттамаларда жатыр. Сондықтан типтік террористті елестету өте қиын, әсіресе қазіргі әлемде бар терроризмнің түрлері мен формаларының алуан түрлілігін қарастырғанда. Халықаралық терроризм сияқты құбылыстың таралуына қарамастан, терроризмнің айтарлықтай аймақтық айырмашылықтары бар, бұл террористтің жеке басының ерекшеліктері туралы айтқанда, белгілі бір субъектінің террористік әрекеттің қандай түріне қатысатынын есте сақтау маңызды екенін білдіреді.

Соңында айта кететін жайт, террористік құрылымның ішінде әр түрлі тұлғалық ерекшеліктері бар қатысушылар болуы мүмкін және олардың «рөлдері» мен функциялары осы айырмашылықтарға байланысты анықталады» мен функциялар анықталатын. Негізгі «рөлдер» - ұйымдастырушы және/немесе көшбасшы, олар идеолог ретінде де қызмет ете алады (бір жағынан, ұйымдастырушы көшбасшы ретінде әрекет ете алады, екінші жағынан, топты ұйымдастырушы және оның жетекшісі әртүрлі адамдар болуы мүмкін). белгілі бір кезеңдерінде; белгілі бір қылмысты ұйымдастырушы және орындаушылар [7]. Террористтің жеке басы көбіне террористік актіні жасау тәсіліне, атап айтқанда, оның нақты біліміне, дағдысына және қабілетіне, жарылыс жасаған тұлғаға байланысты. , мысалы, «жарылысты дайындауға және жасауға байланысты әрекеттерді орындау үшін арнайы білімнің, дағдылардың және дағдылардың тұтас кешені болуы керек». әрекет ету тактикасындағы үлгіні қоспағанда, жарылғыш құрылғылардың әртүрлі түрлерін қолдану арқылы қол жеткізілетін тосын факторды есептеңіз, әрекеттің ең қолайлы орны мен уақытын таңдау арқылы қол жеткізіледі [9].

Терроризмді қылмыстық кәсіпкерлік ретінде пайдаланып және шектен тыс кіріс алу, билік пен саяси ықпал ету мақсатында терроризм идеологтары террористік ұйымдардың және Қазақстан Республикасының аумағындағы террористік сипаттағы қылмыстардың жетекшілері болып табылады.

Лаңкестердің көпшілігі ер адамдар. елдерге жанкешті орындаушылар («Терроризмде айсбергке жанкештілердің рөлі беріледі («Алланың қалыңдығы», «иттің жесірлері»). Кейбір лаңкестік актілерде террорист әйелдердің саны қылмысқа қатысушылардың жартысына жетуі мүмкін [10].

Лаңкестердің арасында кәмелетке толмағандар көп, негізінен ер адамдар (10%-ға дейін). Сонымен қатар, екі жыныстағы кәмелетке толмағандарды террористік қылмыстарды ұйымдастырушылар, әдетте, қатардағы орындаушылар немесе көмекшілер ретінде пайдаланады [11].

Лаңкестік әрекеттерді жасаушылардың көпшілігі ислам дінін қабылдағандар, уахабизмді (сунниттік исламдағы аса реакциялық діни-саяси экстремистік бағыт) жақтаушылар, саналы түрде заңсыз қарулы топтарға қосылған, барлау және диверсия бойынша әскери және діни дайындықтан өткен адамдар. Қазақстан Республикасының аумағында немесе одан тыс жерлерде орналасқан лагерьлер.

Террорлық актілерді нақты тұлғалар жоспарлайды және жүзеге асырады, сондықтан террористік қылмыстарды тергеу, жедел іздестіру шараларын жүргізу кезінде, сондай-ақ террористермен келіссөздер жүргізу қажет болған кезде террористтің жеке басының ерекшеліктері туралы ақпарат өте маңызды.

Террористтің жеке басын талдамай-ақ, қазіргі әлемнің осы қауіпті және аса жойқын құбылысымен күресу бойынша тиімді ұсыныстар әзірлеу мүмкін емес.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Витюк В.В. Қазіргі қақтығыстар аспектісіндегі терроризмнің кейбір мәселелері // Әлеуметтік қақтығыстар: сараптама, болжау, шешу технологиясы. М. 2006. бет. 53-55.
2. Ольшанский Д.В. Терроризм психологиясы. М.: Екатеринбург, 2002. 496 бет.
3. Треинин А.Н. Кеңестік қылмыстық құқық бойынша қылмыс құрамы- Мәскеу: Госюриздат, 1951. 388 бет.
4. Мусаелян М.Ф. Террорлық әрекет: қылмыстық-құқықтық аспект. М.: Юрлитинформ. 2009. 201 бет.
5. Мусаелян М.Ф. Қылмыскер тұлғасының криминологиялық-психологиялық сипаттамасы // Қазіргі құқық. 2010. № 8. бет. 116.
6. Дикаев С.У. Террор, терроризм және террористік сипаттағы қылмыстар (криминологиялық және қылмыстық-құқықтық зерттеулер. С.-Пб.: Заң орталығы баспасы, 2006. 271 бет.
7. Бельский А.И. Террорист тұлғасын криминологиялық зерттеу // Құқық қорғау қызметінің мәселелері. 2012. № 1. бет. 9.)
8. Безниско М.О. Терроризмнің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамасы // Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар. 2013. № 4. бет. 188.
9. Кондраков Н.С., Крашенников С.С., Куликов Н.И. Ішкі істер органдарының терроризмге әлеуметтік-құқықтық бақылауы: Криминологиялық аспект. Мәскеу: Ресей Ішкі істер министрлігінің Мәскеу университеті, 2009. бет. 48.
10. Латышева М. Террорист әйелдер. Мәскеу: Эксмо, 2008. бет. 28.
11. Казакова В.А. Террористік сипаттағы қылмыстарды жасауға қатысу / В.А. Казакова // Қарулы Күштердегі құқық. 2008. № 4. бет. 19.

Автор туралы мәліметтер

Балымов Ерлан Қуанышұлы – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция подполковнигі.

Танатарова Інжу Бахытқызы – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Кадр саясаты бөлімінің инспектор-психологі, полиция аға лейтенанты.

Балымов Ерлан Куанышевич – заместитель начальника Актюбинского юридического института имени М. Букенбаева Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор PhD, подполковник полиции.

Танатарова Инжу Бахытқызы – инспектор-психолог отдела кадровой политики Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Букенбаева, старший лейтенант полиции.

Balimov Yerlan Kuanyshovich - deputy head of the Aktobe Law Institute named after M. Bukenbaev of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, PhD, Lieutenant Colonel of the police.

Tanatarova Inzhu Bakhytyzy - inspector-psychologist of the Personnel Policy Department of the Aktobe Law Institute named after M. Bukenbaev of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, Senior Lieutenant of the police.

Г.Н. Рахимова¹, Т.К. Акимжанов²
¹Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан
²Туран университеті, Алматы, Қазақстан

ЖАЗАНЫҢ МАҚСАТТАРЫ МЕН ТИІМДІЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Ғылыми зерттеу пәні кез-келген қоғамның маңызды әлеуметтік-құқықтық институты ретінде қылмыстық жаза болып табылады. Зерттеу қылмыстық жазаның алдына қойылған шынайы мақсаттарды анықтау, сондай-ақ қолданылуы сотталғандардың түзеу процесіне неғұрлым тиімді әсер ететін құралдар кешенін анықтау мақсатында жүргізілді. Жұмыста қылмыстық жазаның мәні мен мақсаттары, жазаның тиімділігі туралы ғылыми әдебиеттерде ұсынылған пікірлері қарастырылады.

Әдетте, құқықтық әдебиеттерде қылмыстық жазаның тиімділігінің әртүрлі анықтамаларын кездестіруге болады. Авторлар бұл мәселені қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару аспектілерінде, яғни жазаны тағайындау мен орындаудың тиімділігі ретінде зерттейді. Мұндағы жазаның тиімділігі оның алдына қойылған мақсаттың сәттілігімен анықталады. Соңында автор жазаның тиімділігінің осы түрлерін жүйелі түрде зерттеу ғана жазаның нәтижелілігін анықтап, заңнамада белгіленген қылмыстық жазалардың мақсатына жетуге мүмкіндік береді деген қорытындыға келеді.

Кілт сөздер: жаза, жаза мақсаты, жазаның мәні, жазаның мазмұны, жазаның тиімділігі, жазаны орындаудың тиімділігі.

Достижение целей и эффективности наказания

Предметом исследования является уголовное наказание как важнейший социально-правовой институт. Исследование проводилось с целью выявления истинных целей, поставленных перед уголовным наказанием, а также выявления комплекса средств, применение которых наиболее эффективно влияет на исправительный процесс осужденных. В работе содержится представлений, представленных в научной литературе о сущности и целях уголовного наказания, о его эффективности в определении цели уголовного наказания.

Как правило, в юридической литературе можно встретить различные определения эффективности уголовного наказания. Авторы исследуют этот вопрос в уголовно-правовом и уголовно-исполнительном аспектах, то есть как эффективность назначения и исполнения наказания. Эффективность наказания здесь определяется успешностью поставленной перед ним цели. В конце авторы приходят к выводу, что только системное изучение этих видов эффективности наказания позволит определить результативность наказания и достичь поставленных целей уголовных наказаний, установленных законодательством.

Ключевые слова: наказание, цель наказания, сущность наказания, содержание наказания, эффективность наказания, эффективность исполнения наказания.

Achieving the goals and effectiveness of punishment

The subject of the study is criminal punishment as the most important socio-legal institution. The study was conducted in order to identify the true goals set before the criminal punishment, as well as to identify a set of tools, the use of which most effectively affects the correctional process of convicts. The work contains the ideas presented in the scientific literature

about the essence and purposes of criminal punishment, about its effectiveness in determining the purpose of criminal punishment.

As a rule, various definitions of the effectiveness of criminal punishment can be found in the legal literature. The authors investigate this issue in criminal law and penal enforcement aspects, that is, as the effectiveness of the appointment and execution of punishment. The effectiveness of punishment here is determined by the success of the goal set for him. In the end, the authors come to the conclusion that only a systematic study of these types of punishment effectiveness will allow to determine the effectiveness of punishment and achieve the goals of criminal penalties established by law.

Keywords: punishment, the purpose of punishment, the essence of punishment, the content of punishment, the effectiveness of punishment, the effectiveness of punishment.

Кіріспе. Біздің елімізде, Қазақстан Республикасының тұңғыш Президентімен Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының үш тұжырымдамасы бекітілген болатын: біріншісі– 2002 жылдан 2010 жылға дейінгі кезеңге [1], екіншісі – 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі аралықта [2], үшіншісі – 2020 және 2030 жылдар аралығында.

Қазақстан Республикасымен жүргізіліп отырған құқықтық саясаттың ішінде қылмыстық саясат маңызды орынды алады, себебі ол құқықтық мемлекетті құрудың негіздерін қорғауды қамтамасыз етеді. Бұл туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында, мемлекеттің құқықтық саясатының маңызды буыны қылмыстық саясат болып табылады, оны жетілдіру қылмыстық, қылмыстық-процестік және қылмыстық атқару құқығын, сондай-ақ құқықта қолдануды кешенді, өзара байланыста түзету арқылы жүзеге асырылады деп барынша нақты жазылған.

Қылмыстық құқықтың қазіргі жай-күйін бағалай отырып, тұтас алғанда оны серпінді дамыту қамтамасыз етілді деуге болады. Қолданыстағы Қылмыстық кодекс - қылмысқа қарсы күрестің, адамның құқықтары мен бостандықтарының, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қылмыстық-құқықтық қорғаудың жеткілікті пәрменді құралы[2].

Сонымен бірге, қылмыстық саясаттың мазмұны мен демократияландыру саласында болып жатқан үрдістердің арасында тікелей байланысты орнату қиын емес. Қоғам қаншалықты демократиялы болса, ондағы жүргізілетін қылмыстық саясат соғұрлым ізгілі болады. Ал бұл құқықтық мемлекеттің қалыптасуының дәлелі болып табылады.

Мемлекетсоңғы жылдары Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөліміне енгізілген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген құрамдарын қылмысқа жатқызу немесе қылмыс қаратынан алып тастау арқылы, ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жазаны қатаңдату және онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны әлсірету арқылы өзінің қылмыстық саясатында алға қойылған мақсаттарын шешуге мүмкіндік беретін, орта жолды табуды көздеп отыр.

Құқықты түсінудің заманауи тұжырымдамасында, құқық қорғау органдарының құқық қолдану қызметінің тиімділігі мен сапасын арттыру ғана емес, сонымен бірге азаматтық қоғамның сенімі мен қолдауына ие болуға мүмкіндік беретін идея ұсыну маңызды.

Сондықтан Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық саясаты, алдағы келесі он жылда осы салада мемлекет жүргізіп отырған саясаттың сабақтастығын қамтамасыз етуі және сонымен бірге оны әрі қарай жетілдіру үшін, оның ішінде жаза түрін қолдану мәселелерін шешуде жаңа инновациялық тәсілдерді іздеуді қажет етері анық.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-локикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды.

1) Тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формалды-логикалық әдіс – қылмыстық жазаның мәні мен мақсаттары, жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан-жақты, тереңірек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Негізгі бөлім. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру және сотталған адамды түзеумен қатар, қылмыстық заңның мақсаттарының бірі сотталған адамдар тарапынан да, сондай-ақ үшінші тұлғалар тарапынан да қылмыстарды ескерту болып табылады.

Қырғыз Республикасы мен Ресей Федерациясы заң шығарушыларының осы мәселеге қатысты ұстанымы қызықты. Мәселен, Қырғыз Республикасы ҚК-нің[3] 43-бабының 1-бөлігіндегі жазаны мәжбүрлеу шарасы ретінде айқындай отырып, жаза ұғымы мен мақсаты, заң шығарушы жақшада «жазалау» (қара) сөзін көрсетті, бұл, біздің ойымызша, жазаның мазмұнын анағұрлым дәлірек көрсетеді.

Сонымен қатар, осы баптың 3-бөлігінде Қазақстан заңнамасындағыдай жазаның дене азабын келтіруді немесе адам қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейтіні[4] көрсетілген.

Қазақстан және Қырғыз қылмыстық заңдарына қарағанда, Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің [5] 43-бабында жаза ұғымы мен мақсаты, біздің ойымызша, өте дұрыс, онда бапта «жазаның дене азабын келтіруді немесе адам қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді» деген тұжырым қамтылмайды.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында бекітілген жаза мақсаттарын тұжырымдау жаңа ҚР ҚАК[6]4-бабының Қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары мен міндеттері 1 және 3-бөліктерінде де көрініс тапты. ҚР ҚАК-нің мақсаттары әлеуметтік әділдікті, сотталған адамның түзелуін және сотталған адамның және басқалардың жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуды қамтамасыз ету екендігі белгілі.

Қазақстанның қылмыстық заңнамасында осындай тұжырымдардың болуы себебінен жазаларды орындау ретінде құқық қолданудың маңызды және жауапты кезеңін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ІІМ қылмыстық-атқару жүйесі, үкіметтік емес ұйымдар, құқық қорғаушылар мен адвокаттар тарапынан бұқаралық ақпарат құралдарында жиі сынға ұшырады. Мысалы, Қазақстанда әйгілі, оқылатын және өте танымал «Время» газетінің беттерінде газет тілшісінің сауалдарына жауап беру барысында РРІ (Халықаралық түрме реформасы) Орта Азия жөніндегі өңірлік директоры Азамат Шамбилов 2017 жылғы наурызда біздің қылмыстық-атқару жүйесіне теріс баға беріп, «ІІМ және ҚАЖК басшылығы жоғары мінберден кейбір колониялар халықаралық стандарттарға сай келеді дегенге сенбейтінін, сондай-ақ әлемнің алдыңғы қатарлы 25 елінде болып, олардың түрме жүйесінің тәжірибесін зерттегенін, еліміздің бірнеше аймақтарында болып, Қазақстанда мұндай мекемелер жоқ екенін жауапкершілікпен мәлімдейтінін, ал олар пайда болуы үшін, ҚАЖК-ны ІІМ-ден шығару қажет екендігін» жазады [7].

Құқық қорғаушы А.Шамбилов Қазақстанда жазаны орындайтын органдардың қызметін сынай отырып, бірінші кезекте Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық және Қылмыстық-атқару заңнамаларының талаптарының жоғарыда көрсетіліп кеткендей, «жазаның дене азабын келтіруді немесе адам қадірін қорлауды мақсат етпейді» деген ережелердің көрінеу орындалмайтынын алға тартқан.

Қылмыстық атқару мекемелерінің қызметтерін соттық, ведомстволық, мемлекеттік бақылау және қадағалаумен қатар қоғамдық бақылау тетіктері (механизмі) Қылмыстық-атқару заңнамасымен (7,8-тараулар) бекітілген. Десек те, егер іс-тәжірибеде қылмыстық жазаның орындалуын бақылаудың жай-күйі формальды сипат алмай, іс-жүзінде тиімді іске асырылса, жоғарыда аталған қайшылықтардың жойылу мүмкіндігі артар еді. Қоғамда адам құқықтарын қамтамасыз етуде заңды шараларды тек нормативтік актілермен заңдастырумен шектелмей, оның іске асырылуы үшін құқықтық мәдениет пен құқықтық санасы жоғары, еліміздің патриоты бола алатын азаматтарымыздың белсенділігі қажет-ақ.

Қылмыстық жазаға қатысты әртүрлі аспектілерді айқындаудың заң шығару және құқық қолдану тәжірибесінде маңызы ерекше. Сондықтан да ол арнайы және қылмыстық құқықтың жалпы теориялық аспектілерін зерттеген ғалымдардың назарына ілікті. Барлық зерттеушілер дерлік қылмыстық жаза түсінігін анықтауға тырысқан болатын. Қылмыстық құқық доктриналарында жаза туралы теориялар тарихи даму барысында қалыптаса алды.

Жазаның тиімді қолжеткізу үшін ең алдымен қарастырылған жазаның түсінігі мен мазмұнының қисынды жалғасы болып табылатын қылмыстық жаза мақсатының шынайы мазмұнын тұжырымдап анықтап алу қажет.

Кінәліні жасаған әрекеті үшін жазалағанда жазаның мазмұны жасалған қылмыстың ауырлығына сәйкес келуі тиіс. Сонда әлеуметтік әділеттілік пен қылмыстық заңнаманың алдын алу рөлі қамтамасыз етіледі.

Аталған жағдай мемлекетіміздің қылмыстық саясатын толық іске асыруды қамтамасыз етеді және осы мәселедегі пікірталастарды барынша жоққа шығарады деп есептейміз, өйткені көбінесе қылмыстық жазаның шынайы мазмұнын көрсетеді.

Сотталған адамды жазалау арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру жалпы қоғамға және атап айтсақ, жәбірленушіге қатысты жүзеге асырылады. Қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік мүмкіндігінше қалпына келтіріледі: мемлекет айыппұлдармен, мүлікті тәркілеумен, сотталғандар бас бостандығынан айыру жазасын өтеу кезінде орындайтын мәжбүрлі еңбекпен және басқа да жаза түрлерімен келтірілген залалды ішінара өтейді; азаматтар мемлекеттің қылмыскерді жазалай алатынына және оны заңға сәйкес, ұтымды және әлеуметтік-психологиялық себептерге, яғни гуманизм, пропорционалдылық, тиімділік принциптерін ескере отырып жазалайтынына сенім білдіреді. Әлеуметтік әділеттілік, жәбірленушіге қатысты, оның қылмыспен бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау арқылы қалпына келтіріледі. Осы мақсатты жүзеге асыра отырып, бас бостандығынан айыру түріндегі жаза келтірілген зиянды өтеу мүмкіндігін және мүмкіндігінше белгілі бір шекте сотталған адамның құқықтары мен бостандықтарын айыру немесе жасалған қылмыс нәтижесінде төзуге мәжбүр болған жәбірленушінің азаптарына сәйкестігін қамтамасыз етуі керек. Сонымен қатар, жаза сотталушыға азап шегу мақсатын қоймайтынын есте ұстаған жөн.

Сотталғанды түзету қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу мақсатына сәйкес келеді. Бұған сотталған адам жаңа қылмыстық құқық бұзушылық жасамаған кезде қол жеткізіледі. ҚР Қылмыстық Кодексіне сәйкес, сотталғанды түзету мақсаты сотталғанды еңбекке адал көзқарас, заңдарды дәл орындау, адам жатақханасының ережелерін құрметтеу рухында қайта тәрбиелеу сияқты нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған емес, дегенмен ол сотталушының жеке басын және әлеуметтік байланыстарын оң өзгертудің кез-келген заңды және ақылға қонымды құралдарын қолдануды қарастырады.

Осы мақсатқа жету үшін, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу үшін жаза сотталушыға басқа құқықтық және құқықтық емес құралдармен қатар ықпал етуді керек етеді. Әлбетте, жаза тиімді болғаны абзал.

Ал жазаның тиімділігі ұғымының түсінігіне келсек, ол әрқелкі. Мысалы, А.М. Яковлев жазаның тиімділігі қоғамның нақты қауіпсіздік дәрежесі деп есептеді [8, 102 б.]. Ал кеңестік заңгерлердің көпшілігі үшін қылмыстық жазаның тиімділігі оның мақсаттарына жетумен тығыз байланысты (мысалы, М.Д. Шаргородский [9, 60 б.], А.Е. Наташев [10, 4 б.] және т.б.)

Іс жүзінде сотталған адамның түзелуіне қолжеткізу қиын шара. Осы тұста А.П. Ракицкийдің: «Кез - келген процестің тиімділігі түпкілікті нәтижеге деген ұмтылыстың көрсеткіші, бірақ нәтиженің өзі емес, оған бағыттың дұрыстығы, дәлдігі (түпкілікті нәтиже)» деген пікірімен келіскен жөн [11, 315 б.]. Қылмыстық жазаның тиімділігін бағалау кезінде дәл осы көзқарасты негізге алған дұрыс шығар.

Қылмыстық заңнаманың Ерекше бөлігіндегі санкцияларды бірнеше үлгіде берілуін қылмыстық жазаның тиімділігін қамтамасыз етудің амалы ретінде қарастыруға болады. Онда қатысты-анықталған (жоғары және төменгі жазаны көрсете отырып, жазаның мөлшерін белгілі бір шекте белгілейтін санкциялар), сілтемелік (осы баптың диспозициясында

сипатталған жасалған әрекет үшін жазаның түрі мен мөлшері айқындалмаған санкциялар, ал жасалған әрекет ҚР ҚК басқа бабының санкцияларында көзделген жазаға жататыны көрсетіледі), баламалы (негізгі жазаның екі және одан да көп түрін не қосымша жазаның бірнеше түрін қамтитын санкциялар) санкциялар бар. Сот олардың ішінен біреуін негізгі және қажет болған жағдайда қосымша ретінде таңдайды. Ерекшелік- бұл анықталған санкциялар, яғни жазаның бір түрі және оның нақты мөлшері категориялық түрде белгіленетін санкциялар.

Жазаны айқындау кезінде жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекеттің сипаты, оның қоғамға қауіптілік дәрежесі, оның ішінде ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлар, кінәлінің жеке басы, сондай-ақ кінәліні жазалаудың отбасының материалдық жағдайына әсер етуінің салдары және оның түзелуі ескеріледі.

Заңға сәйкес тағайындалған жазаның өзі автоматты түрде санкцияның жетілдірілуін немесе оның тиімділігін қамтамасыз ете алмайды. Санкция (жалпы жаза) тиімді болуы мүмкін, бірақ бұл мүмкіндікті жүзеге асыру бірқатар мән-жайларға тікелей байланысты болып келеді.

Қылмыстық заңның санкциясындағы шектерді неғұрлым толық анықтау оның сәтті қолданылуын едәуір жеңілдетіп, оның тиімділігін арттыруы әбден мүмкін. Мұнда әлеуметтік қажеттілікті ескеру де маңызды. Санкциядағы жазаның жоғарғы және төменгі шектері, осы жазаның балама түрлері және, сайып келгенде, жазаның тиімділігі мәселелері заң әдебиеттерінде талқыланады.

Жазаның параметрлерін айқындау жазаланушының жазасын нақтылауға, жазаның мақсатының іске асырылуына, оның тиімділігін арттыруға ықпал етеді [12, 248 б.].

Іс-тәжірибеде қылмыстық жазаны тағайындау барысында жаза тиімді болу үшін ізгіліксіздікке бет бұруды көздеу қажеттігі соңғы уақытта жиі қозғалуда. Осы тұста жазаның әлеуметтік мәнге ие болуы өте маңызды. Шындығында, қылмыстық іс-әрекеттің салдарынан денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтыруды, жәбір көрген азаматқа денсаулығы қалыпқа келгенше көмек беру сынды міндетті жүктей отырып, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру туралы айтуға болар еді [13, 14 б.].

Сонымен қатар, қолданыстағы қылмыстық заңнамаға жазаның тәуелсіз түрлері ретінде жер аудару және жер айдауға (высылка) жіберуді енгізуді жөн көрген ұсыныстарды кездестіреміз [14]. Жазаның бұл түрін мысалы, экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін сотталған адамдардың осындай санатына қолданған жөн.

Жазаның тиімділігі және жазаны орындаудың тиімділігі ұғымдары өзара ұштасып жататын ұғымдар. Алғашқысы - қылмыстық құқық, соңғысы – қылмыстық-атқару ғылымдарында қолданылады. Жазаны орындаудың тиімділігі жалпы проблеманың бір бөлігі болып табылады, оған қылмыстық-құқықтық нормалардың, сондай-ақ жасалған қылмыс үшін заңнамада қарастырылған санкциялардың тиімділігі, үкімдердің әділдігі және т.б. кіреді.

Мысалы, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындаудың тиімділігі түзету дәрежесін анықтайтын жиынтықты құрайтын көптеген факторларға байланысты. Оларға: қамаудағыларға сыйақы беру сипаты; әртүрлі сипаттағы қылмыс жасаған адамдарды бірлесіп ұстау қағидаттары; хат алмасуға және кездесуге шектеулердің орындылығы, шегі; шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі мен негіздері; бас бостандығынан айырудың қысқа және ұзақ мерзімдеріне сотталғандарды бірлесіп ұстауға жол беру; тұтастай алғанда, бас бостандығынан айырылған адамдардың құқықтық мәртебесі жатады; сотталғандардың көркемөнерпаздар ұйымдары мен ұжымдары қызметінің принциптері, сипаты мен шекаралары; бас бостандығынан айыру орындарындағы жазалар мен көтермелеулердің сипаты және басқалар жатады.

Сотталғандарды түзеу мақсатына қол жеткізілуін бағалаудың көрсеткіші ретінде олардың жазадан босатылғаннан кейінгі мінез-құлқын жатқызуға болады [15, 604б.].

Қылмыстық жазаны орындау процесінде негізінен екі мақсатқа аса мән беріледі: сотталғандарды түзету және жазасын өтеп жатқан адамдардың жаңа қылмыстық құқық бұзушылықты жасауына жол бермеу.

Шын мәнісінде қылмыскерлерді қорқытудың түзетушілік ықпалы болады. Мысалы, бас бостандығынан айыру орындарына түсер алдында қобалжып, бойларын үлкен қорқыныш билейтінін сотталғандар жиі мойындайды. Бірақ та бірнеше рет б.б.а. орындарына түскен сотталушының бойы біртіндеп жазаға үйреніп кетері сөзсіз.

Жаза жалпы мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді. Қылмыскерді қорқынышы арнайы және жеке алдын алу функциясын күшейтетін түзетуге бағытталған ықпал ету шарасы болып табылады.

Жеке профилактика, сонымен қатар, әлеуметтік қауіпсіздік шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылады, атап айтсақ, құқық бұзушы қоғамнан оқшауланып, құқыққа қайшы әрекеттерді жалғастыруына кедергі келтіру үшін қатаң бақылауда ұсталады.

Қорытынды. Ғылыми еңбектерде жазаны жүзеге асыру үрдісі түрлі аспектілерде талданғандықтан, жазаның мәні жайлы бірыңғай түсінік алу мүмкіндігі қиын. Дегенмен де жазаның мәнісі ауқымды әлеуметтік-құқықтық түсінікті берсе, ал оның мазмұны тар мағынада қылмыстық құқықтық тұрғыда сотталушыға нақты құқықтық шектеулер жасауды білдіреді. Ол қылмыстық жазалаумен байланысты басқа да мәселелерді анықтау және талдау барысындағы қателіктерге жол бермейді.

Қылмыстық жазаны тағайындауда және орындау үрдісінде де тиімділік категориясына назар аудару қылмыстылықтың алдын алудың маңызды шарты болары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949 (Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 17 июня 2011 года. №102).[Электронный ресурс].- 2023.-URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1033528#sub_id=0 (дата обращения: 23.04.2023).

2 Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года.- № 858// «Казахстанская правда» от 27.08.2009 г.- № 205 (25949).

3 Асаналиев Т.А., Осмоналиев К.М., Супатаева Ж.Э. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Кыргызской Республики.- Бишкек: «ЮрИнфо», 2012.-С. 77-86.

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ (17.03.2023ж. өзгерістер мен толықтырулармен). [Электронный ресурс].- 2023.-URL: https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks.htm.

5 Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой. 24 мая 1996 года. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года [действующая редакция от 18.03.2023]. [Электронный ресурс].- 2023.-URL: <https://rulaws.ru/uk/>

6 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие [Текст]. - Новое изд. - Алматы : Издательство «Норма-К», 2019. - 100 с.

7 Шамбилов А., правозащитник: Председатель КУИС Базылбеков готов снять погоны. Газета «Время», 8 марта 2017 года.

8 Яковлев А. М. Об эффективности исполнения наказания / А. М. Яковлев // Советское государство и право. - 1964. - №1. - С. 99-103.

9 Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность / М.Д. Шаргородский. - Ленинград, 1973. - 160 с.

10 Наташев А.Е. Основы теории исправительно-трудового права / А.Е. Наташев, Н. А. Стручков. - Москва, 1967. - 191 с.

11 Ракицкий А.П. О критериях социально-экономической эффективности применения наказаний / А.П. Ракицкий. – Текст: непосредственный // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. – 2011. – № 4. – С. 315–318.

12 Челябинева Т. Б. Эффективность наказания путем ограничения свободы / Т. Б. Челябинева.- // Молодой ученый.- 2010.-№ 12 (23).-Т. 1.-С. 245-248.-[Электронный ресурс].- 2023.-URL: <https://moluch.ru/archive/23/2359/> (дата обращения: 25.04.2023).

13 Османова Г.Ж. Жаза түрі ретінде бас бостандығынан айырудың қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және әлеуметтік аспектілері: Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.- Алматы, 2021-183 б.

14 Байбек Ж.К. Криминологические, уголовно-правовые и социальные проблемы наказаний в Республике Казахстан: Аннотация дисс... на соиск.степ. докт.философии (PhD). - Алматы, 2019. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.enu.kz/downloads/noyabr/baibek-annotatsiya-rus.pdf> (дата обращения: 12.03.2023).

Авторлар туралы мәліметтер

Рахимова Гакку Нурлановна – Қонаев университетінің докторанты, педагогика ғылымдарының магистрі.

Акимжанов Талгат Курманович - «Тұран» университетінің құқық ҒЗИ директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ІІМ еңбек сіңірген қызметкері.

Рахимова Гакку Нурлановна– докторант Университет Кунаева, магистр педагогических наук.

Акимжанов Талгат Курманович - директор НИИ права университета «Туран», доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник МВД РК.

Rakhimova Gakku – master of pedagogical sciences, doctoral student Kunaeva University, master of pedagogical.

Akimzhanov Talgat Kurmanovich - Director of the Research Institute of Law of the University «Turan», Doctor of Law, Professor, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

С.А. Сейлханова¹, А.К. Батырбаев¹, С. М. Абижанов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы

АСА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН АДАМ ӨЛТІРУ ҚҰРАМЫНЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІНІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ІС-ӘРЕКЕТТІ САРАЛАУҒА ӘСЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасының заңнамасында аса қатыгездікпен адам өлтірудің объективтік жағының өзекті мәселелерінің біріне арналған. Мақалада автор аса қатыгездікпен адам өлтірумен тиімді күресу үшін осы қылмыстың негізгі және факультативті белгілерін дұрыс анықтаудың маңыздылығын қарастырған. Қылмыстың объективтік жағы мынадай негізгі белгілерден тұрады: әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік); қоғамдық қауіпті салдарлар; әрекет пен қылмыстық салдарлар арасындағы себеп-салдарлық байланыс. Осы негізгі белгілермен қатар, бұл қылмыстың саралануына факультативті белгілер әсер етеді: қылмыстың уақыты, орны, тәсілі, жағдайы, құралдары мен қарулары. Автор аса қатыгездікпен адам өлтіруді анықтаған кезде қылмысты ерекше қатыгез жолмен жасау фактісін анықтау жеткіліксіз деп санайды, яғни қылмыстың субъективті жағының белгісі ниет міндетті болып табылады.

Түйінді сөздер: объективтік жақ, адам өлтіру, аса қатыгездікпен адам өлтіру, қылмыс, ниет, орын, уақыт, жағдай, қылмыс құралдары, қылмыс қаруы.

Некоторые аспекты объективных признаков состава убийство свершенных с особой жестокостью и их влияния на квалификацию деяния

Статья посвящена одной из актуальных проблем уголовного законодательства Республики Казахстан объективной стороне особо жестокого убийства. В статье автор рассмотрел важность правильного определения основных и факультативных признаков этого преступления для эффективной борьбы с особо жестоким убийством. Объективная сторона преступления состоит из следующих основных признаков: действие (действие или бездействие); общественно опасные последствия; причинно-следственная связь между действием и преступными последствиями. Наряду с этими основными признаками на квалификацию данного преступления влияют факультативные признаки: время, место, способ, обстановка, средства и орудия совершения преступления. Автор считает, что при определении особо жестокого убийства недостаточно установить факт совершения преступления особо жестоким способом, т. е. признак субъективной стороны мотив является обязательным для установления данного вида убийства.

Ключевые слова: объективная сторона, убийство, убийство с особой жестокостью, преступление, мотив, место, время, обстановка, средства преступления, орудие преступления.

Some problems of the objective side of a particularly brutal murder

The article is devoted to one of the urgent problems of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the objective side of a particularly brutal murder, In the article the author considered the importance of correctly identifying the main and optional signs of this crime for effective combating a particularly brutal murder. The objective side of the crime consists of the

following main features: action (action or inaction); socially dangerous consequences; causal relationship between the action and the criminal consequences. Along with these main signs, optional signs affect the qualification of this crime: the time, place, method, situation, means and weapons of the commission of the crime. According to the author, when determining a particularly cruel murder, it is not enough to establish the fact of the commission of a crime in a particularly cruel way, i.e. the establishment of a sign of the subjective side of the crime is mandatory.

Keywords: Objective side, murder, murder with extreme cruelty, crime, motive, method, time, situation, tools, means.

Кіріспе. Қазіргі Қазақстан қоғамының ең өткір өзекті мәселесінің бірі - адам өміріне қарсы қылмыстар. Тіркелген қылмыстардың ішінде алдымен назар аударатын қасақана ауыр қылмыстар болып табылады. Олардың ішінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы адам өлтіруге ерекше мән береді. Адам өмірі Конституциямен ғана емес, қылмыстық заңнамамен де қорғалатын негізгі құндылық ретінде танылады, сондықтан да адам өміріне қарсы жасалған қылмыстар ең ауыр болып саналады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 17 бабында ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды деп көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 1-тарауы адамның өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға арналған, ал Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабының 2-бөлігінің 5) тармағы аса қатыгездікпен жасалған адам өлтіруге бағытталған ең ауыр қылмыстық әрекеттердің біріне жатады.

Негізгі бөлім. Сот төрелігін жүзеге асыру кезінде заңдылықты дәйекті сақтау үшін заңда қылмыс құрамының жекелеген белгілерін, оның ішінде объективтік жағын дұрыс және дәл сипаттаудың маңызы зор. Бұл белгілерді дәл және анық емес сипаттау қылмыстық жауапкершіліктің қажетсіз және зиянды кеңеюіне немесе қылмыстылықпен күресте сот құдалауының заңсыздығына әкелуі мүмкін [2, 596].

Адам өлтірудің қоғамдық қауіптілігі осы ауыр қылмыстың жасалуы нәтижесінде адамның конституциялық құқығы – оның азаматтығына, ұлттық және нәсіліне, шығу тегі мен жасына, әлеуметтік жағдайына, кәсібіне, денсаулық жағдайына, біліміне, зияткерлігіне қарамастан өмір сүру құқығы бұзылады. Адамның өмірі туғаннан бастап әркімге тиесілі ең маңызды табиғи әлеуметтік құндылықты білдіреді.

И.И. Карпецтің пікірі бойынша қоғамдық қауіпті ауырлататын жағдайлардың толық тізбесін беруге мүмкін емес [3, 386]. Біз жоғарыда айтылған пікірге толық қосыламыз, бірақта қылмыстық заңды тиімді және үнемді қолдану мақсатында қылмыстық заңда ауырлататын мән-жайлардың тізбесі, соның ішінде ауырлататын мән-жайларда адам өлтірудің тізбесі қылмыстық заңда толық көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 бабының 2 бөлігінде ауырлататын мән -жайларда адам өлтіруді саралау үшін негіздердің толық тізбесі қамтылады. Қылмыстық заңның осы нормасында саралау белгілерін қалыптастыру кезінде адамның өмірін қасақана айыруға бағытталған іс-әрекеттердің ерекше қауіптілігін болжайтын бірқатар түрлі факторлар ескерілген. [4,116].

Осындай мән-жайларға адам өлтірудің кейбір тәсілдері жатады. Аса қатыгездікпен адам өлтіру, бірінші кезекте мемлекеттің негізгі заңында бекітілген адамның ажырамас өмір сүру құқығына қол сұғады. Оның себебі адам өлтіру кезінде аса қатыгездік адамға ұзақ уақыт бойы физикалық және моральдық азап шегу арқылы көрінеді. Бұл қылмыстың объективтік жағының сараланған белгісі аса қатыгездікті қолдана отырып, адамның өмірін заңсыз айырудан көрінеді.

Қылмыстың объективті жағы келесі белгілерден тұрады: 1) іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік); 2) қоғамдық қауіпті салдар; 3) әрекет пен оның қылмыстық салдары арасындағы себептік байланыс.

Факультативті белгілері: уақыт, орын, тәсіл, жағдай, қылмыс жасау құралдары мен қарулары. Адам өлтірудің бұл түрі әрекет ету арқылы да, әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Әрекетсіздік кінәлі адамға қылмыстың алдын алу немесе қылмыстық нәтижені жоюға бағытталған белгілі бір әрекеттерді жасау міндеті жүктелген жағдайда орын алады.

Аса қатыгездікпен адам өлтірудің объективті жағын талдау кезінде әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстың сыртқы белгісі екенін ескеру қажет. Оның қоғамға қауіптілігі келтірілген зиянға байланысты, яғни жәбірленушінің өлімімен түсіндіріледі. Келтірілген зиян аса қатыгездікпен жасалған адам өлтірудің объективті жағының екінші белгісі ретінде материалдық қылмыс құрамы болады. Кінәлінің әрекеті нәтижесінде осындай зардаптың келмеуі қылмыстың аяқталуын жоққа шығарады және адам өлтіруге дайындалу немесе адам өлтіруге оқталу болған жағдайда Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 24 бабын қолданып саралауға жатады. Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстық құқық бұзушылықтың осы құрамына қатысты қылмыстық нәтиже туралы мәселе бірдей шешілмеген. С. В. Бородиннің пікірінше, аса қатыгездікпен адам өлтіру кезіндегі қылмыстық нәтиже жәбірленушінің өлімі емес, оны жасау кезіндегі аса қатыгездік болып табылады [5, 109б]. Осыған тікелей қарама-қарсы көзқарасты ұстанатын А. И. Стрельников, ол онымен келісе отырып, аса қатыгездікпен адам өлтіруде зардап адам өлімі болады, ал азап пен жан күйзелісі зардаптың қатарына кірмейді деп атап өтеді [6, 66б].

И.Ш. Борчашвилидің пікірінше адам өлтіру кезінде келтірілген жарақаттардың көптілігі, егер бұл ретте кінәлі адамның ниетімен жәбірленушіге ерекше азап пен қайғы-қасірет келтіру қамтылғаны анықталмаса, ҚР ҚК 99-бабы 2-тармағының 5) тармақшасы бойынша іс-әрекетті саралау үшін негіз болып табылмайды [7, 12б]. Біз жоғарыда аталған автордың ойымен толық қосыламыз және аса қатыгездікпен адам өлтіруді анықтауда қылмыстың объективтік жағының белгісі аса қатыгездік тәсілмен жасалған фактісін анықтау жеткіліксіз, яғни қылмыстың субъективтік жағының белгісі ниетті анықтау міндетті деп санаймыз.

А.Н. Ағыбаев аса қатыгездікпен адам өлтіруге, сондай-ақ жәбірленушінің оған жақын адамдардың: балаларының, ата-аналарының, қалыңдығының және т.б көзінше, кінәлінің өз әрекеті арқылы оларды ерекше күйзеліс пен қайғы-қасіретке әкелетінін біле тұрып, өлтіруіді жатқызады [8, 17б].

Объективтік жақ үшін себептік байланыс пен қылмыстық салдарларды анықтау маңызды. Себептік байланысты анықтау кезде, ең алдымен, келесі аспектілерден бастау керек: 1) өлім басталғанға дейін субъектінің әрекеті немесе әрекетсіздігі оның негізгі себебі болып табылады, өйткені оларсыз оның басталуы болмас еді; 2) әрекет немесе әрекетсіздік өлімнің басталуына нақты қауіп төндіреді. Іс-әрекет пен жәбірленушіге келген өлімнің арасындағы себептік байланыстың болмауы, өмірден айыру үшін толық қылмыстық жауаптылықты жояды не іс-әрекеттің өзге де саралануына әкеп соғады. Өлім келтіруге тікелей қасақаналықты анықтауда адам өлтіруге оқталу орын алады, ал жанама ниет болған кезде адам нақты келтірілген зиян үшін жауаптылыққа тартылады. Себеп (әрекет немесе әрекетсіздік) пен салдар (жәбірленушінің қайтыс болуы) арасындағы байланыстың болуы мен болмауы туралы мәселені қылмыс жасалған нақты жағдайсыз қарастыруға болмайды. Осыған байланысты, әрбір адам өлтіру ісі бойынша жәбірленушіге өлім келу белгілі іс-әрекеттің нәтижесі ретінде нақты жағдайда оның жасалғандығын анықтау қажет. Адам өлтірудің объективті жағын талдай отырып, жәбірленушінің өлімінің басталуын белгілі бір әрекет (әрекетсіздік) нәтижесінде болғандығын анықтап қана қоймай, сонымен бірге осы әрекеттің және келтірілген залалдың міндетті себептік байланысын, кездейсоқ келтірілген зияннан ажырата білу қажет.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 бабының 2 бөлігінде 5) тармағында заң шығарушы тек қатыгездікті ғана емес, аса қатыгездікті де көрсетеді. Әрбір

адам өлтіру жәбірленушіге белгілі бір қатыгездіктің көрінісі болып табылады. Өмірден айырудың барлық тәсілдерін алдын-ала аса қатыгездікке жатқызуға болады, оларды санау қиын. Сондықтан, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 11.05.2007 жылғы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» нормативтік қаулысының 10 тармағында аса қатігездік мына жағдайларда көрінеді: «адам өлтіру алдында немесе оны орындау процесінде жәбірленушіге азаптау, қинау немесе оны қорлау қолданылуы, кісі өлтіру кінәлі үшін әуелден жәбірленушіге ерекше күйзелістер мен қасіреттер (мысалы, жәбірленушіні өлер алдында ұрып-соғу немесе көптеген жарақаттар келтіру, ұзақ уақыт бойы азаптау, аса қиналыс тудыратын у пайдалану, тірідей өртеу, аязда жылы киімсіз қалдыру, астан, судан айыру және т.с.с.) келтіретін тәсілмен жасалуы» [9].

Осы тармақта соттар ерекше қатыгездікпен жасалған адам өлтірулерді саралау кезінде екі белгіні басшылыққа алуы керек екендігі түсіндіріледі: объективті (адам өлтіру әдісі, басқа да объективті жағдайлар) және субъективті (аса қатыгездікпен адам өлтіруді қамтыған кінәлі адамның ниеті). Бір қарағанда, белгілер заңды түрде анықталған және түсінікті. Алайда, іс жүзінде саралау әлі күнге дейін ерекше қатыгездікпен адам өлтіруді анықтайтын "кінәлінің аса қатыгездік көрінісі туралы басқа да мән-жайлар" ұғымының болуына байланысты қиындықтар туындатады. Егер адам өлтірудің өзі қатыгез қылмыс болса, адам өлтірудің қандай тәсілдерін аса қатыгез деп тану керек екендігі де түсініксіз болады. Кінәлілердің ерекше қатыгездігін көрсететін жоғарыда көрсетілген Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысындағы "басқа да мән-жайлар" деген ұғым түсіндіруді қажет етеді. Осыған байланысты басқа да мән-жайларды қылмыс құрамы тұрғысынан қарастыруға болады. Қылмыстық құқық ғылымы қылмыс жасау тәсілі мен жағдайынан басқа, қылмыс құрамының объективтік жағының факультативті белгілері ретінде қылмыстың қаруын, құралын, орны мен уақытын көрсетеді. Бұл тізім толық болып табылады және "басқа" немесе "өзгеде" мән - жайларға нұсқамайды, ал өзге мән-жайлар объективті сипаттағы мән-жайлар болғандықтан, қылмыс құрамының объективтік жағының тәсілі мен жағдайынан басқа, өзге де факультативтік белгілерін сипаттауға тиіс.

Сот практикасын талдау көрсеткендей, соттар аса қатыгездікті сипаттау үшін шешім шығарған кезде көбінесе қылмыс жасау құралдарын көрсетеді. Қылмыс жасау құралдарынан басқа, соттар ерекше қатыгездікті сипаттаған кезде қылмыс жасау қаруларының сипаттамасына да назар аударады. Құралдарды қолдану кінәлілердің әрекетіндегі ерекше қатыгездіктің көрінісін көрсетпейді, бірақ оларды дене жарақаттарын, сондай-ақ қарудың зақымдайтын қасиеттерін қолдану және жасалған әрекеттің кінәсін ескере отырып, сотқа кінәлі адамның іс-әрекетінде аса қатыгездіктің болуы туралы негізделген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге, аса қатыгездікті анықтау үшін соттар қылмыстың белгілі бір орнын немесе уақытын сипаттауға жүгінетінін атап өтуге болады.

Сонымен, кінәлінің ерекше қатыгездіктің көрінісін көрсететін "басқа" жағдайларға жататын орын немесе уақыт, қылмыс жасау қарулары немесе құралдары деп қорытынды жасауға болады. Сонымен, қылмыс жасау кезінде қолданылатын белгілі бір қару немесе құрал тәсілді сипаттайды, онымен аса қатыгездік байланысты болады. Қылмыс жасалған жердің немесе уақыттың мән-жайлары ерекше қатыгездікті куәландыратын қылмыс жасау жағдайын алдын ала анықтайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 99 бабы 2-бөлігі 5) тармағына сәйкес адам өлтірудің нақты саралануы "аса қатыгездік" деп нені түсінуге байланысты. Бұл анықтама бағалау санатына жататынын атап өткен жөн. Заң ғылымында "аса қатыгездік" ұғымына байланысты мәселелерге елеулі назар аударылған. Осыған қарамастан, осы анықтамаға және оны теория мен тәжірибеде түсіндіруге байланысты пайда болған көптеген мәселелер мамандардың бірдей емес пікірлерін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабының 2-бөлігіндегі 5) тармақтағы қатыгездік" терминін дәл анықтау керек. Осы мәселе бойынша қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде әртүрлі пікірлер айтылады. Айта кету керек, авторлардың көпшілігі

осы санаттар арасындағы айырмашылықты көрсетуге тырысады. Алайда, "қатыгездік" және "аса қатыгездік" ұғымдары бірдей деген көзқарас бар. Мысалы, Г. И. Чечель: "аса қатыгездік - бұл қатыгездік ұғымына қатысты әрекеттің жоғары сапалық және сандық жағы" дейді [10,146]. Оның пікірінше, "адам өлтірудегі ерекше қатыгездіктің" "заңды көрінісінің нысандарын" анықтауға назар аудару дұрысырақ деп көрсетеді.

Көбінесе, әдебиетте белгілі бір әрекетті "жай" немесе "ерекше қатыгез" немесе мүлдем қатыгез емес деп санау тек осы әрекетті жасаған субъектіге, оның әлеуметтік жағдайына, моральдық көзқарастарына, мәдениетіне және т. б. байланысты емес деген пікірді кездестіруге болады. Бұл мәселені шешу қоғамдағы моральдық-психологиялық атмосфераға және оның құндылықтарына, адамгершілік деңгейіне және жақсылық пен жамандық туралы идеяларға, адам жататын әлеуметтік топтағы зорлық-зомбылық шегіне байланысты. Сонымен, қылмыстық қатыгездікті зерттеу саласындағы маман Ю. М. Антониан қатыгез мінез-құлықты былай анықтайды: "басқа адамға қандай да бір мақсатқа жету үшін қасақана азап пен қасірет шектіру немесе осындай зиян келтіру, сондай-ақ субъект осындай салдарға жол берген немесе болжаған әрекеттер"[11, 156].

Ол жәбірленушіге қатысты қасақана жасалған әрекеттер ғана қатыгез болып саналады деген қорытындыға келеді. Демек, қатыгездіктің табиғаты субъектінің қандай да бір мақсатқа жету құралы ретінде жәбірленушіге азап шегуге итермелеуінен туындайды. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 11.05.2007 жылғы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» нормативтік қаулысының түсіндірмелерін ескере отырып, қатыгездік қасақана физикалық немесе моральдық азап шегуді білдіреді деген қорытынды жасауға болады. Қатыгездікке азаптау, қинау, қорлау, күйзелістер, мен қасіреттер кіреді, өйткені бұл анықтамалардың барлығы бір құбылыстың әртүрлі қырларын ашады - физикалық немесе адамгершілік азап шегу. Кінәлі адамда болатын ең қымбат қазына - оның өмірін алып қана қоймай, сонымен бірге саналы түрде, қасақана қосымша, күшті, ұзаққа созылған физикалық немесе адамгершілік азап шектіреді. Айта кету керек, "қатыгездік" ұғымы медициналық емес, сондықтан ерекше қатыгездікті анықтау сот-медициналық сараптаманың құзыретіне кірмейді.

Іс-әрекетті "ерекше қатыгездік" белгісі бойынша саралануын тергеу және сот органдары шешеді, олардың шешімі қылмыс құрамының барлық объективті және субъективті белгілерін талдауға, оның ішінде өлімнің себептерін, жарақаттардың саны мен ауырлығын, ерекше зақымданулардың болуын, оларды қолдану сипаты мен уақытын белгілейтін сот-медициналық сараптаманың қорытындысына сүйенеді. Қылмыстық заңда бағалау ұғымдарының болуы, атап айтқанда "ерекше қатыгездік" бір жағынан мәжбүрлі жағдай ретінде қарастырылуы мүмкін, өйткені басқа тиімді шешім табылмаған, екінші жағынан, қажетті жағдай сияқты, өйткені олар қылмыстық құқықтық норманың мазмұнын барынша көлемді және толық көрсетуге мүмкіндік береді. Айта кету керек, бағалау анықтаманың болуы құқық қолдану процесіне субъективті компонентті енгізеді: олардың нақты мазмұнын түсіну субъектінің жеке құқықтық санасының негізінде, оның заңның мазмұнын түсінумен жүргізіледі. Осыған байланысты субъективті қабылдау іс жүзінде сот тәжірибесін тұрақты және бірдей қалыптастыруды төмендетеді, қылмысты саралауда жаңа проблемалардың пайда болуына әкеледі. Атап айтқанда, олардың бірі құқық қолданушының кінәлінің ниетінің мазмұнын елемеймен немесе жеткілікті түрде нақты бағаламауымен, адам өлтірудің ерекше қатыгез тәсілінің объективті сипаттамаларына ғана назар аударуымен байланысты. Тағы бір маңызды мәселе өмірден айырудың ерекше қатыгез әдісін құрайтын іс-әрекеттерден келтірілген ерекше физикалық азапты дұрыс қылмыстық-құқықтық бағалау. "Азап шегу" ұғымы, олардың "ерекше" сипаттамаларын құқық қолданушы әрдайым жеткілікті түрде бағалай бермейді, ол қайтадан адам өлтіру әдісінің объективті қасиеттеріне назар аудара отырып, көптеген жағдайларда қылмыскердің ұзаққа созылған қатыгез әрекеттерін жәбірленушінің субъективті қабылдауын назардан тыс қалдырады. Осы және басқа да мәселелер адам өлтіру белгісі ретінде ерекше қатыгездік белгісін бағалаудың

ғылыми критерийлерін жетілдіруді талап етеді. Әдебиеттерде ерекше қатыгездікпен өлтіруді орындау кезінде жәбірленушінің бастан кешірген ерекше азаптарын қалай және қандай критерийлер бойынша бағалау керектігі туралы әртүрлі авторлық ұстанымдар көрсетілген. Әдетте, аса қатыгездікпен адам өлтіру туралы куәландыру, ықтимал жағдайларды (тәсілдерді) тізімдеуді ұсынумен шектелген. Ерекше қатыгездікпен адам өлтіру кезінде ерекше азапты тікелей анықтау белгілеріне қатысты мәселе зерттеушілердің назарынан тыс қалған. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қылмыстық құқық теориясы мен практикасында ерекше қатыгездік белгілері объективті және субъективті болып бөлінеді деген қорытынды жасауға болады. Біріншісіне мыналар жатады: 1) жәбірленушіні ұрып-соғу мен жарақаттың көптігі; 2) оларды қолданудың ұзақ сипаты; 3) дене жарақаттарының дәйектілігі. Субъективті белгіге кінәлі адамның жәбірленушінің өмірін қию процесінде оған азаптаулар мен қинау келтіру қасақаналық ниеті жатады. Ерекше қатыгездік жәбірленушінің өмірінен айыру тәсілімен ғана емес, сонымен бірге кінәлінің ерекше қатыгездік танытқанын көрсететін басқа жағдайлармен, атап айтқанда, жәбірленушіге жақын адамдардың көзінше адам өлтірумен байланысты болуы мүмкін, егер кінәлі өзінің іс-әрекетімен оларға ерекше қайғы-қасірет әкелетінін түсінсе.

Оларға, атап айтқанда, жәбірленушіге жақын адамдардың қатысуымен адам өлтіру кезінде, кінәлі адам оларға ерекше қайғы-қасірет әкелетінін түсіну жатады. Адам өлтіруді аса қатыгездікпен жасалған деп тану үшін, адам өлтіру жәбірленушіге жақын адамдардың қатысуымен жасалса, туыстары және өзге де жәбірленушіге жеке қатынасының қалыптасуына байланысты оған қымбат адамдардың қатысуымен жасалған адам өлтіру аса қатыгездікпен жасалған деп танылады.

Осыған байланысты кейбір ғалымдар жәбірленушіге жақын адамдардың ерекше азаптарының ерекшелігі бұл адамдар жәбірленушінің қайтыс болу фактісін ғана емес, сонымен бірге оны жасау процесін де бастан кешіретіндігімен түсіндіріледі деп жазады. Бастан кешкен азап жәбірленушінің өлтірілуіне жол бермеуге дәрменсіз болу немесе оны жасауға тырысу арқылы олардың дәрменсіздігін сезіну арқылы күшейеді. Бастан кешкен азап жәбірленушінің өлтірілуіне жол бермеуге дәрменсіз болу немесе оны жасауға тырысу арқылы олардың дәрменсіздігін сезіну арқылы күшейеді. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 11.05.2007 жылғы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» нормативтік қаулысында мәйітті қорлау туралы түсініктеме беріледі.

Қорытынды. Жоғарыда көрсетілген Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 10 тармағында кінәлі өлімнің нақты туындағанын біле тұрып, адам өлтіргеннен кейін мәйітті ұсқынсыздандыруы немесе оны қорлауы (оны жасыру мақсатында мүшелуеу жағдайынан басқа) ҚК-нің 314-бабының тиісті бөліктері бойынша дербес саралануға, ал тұтас әрекет қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша саралануға жатады, бұл ретте, осы әрекеттерді және ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің 5) тармағы бойынша саралау талап етілмейді деп көрсетеді.

Адам өлтірудің объективтік жағын орындаған кезде адам өлтіру жәбірленушіге ерекше қиналыстар мен қасіреттер келтіру мақсатында жасалғаны анықталуы керек.

Аса қатыгездік белгілері мына жағдайларда көрінеді: адам өлтіру алдында немесе оны орындау процесінде жәбірленушіге азаптау, қинау немесе оны қорлау қолданылуы, адам өлтіру кінәлі үшін әуелден жәбірленушіге ерекше күйзелістер мен қасіреттер (мысалы, жәбірленушіні өлер алдында ұрып-соғу немесе көптеген жарақаттар келтіру, ұзақ уақыт бойы азаптау, аса қиналыс тудыратын у пайдалану, тірідей өртеу, аязда жылы киімсіз қалдыру, астан, судан айыру және т.с.с.) келтіретін тәсілмен жасалуы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Государственное издательство юридической литературы. Москва – 1960. – 243с.

3. И.И. Карпец. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. Государственное издательство юридической литературы, Москва – 1959. – 117с.
4. Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование: руководство для следователей/ Под общ. Ред. С.Г. Кехлерова; Науч. Ред. С.П. Щерба. – М.: Спарк, 2001. – 494с.
5. Бородин С. В. Преступления против жизни. – М., 1999. – 356с.
6. Стрельников А.И. Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание. – М., 2002. – С. 66. 32
7. Борчашвили И.Ш. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
8. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлік: Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 608 бет.
9. Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы №1 Нормативтік қаулысы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001S_
10. Чечель Г. И. Жестокий способ совершения преступлений против личности: Уголовно-правовые и криминалистические исследования. — Ставрополь, 1992. – 153с.
11. Антонян Ю. М. Психология убийства. — М., 1997. – 301с.

Авторлар туралы мәліметтер

Сейлханова Саида Айдарбековна - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Батырбаев Адылхан Кошкенович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Абижанов Сырым Маратович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Сейлханова Саида Айдарбековна – начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Батырбаев Адылхан Кошкенович – профессор кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Абижанов Сырым Маратович – доцент кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Т.К. Акимжанов¹, Ж.Р. Дильбарханова², Г.Б. Чукумов²

¹ Университет «Туран», Алматы, Казахстан

² Алматинская академия МВД Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

О НЕОБХОДИМОСТИ ПОИСКА НОВЫХ ПОДХОДОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты формирования новой уголовной политики в сфере противодействия организованной преступности в Республике Казахстан. По мнению авторов, для эффективного противодействия организованной преступности необходимо научная проработка как понятия самой организованной преступности, так и причин, ее возникновения, дающих полное представление о данном феномене. Поскольку незнание или неполное представления об объекте воздействия является основной причиной слабого противодействия организованной преступности.

Также необходимо полное правовое регулирование процесса борьбы с организованной преступностью, основанное на научных изысканиях и их апробации. Для эффективной борьбы с организованной преступностью нужен полноправный субъект противодействия, наделенный специальными широкими полномочиями, технически обеспеченный и укомплектованный высокопрофессиональными специалистами.

Поскольку организованная преступность имеет повышенную общественную опасность для государства и общества и представляет собой один из источников угрозы национальной безопасности, то при реализации уголовной ответственности за совершение преступлений преступными группами должен обеспечиваться такой принцип – чем выше степень общественной опасности совершенного преступления, тем жестче должно быть и уголовное наказание.

Авторами сделан анализ современного понимания организованной преступности, ее тенденций и направлений развития. Особое внимание уделено такому направлению как организованная преступность в сфере экономики.

Ключевые слова: уголовная политика, организованная преступность, причины организованной преступности, преступная группа, организованная группа, преступное сообщество, преступная организация.

Қазақстан Республикасында ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың жаңа тәсілдерін іздеу қажеттілігі туралы

Мақалада Қазақстан Республикасын даұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл саласында жаңа қылмыстық саясатты қалыптастырудың теориялық және тәжірибелік аспектілері қарастырылған. Авторлардың пікірінше, ұйымдасқан қылмысқа тиімді қарсы тұру үшін ұйымдасқан қылмыстың тұжырымдамасын да, оның пайда болу себептерін де ғылыми зерттеу қажет, бұл осы құбылыс туралы толық түсінік береді. Ұйымдасқан қылмысқа қарсы тұрудың негізгі себебі – ол белгілі бір объектіге әсер ету туралы білмеу немесе толық түсінбеу болып табылады.

Сондай-ақ ғылыми зерттеулерге және оларды сынақтан өткізуге негізделген ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес процесін толық құқықтық реттеу қажет. Ұйымдасқан қылмыспен тиімді күресу үшін арнайы кәсіптіктерге ие, техникалық жағынан қамтамасыз етілген және жоғары кәсіби мамандармен жабдықталған толыққанды қарсы әрекетету субъектісі қажет.

Ұйымдасқан қылмыс мемлекет пен қоғам үшін қоғамдық қауіптіліктің жоғарылауына ие болғандықтан және ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін көздердің бірі болғандықтан, қылмыстық топтар қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асырған кезде мұндай принцип қамтамасыз етілуі керек – жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі неғұрлым жоғары болса, қылмыстық жаза да соғұрлым қатал болуы керек.

Авторлар ұйымдасқан қылмыс, оның тенденциялары мен даму бағыттары туралы заманауи түсінікке талдау жасады. Экономика саласындағы ұйымдасқан қылмыс сияқты бағытқа ерекше назар аударылды.

Түйін сөздер: қылмыстық саясат, ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыстың себептері, қылмыстық топ, ұйымдасқан топ, қылмыстық қоғамдастық, қылмыстық ұйым.

On the need for finding new approaches to counteracting organized crime in the rePublic of Kazakhstan

The article considers theoretical and practical aspects of the formation of a new criminal policy in the sphere of combating organized crime in the Republic of Kazakhstan. According to the authors, for effective counteraction to organized crime it is necessary to scientifically study both the concept of organized crime itself and the reasons for its emergence, giving a complete picture of this phenomenon. Since ignorance or incomplete understanding of the object of influence is the main reason for weak counteraction to organized crime.

There is also a need for a complete legal regulation of the process of combating organized crime, based on scientific research and their approbation. The effective fight against organized crime requires a full-fledged subject of counteraction, endowed with special broad powers, technically provided and staffed with highly professional specialists.

Since organized crime has an increased public danger for the state and society and represents one of the sources of threat to national security, the implementation of criminal responsibility for the commission of crimes by criminal groups should ensure the following principle - the higher the degree of public danger of the committed crime, the stricter the criminal punishment should be.

The authors made an analysis of the modern understanding of organized crime, its trends and directions of development. Special attention is paid to such direction as organized crime in the sphere of economy.

Keywords: criminal policy, organized crime, causes of organized crime, criminal group, organized group, criminal association, criminal organization.

Введение. Важность противодействия организованной преступности трудно переоценить, поскольку именно этот вид преступности с присущей только ему качествами как латентность, повышенная общественная опасность, высокая организация криминальной деятельности, защищенность от правоохранительной системы и практически недостижимость от мер уголовно-правового воздействия, не только наносит серьезный ущерб государству и обществу, но и подрывает его устои и национальную безопасность.

О необходимости проведения гибкой, вместе с тем справедливой уголовной политики государства было закреплено в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», где было отмечено, что в процессе реализации правоприменительного процесса должны быть пересмотрены формы и методы противодействия преступности, включая и ее организованные формы, скорректировано уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан [1].

В настоящее время в государствах дальнего и ближнего зарубежья сложились определенные системы противодействия организованной преступности. Весь мир борется с этим негативным явлением, однако, судя по правоприменительной практике, мнению

ведущих ученых, оптимальные пути борьбы с организованной преступностью до сих пор не найдены, их поиски продолжаются. Казахстан не является исключением в данном вопросе, где также имеется своя система противодействия организованной преступности.

Учитывая способность организованной преступности проникать во все отрасли жизнедеятельности общества и, особенно, в экономическую сферу, то нетрудно понять, что система противодействия организованной преступности должна охватывать весь государственный механизм, точнее проводимая уголовная политика Республики Казахстан.

Вутвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» в п. 4.10 было отмечено, что важным направлением правовой политики является политика государства в области противодействия преступности.

Современная уголовно-правовая политика нацелена на обеспечение безопасности личности, ее прав и свобод, а также общества и государства от криминальных угроз.

Важно выработать механизмы, направленные на обеспечение стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

Для достижения целей уголовного законодательства необходимо решение следующих вопросов:

- совершенствование уголовного законодательства и практики его применения с учетом требований международно-правовых стандартов в области прав человека, противодействия преступности и особенностей национальной правовой системы, а также выработка нового понятия уголовного правонарушения;

- совершенствование механизмов назначения наказания по уголовным правонарушениям;

- оптимизация уголовного законодательства с одновременной коррекцией уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства;

- достижение качественного улучшения криминогенной обстановки в стране.

Реализацию основных направлений уголовно-правовой политики следует осуществлять с учетом требований социальной и криминологической обоснованности.

Важным является сбалансированность карательных, восстановительных и превентивных средств уголовно-правового регулирования [1].

Реализация указанных положений уголовной политики Республики Казахстан, по мнению автора, которое основано на мнении известных ученых в данной сфере, изучении правоприменительной практики как в Казахстане, так и странах дальнего и ближнего зарубежья, позволит улучшить реализацию такого важного приоритетного направления проводимой в стране правовой политики, как реализация уголовной политики в сфере противодействия организованной преступности, позволяющая обеспечить стабильность в обществе, должного правопорядка и согласия, необходимы для поступательного развития экономики, права, политики и других институтов гражданского общества.

Обеспечение национальной безопасности нашего государства является главной стратегической задачей, поскольку необеспечение национальной безопасности государства влечет потерю его суверенитета.

Поэтому в Республике Казахстан вопросы обеспечения национальной безопасности были нормативно урегулированы на законодательном уровне - 6 января 2012 года принят Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». Наряду с указанными в данном Законе угрозами угрозам национальной безопасности, к ним отнесены именно негативные изменения, происходящие в структуре и динамике самой преступности в Республике Казахстан, включая ее организованные формы [2, с. 53].

Материалы и методы. Методологическую основу проведенного исследования составляют современная доктрина юриспруденции, диалектико-материалистический метод познания, а также частно-научные методы: исторический, логический, сравнительно-правовой, системно-структурный, конкретно-социологический, статистический,

исторический, а также методы анализа и синтеза.

Методологической основой исследования являются базовые положения правовой науки, интерпретированные применительно к теме рассматриваемой в статье в соответствии с общенаучными принципами и способами построения теоретико-прикладных исследований.

В ходе написания статьи автор опирался на общепринятые фундаментальные положения общей теории права, труды по конституционному, уголовному, уголовно-исполнительному праву, криминологии.

Обзор литературы. Заметный вклад в изучение теоретических проблем организованной преступности внесли такие авторы, как Ю.М. Антонян, Т.К. Акимжанов, Е.О. Алауханов, О.В. Вербовая, А.Н. Волобуев, И.В. Годунов, В.Г. Гриб, Е.А. Гришко, А.И. Гуров, А.И. Долгова, И.И. Карпец, Ю.Г. Козлов, В.Б. Кулик, В.В. Лунеев, Г.С. Мауленов, Б.М. Нургалиев, В.С. Овчинский, А.Б. Скаков, Н.А. Стручков, А.Б. Токсанбаев, В.Д. Пахомов, Г.Ф. Хохлаков и др.

Результаты исследований названных ученых заложили научную основу для понимания феномена организованной преступности. К настоящему моменту уголовно-правовой и криминологической наукой накоплен определенный статистический и фактический материал, касающийся организованной преступной деятельности, который, несомненно, должен учитываться при изучении организованной преступности с точки зрения социологии и криминологии.

Исследование феномена организованной преступности активно проводится у нас в Казахстане. Однако, несмотря на большое количество публикаций, посвященных проблемам борьбы с организованной преступностью данная проблема в рамках реализации уголовной политики не исследовалась.

Кроме этого, проводимые у нас в стране отдельные исследования проблем организованной преступности институтами различных ведомств носят разносторонний характер и подчинены, в основном, ведомственным интересам и, как правило, носят характер экспертных оценок.

Основная часть. К настоящему моменту уголовно-правовыми и криминологическими дисциплинами накоплен определенный статистический и фактический материал, касающийся организованной преступной деятельности, который также должен учитываться при изучении организованной преступности с точки зрения социологии и криминологии.

Однако, несмотря на большое количество публикаций, посвященных проблемам борьбы с организованной преступностью, дальнейшее изучение данного явления вызывает больше вопросов, чем ответов. Причин здесь, по нашему мнению, несколько.

Во-первых, вследствие проводимой на государственном уровне политики в период бывшего СССР в нашей стране до середины 80-х годов отрицалось наличие организованной преступности как состоявшегося факта. По экспертным оценкам, правоохранительная система бывшего СССР и законодательство, а тем более наука в области борьбы с организованной преступностью отстали от зарубежных стран на 20-25 лет.

В условиях распада СССР в бывших республиках, в том числе и Казахстане, этот разрыв не только не сократился, но и увеличился.

Во-вторых, в работах ученых-криминологов советского и постсоветского периодов нет единства и преемственности при рассмотрении проблем борьбы с организованной преступностью.

Кроме того, при исследовании проблем организованной преступности ученые, как правило, шли от изучения частного к общему. Поэтому, не исследовав в полной мере сущности организованной преступности как социального явления, они переходили к рассмотрению признаков организованной преступности.

В-третьих, теоретическим осмыслением проблем организованной преступности стали заниматься наряду с учеными-криминологами, ученые-процессуалисты и криминалисты, причем на серьезном монографическом уровне. На наш взгляд, определение понятия организованной преступности, ее основных признаков – это прерогатива и предмет

рассмотрения только криминологии, а остальные отрасли знаний должны иметь лишь прикладной характер.

В-четвертых, до настоящего времени ученым не удалось четко определить предмет исследования, так как было допущено смешение понятий «организованная преступность» и «организованность в преступности», о чем предостерегали участники одного из первых круглых столов ведущих криминологов, посвященного проблемам организованной преступности.[3, с.25]

В-пятых, ученым-криминологам до сих пор не удалось сформулировать концептуальную общепринятую и общепризнанную модель организованной преступности, а значит и определить основные направления по борьбе с ней и меры по устранению причин и условий, способствующих возникновению данного негативного явления [4, с. 22; 5, с.4].

В-шестых, отсутствует общепризнанная методология исследования [6, с. 11].

В-седьмых, высокая латентность организованной преступности.

И это далеко не весь перечень причин, которые не только затрудняют, но и не дают возможности объяснения истинной сущности организованной преступности, а тем более принятия адекватных мер борьбы с ней.

Кроме того, действующее уголовное законодательство Республики Казахстан недостаточно полно отражает особенности борьбы с организованной преступной деятельностью. В частности, вне сферы действия уголовного закона находятся многие участники преступных групп, занимающие в них лидерские позиции.

Особенно это характерно для нового проявления организованной преступности – это организованная преступность в сфере экономики.

Современной казахстанской экономике, которая по многим объективным и субъективным причинам присущи несовершенство социально-экономических отношений, сложность формирующихся рыночных отношений, слабая упорядоченность и бессистемность правовых норм, регулирующих отношения в экономической сфере, а также плохое кадровое обеспечение и их высокая коррумпированность.

Указанные обстоятельства придают современной казахстанской экономике своеобразную виктимность, высокую степень ее криминологической уязвимости для недобросовестных участников экономических отношений, разного рода мошенников и преступных контингентов, представляющих организованную преступность в Казахстане.

Не случайно, по мнению ряда авторов экономическая преступность является фундаментом для организованной преступности, так как главная задача организованной преступности в сфере экономики- это извлечение прибыли и сверх прибыли, нанося своими действиями значительный ущерб казахстанской экономике.

Данный аспект соотношения организованной и экономической преступности подробно раскрыт ведущим казахстанским криминологом И.И. Роговым в статье «Экономическая преступность как фундамент организованной преступности и коррупции» [7, с.33-36].

Так, И.И. Рогов писал, что организованная преступность в странах СНГ возможна в первую очередь в сфере экономики как результат ее разбалансированности [7, с. 33].

Далее он отмечает, можно предположить, что в генезисе организованной преступности и коррупции лежат сверхприбыли. Вот почему сфера экономики была и остается наиболее важной областью, которая должна отслеживаться органами, ведущими борьбу с преступностью и ее организованными формами [7, с. 33].

Интересная позиция в данном вопросе имеется у известного российского криминолога Г.Ф. Хохрякова. Он отмечал, что организованная преступность – это способ монополизации рынка. Именно поэтому она обеспечивает сверхприбыли[8, с.358]. Далее, развивая свою мысль, Г.Ф. Хохряков указывал, что организованная преступность была не только способом монополизации теневого рынка; она стала смычком между теневой экономикой и общеуголовной преступностью [8, с. 361].

Данное соотношение дает нам основание утверждать о том, что в результате взаимодействия организованной и экономической преступности является процесс их слияния

и возникновения нового вида организованной преступности в сфере экономики.

Механизм слияния организованной и экономической преступности описал в Г.Ф. Хохряков Так, он считал, что кто составлял подножие теневой пирамиды, устремились в торговлю, чтобы восстановить утраченное и приумножить сохраненное. Алчный вал захлестнул чиновников просьбами санкционировать, разрешить, удостоверить. Время не ждало, и так называемые предприниматели готовы были платить за каждый вздох чиновника. Давно уже помеченный пороком, он при невыносимом соблазне и отсутствии какой-либо законодательной базы почувствовал себя вольготно. Отсутствие стабильной кадровой политики, а точнее, кадровая чехарда подталкивала чиновника к быстрому обогащению, так как он тоже не был уверен в своем завтрашнем дне.

Мир организованной преступности расширился. Он окреп не только экономически. Так, годовой оборот теневой экономики по состоянию на 1991 год оценен в 110-130 млрд. руб. против 70-90 млрд. руб. в начальные годы перестройки (1987-1989гг.) [8, с. 371].

Данное сочетание – это отработанная система связей, сочетающая в себе преимущества достижения экономической выгоды, максимальное исключение криминала, полнейшая легализация своей деятельности и выхода на новые рубежи хозяйствования путем создания для себя финансового пространства.

О повышенной общественной опасности организованной преступности в сфере экономики указывалось ранее в своих трудах автором статьи [9, с.231; 10, с.53].

Как известно, современный этап экономического, политического и социального развития казахстанского общества сопровождают ряд факторов, мешающих поступательному и планомерному государственному развитию. Для последних десятилетий характерно массовое функционирование устойчивых преступных сообществ, характеризующихся совершением преступлений на региональном уровне и создающих с помощью коррупции систему защиты от государственного контроля.

Анализируя статистические данные, обобщая данные средств массовой информации, мы можем с уверенностью говорить о таком проявлении и активизации организованной преступности в сфере экономики на территории Республики Казахстан.

Ярким примером проявления опасности организованной преступности в сфере экономики явилось возникновение трагических январских события 2022 года. Так, незаконные действия ряда уполномоченных лиц в нефтегазовой сфере, которые ради личной наживы необоснованно и значительно повысили цены на сжиженный газ, что привело к массовым недовольствам среди гражданского населения, которые под влиянием организованных экстремистских и террористических преступных групп плавно перешли к массовым беспорядкам, поджогам и погромам.

Или другой пример. Так, благодаря проявленной политической воле Президента РК К-Ж.К. Токаева стало достоянием казахстанского общества и вера в справедливое государство, вскрытые факты многих преступлений в сфере экономической деятельности, связанные с необоснованными завладениями бюджетными средствами, незаконной приватизацией, незаконным переводом больших финансовых средств за рубеж и других преступлений, и принятия по ним процессуальных решений.

Надеемся, что данный процесс противодействия организованной преступности, инициированный Главой государства, наберет свои желаемые обороты при построении нового Казахстана и будет обеспечена должная экономическая безопасность страны, а значит и дальнейшее желаемое процветание нашей страны, которое заслужило казахстанское общество.

По мнению известных ученых криминологов в современном обществе наметилась новая тенденция в развитии криминала- это его цифровизация, процесс и тенденции которого описан достаточно подробно и убедительно известным российским ученым В.С. Овчинским в своих последних фундаментальных работах как «Криминология цифрового мира» [11] и «Киберполиция XXI века. Мировой опыт» [12], «Кибермафия. Мировые тенденции и международное противодействие: монография» [13].

Масштабы организованной преступности и особенно в сфере экономики велики (если судить по опубликованным в средствах информации масштабам незаконного оборота капитала вывезенного и возвращаемого в Казахстан, исчисляемого сотнями миллионов долларов США).

Признанным является и тот факт, что организованная преступность вообще и особенно в сфере экономики обладают в силу ряда факторов достаточно высоким уровнем латентности, причем коэффициент латентности, по мнению известных ученых, колеблется от 30% и выше.

К сожалению, в настоящее время по причине слабой научной разработанности проблемы, недостаточного правового обеспечения мер борьбы с организованной преступностью в сфере экономики, низкого профессионализма кадров, отсутствия должной материальной базы и многих других причин объективного и субъективного характера, правоохранительная система и в целом государство не могут оказать адекватное противодействие организованной преступности. Требуется поиск новых подходов к изучению проблемы организованной преступности.

Кроме этого, проводимые у нас в стране отдельные исследования проблем организованной преступности институтами различных ведомств носят разносторонний характер и подчинены, в основном, ведомственным интересам и, как правило, носят характер экспертных оценок.

Указанное обстоятельство не позволяет всесторонне исследовать проблемы организованной преступности вообще, и в сфере экономики в особенности, дать определенного рода теоретические рекомендации, а тем более прогнозировать происходящие в стране процессы и, соответственно, принимать адекватные и предупредительные меры противодействия данному виду преступности.

Для развития организованной преступности вообще и особенно в сфере экономики благоприятные условия создают издержки в производстве, нарушения или отклонения от установленных норм в экономике, несовершенство законодательной базы и многое другое. По мнению известных экономистов и юристов, основной движущей силой организованной преступности выступает рыночная экономика.

Поэтому в статье 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018) к видам национальной безопасности наряду с общественной безопасностью, военной безопасностью, политической безопасностью, информационной безопасностью, экологической безопасностью отнесена и экономическая безопасность – как состояние защищенности национальной экономики Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое ее развитие и экономическая независимость. [2, с. 52]

Более того, в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 684 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» были в п.4.7 отмечено, что складывающиеся тенденции развития как мировой, так и отечественной экономики определяют в качестве приоритетов следующие направления развития финансового законодательства:

- создание благоприятного правового поля для внедрения эффективного режима регулирования и сектора финансового надзора, поддерживающего стабильность как на уровне финансовой системы в целом, так и на уровне отдельных финансовых институтов, что будет способствовать обеспечению стабильности финансовой системы;

- создание регуляторной среды, учитывающей интересы как финансовых организаций, так и пользователей финансовых услуг, в целях развития небанковского сектора и микрофинансирования за счет усиления регулирования в тех областях небанковского сектора, которые несут значительные риски для защиты прав потребителей услуг, что будет способствовать планомерному развитию небанковского сектора и микрофинансирования, а также синергии банковских и небанковских финансовых услуг;

- развитие финансовых технологий на финансовом рынке и внедрение инноваций, что позволит обеспечить развитие конкуренции между игроками, будет способствовать улучшению качества предоставляемых финансовых услуг и сервисов, формированию экономически развитого общества [1].

Качество противодействия организованной преступности и особенно в сфере экономики зависит от многих факторов. Это уровень развития экономики, учет и контроль в сфере финансирования, законодательное обеспечение и качество принимаемых законов, жизненный уровень населения, состояние правоохранительной системы, профессионализм ее сотрудников и многое другое.

В современных условиях требуются как выявление слабых звеньев в системе государственного контроля и разработка мер по предупреждению преступлений с учетом особенностей их криминологической характеристики, так и разработка на этой основе рекомендаций по их эффективному пресечению, изыскание конкретных методов выявления преступлений, совершаемых организованными преступными группами на региональном уровне.

Особое значение для преодоления тенденций криминализации в сфере экономики и ее последствий, определения научно обоснованной стратегии борьбы с этим опаснейшим явлением, впервые наиболее остро поставившим вопрос об угрозе Казахстану, его национальной безопасности, имеет исследование условий и причин появления и воспроизводства организованных преступных групп на региональном уровне, особенно в сфере экономики.

Такой подход дает возможность глубже понять феномен организованной преступности в сфере экономики, увидеть его контуры и активизировать борьбу с ним в рамках конкретного региона и в целом по стране в рамках проводимой уголовной политики.

Важным условием для более эффективного противодействия организованной преступности в Казахстане является создание самостоятельного органа обеспечивающего данный процесс.

Об этом справедливо отмечал известный российский ученый В.Г. Гриб, по мнению которого, эффективной борьбе с организованной преступностью мешает наличие проблемы несоответствия современного состояния организованной преступности, масштабов ее деятельности и организационно-управленческой структуры специализированных подразделений, осуществляющих борьбу с ней [14, с.3].

На необходимость создания данного органа в виде специальной комиссии в составе Совета безопасности при Президенте Республики Казахстан указывал еще в 1996 году профессор И.И. Рогов на международной научно-практической конференции, посвященной вопросам борьбы с организованной преступностью и коррупцией [7, с. 33-36].

История службы по борьбе с организованной преступностью начинается с создания отдела по борьбе с организованной преступностью в 1988 году в составе Управления уголовного розыска МВД Казахской ССР. Создание указанного подразделения было связано с противостоянием получившему широкое распространение в то время вымогательству (рэкету), как правило, в отношении представителей коммерции.

Неслучайно в 1990 году в составе Управления уголовного розыска МВД Казахской ССР, как и во всех бывших союзных Республиках, отдел по борьбе с организованной преступностью был переименован в шестой отдел, в составе которого в МВД КазССР были созданы три отделения.

Затем, согласно Указу Президента РК от 17 марта 1992 года, межрегиональное управление по борьбе с организованной преступностью преобразовано в Главное управление по борьбе с организованной преступностью и коррупцией со штатной численностью 115 единиц и большими полномочиями, с возложением на него задач по выявлению, пресечению и расследованию деятельности организованных преступных сообществ.

В первые годы своего функционирования были достигнуты определенные результаты в оперативно-служебной деятельности. Итоги полугодовой работы вновь созданного Главного

управления были доведены до сведения общественности на страницах газеты «Казахстанская правда» его первым начальником полковником милиции А.М. Бейсеновым в статье «Наступление на организованную преступность» [15].

В 1995-1996 годах Главное управление по борьбе с организованной преступностью успешно функционировало в составе Государственного следственного комитета РК и называлось Департаментом специальных расследований. Штат указанного департамента составлял 80 человек. А затем результаты оперативной активности данного подразделения, судя даже по его статусу и штатной численности, медленно пошли на спад.

В настоящее время МВД РК вновь стало обеспечивать противодействие организованной преступности, так как в структуре МВД РК стал функционировать данный орган, созданный в рамках реализации указания Президента РК К-Ж.К.Токаева в июне 2022 года Департамент по противодействию организованной преступности МВД РК, который, несмотря на непродолжительное время, судя по размещенной в средствах массовой информации МВД РК, уже добился значительных результатов в своей работе.

Так, в Алматы, Атырауской, Мангистауской, Северо-Казахстанской и Жамбылской областях во втором полугодии 2022 года были задержаны две транснациональные преступные группы. Они занимались разбоем и вымогательством у предпринимателей. На данный момент – 11 задержаны. В ходе обыска у них изъяли оружие и наркотики. В Алматинской области разоблачена группа ранее судимых преступников, создавших две майнинговые фермы. Всего задержано 20 человек. Изъято оборудование, оружие стоимостью 7 миллионов долларов. Их ежемесячный нелегальный доход достиг 500 тысяч долларов США. В Шымкенте, Таразе и Туркестане выявлена преступная группа. В нее входили 11 человек, которые вербовали и продавали девушек для сексуальной эксплуатации. Среди 14 потерпевших – шестеро несовершеннолетних. В городе Алматы расследуются 6 уголовных дел по фактам продажи новорожденных. В местном аэропорту были арестованы двое контрабандистов, которые незаконно пытались провезти золото стоимостью 84 миллиона тенге [16].

Для более полного представления о возможных путях совершенствования противодействия организованной преступности в Казахстане целесообразно обратиться к международному опыту.

Рассмотрим наиболее известные примеры противодействия организованной преступности за рубежом.

Характерной особенностью организованной преступности в США является сочетание противозаконных действий и легальных операций (например, приобретение недвижимого имущества на средства, полученные противоправным путем, отмывание денег с помощью их вложения в акции предприятий, компаний, банков).

В США при президенте страны создана Комиссия по борьбе с организованной преступностью, в 26 наиболее крупных городах действуют аналогичные федеральные подразделения.

Расследование преступлений в сфере организованной преступности на федеральном уровне проводят прокуроры министерства юстиции. В каждом судебном округе они располагают аппаратом помощников численностью до 160 человек в крупных штатах и до 10 – в мелких. В некоторых прокуратурах созданы специализированные отделы, предназначенные для расследования этого вида преступления. Возбуждают дела этой категории прокуроры федерального отдела по борьбе с организованной преступностью и направляют их в сектор борьбы с организованной преступностью и рэкетом уголовного отдела министерства юстиции, который и проводит расследование. Кроме того, в федеральных округах с населением не менее 1 миллиона человек Законом о борьбе с организованной преступностью предусмотрено создание специальных органов расследования – больших жюри присяжных, которые проводят заседания не реже одного раза в полтора года.

В системе полицейских мер борьбы с организованной преступностью особое место

занимает превентивная разведка, обеспечивающая различные формы сбора информации, на основе которой анализируются и оцениваются факторы, в силу которых та или иная отрасль нелегального предпринимательства или конкретный географический район оказываются объектами усиленного внимания преступных группировок. Разведывательные мероприятия такого рода проводятся до совершения преступлений и направлены на их предотвращение [16, с. 130].

Не менее интересен и поучителен, на наш взгляд, опыт Италии – одной из стран, где организованная преступность имеет глубокие социальные, экономические и политические корни. Она занимает в этой стране особое место в структуре преступности и характеризуется признаками, отличающими ее от общеуголовной, экономической и политической преступности.

По мнению ученых, как и в США, представители организованной преступности в Италии занимаются также извлечением прибыли, поэтому сфера их деятельности связана с производством, обменом и потреблением материальных и духовных благ. К последним относятся производство и сбыт наркотиков, рэкет, контрабанда (в первую очередь табачных изделий), проституция, похищение людей в целях выкупа, а также проникновение в сферы легального бизнеса, прежде всего – в деятельность кредитно-финансовых учреждений, строительства, пищевую промышленность, сферу социальных услуг. Анализ деятельности организованной преступности в Италии показал, что она вышла за пределы традиционных видов экономической деятельности.

Отличительным признаком организованной преступности в Италии является активное использование, при необходимости и насильственными методами, государственных и иных социально-политических структур в интересах преступного бизнеса. В США во взаимоотношениях организованной преступности с государством практика насилия практически отсутствует.

В распоряжение парламентской комиссии по борьбе с организованной преступностью в Италии имеются данные, свидетельствующие не только о покровительстве со стороны властей представителям организованной преступности, но и о прямом сращивании с ней лиц, стоящих в руководстве государственных органов и политических партий.

Интересен, опубликованный в интернете, опыт функционирования организованной преступности в Италии, так в 2020 году итальянская мафия в условиях распространения коронавируса начала раздавать еду малоимущим гражданам, находящимся на карантине, сообщает

В разных городах страны, особенно бедных южных регионах, мафия доставляла людям товары первой необходимости. Люди, потерявшие работу, устраиваются на работу за "серую зарплату", чтобы свести концы с концами. Поскольку это оказывает влияние и на доходы мафиозных групп, они предпочитают помогать местным жителям, отмечает издание.

Криминологи и следователи полагают, что таким образом кланы пытаются укрепить свое положение.

По словам профессора криминологии из Оксфордского университета Федерико Варезе, мафиози ничего не делают просто так и за такими "подарками" стоит холодный расчет [17].

Предлагая создать в России федеральную службу по борьбе с организованной преступностью и коррупцией со своими органами на местах (по типу ФБР США) с непосредственным подчинением президенту в связи с чрезвычайностью решаемых задач, В.Г. Гриб дает описание данного подразделения.

Основными задачами Службы должны стать защита граждан (имущественных и личных интересов), экономических, общественных и политических структур от посягательств организованной преступности и коррупции, а также разработка стратегии борьбы с этим явлением на государственном (федеральном) уровне и осуществление координационного руководства этой борьбой.

Для успешного решения сформулированных задач целесообразно иметь следующую организационную структуру: оперативно-розыскное управление, следственное управление,

информационно-аналитическое управление, управление собственной безопасности, отдел специальной техники, вспомогательные подразделения [14, с. 15-16].

Учитывая международный опыт противодействия организованной преступности, было бы целесообразным в Казахстане на базе Департамента по борьбе с организованной преступностью МВД РК создать на первоначальном этапе Комитет в составе МВД РК, а в перспективе самостоятельное Агентство по борьбе с организованной преступностью Республики Казахстан с непосредственным подчинением Главе государства, предусмотрев в структуре нового ведомства подразделения, связанные с подготовкой для него кадров, первоначальной подготовкой, переподготовкой и повышением квалификации, а также научным обеспечением его деятельности.

Предлагаемое Агентство позволило бы сосредоточить в одном органе борьбу с организованной преступностью в полном объеме. Речь идет о всех возможных уровнях и направлениях функционирования организованной преступности.

Кроме организационных мер следует для указанного подразделения создать необходимую правовую базу, а также специализированные подразделения прокуратуры, в судебных и других правоохранительных органах. И результаты в борьбе с организованной преступностью, по нашему мнению, скажутся незамедлительно.

Заключение. С учетом проведенного исследования предлагаем продолжить работу по дальнейшему совершенствованию противодействия организованной преступности в рамках проводимой государством уголовной политики.

Для чего предлагается:

1. Дополнить утвержденную Указом Президента РК 15 октября 2021 года №674 «Концепцию правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» подразделом - уголовная политика в сфере противодействия организованной преступности.

2. Создать на первоначальном этапе в структуре МВД РК на базе Департамента по борьбе с организованной преступностью Комитет, а в перспективе самостоятельное Агентство по борьбе с организованной преступностью РК, наделив его особыми полномочиями, обеспечив высоко профессиональными специалистами, хорошим финансированием, новейшими материально-техническими средствами, оборудованием, транспортом, помещениями.

3. Разработать и утвердить Положение о деятельности Агентства по борьбе с организованной преступностью.

4. Общую организационную структуру подразделений по борьбе с организованной преступностью можно представить в следующем виде.

5. Предусмотреть усиление уголовной ответственности в УК РК за деяния, совершенные в составе преступной группы, исключив смешение понятий совершение преступления «по предварительному сговору» и «в составе преступной группы».

Список использованных источников

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674

2. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года // Правоохранительные органы: сборник законодательных актов. – Алматы, 2019. - С. 50-70.

3. Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. - М., 1989.-352 с.

4. Кулик В.Б. Организованная преступность как социальное и правовое : явление: Учеб. пособие/В.Б.Кулик.- М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 240 с.

5. Годунов И.В. Организованная преступность от рассвета до заката: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2008. -344 с.

6. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан: социальные и процессуально-правовые аспекты. Учебное пособие.- Алматы: Издательство «NURPRESS», 2012. - 152 с.
7. Борьба с организованной преступностью и коррупцией: Материалы междунар. конференции. - Алматы, 1996.
8. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н. – М., 1999. – 511 с.
9. Акимжанов Т.К. Основы противодействия организованной преступности на современном этапе (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Монография.- Алматы, Университет «Туран», 2018. - 304 с.
10. Акимжанов Т.К., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. Экономическая безопасность в Казахстане. (Криминологические и уголовно-правовые аспекты): 2-е издание, дополненное и переработанное: Монография.-Алматы: НИИ права, Университет «Туран», ИЦ ОФППИ «Интерлигал», 2017. - 196 с.
11. Овчинский В. С. Криминология цифрового мира : учебник для магистратуры / В. С. Овчинский. — М. : Норма : ИНФРАМ, 2018. — 352 с
12. Жданов Ю.Н., Овчинский В.С. Киберполиция XXI века. Мировой опыт. — М.: Международные отношения, 2020. — 288 с.
13. Жданов Ю. Н., Кузнецов С. К., Овчинский В. С. Кибермафия. Мировые тенденции и международное противодействие: монография / Ю. Н. Жданов, С. К. Кузнецов, В. С. Овчинский; вступ. ст. О. В. Храмова. — Москва: Норма, 2022. — 184 с.
14. Гриб. В.Г. Совершенствование и развитие системы специальных подразделений органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью. // Проблемы борьбы с организованной преступностью, коррупцией и терроризмом: Сборник научных трудов. - М., 2001. С.3-20.
15. Бейсенов А.М. Наступление на организованную преступность. // Казахстанская правда. - 1992. - 10 октября.
16. Polisia.kz : <https://polisia.kz/ru/o-deyatel-nosti-departamenta-po-bor-be-s-organizovannoj-prestupnost-yu-rasskazal-ministr/>
17. Порубов Н.И. Проблемы борьбы с организованной преступностью. - М., 1990.
18. zakon.kz со ссылкой на life.ru.

Сведения об авторах

Акимжанов Талгат Курманович - Директор НИИ права университета «Туран», доктор юридических наук, профессор.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна - заместитель начальника Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Чукумов Галымжан Бауржанович - начальник ООНИиРИП Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Әкімжанов Талғат Құрманұлы - «Тұран» университетінің құқық ҒЗИ директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна - ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Чукумов Галымжан Бауржанович – ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗЖРБҰБ бастығы, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Akimzhanov Talgat Kurmanovich - Director of the Institute of Law at Turan University, Doctor of Juridical Sciences, Professor.

Dilbarkhanova Zhanat Rakhimjanovna - Deputy Head of Almaty Academy of the MIA of the RK named after M. Esbulatov, Doctor of Law, Professor, Colonel of Police.

Chukumov Galymzhan Baurzhanovich - Head of the DSRaEPW of Almaty Academy of the MIA of the RK named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of Police.

Е.Н. Байгундинов¹, С.М. Сабитов¹, С.М. Абижанов²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ОБЪЕКТІСІ ЖӘНЕ ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ

Мақалада авторлар жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысының құқық бұзушылығы бойынша қылмыс объектісі мен объективтік жағына талдау жасайды. Бұл мақаланың мақсаты – жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының объектісі мен объективтік жағын ғылыми негіздеу болып табылады. Қауіпті іс-әрекеттерді белгілі бір қылмыстың қатарына жатқызуға мүмкіндік беретін қылмыстың объективтік және субъективтік жақтарынан құралған элементтердің және олардың белгілерінің жиынтығын айтады. Бұл жаңа туған баланы анасының өлтіру институтына да қатысты. Мақалада ананың жаңа туған баланы өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының объектісі мен объективтік жағы үшін қылмыстық жауапкершіліктің эволюциясын қолданады. Осы мақсатта аталған әрекетке қарсы қылмыстық-құқықтық күресті реттеуге арналған негізгі тарихи заңнамалық актілер талданады. Қарастырылып отырған еңбекте адам өлтіру түрінің проблемасы өте өзекті. Қылмыстық құқықтың әлемдік доктринасында осы қылмыс үшін жеңілдетілген қылмыстық жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 100-бабына қатысты бірнеше ұстаным бар. Кейбір ғалымдардың пікірінше оның болуы орынды, бірақ ол жетілдіруді қажет етеді, ал басқалардың пікірінше, оны алып тастау керек және мұндай адам өлтіруге кінәлі адамдар кәсіби адам өлтіру үшін жалпы негізде қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек. Қылмыс объектісін дұрыс анықтау қылмыстық әрекеттің әлеуметтік-құқықтық табиғатын, жасалған қылмыс үшін қылмыстық жауапкершіліктің нысандары мен шектерін түсінуге көмектеседі. Объективтік жағынан ананың жаңа туған баланы өлтіруі - физиологиялық босанудың басталуымен шектелген уақытта немесе одан кейін бірден әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жаңа туған баланы өлтіруге бағытталған әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекет.

Түйінді сөздер: адам өлтіру, босану кезінде, заңдар жинағы, жаза, өлім жазасы, ауыр жұмыстар, ар-намыс.

Объект и объективная сторона убийства матерью новорожденного ребенка

В статье авторы проводят анализ по уголовному правонарушению убийство новорожденного ребенка матерью, объекту и объективной стороне преступления. Цель данной статьи является научное обоснование объекта и объективной стороны уголовного правонарушения убийство новорожденного ребенка матерью. Опасные деяния представляют собой совокупность элементов и их признаков, составленных из объективных и субъективных сторон преступления, позволяющих отнести к числу тех или иных преступлений действия. Это касается и института убийства матери новорожденного ребенка. В статье используется эволюция уголовной ответственности матери за убийство новорожденного ребенка. С этой целью анализируются основные исторические законодательные акты, призванные регулировать уголовно-правовую борьбу против указанного деяния. Проблема рассматриваемого типа убийства очень актуальна. Мировая доктрина уголовного права имеет несколько позиций в отношении статьи 100 Уголовного

кодекса Республики Казахстан, предусматривающей смягчающую уголовную ответственность за данное преступление. По мнению некоторых ученых его существование уместно, но оно требует совершенствования, в то время как, по мнению других, оно должно быть отменено, и лица, виновные в таком убийстве, должны быть привлечены к уголовной ответственности за квалифицированное убийство на общих основаниях. Правильное определение объекта преступления помогает понять социально-правовую природу преступного деяния, формы и пределы уголовной ответственности за совершенное преступление. Объективно убийство матерью новорожденного ребенка-общественно опасное противоправное деяние, направленное на убийство новорожденного путем действий или бездействия в ограниченное время или сразу после начала физиологических родов.

Ключевые слова: убийство, обычаи, свод законов, наказание, смертная казнь, тяжелые работы, честь.

The object and objective side of the crime is the murder of a newborn child by a mother

In the article, the authors analyze the criminal offense of the murder of a newborn child by a mother, the object and objective side of the crime. The purpose of this article is the scientific substantiation of the object and objective side of the criminal offense of the murder of a newborn child by a mother. Dangerous acts are a set of elements and their signs, made up of objective and subjective sides of the crime, allowing to classify actions as one or another crime. This also applies to the institution of the murder of the mother of a newborn child. The article uses the evolution of the criminal responsibility of a mother for the murder of a newborn child. To this end, the main historical legislative acts designed to regulate the criminal legal struggle against this act are analyzed. The problem of this type of murder is very relevant. The world doctrine of criminal law has several positions in relation to article 100 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which provides for mitigating criminal liability for this crime. According to some scientists, its existence is appropriate, but it requires improvement, while, according to others, it should be abolished, and the persons guilty of such a murder should be brought to criminal responsibility for qualified murder on general grounds. The correct definition of the object of the crime helps to understand the socio-legal nature of the criminal act, the forms and limits of criminal responsibility for the crime committed. Objectively, the murder of a newborn child by a mother is a socially dangerous illegal act aimed at killing a newborn through actions or inaction in a limited time or immediately after the beginning of physiological childbirth.

Keywords: murder, during childbirth, punishment, death penalty, hard work, honor.

Кіріспе. Адамның қылмыстық сипатқа ие мінез-құлқы әртүрлі формалар мен ерекшеліктерге ие. Бұл күндіз немесе түнде пайдакүнемдік немесе басқа негізді мақсатпен жасалған, қасақана немесе ашу-ыза күйінде, сондай-ақ басқа да жағдайларда жасалатын белсенді немесе пассивті әрекет болуы мүмкін.

Қылмыс зиян келтіретін қызығушылықтың немесе игіліктің мәнінен туындайтын бірқатар жеке ерекшеліктерге ие. Қылмысты дұрыс бағалау үшін әрекеттің сипаты мен орын алған қылмыстық зардаптардың салдары, адамның өзі (қылмыстың субъектісі) оның жасалған әрекеттер мен нәтижеге деген психикалық көзқарасы үлкен мәнге ие.

Адамның кез келген мінез-құлқындағы сияқты, қоғамдық қауіпті іс-әрекетте сыртқы, бөгде көзге қол жетімді объективті мазмұны және оның субъективті, яғни ішкі мәні ерекшеленеді. Адамның іс-әрекеті толық саналы болған кезде ғана әлеуметтік мәнге ие болады. Осы жағдайларда жасалған әрекеттің объективті және субъективті белгілерін дұрыс және ғылымғы негіздеме отырып бағалау құқыққа қайшы әрекет жасалған кездегі адам әрекетінің әлеуметтік және құқықтық мәнін ашуға көмектеседі [1, б.163].

Қылмыстық іс-әрекет және оның нәтижесі, жазаланатын іс-әрекеттер шеңбері және олардың құрамдас элементтері туралы мәселелер қылмыс құрамының жалпы мәселесін шешумен тығыз байланысты. Қылмыстық құқықтың кінә, қылмысқа қатысушылық, қылмысқа дайындық және қастандық сияқты қылмыстарға қатысты маңызды институттарының дамуы құқық бұзушылық пен оның элементтерін нақты түсінуді талап етеді. Бұл жерде, атап айтқанда, қоғамдық қауіптілік пен құқыққа қарсылықтың мәні туралы, ниеттің ауқымы туралы, қастандық пен дайындық арасындағы шек туралы басқа да маңызды мәселелер туындайды [2, б.4].

Негізгі бөлім. Қылмыс құрамының ең маңызды элементі болып қылмыс объектісі табылады.

Ең алдымен, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің жалпы объектісі жеке адамды қорғау саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылатынын атап өткен жөн.

«Әркімнің өмір сүруге құқығы бар», «адамды өмірден озбырлықпен айыруға ешкімнің құқығы жоқ...». Үлкен Совет Энциклопедиясында «Адам – жер бетіндегі тірі ағзалардың ең жоғарғы деңгейі, қоғамдық-тарихи қызмет пен мәдениеттің субъектісі. Адам өмірі биологиялық және әлеуметтік элементтерді қамтитын жағдайлардың біртұтас жүйесімен анықталады. Өмірге келген әрбір адамның алдында алдыңғы ұрпақтардың қызметі бейнеленетін және айқындалатын заттар мен әлеуметтік құрылымдар әлемі жатыр» [3, б.137-140].

Қазіргі заманның философтарының пікірінше, «Жеке тұлға ұғымы адам танымындағы ең күрделі ұғымдардың бірі» [4]. «Жеке тұлға» термині бірнеше түрлі мағынаға ие. Оны академиялық психология құрылымындағы әртүрлі, жиі қарама-қайшы теориялық идеялардың кең ауқымын қамтитын арнайы бөлімше зерттейді. Жеке тұлға туралы ғылым «персонология» деп аталады. Персонология әртүрлі зерттеу стратегияларын пайдалану арқылы адам даралығын жақсырақ түсіну үшін негіз қалауға ұмтылатын пән [5, б.21].

Болжам бойынша, ұрық оған тікелей бағытталған әсерлерді жақсырақ және тез игереді. Құрсақшілік өмірдің екінші айында орталық және перифериялық жүйке жүйесі дамиды, бір жарым айлық эмбрион ауырсынуды сезінеді, ананың асқазанына бағытталған жарықтан тығылуға тырысады, алты-жеті аптада дәм сезу мүшесі пайда болады (кейінірек амниотикалық сұйықтықтың дәмі мен иісін сезе бастайды). Бес айлық эмбрион қатты айқайды естиалады, «қорқады», «ашуланады», сөздерді және еркелетуді сезінеді ананың көңіл-күйіне байланысты мінез-құлқы өзгереді. Алты айдан бастап баланың интеллектуалдық және эмоционалдық өмірі есеп алады. [6, б.265-266].

Басқаша айтқанда, жеке тұлғаның дамуының көптеген алғышарттары пренатальды кезеңде қалыптасады, және қарастырылып жатқан мәселе аясында бұны толығымен түсіну шарт.

«Туылу дағдарысы» тек физиологиялық мәнге ие емес, көп жағынан ересек адамның психикалық әрекетінің параметрлерін анықтайды. Бірінші айқай - «жоқ!» дейді заманауи сарапшылар және бұл өмір деп аталатын құбылысты қабылдамау белгісі екенін атап өтеді. Адамның туылғандағы зорлық-зомбылық, ренжіткіш, репрессиялық ортасының көрінісін Ляпунова Ю.И.зерттеген. Сонымен, жаңа туған бала қазірдің өзінде айқын, жарқын жеке тұлға болып табылады және оның өмірінің әр күні қоршаған әлемге әртүрлі реакциялар берудің қажеттілігін арттырады [6, б.266-267].

Медицинада ағзаның туылған сәттен бастап өлімге дейінгі жеке даму процесі «онтогенез» терминімен анықталады. Бұл терминді немістің атақты ғалымы Э.Геккель енгізген. Онтогенез ағзаның жеке даму кезеңдерінің әрқайсысына тән қатаң анықталған дәйекті биохимиялық, физиологиялық және морфологиялық өзгерістер тізбегіне негізделген. Осы өзгерістерге сәйкес онтогенез әдетте эмбриональды кезеңге (эмбриональды немесе пренатальды) және постэмбриональды (постэмбриональды немесе постнатальды) бөлінеді. Біріншісі ұрықтанудан туылғанға дейінгі уақытты, екіншісі - туылғаннан өлгенге дейінгі уақытты қамтиды [7, б.402].

Осыған байланысты біз қарастырып отырған бап тарауда орналастырылған «жеке тұлғаға қарсы қылмыстар» тарауына енгізілді. Қылмыстың тікелей объектісі- анасың жаңа туған баласын өлтіру мүддесі, биоәлеуметтік болмыс тәсілі ретінде адамның өмірі болып табылады. «Өмірге, денсаулыққа, ар-намысқа, бостандық пен қадір-қасиетке қол сұғушылықтың объектісі оның биологиялық болмысындағы адам емес, қолсұғушылық жасалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретіндегі жеке тұлға екені анық»[8,б.25]. В.С.Прохоров атап өткендей, қоғамдағы әрбір адамның өмірі абсолютті әлеуметтік құндылыққа ие. Адам өлтіру объектісін азаматтардың өмірінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар құрайды. Адам өлтіру кезінде қылмыстың объекті болып – қоғам мүшелері, жәбірленуші «қоғам мүшелерінің бірі» табылады [9, б.52].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, кез келген адамның өмірі оның жасына, физикалық және моральдық қасиеттеріне қарамастан, туғаннан бастап қайтыс болғанға дейін қылмыстық-құқықтық қорғауға жатады.

Бұл орайда, біз зерттеуді қажет ететін ең маңызды категория – өмір ұғымының және оның басталу сәтін анықтау. Адамның өмірі, қылмыстық-құқықтық қатынастар аясында, әлеуметтік құбылыс деп танылуы керек, өйткені адамның өмірден айырылуы науқас, ұсқынсыз немесе сау болғанына қарамастан, қоғамның тасымалдаушысы және қатысушысы болған әлеуметтік қатынастардың бұзылуына әкеледі. Осылайша, белгілі ресейлік заңгер Н.С.Таганцев бір сағат өмір сүру құқығы 80 жыл өмір сүру құқығына пара-пар қасиетті екенін атап өтті. Дәл осындай пікірге З.О.Ашитов те ерекше көңіл аударып: «Адам өмірін қылмыстық-құқықтық қорғау оның жасына, дене және моральдық қасиеттеріне қарамастан жүзеге асырылады. Кез келген адамның өмірі: үмітсіз науқастың да, ессіз адамның да денсаулығы мен өміршеңдігіне қарамастан, заңмен қорғалады» [10, б.60].

Баланың жатырдан кем дегенде бір бөлігі көріне бастаған уақыты. Л.И. Тимина бұл ұстанымды құптай отырып, бұл мәселеге қатысты былайша атап көрсетеді: «Қылмыстық құқық ғылымы биологияның деректеріне сүйене отырып және оның ерекшелігін ескере отырып, адам өмірінің басталуын физиологиялық босанудың басталуымен анықтайды және физиологиялық босанудың басталуын адам өмірінің бастауы деп танып ғана қоймай, адам өмірінің басталуы және баланың құрсақтан тыс пайда болып, көзге көрінетін және қол сұғушылыққа физикалық қол жетімді болған сәті деп танылуы керек. [11, б.12].

Бұл мәселеге қатысты қылмыстық құқық саласында маманданған қазақстандық заңгерлер жоғарыдағы пікірге ұқсас көзқарасты ұстанады, Г.Р. Рустемова былай дейді: «Өмірдің бастапқы сәті ретінде физиологиялық босанудың басталу сәтін, яғни ана ағзасының жұмысы ұрықтың жатыршілік қолдауды тоқтатқан кездегі сәт деп анықтау өте орынды»[12, б.65].

М.С. Нәрікбаев: «Жаңа туылған баланың өмірі қылмыстық-құқықтық мағынада физиологиялық босану сәтінен басталады және баланың жатырдан тыс дербес тіршілігі пайда болды ма, жоқ па маңызды емес»- дейді

Біз өз кезегінде төртінші позицияны жақтаушылардың пікірін ұстанамыз. Сонымен, алғашқы үш категория бұл мәселеге қылмыстық құқық тұрғысынан емес, медицина тұрғысынан (бірінші санат) және «күнделікті мәселе» (екінші және үшінші санаттар) тұрғысынан қарайды. Бұл тұжырым, алғашқы үш позицияны ұстанушылардың жаңа туған балаларды физиологиялық босану басталғаннан кейін, бірақ оларды құрсақтан шыққанға дейін, тіпті нәресте тыныс ала бастағанға дейін өлтіру жағдайларын елемейтініне негізделген. Бұл жағдайлар сирек кездескенімен әлі де орын алады, сондықтан біздің ойымызша оларды елемеге болмайды. Төртінші санатты жақтаушылар баланың туылу процесіне, сондай-ақ қазіргі кезеңдегі қылмыстық заңнаманың ұстанымына егжей-тегжейлі қарайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы ананың жаңа туған баласын өлтіруі «босану кезінде де, одан кейінгі кезеңде де» [7, б.525].

Демек, босану процесі басталуы керек, бұл ретте заңда құрсақтан баланың қандай да бір бөлігінің көріну мәселесі қарастырылмаған. Акушерлік тәжірибеге сәйкес босану - бұл жүктілікті аяқтайтын күрделі физиологиялық процесс. Босанудың басталуы тұрақты

толғақтардың пайда болуы болып саналады. Осыған байланысты, физиологиялық босанудың басталу кезеңінде балаға зиян келтірген, соның салдарынан қайтыс болуына әкелген әйел Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында көзделген іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі деп есептеледі.

Сондай-ақ, 26-28 апталық кезінде мерзімінен бұрын туылған балалар көбінесе аман қалады, сонымен қатар, олар мамандандырылған мекемеде көрсетілген апталардан ертерек туылған жағдайда да заманауи медицина оларға аман қалуға көмектеседі.

Бала өлтірудің қылмыстық әрекетінің құрамдас элементтері мыналар болып табылады: 1. тек биологиялық ана кінәлі болуы мүмкін; 2. әрекет нысаны-оның өз баласы; 3. баланың өліміне әкеп соққан кез келген әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) құқық бұзушылық актісі болуы мүмкін; 4. Құқық бұзушылықтың салдары баланың өлімі және 5. Орындалу уақыты тек босану кезінде немесе одан кейін болуы мүмкін [13].

Қылмыстық заңнамада баланың қай уақытқа дейін жаңа туылған болып саналатындығы туралы шекараны белгілеу әлдеқайда қиын, өйткені аналардың көпшілігі балаларын босану кезеңінен кейін өлтіреді. Сонымен, педиатрияда нәрестенің жаңа туылу критерийі болып баланың өмірінің алғашқы 3-4 аптасына созылатын қоршаған ортаға бірінші алғашқы бейімделу кезеңі болып табылады. Акушерлік тәжірибеде жаңа туған нәресте болып кіндік бауы түскенше, яғни төрт күннен он күнге дейін, ал сот медицинасында бір күннен артық өмір сүрмеген бала саналады. Бұл соңғы белгі тұрақсыз тұжырым болып табылады және тәуелсіз маңызға ие емес. Айта кету керек, бұл белгілер тізімі толық емес, жоғарыда аталған барлық белгілердің болуы міндетті емес. Осылайша, сот дәрігері белгілердің ең болмағанда біреуін анықтап, өз тәжірибесіне сүйене отырып, баланың жаңа туылғандығы туралы қорытындыға келе алады [14, б.202].

Практикалық тұрғыдан ең қолайлысы болып – «жаңа туылған бала» ұғымын анықтайтын және адам өлтірудің жеңілдететілген мән-жағдайлар бойынша қаралатын шекараларды көрсететін кодекстер жүйесі табылады [15, б.221].

Біздің ойымызша, мұндай тәжірибе жарамсыз. Осыған байланысты медициналық, сот-медициналық және құқықтық критерийлерге, сондай-ақ статистикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабының нақты қолданылу шеңберін анықтау қажет.

Қылмыстық құқық ғылымында және сот медицинасында кімдерді «жаңа туылған» деп санау керектігі туралы бірнеше ұсыныстар айтылды. Кейбіреулері жаңа босанған әйелдің қанынан тазартылмаған балаларды жаңа туылған деп қарастырған. Осылайша, Г.Штрасман «жаңа туылғандықты оның әлі жуылмаған, әлі қанға боялған күйіне қарап бағалауға болады...» [16, б.500].

Көрсетілген мән-жайлар -іс-әрекет және оның салдарлары, олардың арасындағы себепті байланыс, тәсілі, құралдары, заттары, орны, уақыты мен жағдайы-қылмыстық қол сұғушылықтың сыртқы, объективті жағына жатады.

Объективті жағынан ананың жаңа туған баланы өлтіруі - физиологиялық босанудың басталуымен шектелген уақытта немесе одан кейін бірден әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жаңа туған баланы өлтіруге бағытталған әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекет.

Олардың ішінде: «баланың аузын шырыш пен қаннан тазартпау; кіндік бауды ажыратпау немесе байлау; егер нәресте тұншығу жағдайында туылған нәрестені жұмыртқа қабығынан босатпау; тұншығу жағдайында туылған нәрестеге өкпе тыныс алуын қоздыру үшін іс-шаралар өткізбеу; баланың құрсақтан тез шығуы нәтижесінде оны түрлі сұйықтықтардан, қазылған шұңқырларының ішінен шығармау; баланы тамақтандырмау. Дегенмен, көбінесе баланың өлімі оның денесін салқындатудан, тіпті қалыпты бөлме температурасында да сақтап қалмау нәтижесінде орын алады» [17, б.206].

Талдау нәтижесі жаңа туған баланы өлтірудің ең көп тараған әдісі - тұншықтыру екенін көрсетті. Ол әрекет келесі жолдармен жасалады:

- Қолдарымен баланың мойнын басып тұру арқылы, баланың өкпесіне ауа кіруін тоқтатады, анасы өкпеге ауаның енуін бөгеу үшін жаңа туған баланың жоғарғы тыныс

жолдарын (ауыз бен мұрынды) қолымен жауып тастайды;

- баланы полиэтилен қапшықтары мен көрпелергесалады;

- кіндікбауыныңкөмегімен;

- мойындыәртүрлізаттарменбайлауарқылы;

- жаңатуғанбаланынаузынажәнемұрнынаәртүрлізаттардықоюарқылы (мақта, шүберек, нанүгіндісіжәнеосығанұқсасзаттар);

- баланышектеуліжабықкеңістіккеорналастыруарқылы - шелекке (жабық) жәнет.б.

Жоғарыда көрсетілгендей, ананың жаңа туған баланы өлтіруінің кең таралған тәсілі - оны өмірге қолайсыз жағдайларда қалдыруы. Бұл тәсіл қандай да бір іс-әрекет түрінде (мысалы, анасы баласын оны ешкім таппайтын жерге апарып тастады), немесе әрекетсіздік түрінде (анасы балаға көмектеспегенде, оны тамақтандырмағанда, оны суықта және т.б. қалдырып, нәтижесінде баланың өлуі) көрініс табады. О.В.Лукичев бұл орайда: «Ана баласына көмектесуі керек екендігі күмәнсіз»[17, б.62], - дейді. Кейбір шетелдік ғалымдардың ойынша: «нәрестелерді өлтіру жағдайлары ананың психикалық ауруынан гөрі өлімге әкелетін зорлық-зомбылықтан туындайды.Мысалы, жылауды тоқтату сияқты талаптарға жауап бермейтін балаларын өлтіруі мүмкін» [18, б. 137-141].

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған барлық дәлелдер ҚР Қылмыстық кодексінің 119-бабында қарастырылған «Қауіпті жағдайда қалдыру» объектілеріне қатысты дұрыс. Мәтіннен келіп шығатыны, өмірге немесе денсаулыққа қауіпті жағдайдағы және жас, кәрілік, ауру немесе өзге де дәрменсіз жағдай салдарынан өзін-өзі сақтау шараларын қолдану мүмкіндігінен айырылған адамдар осы қылмыс құрамының объектісі болуы мүмкін. Біз зерттеген Қылмыстық кодекстің 100-бабының объектісі, жоғарыда айтылғандай, жаңа туған бала. Педиатрияға бойынша, жаңа туған бала шартты түрде туылғаннан кейін 4 аптаға дейінгі бала, ал жас бала (мектепке дейінгі) - 3 жастан 7 жасқа дейінгі бала. Көріп отырғаныңыздай, жаңа туған бала және жас бала ұғымы бірдей емес. Әрине, жас бала өзінің дәрменсіздігіне байланысты өзіне қажетті көмек көрсете алмайды (мысалы, тамақ немесе баспана үшін ақша табу), бірақ онда басқа ересектерден көмек сұрауға мүмкіндігі бар, жаңа туған балада ондай мүмкіндік жоқ. Екінші жағынан, мамандандырылған емес мекемеде баланы дүниеге әкелген ана бұл әрекетпен баланы қауіпті жағдайға душар етеді. Осылайша, балалы болғысы келмейтін әйел оны мамандандырылған мекемеде (перзентханада) босануға және босанғаннан кейін бірден жаңа туған баладан бас тартуға құқылы, бұл ретте ол ата-ана құқығынан айырылады [19].

Ананың жаңа туған баланы бірнеше рет немесе ерекше қатыгездікпен, не екі және одан да көп жаңа туылған баланы өлтіруін саралаудағы мүмкін болатын қателіктерді жою үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабын осы жағдайларды ескеретін бөлігімен толықтыру қажет деп санаймыз.

Сот тәжірибесін зерделеу негізінде мұндай түсініктемені Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бере алады, ал заң шығарушы басқа ұғымдарды қылмыстық заңның өзінде, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі тарауларының 6, 7, 11-баптарына ескертпесінде ашады. Жеке сипаттың салдарында сандық өлшемдер әрдайым қолайлы емес, мысалы, адамның өлімі дәрежесі жоқ [20, б.63].

Адамды зиянды зардаптар үшін айыптау үшін оның жасаған қоғамдық қауіпті әрекеттері (әрекетсіздігі) мен келтірілген зиян арасында себепті байланыстың болуын анықтау қажет [21, б.131].

Адам әрекетінің салдары қажеттілік пен кездейсоқтықтың өзара байланысы мен тоғысуы арқылы сыртқы заңдылықтарға бағынады.

Сондықтан жасалған қылмыстық іс-әрекеттің салдары туралы мәселені қарастыра отырып, біз адамның берілген әрекеті мен оның сыртқы дүниеде пайда болған қоғамдық қауіпті зардаптары арасында объективті түрде бар байланысты орнатуымыз керек. Сондықтан әрбір нақты жағдайда ең алдымен адамның белгілі бір әрекеті мен оған жауапкершілік ретінде жүктелетін оқиғалар арасында объективті байланыс бар ма деген мәселені шешу қажет.

Қорытынды. Жаңа туған баланы анасының өлтіру объектісі өмір сүру құқығы болып табылады. Тікелей объект жаңа туған баланың физиологиялық босану сәтінен бастап өмір сүру құқығы болып табылады және осы баптың қолданылуы босанған әйелде босанудан туындаған және психо-травматикалық жағдаймен күшейтілген, оның психикалық жағдайына әсер ететін физиологиялық процестер болатын уақытпен (әр жағдайда жеке белгіленеді), бірақ сот медицинасы белгілеген бір күндік жаңа туылғандық критерийлерімен шектеледі. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабындағы «босану кезінде» деген сөздерді «физиологиялық босану басталған кезден» деген сөздермен, және «физиологиялық босану басталған кезден» деген сөздерден кейін «немесе босанғаннан кейін бірден» деген сөздермен толықтырылуын ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Трайнин А.Н.Общее учение о составе преступления.- М.,1957. – 364 с.
2. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан. (Общая часть). – Алматы: Компьютерно-издательский центр «Вита»,1998. – 220 с.
3. БСЭ. - т.29,М.,1978.– 640 с.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и примечания). (Серия мастера психологии). - СПб.:ПитерКом.,1999. - 608 с.
5. Популярная медицинская энциклопедия. Под ред. Покровского В.И., 5-е издание. - М.: Издательский Дом «Оникс», Альянс-В, 1998. - 688 с.
6. Уголовное право. Общая часть. Под редакцией д.ю.н., профессора ВетроваН.И., д.ю.н., профессора Ляпунова Ю.И. - М.: Новый юрист, КноРус, 1997.- 592 с.
7. Популярная медицинская энциклопедия. Э.Геккель Под ред. Покровского В.И., 5-е издание, М.: Издательский Дом «Оникс», Альянс-В, 1998. - 688 с.
8. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. - М,1980.– 148 с.
9. Прохоров В.С. Преступления и ответственность. - ЛГУ.,1984. - 236 с.
10. Ашитов З.О. Социалистическая законность и квалификация преступлений. - Алма-Ата: Казахстан,1983. - 159 с.
11. Тимина Л.И. «Ответственность за детоубийство по советскому уголовному праву» автореф. дисс...к.ю.н.,М.,1980. – 12 с.
12. Рустемова Г.Р. Медико-правовые проблемы трансплантации органов и тканей человека. - Алматы,Санат,1998. – 128 с.
13. Mother killed her newborn baby Franjić S (2019) Mother killed her newborn baby. Forensic Sci Today 5(1): 008-013. DOI: 10.17352/fst.000013<https://www.peertechzpublications.com/articles/FST-5-113.php>
14. Курс советского уголовного права (часть Особенная) т.3. - Л., 1973. – 836 с., Советское уголовное права (часть Особенная). - М., 1951. - 431 с.
15. Гернет М.Н. Детоубийство (Социологическое исравнительно-юридическое исследование). - М.,Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.
16. Штрасман Г. Учебник судебной медицины. - М.,1901. – 635 с.
17. Лукичев О.В. диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему: «Уголовно-правовая и криминологическая характеристика детоубийства».СПб. 2007. – 142 с.
18. Child murder by mothers: patterns and preventionWorld Psychiatry. 2007 Oct; 6(3): 137–141.<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2174580/>
19. Закон Республики Казахстан от 17 декабря 1998 года N 321-1 ЗРК О бракеи семье https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011851 15.03.2023
20. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - М., Госюриздат., 1960. -243 с.
21. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. - М., Государственное издательство юридической литературы, 1961. -665 с.

Автор туралы мәліметтер

Байгундинов Е.Н. - Alikhan Bokeikhan University Заң факультетінің Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD).

Сабитов С.М. - Alikhan Bokeikhan University Заң факультетінің Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі докторы (PhD).

Абижанов С.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Байгундинов Е.Н. – старший преподаватель кафедры уголовно правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD).

Сабитов С.М. – заведующий кафедры уголовно правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD).

Абижанов С.М. – доцент кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), подполковник полиции, Республика Казахстан.

Baigundinov Ye.N. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law of Alikhan Bokeikhan University, Doctor of Philosophy (PhD).

Sabitov S.M. – Head of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law of AlikhanBokeikhan University, Doctor of Philosophy (PhD).

Abizhanov S.M. – Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police Lieutenant Colonel.

А.М. Алибекова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

К ВОПРОСУ ОБ УЖЕСТОЧЕНИИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СЕМЕЙНО-БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ

В статье проведен анализ норм действующего административного и уголовного законодательства Республики Казахстан по вопросам правовой регламентации ответственности за совершение противоправных деяний в сфере семейно-бытовых отношений. В ходе исследования изучена позиция ученых по вопросам правильного применения терминов насилие в семье, домашнего или семейного насилия, семейно-бытового или бытового насилия. Проведен анализ статистических данных о регистрируемых уголовных правонарушениях в сфере семейно-бытовых отношений для исследования распространенности рассматриваемых видов правонарушений. Изучены отдельные проблемы установления административной и уголовной ответственности за совершение правонарушений рассматриваемой категории. При установлении признаков составов административных и уголовных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений выявлены некоторые проблемы квалификации. В ходе сравнительно-правового анализа обосновывается необходимость ужесточения ответственности за семейно-бытовое насилие. По итогам проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию норм уголовного законодательства Республики Казахстан в части закрепления специальной нормы об ответственности за семейно-бытовое насилие.

Ключевые слова: насилие, домашнее насилие, семейно-бытовое насилие, сфера семейно-бытовых отношений, административная ответственность, уголовная ответственность, криминализация.

Отбасы-тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауаптылықты күшейту сұрағына

Мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы әкімшілік және қылмыстық заңнамасының отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқыққа қарсы әрекеттерді жасағаны үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу мәселелері бойынша нормалары талданады. Зерттеу барысында ғалымдардың отбасыдағы зорлық-зомбылық, үйдегі немесе отбасылық зорлық-зомбылық, отбасы-тұрмыстық немесе тұрмыстық зорлық-зомбылық терминдерін дұрыс қолдану туралы ұстанымы зерттелді. Қарастырылып отырған құқық бұзушылық түрлерінің таралуын зерделеу үшін отбасы-тұрмыстық қатынастар саласында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша статистикалық деректерге талдау жүргізілді. Қарастырылып отырған санаттағы құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті белгілеудің кейбір мәселелері зерттеледі. Отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерін белгілеу кезінде кейбір біліктілік проблемалары анықталды. Салыстырмалы-құқықтық талдау барысында отбасы-тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауаптылықты күшейту қажеттілігі дәлелденді. Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының нормаларын тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілік туралы арнайы норманы бекіту бөлігінде жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық, үйдегі зорлық-зомбылық, отбасы-тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасы-тұрмыстық қатынастар саласы, әкімшілік жауаптылық, қылмыстық жауаптылық, криминализация.

On the question of strengthening responsibility for domestic violence

The article analyzes the norms of the current administrative and criminal legislation of the Republic of Kazakhstan on the issues of legal regulation of responsibility for committing illegal acts in the sphere of family and domestic relations. The study examined the position of scientists on the correct use of the terms domestic violence, domestic or family violence, domestic or domestic violence. An analysis of statistical data on registered criminal offenses in the sphere of family and domestic relations was carried out to study the prevalence of the types of offenses under consideration. Some problems of establishing administrative and criminal liability for the commission of offenses of the category under consideration are studied. When establishing the signs of the composition of administrative and criminal offenses in the field of family and domestic relations, some qualification problems were identified. In the course of a comparative legal analysis, the necessity of toughening responsibility for domestic violence is substantiated. Based on the results of the study, proposals were formulated to improve the norms of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of fixing a special rule on liability for domestic violence.

Keywords: violence, domestic violence, domestic violence, sphere of family and domestic relations, administrative responsibility, criminal liability, criminalization.

Введение. В настоящее время проблемы противодействия правонарушениям, совершаемым в сфере семейно-бытовых отношений, являются одними из актуальных в Республике Казахстан. Многочисленные факты насилия, происходящие в семьях на почве бытовой неустроенности, финансовых сложностей и других причин, требуют решительных действий при формировании соответствующей нормативной правовой базы, направленной на ужесточение законодательства об ответственности лиц, совершающих семейно-бытовое насилие и на защиту прав и интересов лиц, подвергающихся такому насилию.

Главой нашего государства К.К. Токаевым в своих Посланиях народу Казахстана не раз отмечалась важность и необходимость решения проблем по обеспечению безопасности лиц, подвергающихся семейно-бытовому насилию. «Нужно в срочном порядке ужесточить наказание за сексуальное насилие, педофилию, распространение наркотиков, торговлю людьми, бытовое насилие против женщин и другие тяжкие преступления против личности, особенно против детей» [1]. «Следует принять системные меры для снижения уровня насилия в обществе. В этом плане большую роль играет эффективное противодействие правонарушениям в сфере семейно-бытовых отношений. Сегодня участились обращения граждан и общественников по поводу необходимости ужесточения наказания за насилие в отношении женщин и детей. Ранее мною давалось указание определиться с целесообразностью криминализации подобных правонарушений» [2]. «В обществе уже долгое время поднимается вопрос о криминализации насилия в семейно-бытовой сфере. Правоохранительные органы сомневаются в необходимости данного шага, поскольку считают, что он приведет к снижению выявляемости таких правонарушений. В этом есть доля истины. Однако, как бы то ни было, нам нельзя закрывать глаза на многочисленные случаи семейно-бытового насилия. Безнаказанность дебоширов развязывает им руки, фактически оставляет их жертв беззащитными. Считаю, что пришло время ужесточить ответственность за подобные деяния. Нельзя, чтобы пострадавшие от семейно-бытового насилия боялись осуждения общества или давления с чьей-либо стороны» [3].

Основная часть. Степень общественной опасности уголовных правонарушений, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений очень высока. Систематическое насилие,

совершаемое в отношении лиц, проживающих совместно (супругов, детей, родителей) приводит к достаточно серьезным негативным последствиям, связанных не только с нанесением вреда здоровью человека, его психологическому состоянию, но и вплоть до лишения его жизни. Как справедливо отмечается учеными-юристами, в случае бытового насилия «зачастую потерпевшие обращаются в полицию, когда насилие совершается уже не впервые и носит серьезный характер, поэтому жертва может испытывать сильный стресс, чувство страха, недостаточное уважение к себе, беспокойство, депрессию, вину, чувство безнадежности и беспомощности» [4, с.76].

Конфликты и насилие в семье разрушают целостность не только отдельно взятой семьи, но и общества в целом, приводят к нарушению родственных связей между родителем и детьми, у членов семьи, подвергаемых насилию, теряется ощущение безопасности, возникает страх. «Насилие принимает различные формы, в том числе не только физические, но также сексуальные, эмоциональные и экономические, а также домогательства в общественных местах и на работе и в местах обучения. Помимо индивидуального вреда, причиненного женщинам и их семьям, гендерное насилие является глобальной проблемой с существенными экономическими издержками» [5]. Учитывая опасность и негативные последствия такого насилия необходимо принимать своевременные комплексные меры по оказанию правовой, психологической и иной помощи жертвам бытового насилия.

В юридической литературе понятие насилия является достаточно хорошо изученным. Так, по мнению Р.Д. Шарапова «насилие в уголовном праве - это преступное посягательство на личную безопасность человека в виде умышленного неправомерного причинения физического или психического вреда потерпевшему вопреки (против или помимо) его воле путем энергетического (физического) или информационного (психического) воздействия на организм (органы, ткани, физиологические функции, психику) человека» [6]. И.С. Колесников считает, насилие - это «противоправное, общественно опасное внешнее со стороны других лиц умышленное воздействие на человека или группу лиц помимо или против его (их) воли» [7]. Солидарны с мнением С.М. Рахметова, который насилие характеризует как «физическое или психическое воздействие одного человека на другого, нарушающее гарантированное Конституцией Республики Казахстан право на личную неприкосновенность» [8, с.130].

Изучение проблем противодействия правонарушениям в сфере семейно-бытовых отношений показало, что в указанной сфере используются такие понятия насилия, как насилие в семье, домашнее или семейнонасилие, бытовое насилие, семейно-бытовое насилие.

«Насилие в семье можно описать как злоупотребление властью одного взрослого в отношениях для контроля над другим. Это установление контроля и страха в отношениях посредством насилия и других форм жестокого обращения. Это насилие может принимать форму физического нападения, психологического насилия, социального насилия, финансового насилия или сексуального насилия» [9].

Р.М. Садыков и Н.Л. Большакова домашнее и семейное насилие определяют следующим образом: «домашнее насилие – это насилие мужчин над женщинами или насилие женщин над мужчинами в семье, а также насилие родителей над детьми. Семейное насилие – это систематически повторяющиеся акты физического, экономического, психологического, сексуального воздействия на близких людей, которые совершаются против их воли с целью обретения власти и контроля над ними» [10].

Понятие бытового насилия регламентировано в отечественном законодательстве Законом Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия» (далее – Закон). Таким насилием признается «умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания» [11]. Кроме того, Законом предусматривается понятие семейно-бытовых отношений, под которыми следует понимать

«отношения между супругами, бывшими супругами, лицами, проживающими или проживавшими совместно, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей)» [11].

На наш взгляд, термин бытовой не в полной мере отражает те взаимоотношения, которые складываются между субъектами семейно-бытовых отношений. «Бытовыми называют такие события, явления, которые часто происходят в обычной, повседневной жизни людей» [12]. Применительно к рассматриваемым отношениям подходит словосочетание семейно-бытовой.

Понятие семейно-бытового насилия, предложенное Рахметовым С.М. представляется удачной и наиболее полно характеризующим рассматриваемый вид насилия. Так, по его мнению «семейно-бытовое насилие - умышленное противоправное действие лица в сфере семейно-бытовых отношений, выраженное в непосредственном физическом или психологическом воздействии в отношении другого субъекта семейно-бытовых отношений, причиняющее физический, моральный или имущественный ущерб потерпевшему лицу, за которое предусмотрена уголовная или административная ответственность» [8, с.132]. Поддерживая указанную позицию и учитывая, что для правоприменительной практики необходимо единообразное применение терминологии, предлагается насилие, совершаемое в отношении участников семейно-бытовых отношений понимать, как семейно-бытовое насилие.

По действующему законодательству Республики Казахстан действия лица, совершающего семейно-бытовое насилие, могут быть квалифицированы как административное правонарушение, так и как уголовно-наказуемое деяние. Такая ситуация сложилась в силу реформирования отечественного законодательства.

Законодателем не определен перечень административных или уголовных правонарушений, признаваемых в качестве деяний, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений.

К числу таких административных правонарушений согласно Кодексу Республики Казахстан Об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года (далее – КР КоАП) следует отнести следующие составы, предусмотренные в главе 10 (Административные правонарушения, посягающие на права личности):

- ст. 73 – Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений;
- ст. 73-1 – Умышленное причинение легкого вреда здоровью;
- ст. 73-2 – Побои [13].

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан (далее – КПСиСУ) количество зарегистрированных административных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений составляют согласно таблице 1 следующие сведения [14]:

Таблица 1

	2021 г.	2022 г.	6 мес. 2023 г.
Ст. 73 КРКоАП	27975	25142	12572
Ст. 73-1 КРКоАП	15746	17436	7728
Ст. 73-2 КРКоАП	8643	9663	4918

При этом количество постановлений о привлечении к административной ответственности по рассматриваемым составам административных правонарушений существенно меньше (таблица 2) [14]:

Таблица 2

	2021 г.	2022 г.	6 мес. 2023 г.

Ст. 73 КРКоАП	13 702	12 700	6 054
Ст. 73-1 КРКоАП	5 971	7 007	2 930
Ст. 73-2 КРКоАП	2 746	3 161	1 647

Как следует из указанных сведений по значительной части зарегистрированных фактов административных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений принято решение о прекращении производства по делу.

Необходимо отметить, что ст.73-1 и ст.73-2 КРКоАП были переведены путем исключения из УК РК в разряд административных правонарушений Законом Республики Казахстан от 3 июля 2017 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы». Как показывает статистика количество указанных деяний, к сожалению, не уменьшается и имеет тенденцию к увеличению.

В качестве наказания за указанные административные правонарушения предусматриваются предупреждение, административный штраф или административный арест (таблица 3) [14]:

Таблица 3

	предупреждение	административный штраф	административный арест
Ст. 73 КРКоАП			
2021 г.	5 680	161	7 860
2022 г.	5 341	132	7 226
6 мес. 2023 г.	2469	85	3 499
Ст. 73-1 КРКоАП			
2021 г.	1 574	2 808	1 589
2022 г.	1 835	3 544	1 621
6 мес. 2023 г.	870	1 275	782
Ст. 73-2 КРКоАП			
2021 г.	841	1 018	887
2022 г.	1 134	1 102	925
6 мес. 2023 г.	577	510	560

По нашему мнению, приведенные сведения показывают неэффективность применяемых в отношении виновных лиц административных наказаний, не наблюдается тенденции к снижению рассматриваемых правонарушений, соответственно напрашивается вывод о правильности решения о декриминализации уголовных составов умышленного причинения легкого вреда здоровью, побоев. Как справедливо отмечает Рахметов С.М. «после декриминализации указанных деяния семейные дебоширы почувствовали послабление ответственности и наказания и стали больше совершать уголовные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений» [8, с.133].

Законом Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» в

КРКоАП внесены изменения и дополнения в части ужесточения административной ответственности за семейно-бытовое насилие.

В частности, срок административного ареста за умышленное причинение легкого вреда здоровью совершенное впервые установлен в пятнадцать суток (ранее - до пятнадцати суток), в случае повторного совершения правонарушения срок ареста увеличен с двадцати до двадцати пяти суток. За совершение побоев впервые срок административного ареста составляет десять суток (ранее - до десяти суток), в случае повторного совершения рассматриваемого состава срок ареста увеличен с пятнадцати до двадцати суток [15]. Указанные меры, по мнению представителей органов внутренних дел Республики Казахстан [16], направлены на снижение уровня семейно-бытового насилия. К сожалению, привлечение к административной ответственности признается одним из основных инструментов воздействия на лиц совершающих насилие в отношении супругов, близких родственников. Лица, перенесшие насилие в семье, после применения административного ареста и даже при установлении в отношении виновного в семейно-бытовом насилии обязательства по соблюдению защитного предписания, остаются с ним один на один, и не в состоянии обеспечить себе и близким защиту. Виновные, в свою очередь, после применения к ним административных наказаний, возвращаются с большей степенью ожесточения, и последствия в виде нанесения тяжкого вреда здоровью или смерти потерпевшего могут наступить с большей вероятностью.

При привлечении лиц, совершающих семейно-бытовое насилие, к уголовной ответственности определенные сложности при их квалификации вызывает отсутствие в уголовном законе Республики Казахстан конкретного перечня деяний признаваемых в качестве правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. Насильственные действия в сфере семейно-бытовых отношений характеризуются высокой степенью общественной опасности и в зависимости от вида применяемого насилия (в виде физического, психологического, сексуального и (или) экономического насилия) могут наступить последствия в виде причинения вреда здоровью средней тяжести, тяжкого вреда здоровью, смерти потерпевшего, совершения насильственных преступлений сексуального характера, против половой неприкосновенности и т.д.

Анализ статистических данных КПСиСУ (отчет №1-М О зарегистрированных уголовных правонарушениях, далее – Таблица №1-М) показал, что в таблице №1-М выделена отдельная графа «Количество правонарушений, совершенных в семейно-бытовой сфере», в котором регистрируются данные об уголовных правонарушениях в указанной сфере. К сожалению, необходимо признать, что указанные сведения могут не отражать реальное состояние преступности указанной сферы. Как справедливо отмечает Г.Е.Аубакирова «достоверность статистики о бытовом насилии сомнительна, поскольку источником данных для нее являются сообщения женщин о правонарушениях в правоохранительные органы. Потому, статистика отображает не реальный уровень насилия в стране, а то, насколько потерпевшая готова сообщать в полицию о преступлениях такого рода. Есть основания полагать, что статистические данные отражают лишь верхушку айсберга. Основу официальных данных о бытовом насилии составляют статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам при Генеральной Прокуратуре Республики Казахстан. При этом, следует учесть, что статистические данные составляются согласно официальным заявлениям потенциальных жертв, то есть охватывают лишь незначительную часть всех случаев бытового насилия» [17, с.65].

По статистическим данным можно сформировать общее представление об уголовных проступках и категориях преступлений, наиболее чаще совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений (таблица 4) [14]:

Таблица 4

	2021 г.	2022 г.	6 мес. 2023 г.
Проступки	18	16	15

Преступления	1029	926	446
Небольшой тяжести	422	366	173
Средней тяжести	22	29	14
Тяжкие	392	386	187
Особо тяжкие	193	145	72

Указанные сведения показывают, что в сравнении с проступками количество преступлений значительно больше. Также не может не вызывать обеспокоенность достаточно высокий показатель количества тяжких и особо тяжких преступлений в сфере семейно-бытовых отношений.

По видам уголовных правонарушений, совершенных в семейно-бытовой сфере, согласно Таблице №1-М, из числа зарегистрированных, указаны следующие статьи УК РК (таблица 5) [14]:

Таблица 5

		2021 г.	2022 г.	6 мес. 2023 г.
1.	Убийство (ст.99)	141	108	51
2.	Убийство матерью новорожденного ребенка (ст.100)	-	1	-
3.	Убийство, совершенное в состоянии аффекта (ст.101)	4	1	1
4.	Убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны (ст.102)	1	7	1
5.	Причинение смерти по неосторожности (ст.104)	11	3	-
6.	Доведение до самоубийства (ст.105)	-	2	-
7.	Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (ст.106)	374	368	171
8.	Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (ст.107)	359	321	157
9.	Истязание (ст.110)	7	2	3
10.	Причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны (ст.112)	23	15	7
11.	Неосторожное причинение вреда здоровью (ст.114)	24	25	9
12.	Угроза (ст.115)	14	10	7
13.	Изнасилование (ст.120)	14	14	7
14.	Насильственные действия сексуального характера (ст.121)	18	13	7
15.	Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст.122)	5	-	5
16.	Развращение малолетних (ст.124)	10	9	2
17.	Похищение человека (ст.125)	-	2	-

18.	Незаконное лишение свободы (ст.126)	5	2	-
19.	Торговля несовершеннолетними (ст.135)	-	-	5
20.	Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги) (ст.139)	1	-	1
21.	Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст.140)	3	1	-
22.	Нарушение неприкосновенности частной жизни и законодательства Республики Казахстан о персональных данных и их защите (ст.147)	-	-	3
23.	Нарушение неприкосновенности жилища (ст.149)	4	2	2
24.	Мелкое хищение (ст.187)	-	-	7
25.	Кража (ст.188)	1	5	2
26.	Мошенничество (ст.190)	2	-	1
27.	Грабеж (ст.191)	2	2	1
28.	Неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (ст.200)	-	1	-
29.	Умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества (ст.202)	1	3	2
30.	Заведомо ложное сообщение об акте терроризма (ст.273)	-	-	1
31.	Хулиганство (ст.293)	-	1	-
32.	Жестокое обращение с животными (ст.316)	-	1	-
33.	Управление транспортным средством лицом, лишенным права управления транспортными средствами, находящимся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, а равно передача управления транспортным средством такому лицу или допуск к управлению транспортным средством такого лица (ст.346)	-	1	-
34.	Самоуправство (ст.389)	2	7	2
35.	Умышленное незаконное пересечение Государственной границы Республики Казахстан (ст.392)	1	-	-
36.	Заведомо ложный донос (ст.419)	-	1	1
37.	Укрывательство преступления (ст.432)	-	1	-

Согласно указанным статистическим данным чаще всего в семейно-бытовой сфере из числа умышленных деяний совершаются убийства, умышленное причинение тяжкого и средней тяжести вреда здоровью, угроза, изнасилование, насильственные действия сексуального характера, развращение малолетних. Эти деяния характеризуются тесными родственными взаимоотношениями между виновными лицами и потерпевшими (жертвами семейно-бытового насилия). Семейно-бытовая сфера или домашняя обстановка при

регистрации указанных противоправных деяний являлась местом или обстановкой совершенного уголовного правонарушения, но не обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность виновного лица. Деяния виновного квалифицированы в соответствии с наступившими последствиями конкретными статьями УК РК, но без учета того обстоятельства, что деяние имеет признаки семейно-бытового насилия.

Законодателем предприняты меры по установлению в качестве квалифицирующих признаков, характерных для семейно-бытового насилия, в некоторых составах уголовно-наказуемых деяний. Так, Законом Республики Казахстан от 17 марта 2023 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прав человека в сфере уголовного судопроизводства, исполнения наказания, а также предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения» п.3) ч.2 ст.106 УК (Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью) и п.3) ч.2 ст.107 УК (Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью) дополнены квалифицирующим признаком, предусматривающим ответственность за совершение указанных деяний в отношении лица, заведомо для виновного находящегося в материальной или иной зависимости от виновного [18].

На наш взгляд, указанные меры не в полной мере могут оказать противодействие уголовным правонарушениям, совершаемым в сфере семейно-бытовых отношений. Если законодатель идет по пути признания деяний, совершаемых вследствие семейно-бытового насилия, в качестве отягчающих обстоятельств, то такими квалифицирующими признаками должны быть дополнены и другие составы УК РК, по которым привлекаются к ответственности лица, совершающие семейно-бытовое насилие.

Солидарны с позициями некоторых ученых о необходимости признания в качестве обстоятельства, отягчающего уголовную ответственность деяния, совершенного в сфере семейно-бытовых отношений [8, с.133; 19, с.9]. Такая мера позволит дать соответствующую правовую оценку противоправным действиям виновного при их квалификации и назначить справедливое наказание с учетом степени общественной опасности совершенного деяния и наступивших последствий для жертв бытового насилия.

Актуальным остается вопрос о криминализации семейно-бытового насилия. Анализ состояния отечественного законодательства показал, что законодателем принимаются частичные меры по противодействию уголовным правонарушениям в сфере семейно-бытовых отношений. В Посланиях Президента страны К.К. Токаева позиция о криминализации сформулирована достаточно четко [1, 2, 3], такой же позиции придерживается и Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан А. Е. Ластаев: «На текущий момент нашему офису стала очевидна необходимость рассмотреть более внимательно вопрос криминализации данного деяния. Мы будем выступать за то, что такое деяние должно быть не просто уголовно наказуемым, но и не повторить ошибки прошлого. Это должны быть дела публичного обвинения, с тем, чтобы органы правопорядка могли и должны были собирать доказательства виновности агрессора, а не жертва или предполагаемый потерпевший» [20].

Криминализация семейно-бытового насилия обусловлена необходимостью защиты, прежде всего, конституционных прав и свобод человека. Солидарны с мнением М.С. Кемали, которая считает, что «в результате насилия ущемляется право на свободу и личную неприкосновенность женщины, а также ее достоинство, поэтому любые проявления насилия должны признаваться как нарушение естественных прав человека и как посягательство на права и законные интересы не только конкретной личности, члена семьи, но и общества в целом» [21].

Согласно ст.17 Конституции Республики Казахстан, никто, в том числе и потерпевшие от семейно-бытового насилия, не должны подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению. Реализация данной конституционной нормы должна обеспечиваться строгим уголовным законом и

неотвратимостью уголовного наказания в отношении лица, совершающего семейно-бытовое насилие.

Административное законодательство не должно содержать норм об ответственности за семейно-бытовое насилие. Если в отношении потерпевшего совершается нецензурная брань, оскорбительное приставание, унижение (ст.73 КРКоАП), умышленное причинение легкого вреда здоровью, повлекшее кратковременное расстройство здоровья или незначительную стойкую утрату общей трудоспособности (ст.73-1 КРКоАП), нанесение побоев или совершение иных насильственных действий, причинивших физическую боль (ст.73-2 КРКоАП), то такие действия должны повлечь уголовную ответственность, но никак не административную.

Для сравнения, за оскорбление, то есть унижение чести и достоинства другого лица, выраженное в неприличной форме, предусматривается не административная, а уголовная ответственность (ст.131 УК). При совершении указанного уголовного правонарушения унижение в неприличной форме может выражаться нецензурной бранью в отношении потерпевшего. При этом, за такую же нецензурную брань, оскорбительное приставание или унижение (ст.73 КРКоАП) предусматривается только административная ответственность.

Заключительная часть. По нашему мнению, в целях защиты конституционных прав жертв семейно-бытового насилия в отношении лица, совершающего семейно-бытовое насилие, должна быть предусмотрена только уголовная ответственность. Представляется необходимым, административные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений криминализировать, предусмотрев в УК РК специальную норму об ответственности за семейно-бытовое насилие в следующей редакции:

«Статья 110-1. Семейно-бытовое насилие.

1. Семейно-бытовое насилие, то есть умышленное физическое, психологическое, сексуальное и (или) экономическое насилие одного лица, совершенное в отношении лиц, состоящих с ним в семейно-бытовых отношениях, причинившее или содержащее угрозу причинения физического или психического страдания, -

2. То же деяние, совершенное:

1) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности;

2) в отношении несовершеннолетнего и малолетнего;

3) в отношении двух и более лиц, -»

Таким образом, проведенный анализ действующего законодательства Республики Казахстан об ответственности за семейно-бытовое насилие показал, что существует необходимость дальнейшего реформирования норм административного и уголовного законодательства с целью защиты конституционных прав и свобод потерпевших в результате противоправных деяний в сфере семейно-бытовых отношений путем криминализации специальной нормы об ответственности за семейно-бытовое насилие.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019>, дата обращения: 19.07.2023.

2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1, дата обращения: 19.07.2023.

3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2, дата обращения: 20.07.2023.

4. Себеков Ш.О., Досмамбетов Б.Б., Косалова Ю.Т. Совершенствование методов борьбы с бытовым насилием в отношении женщин в Республике Казахстан // Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан. – 2003. №4. – С.71-78.

5. Paula Tavares, Quentin Wodon. Ending Violence Against Women and Girls - Global and Regional Trends in Women's Legal Protection Against Domestic Violence and Sexual Harassment// https://www.researchgate.net/publication/349194682_Ending_Violence_Against_Women_and_Girls_-_Global_and_Regional_Trends_in_Women's_Legal_Protection_Against_Domestic_Violence_and_Sexual_Harassment дата обращения: 07.08.2023.
6. Шарапов Р.Д. Насилие в уголовном праве: понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения: дис... докт.юрид.наук.// Интернет-ресурс: <https://www.dissercat.com/content/nasilie-v-ugolovnom-prave-ponyatie-kvalifikatsiya-sovershenstvovanie-mekhanizma-ugolovno-pra>, дата обращения: 19.07.2023.
7. Колесников И.С. Уголовно – правовое понятие насилия // Ползуновский вестник № 3 2006 – с.114 – 118. // Интернет-ресурс: http://elib.altstu.ru/journals/Files/pv2006_03_1/pdf/114koles.pdf дата обращения: 21.07.2023.
8. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – №5 (63).– 2020. – С. 127 - 134.
9. Kaur R, Garg S. Addressing domestic violence against women: an unfinished agenda. Indian J Community Med. 2008 Apr;33(2):73-6. doi: 10.4103/0970-0218.40871. PMID: 19967027; PMCID: PMC2784629. дата обращения: 25.07.2023.
10. Садыков Р.М., Большакова Н.Л. Насилие в семье: сущность и виды // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2022. №7-2. Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/nasilie-v-semie-suschnost-i-vidy> дата обращения: 24.07.2023.
11. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года № 214-IV «О профилактике бытового насилия» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_#z0 дата обращения: 22.07.2023.
12. Толковый словарь Ожегова С.И. // Интернет-ресурс: <http://www.terminy.info/russian-language/explanatory-dictionary-ozhegova/bytovou> дата обращения: 24.07.2023.
13. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРКОб административных правонарушениях // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235/k14235.htm> дата обращения: 22.07.2023.
14. Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> дата обращения: 25.07.2023.
15. Закон Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 227-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000227#z14> дата обращения: 24.07.2023.
16. Как изменится наказание за бытовое насилие в Казахстане с 19 мая // Интернет-ресурс: [Polisia.kz](https://polisia.kz). <https://polisia.kz/ru/kak-izmenitsya-nakazanie-za-bytovoe-nasilie-v-kazahstane-s-19-maya/> дата обращения: 26.07.2023.
17. Аубакирова Г.Е. Некоторые вопросы статистики в сфере противодействия бытовому насилию в отношении женщин // Вестник Академии правоохранительных органов. – 2018. - №4(10)– С.63-67.
18. Закон Республики Казахстан от 17 марта 2023 года № 212-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прав человека в сфере уголовного судопроизводства, исполнения наказания, а также предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000212#z41> дата обращения: 24.07.2023.
19. Амирова Д.К., Куницына Ю.В. Законодательная регламентация уголовной ответственности за семейно-бытовое насилие: проблемы и пути их решения // Ученые записки Казанского юридического института МВД России. – 2021. – Т.6. - № 1(11). – С.7-11.
- Криминализовать бытовое насилие планируют в Казахстане // Интернет-ресурс: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kriminalizirovat-byitovoe-nasilie-planiruyut-v-kazahstane-493889/ дата обращения: 25.07.2023.

Сведения об авторе

Алибекова А.М. - Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доцент кафедры Института послевузовского образования, советник юстиции, кандидат юридических наук.

Алибекова А.М. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты кафедрасының доценті, әділет кеңесшісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Alibekova A.M. - Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Associate Professor of the Department of the Institute of Postgraduate Education, Counselor of Justice, Candidate of Legal Sciences.

Г.А. Куаналиева¹, М.Н. Абишева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ СУБЪЕКТ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ

Мақала қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің теориялық және тәжірибелік мәселелеріне арналған. Қылмыстық заң қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі тақырыбын зерттеуге көп көңіл бөледі. Өйткені кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтың әлеуметтік қауіптілігі басқа жағдайлармен бірге (әдісі, салдары, кінәнің түрі) көбінесе қылмыскердің қауіптілігімен анықталады. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі қылмыстық құқық бұзушылық құрамындағы бір элемент болып табылады. Сондықтан да қылмыстық жауаптылықтың негізін құрайды.

Қылмыстық саясат адам құқықтары мен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуде, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі сияқты қылмыстық құқықтың іргелі санаттарының теориялық әзірлемелерін тереңдетуді қамтиды. Осы құқықтық санаттарда қамтылған психологиялық-құқықтық құбылыстардың мәнін нақты түсіну қажет.

Әрбір қылмыстық құқық бұзушылық - бұл адамдардың әлеуметтік қоғамға қауіпті мінез-құлқы. Сондықтан қылмыстық заң өзінің талаптарын, яғни қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекеттер жасамауды, барлық жағдайларда тек адамға қатысты бағыттайды. Демек, әлеуметтік қауіпті әрекетті (әрекетсіздікті) жасаған адам ғана қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ретінде танылуы мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ұғымы мынандай сұраққа жауап береді: қылмыстық заңда көзделген қылмыстық құқық бұзушылық жасалған жағдайда кім қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Авторлар осы мәселеге қатысты, қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру мақсатында бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізуді ұсынады. Атап айтқанда, есі дұрыс адам, қылмыстық жауапкершілік жасы, қылмыстық теріс қылықтарға қатысты жас шамасы және т.б.

Түйін сөздер: қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, арнаулы субъект, қылмыскердің жеке тұлғасы.

Субъект в уголовном праве: теория и практика

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам субъекта уголовного правонарушения. Уголовное право уделяет большое внимание исследованию вопроса о субъекте уголовного правонарушения, ибо общественная опасность любого уголовного правонарушения, наряду с другими обстоятельствами (способ, последствия, форма вины) в значительной мере определяется и опасностью самого преступника. Субъект уголовного правонарушения является одним из элементов в составе уголовного правонарушения. Поэтому и составляет основу уголовной ответственности.

Переориентация уголовной политики на обеспечение прав человека и социальной справедливости предполагает углубление теоретических разработок таких фундаментальных категорий уголовного права, как субъект уголовного правонарушения. Необходимо четкое осмысление сущности тех психолого-правовых явлений, которые охватываются данными правовыми категориями.

Каждое уголовное правонарушение - это акт общественно опасного поведения людей. Поэтому уголовный закон свои требования - совершать преступных деяний - во всех без

исключения случаях обращает лишь к человеку. Следовательно, только человек, совершивший общественно опасное действие (бездействие), может быть признан субъектом уголовного правонарушения. Понятие субъекта уголовного правонарушения отвечает на вопрос: кто может нести уголовную ответственность в случае совершения уголовного правонарушения, предусмотренного уголовным законом.

Авторы предлагают внести ряд изменений и дополнений, касающихся данного вопроса, в целях совершенствования действующего уголовного законодательства. В частности, вменяемое лицо, возраст уголовной ответственности, возраст в отношении уголовных проступков и др.

Ключевые слова: уголовный закон, уголовное правонарушение, состав уголовного правонарушения, субъект уголовного правонарушения, специальный субъект, личность преступника.

A subject in criminal law: theory and practice

The article is devoted to the theoretical and practical problems of the subject of a criminal offense. Criminal law pays great attention to the study of the subject of a criminal offense, because the public danger of any criminal offense, along with other circumstances (the method, consequences, form of guilt) is largely determined by the danger of the criminal himself. The subject of a criminal offense is one element in the composition of a criminal offense. Therefore, it forms the basis of criminal liability.

The reorientation of criminal policy towards ensuring human rights and social justice involves the deepening of theoretical developments of such fundamental categories of criminal law as the subject of a criminal offense. It is necessary to clearly understand the essence of those psychological and legal phenomena that are covered by these legal categories.

Every criminal offense is an act of socially dangerous behavior of people. Therefore, the criminal law applies its requirements - not to commit criminal acts - in all cases, without exception, only to a person. Therefore, only a person who has committed a socially dangerous act (inaction) can be recognized as a subject of a criminal offense. The concept of the subject of a criminal offense answers the question: who can bear criminal responsibility in the case of a criminal offense provided for by the criminal law.

The authors propose to make a number of changes and additions related to this issue in order to improve the current criminal legislation. In particular, the sane person, the age of criminal responsibility, the age in relation to criminal offenses, etc.

Keywords: criminal law, criminal offense, the composition of a criminal offense, the subject of a criminal offense, a special subject, the identity of the criminal.

Кіріспе. Қылмыстық құқық теориясындағы өзекті сұрақтардың бірі қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі. Ғалымдар бұл сұрақ төңірегінде өз зерттеулерін әлі де жүргізуде. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының төрт элементінің ішіндегі маңызды элементі субъект болып табылады.

«Қазіргі заманғы қылмыстық-құқықтық саясат адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қатерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді тұжырымдау маңызды.

Қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай мәселелерді шешу:

- адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып,

қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

- қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

- қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

- елдегі криминогендік жағдайды сапалы жақсартуға қол жеткізу қажет» [1].

Құқықтық саясат тұжырымдамасындағы аталған мәселелерді шешу үшін, қылмыстық құқықтағы субъектіні дұрыс анықтаудың маңызы зор. Себебі қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің түсінігін терең және жан-жақты толық зерттеп алмайынша, қылмыстық құқықтағы есі дұрыстық, қылмыстық заңмен белгіленген жасқа толу, шектеуліесі дұрыстық, қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі, жазаның мақсаты мен міндеттері, жеке жаза тағайындау немесе жазадан толық босату, медициналық мәжбүрлеу шарасын қолдану, жеке қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы және т.б. мәселелерді дұрыс талдап анықтау мүмкін емес.

Қылмыстық құқық бұзушылықпен күресу барысында, қылмыстық жауаптылыққа тартудан бастап, жазаны орындағанға дейін - қылмыстық әрекет немесе әрекетсіздік жасаған кінәлі адамның жеке басын анықтау міндетті және қажеттігі шарт болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің әлеуметтік-саяси және құқықтық белгілерін дұрыс анықтаудың, судьяларға қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс саралап, жазаны дұрыс тағайындау үшін, сондай-ақ қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) пен оны жасаған субъектісінің қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтау үшін маңызы зор. Сот-тергеу тәжірибесінде қылмыстық құқық бұзушылық субъектісін дұрыс анықтамау арқылы заңсыз оққылықтардың пайда болуы да аз емес.

1 қыркүйек 2020 жылғы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндеті табысты жүзеге асырылмайды.

Азаматтар мүддесіне қызмет ететін мемлекеттің жаңа стандарттарын әзірлеу үшін көп жұмыс атқаруымыз керек. Осы тұрғыда құқық қорғау және сот жүйелеріне негізгі рөл жүктеледі. Бұл салаға реформа аса қажет.

Бірақ құқық қорғау жүйесінің жұмысында бұрынғы дағды бойынша айыптауға бейімділік басымдау болып тұр. Азаматтардың қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тартылатын жағдайлары да аз кездеспейді.

Тағы да қайталап айтамын, заңдылық пен әділеттілік сөзсіз қамтамасыз етілуге тиіс. Қылмыстық істегі қателік адам тағдырын өзгертетінін естен шығармау керек» деп әділ айтып көрсеткен [2].

Материалдар мен әдістер. Мақаланы дайындау процесінде қылмыстық құқықтық теориясындағы қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындықты зерттеу мен білудің қазіргі ғылымда белгілі әртүрлі әдіс, тәсілдері қолданылды. Бұл әдістерге диалектикалық, жүйелік-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, эвристикалық, проблемалық-іздеу әдістері жатады. Олардың үйлесуі Қазақстан Республикасындағы қылмыстық заңнамадағы қағидаларды зерттеуде, қылмыстық-құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға ықпал ететін бірқатар ережелерді белгілеуге мүмкіндік берді. Аталған мәселені зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалары зерттелді.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі мәселесі көптеген Қазақстандық ғалымдардың ғылыми еңбектерінің негізгі арқауы болған, атап айтқанда: А.Н. Ағыбаев, С. Әпенев, Ғ.Ы. Баймурзин, Ү.С. Жекебаев, Е.І. Қайыржанов, С.С. Молдабаев, Р.Т. Нуртаев, Р. Орымбаев, Г.Р. Рүстемова және т.б.

Талқылаулар. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі деген түсінік Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде (ҚРКК) арнайы құқық нормасы ретінде белгіленбеген. Бұл түсінікті қылмыстық құқық теориясы түсіндіреді.

«Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі» және «қылмыскердің жеке тұлғасы» ұғымдарын ажырата білу қажет, өйткені аталған түсініктер жиі араласып шекарасы ажыратылмайды.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды сипаттайтын белгілер екі топқа бөлінеді: біріншісі - қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, екіншісі - кінәлінің жеке тұлғасы. Белгілердің бірінші тобы жасалған әрекеттің біліктілігі туралы мәселені шешуде маңызды. Екіншісі жазаны тағайындауға айтарлықтай әсер етеді.

Бұл ұғымдар бір адамға - қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға қатысты болса да, олардың әртүрлі түсіндірмелері бар. Бұл ұғымдардың мазмұны мен олардың қылмыстық-құқықтық маңызы сәйкес келмейді.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - қылмыстық құқық бұзушылық құрамының элементі, ол міндетті белгілердің жиынтығымен, сондай-ақ белгілі бір жағдайларда - белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың құрамымен (арнайы субъект) анықталған қосымша белгілермен сипатталады.

Ал қылмыскердің жеке басының ұғымы криминологиялық сипатқа ие және қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның биологиялық және әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын қамтиды. Қылмыскердің жеке тұлғасын зерттеу қылмыстық іс - әрекеттің заңдылықтарын, жаппай құбылыс ретінде қылмыстылықты анықтауға, себептілігіне және қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрес бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар жасауға ықпал етеді. Қылмыскердің жеке тұлғасы жаза тағайындау, қылмыстық жауапкершіліктен босату және жазалау кезінде қылмыстық-құқықтық маңызға ие.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ретінде адам немесе жеке тұлға емес, құқықтық шарттылықты түсіну қажет, яғни - қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауапты адамның құқықтық, жас және психикалық мәртебесін анықтайтын белгілер жиынтығы анықталады. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - бұл қылмыстық жауапкершіліктің пайда болуы үшін қажетті бірнеше заңды мәні бар қылмыстық - құқықтық мәртебе болып табылады.

Профессор А.Н.Ағыбаевтың пікірінше: «Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болып қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған және заңға сәйкес сол үшін қылмыстық жауаптылықты көтеруге қабілетті адам танылады» [3, 57 б.].

«Қылмыс субъектісі құқықтық ұғымды білдіреді және қылмыс жасаған адамның заңды сипаттамасын анықтайды; ол тек әлеуметтік қауіпті әрекетті жасаған адамға қатысты қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін қажет белгілермен (жеке тұлға, жас, ақыл-ой) шектеледі, олар қылмыс жасаған адам белгілерінің аз ғана бөлігін құрайды» [4, 270 б.].

Қылмыстық-құқықтық мағынада қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ұғымы ерекше мазмұнға ие. Субъектінің кем дегенде бір міндетті белгісінің болмауы қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады.

«Қылмыс субъектісі - бұл қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қол сұғатын және ол үшін жауап бере алатын адам. Қылмыс субъектісінің белгілері қылмыс құрамының элементтерінің бірін құрайды. Қылмыс жасаған адамның белгілі бір субъективті белгілерінің болуы қылмыстық жауапкершілік шарты ретінде де қарастырылуы мүмкін» [5, 114 б.].

Бұл анықтамаға сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі арнайы ерік-жігері бар, саналы, жауаптылықты көтеруге қабілетті адам бола алады. Осылайша, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - қылмыстық жазадан қорқу арқылы тыйым салынған заңсыз әрекетті жасайтын адам. Белогриц-Котляревскийдің айтуынша, жануарлар саналы еркінен айырылған тіршілік иелері және заңды тұлғалар, жалған субъектілер ретінде, ерік-жігерге ие бола алмайды сондықтан олар қылмыс субъектісі бола алмайды [6, 107 б.].

Орыс және шетелдік әдеби дереккөздерде жан-жануарларды, басқа да жансыз заттарды, құралдарды жазалау процесстері туралы айтылған. Жануарлар (шошқалар, сиырлар, иттер, тышқандар, шегірткелер және т.б.) және жансыз заттарға қатысты (Царевич Дмитрийдің жұмбақ өліміне байланысты набатқа соғылған Углич қаласындағы шіркеу қоңырауы және

т.б.) қылмыскерретінде жазалау шаралары қолданылған [7, 40 б.]. Ортағасырлық Еуропа үшін жануарларға қатысты сот істері таныс және жалпыға бірдей танылған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 15-бабының 1- бөлігіне сәйкес: «Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады» [8].

«Түсіндірілген баптың 1-бөлігінде заң шығарушы алдымен қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің міндетті заңды белгілерін белгілейді. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің негізгі белгілеріне: жеке тұлға, есі дұрыстық, заңмен белгіленген жасқа жету жатады.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам оның субъектісі болып танылуы үшін аталған үш белгінің болуын анықтау қажет. Олардың ең болмаса біреуінің болмауы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жоқтығын білдіреді (өйткені қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі жоқ), осыған байланысты адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін негіз де жоқ» [9, 152 б.].

Нәтижелер. Қылмыстық заң нормасында белгіленген «жеке тұлға» - бұл, ең алдымен, құқықтық мәртебе, белгілі бір құқықтық қатынастарға қатыса алатын, сондай-ақ құқық және әрекет қабілеттілігі бар құқық иесі және міндеттер көтеруге қабілетті адам. ҚРҚК 5, 7, 8 - баптарының талаптарына сай ҚРҚК Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағындағы азаматтығы жоқ адамдарға, сондай-ақ шетелдіктерге қолданылады. Бұдан туатын қорытынды, қоғамға қауіпті іс-әрекет үшін қылмыстық жауаптылыққа тек қана жеке тұлға - адам тартылады. Заттар, жануарлар дүниесі, табиғат күштері келтірген зиян үшін олар қылмыстық жауапқа тартылмайды, яғни бұл аталғандар қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі болып танылмайды. Егер адам жануарларды немесе табиғи күштерді пайдалану арқылы қасақана немесе абайсыздықпен басқа тарапқа зиян келтірсе, онда қылмыстық жауаптылыққа сол адамның өзі тартылады.

«Адамдар әртүрлі әрекеттерді, соның ішінде қылмыстарды жасай отырып, күш-жігерін біріктіріп, ұжымдық шешім қабылдай алады. Алайда қылмыстық жауапкершілік әрқашан қатаң түрде жеке болып табылады. Қылмыс субъектісі ретінде адамдардың жиынтығын, тобын немесе сол не басқа адамдардың тобын қарастыруға болмайды ... Бұл ерекше бөлімде аталған қылмыстық қауымдастықтардың (банда, заңсыз қарулы құрылым) арнайы түрлеріне де қатысты. Қылмыстық жауапкершілікті банда емес, оның қатысушылары, жасаушылары немесе жетекшілері – әрқайсысы өз қылмысы үшін алады» [10, 193 б.]. Сонымен қатар, қолданыстағы ҚРҚК бойынша заңды тұлғалар қылмыстық жауаптылыққа тарталмайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің тағы бір міндетті белгісі– заңмен белгіленген жасқа толу. ҚРҚК 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытта 16 жасқа толған адам қылмыстық жауаптылыққа жатады.

Қылмыс жасаған уақытта 14 жасқа толған адамдар тізбесі аталған баптың екінші бөлігінде көрсетілген (30 қылмыс құрамы) қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа жатады. Байқасақ, қылмыстық заңнамада қылмыстық теріс қылықтар жасағаны үшін 14 жастан басталатын қылмыстық жауаптылық жоқ. Бұл қаншалықты дәрежеде дұрыс деген сұрақ туындайды.

Қылмыс жасаған адамның жасы да әлеуметтік мәртебенің бір түрі болып табылады, ол адамның қоғамдағы құқықтық қатынастардың белсенді қатысушысы ретінде әрекет ету қабілетін білдіреді.

Көптеген заманауи зерттеушілер мен заңгерлер қылмыстық жауапкершіліктің ең төменгі жасын қоғамдағы әлеуметтік және мәдени факторларды ескере отырып азайту қажеттілігі туралы да айтып жүр.

Жүргізілген салыстырмалы-құқықтық талдау бұл мәселені түсінуде біртұтастық байқалмайтындығын көрсетеді. Әртүрлі елдердің заңнамаларындағы қылмыстық жауапкершілік жасының шекаралары белгілі бір мемлекеттің құқықтық, әлеуметтік және саяси дәстүрлеріне байланысты бес жылдан он жеті жылға дейін өзгереді.

Жас шамасын құқықтық реттеуде айтарлықтай айырмашылықтар бар, бұл әсіресе қылмыстық жауапкершіліктің ең төменгі жас шегін анықтау мәселелеріне қатысты.

Қылмыстық жасты реттеу кезінде ұлттық заңнамаларда әртүрлі тәсілдер қолданылады. Сонымен, қылмыстық заңнама жүйелерінің көпшілігінде қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жас ерекшелігі белгіленген нормалар бар. Алайда, мысалы, Франция заңнамасы субъектінің минималды жас шегін нақты анықтауды көздемейтін сот қалауы ережесін қолданады, өйткені тек сот зерттеуі әртүрлі өмірлік жағдайларды және әр нақты баланың жеке ерекшеліктерін ескеріп, кінәлі болу қабілетінің болуын анықтай алады деп саналады.

Жас шектері заңмен бекітілген елдерде де қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жасын анықтауда айтарлықтай айырмашылықтар бар: 7 - 10 жастан; 16 - 18 жасқа дейін. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жас ерекшелігі, мысалы, Ирландияда - 5 жас, Швейцарияда - 7 жас, Шотландияда - 8 жас, Жаңа Зеландия мен Англияда - 10 жас, Түркияда - 11 жас, Канадада - 12 жас, Ресейде - 16 жас. АҚШ-та 6-12 жас аралығындағылар кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттың юрисдикциясына жатады, ең көп жас шамасы - 15-17 жас (штатқа байланысты).

Осы проблемаға шетелдік қылмыстық заңнаманың тәсілдерін талдай отырып, соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың теріс дамуының әсерінен батыс елдерінің заңнамасы мен тәжірибесінде қорғау бағытынан бас тартылғанын көруімізге болады. Қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі шегін айқындау процесі қоғамдық қауіпсіздікті нығайту мақсатына бағынады, осыған байланысты аса ауыр және ауыр қылмыстардың, рецидив жағдайындағы қылмыстардың, алдын алу қызметінің ұйымдастырылған нысандарының жазалануының күшеюі байқалады.

Бірақ қоғамның тұрақтылығын және оның жұмыс істеу қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мүдделерін ескере отырып, адамның заңды құқықтарын қорғау қағидаттарын мүлтіксіз сақтау қажет. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі жасы жеке тұлғаның жас дамуының төмен деңгейінде белгіленбеуі керек. Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері осы мәселеде басшылық ретінде қарастырылуы мүмкін, оған сәйкес адамның кінәлі жауапкершілікке жас қабілеттілігінің әмбебап өлшемінің эмоционалды, рухани және зияткерлік жетілуі болып табылады.

ҚРҚК-де қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары бар. Мысалы, ҚРҚК 132-бап. Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту; 133-бап. Кәмелетке толмаған адамды қоғамға жат әрекеттер жасауға тарту; 443-бап. Әскери қызметті атқарудан жалтару немесе бас тарту және т.б.

Қорытынды. Қылмыстық заңнаманы жетілдіру және сапалығын арттыру мақсатында қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын барлық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарының тізбегін ҚРҚК 15-бабына өзгертулер мен толықтырулар ретінде енгізуді ұсынамыз.

Адамның интеллектуалды жетілу мәселесімен қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің тағы бір ажырамас сипаттамасы - есінің дұрыс болуы. Есі дұрыстық деген ұғымның анықтамасы ҚРҚК-де белгіленбеген, яғни арнайы құқық нормасы жоқ. Есі дұрыстық дегеніміз, адамның басқа адамдармен, қоғаммен және мемлекетпен қарым-қатынасқа қатысушы ретінде саналы түрде әрекет ету қабілетін анықтайтын субъектінің психикалық мәртебесі. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі тек өзінің іс-әрекетінің нақты сипатын білуге және қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде оны басқаруға және, тиісінше, осыған байланысты белгілі бір қылмыстық жауапкершілікке ие адам бола алады.

«Адам қоғамға қауіпті іс-әрекетті істеген уақытында өзінің мінез-құлқының қоғамға қауіптілігін сезетін, ұғынатын және өзі істеген іс-әрекетін басқара алатын болса, ол есі дұрыс адам деп саналады. Бұл - есі дұрыстықтың бірінші белгісі, ал екінші белгісіне

адамның қоғамға қауіпті іс-әрекетін істеген уақытта өзінің іс-әрекетінің мәнін сезіп, ұғынуы және оны басқаруға қабілетінің болуы қылмыстық құқықтағы кінә туралы түсінікпен тығыз байланысты, яғни, қоғамға қауіпті іс-әрекетті істеген кезде оны істеушіге әйтеуір кінәнің бір түрі қасақаналық немесе абайсыздық болуы тиіс» [11, 83 б.].

Есі дұрыс емес адам қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. ҚРҚК-ң 16-бабында: «Осы Кодексте көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаған уақытта есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық ауруы, психикасының уақытша бұзылуы, ақыл-есінің кемдігі немесе психикасының өзге де дертке ұшырауы салдарынан өзінің әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамға қауіптілігін ұғына алмаған немесе оларға ие бола алмаған адам қылмыстық жауаптылыққа жатпайды» деп көрсетілген [8].

Қылмыстық заңнамаға «есі дұрыс адам» деген анықтаманы енгізуді ұсынамыз.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектілерін біз жалпы және арнаулы деп бөлеміз. Жалпы субъектінің белгілеріне жеке тұлға, есі дұрыстық және қылмыстық заңда көрсетілген белгілі бір жасқа толу жатқызылса, арнаулы субъектінің белгілеріне – Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің ерекше бөлігінің баптарында көрсетілген қосымша белгілер: азаматтығы, жынысы, кәсібі, лауазымдық жағдайы т.б. жатады. Азаматтық қандай жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің белгісі болуы мүмкін. Мысалы, ҚРҚК-тің 175-бабында: мемлекетке опасыздық жасау, яғни Қазақстан Республикасы азаматының қарулы қақтығыс уақытында жау жағына өтіп кетуінен, сол сияқты тыңшылық жасауынан, мемлекеттік құпияларды шет мемлекетке, халықаралық немесе шетелдік ұйымға не олардың өкілдеріне беруінен, сол сияқты Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қарсы бағытталған әрекетті жүргізуге оның өзге де көмек көрсетуінен көрінген қасақана іс-әрекеттері - деп көрсетілген. Яғни мемлекеттік сатқындықтың субъектісі болып 16 жасқа толған тек Қазақстан Республикасының азаматы табылады. Сонымен қатар ҚРҚК-тің 176-бабына назар аударсақ, онда мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді шет мемлекетке, халықаралық немесе шетелдік ұйымға не олардың өкілдеріне беру, сол сияқты оларға беру мақсатында жинау, жымқыру немесе сақтау, сондай-ақ шетелдік барлаудың тапсырмасы бойынша өзге де мәліметтерді Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қарсы пайдалану үшін беру немесе жинау, егер бұл іс-әрекеттерді шетелдік азамат немесе азаматтығы жоқ адам жасаса - деп көрсетілген. Яғни шпионаждың субъектісі болып 16 жасқа толған шетелдік азамат немесе азаматтығы жоқ жеке тұлға болады.

Адамның жынысы төмендегідей қылмыстық құқық бұзушылық түрлерінде қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісінің белгісі болады. Мысалы, 120-бап. Зорлау, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе қолданбақшы болып қорқытып, не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау. Зорлаудың субъектісі болып 14 жасқа толған ер адам табылады. Алайда әйел адам бірігіп орындаушы болуы мүмкін (үйге алдап алып келу, күш қолдану, психикалық әсерету). Жеке тұлғаның кәсібі, лауазымдық жағдайы бойынша ҚРҚК-тің 320-бабын мысал ретінде келтіруге болады. Онда: Қазақстан Республикасының заңына сәйкес немесе арнайы қағида бойынша науқасқа көмек көрсетуге міндетті адамның дәлелсіз себептермен оны көрсетпеуі, егер бұл абайсызда науқастың денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соқса-деп көрсетілген. Яғни қылмыс субъектісі 16 жасқа толған заңға сәйкес немесе арнайы ереже бойынша медициналық жәрдем көрсетуге міндетті адамдар табылады, оларға дәрігерлер, хирургтар, медбикелер т.б. жатады.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің жалпы белгілерімен қатар берілген қылмыстық құқық бұзушылық құрамы үшін міндетті болып табылатын қосымша белгілерге ие жеке тұлға қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі болып табылады. Бұндай жағдайда әдетте лауазымды тұлға, әскери қызметкер, белгілі бір кәсіппен немесе белгілі бір қызмет түрімен айналысатын тұлғалар жөнінде айтылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі туралы мәселені зерттеу тарихында, оны анықтау мен оның белгілерін бекіту тұрғысында әртүрлі пікірлер айтылған. Алайда бұл мәселе түпкілкті шешімін таппаған.

Әрекет етуші құқықтың барлық салалары немесе тек қылмыстық құқық үшін лауазымды тұлғаның ұғымы туралы пікірталас Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне күшіне енгізгенге дейін жалғасты.

Сонымен, айтылғандардың негізінде қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі - бұл есі дұрыстығымен және қылмыстық жауаптылық жасымен қатар қылмыстық заңмен қарастырылған немесе одан тікелей туындайтын, осы заң бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін адамдар шеңберін шектейтін және сонысымен оның дұрыс қолданылуын анықтайтын өзге де қосымша заңи белгілерге ие болған жеке адам. «Арнаулы субъект» ұғымының анықтамасын қылмыстық заңнамаға енгізуді ұсынамыз.

Сайып келгенде, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі қылмыстық құқықтағы өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Субъект мәселесіне байланысты қолданыстағы ҚРҚК-не бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі қажеттілігі абзал деп санаймыз. Атап айтқанда, қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын құрамдардың тізбегін бөліп көрсету; «Есі дұрыс адам»; «Арнаулы субъект» ұғымдарының анықтамасын заң жүзінде белгілеу. Сонымен қатар, сот-тергеу тәжірибесін саралау және шетел тәжірибесін зерделеу барысында қылмыстық теріс қылықтар көп жағдайда 14 жасқа толған адамдармен жиі жасалатынын байқадық, сондықтан да ҚРҚК-ң 15-бабына 14 жастан басталатын қылмыстық теріс қылықтардың тізімін енгізуді ұсынамыз. Бұл қылмыстық жауапкершілік жасын бірқатар дәрежеде төмендету болып табылады. Осы тұжырымдар қылмыстық заңнаманың сапалығын арттырады және қылмыстық құқық бұзушылық құрамындағы субъект элементін толыққанды, дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 15 қазандағы № 674 Жарлығы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674#z142> (өтінім қаралған күн: 06.01.2024).
 2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/kz/addresses> (өтінім қаралған күн: 06.01.2024).
 3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық кодекске түсіндірме (Жалпы және Ерекше бөлім) - Алматы, 2015. - 768 б.
 4. Павлов В.Г. Субъект преступления. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. - 325 с.
 5. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / Под ред. А. И. Рарога. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. - 314с.
 6. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев, 1903. - 328 с.
 7. Канторович Я.А. Процессы против животных в Средние века. - М., 2011. - 240с.
 8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Интернет-ресурс: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm// (өтінім қаралған күн: 06.01.2024).
 9. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть / Под ред. И.Ш. Борчашвили. – Алматы, 2015. – 500 с.
 10. Российское уголовное право. В 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л.В. Инногамовой-Хегай, В.С. Комисарова, А.И. Рарога. - М., 2006. - 395 с.
- Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н.Ағыбаев. 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Куаналиева Г.А. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Абишева М.Н. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының 2 курс магистранты Қазақстан Республикасы.

Куаналиева Г.А. - доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби, Республика Казахстан.

Абишева М.Н. - магистрант 2 курса кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Kuanaliyeva G.A. - Doctor of Law, Professor of the Department of "Customs, fiscal and environmental law" of the Kazakh National University named after al-Farabi.

Abisheva M.N. - 2nd year undergraduate student of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Р.Е. Жансаравеа¹, С.Б. Дүзбаева¹, А.Г. Бесбаев²

¹Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПОНЯТИЕ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Сексуальное насилие, применяемое в отношении несовершеннолетних, является одной из самых актуальных и острых проблем современного общества. Сексуальные посягательства становятся еще более опасными и циничными, когда они совершаются в отношении несовершеннолетних и могут негативно влиять на их дальнейшее развитие. Вследствие сексуального посягательства на половую неприкосновенность деформируется физическое, психическое, духовно-нравственное развитие несовершеннолетних, что в итоге угрожает будущему страны и здоровью нации. В статье сексуальное насилие в отношении несовершеннолетних рассматривается как насильственные сексуальные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних, т.е. совокупность уголовно-наказуемых деяний, предусмотренных разными главами УК РК, объектом которых является не только половая неприкосновенность несовершеннолетних, но и их физическое и психическое здоровье, а также нормальное нравственное развитие; предлагается сексуальное преступление, совершаемое в отношении несовершеннолетнего определить как общественно опасное, противоправное, уголовно-наказуемое деяние лица, достигшего восемнадцати лет, посягающее на половую неприкосновенность несовершеннолетнего, совершенное с целью удовлетворения половой потребности либо в иных целях, с применением в отношении жертвы психического либо физического воздействия, а также посредством доведения до беспомощного состояния или с использованием такого состояния, наносящее вред нормальному физическому, психическому и нравственному развитию несовершеннолетнего.

Ключевые слова: несовершеннолетние, сексуальное насилие, сексуальные посягательства, сексуальное преступление, половые преступления, предупреждение сексуального насилия.

Кәмелетке толмағандарды жыныстық зорлық-зомбылық туралы түсінік

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық қазіргі қоғамның ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған кезде одан да қауіпті және цинизмге айналады және олардың болашақ дамуына теріс әсер етуі мүмкін. Жыныстық қол сұғушылықтың салдарынан кәмелетке толмағандардың дене, психикалық, рухани және адамгершілік дамуы деформацияланып, түптеп келгенде ел болашағына, ұлт денсаулығына қауіп төндіреді. Мақалада кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық зорлық-зомбылық кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған зорлық-зомбылық сексуалдық қылмыстар ретінде қарастырылады, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің әртүрлі тарауларында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы, объектісі кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылықтары ғана емес, сонымен қатар олардың дене және психикалық денсаулығы, сондай-ақ қалыпты адамгершілік дамуы болып табылатын; кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған жыныстық қылмысты адамның қоғамға қауіпті, заңсыз, қылмыстық жазаланатын әрекеті ретінде анықтау ұсынылады; он сегіз жастан асқан, кәмелетке толмаған адамның жыныстық қол сұғылмаушылығын бұзу,

жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында немесе өзге де мақсаттарда, жәбірленушіге психикалық немесе физикалық қысым жасау арқылы, сол сияқты оны дәрменсіз күйге келтіру немесе осындай кәметке толмағанның қалыпты физикалық, психикалық және моральдық дамуына зиян келтіретін жағдай.

Түйінді сөздер: кәметке толмағандар, жыныстық зорлық-зомбылық, жыныстық зорлық-зомбылық, жыныстық қылмыс, жыныстық қылмыстар, жыныстық зорлық-зомбылықтың алдын алу.

Concept of sexual abuse of minors

Sexual violence against minors is one of the most pressing and pressing problems of modern society. Sexual assaults become even more dangerous and cynical when they are committed against minors and can negatively affect their future development. As a result of sexual assault on sexual integrity, the physical, mental, spiritual, and moral development of minors is deformed, which ultimately threatens the future of the country and the health of the nation. The article considers sexual violence against minors as violent sexual crimes committed against minors, i.e. a set of criminal acts provided for in various chapters of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the object of which is not only the sexual integrity of minors, but also their physical and mental health, as well as normal moral development; proposed sexual offense committed against a minor defined as a socially dangerous, illegal, criminally punishable act of a person who has reached eighteen years of age, violating the sexual integrity of a minor, committed with the aim of satisfying sexual needs or for other purposes, using mental or physical pressure on the victim, as well as by reducing the victim to helplessness condition or using such a condition, causing harm to the normal physical, mental and moral development of a minor.

Keywords: minors, sexual violence, sexual assault, sexual crime, sex crimes, prevention of sexual violence.

Введение. Сексуальные посягательства, представляя собой крайне опасный вид криминального посягательства, становятся еще более циничными, когда они совершаются в отношении несовершеннолетних, которые в силу возраста еще в достаточной степени не социализированы, уровень правовой культуры их в силу объективных причин невысок, физические данные не всегда сформированы для вступления в полноценные интимные отношения, что в дальнейшем может негативно влиять на нравственное и физическое развитие несовершеннолетнего [1, с. 294].

Сексуальное насилие, применяемое в отношении несовершеннолетних, является одной из самых актуальных и острых проблем современного общества. Наблюдается крайнетревожная тенденция – рост насильственных сексуальных посягательств в отношении несовершеннолетних, констатируется рост гомосексуальных контактов, инцестов, а также серийных сексуальных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних.

Из официальной и неофициальной статистики следует, что уровень сексуального насилия над несовершеннолетними в Казахстане, несмотря на ужесточение законодательства, растёт с 2017 года. Только по официальным данным в год регистрируется около 800 таких случаев. Сексуальное насилие составляет более 40 % преступлений против детей.

С 2015 года количество зарегистрированных дел по статье «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим 16-летнего возраста» составило 47% от всех преступлений против половой неприкосновенности подростков. В свою очередь численность осуждённых по статье «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим 16-летнего возраста» достигла всего 38% от всех дел, зарегистрированных по ней.

Вторыми по распространённости из всех преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних стали правонарушения по статье «Изнасилование» — 1369 случаев. Обвинительные приговоры по этим делам выносятся в 40% случаев [2].

Основная часть. В 2021 году в стране было зарегистрировано 2088 преступлений против детей, из которых 913 имели сексуальный характер. Это лишь те случаи, которые были зарегистрированы в правоохранительных органах, некоторые из которых остаются нераскрытыми. В 2021 году 62% несовершеннолетних, ставших жертвами изнасилований, относились к возрастной категории от 12 до 15 лет.

Согласно исследованию 2022 года о сексуальной неприкосновенности несовершеннолетних в Центральном Казахстане, в 75% случаев насильники были известны детям.

Многочисленные данные свидетельствуют о том, что зачастую виновниками сексуальных преступлений становятся родители, опекуны или другие близкие для ребёнка люди, которые, используя его беспомощное и незащищённое состояние, могут совершать эти посягательства в течение длительного времени. В 45% случаев насильником является родственник, в 30% — знакомый (любовник матери, друг брата). Среди родственников насилие чаще всего совершают отцы, отчимы или опекуны, реже — братья или дяди.

В 2022 году в Казахстане было совершено более 2000 преступлений против детей. Более трети из них носили сексуальный характер. По данным казахстанского отделения «ООН-женщины», эта статистика не отражает реального положения дел, так как не все случаи насилия в отношении ребенка в семье выявляются [3].

По данным Комитета по обеспечению качества в сфере образования Министерства просвещения, в 2022 году 719 несовершеннолетних стали жертвами преступлений против половой неприкосновенности.

Наибольшее количество преступлений против половой неприкосновенности отмечается в Алматинской области - 87 случаев, в Карагандинской - 70 случаев и 63 случая в Туркестанской области.

Рост преступлений с сексуальным насилием в отношении детей также наблюдается в Павлодарской области на 57 процентов, с 23 до 36 случаев, в Актюбинской - на 48 процентов, с 21 до 31 случая, в Мангистауской - на 9 процентов, с 32 до 35 процентов, и на 6 процентов, с 31 до 33 случаев, в Северо-Казахстанской области.

Кроме того, в Алматы количество детей, которые подверглись сексуальному насилию, увеличилось с 46 до 53, что в свою очередь составило 15 процентов роста.

В общем, за 3 года в Казахстане было совершено 2472 преступления против половой неприкосновенности детей. Вместе с тем на учете органов внутренних дел состоит около 9 тысяч неблагополучных семей, в которых воспитывается более 12 тысяч детей.

В январе 2023 года в Казахстане было зарегистрировано 227 уголовных правонарушений в отношении несовершеннолетних, что на 32% больше, чем в январе 2022 года. В аналогичном периоде 2022 года количество правонарушений в секторе сократилось на 32,8% за год, до 172 случаев [2].

В региональном разрезе за указанный период больше всего таких правонарушений было совершено в Алматинской области: 25 случаев, против 18 годом ранее. Вторую и третью строчки антилидерства заняли Алматы (23 случая, против 8 в 2022 году) и Туркестанская область (19 случаев, против 20 год назад). Далее идут Атырауская и Жамбылская области: по 17 случаев. Меньше всего уголовных правонарушений в отношении несовершеннолетних зарегистрировали в Улытауской и Абайской областях: 3 и 4 случая соответственно [2].

В статистике за указанный период на статью «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста» пришлось сразу 45 случаев, против 25 годом ранее; на статьи «Изнасилование» и «Насильственные

действия сексуального характера» — по 20 случаев; «Развращение малолетних» – 13 и 11 случаев в 2023 и 2022 годах соответственно [2].

Вместе с тем есть основания полагать, что эти показатели значительно выше. При этом латентность сексуального насилия в отношении несовершеннолетних в значительной степени детерминирует виктимизацию новых жертв, а также способствует повторной виктимизации первичных потерпевших.

Сексуальное насилие в отношении несовершеннолетних, оказывая отрицательное воздействие на их нормальное физическое, психическое и морально-нравственное развитие, может крайне негативно повлиять на их дальнейшую жизнь. Опасным является моральное развращение несовершеннолетних, формирование у них преждевременного нездорового полового интереса, развитие деформированного представления о половых взаимоотношениях и противоестественных нормах половой жизни. Деформация физического, психического, духовно-нравственного развития несовершеннолетних вследствие сексуального посягательства на их половую неприкосновенность, угрожает будущему страны и здоровью нации, что не может не вызывать тревогу и озабоченность высшего руководства страны.

«Нужно в срочном порядке ужесточить наказание за сексуальное насилие, педофилию, распространение наркотиков, торговлю людьми, бытовое насилие против женщин и тяжкие преступления против личности, особенно против детей. Это мое поручение парламенту и правительству.

...Поручаю правительству в течение двух месяцев принять безотлагательные меры по ужесточению соответствующего законодательства», - заявил Глава государства Касым-Жомарт Токаев в своем Послании народу Казахстана от 1 сентября 2019 года [4].

В Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» он отметил необходимость обеспечения безопасности и охраны прав несовершеннолетних, в том числе путем контроля за каждым делом, расследуемым в связи с насилием над детьми [5].

«В качестве Главы государства требую ужесточить наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних», – заявил Президент Касым-Жомарт Токаев 1 сентября 2023 года, выступая с Посланием народу Казахстана [6].

Главой государства подписан закон "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности" [7].

В соответствии с изменениями, за изнасилование, насильственные действия сексуального характера, развращение малолетних, а также вовлечение детей и подростков в изготовление детской порнографии предусматривается уголовная ответственность от 17 до 20 лет, а если пострадали малолетние дети – от 20 лет заключения до пожизненного лишения свободы.

В уголовном законе сексуальное насилие отражено в списке преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности: изнасилование (ст. 120 УК РК); насильственные действия сексуального характера (ст. 121 УК РК); половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст. 122 УК РК); понуждение к действиям сексуального характера (ст. 123 УК РК); развращение малолетних (ст. 124 УК РК).

Говоря о сексуальном насилии в отношении несовершеннолетних, мы подразумеваем насильственные сексуальные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних, как совокупность уголовно-наказуемых деяний, предусмотренных разными главами УК РК, объектом которых является не только половая неприкосновенность несовершеннолетних, но и их физическое и психическое здоровье, а также нормальное нравственное развитие.

Специалисты, занимающиеся проблемой сексуального насилия, выделяют преступления как результат развратных действий (все половые преступления, инцест), вовлечение в детскую проституцию (секс-торговля) и порнографию. Все эти виды, по мнению авторов, связаны с сексуальной эксплуатацией несовершеннолетних и сопровождаются другими преступлениями (убийства, увечья, содержание в рабстве и т.д.) [8, с. 202].

Такие преступления являются объектом самостоятельного криминологического исследования в целях выявления их наиболее характерных признаков и особенностей, а также разработки эффективных мер предупреждения.

Поэтому исследование криминологического предупреждения сексуальных посягательств, совершаемых взрослыми лицами в отношении несовершеннолетних, разработка предложений по повышению эффективности предупредительной деятельности в рассматриваемой сфере, имеет важное значение.

В широком смысле сексуальное насилие в отношении несовершеннолетнего понимается как использование ребенка взрослым человеком или более старшим ребенком (подростком, молодым человеком) в качестве объекта для удовлетворения собственных сексуальных потребностей с применением насилия или без него, с опорой на доверие и свои властные возможности [9, с.172].

Важный аспект нашего исследования, заключается в том, что в качестве субъектов насильственных сексуальных посягательств, совершаемых в отношении несовершеннолетних, нами рассматриваются лица, достигшие совершеннолетия. За рамками исследования остаются сексуальные преступления, совершаемые несовершеннолетними в отношении своих сверстников, например изнасилования несовершеннолетними несовершеннолетних, несмотря на то что количество таких деяний достаточно. Наш научный интерес очерчен взрослыми преступниками, которые совершают сексуальное насилие именно в отношении детей.

Опасность сексуального насилия в отношении несовершеннолетних заключается в его последствиях для детей, которые могут по-разному проявляться в возрастных группах. Так, согласно исследованиям, дети до 3 лет могут переживать страхи, спутанность чувств, нарушение сна, потерю аппетита, агрессию, страх перед чужими людьми, а у детей дошкольного возраста психосоматические реакции замещаются эмоциональными нарушениями (тревога, боязливость, спутанность чувств, вина, стыд, отвращение, беспомощность, ощущение своей испорченности) и нарушениями поведения (регресс, отстраненность, агрессия, сексуальные игры, мастурбация). Исходя из этого, в понятие сексуального насилия предлагается указывать о неизбежных негативных последствиях для ребенка, которые будут в дальнейшем влиять на его жизнь (даже если злоупотребление совершено без явного физического вреда и/или «по согласию» несовершеннолетнего) [10, с. 185].

В литературе по возрасту жертв сексуальных посягательств в отношении несовершеннолетних выделяют следующие группы:

- 1) дети в возрасте до 4 лет, которые не способны осознавать, кто и какие действия с ними совершает;
- 2) дети в возрасте от 4 до 8 лет, которые хотя могут объяснить, что было совершено с ними, но не осознают в этих действиях сексуальный контекст;
- 3) дети в возрасте от 9 до 14 лет, которые в достаточной степени осознают характер совершаемых с ними сексуальных действий [11, с. 9].

Не понимающие характера совершаемых с ними сексуальных действий или не способные дать отпор насильнику в силу возраста малолетние и несовершеннолетние лица, легко становятся незащищенными жертвами сексуальных посягательств, что позволяет отнести данный вид посягательств в категорию преступлений повышенной общественной опасности, вызывающих большой общественный резонанс.

Сексуальное насилие может выражаться не только в изнасиловании, но и в вовлечении ребенка в осознаваемые или не осознаваемые им сексуальные действия с другими лицами в целях получения сексуального удовлетворения или материальной выгоды (вовлечение в занятие проституцией). Важно подчеркнуть, что согласие ребенка на сексуальный контакт не дает оснований в полной мере считать его ненасильственным, так как дети не всегда могут осознавать, о чем их просят, в силу психоэмоциональной незрелости, кроме того, они не обладают свободой волеизъявления, находясь в зависимости у взрослых [12].

И. С. Кон справедливо полагает, что дети зависят от взрослых, они зачастую не осознают, что с ними делают, их "добровольность" может быть фиктивной. Он также обращает внимание, что в области сексуальных злоупотреблений детьми бытует много ложных представлений. Среди них мнение о том, что сексуальные покушения на детей редки и являются признаком морального распада и деградации общества; что большинство сексуальных покушений совершают посторонние; что все взрослые, развращающие детей - "извращенцы", сексуально больные люди; что сексуальные покушения на детей совершаются главным образом в бедной, необразованной среде и неполных семьях; что, рассказывая о сексуальных покушениях, дети лгут, выдают воображаемое за действительное, и что ребенок - пассивный объект сексуальных посягательств [13].

Заключение. Исходя из изложенного, предлагается следующее определение сексуального преступления, совершаемого в отношении несовершеннолетнего. Это – общественно опасное, противоправное, уголовно-наказуемое деяние лица, достигшего восемнадцати лет, посягающее на половую неприкосновенность несовершеннолетнего, совершенное с целью удовлетворения половой потребности либо в иных целях, с применением в отношении жертвы психического либо физического воздействия, а также посредством доведения до беспомощного состояния или с использованием такого состояния, наносящее вред нормальному физическому, психическому и нравственному развитию несовершеннолетнего.

Схожие определения имеют место в юридической литературе. Так, Т.Г. Шувалова дает следующее определение насильственного сексуального преступления, совершаемого в отношении несовершеннолетнего, как полового сношения с малолетним или несовершеннолетним против их желания с применением в отношении них психического либо физического воздействия, угроз, запугивания, а также посредством доведения их до беспомощного состояния или с использованием такого состояния, насильственное совершение полового акта с ними после нанесения им побоев, секс как средство унижения и оскорбления их чести и достоинства [14, с. 9-10].

М.А. Горбачев определяет сексуальные преступления как общественно опасные, противоправные и наказуемые деяния (нарушающие права человека в сфере сексуальных отношений), совершаемые субъектом с целью удовлетворения половой потребности, с применением в отношении жертвы психического либо физического воздействия, угроз, запугивания, а также посредством доведения их до беспомощного состояния или с использованием такого состояния, насильственное совершение полового акта с ним после нанесения побоев, секс как средство унижения чести и достоинства, а также ненасильственные половые посягательства, подразумевающие под собой развратные действия [15, с. 18].

Некоторые авторы ведут речь не о сексуальных, а о половых преступлениях [16, с. 11–13; 17, 6; 18, 2].

Мы придерживаемся позиции, что понятие «сексуальный» шире, чем «половой». Это же относится и к понятиям полового и сексуального преступления [19, с. 16-17]. К половым преступлениям следует относить деяния против половой неприкосновенности и половой свободы личности, а к сексуальным – и иные. Законодатель также разграничивает понятие полового и сексуального преступления, говоря, например, в ст. ст. 122, 123 УК РК о действиях сексуального характера, которые не ограничиваются лишь половым сношением.

Список использованных источников

1. Савельев А. И. Сексуальная виктимизация несовершеннолетних // Современные научные исследования: теория, методология, практика. – 2011. – Т. 1. – № 1.
2. Количество зарегистрированных уголовных дел против половой неприкосновенности несовершеннолетних и численность осуждённых по ним лиц <https://ranking.kz/reviews/other/kolichestvo-zaregistrovannyh-ugolovnyh-del-protiv-polovoj-neprikosnovennosti-nesovershennoletnih-i-chislennost-osuzhdyonnyh-po-nim-lic.html>
3. UN News <https://news.un.org/en/>
4. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019>
5. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
6. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2023 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2
7. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 292-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000292>
8. Гришин А. Г., Шахматов А. В. Оперативно-розыскная характеристика личности преступника, совершающего половые преступления в отношении малолетних и несовершеннолетних // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2019. № 2(82). – С. 199–207.
9. Шипунова Т.В. Трудности изучения сексуального насилия в отношении несовершеннолетних и ситуационный подход к обеспечению безопасности // Society and Security Insight – 2022. – Т. 5. – № 4. – С. 171–184. doi: 10.14258/ssi(2022)4–10.
10. Смирнов А. М. Виктимологическая характеристика посягательств несовершеннолетних на половую неприкосновенность и половую свободу личности // Lex Russica. – 2016–№ 9 (118). – С. 178–187.
11. Краснюк Г. П. Ненасильственные сексуальные посягательства на лиц, не достигших четырнадцатилетнего возраста : дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар. – 2000. – 23 с.
12. Паршин Н. М., Телегина Е. Г. Насилие как фактор сексуальных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних. Научный вестник Омской Академии МВД России. – Омск. – 2014.
13. Вкус запретного плода: Сексология для всех. – М. – Семья и школа – 1997. – 464 с.
14. Шувалова Т.Г. Насильственные преступления сексуального характера, совершаемые в отношении малолетних и несовершеннолетних: ответственность и предупреждение: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М. – 2011. – 30 с.
15. Горбачев М.А. Сексуальная преступность в России: криминологическое исследование. – М. – 2018. – 31 с.
16. Игнатов А. Н. Квалификация половых преступлений. – М. – 2004. – 254 с.
17. Даниэльбек Б. В. Половые извращения и уголовная ответственность. – Волгоград. – 1992. – 234 с.
18. Власов А. Э. Понятие и структура преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы личности в современном российском законодательстве // Концепт. – 2015. – № 05 (май). URL: <http://e-koncept.ru/2015/15152.htm>. - ISSN 2304-120X.
19. Паршин Н.М. Предупреждение сексуальных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних: диссертация ... кандидата юридических наук: Саратов. – 2018. – 31 с. <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/27-12-2018-3d.pdf>

Сведения об авторах

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор.

Дузбаева С.Б. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби, доктор философии (PhD).

Бесбаев А.Г. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова.

Джансараева Р.Е. - ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының меңгерушісі. әл-Фараби, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Дүзбаева Б.Б. - ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті. әл-Фараби, философия докторы (PhD).

Бесбаев А.Г. - М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының докторанты.

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.

Duzbayeva S.B. – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Philosophy (PhD).

Besbaev A.G. is a doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

А.М. Кейкиманов¹, Е.М. Бимолданов¹

¹Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫСЫН-ҚАТЕРЛЕРІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

Мақалада авторлар қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі қылмыстық саясатты жүзеге асыруға қатысты мәселелерді талқылайды. Ғылыми таным әдістерін қолдану негізінде экстремизм мен экстремистік әрекеттің түсінігі мен белгілері, оның қазіргі заманғы шынайы әлеуметтік-құқықтық сипаттамалары анықталады.

Авторлар бұл анықтамалардың арақатынасы мен байланысын көрсетіп, экстремизмнің әлеуметтік-құқықтық мәнін ашады. Қазақстанда экстремизмді алдын алудың тиісті тетіктерін әзірлеу арқылы қылмыстық-құқықтық назар аудару шаралары зерттелуде. Осы жұмысты жазу барысында алынған зерттеу нәтижелері мен тұжырымдамалар экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы ғылыми идеялардың теориялық үлесі болып табылады.

Түйін сөздер: экстремизм, экстремистік қылмыстар, қылмыстық заң, экстремистік топ, экстремистік топ құру және басқару, экстремистік топтың қызметіне қатысу, қылмыстық жауаптылық, экстремизмге қарсы іс-қимыл.

К вопросу о современных вызовах экстремизма в условиях трансформации казахстанского общества

В статье авторами рассматриваются вопросы, связанные с реализацией уголовной политики Республики Казахстан по противодействию экстремизму на современном этапе. На основе применения методов научного познания определяются понятие и признаки экстремизма и экстремистской деятельности, его социальной и правовой характеристики в современных реалиях. Авторами показана взаимосвязь и соотношение данных дефиниций, раскрыта социальная и правовая суть экстремизма. Исследуются меры уголовно-правового реагирования с разработкой соответствующих механизмов предупреждения экстремизма в Казахстане. Результаты исследования и выводы, полученные в ходе написания настоящей работы, являются теоретическим вкладом научных представлений в сфере противодействия экстремизма.

Ключевые слова: экстремизм, экстремистские преступления, уголовный закон, экстремистская группа, создание и руководство экстремистской группой, участие в деятельности экстремистской группы, уголовная ответственность, противодействие экстремизму.

On the issue of modern challenges of extremism in conditions of transformation of Kazakhstan society

In the article, the authors discuss issues related to the implementation of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan to counter extremism at the present stage. Based on the application of methods of scientific knowledge, the concept and signs of extremism and extremist activity, its social and legal characteristics in modern realities are determined. The authors show the relationship and correlation of these definitions and reveal the social and legal essence of extremism. Criminal

legal response measures are being explored with the development of appropriate mechanisms for preventing extremism in Kazakhstan. The research results and conclusions obtained during the writing of this work are a theoretical contribution of scientific ideas in the field of countering extremism.

Key words: extremism, extremist crimes, criminal law, extremist group, creation and management of an extremist group, participation in the activities of an extremist group, criminal liability, countering extremism.

Кіріспе. 2022 жылдың алғашқы күндері Қазақстанды дүр сілкіндірген және заңға бағынатын азаматтар арасында да, құқық қорғау және арнайы органдар арасында да көптеген адам өліміне әкеп соқтырған қайғылы оқиғалар ұлттық қауіпсіздікке, жалпы алғанда, мемлекеттің тәуелсіздігіне қауіптің бар екенін тағы бір рет растады.

Әлемде болып жатқан оқиғалар, әсіресе Ресей-Украина қарулы қақтығысы Қазақстанның осы қақтығысқа тікелей қатысушылардың біріне көршілес ел болуына байланысты, экономикалық жағдайын және ішкі саяси тұрақтылығын қиындатып жіберді. Ресей, Украина, Беларусь, Израиль және басқа елдер азаматтарының жаппай ағыны және осы процестерге байланысты ақпараттық шығарылымдар да мемлекет ішіндегі жағдайды ушықтыратын факторлар болып табылады.

Қазіргі Мемлекет басшысына билік транзитінің ұзаққа созылған процесі, соның салдарынан элиталық билік топтары ішіндегі күштердің қайта бөлінуі және кейіннен қаңтардағы оқиғаға реакция ретінде мемлекеттік басқарудың қайта құрылуы қазақстандық шындықтың өзіндік көрінісі болып табылады. Елдегі жағдайдың тұрақсыздануына байланысты үнемі орын алып отырған қауіп-қатерлердің аясында заңды биліктің мүдделі сыртқы және ішкі қарсыластары өз мақсаттарына жету үшін экстремизм сияқты әлеуметтік-құқықтық құбылысқа қатысты бұрыннан бар және бірнеше рет сынақтан өткен технологияларды пайдаланады.

Ағымдағы зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында жүзеге асырылып жатқан қылмыстық саясатты зерделеу, шетелдік және халықаралық тәжірибені зерделеу және құқық қорғау қызметінің тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болды. Экстремизмге қарсы іс-қимылдың ғылыми-теориялық аспектілерінің қайшылықты сипаты осы зерттеудің қазақстандық тәжірибеге қатысты қазіргі заманғы көріністерінде экстремизмнің алдын алу шараларын жетілдіру тәсілдері мен тетіктерін әзірлеу үшін өзектілігі мен маңыздылығын анықтайды.

Материалдар және тәсілдер. Қазіргі ғылымда бар әлеуметтік-антропологиялық, когнитивтік, статистикалық, диалектикалық әдіснамалық тәсілдер мен зерттеу әдістері: талдау, синтез, жалпылау, салыстырмалы құқықтық және басқалары экстремизмді зерттеуде ең тиімді болып табылады. Әлеуметтік-антропологиялық көзқарас жұмыстың мақсаттары мен міндеттеріне, мәртебелік рөлдердің функционалдық бөлінуіне, мінез-құлық үлгілері мен ойлау тәсілдерінің ерекшелігіне, экстремистік идеологияның концептуалды қатынасын бағалау мен сипаттауға, сондай-ақ күнделікті тәжірибені және қоғамдағы негіздер мен дәстүрлерді қайта құруға көмектеседі. Когнитивтік тәсіл психикалық сананың қалыпты жұмыс істеуіне және соған сәйкес танымдық бұрмалануларға байланысты экстремизмді жақтаушылар мен жақтастардың мінез-құлқын ұтымды уәжді деп қарауға мүмкіндік берді. Радикализацияны зерттеуде Wolfowicz, M., Litmanovitz, Y., Weisburd, D., Hasisi, B. когнитивтік және мінез-құлық радикализациясы үшін ықтимал қауіп факторлары мен қорғаныс факторларын жүйелі шолуды пайдаланған қызықты көзқарас [2]. Бұл тәсілді авторлар экстремизмге қарсы тұрудың ұлттық тәжірибесін зерделеу кезінде бейімдеп, қолданды.

Статистикалық әдіснамалық тәсіл сандар динамикасында өлшенетін, есептелетін және болжауға болатын заңдылықтарды анықтауға, экстремистік идеологияға тартылу, әсер ету

дәрежесін анықтауға және сол арқылы қоғамның радикалдану деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу бағытының бейтараптығы, алынған нәтижелерді бағалаудың объективтілігі, тарихи және әлеуметтік-саяси контекстті қарастыру маңызды әдіснамалық ұстанымдар ретінде қарастырылады. Қолданылатын әдістеме экстремизмге қарсы тұрудың, экстремистік идеологияны ұстанушылар мен жақтаушыларды дерадикализациялаудың тиімді жүйесін жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу бірнеше кезеңде жүргізілді және бастапқыда авторлар экстремизмнің зерттеу нысаны ретінде анықтамасына жалпы теориялық талдау жүргізді. Бұл ұғымды халықаралық, шетелдік және ұлттық заңнамада ашу қандай белгілер мен критерийлерді қамтиды, түсіндіруде не ортақ және қандай ерекшелігі бар, экстремизм құбылысы мен экстремизм идеологиясының әлеуметтік-құқықтық мәнін бағалаудағы айырмашылықтарды не анықтайды? Сонымен қатар, кәдімгі заңнаманың оң тәжірибесіне, экстремизмге және оның идеологиясына қарсы тұрудағы шет мемлекеттердің тәжірибесіне ғана емес, сонымен қатар ұлттық тәжірибеден де, шет мемлекеттерден де конфронтацияның жеткіліксіз жүзеге асырылған немесе сәтсіз әрекеттеріне назар аударылды [3;4]. Жан-жақты салыстырмалы талдаудың қажеттілігі зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне табысты жету үшін осындай тәсілді анықтады. Дәл ғылыми танымның кең тараған әдістерінің бірі ретінде салыстыруды қолдану арқылы зерттеу объектісінің объективті сипаттамаларын белгілеуге, оның өзіне тән белгілерін және мемлекеттік-құқықтық нигилизмнің басқа нысандарынан айырмашылығын анықтауға мүмкіндік туды.

Негізгі бөлім. Шектен тыс көзқарастар мен шараларға берілгендік деп аударылатын «экстремизм» термині қазіргі әлеуметтік-құқықтық ғылымдарда ресми мемлекеттік билік пен оның институттарына қатысты жағымсыз құбылысты сипаттау үшін қолданылады. Заңды түрде мемлекеттік негіздерге қауіп төндіретін, экстремизм, экстремизм идеологиясы, оның ізбасарлары мен жақтастары қарсылық күші ретінде априори ретінде танылу арқылы теріс әңгімелермен толығып, тиісті мемлекеттік органдардың нақты жауабын талап етеді. Белгілі бір қоғамда болып жатқан құбылыстарды бағалауға мұндай көзқарас белгілі бір мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан негізделгені сөзсіз. Алайда, экстремистік идеялардың таралуына негіз болған белгілі бір қоғамға тән проблемалардың мәлімдемесі ретінде экстремизмнің пайда болуына және оның идеологиясына қатысты басқа көзқарастарды мойындау қажет.

Заңды билікке, экстремистік идеология жүргізіп отырған саясатқа қатысты оппонент ретінде әрекет ететін адамдар тобының өз ұстанымын білдіруін мойындауы көбінесе билік құрылымдарының оппозициялық күштерге қысым көрсету құралы ретінде пайдаланылады.

Расымен де, мемлекеттік басқарудың іс жүзінде шексіз ресурстарын пайдаланып отырған жоғарғы билік басындағылар, әдетте, билік элитасының шағын тобы бүкіл қоғамның көзқарасымен санаспай, жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік саясаттың дұрыстығына қатысты кез келген келіспеушілікті жою үшін, оны ресми түрде заңдық нысандарға (заңдар мен басқа да нормативтік актілерге) енгізу арқылы өздерінің қарсы жақтастарын экстремизм идеологиясының тасымалдаушылары және таратушылары деп таниды. Мұндай үрдістер тек дамушы мемлекеттерге ғана тән емес, қазіргі уақытта біз тарихи тамыры тереңге жайылған, демократиялық басқару жүйесі дамыған мемлекеттерде ұқсас саяси технологиялар мен құралдардың қолданылып жатқанына куә болып отырмыз. Осыған байланысты халықаралық конвенциялық заңнамада бекітілген «экстремизм» және «экстремизм идеологиясы» анықтамаларының мәні мен мазмұнын ашатын әмбебап бағалаулар мен критерийлерді әзірлеу қажеттігі танылады. Бұл тұжырымдаманы ең алдымен мемлекет мүддесі тұрғысынан қарастыратын шет мемлекеттердің ұлттық тәжірибесіндегі қолданыстағы тәсілдер мен концепцияларды экстремизм идеологиясының таралу қаупінің күшеюіне байланысты мемлекеттік шекараларды мойындамайтын жаһандық проблема ретінде ортақ мәнге келтіру керек.

Адам құқықтарын, соның ішінде сөз бостандығы мен өз пікірін еркін білдіру басымдылығын белгілеген қазіргі халықаралық құқықтық стандарттар «пікір еркіндігі мен өз пікірін білдіру құқығын; бұл құқық араласусыз пікір ұстану бостандығын және іздеу бостандығын, ақпарат пен идеяларды кез келген құралдармен және мемлекеттік шекараларға қарамастан алуға және таратуға» [5]; «нәсілдік айырмашылыққа негізделген әрбір артықшылық теориясы ғылыми тұрғыда жалған, моральдық тұрғыда айыпталуға тұрарлық және әлеуметтік әділетсіз, қауіпті, әрі теорияда да, тәжірибеде де нәсілдік кемсітушілікті еш жерде ақтау мүмкін емес» [6]; «Кемсітушілікке, дұшпандықты немесе зорлық-зомбылықты қоздыратын ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділікті насихаттауға заңмен тыйым салынады». [7]. Экстремизмге және оның идеологиясына тән белгілер мен критерийлерді белгілейтін халықаралық заңнаманың ережелері қазіргі геосаяси жағдайға, халықаралық ынтымақтастық пен халықаралық қатынастардың даму тенденцияларына байланысты жаңартылуы қажет. Экстремистік көріністердің жаңа нысандары мен түрлері конвенцияда да, көптеген ұлттық заңнамалық тәжірибеде де көрсетілмеген.

Посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттер үшін экстремизм мен экстремистік әрекеттерге қарсы тұрудың құқықтық негізі терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес жөніндегі Шанхай конвенциясы болып табылады. Бұл құжат экстремизмге «билікті күштеп басып алуға немесе билікті күштеп ұстап тұруға, сондай-ақ мемлекеттің конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, сондай-ақ қоғамдық қауіпсіздікке күш қолдану арқылы қол сұғуға, оның ішінде мемлекеттік органдардың билікті күштеп басып алуға бағытталған әрекеті» деген анықтама берілген. Жоғарыда аталған мақсаттар үшін заңсыз қарулы топтар немесе оларға қатысу», осылайша экстремизмді кез келген белсенді әрекеттер жасаумен байланыстырады [8].

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы конвенциясының 2-бабының 2 бөлігінде экстремизм «саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни қақтығыстарды зорлық-зомбылық және басқа да конституцияға қайшы әрекеттер арқылы шешуге бағытталған идеология мен тәжірибе» деп таниды [9]. Бұл жерде экстремизм ұғымының мазмұнына неғұрлым кеңейтілген түсіндірме беріледі, қауіп ретінде өз мақсаттарына жету үшін зорлық-зомбылықпен байланысты кез келген белсенді әрекеттерді жасау ғана емес, сонымен қатар экстремизм идеологиясының таралуы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне дәл сондай қауіп төндіретінін мойындайды. Бұл тәсіл бізге ең дұрысы болып көрінеді, өйткені ол заң шығарушыға экстремистік көріністердің барлық қолданыстағы нысандары мен әдістеріне қатысты барабар әрекет ету шараларын әзірлеуге және қолдануға мүмкіндік береді.

Отандық заң шығарушы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 1 бөлігінде бұл ұғымның мазмұнын айқындап, «экстремизм – мыналардың:

- жеке және (немесе) заңды тұлғаның, белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдар атынан жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы;

- жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды:

- Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралым құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді);

- нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді);

- діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы [10].

И.Ш.Борчашвилидің пікірімен келісе отырып, нормативтік құжатта экстремизмнің тек үш түрінің: саяси, ұлттық және діни белгілері бойынша, аталған құқықтық реттеу шараларының жүйесін әзірлеуге арнайы бағытталуына байланысты «берілген анықтама экстремизмнің криминологиялық сипаттамасын береді» [11, 47-48 б.] деп есептеміз. Жоғарыда келтірілген жіктеуге жатпайтын экстремизм көріністері салдарынан мемлекеттің әрекет етуінің қажетті шаралары шектеледі. Экстремизмнің ресми анықтамасын талдау заң шығарушы осы тұжырымдаманың мазмұнын әзірлеу кезінде қорғауды бірінші кезекке қою арқылы белгілеген басымдықтар мен құндылықтарды, атап айтқанда, конституциялық құрылысты күшпен өзгерту, Қазақстан Республикасының егемендігін бұзу экстремистік қылмыстардың тікелей объектісі ретінде көрсетілген құқық бұзушылық болып табылатындығы туралы қорытындыға әкеледі.

Қазақстандық заң шығарушының нормативтік актіде бекітілген экстремизмнің үш түрге жіктелуін анықтауы экстремизм түсінігі мен түрлерін құқықтық реттеудің ұлттық тәжірибесінің айрықша белгісі болып табылады. Дегенмен, экстремистік әрекеттердің жіктелуін мұндай заңнамалық бекіту экстремизм көріністерінің түрлерін ажырату үшін үлкен ғылыми қызығушылық тудыратынын мойындау керек. Құқық қолдану тәжірибесінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 174-бабының диспозициясын мысалға ала отырып, қылмыстық жауаптылық «әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға бағытталған қасақана іс-әрекеттер үшін» көзделгенін [1], экстремизмнің сол немесе басқа түріне жатқызуға болатын әрекеттер үшін емес екенін атап өткен жөн». Қазіргі уақытта зерттеушілер қазіргі ақпараттық қоғам шындығына сүйене отырып, экстремизмнің басқа да түрлерін анықтауда. Бұл балама көзқарастар да тиісті ғылыми сыни талдауды қажет етеді, оның мақсаты тиісті әрекет ету шараларын әзірлеу үшін қазіргі заманғы экстремизмнің болып жатқан қауіптерін барабар қабылдау қажеттілігі болып табылады [12, 91 б.].

Экстремизмге қарсы ұлттық қылмыстық заңнаманың тағы бір айрықша белгісі әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық немесе діни алауыздықты қоздырумен қатар рулық және тектік-топтық алауыздықты қоздыру экстремистік сипаттағы мақсат болып саналатынын айта кеткен жөн. Заң шығарушының қазақ қоғамындағы тектік-топтық және рулық бөліністердің, дәстүрлі қоғамдарға көбірек тән негіздерінің болуын нормативтік мойындауы, біздің ойымызша, қылмыстық заңның қолданыстағы нұсқасының елеулі кемшілігі болып табылады (ҚР ҚК 174-бабы). Құқықшығармашылықтағы қылмыстық әрекетті сипаттаудың бұл тәжірибесі қазақстандық қоғамның бөлінуінің нақты жағдайына қаншалықты сәйкес келеді, бұл қолданылған құқықтық тұжырымдардың дұрыстығына шынайы түрде күмән туғызады. «Рулық» немесе «тектік-таптық алауыздық» негізінде жасалған қылмыстар қылмыстық заң құрылысында қолданылмайтын және өмірде жоқ ұғымдарды қолданбай, олардың қандай да бір әлеуметтік топқа қатынасы негізінде жасалған қылмыстар қатарына жатқызылуы мүмкін. Қазақ халқының әр түрлі руларды қамтитын үш жүзге бөлінуі – қазіргі қазақ қоғамының ерекшеліктерінің шындығын бейнелемейтін, тарих ғылымдарының зерттеу объектісі болып табылатын әлеуметтік құбылыс. «Тектік-топтық» ұғымын қолдану да мәдени-тарихи мұраға жатқызылуы керек және арнайы норма шеңберінде қылмыстық-құқықтық қорғаудың объективті негіздері жоқ. Заңдық тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының позициясынан «рулық» және «тектік-топтық» анықтамаларының заңнамалық кодификациясы жоқ, бұл құқық қолдану және сот тәжірибесінде қиындықтардың туындауына ықпал етеді. Дәстүрлі көшпелі қоғам тарихына жүгінсек, тап құқықтары мен міндеттері, әлеуметтік жағдайы мен материалдық байлығы (мал, ақша, мүлік, т.б.) мұрагерлік жолмен берілетін адамдар топтарының өмір сүруінде

айқындалды. Осыған байланысты заң шығарушы нақты құқық нормаларын құру кезінде халықаралық құқықта қабылданған демократия конвенцияларын, құқықтық техниканы және жалпы қабылданған терминологияны сақтауы қажет. Ұлттық қылмыстық заңнамада экстремистік қылмыстардың қылмыстық-құқықтық санаты нақты құрамдарды – «174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404-баптарда (екінші және үшінші бөліктерде) және осы Кодекстің 405-бабында» көзделген әрекеттерді тізбелеу арқылы айқындалады.

Қолданылатын заң шығару техникасы қылмыстық заң нормаларын тиімді ұсыну арқылы анықталды. Қылмыстық заңнаманың 2014 жылы қабылданған қолданыстағы редакциясы, ең алдымен, экстремистік қылмыстарды жасағаны үшін қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қатайтуға бағытталған бірқатар елеулі өзгерістерге ұшырады.

Мысалы, келесі өзгерістер енгізілді:

- экстремистік қылмыстардың нақты тізімі анықталды;
- экстремистік топ құруға және оған басшылық етуге, оның қызметіне қатысуға, сепаратистік әрекеттерге қатысты әрекеттер қылмыстық жауаптылыққа тартылды;
- экстремистік топқа «бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ» деген анықтама берілген [1].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 182-бабының 1-бөлігіне сәйкес, экстремистік топ құру топ нақты құрылған кезден бастап, бірнеше адам бір топқа біріккен сәттен бастап аяқталған қылмыс болып саналады. Топты басқару топтың қызметін қамтамасыз ету мақсатында топтың басқа мүшелеріне, сондай-ақ оның жекелеген қатысушыларына қатысты басқару функцияларын жүзеге асырудан тұрады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Террористік және экстремистік қылмыстар туралы заңнаманы қолдану жөніндегі сот тәжірибесінің кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 21б. сәйкес, «топтың құрамына кіруді (мысалы, ант қабылдау, террористік және (немесе) экстремистік әрекетпен айналысатын ұйымға мүшелік, топ басшысының тапсырмалары мен нұсқауларын орындау) топтың әрекетіне қатысу деп түсінген жөн. Террористік және (немесе) экстремистік әрекетті жүзеге асыруға не террористік және (немесе) экстремистік бағыттағы бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды дайындауға немесе жасауға қатысу ниетімен осындай топтың құрамына кірген сәттен бастап адамның топқа қатысуы нысанындағы қылмыстық құқық бұзушылығы аяқталған деп есептеледі.» [12];

- экстремистік қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын тағайындау кезінде шартты түрде жаза тағайындауға, шынайы өкінуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатуға, татуласуға, кепілгерлік белгілеуге, талап қою мерзімінің өтуіне, жазаны өтеуді кейінге қалдыруға және рақымшылық актісін қолдануға тыйым салынған;

- аса ауыр және адамдардың өліміне әкеп соққан қылмыстарды қоспағанда, экстремистік қылмыстар үшін шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға тыйым салу, террористік немесе экстремистік қылмыстардың алдын алуға, ашуға немесе тергеуге, террористік немесе экстремистік топ мүшелерін әшкерелеуге белсенді көмек көрсеткен жағдайда ғана қолдану мүмкіндігі белгіленеді;

- адамдардың өліміне әкеп соққан немесе аса ауыр қылмыс жасауға әкеп соққан экстремистік қылмыстар жасағаны үшін сотталған адамдарға қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға және жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыруға тыйым салынады;

- қылмыстық заңнаманың ескі нұсқасы бойынша, жалдамалылық үшін қылмыстық жауаптылық қарулы қақтығысқа немесе соғыс қимылдарына жеке қатысқан жағдайда ғана пайда болды. Қоғамдық қауіптің жоғарылауын ескере отырып, Қылмыстық кодекстің қолданыстағы редакциясында жалдамалыны пайдаланғаны және оның экстремистік мақсаттарға жетуге бағытталған кез келген зорлық-зомбылық әрекеттеріне жеке қатысқаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген.

Қорытынды. Белгілі бір жеке тұлғаның немесе әлеуметтік топтың мінез-құлқындағы экстремизм идеологиясы және оларға негізделген экстремистік көріністер мемлекеттің дағдарыс және тоқырау кезеңдерінде оның реформасы мен қайта құрылуына байланысты барынша белсенді түрде көрінген, терең тарихи тамыры бар құбылыс. Белгілі бір қоғамның қалыптасқан дәстүрлі негіздеріне байланысты оның негізгі идеялары мен көріністеріндегі айырмашылықтар анықталады. Осы факторларды есепке алмасақ, зорлық-зомбылық идеологиясына негізделген әлеуметтік-саяси құбылыс ретіндегі экстремизм кез келген мемлекет үшін тұрақты қауіп болып табылады. Ағымдағы геосаяси жағдайға сүйене отырып, бұл тәуекелдер кез келген адамзат қауымдастығы мен тіпті тұрақты және гүлденген экономикасы бар жалпы қабылданған құндылықтарға негізделген басқарудың демократиялық нысандары дамыған мемлекеттерге қауіп төндіреді.

Экстремизм феноменін зерттеу мәселесі ғылыми дискурста көп қырлы болып, ұзақ уақыт бойы көптеген зерттеушілердің назарын аударып келеді. Осы мәселеге арнайы арналған еңбектердің көптігіне қарамастан, ғылыми зерттеулерге концептуалды көзқарастар мен құқықтық жүйелердің сипаттамаларының айырмашылығына байланысты қарастырылып отырған құбылыстың жалпы қабылданған бағалаушы санаттары заң ғылымында әзірленбегенін мойындау керек. «Экстремизм» ұғымының әлеуметтік ғылымдардың (әлеуметтану, саясаттану, құқық және т.б.) концептуалды-санаттық аппаратында ғана емес, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді қолданылуын ескере отырып, аталған факторлар бірігіп жедел түрде терминнің мазмұнын түсіндірудің бірыңғай тәсілдерін әзірлеуді талап етеді. Экстремизмнің сапалық сипаттамалары мен мазмұнын ғылыми тұрғыдан білу ұлттық, шетелдік және халықаралық тәжірибені зерделеуге негізделген қарсы әрекет етудің тиімді шараларды әзірлеуге, оны болжау және кезекті алдын алу үшін қажетті жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

2014 жылдан бастап ұлттық, оның ішінде қылмыстық заңнаманың қолданыстағы құқық қолдану тәжірибесі экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманың жетілдірілмегендігімен байланысты экстремистік қылмыстарды реттейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды ресімдеу мен мазмұнында проблемалардың бар екенін көрсетті.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2
2. Wolfowicz, M., Litmanovitz, Y., Weisburd, D., Hasisi, B. Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors (2021) Campbell Systematic Reviews, 17 (3), стр. № e1174 // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85111874823&doi=10.1002%2fc12.1174&partnerID=40&md5=341c94b9dbf4cdd9dd747ce53fc548d3> DOI: 10.1002/c12.1174
3. Ilijevski, I., Savovska, K.K. The current position of the foreign terrorist fighters in the republic of north Macedonia (2021) Journal of Liberty and International Affairs, 7 (1), pp. 27-38. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85104039662&doi=10.47305%2fJLIA211700271&partnerID=40&md5=47f56e6c77357e157bd78f9cc618ba1e> DOI: 10.47305/JLIA211700271
4. Kudlenko, A. The Western Balkan counter-terrorism initiative (WBCTi) and the capability of the EU as a counter-terrorism actor (2019) Journal of Contemporary European Studies, 27 (4), pp. 503-514. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85070834615&doi=10.1080%2f14782804.2019.1652148&partnerID=40&md5=47f56e6c77357e157bd78f9cc618ba1e> DOI: 10.1080/14782804.2019.1652148
5. Universal Declaration of Human Rights. Unofficial translation. Adopted by the resolution 217 A (III) of the United Nations General Assembly on 10 December 1948 // <https://adilet.zan.kz/eng/docs/O4800000001>
6. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Adopted by General Assembly resolution 2106 (XX) of December 21, 1965. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/raceconv.shtml

7. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200 A (XXI) of December 16, 1966. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

8. Терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы құрестуралы Шанхай конвенциясы (Шанхай, 2001 ж. 15 маусым) (2003.05.09. берілген өзгерістермен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1027029&pos=15;-54#pos=15;-54

9. Шанхайынтықтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясы (Астанада 2017 жылғы 9 маусымда) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34855464&pos=15;-40#pos=15;-40

10. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31-III Қазақстан Республикасының Заңы (2020.25.05. берілген өзгерістермен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865&pos=47;-28#pos=47;-28

11. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть. Том 1. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. ISBN 978-601-288-156-1. Т.1 – 836 с.

12. Бимолданов Е.М., Сисенов Н.М. Инфокоммуникационные технологии как инструмент распространения экстремистской идеологии // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2023. – №2 (75). – С.85-92

13. Normative Decree of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated December 8, 2017 No. 11. // <https://adilet.zan.kz/eng/docs/P170000011S>

Авторлар туралы мәліметтер

Кейкиманов А.М. - заместитель начальника кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, подполковник полиции.

Бимолданов Е.М. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Кейкиманов А.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, полиция подполковнигі.

Бимолданов Е.М. - Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы бастығының орынбасары, з.ғ. к., қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Keikimanov A.M. - Deputy Head of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Police Lieutenant Colonel.

Bimoldanov E.M. - deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

С.А. Сейлханова¹, Т.Т. Дюсебаев², К.М. Шойбеков²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова,

²Университет Кунаева, Алматы, Республика Казахстан

ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

В данной статье рассматривается понятие, виды, и значение экстремизма в нынешних реалиях современности. Автор в данной статье рассматривает толкование понятие экстремизма в разных нормативно-правовых актах. Автор отмечает; о том что, закрепленные в нормативных правовых актах определения терроризма и экстремизма практически не детерминированы друг другом. Вместе с тем, эти понятия весьма тесно связаны между собой, что должно было быть отражено и в определении этих деструктивных явлений. Кроме того, автор указывает о том, что законодатель

выбирает обширную формулировку при определении экстремизма и показывает его сущностные характеристики. Таким образом, анализируя понятие экстремизма в разных нормативно-правовых актах, автор считает; что действующее определение терроризма определен лаконично, в этой связи автор предлагает закрепить новую дефиницию экстремизма.

Так, в ходе проведенного общего анализа концепций и взглядов позволяет подчеркнуть некоторые особенности современного экстремизма, а также были предложена рекомендации по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: Терроризм, экстремизма, виды экстремизма, религиозный экстремизм, политический экстремизм, понятие экстремизма.

Қазақстан Республикасының діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы саясаты

Бұл мақалада қазіргі заманғы шындықтағы экстремизмнің түсінігі, түрлері және маңызы қарастырылады. Автор осы мақалада экстремизм ұғымын әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде түсіндіруді қарастырады. Автор нормативтік құқықтық актілерде бекітілген терроризм мен экстремизмнің анықтамалары іс жүзінде бір-бірімен анықталмағанын атап өтеді. Сонымен бірге, бұл ұғымдар бір-бірімен өте тығыз байланысты, бұл осы деструктивті құбылыстарды анықтауда да көрініс табуы керек еді. Сонымен қатар, автор заң шығарушы экстремизмді анықтауда кең тұжырымдаманы таңдайтынын және оның маңызды сипаттамаларын көрсететінін көрсетеді. Осылайша, әртүрлі нормативтік құқықтық актілердегі экстремизм ұғымын талдай отырып, автор терроризмнің қазіргі анықтамасы қысқаша анықталған деп санайды, осыған байланысты автор экстремизмнің жаңа анықтамасын бекітуді ұсынады.

Сонымен, тұжырымдамалар мен көзқарастарды жалпы талдау барысында қазіргі экстремизмнің кейбір ерекшеліктерін атап өтуге мүмкіндік береді, сонымен қатар заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйінді сөздер: Терроризм, экстремизм, экстремизм түрлері, діни экстремизм, саяси экстремизм, экстремизм ұғымы.

Policy of the Republic of Kazakhstan in the field of countering religious extremism

This article examines the concept, types, and significance of extremism in the current realities of modernity. The author in this article examines the interpretation of the concept of extremism in various normative legal acts. The author notes that the definitions of terrorism and extremism enshrined in normative legal acts are practically not determined by each other. At the same time, these concepts are very closely related to each other, which should have been reflected in the definition of these destructive phenomena. In addition, the author points out that the legislator chooses an extensive formulation when defining extremism and shows its essential characteristics. Thus, analyzing the concept of extremism in various normative legal acts, the author believes that the current definition of terrorism is defined succinctly, in this regard, the author proposes to consolidate a new definition of extremism.

Thus, in the course of the general analysis of concepts and views, it allows us to emphasize some features of modern extremism, and recommendations for improving legislation were also proposed.

Keywords: Terrorism, extremism, types of extremism, religious extremism, political extremism, the concept of extremism.

Введение. Государственная политика в сфере противодействия религиозному экстремизму направлена на предотвращение возможных угроз для общественной безопасности и сохранения права на свободу вероисповедания. Ее главной задачей является содействие в укреплении гражданского общества, обеспечении прав и свобод граждан, защите конституционного строя и запрещении любых форм насилия или нарушения законов.

Казахстан, оценивая в полной мере угрозу проявления религиозного экстремизма в контексте обеспечения национальной безопасности страны [1], всегда совершенствует правовые основы борьбы с подобными видами противоправными деяниями. В случае выявления проявлений религиозного экстремизма, государство принимает меры, чтобы свести к минимуму возможные опасности для граждан.

Основная часть. Рассмотрим понятие религиозного экстремизма в этих важнейших нормативных документах.

Термин «религиозный экстремизм» раскрывается через понятие экстремистских целей, данного в статье 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» как попытка создать конфликты между гражданами, принадлежащими к разным конфессиям. А также это мотивированная деятельность, направленная на насильственное изменение конституционного строя или насильственный захват власти, разрушение территориальной целостности государства и суверенитета. Основу религиозного экстремизма составляет крайняя жестокость, агрессивность и насильственные действия в отношении граждан. Он совершается путем действий, направленных на разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию, применение любой религиозной практики, вызывающей угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан [6, с.12].

Следует отметить, что закрепленные в нормативных правовых актах определения терроризма и экстремизма практически не детерминированы друг другом. Вместе с тем, эти понятия весьма тесно связаны между собой, что должно было быть отражено и в определении этих деструктивных явлений.

Так, экстремизм предполагает наличие какой-либо идеологии, теоретического обоснования применения насилия, хотя аргументация основана зачастую на эмоциональных, а не рационалистических представлениях об окружающем мире. Впрочем, экстремизм не ограничивается лишь выдвиганием каких-либо теоретических концепций. Он подразумевает и определенные действия, очень часто принудительные, направленные на достижение выдвинутых целей. Терроризм, с некоторым допущением, можно представить как составную

часть экстремизма, его наиболее яркое и действенное проявление в социально-политической жизни общества.

Отечественный законодатель выбрал очень обширную формулировку при определении экстремизма: «экстремизм – организация и (или) совершение:

-физическим и (или) юридическим лицом: объединением физических (или) юридических лиц действий от имени организаций, признанных в установленном порядке экстремистскими;

- физическим и (или) юридическим лицом: объединением физических (или) юридических лиц действий, преследующих следующие экстремистские цели;

- насильственное изменение конституционного строя, нарушение суверенитета Республики Казахстан, целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории, подрыв национальной безопасности и обороноспособности государства, насильственный захват власти или насильственное удержание власти, создание, руководство и участие в незаконном военизированном формировании, организация вооруженного мятежа и участие в нем, разжигание социальной, сословной розни (политический экстремизм);

- разжигание расовой, национальной и родовой розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию (национальный экстремизм);

- разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию, а также применение любой религиозной практики, вызывающей угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан (религиозный экстремизм)».

В современной научной литературе экстремизм в его широком значении определяется как идеология, предусматривающая принудительное распространение ее принципов, нетерпимость к оппонентам и насильственное их подавление. При этом экстремизм наделяется некоторыми основными сущностными характеристиками, к которым относят:

- отрицание инакомыслия и нетерпимость к сторонникам иных взглядов (политических, экономических, конфессиональных и др.);

- попытки идеологического обоснования применения насилия по отношению не только к активным противникам, но и к любым лицам, не разделяющим убеждения экстремистов;

- апелляцию к каким-либо известным идеологическим или религиозным учениям, претензии на их «истинное» толкование или «углубление» и, в то же время фактическое отрицание многих основных положений этих учений;

- доминирование эмоциональных способов воздействия в процессе пропаганды экстремистских идей; обращение к чувствам и предрассудкам людей, а не к их разуму;

- создание харизматического образа лидеров экстремистских движений, стремление представить этих лиц «непогрешимыми», а все их распоряжения не подлежащими обсуждению [7, с.36].

Терроризм определен в действующем законодательстве более лаконично: «идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству» [8].

Закключение. В связи с чем предлагается закрепить в п. 1) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» новую дефиницию: «экстремизм – социально-политическое и правовое явление, представляющее собой специальную идеологию, направленную на достижение политических целей и задач противоправными способами и средствами, обладающими высокой степенью общественной опасности и масштабными последствиями для общества и государства».

В предлагаемом определении четко прослеживается указание на приверженность его незаконным, насильственным средствам и методам, которые в совокупности с целями и последствиями имеют ярко выраженную политическую «окраску».

Одной из действенных мер противодействия религиозному экстремизму является установление уголовной ответственности за деяния экстремистской направленности.

Национальное законодательство в п. 39) ст. 3 УК РК предусматривает следующий перечень экстремистских преступлений:

- ст. 174 «Возбуждение социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни»;
- ст. 179 «Пропаганда или публичные призывы к захвату или удержанию власти, а равно захват или удержание власти либо насильственное изменение конституционного строя Республики Казахстан»;
- ст. 180 «Сепаратистская деятельность»;
- ст. 181 «Вооруженный мятеж»;
- ст. 182 «Создание, руководство экстремистской группой или участие в ее деятельности»;
- ст. 184 «Диверсия»;
- ст. 258 «Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму»;
- ст. 259 «Вербовка или подготовка либо вооружение лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности»;
- ст. 260 «Прохождение террористической или экстремистской подготовки»;
- ст. 267 «Организация незаконного военизированного формирования»;
- части 2 и 3 ст. 404 «Создание, руководство и участие в деятельности незаконных общественных и других объединений»;
- ст. 405 «Организация и участие в деятельности общественного или религиозного объединения либо иной организации после решения суда о запрете их деятельности или ликвидации в связи с осуществлением ими экстремизма или терроризма».

В целом, анализ уголовно-правовых характеристик составов экстремистских преступлений позволяет сделать выводы. Прежде всего, экстремистские преступления отличаются повышенной общественной опасностью, они наносят существенный вред общественной безопасности, подрывают устои государственности, поэтому своевременное и правильное рассмотрение этих категорий дел является одним из важнейших условий обеспечения безопасности государства, защиты, прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, исполнении Конституции, законов и иных нормативных правовых актов, а также международных договоров Республики Казахстан.

Среди указанных статей есть нормы, в названиях которых присутствуют не только указание на экстремистский, но и на характер террористический деяния. Иначе говоря, некоторые нормы продублированы в перечнях террористических и экстремистских преступлений.

Так, деяния, предусмотренные ст. 184 (диверсия), 258 (финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму), 259 (вербовка или подготовка либо вооружение лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности), 260 (прохождение террористической или экстремистской подготовки) УК РК, отнесены и экстремистским, и к террористическим преступлениям.

Полагаем, что такая позиция законодателя связана, в первую очередь, с тем, что террористическая деятельность является частью экстремистской. Однако подобный подход на практике может быть оценен как возможность двойного учета одного преступления и в качестве террористического, и в качестве экстремистского, что, в целях объективной статистики и разработки на ее основе соответствующих мер противодействия, недопустимо.

На наш взгляд, решение данной проблемы возможно было бы в создании специальной главы «Уголовные правонарушения экстремистской и террористической направленности». Это бы исключило необходимость в определении перечня преступления террористического и экстремистского характера. Кроме того, экстремистские преступления, как и

террористические преступления, включены в разные главы УК, что фактически указывают на наличие у них разных объектов.

Признавая многообъектность террористических и экстремистских уголовных правонарушений, считаем, что они посягают, прежде всего, на общественную безопасность, а также на нормальное функционирование государственного управления, нарушая при этом общественный порядок и ставя под угрозу жизнь и здоровье многих граждан, что способно дестабилизировать социально-политическую обстановку в стране.

Современная практика борьбы с преступностью показывает, что терроризм в его широком понимании и толковании может совершаться в разнообразных целях и различными по своим политическим убеждениям субъектами. Надо учитывать, что запугивание при терроризме выступает не самоцелью, а средством достижения цели, оказание влияния на основной объект, чем реализуется понуждение соответствующих лиц к выгодным для террористов решениям. Основным же объектом терроризма является национальные и наднациональные институты в (их различных вариантах), посягая на которые путем воздействия на непосредственный объект виновные лица достигают или стремятся достигнуть главной цели нарушения их неприкосновенности.

На наш взгляд, террористические и экстремистские уголовные правонарушения должны быть выделены в самостоятельную главу Уголовного кодекса, что подчеркнет наличие у них одного объекта посягательства.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860 дата обращения: напр. 04.10.2023

2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 дата обращения: напр. 04.10.2023

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 дата обращения: напр. 04.10.2023

4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V // интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399 дата обращения: напр. 04.10.2023

5. «Закон Республики Казахстан О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года N 31 // интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031_/links дата обращения: напр. 04.10.2023

6. Комментарий к законам Республики Казахстан «О противодействии терроризму» и «О противодействии экстремизму». // Под общ. ред. Мерзадинова Е.С. Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной Прокуратуре Республики Казахстан, 2019. – 272 с.

7. А.Д. Дарменов Криминологические аспекты борьбы с экстремизмом Республики Казахстан: учеб. пособие. – Алматы, 2007. – 310 с.

Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года. №466 О противодействии терроризму // интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416_ дата обращения: напр. 04.10.2023

Сведения об авторах

Сейлханова С.А. – начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Дюсебаев Т.Т. – доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин и правоохранительной деятельности Университета Кунаева, доктор философии (PhD).

Шойбеков К.М. - магистрант 2 курса Университета Кунаева.

Сейлханова С.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы Академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Дюсебаев Т.Т. – Қонаев университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер және құқық қорғау қызметі кафедрасының доценті, философия докторы (PhD).

Шойбеков К.М. - Қонаев университеттің 2 курс магистранты.

Seilkhanova S.A. - Head of the department of criminal law and criminology of the Almaty academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, candidate of law, police colonel.

Dyusebaev T.T. - Associate professor of the department of criminal law disciplines and law enforcement of Kunaev University, doctor of philosophy (PhD).

Shoybekov K.M. - 2nd year master's student of Kunaeva University.

Н.Ж. Апахаев¹, Б.С. Ашыралиева², Г.С. Калиева²

¹Академия «Кайнар», Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ (ОТМЫВАНИЮ) ДОХОДОВ, ПОЛУЧЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ

В ряде современных государств, включая и Республику Казахстан реализуются различные направления политики в области борьбы с легализацией преступных доходов. При этом используется позитивный опыт, накопленный в странах мирового сообщества в этой сфере, прежде всего, основанный на практике противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем в государствах-членах Европейского Союза. Настоящая статья нацелена на констатацию того, что результативно противодействовать рассматриваемому негативному феномену можно не только в рамках финансово-экономических мер посредством «антитеневых» механизмов, но в большей степени путем уголовной репрессии через имплементацию положений международных конвенций в национальное уголовное законодательство. Анализируются международно-правовые механизмы борьбы с легализацией преступных доходов, характеризуются основные направления развития уголовной политики в рамках противодействия системе транснационального отмывания денег.

Ключевые слова: отмывание денег, легализация преступных доходов, организованная преступность, наркоторговля, налоговые и финансовые преступления, противодействие коррупции, конвенционные преступления, имплементация.

Қылмыстық кірістерді заңдастуға (жылыстатуға) қарсы күрестің халықаралық құқықтық аспектілері

Бірқатар заманауи мемлекеттер, соның ішінде Қазақстан Республикасы да ақшаны жылыстатуға қарсы күрес саласында әртүрлі саясатты жүзеге асыруда. Бұл ретте, ең алдымен Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттерде қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл тәжірибесіне сүйене отырып, осы саладағы әлемдік қауымдастық елдерінде жинақталған оң тәжірибе пайдаланылады. Бұл мақала қарастырылып отырған келеңсіз құбылысқа «көлеңкеге қарсы» тетіктер арқылы қаржылық-экономикалық шаралар шеңберінде ғана емес, сонымен қатар, ережелерді жүзеге асыру арқылы қылмыстық қуғын-сүргін арқылы да тиімді қарсы тұруға болатынын көрсетуге бағытталған. халықаралық конвенцияларды ұлттық қылмыстық заңнамаға айналдыру. Қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы күрестің халықаралық-құқықтық тетіктері талданады, трансұлттық ақшаны жылыстату жүйесіне қарсы іс-қимыл шеңберінде қылмыстық саясатты дамытудың негізгі бағыттары сипатталады.

Түйінді сөздер: ақшаны жылыстату, ақшаны жылыстату, ұйымдасқан қылмыс, есірткі бизнесі, салықтық және қаржылық қылмыстар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, кәдімгі қылмыстар, жүзеге асыру.

International legal aspects of countering the legalization (laundering) of proceeds of crime

A number of modern states, including the Republic of Kazakhstan, are implementing various policies in the field of combating money laundering. At the same time, the positive experience accumulated in the countries of the world community in this area is used, primarily based on the practice of combating the legalization (laundering) of proceeds from crime in the member states of the European Union. This article is aimed at stating that it is possible to effectively counteract the negative phenomenon under consideration not only within the framework of financial and economic measures through “anti-shadow” mechanisms, but to a greater extent through criminal repression through the implementation of the provisions of international conventions into national criminal legislation. The international legal mechanisms of combating the legalization of criminal proceeds are analyzed, the main directions of criminal policy development in the framework of countering the system of transnational money laundering are characterized.

Keywords: money laundering, money laundering, organized crime, drug trafficking, tax and financial crimes, anti-corruption, conventional crimes, implementation.

Введение. Известно, что процессы отмыwania денег наносят существенный ущерб экономическому развитию государства, подрывая устои не только в области обеспечения экономической безопасности отдельного государства, но и создают значительные риски и угрозы для международного правопорядка в целом.

Ключевая роль в системе международных институтов по борьбе с отмыwанием доходов, полученных незаконным путем, и финансированием терроризма в современных условиях отводится Группе разработки финансовых мер борьбы с отмыwанием денег (ФАТФ) –The Financial Action Task Force (FATF), создание которой было инициировано главами государств и Правительствам стран «Большой семерки»еще в 1989 году.

Республика Казахстан проявляет приверженность стандартам FATF посредством различных организационно-правовых мер. К примеру, подразделение финансовой разведки – Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу, основанное Указом Президента Республики Казахстан от 28 января 2021 г., наделено статусом центрального органа, непосредственно подотчетного главе государства [1].

Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыwанию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» был принят 28 августа 2009 года [2].Его принятие было обусловлено необходимостью повышения эффективности национальной системы противодействия легализации преступных доходовв Казахстане и приведения указанной системы в соответствие с международными стандартами, прежде всего – рекомендациям FATF, содержащим положения о криминализации легализации преступных доходов, а также предупредительные меры и конфискацию легализованной собственности [3, с. 181].

Указом Президента Республики Казахстан от 6 октября 2022 года утверждена Концепция развития финансового мониторинга до 2026 года [4], выдвигающая противодействие легализации (отмыwанию) средств, полученных преступным путем, и финансированию терроризма (далее по тексту – ПОД/ФТ) в качестве актуальнейшей задачи, требующей принятия эффективных мер со стороны всех государств как на национальном, так и на международном уровнях.

Методы. При написании настоящей статьи авторами применялись формально-логический, диалектический, исторический, сравнительно-правовой методы исследования.

Основная часть. Процессы интенсивного развития информационно-коммуникативных технологий и систем, позволяющие денежным средствам в виде финансовой информации быстро перемещаться в любую точку мира, ставят перед компетентными органами правоохранительной системы нашей страны в качестве приоритетных мер вопросы организации и исполнения действенных мер, сосредоточенных на борьбе с отмыwанием денег, полученных противоправным путем.

В этой связи важное значение приобретает концептуальная проработка системы противодействия преступности, которая по мнению казахстанских исследователей Т.К. Акимжанова и И.С. Приходько, должна включать несколько основных направлений:

- 1) совершенствование правовой базы противодействия преступности;
- 2) деятельность самой правоохранительной системы, то есть основных субъектов противодействия;
- 3) исследование преступности [5, с. 44].

В специальной литературе приводятся данные по оценке ситуации Международного валютного фонда, согласно которым ежегодно мировом масштабе легализуется (отмывается) от 800 млрд до 2 трлн американских долларов [6, с.148], что составляет примерно 2-5 % мирового валового внутреннего продукта [7, с. 124].

Меры противодействия со стороны мирового сообщества в отношении отмывания нелегальных доходов формировались на протяжении нескольких столетий XX века, когда пришло осмысление того, что интеграция криминальных денежных средств и другого имущества в легальную экономику является довольно опасным явлением. Кроме того, принятие противодействующих норм, как правило, осуществлялось с существенными задержками, которые могли достигать нескольких лет.

Начиная с 1988 г. в рамках международных учреждений, прежде всего – в FATF, начали разрабатывать рекомендации, типовые законодательные акты, включая принятие мер, нацеленных на недопущение использования финансовых систем различных стран для легализации (отмывания) преступных доходов, полученных от незаконного оборота наркотиков и иных видов организованной преступности.

В юридической доктрине еще не сложилось единого мнения относительно первого упоминания термина «отмывание денег», который в современных условиях употребляется для обозначения процесса легализации преступных доходов. При этом в различных научных исследованиях, так же как в национальных документах и в международных нормативно-правовых актах, для обозначения одного и того же процесса, активно применяются термины «отмывание денег», «легализация преступных доходов», «легализация доходов, полученных преступным путем» [8, с. 262].

Как отмечает А.В. Водянов, легализация преступных доходов по своей сути выступает преступлением международного характера [8, с. 265]. В рамках принятия международным сообществом согласованных мер по противодействию данному виду преступлений было необходимо выработать соответствующие международно-правовые нормы, прежде всего конвенционного характера, с целью формирования посредством института имплементации норм международного права в национальные правовые системы в целях противодействия этому виду противоправных деяний.

Международно-правовые основы процессов борьбы с отмыванием преступных доходов были заложены Конвенцией ООН по борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 19 декабря 1988 года (Венская конвенция) [9], к которой наша республика присоединилась Законом Республики Казахстан от 29 июня 1998 года.

Исходя из названия документа, на первый взгляд может показаться, что Венская конвенция не имеет прямого отношения к преступлениям, связанным с легализацией преступных доходов, однако деятельность современных транснациональных преступных организаций, специализирующихся на торговле наркотиками, практически всегда находится в неразрывной связи с легализацией полученных от торговли наркотиками доходов

В указанном международно-правовом акте было сформулировано понятие «легализация» («отмывание»). Наряду с этим в нем закреплена рекомендация касательно того, что каждая сторона вправе принимать такие меры, которые могут потребоваться для признания соответствующих деяний уголовно наказуемыми, а также позволяющие их компетентным органам определять, выявлять, замораживать или арестовывать активы, счета с целью последующей конфискации доходов от незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ.

Последующее развитие международной системы ПОД/Ф связано с формированием европейской правовой системы. Так, в Страсбурге 8 ноября 1990 г. Советом Европы была принята Конвенция «Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности» [10]. Указанная Конвенция согласно диспозиции ст. 36 была открыта для присоединения тех государств, которые не являются членами Совета Европы, при условии единогласного одобрения приглашения к присоединению членами Совета, ратифицировавшими Конвенцию. Следует указать, что 2 мая 2011 года указанный международный акт был ратифицирован Парламентом Республики Казахстан.

Страсбургской конвенцией регулируются следующие группы вопросов:

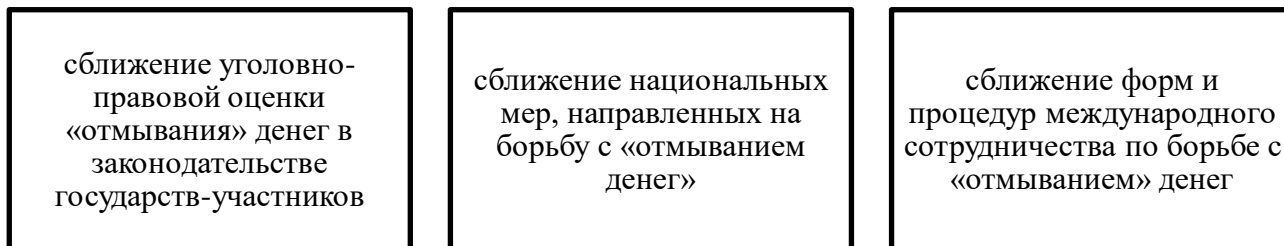

Рисунок 1 – Основные блоки вопросов, регулируемые Конвенцией «Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности».

У государств-участников данного международного договора возникло обязательство квалифицировать в качестве уголовного правонарушения следующие виды умышленных действий:

- а) конверсия или передача материальных ценностей, если известно, что такие материальные ценности являются доходом от преступления с целью скрыть их незаконное происхождение или содействовать иному лицу, замешанному в совершении основного правонарушения, избежать правовых последствий этих деяний;
- б) утаивание или искажение природы, происхождения, местонахождения, размещения, движения или действительной принадлежности материальных ценностей или прав на них, если известно, что эти ценности выступают доходом, полученным незаконным путем;
- в) приобретение, владение или использование имущества, если в момент его получения было известно, что относится к доходу, добытому преступным путем;
- г) участие или соучастие в одном из перечисленных правонарушений или в покушении на его совершение, включая помощь, подстрекательство, содействие или консультирование в связи с совершением подобного преступного деяния [8].

Диспозиция ч. 2 ст. 6 рассматриваемой Конвенции оставляет на усмотрение государств-участников вопросы, касающиеся привлечения к ответственности лица, совершившего основное преступление и осуществившего легализацию доходов, полученных в результате данного преступления.

Ключевым новшеством, отличающим Страсбургскую конвенцию от положений Венской конвенции, в которой только обозначен перечень и порядок международно-правового сотрудничества правоохранительных органов, без определения конкретных форм, является то, что в ст. 24 есть прямое указание на Интерпол, по каналам которого может осуществляться любой запрос в рамках международно-правового сотрудничества в целях настоящей конвенции.

Все указанное свидетельствует о существенной роли Страсбургской конвенции как одного из основных международно-правовых документов, концентрирующих усилия государств по взаимодействию в рамках борьбы с таким аспектом организованной транснациональной преступности, как легализация преступных доходов.

Дальнейшее развитие международно-правовой системы противодействия отмыванию преступных доходов связано с принятием следующих универсальных международных актов:

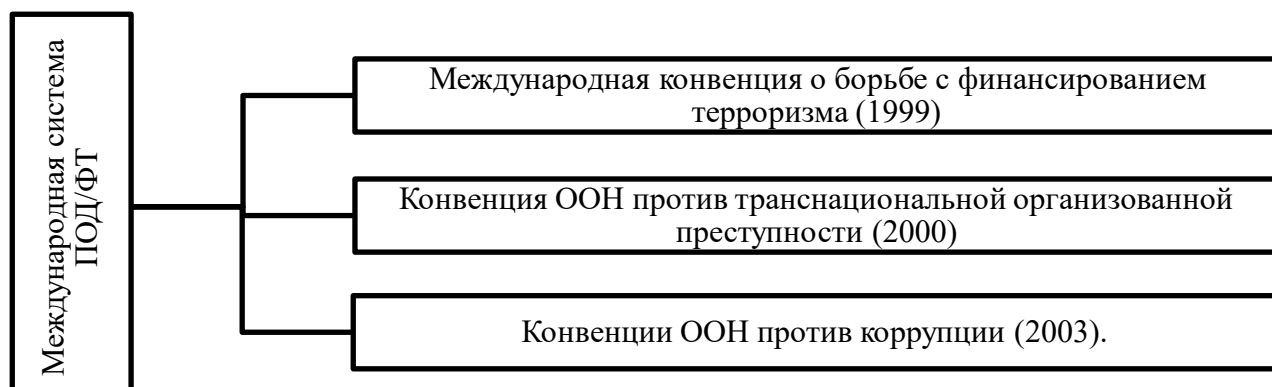

Рисунок 2– Универсальные международные акты ПОД/ФТ

Указанным перечнем не исчерпывается ряд международных документов, связанных с сотрудничеством государств в области борьбы с отмыванием денег. Круг данных вопросов решается в рамках целого ряда международных организаций и органов как на мировом, так и региональном уровнях, в рамках которых были достигнуты различные соглашения, приняты декларации, резолюции Совета Безопасности ООН и других международных органов, директивы, руководства, рекомендации, глобальные и региональные программы и т.д. [11, с. 198].

Особое место в рассматриваемой системе соглашений отводится региональным актам в государствах-участниках СНГ:

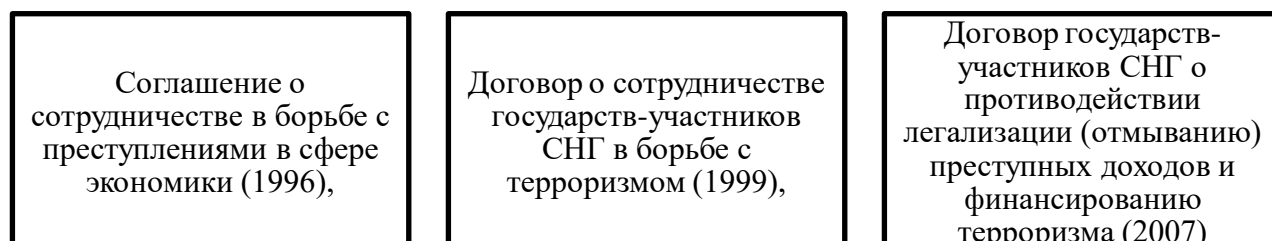

Рисунок 3– Региональные международные акты ПОД/ФТ в рамках СНГ

Заключение. Следует констатировать, что унификация законодательства государств в этой области имеет крайне важное значение поскольку речь о таком негативном явлении, в отношении которого требуется противодействие всех авторов международных отношений – государств, международных организаций и других публичных субъектов.

Интенсивное развитие экономического оборота, ускорение движения капиталов (приток, отток, транзит) сопровождается увеличением сферы и объема легализации преступных доходов.

В этой связи заслуживают внимания слова известного эксперта М. Шульца, полагающего, что «для преступников, пользующихся финансовой системой это похоже на воду, бегущую вниз по склону. Если путь воды заблокирован, она проложит себе новый путь» [12, р. 75].

Это в свою очередь, выдвигает новые требования к работе по борьбе с отмыванием денег, такие как идентификация личности клиентов, представление крупных и подозрительных транзакций и сохранение записей транзакций.

Исходя из изложенного можно констатировать, что к числу ключевых направлений обеспечения национальной безопасности страны относится организация комплекса мер противодействия отмыванию доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также совершенствования системы обеспечения национальной безопасности, отвечающего международным стандартам (ПОД/ФТ) и системе рекомендаций FATF.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан» от 28 января 2021 года // «Казахстанская правда» от 29.01.2021 г., № 20 (29397);
2. Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» был принят 28 августа 2009 года // «Официальная газета» от 12.09.2009 г., № 37 (455);
3. Kazbayeva A.G., Ismagulov K.E. Analysis of the efficiency of legislation on countering the legalization (money-laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism // Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan JARSHYSY scientific and legal journal. – No3 (70). – 2022. – pp. 181-189.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 6 октября 2022 года утверждена Концепция развития финансового мониторинга до 2026 года. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038/info> (Дата обращения: 10.10.2023)
5. Акимжанов Т.К., Приходько И.С. О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан.–№4(65). –2020. – С. 41-52.
6. Денисов И.К. Международно-правовое регулирование в сфере борьбы с легализацией (отмыванием) денежных средств, полученных преступным путем, и его влияние на национальное законодательство // Вестник РУДН, серия «Юридические науки». – 2011.– № 3. С. – 148-156.
7. Голенко Г.Д. Международно-правовые аспекты борьбы с отмыванием денег // Законность и правопорядок в современном обществе.– 2019. – № 7. С. – 123-130.
8. Водянов А.В. Институт противодействия легализации преступных доходов в науке и практике современной международной юриспруденции // Вестник РУДН, серия Юридические науки. –2014. – № 4. – С. 262-283.
9. Конвенция ООН по борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 19 декабря 1988 года // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000246_info (Дата обращения: 12.10.2023)
10. Закон Республики Казахстан «О ратификации Конвенции об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности» от 2 мая 2011 года // «Казахстанская правда» от 05.05.2011 г., № 147 (26568);
11. Безверхов А.Г., Кривокапич Б. Противодействие легализации (отмыванию) криминальных доходов: комплексно-правовой подход // Вестник Университета им. О.Е.Кутафина (МГЮА). – 2020. – № 10. – С. 193-200.
12. Markus E. Shulz Beneficial Ownership The private sector perspective. Emerging Trends in Asset Recovery. // Greta Fenner Zinkernagel Charles Montien. International Academic Publishers, Bern. 2013. – p.230

Сведения об авторах

Апахаев Н.Ж. - «Қайнар» академиясының оқу-құқықтық жұмыстар жөніндегі проректоры, заңғылымдарының кандидаты, Ұлттық ғылым академиясының профессоры.

Ашыралиева Б.С. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Калиева Г.С. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Апахаев Н.Ж. – проректор по академическим и правовым вопросам Академии «Қайнар», кандидат юридических наук, профессор НАН.

Ашыралиева Б.С. – доцент Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Калиева Г.С. – доцент Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Апакхаев N.Zh. – Vice-Rector for Academic and Legal Affairs of the Kainar Academy, Candidate of Legal Sciences, Professor of the National Academy of Sciences.

Ashyraliyeva B.S. – Associate Professor of the Kazakh National University named after Al-Farabi, candidate of legal sciences.

Kalieva G.S. – Associate Professor of the Kazakh National University named after Al-Farabi, candidate of legal sciences.

Р.А. Мирзалимова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Преступность является одной из наиболее острых проблем современного общества. Несмотря на многочисленные усилия правоохранительных органов по борьбе с преступностью, ее предупреждения остаются сложными задачами. Однако, с развитием новых технологий и методов анализа данных, возникают новые возможности для прогнозирования преступности. В статье рассматривается важность прогнозирования в контексте достижения результативности и эффективности деятельности. Прогнозирование позволяет заранее подготовиться к событиям, рационально распределить ресурсы, принять оптимальные решения и достичь поставленных целей. В частности, статья фокусируется на криминологическом прогнозировании, которое предсказывает будущее состояние преступности и связанных с ней явлений. Он осуществляется на основе научных представлений о преступности и использует различные методы, такие как экстраполяция, математическое моделирование, экспертные оценки и статистические методы.

Ключевые слова: прогнозирование преступности, математическое моделирование, методы прогнозирования, криминология, состояние преступности, прогноз.

Қылмыстылықты криминологиялық болжаудың кейбір аспектілері

Қылмыстылық қазіргі қоғамның ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Құқық қорғау органдарының қылмыспен күресудегі көптеген күш-жігеріне қарамастан, қылмыстылықтың алдын алу әлі де күрделі мәселе болып қала береді. Дегенмен, жаңа технологиялар мен деректерді талдау әдістерінің дамуымен қылмыстылықты болжау үшін жаңа мүмкіндіктер пайда болады. Мақалада тиімділікке қол жеткізу жағдайында болжау маңыздылығы қарастырылады. Атап айтқанда, мақалада қылмыстылық пен соған байланысты құбылыстардың болашақ жағдайын болжайтын криминологиялық болжамға баса назар аударылады. Ол қылмыс туралы ғылыми идеялар негізінде жүзеге асырылады және экстраполяция, математикалық модельдеу, сарапшылық пайымдау және статистикалық әдістер сияқты әртүрлі әдістерді қолданады.

Түйінді сөздер: қылмысты болжау, математикалық модельдеу, болжау әдістері, криминология, қылмыстылық жағдайы, болжау.

Some aspects of criminological crime prediction

Crime is one of the most pressing problems of modern society. Despite numerous efforts by law enforcement agencies to combat crime, crime prevention remains a challenge. However, with the development of new technologies and data analysis methods, new opportunities for crime forecasting arise. The article discusses the importance of forecasting in the context of achieving effectiveness and efficiency. Forecasting allows you to prepare in advance for events, rationally distribute resources, make optimal decisions and achieve your goals. In particular, the article focuses on criminological forecasting, which predicts the future state of crime and related phenomena. It is car-

ried out on the basis of scientific ideas about crime and uses various methods such as extrapolation, mathematical modeling, expert judgment and statistical methods

Keywords: crime forecasting, mathematical modeling, forecasting methods, criminology, state of crime, forecast.

Введение. Эффективность и результативность любой деятельности в значительной степени зависят от надежности и определенной точности прогнозирования событий, связанных с данной деятельностью. Предварительные прогностические выводы позволяют заранее подготовиться к этим событиям, рационально распределить ресурсы и принять оптимальные решения, спланировать деятельность и достичь поставленных целей и задач. Прогнозирование, основанное на общетеоретических знаниях, представляет собой вероятные суждения, основанные на способности анализировать законы развития, изменения и движения объекта исследования, эволюцию тенденций и закономерностей. Криминологический прогноз, несомненно, рассматривается как разновидность социального предвидения.

Основная часть. Криминологическое прогнозирование представляет собой процесс предсказания будущего состояния преступности и связанных с ней явлений и факторов. Оно основывается на научных представлениях о преступности, которые имеются в криминологии, и включает использование различных методов.

Главной целью криминологического прогноза является определение основных тенденций развития преступности и выявление значимых изменений в отдельных показателях преступности в будущем [1, с. 26-28].

Прогнозирование преступности охватывает процесс предсказания будущего состояния преступности, включая связанные с ней явления и факторы, а также выявление основных тенденций их развития.

В нашей стране криминологические исследования проводятся Казахстанской криминологической ассоциацией, высшими учебными заведениями. Прогнозированием занимаются также многочисленные криминологические центры, клубы.

В Российской Федерации проводятся криминологические исследования Научно-исследовательским институтом изучения проблем законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре, Институтом государства и права Российской Академии наук, высшими учебными заведениями и научными центрами.

В развитых странах проблемами прогнозирования занимаются различные научные и исследовательские учреждения, которые специализируются на изучении и анализе будущих тенденций и явлений прогнозирования преступности. Некоторые из них: в США – Корпорация РЭНД, Гудзонский институт, институт по проблемам будущего, «Комиссия 2000 года» при Американской академии искусств и наук; в Великобритании – «Комитет следующих 30 лет» при Совете социальных исследований; во Франции – «Группа 1985 г.» при Совете Министров и Центр прогностических исследований; в ФРГ – Институт экономических исследований будущего им. Виккерта; в Италии – институт прикладных экономических исследований и другие. Центры исследований будущего также были созданы в Берлине, при правительствах Швеции, Дании, Норвегии, Бельгии, Нидерландов, Швейцарии и других странах.

Почти во всех странах Западной Европы и в США существуют национальные научные общества, объединяющие специалистов по прогнозированию. Три из них – «Футурибль» (Франция), «Мир будущего» (США) и «Человечество 2000 года» (Великобритания) – имеют международный характер и имеют филиалы в различных странах. В 1973 году была создана Всемирная федерация исследований будущего.

Упомянутые организации и учреждения разработали и широко применяют следующие методы прогнозирования преступности для решения различных прогностических задач:

экстраполяция, метод математического моделирования, экспертные оценки, анализ документов, опросы и статистические методы.

При решении задачи выбора подходящего метода прогнозирования необходимо последовательно учитывать следующие вопросы:

1) Какой конкретный тип прогноза планируется построить (краткосрочный, среднесрочный, долгосрочный);

2) Какова природа и форма доступных статистических данных, на основе которых будет осуществляться прогнозирование;

3) Какова требуемая точность прогноза и какие материальные затраты необходимы для достижения заданного уровня прогноза.

В общем виде все методы прогнозирования могут быть классифицированы на две основные группы: фактографические и интуитивные.

Фактографические методы прогнозирования основаны на использовании доступной фактической информации, в основном статистической, о предмете прогнозирования. Эти методы часто включают в себя применение известных математико-статистических методов для обработки и анализа данных.

Интуитивные методы прогнозирования, напротив, основываются на способности эксперта, который обладает опытом, знаниями и интуицией в соответствующей области, предсказывать развитие событий.

Необходимо отметить, что в основе каждого прогностического метода лежит принцип экстраполяции [2, с. 551], который в широком смысле означает получение информации о будущих состояниях объекта на основе данных о его прошлом и настоящем. В узком смысле экстраполяция рассматривается как расширение закономерностей, связей и отношений, действующих в изучаемом периоде, на будущие периоды.

Весь процесс прогнозирования, независимо от используемого метода, условно можно разделить на два этапа: создание модели объекта прогнозирования и само прогнозирование.

Тип модели неразрывно связан с конкретным методом, применяемым для разработки прогноза.

Если рассматривать прогнозирование с использованием фактографических методов, то модель объекта, как правило, представляет собой математическое описание, включающее математические уравнения и формулы, отражающие динамику объекта или его зависимость от факторов внешней среды. Экспертный прогноз также основан на построении модели, но в данном случае модель является логической и отражает интуитивное представление эксперта о закономерностях развития прогнозируемого объекта и его взаимосвязях с факторами внешней среды. Без построения такой модели эксперт не сможет дать обоснованную оценку предстоящему развитию объекта.

Существование большого числа систем, для которых отсутствуют адекватные модели, но при этом необходимо прогнозировать изменения параметров, привело к разработке различных методов экстраполяции. Создание системы, которая учитывает все факторы, влияющие на динамику и структуру преступности, включая социально-психологические, демографические, организационные и другие факторы, является сложной задачей, так как все они взаимосвязаны и действуют одновременно, в одних случаях усиливая друг друга, а в других - нейтрализуя.

Возможности применения экстраполяции в социально-правовом, включая криминологическое прогнозирование, еще не полностью исследованы. Трендовое (линейное) прогнозирование редко используется на практике. В основе экстраполяции в криминологическом прогнозировании могут лежать нелинейные модели, такие как экспоненциальные, логистические, параболические и другие. Использование этого метода в криминологическом прогнозировании основано на инерционности общественных процессов и их влиянии на уровень преступности.

Под инерционностью понимается способность сохраняться длительное время установившихся ранее общественных отношений и форм противоправного поведения.

Конкретно, инерционность криминологических процессов проявляется в сохранении общей тенденции или характера динамики (абсолютного прироста, темпа роста и изменения) соответствующего статистического ряда в течение достаточно продолжительного времени.

В то же время следует учитывать основной недостаток экстраполяции, который заключается в попытке прогнозирования явления, исходя только из самого явления, без должного учета состояния и динамики влияющих на него факторов.

Другим методом, используемым в криминологическом исследовании, является моделирование, которое представляет собой разработку математических моделей. Математические методы в криминологических исследованиях обычно являются частью более глубокого статистического, социологического, сравнительного и исторического анализа криминологических данных с целью системного и модульного анализа, моделирования криминологических процессов, выявления упорядоченности и типологии объектов изучения, оценки достоверности статистической информации.

Криминологическое моделирование описывает модель преступности с использованием знаковой системы, в основном математических символов. Этот метод основан на предположении, что будущее состояние преступности в значительной степени определяется ее прошлым и текущим состояниями.

Главной целью данного метода является качественный и количественный анализ юридических процессов и выявление тенденций их развития.

Несмотря на вероятностный и статистический характер преступности, прогнозирование является надежным благодаря применению строгих научных методов исследования. Эти методы включают моделирование одномерных временных рядов и анализ взаимосвязей по временным рядам. Также используются парный и множественный регрессионный и корреляционный анализ, включая нелинейные модели и фиктивные переменные. Другие методы включают кусочно-линейные модели регрессии, аналитическое выравнивание временного ряда, модели с распределенным лагом, дисперсионный анализ и авторегрессионный анализ. Кроме того, используются графики, таблицы и уравнения, а также измерение эластичности преступности по детерминирующим факторам и применение синергетических технологий. Однако стоит отметить, что сложность этого метода заключается в ограниченном знании факторов и механизмов преступности. Несмотря на это, по ряду значимых факторов возможно построение эффективных моделей прогнозирования.

Сложность данного подхода заключается в недостаточном уровне знания факторов, влияющих на преступность, и механизмов их воздействия. Тем не менее, на основе ряда значимых факторов возможно построение таких моделей, которые являются весьма эффективными.

Математическое моделирование тесно связано с процессом экстраполяции, поскольку продолжение установленных тенденций в будущем требует выбора конкретной модели экстраполирования, такой как линейная, нелинейная или множественная корреляция [4, с. 187]. Суть метода экспертных оценок заключается в использовании мнения специалистов, основанного на их профессиональном, научном и практическом опыте, в качестве основы для прогнозирования.

Особенно важно обеспечить экспертов качественной аналитической информацией о состоянии преступности и процессах, которые могут на нее влиять. Анализируя все эти данные, эксперты формулируют свое мнение о возможном развитии преступности в будущем.

Применение экспертных методов прогнозирования является наиболее обоснованным в случае отсутствия репрезентативных и достоверных статистических данных о прогнозируемом объекте. Общая процедура работы экспертных методов прогнозирования состоит из следующих пяти основных этапов.

На первом этапе происходит уточнение и анализ задания на прогноз. Здесь осуществляется изучение характеристик объекта прогноза, определение требуемой степени его детализации, оценка возможности использования уже имеющейся «опорной»

информации экспертами, а также уточнение условий проведения прогнозных исследований, включая ограничения по срокам разработки прогноза и организационно-финансовые возможности. На этом этапе также выбирается конкретный экспертный метод для прогнозирования.

Второй этап включает организационную и методическую подготовку прогнозных исследований. В соответствии с выбранным методом устанавливается форма взаимодействия с экспертами, решаются организационные вопросы, разрабатывается методическое обеспечение исследований. Это включает составление программ проведения опросов и опросных документов, выбор методов подбора экспертов, а также разработку методики обработки результатов опроса.

На третьем этапе происходит отбор экспертов с учетом выбранной методики, особенностей задания на прогноз и дополнительных условий исследования. При этом может применяться как формальная, так и неформальная процедура для оценки компетентности и определения численности группы экспертов.

Четвертый этап включает проведение экспертных прогнозных исследований. Работа может осуществляться в рамках одного тура, например, через интервью, или в несколько последовательных туров, связанных общей логикой исследования, например, с использованием метода «Дельфи».

Пятый этап включает обработку и анализ результатов прогнозных исследований, а также формирование рекомендаций на основе полученных данных. Согласно разработанной методике, которая предусматривает формальные и неформальные процедуры, результаты экспертизы подвергаются обработке. На этом этапе формируется обобщенное мнение экспертной группы, представляющее аргументированное обоснование и оценку исходных индивидуальных суждений экспертов. Исходя из проведенного анализа, составляются рекомендации по прогнозу.

Необходимо отметить, что указанные этапы являются общими для всех экспертных методов, однако в каждом конкретном методе эти этапы могут быть реализованы в различной степени, в зависимости от его уникальных особенностей. Экспертные оценки могут быть индивидуальными или коллективными.

К индивидуальным методам относятся метод сценариев, метод "интервью" и аналитические докладные записки.

Метод "интервью" предполагает проведение беседы между организатором прогнозной деятельности и экспертом-прогнозистом, в ходе которой задаются вопросы о будущем состоянии преступности.

Метод аналитических докладных записок предполагает самостоятельную работу эксперта над анализом деловой ситуации и возможных путей ее развития.

В последнее время метод составления сценариев стал очень популярным. Сценарий представляет собой описание будущего, которое составляется с учетом правдоподобных предположений. В этом случае для прогнозирования ситуации характерно наличие определенного количества вероятных вариантов развития. Обычно используются три сценария: пессимистический, оптимистический и средний (наиболее вероятный и ожидаемый).

Коллективные экспертные оценки можно назвать комплексными методами прогнозирования, к числу которых относятся: метод «комиссий», метод «мозговой атаки» и метод «Дельфи».

Метод «комиссий» означает организацию «круглого стола», в рамках которого происходит согласование мнений экспертов.

Для метода «мозговых атак» характерна коллективная генерация идей, творческое решение проблем. Этот метод представляет собой свободный неструктурированный процесс генерирования идей по исследуемой проблеме, которые спонтанно высказываются участниками встречи. Оптимальное число участников – 6-12 человек, желательно, чтобы в их число входили практические и научные работники, руководители подразделений.

Дельфийский метод представляет собой методологию, основанную на проведении анкетных опросов среди специалистов, каждый из которых дает свою экспертную оценку независимо от других участников. После этого проводится статистическая обработка индивидуальных оценок, в результате которой определяется общее мнение группы, а также выявляются крайние оценки, которые имеют наибольшее и наименьшее значение по сравнению с остальными оценками. Эксперты, высказавшие крайние точки зрения, должны предоставить письменное обоснование своих прогнозов.

Данный процесс повторяется несколько раз и завершается, когда эксперты больше не вносят изменения в свои оценки, что обычно происходит после двух этапов. В результате этой многоэтапной процедуры разброс в экспертных оценках сужается, то есть расхождения между индивидуальными оценками экспертов уменьшаются, что повышает объективность и точность итогового прогноза.

Методом анкетирования, как одним из способов социально-экономического измерения, является форма письменного опроса, основанного на взаимодействии между исследователем и опрашиваемым через анкету. Анкета представляет собой стандартизированную форму, удобную для последующей статистической обработки данных. Кроме того, является документом, содержащим первичные эмпирические данные. Приобретает свою значимость как носитель достоверной информации только при соблюдении определенных процедур и правил разработки, заполнения и обработки. Вопросы должны быть ясными, однозначными и понятными. Необходимо избегать формулировок, указывающих на конкретный вариант ответа или оказывающих влияние на него.

Анкета является инструментом, который предназначен для сбора данных, обладающих достоверностью относительно опрашиваемого и значимостью в контексте рассматриваемой проблемы.

По отношению к отечественному опыту прогнозирования преступности следует отметить, что в Комитете по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан было внедрено программное обеспечение Oracle BI. Это программное обеспечение использует данные, основанные на анализе уголовно-правовой статистики и данных Комитета по статистике, для создания прогнозов по 3 группам преступлений.

Однако одним из недостатков этого программного обеспечения является ограниченность данных, основанных только на показателях Комитета по статистике, а также отсутствие криминологического анализа факторов, влияющих на состояние преступности.

Таким образом, криминологическое прогнозирование – это предсказание будущего состояния преступности и связанных с ней явлений и факторов, а также выявление основных тенденций их развития, которое осуществляется на основе имеющихся в криминологии научных представлений о преступности, с использованием различных методов.

Закключение. Прогнозирование является научной основой комплексного планирования, предотвращения преступности [5, с.174]. Представляет собой важный аспект криминологического исследования. Системный подход в анализе преступности позволяет учитывать взаимосвязи между различными системными элементами и факторами, что способствует более точному прогнозированию и пониманию динамики преступности. Определение места и роли преступности в системе общественных отношений позволяет выявить ее причины и последствия, а также разработать эффективные меры для ее предотвращения и борьбы с ней. Вместе с тем, необходимо учитывать, что прогнозирование преступности является сложной задачей, требующей учета множества факторов и переменных, и не может дать абсолютно точных результатов [6, с.42]. Однако, системный подход и использование соответствующих методов и моделей позволяют повысить достоверность и полезность прогноза преступности. Современные методы анализа данных, такие как машинное обучение и искусственный интеллект, позволяют проводить более точный анализ и прогнозирование преступности.

Список использованных источников

1. Сисенгалиев К. Методика разработки криминологического прогноза // Фемида. – 2017. - № 1 (253). – С. 26 – 28.
2. WilpenGorr, Richard Harries. Introduction to crime forecasting // International Journal of Forecasting. – 2003. – № 19. – P. 551–555.
3. Утаров К.А. Математические методы в криминологии: дис...канд. юрид. Наук. – Москва, 2004. –165 с.
4. Криминология: Избранные лекции / Ю.М. Антонян. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
5. Бисенова М.Қ., Алимов Д., Шопабаев Б.А. Криминологиялық болжауды және жоспарлауды ақпараттық қамтамасыз ету // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2023. – №1-74. –С.170 – 176.
6. Adeniyi Olatunbosun, Olubayo Oluduro. Crime Forecasting and Planning in Developing Countries: Emerging Issues // Canadian Social Science. – 2012. – 8(1). – P. 36-43.

Сведения об авторе

Мирзалимова Р.А. – старший научный сотрудник Центра исследования проблем уголовной политики и криминологии Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, советник юстиции, кандидат юридических наук.

Мирзалимова Р.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Ведомствааралық ғылыми-зерттеу институтының Қылмыстық саясат және криминология проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, әділет кеңесшісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Mirzalimova R.A.- senior Researcher at the Center for the Study of Problems of Criminal Policy and Criminology of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, counselor of Justice,candidate of Legal Sciences.

А.А. Амирова¹, Г.Ж. Джуманова¹

¹Академия КНБ Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ НАСИЛЬСТВЕННОГО ЭКСТРЕМИЗМА: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ

Статья посвящена теме насильственного экстремизма, в частности, факторам, детерминирующим это негативное социальное явление. Авторы выделяют имеющиеся в научной литературе подходы в раскрытии причин возникновения и распространения насильственного экстремизма. Данные подходы основаны на классификации факторов экстремизма на внутренние и внешние. При этом внутренние факторы экстремизма рассмотрены на двух уровнях – социальном и личностном. Наряду с этим исследован зарубежный и отечественный опыт предупреждения насильственного экстремизма. Понимание и понимание этих вопросов является необходимым условием успешного противодействия экстремистской идеологии и практике, принятию эффективных мер по их нейтрализации и минимизации.

Ключевые слова: насильственный экстремизм, терроризм, национальная безопасность, факторы экстремизма, внешние факторы, внутренние факторы.

Зорлық-зомбылық экстремизмінің факторлары: негізгі тәсілдері

Мақала зорлық-зомбылық экстремизм тақырыбына, атап айтқанда, осы жағымсыз элеуметтік құбылысты анықтайтын факторларға бағытталған. Авторлар зорлық-зомбылық экстремизмінің пайда болу, таралу себептерін ашуда ғылыми әдебиеттерде бар тәсілдерді бөліп көрсетеді. Сонымен қатар, авторлар қарастырырған тәсілдер экстремизмнің ішкі және сыртқы факторларына бөліп қарауға негізделген. Экстремизмнің ішкі факторлары екі деңгейде қарастырылады – элеуметтік және жеке. Зорлық-зомбылық экстремизмінің алдын алуда шетелдік және отандық тәжірибелер қарастырылған. Бұл мәселелерді білу және түсіну экстремистік идеология мен практикаға сәтті қарсы тұрудың, оларды бейтараптандыру және азайту үшін тиімді шаралар қабылдаудың қажетті шарты болып табылады.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық экстремизмі, терроризм, ұлттық қауіпсіздік, экстремизм факторлары, сыртқы факторлар, ішкі факторлар.

Factors of violent extremism: basic approaches

The article is devoted to the topic of violent extremism, in particular, the factors determining this negative social phenomenon. The authors highlight the approaches available in the scientific literature in revealing the causes that prompt the emergence and spread of violent extremism. The approaches highlighted by the authors are based on the division of extremism factors into internal and external. At the same time, the internal factors of extremism are considered at two levels – social and personal. The foreign and domestic experience of preventing violent extremism is considered. Knowledge and understanding of these issues is a prerequisite for successfully countering extremist ideology and practice, taking effective measures to neutralize and minimize them.

Keywords: violent extremism, terrorism, national security, factors of extremism, external factors, internal factors.

Введение. Экстремизм в разных проявлениях остается актуальной угрозой национальной безопасности Республики Казахстан [1]. О степени вовлеченности наших граждан в это социальное зло свидетельствуют официальные данные. Так, согласно информации Комитета уголовно-исполнительной системы МВД РК в местах лишения свободы за совершение экстремистских и террористических преступлений находятся 343 осужденных. Если включить тех, кто придерживается экстремистской идеологии, то их количество составит 484 человека [2]. Наряду с этим, проанализировано содержание свыше 654 Интернет-ресурсов, из которых выявлено 431 ссылок на интернет-ресурсы, содержащие материалы противоправного характера. По сведениям региональных управлений внутренних дел в 1 квартале 2020 года выявлено 64 факта административных правонарушений в сфере религиозной деятельности, из них 29 дел – по статьям 453 и 489 КоАП. Основная часть возбужденных дел относится к правонарушениям по ст. 490 КоАП, таких как проведение религиозных обрядов, и (или) собраний; нарушение требований к ввозу, разработке, публикации и (или) распространению религиозной литературы и других материалов религиозного содержания, предметов религиозного назначения [3]. Перечисленные выше факты подтверждают, что риски и угрозы насильственного экстремизма всё еще остаются актуальными.

Официальную позицию, общий принцип в отношении этого социального зла выразил Президент Республики Казахстан К.К. Токаев: «Мы говорим да политическому плюрализму, а экстремизму, бандитизму, хулиганству – решительно нет» [4].

В связи с этим главная задача общества и государства – это эффективно противодействовать экстремизму, минимизировать и не допускать его. А это возможно только при устранении причин, порождающих экстремизм. Согласно отечественного законодательства, противодействие экстремизму осуществляется путем предотвращения создания условий и возможностей для осуществления экстремизма, а также принятия профилактических мер, направленных на предупреждение экстремизма, в том числе на выявление и последующее устранение причин и условий, способствующих его осуществлению [5].

Детерминанты насильственного экстремизма раскрываются в работах следующих западных исследователей: Marc Sageman, Thomas Hegghammer, Peter Neumann, Scott Atran, Fathali M. Moghaddam, Rohan Gunaratna, Mia Bloom, Louise Richardson и другие.

На современном этапе факторы экстремизма исследуются в работах российских ученых: И.В. Гребенщикова, А.В. Лымарева, А.И. Муминова, В.А.Осипова, А.А.Похилько, Ю.В. Тушкова, Р.М. Узденова и других.

Различные аспекты рассматриваемой темы были изучены в трудах казахстанских исследователей Е.О. Алауханова, А.Т. Асана, М.Х. Абусейтова, К.Бишманова, С. Борисова, Н. Байтеновой, М.Ш. Губайдуллина, Г.Ж. Джумановой, Р.Е. Джансараяевой, А.Л. Журавлева, С. Загиповой, З.С. Зарипова, А. Сабдина, Е.О. Тузельбаева, К.А. Феофанов, Л. Шакимовой и других.

Методы исследования. Теоретический анализ основных факторов насильственного экстремизма основан на таких общенаучных методах и принципах, как анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия, объективности, детерминизма, обобщения, герменевтический, сравнительно-сопоставительный и других. Наряду с этим были использованы методы правового анализа нормативных правовых актов, регулирующих общественные отношения в сфере предупреждения насильственного экстремизма, проведен сравнительный анализ законодательства стран СНГ и Республики Казахстан.

Основная часть. Прежде чем раскрывать детерминанты (факторы) экстремизма, необходимо отметить, что единого, общепризнанного определения понятия «экстремизм» в мире пока нет. Это связано с тем, что сущность экстремизма сложна и многогранна, поэтому каждое определение отражает лишь его какую-то отдельную сторону.

Следует отметить, что в западной традиции, которой придерживаются и международные организации, в том числе все структуры ООН (Контртеррористическое

управление, ЮНЕСКО и др.), используется термин «насильственный/воинствующий экстремизм». Кроме того, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) насильственный экстремизм рассматривает как «продвижение взглядов, которые разжигают насилие и подстрекают к нему в соответствии с конкретными убеждениями, а также поощряют ненависть, которая может привести к насилию между сообществами» [6].

Вместе с тем в законодательстве стран СНГ, в том числе и казахстанском, термин «насильственный экстремизм» не применяется. В законе РК «О противодействии экстремизму» понятие «экстремизм» понимается как «организация и (или) совершение: физическим и (или) юридическим лицом, объединением физических и (или) юридических лиц действий от имени организаций, признанных в установленном порядке экстремистскими» [5].

Рассматривая детерминацию экстремизма, необходимо отметить, что этот социальный феномен обусловлен не одним, а целым комплексом факторов. Анализ изученной научной литературы выявил нескольких подходов в определении причин и условий, способствующих возникновению экстремизма.

Так, ООН в своем плане действий по предупреждению воинствующего экстремизма выделяет «движущие» и «удерживающие» факторы насильственного экстремизма и процессов радикализации. В целом, термин «фактор» используется в контексте насильственного экстремизма; тогда как термин «путь» применяется в отношении индивидуальной радикализации.

Другими словами, «движущие факторы» относятся к таким факторам, которые существуют на структурном уровне в обществе, в то время как «удерживающие факторы» являются психологическими, и могут сделать индивидуума более восприимчивым к осуществлению насильственной экстремистской деятельности [7]. То есть, иначе говоря, «движущие факторы» – это социальные, а «удерживающие» – это личные факторы, побуждающие к экстремизму.

Как считает эксперт-консультант Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), сотрудник нидерландской полиции Роб Аут, вовлечению людей в террористическую деятельность влияет целый спектр возможных причин, которые весьма разнообразны, и речь всегда идет о сочетании нескольких факторов. На основании данных факторов разработана программа работы полиции с населением в целях предупреждения радикализации и терроризма, которую используют полицейские службы во всем Европейском союзе для раннего выявления признаков радикализации, сопряженной с насилием [8].

Таким образом, к способствующим терроризму условиям, международные организации (ООН и ОБСЕ) относят «затяжные неурегулированные конфликты, дегуманизация жертв терроризма во всех его формах и проявлениях, отсутствие верховенства права, нарушения прав человека, этническая, национальная и религиозная дискриминация, политическая изоляция, социально-экономическая маргинализация и отсутствие надлежащего управления» [9].

НАТО (North Atlantic Treaty Organization) выделяет три группы факторов насильственного экстремизма: выталкивания, притяжения, личные.

Факторы выталкивания, отражают структурные причины, подталкивающие людей к насилию. К ним относятся репрессии со стороны государства, нищета, дискриминация и социальная несправедливость.

Факторы притяжения – это то, что делает членство в экстремистской группировке привлекательным. Примерами могут служить чувство «братства», материальная или политическая выгода, или социальное признание, укрепление репутации.

Личные факторы – это особенности личности, которые делают некоторых людей более уязвимыми к радикализации, чем их сверстников, такие как уже имеющееся психологическое расстройство или ранее пережитые травмы (См. рисунок № 1).

Рисунок-1. Факторы, детерминирующие насильственный экстремизм

В соответствии с названными факторами, НАТО разработала трехуровневую модель факторов радикализации и экстремизации. Разбивая факторы на макро-, мезо- и микроуровни, можно понять не только различные пути радикализации людей, но и тактику, используемую террористическими группами в своих интересах [10].

В постсоветских странах сложился другой подход деление факторов экстремизма на внутренние и внешние. Например, А. Перенджиев выделяет основные внутренние и внешние факторы и условия проявления экстремизма и терроризма в мире и в России. Так, по мнению автора к внутренним факторам, обуславливающим возникновение и распространение экстремизма и терроризма относятся:

- 1) межэтнические, межконфессиональные и иные социальные противоречия;
- 2) наличие подходящей среды в лице экстремистски настроенных лиц и объединений;
- 3) недостаточная эффективность правоохранительных, административно-правовых и иных мер по противодействию экстремизму и терроризму;
- 4) ненадлежащий контроль за распространением идей радикализма, пропагандой насилия и жестокости в информационном пространстве Российской Федерации;
- 5) недостаточно эффективная борьба с организованной преступностью и коррупцией, незаконным оборотом оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ (все виды организованной преступности — экстремизм, терроризм, коррупция, криминальная «теневая» экономика — взаимосвязаны между собой).

Основными внешними факторами, способствующими возникновению и распространению экстремизма и терроризма, названы:

- 1) попытки проникновения международных террористических организаций в отдельные регионы России;
- 2) наличие очагов террористической активности вблизи государственной границы и границ ее союзников;
- 3) наличие в иностранных государствах лагерей подготовки боевиков для международных террористических и экстремистских организаций, в том числе антироссийской направленности, а также теологических учебных заведений, распространяющих идеологию религиозного экстремизма;
- 4) финансовая поддержка террористических и экстремистских организаций, со стороны международных террористических и экстремистских организаций, а также недружественных стран;
- 5) распространение идей экстремизма и терроризма через информационно-телекоммуникационную сеть Интернет и средства массовой информации;
- 6) заинтересованность субъектов террористической деятельности в широком освещении своих акций в средствах массовой информации в целях получения наибольшего общественного резонанса;
- 7) отсутствие в международном сообществе единого подхода к определению причин возникновения и распространения экстремизма и терроризма, и его движущих сил, наличие двойных стандартов в правоприменительной практике в области борьбы с терроризмом;

8) отсутствие единого антитеррористического информационного пространства на международном и национальном уровнях во многих государствах [11].

Также следует отметить, что к внутренним факторам относят и личностные, психологические особенности человека, такие как склонность к агрессии, низкая самооценка, желание признания и авторитета, которые могут повышать уязвимость человека перед экстремистской идеологией и мотивировать его на насильственные действия. К внутренним факторам экстремизма относятся также идеологические убеждения людей. Среди них радикальные, экстремистские или террористические идеологии, нацеленные на переустройство мирового порядка, спасения всего человечества, которые влияют на формирование взглядов и установок личности, делая их более склонными к насильственным действиям.

В свою очередь, внешние факторы включают в себя:

1) социальное окружение, а именно семью, друзей, общественные организации или сообщества, которые могут оказывать влияние на формирование взглядов и убеждений человека и мотивировать его на участие в экстремистской деятельности;

2) экономические и социальные факторы, такие как неравенство, бедность, отсутствие возможностей трудоустройства, коррупция, дискриминация в которых люди становятся более уязвимым перед экстремистским влиянием;

3) пропаганда и рекрутинг: экстремистские группы и организации могут активно использовать пропаганду и рекрутинговые методы для вовлечения людей в экстремистскую деятельность. В том числе это могут быть религиозные объединения, зарубежные благотворительные фонды и организации, которые прикрываются мнимой благотворительностью и тем самым щедро финансируют создание религиозных учебных заведений. В которых, иностранные преподаватели могут игнорировать утвержденную учебную программу и целенаправленно заниматься идеологической работой;

4) геополитические события и конфликты на региональном или международном уровне также могут влиять на вовлечение людей в экстремистскую деятельность. Например, наличие вооруженных конфликтов, нарушения прав человека, внешнее военное вмешательство и другие геополитические факторы могут стимулировать рост экстремистских организаций, их привлекательность для тех, кто ищет выход из сложной ситуации или желает выразить свою политическую позицию.

В свою очередь Н.Б. Бааля отмечает, что «фундаментальными факторами экстремизма являются незавершенные процессы модернизации и урбанизации, социальные контрасты и культурный спад, находящиеся в диалектической взаимосвязи с политическими, этноконфессиональными и социально-психологическими факторами [12, с. 592 - 593].

На возникновение и развитие насильственного экстремизма влияет достаточно сложный комплекс политических, экономических, социальных, идеологических и правовых факторов. Различные факторы могут взаимодействовать между собой, и их роль может варьироваться в разных контекстах. Кроме того, причины вовлечения в экстремизм могут быть в каждом отдельном случае как уникальными, так и взаимообусловленными.

Кроме того, существуют и иные мнения относительно предпосылок к экстремистской деятельности. К примеру, по мнению А.И. Сорокина, на возникновение экстремистских проявлений в среде молодежи влияют следующие факторы: изменение ценностных ориентаций, социальная напряженность, криминализация общественной жизни, религиозный фактор, национализм, незаконный оборот оружия и использование сети «Интернет» [13].

Подход казахстанского исследователя М. Азильханова отличается тем, что он разделяет факторы, влияющие на экстремизм, на *подталкивающие* и *притягивающие*. Подталкивающие(или негативные) факторы автор рассматривает на трех уровнях:

– на микроуровне выделяются проблемы психологического порядка. А именно актуальными являются проблемы внутри семьи (домашнее насилие, развод родителей, несостоявшиеся отношения с родителями, которые не уделяют внимания, любви и тепла детям), а также другие психологические травмы;

– на мезоуровне факторы связаны с социальным окружением и разного рода межгрупповыми отношениями (межэтническими, межконфессиональными и внутри конфессиональными);

– на макроуровне обозначено все, что касается роли государства и общества, проблемы международных отношений, и напряженные отношения большинства и меньшинства, отсутствие социально-экономических возможностей, слабая интеграция в обществе, результаты глобализации (в том числе активное развитие интернета), уровень общего образования, миграция (как внешняя, так и внутренняя).

В отличие от подталкивающих, притягивающие факторы – это позитивные характеристики и вознаграждения (как материальные, так и нематериальные), которые «притягивают» уязвимых лиц к экстремистским группам [14, с.58-70]. К притягательным, позитивным факторам относятся такие идеи и нравственные ценности, как равенство, справедливость, братство, взаимопомощь, сострадание и другие.

Наш подход также основан на делении факторов экстремизма на внутренние и внешние, но при этом внутренние факторы экстремизма рассматриваем на *двух уровнях* – *социальном и личностном*.

Социальные факторы экстремизма связаны с различными сферами общества. То есть они вызваны проблемами, лежащими в социально-экономической, политической, идеологической, культурной, правовой и других сферах социума.

Личностные факторы связаны с индивидуальными (прежде всего психологическими) особенностями самой личности.

Внешние факторы экстремизма в основном связаны с глобализацией и геополитикой.

Как видим, подходов, концепций, раскрывающих причины экстремизма, существует множество. Однако, на наш взгляд, базовыми предпосылками экстремизма являются такие социальные феномены, как дискриминация, несправедливость, маргинальность и социализация.

1) Дискриминация (от лат. *discriminatio* – «обособление», «различение») – ограничение прав и свобод человека и/или различное обращение с людьми или социальными группами на основании какого-либо признака.

Признаки дискриминации могут быть самыми разными: возраст, каста, цвет кожи, судимость, внешность, рост, вес, здоровье, психические расстройства, потребление наркотиков, инвалидность, этническая принадлежность, семейное положение, поколение, генетические характеристики, брачное положение, национальность, религия, пол, социальный класс, образование, гендерная идентичность, трудовая и по месту жительства и т.д. [15].

В современном обществе часто встречается экономическая дискриминация и неравенство, которые включают в себя высокий уровень социальной и экономической уязвимости тем самым создавая ощущение несправедливости и безысходности у определенных групп населения. Все это приводит к возникновению чувств обиды, негодования и неприятия установившейся системы, тем самым стимулирует эти группы присоединяться к экстремистским организациям или прибегать к насильственным действиям в надежде добиться изменений.

Косвенная дискриминация также может иметь место, когда кажущиеся нейтральными нормативно-правовые акты и практика имеют негативные последствия для несопоставимо большого числа представителей определенной группы, независимо от того, отвечают они требованиям данной работы или нет. Также, одной из форм косвенной дискриминации, основанной на национальном или этническом происхождении, является требование знания определенного языка, когда в этом нет крайней необходимости [16].

Здесь можно отметить, неравномерное распределения богатства и ресурсов в обществе. То есть, когда некоторые группы людей ощущают себя отверженными, обделенными или лишенными возможностей, это создает благоприятную почву для возникновения крайних, экстремистских взглядов и убеждений. Более того, неравномерное распределение богатства и ресурсов также может вызывать конфликты и напряжение между различными группами в

обществе. Эти процессы способствуют появлению у отдельных групп населения чувства обиды, негодования и неприятия системы, что способствует их приобщению к радикальной идеологии и практике, присоединению к экстремистским группировкам, которые обещают изменить существующий порядок.

Этнические, религиозные, расовые или культурные различия могут стать источником конфликтов и споров о доступе к ресурсам и возможностям. Эти конфликты способствуют появлению экстремистских идеологий, которые мобилизуются на основе идентичности и стремятся защищать интересы так называемы «ущемленных групп».

2) Справедливость – понятие о должном, содержащее в себе требование соответствия деяния и воздаяния: в частности, соответствия прав и обязанностей, труда и вознаграждения, заслуг и их признания, преступления и наказания, соответствия роли различных социальных слоёв, групп и индивидов в жизни общества и их социального положения в нём [17].

Справедливость – одно из ключевых понятий, лежащих в основе функционирования гармоничного общества. В поисках справедливости люди стремятся к равноправию, честности и уважению прав каждого индивида. Однако, когда этот идеал подвергается угрозе вследствие несправедливости, это может стать триггером для всплеска экстремизма. Несправедливость, будь то в социальной, политической или экономической сферах, может вызывать глубокое недовольство и разочарование у людей, побуждая их к радикальным действиям и идеям. Когда справедливость становится недостижимой целью из-за несправедливости, это может вызвать негодование и разочарование, особенно у тех, кто сталкивается с дискриминацией и лишениями.

Важнейшей характеристикой справедливости является ее глубинная связь с понятием равенства. Эта связь в конечном счете обусловлена направленностью справедливости на защиту интересов конкретной личности и прослеживается равным образом во всех социально-этических концепциях независимо от того, являются они эгалитарными или неэгалитарными [18]. В частности, по мнению Т.В. Милушева, справедливость выступает квинтэссенцией системы демократических ценностей, обладает способностью устанавливать границы свободных действий субъектов общественных отношений, выступать обязательным критерием оценки качества государства и права, принадлежит к числу вечных ценностей, имея всеобъемлющий и универсальный характер [19, с. 151–152].

Несправедливость имеет свойство разжигать негодование и discontent в обществе. Когда люди ощущают, что их права и возможности ограничены из-за некоторых несправедливых факторов, они могут искать пути к изменению ситуации. В некоторых случаях, это может привести к радикальным, экстремистским мыслям и действиям. История знает множество примеров, когда несправедливость становилась движущей силой для радикальных действий. Гражданские движения, такие как движение за гражданские права в США, антиколониальные борьбы в различных странах, восстания против диктаторских режимов – все они были вызваны недовольством несправедливостью.

3) Маргинальность – состояние группы и индивидов в ситуации, которая вынуждает их под влиянием внешних факторов, связанных с резким социально-экономическим и социально-культурным реструктурированием общества в целом, изменять свое социальное положение и приводит к существенному изменению или утрате прежнего социального статуса, социальных связей, социальной среды, а также системы ценностных ориентаций [20]. Вместе с тем, маргинальность – это пограничное состояние человека находящегося на границе различных социальных групп, систем, культур и испытывающий влияние их противоречащих друг другу норм права, ценностей и так далее [21].

В пограничную зону, или зону маргинализации входит часть молодежи, маргинализация которой кристаллизовалась в пресс-тотальную фрустрацию. Ее типичными проявлениями, с одной стороны, стали скука, апатия, иждивенческие настроения, утрата смысла жизни, а с другой, постоянно возрастающая агрессивность [22]. Тем самым маргинальность играет важную роль как фактор радикализации, так как может вызывать чувства безысходности и разочарования у людей, которые ощущают себя отвергнутыми

обществом. Это может приводить к желанию усиления их идентичности и приверженности к своей группе, а также искать защиты и поддержки в рамках экстремистских организаций, которые обещают защищать и представлять их интересы.

Актуальность проблемы маргинализации связана с глобализацией, которая во многом приводит к разрушению определенного уровня социальной, гражданской и национальной идентичности, связанной с осознанием себя в качестве гражданина определенного государства. Эти процессы приводят и к трансформации локальных этнических культур, во многом к вытеснению их за счет повышения степени влияния западной культуры, что так же приводит к культурной маргинальности. Главными чертами маргинальности являются: разрыв социальных связей, связь с изменениями в социальной структуре, пограничность состояния объекта в системе социальных элементов [23, с. 79].

Маргинальной группе принадлежит также молодежь, относящаяся к категории «NEET» (Notemployment, educationortraining). Так называют часть молодежи, которая не работает, не занята образованием или профессиональной подготовкой и находится вне системы образования и сферы занятости [24]. Как справедливо отмечает И.А. Зайцева, безработица и занятость являются важными характеристиками рынка труда. Безработица, неполная занятость оказывают негативное воздействие на человеческий, политический, экономический и социальный капитал. Экономические проблемы при отсутствии у граждан возможности участия в жизни общества могут привести к политической нестабильности [25].

4) Социализация как сложный процесс адаптации и вхождения молодых людей в культурные, социальные и экономические нормы общества оказывает непосредственное влияние на экстремизацию сознания и поведения индивида. Наличие у индивида проблемы с социализацией (дезадаптация, обособленность от социальной среды, отсутствие «своей» группы, которая принимает и признает тебя, отверженность и т.д.) – всё это может способствовать вовлечению его в радикализм и экстремизм. В такой ситуации деструктивные группы, напротив, такого человека принимают как «своего», окружают его вниманием, заботой, оказывают поддержку, становятся фактически его семьей [26, с.60-65].

Закключение. Таким образом, экстремизм обусловлен целым комплексом (спектром) взаимосвязанных детерминантов, которые необходимо учитывать при принятии эффективных и своевременных превентивных мер против этого социального зла. Среди них:

- социально-экономические меры, направленные на минимизацию расслоения общества, бедности как отсутствия доступа большинства людей к основным благам, безработицы, несправедливости, коррупции и др. Прежде всего, необходимы системные действия по развитию эффективной, конкурентоспособной экономики, обеспечивающей высокое качество жизни и адресную государственную поддержку наиболее уязвимым слоям населения;

- политические меры, связанные с укреплением демократической системы, обеспечивающей соблюдение прав человека, социальное равенство, не допускающей дискриминации, политического гнета, преследования и т.д.;

- правовые меры, обеспечивающие законность и правопорядок во всех сферах общества, а также формирующие правовое сознание и правовое поведение личности;

- идеологические меры, касающиеся реализации изложенных в Конституции страны целей и ценностей, консолидирующих все группы и слои социума;

- меры по укреплению казахстанского патриотизма, национальной и гражданской идентичности;

- образовательные меры, связанные с необходимостью повышения качества образования, формирования критического мышления, предоставления доступа к образованию и трудовой занятости уязвимых групп общества;

- меры по развитию эмоционального интеллекта и социальных навыков, психологической поддержке и реабилитации уязвимых слоев населения.

Итак, в противодействии экстремизму приоритетным является устранение именно

внутренних факторов, порождающих его. Тогда и влияние внешних факторов, способствующих экстремизму, будет менее пагубным.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> дата обращения на пр.: 19.07.2023;
2. Сколько людей отбывает срок за экстремизм и терроризм в Казахстане // Интернет-ресурс: <https://kokshetau.asia/newskz/skolko-ludei-otbyvaet-srok-za-ekstremizm-i-terrorizm-v-kazahstane-28-marta-2023-18-09/> дата обращения на пр.: 09.06.2023;
3. Об утверждении Комплексного плана по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021-2023 годы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> дата обращения на пр.: 07.06.2023;
4. Токаев: Политическому плюрализму мы говорим да, экстремизму, бандитизму, хулиганству - решительно нет // Интернет-ресурс: <https://kaztag.kz/ru/news/tokaev-politicheskomu-plyuralizmu-my-govorim-da-ekstremizmu-banditizmu-khuliganstvu-reshitelno-net> дата обращения на пр.: 25.05.2023;
5. Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года N 31 «О противодействии экстремизму» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031> дата обращения на пр.: 30.05.2025;
6. «Радикализация» и «насильственный экстремизм» // Интернет-ресурс: <https://www.unodc.org/e4j/ru/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html> дата обращения на пр.: 15.07.2023.
7. Меры системы уголовного правосудия по борьбе с терроризмом. ООН.-Вена, 2019 // Интернет-ресурс: <http://dot.kostacademy.kz/bible/files/420483771.pdf> дата обращения на пр.: 14.07.2023;
8. Радикализация, ведущая к терроризму // Интернет-ресурс: <https://www.osce.org/ru/magazine/226296> дата обращения на пр.: 18.06.2023;
9. Предупреждение терроризма и борьба с насильственным экстремизмом и радикализацией, ведущими к терроризму Подход, основанный на взаимодействии полиции с населением // Интернет-ресурс: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/116413.pdf> дата обращения на пр.: 31.06.2023;
10. Типовой учебный план по борьбе с терроризмом // Интернет-ресурс: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/200612-DEEP-CTRC-rus.pdf дата обращения на пр.: 15.06.2023;
11. Перенджиев А. Причины и условия для проявлений в мире и в России экстремизма и терроризма // Интернет-ресурс: <https://army.ric.mil.ru/Stati/item/451669/> дата обращения на пр.: 25.06.2023;
12. Бааль Н.Б. Социальные факторы и предпосылки развития политического экстремизма среди молодежи // материалы международной науч.-практич. конференции. – М., –2006.– С. 592 – 593;
13. Сорокин А. И. Факторы, влияющие на возникновение экстремизма в молодежной среде и их профилактика // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliyayuschie-na-vozniknovenie-ekstremizma-v-molodezhnoy-srede-i-ih-profilaktika> дата обращения на пр.: 01.08.2023;
14. Азильханов М. Факторы современных вызовов и рисков для религиозного экстремизма в Республике Казахстан // Спектр (научный журнал). – Алматы, –2022. – № 1 –С.58-70;
15. Дискриминация // Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> дата обращения на пр.: 27.06.2023;
16. Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда и механизм ее реализации // Интернет-ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ilo_principles.shtml дата обращения: 28.06.2023;
17. Справедливость // Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения на пр.: 27.06.2023);
18. Канарш Г.Ю. Справедливость // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravedlivost> дата обращения на пр.: 27.06.2023;
19. Милушева, Т.В. Пределы деятельности государственной власти в России: вопросы теории и практики / Т.В. Милушева. Под ред. О.И. Цыбулевской. – Саратов: Изд-во Саратовской гос. академии права, 2011. – С. 151–156;
20. Попова И.П. Маргинальность. Социологический анализ: учебное пособие –М.:Изд-во «Союз», 1996. – С. 79;
21. Маргинал // Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> дата обращения на пр.: 27.06.2023);

22. Амирова А.А. Маргинализация казахстанского общества (социальный аспект) // Саясат-Policy. – 2001. – №10-11. – С.60-65;
23. Иванова М.С. Маргинализация и ее динамика в современном Российском обществе // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/marginalizatsiya-i-ee-dinamika-v-sovremennom-rossiyskom-obschestvedata> обращениянапр.: 28.06.2023;
24. Молодежь категории НЕЕТ появится в Казахстане // Интернет-ресурс: <https://www.zakon.kz/5077771-molodezh-kategorii-neet-poyavitsya-v.html>дата обращения напр.: 09.08.2023;
25. Зайцева И.А. безработица как одна из глобальных проблем современногомира//Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/bezrobotitsa-kak-odna-iz-globalnyh-problem-sovremennogo-mira>дата обращения напр.: 07.07.2023;
26. Джуманова Г.Ж. Социализация молодежи в радикально-религиозной группе // Материалы II Международной научно-практической конференции «Проблемы саморазвития личности в современном обществе, 26-27 марта 2021 г. – Харьков, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, 2021. – С.179-181.

Сведения об авторах

Джуманова Г.Ж. – Қазақстан Республикасы ҰҚК Академиясының профессорі, философия ғылымдарының докторы, доцент.

Амирова А.А. – Қазақстан Республикасы ҰҚК Академиясының докторанты, ұлттық қауіпсіздік аға лейтенанты, заң ғылымдарының магистрі.

Джуманова Г.Ж. – профессор Академии КНБ РК, доктор философских наук, доцент.

Амирова А.А. – докторант Академии КНБ РК, старший лейтенант национальной безопасности, магистр юридических наук.

Jumanova G.J. – doctor of Philosophy, associate professor of the Academy of National Security Committee of the Republic of Kazakhstan.

Amirova A.A. – doctoral student of the Academy of National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, senior lieutenant, master of Law.

Ж.С. Сейтаева¹, А.К. Канатов², С.М. Сапаралиева¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

²РГП на ПХВ «Института парламентаризма», Астана, Казахстан

ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ ПЕРИОДА РАЗМЫШЛЕНИЯ КАК НОВОЕ СРЕДСТВО В СИСТЕМЕ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ЖЕРТВ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В контексте данной статьи рассматривается новая для казахстанского законодательства концепция периода размышлений, которая определяется как период времени, в течение которого жертвам торговли людьми предоставляется возможность обдумать свой опыт, принять обоснованные решения о своем будущем и получить доступ к основным службам поддержки, не опасаясь немедленной депортации или других правовых последствий.

Авторами подчеркивается непреходящая ценность периодов размышлений с точки зрения таких известных международных организаций, как Глобальный альянс по борьбе с торговлей женщинами (GAATW), Международный центр разработки миграционной политики (ICMPD) и др., акцентирующие важность предоставления жертвам торговли людьми этой ценной передышки для восстановления своего физического и психологического благополучия.

Кроме того, представленная статья углубляется в опыт зарубежных стран, которые ввели периоды размышления для жертв торговли людьми. Анализируя практику и результаты в этих регионах, авторы подчеркивают ощутимые преимущества предоставления такого периода для освобожденных жертв торговли людьми. Все это подчеркивает важность признания права иностранцев и лиц без гражданства на период размышления в качестве краеугольного камня защиты прав человека, способствуя более комплексному и эффективному реагированию на эту глобальную проблему.

Ключевые слова: торговля людьми, права иностранцев, права человека, период размышления, жертвы, защита.

Қазақстан республикасындағы адам саудасы құрбандарын құқықтық қорғау жүйесіндегі жана құрал ретінде рефлексия кезеңін ұсыну

Бұл мақалада дереу депортациялаудан немесе басқа құқықтық салдардан қорықпай, адам саудасының құрбандарына өз тәжірибесін ой елегінен өткізуге, болашағы туралы негізделген шешімдер қабылдауға және негізгі қолдау қызметтеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін уақыт кезеңі ретінде айқындалатын қазақстандық заңнамау үшін жаңа рефлексия кезеңі түсінігі қарастырылады.

Авторлар адам саудасының құрбандарына олардың физикалық және психологиялық әл-ауқатын қалпына келтіру үшін осы құнды демалыс берудің маңыздылығы туралы әйелдерді сатуға қарсы жаһандық альянс (GAATW), көші-қон саясатын дамытудың халықаралық орталығы (ICMPD) мен басқалар сияқты белгілі халықаралық ұйымдардың көзқарасы бойынша рефлексия кезеңдерінің тұрақты құндылығын атап көрсетеді.

Сонымен қатар, ұсынылған мақалада адам саудасының құрбандары үшін рефлексия кезеңдерін енгізген шет елдерінің тәжірибесіне тереңірек үніледі. Осы аймақтардағы тәжірибелер мен нәтижелерді қарастыра отырып, авторлар адам саудасының құрбандарына бостандыққа шыққандар үшін осындай мерзім берудің нақты артықшылықтарын атап

көрсетеді. Осының барлығы осы жаһандық сын-қатерге жан-жақты және тиімді әрекет етуді жеңілдеті отырып, адам құқықтарын қорғаудың негізгі іргетасы ретінде шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың рефлексия кезеңіне құқығын танудың маңыздылығын көрсетеді.

Түйінді сөздер: адам саудасы, шетелдіктердің құқықтары, адам құқықтары, рефлексия кезеңі, құрбандар, қорғау.

Providing a period of reflection as a new tool in the system of legal protection of victims of human trafficking in the Republic of Kazakhstan

In the context of this article, the concept of a reflection period, new to Kazakh legislation, is considered, which is defined as a period of time during which victims of human trafficking are given the opportunity to reflect on their experiences, make informed decisions about their future and gain access to basic support services without fear of immediate deportation or other legal consequences.

The authors emphasize the enduring value of periods of reflection from the point of view of such well-known international organizations as the Global Alliance against Trafficking in Women (GAATW), the International Center for Migration Policy Development (ICMPD), etc., emphasizing the importance of providing victims of trafficking with this valuable respite to restore their physical and psychological well-being.

In addition, the presented article delves into the experience of foreign countries that have introduced reflection periods for victims of human trafficking. Analyzing the practice and results in these regions, the authors emphasize the significant benefits of providing such a period for released victims of human trafficking. All this underlines the importance of recognizing the right of foreigners and stateless persons to a period of reflection as the cornerstone of human rights protection, contributing to a more comprehensive and effective response to this global problem.

Keywords: human trafficking, foreigners' rights, human rights, reflection period, victims, protection.

Введение. Торговля людьми является серьёзным нарушением прав человека, включая такие практики, как принудительный труд, сексуальная эксплуатация и принудительное попрошайничество. Для эффективной борьбы с этим чудовищным преступлением, прогрессивные страны принимают специализированные законы против торговли людьми, играющие важную роль в защите основных прав жертв торговли людьми и предотвращении злоупотребления их достоинством.

Законы о борьбе с торговлей людьми многих зарубежных стран также включают положения о защите и поддержке жертв, имеющие решающее значение для оказания помощи пострадавшим в восстановлении своей жизни.

С 2022 года в нашей стране ведется разработка проекта Закона «О противодействии торговле людьми в Республике Казахстан».

В свете ряда приоритетных задач, поставленных Главой государства К.-Ж.К.Токаевым в августе т.г. перед системой защиты прав человека, весьма важным представляется выделение отдельной главы в законопроекте «Защита прав жертв торговли людьми и оказание им помощи» с детализацией прав и обязанностей лиц, ставших жертвой торговли людьми [1].

Пристального внимания, по нашему мнению заслуживает рассмотрение нового для казахстанского законодательства права иностранцев и лиц без гражданства, выявленных и идентифицированных в качестве жертв торговли людьми на территории Республики Казахстан, на реабилитацию и размышление (обдумывание действий) на период не менее

тридцати дней. В указанный период они могут принять решение об обращении в правоохранительные органы и сотрудничестве с ними.

Продемонстрируем ценность периода размышления для жертв торговли людьми с позиции международных организаций.

Методы. При проведении исследования для статьи о ценности периода размышления, в сочетании использовались качественные и количественные методы исследования. Проанализирована существующая научная литература, отчеты и исследования о торговле людьми, международных стандартах и влиянии периодов размышлений на освобожденных жертв. Проведен анализ правовых баз в разных странах и международных организациях, касающихся прав жертв торговли людьми и предоставления периодов для размышления. Изучена практическая реализация и результаты введения периодов размышлений для жертв торговли людьми в конкретных странах. В результате проведено сравнение правовых рамок, политики и результатов в различных юрисдикциях для выявления различий и потенциальных областей для улучшения защиты прав иностранцев и лиц без гражданства в части предоставления им периода для размышления.

Основная часть. Выпуск 5 электронного бюллетеня GAATW (*Глобальный альянс по борьбе с торговлей женщинами*), касающийся доступа к правосудию для жертв торговли людьми, был посвящен теме периода размышления в странах назначения, который, как утверждается, имеет первостепенное значение для того, чтобы помочь жертвам торговли людьми оправиться от пережитого, не испытывая давления задержания и / или депортации, тем самым позволяя им делать осознанный выбор относительно своего будущего[2].

При этом, основными преимуществами периода размышления можно назвать следующее:

- лица, ставшие жертвами торговли людьми, имеют доступ к базовым услугам, информации и юридическим консультациями могут получать поддержку от государственных социальных служб;

- лица, ставшие жертвами торговли людьми, признаются жертвами преступлений и, следовательно, им предоставляются меры защиты, предусмотренные законом;

- повышает способность полиции собирать доказательства в ходе расследований;

- позволяет жертвам торговли людьми принимать обоснованные решения о своем будущем.

Основные недостатки периода размышления:

- ограниченность по времени, и это оказывает давление на жертв торговли людьми при принятии решений по ключевым вопросам их будущего;

- по истечении периода размышлений жертвам торговли людьми, которые возвращаются в свои страны происхождения, приходится начинать все с нуля, часто подвергаясь повторной виктимизации и репрессиям со стороны торговцев людьми;

- для правоохранительных органов это означает, что они будут упускать информацию для эффективной борьбы с торговлей людьми.

В апреле 2004 года экспертной группой *Европейской комиссии по торговле людьми* опубликовано мнение относительно периода размышления и вида на жительство для жертв торговли людьми. В заключении подчеркнут статус жертв торговли людьми как жертв серьезных преступлений, а также говорится о том, что период размышления должен составлять не менее трех месяцев и включать в себя обязательство информировать пострадавшего об услугах по оказанию помощи, доступных для него.

По истечении срока действия временного разрешения, если никакой другой вид на жительство не может быть выдан на основании обычного внутреннего законодательства, касающегося иностранцев, государства-члены должны выдавать вид на жительство по гуманитарным соображениям (в частности, уязвимым лицам, таким как несовершеннолетние и жертвы сексуального насилия и в частности, если есть разумные основания полагать, что жизнь, здоровье или личная свобода жертвы будут находиться под угрозой по возвращении в страну его происхождения).

Дети, ставшие жертвами торговли людьми, должны иметь равное право на временный и/или постоянный вид на жительство и соответствующие права, независимо от желания или способности ребенка сотрудничать с властями, в соответствии с принципом «наилучшего обеспечения интересов ребенка» [3].

Статья 13 *Конвенции Совета Европы о борьбе с торговлей людьми* от 16.05.2005 г. закрепляет положение о том, что каждая Страна должна предусмотреть в своем внутреннем законодательстве период восстановления и размышления продолжительностью не менее 30 дней, когда имеются разумные основания полагать, что соответствующее лицо является жертвой. Такого периода должно быть достаточно для того, чтобы заинтересованное лицо восстановилось и избежало влияния торговцев людьми и /или приняло обоснованное решение о сотрудничестве с компетентными органами. В течение этого периода будет невозможно привести в исполнение какой-либо приказ о высылке в отношении жертвы. Данное положение не наносит ущерб деятельности, осуществляемой компетентными органами на всех этапах соответствующих национальных разбирательств, и в частности при расследовании соответствующих преступлений и судебном преследовании за них. В течение этого периода Страны разрешают заинтересованным лицам оставаться на своей территории.

Также в Конвенции сделана оговорка, что Страны не обязаны соблюдать этот срок, если этому препятствуют соображения общественного порядка или если будет установлено, что статус жертвы заявлен ненадлежащим образом [4].

Международный центр разработки миграционной политики (ICMPD) утверждает, что жертвам следует предоставить период для обдумывания, чтобы дать им времени на восстановление и стабилизацию. При этом, жертвы должны иметь право на период размышления продолжительностью не менее 30 дней и не более трех месяцев, в течение которого они могут стабилизироваться и переориентироваться.

Для реализации указанного, следует рассмотреть следующие меры:

- создание правовой и политической базы, предоставляющей жертвам период для восстановления продолжительностью не более трех месяцев с последующей выдачей временного вида на жительство сроком не менее шести месяцев

- предоставление периода на обдумывание продолжительностью до трех месяцев, который должен включать обязательство направлять жертв торговли людьми в сервисные агентства, которые могут предложить такую помощь, как финансовая поддержка и программы интеграции;

- выделение достаточных денежных средств в национальном бюджете для финансирования предоставления видов на жительство и всех социальных льгот, включая социальное обеспечение, профессиональную подготовку, медицинскую и психологическую помощь и юридическую помощь [5].

Введение периода на обдумывание поддерживается и Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе [6], а также Детским фондом Организации Объединенных Наций (UNICEF) [7].

Рассмотрим перспективную практику зарубежных стран, использующих жертвоцентристские подходы в своих политиках.

В **Бельгии** жертвам торговли людьми предоставляется 45-дневный период для размышления. Одним из основных условий периода размышления является то, что жертва должна разорвать связи с торговцами людьми и принять помощь специализированного центра.

Если жертва решает сделать заявление, ей или ему выдается документ о проживании, называемый «декларацией о прибытии» («aankomstverklaring») сроком на три месяца. За месяц до истечения срока действия настоящей «декларации о прибытии» Иммиграционная служба направляет запросы в прокуратуру, и, если данное лицо считается жертвой торговли людьми и жалоба на торговца людьми все еще находится на стадии судебного

расследования, Иммиграционное управление может одобрить выдачу второго временного разрешения на пребывание, которое действительно в течение шести месяцев.

С любым из этих документов жертве разрешается выйти на рынок труда. Жертва также будет получать социальное обеспечение и будет иметь право на образование, юридическую и психологическую помощь [8].

Правительство **Чешской Республики** предоставляет 60-дневный период для размышления, в течение которого жертвы могут решить, сотрудничать или нет с правоохранительными органами в борьбе с торговцами людьми. Потерпевшим, которые оказывают помощь в процессе уголовного правосудия, предоставляются визы на временное проживание и рабочие визы на период уголовного разбирательства, а по завершении судебного разбирательства они могут подать заявление на получение постоянного места жительства.

Сама программа поддержки и защиты жертв торговли людьми (Программа защиты жертв) была учреждена Министерством внутренних дел в 2003 году. Основными целями Программы являются обеспечение поддержки и защиты прав человека и достоинства жертв, мотивирование жертв к сотрудничеству с правоохранительными органами и предоставление жертвам возможности безопасно вернуться в страны своего происхождения [9].

Согласно законодательству **Грузии**, жертва торговли людьми имеет право на 30-дневный период размышления, который начинается с даты, когда лицо обращается в приют, правоохранительный орган или другое соответствующее учреждение. В течение этого периода статья 371 Уголовного кодекса Грузии освобождает лицо от любой уголовной ответственности за отказ давать показания в качестве свидетеля или потерпевшего [10].

В **Германии** жертвам торговли людьми может быть предоставлено время на размышление, чтобы они могли подумать о том, хотят ли они давать показания в качестве свидетеля против преступника(ов) в судебном разбирательстве. Стандартный период рассмотрения в Германии составляет четыре недели; в некоторых землях может быть продлен до трех месяцев. Если по истечении этого срока жертва решает дать показания в качестве свидетеля, ей или ему предоставляется вид на жительство до получения показаний.

К примеру, в 2022 году немецкие прокуроры вместе с другими органами власти предложили жертвам, не имеющим документов, трехмесячный период на размышление, чтобы решить, будут ли они давать показания в суде (198 жертв торговли людьми, из которых 125 - подали заявки на период размышления и 119 получили одобрение) [11].

Законом № 241-XVI от 20 октября 2005 года «О предупреждении торговли людьми и борьбе с ней» в **Молдове** предусмотрен период для размышления в течение 30 дней, в течение которого выполнение любого приказа о высылке запрещено. Услуги по защите и оказанию помощи должны зависеть от готовности жертв давать показания и участвовать в судебном преследовании торговцев людьми.

В соответствии со статьей 24, касающейся защиты и помощи иностранным гражданам и лицам без гражданства, ставшим жертвами торговли людьми, такие лица имеют право на 30-дневный период размышления, на психиатрическую консультацию и на медицинскую и социальную помощь. Такие лица также должны пользоваться бесплатной юридической помощью для осуществления своих прав на всех стадиях уголовного судопроизводства и для предъявления своих гражданских исков против лиц, совершивших преступления, связанные с торговлей людьми, как предусмотрено Уголовным кодексом Республики Молдова.

В то же время, наблюдатели отметили, что жертвы-иностранцы не имели права на помощь в социальной интеграции и должны были вернуться в страну своего происхождения после завершения уголовного разбирательства [12].

«Инструкция об условиях и порядке регулирования проживания иностранных граждан – жертв торговли людьми», изданная Министерством внутренних дел **Республики Черногория**, предоставляет жертвам торговли людьми трехмесячный период для восстановления сил и размышлений [13].

В **Нидерландах**, в соответствии с Законом об иностранцах 2000 года (раздел 8к), период размышления, разрешенный жертвам торговли людьми, составляет три месяца. В течение этого периода лицам должно быть предоставлено соответствующее жилье, медицинская и юридическая помощь, а также консультации. В течение этого периода жертвы также получают ежемесячно пособие через Агентство по приему просителей убежища для покрытия своих расходов на проживание. Ключевой проблемой является исключение из сферы защиты жертв, которые не сотрудничают в расследовании и судебном преследовании торговцев людьми [14].

Мера № 7 Плана действий правительства **Норвегии** по борьбе с торговлей людьми на 2006-2009 годы касается продления периода обдумывания до шести месяцев. Доведения этой меры жертвам был предложен 45-дневный период на размышление. В соответствии с Мерой № 7 Плана действий правительство желает продлить период размышления, с тем, чтобы предполагаемым жертвам торговли людьми предоставлялось разрешение на временное проживание и работу на срок до шести месяцев. Предлагается выдавать новое временное разрешение на работу сроком на один год, если лицо порвало с людьми, ответственными за торговлю людьми, и было начато полицейское расследование.

Жертвам торговли людьми в **Португалии** предоставляется период размышления продолжительностью от 30 до 60 дней, чтобы решить, будут ли они выдвигать обвинения против своего торговца людьми. Такие лица имеют право на вид на жительство сроком на один год, независимо от их решения.

Закключение. Таким образом, период размышления в настоящее время признан эффективной передовой практикой и гуманитарной мерой, направленной на защиту прав жертв торговли людьми. Это дает жертвам торговли людьми возможность начать восстанавливаться после пережитого и принять обоснованное решение о том, следует ли оказывать помощь и сотрудничать в уголовном разбирательстве.

Для многих жертв торговли людьми, имеющих нелегальный иммиграционный статус, период размышления гарантирует, что им можно будет предоставить надлежащую помощь и поддержку, такую как безопасное жилье, психологические консультации, медицинские и социальные услуги и юридические консультации.

Такая защита жертвы способствует повышению его доверия к государству и способности защищать свои интересы. После восстановления жертва торговли людьми, пользующаяся доверием государства, с большей вероятностью примет обоснованное решение и будет сотрудничать с властями в сборе доказательств и судебном преследовании торговцев людьми.

В идеале предоставление периода на размышление с последующей выдачей временного или постоянного вида на жительство предоставляется жертве торговли людьми независимо от того, способно или желает ли лицо, ставшее жертвой торговли людьми, давать показания в качестве свидетеля.

Особое внимание следует уделять детям-жертвам торговли людьми; их наилучшие интересы должны быть первостепенными во всех политиках и процедурах, касающихся их.

Список использованных источников

1. Проект Закона Республики Казахстан «О противодействии торговле людьми в Республике Казахстан» // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14406398>;
2. The GAATW e-Bulletin Issue 5 // <https://gaatw.org/2-uncategorised/1039-e-bulletin-may-2020-news-from-the-gaatw-international-secretariat>;
3. Opinion on the reflection period issued by the European Commission Expert Group on Trafficking in Human Beings // http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/crime/trafficking/doc/opinion_experts_group_2004_en.pdf;
4. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings // <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/197.doc>;

5. ICMPD Guidelines for the Development of a Comprehensive National Anti-Trafficking Response (Vienna, 2006) // www.childtrafficking.com/Docs/icmpd2_061106.pdf;
6. National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons; a Practical Handbook (Warsaw, OSCE, 2004) // www.osce.org/publications/odihr/2004/05/12351_131_en.pdf
7. Reference Guide on Protecting the Rights of Child Victims of Trafficking in Europe // www.unicef.org/ceecis/protection_4440.html;
8. Belgium. General information: situation on trafficking in human beings // https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries/belgium_en;
9. Czechia. General information: situation on trafficking in human beings // [https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries/czechia_en#:~:text=The%20main%20advantages%20of%20the,the%20victims%20receive%20comprehensive%20assistance](https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries/czechia_en#:~:text=The%20main%20advantages%20of%20the,the%20victims%20receive%20comprehensive%20assistance;);
10. Law of Georgia On Combating Human Trafficking // chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74536/118642/F-1788077792/GEO74536;
11. 2023 Trafficking in Persons Report: Germany // <https://www.state.gov/reports/2023-trafficking-in-persons-report/germany/>;
12. 2022 Trafficking in Persons Report: Moldova // <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/moldova/>;
13. Publication of GRETA's second report on Montenegro // <https://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/-/publication-of-greta-s-second-report-on-montenegro>;
14. Netherlands. General information: situation on trafficking in human beings // https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries/netherlands_en;
15. REFLECTION PERIOD AND RESIDENCE PERMIT // chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Toolkit-files/08-58296_tool_7-1.pdf;
16. 2022 Trafficking in Persons Report: Portugal // <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/portugal/>.

Сведения об авторах

Сейтаева Ж.С. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Кәсіптік оқыту институтының кафедра меңгерушісі, аға әділет кеңесшісі.

Қанатов А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Парламентаризм институты» ШЖҚРМК атқарушы директор.

Сапаралиева С.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының директоры.

Сейтаева Ж.С. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции.

Қанатов А.К. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, исполнительный директор РГП на ПХВ «Институт парламентаризма».

Сапаралиева С.М. – кандидат юридических наук, директор Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Seitaeva Zh.S. – candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the Institute of Professional Training of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser of Justice.

Kanatov A.K. – candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Executive Director of the RSE on REM “Institute of Parliamentarism”.

Saparaliyeva S.M. – candidate of Legal Sciences, Director of the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.К. Уртембаев¹

¹РГП на ПХВ «Институт парламентаризма», Астана, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПТИМИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КАЗАХСТАНА

Данная статья посвящена анализу вопросов оптимизации и модернизации уголовного законодательства на современном этапе развития государства. Автором делается акцент на положениях Концепции правовой политики государства до 2023 года в части уголовной политики. В статье определены основные направления оптимизации законодательства. Отмечается важность стабильности законов, как фактора устойчивого развития государства. В статье проанализированы некоторые составы уголовных правонарушений на предмет их соответствия новым реалиям, необходимости их уточнения или возможного исключения. В рамках модернизации законодательства автором предлагается включить в Уголовный кодекс его принципы. В статье делается вывод о необходимости взвешенного и обдуманного подхода к вопросам оптимизации Уголовного кодекса с учетом требований социальной и криминологической обоснованности.

Ключевые слова: реформа уголовного кодекса, оптимизация уголовного законодательства, модернизация уголовного законодательства, принципы уголовного законодательства, незаконная предпринимательская деятельность, принцип доказательного регулирования.

Қазақстанның қылмыстық заңнамасын оңтайландырудың кейбір мәселелері

Бұл мақала мемлекет дамуының қазіргі кезеңіндегі қылмыстық заңнаманы оңтайландыру және жаңғырту мәселелерін талдауға арналған. Автор 2023 жылға дейінгі мемлекеттің құқықтық саясаты тұжырымдамасының қылмыстық саясат бөлігіндегі ережелеріне баса назар аударады. Мақалада заңнаманы оңтайландырудың негізгі бағыттары анықталған. Мемлекеттің тұрақты даму факторы ретінде заңдардың тұрақтылығының маңыздылығы атап өтілді. Мақалада қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір құрамдары олардың жаңашындыққа сәйкестігі, олардың ақтылау немесе ықтималалып тастау қажеттілігі тұрғысынан талданады. Заңнаманы жаңғырту шеңберінде автор Қылмыстық кодекске оның қағидаттарын енгізуді ұсынады. Мақалада әлеуметтік және криминологиялық негізділік талаптарын ескере отырып, Қылмыстық кодексті оңтайландыру мәселелеріне салмақты және ойластырылған көз қарастың қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: қылмыстық кодексті реформалау, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру, қылмыстық заңнаманы жаңғырту, қылмыстық заңнама қағидаттары, заңсыз кәсіпкерлік қызмет, дәлелді реттеу қағидаты.

Some issues of optimisation of criminal legislation in Kazakhstan

This article is devoted to the analysis of the issues of optimization and modernization of criminal legislation at the present stage of state development. The author focuses on the provisions of the Concept of the legal policy of the state until 2023 in terms of criminal policy. The article defines the main directions of optimization of legislation. The importance of the stability of laws as a factor

of sustainable development of the state is noted. The article analyzes some criminal offences for their compliance with new realities, the need for their clarification or possible exclusion. As part of the modernization of legislation, the author proposes to include its principles in the Criminal Code. The article concludes that there is a need for a balanced and deliberate approach to the optimization of the Criminal Code, taking into account the requirements of social and criminological validity.

Keywords: reform of the Criminal Code, optimization of criminal legislation, modernization of criminal legislation, principles of criminal legislation, illegal business activity, the principle of evidentiary regulation.

Введение. Опыт применения нового Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года (*далее – Уголовный кодекс*) вывил ряд вопросов, которые заслуживают своего рассмотрения с точки зрения оптимизации некоторых норм Уголовного кодекса.

В целом уголовное законодательство претерпело ряд изменений со времени его принятия. На это обратил внимание еще Глава государства в Послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 года: «С 2015 года в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы внесено уже более 1200 изменений. Недопустимо, чтобы законы менялись в угоду сиюминутной конъюнктуре или узким корпоративным интересам.» [1]. Вместе с тем в последнее время наблюдается тенденция криминализации Уголовного кодекса – появление новых составов уголовных правонарушений. Только за период принятия Уголовного кодекса в него внесены уже 15 новых составов уголовных правонарушений (модернизация), не говоря уже о многочисленных изменениях и дополнениях (оптимизация), внесенных различными законами.

В этой связи отмечаем, что частое изменение уголовного законодательства может свидетельствовать о его нестабильности и некачественной проработке. Стабильность законодательства является важным фактором устойчивого развития государства, соблюдения законности в целом.

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года отмечается, что в уголовное и уголовно-процессуальное законодательство часто вносятся изменения и дополнения, нарушающие их стабильность, что способствует возникновению ошибок в правоприменительной деятельности, а также нарушению норм указанных законов лицами, не знавшими о внесенных изменениях. Согласно Концепции, «Важно выработать механизмы, направленные на обеспечение стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства» [2].

Основная часть. Согласно Толковому словарю Ожегова, реформа означает: «1. Преобразование, изменение, переустройство чего-н. 2. Преобразование в какой-н. области государственной, экономической и политической жизни, не касающееся основ существующего социального строя.» [3]. В истории независимого Казахстана прошли две реформы Уголовного кодекса - в 1997 и в 2014 годах, которые имели свои причины и особенности.

Вот что пишут американские авторы Х. Кубрин и Р. Тублиц о реформе уголовного права: «Как повысить эффективность реформы уголовного правосудия? По своей сути реформа – это попытка улучшить нежелательное состояние, устранить выявленную проблему, достичь цели или укрепить существующую (успешную) политику.» [4]. В этом контексте под политикой понимается уголовная политика государства.

Отдельными элементами реформирования являются оптимизация и модернизация чего-либо. За прошедший период в данный кодекс внесены изменения и дополнения, которые можно рассматривать в качестве оптимизации или модернизации кодекса.

Под оптимизацией понимается, согласно Большому энциклопедическому словарю, 1) процесс выбора наилучшего варианта из возможных или 2) процесс приведения системы в наилучшее (оптимальное) состояние [5].

Таким образом, в отношении оптимизации законодательства можно говорить в смысле его приведения в наилучшее состояние. То есть, оптимизация законодательства должна быть направлена на устранение пробелов, дефектов права, противоречий, устаревших норм или дублирующих норм.

От оптимизации законодательства следует отличать модернизацию законодательства. В соответствии с Толковым словарем русского языка Кузнецова под модернизацией понимается «Изменение чего-л. в соответствии с современными требованиями, вкусами.» [6]. Таким образом, модернизация законодательства, на наш взгляд, предполагает изменение его в соответствии с требованиями времени, изменениями общественных отношений, которые влекут необходимость принятия новых норм правового регулирования.

В этой связи предлагаем рассмотреть следующие составы Уголовного кодекса, которые требуют переосмысления на предмет необходимости их наличия в кодексе, то есть с точки зрения его оптимизации.

Например, ст. 188-1 «Скотокрадство» [7]. Объективная сторона этого состава уголовного правонарушения предполагает хищение чужого скота. По сути, кража скота – это вид кражи. Следовательно, этот состав вполне мог быть инкорпорирован в ст. 188 «Кража» в качестве отдельной части.

Диспозиция статьи 135 «Торговля несовершеннолетними» практически совпадает с диспозицией статьи 128 «Торговля людьми», только объектом в ней выступают несовершеннолетние. При вышеуказанном подходе нормы статьи 135 могли быть включены в виде отдельной части в статью 128 «Торговля людьми», и статья 135 безболезненно исключена из структуры кодекса.

Законом Республики Казахстан от 26.06.2020 года статья 130 «Клевета», предусматривающая уголовную ответственность за клевету, была исключена из Уголовного кодекса. Соответственно КоАП РК был дополнен статьей 73-3 «Клевета». Диспозиция указанной статьи КоАП РК полностью совпадает с диспозицией исключенной статьи Уголовного кодекса. Вместе с тем обращаем внимание, что в части второй и третьей статьи 73-3 КоАП РК используется слова «деяние», «Деяния», хотя правильнее было бы использовать слова «действие», «Действия», т.к. этот состав не предполагает бездействия. Распространение заведомо ложных сведений – означает активные действия.

Несмотря на то, что ст. 130 Уголовного кодекса была исключена, в Уголовном кодексе имеется специальный состав - ст. 411 «Клевета в отношении судьи Конституционного Суда Республики Казахстан, судьи, присяжного заседателя, прокурора, лица, осуществляющего досудебное расследование, эксперта, судебного пристава, судебного исполнителя». Отмечаем при этом, что в диспозиции данной статьи не раскрыты действия, относящиеся к клевете. Полагаем возможным рассмотреть вопрос об исключении данной статьи, а наказание за клевету в отношении данных лиц должно налагаться по ст. 73-3 КоАП РК.

В Уголовном кодексе (ст. 131) предусмотрена ответственность за оскорбление. С учетом того, что данный состав правонарушения схож с составом «клеветы», в части объекта правонарушения – честь и достоинство человека, полагали бы возможным исключить данный состав из Уголовного кодекса и перенести в КоАП РК. Кроме того, считаем возможным исключение из Уголовного кодекса и ст. 378 «Оскорбление представителя власти». В будущем данные правонарушения могли бы рассматриваться в гражданском судопроизводстве в рамках исков о защите чести и достоинстве лица.

Вызывает вопрос наличие уголовной ответственности за посягательство на жизнь Первого Президента Республики Казахстан - Елбасы (ст. 177). Как известно, Конституционный закон Республики Казахстан от 20.07.2000 г. «О Первом Президенте Республики Казахстан – Елбасы» утратил силу, из Конституции также исключен его статус (из п. 2 ст. 91). В случае необходимости ограждения бывших президентов от таких посягательств, можно было бы дополнить ст. 178 «Посягательство на жизнь Президента Республики Казахстан» в качестве объектов посягательства - жизнь экс-президентов, изложив заголовок и диспозицию этой статьи в такой редакции:

«Статья 178 Посягательство на жизнь Президента и экс-президентов Республики Казахстан

Посягательство на жизнь Президента и экс-президентов Республики Казахстан, совершенное в целях прекращения их деятельности либо из мести за такую деятельность, - ..».

Среди группы уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности обратим внимание на статью 214 Уголовного кодекса «Незаконное предпринимательство, незаконная банковская, микрофинансовая или коллекторская деятельность».

Как известно, предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан, кандасов и юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя. (п. 1 ст. 2 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан) [8]. Таким образом, банковская, микрофинансовая и коллекторская деятельность относятся к предпринимательской деятельности. В этой связи, на наш взгляд, нет необходимости выделять указанные виды предпринимательской деятельности в указанной статье.

С другой стороны, отметим, что согласно постановлению Конституционного Суда Республики Казахстан от 3 октября 2023 года № 31-НП, диспозиция статьи 214 Уголовного кодекса «излишне загромождена несколькими альтернативными деяниями, связанными с незаконной предпринимательской деятельностью, банковской деятельностью (банковскими операциями), микрофинансовой и коллекторской деятельностью, которые могут быть дифференцированы в отдельных нормах Уголовного кодекса.» [9].

В любом случае, к оптимизации данного состава Уголовного кодекса, необходимо подходить комплексно и взвешено. Можно согласиться с Естеусизовым Е.Н., Шегебаевой А.Р., Сайдамаровой В.В., которые к правовым мерам предупреждения преступлений в сфере экономики относят среди прочих мер:

– совершенствование законодательных норм, регулирующих запреты на определенные виды деятельности;

– проведение финансово-экономической, организационно-экономической, криминологической, экологической и психологической экспертиз принимаемых законов, направленных на регулирование экономических отношений [10].

Как известно, Президент страны К.К. Токаев в Послании народу от 1 сентября 2023 года заявил о необходимости дальнейшей декриминализации экономических преступлений [11]. И в этом направлении предстоит дальнейшая оптимизация Уголовного кодекса.

Рассмотрим статью 419 «Заведомо ложный донос» Уголовного кодекса. Данная статья предусматривает уголовную ответственность за ложный донос о совершении уголовного проступка (ч.1), о совершении уголовного преступления (ч.2), а также за донос, который соединен с обвинением лица в совершении коррупционного преступления (ч. 3). В этой статье используется слово «Деяние», «Деяния», и как указывалось выше, правильнее было бы использовать слово «Действия» т.к. этот состав не предполагает бездействия. В целом, Уголовный кодекс надо подвергнуть правовому мониторингу на предмет использования слов «деяния» или «действия».

Помимо указанной статьи 419 Уголовного кодекса в КоАП РК имеется статья 439 «Заведомо ложная информация о факте коррупционного правонарушения». Возникает вопрос, необходимо ли такая статья в КоАП РК при наличии почти аналогичной статьи 419 в Уголовном кодексе. Наличие таких статей, на наш взгляд, может порождать коррупциогенную ситуацию, так как правоохранительные органы могут вместо уголовной ответственности привлекать виновных к более мягкой административной ответственности.

Законом Республики Казахстан от 27.12.2019 г. Уголовный кодекс был дополнен статьей 380-2 «Применение насилия в отношении государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря», которая устанавливает ответственность за применение насилия в отношении этих лиц.

В целом указанный состав совпадает с частями третьей и пятой статьи 380 «Угроза или насильственные действия в отношении представителя власти». В целях оптимизации Уголовного кодекса и недопущения дублирования полагали бы возможным рассмотреть вопрос об исключении ст. 380-2. При этом необходимо одновременно в понятие «представителя власти» (пп. 9) ст. 3 Уголовного кодекса) включить государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря. Таким образом, в Уголовном кодексе не было бы лишней статьи, при этом противоправные действия против указанных лиц регулировались бы общей статьей 380 Уголовного кодекса.

Несколько слов о модернизации Уголовного кодекса. На наш взгляд, есть один важный вопрос, который требует отражения в Уголовном кодексе. В Уголовном кодексе отсутствуют его принципы. Согласно требованиям Закона РК «О правовых актах», в законах устанавливаются цели, задачи, *принципы* регулирования соответствующей отрасли (ст. 24)[12]. В этой связи предлагаем ввести в Уголовный кодекс его принципы.

В качестве примера излишней модернизации (криминализации) в виде новой статьи приведем такой факт. В августе 2023 года на сайте уполномоченного по правам человека в Казахстане появилось сообщение о необходимости дополнения Уголовного кодекса отдельной статьи 125-1 «Похищение лица с целью заключения брака. Сообщается также, что Генеральная прокуратура поддержала предложение омбудсмена [13]. Хотя правильнее было бы дополнить действующий состав статьи 125 «Похищение человека» в части второй новым признаком, например, пунктом «7-1) с целью заключения брака;».

Заключение. На основании изложенного предлагаем к оптимизации уголовного законодательства относиться взвешенно и обдуманно, при этом необходимо руководствоваться принципом доказательного регулирования, закрепленным в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Согласно данной Концепции, «Доказательный подход должен стать одним из основных векторов развития правовой политики Казахстана.

В целях повышения качества правовой политики регуляторные решения должны быть основаны на надежных и объективных данных, в том числе научных и экспертных исследованиях, результатах изучения общественного мнения, статистических и иных данных.» [14].

Этот принцип в полной мере должен быть применим и к уголовной политике государства. Полагаем, что дальнейшее введение новых составов уголовных правонарушений должно быть обоснованным, т.е. должны сформироваться криминологические, статистические, экономико-социальные причины для закрепления уголовной ответственности за определенные деяния. При этом нельзя забывать и о научно обоснованном подходе в этих вопросах.

В соответствии с вышеуказанной Концепцией реализацию уголовной политики следует осуществлять с учетом требований социальной и криминологической обоснованности. Как видно из того, что мы отметили выше, разработчикам изменений и нововведений в Уголовный кодекс порой не достаёт указанной обоснованности.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года // Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 дата обращения 10.11.2023.

2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. // Интернетресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> дата обращения: 10.11.2023.
3. Толковый словарь Ожегова // Интернетресурс:<https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=27067> дата обращения 08.11.2023.
4. Charis E. Kubrin and Rebecca Tublitz. How to Think about Criminal Justice Reform: Conceptual and Practical Considerations // Интернетресурс:<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9763086/> дата обращения: 06.11.2023.
5. Большой энциклопедический словарь // Интернетресурс:<https://rus-big-enc-dict.slovaronline.com/search?s=%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> дата обращения 10.11.2023.
6. Толковый словарь русского языка Кузнецова // Интернетресурс:<https://slovariki.org/search?did=tolkovuj-slovar-kuznesova> дата обращения 08.11.2023.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. // Интернетресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> дата обращения 05.11.2023.
8. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК. // Интернетресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> дата обращения 13.11.2023.
9. Постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 3 октября 2023 г. № 31-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан примечания статьи 214 Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года» // Интернетресурс:<https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/529816?lang=ru> дата обращения 10.11.2023.
10. Естеусизов Е.Н., Шегебаева А.Р., Сайдамарова В.В. Профилактика уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности Республики Казахстан: эффективные и комплексные меры воздействия на экономическую преступность // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - 2023. - № 2(75). С. 80-81.
11. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» от 1 сентября 2023 года // Интернетресурс:https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1 дата обращения 10.11.2023.
12. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК. // Интернетресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9763086/> дата обращения: 13.11.2023.
13. Федоров Д. Свадьбы не будет. // Комсомольская правда Казахстан. - 2023. - 9 августа.
14. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. // Интернетресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>. дата обращения: 10.11.2023.

Сведения об авторе

Уртембаев А.К. – начальник Центра судебной системы и правоохранительных органов РГП на ПХВ «Институт парламентаризма».

Өртембаев А.Қ. - Сот жүйесі және құқық қорғау органдары орталығының бастығы, ШЖҚ РМК "Парламентаризм институты".

Urtembayev A.K. – Head of the Center on Court System and Law Enforcement Agencies, Institute of Parliamentarism, RSE under EMR.

G.A. Kuanaliyeva¹, M.N. Abisheva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

TYPES OF CRIMINAL OFFENSES UNDER CRIMINAL LAW

For the first time in the history of criminal law, the concept of a criminal offence has been enshrined. This novel is one of the main components of the large-scale reform of Kazakhstan's criminal law, which resulted in the adoption of a new Criminal Code, which requires detailed study of the concept of criminal Offences. With the transition to a new model of criminal law, it is important to identify with the most precise and distinctive signs of criminal misconduct and crime, primarily in order to prevent errors in the law of application, misconceptions about these legal categories.

The concept of a criminal offence with its obligatory characteristics are, so to speak, the basis of the construction of criminal law, and the build-up will be those circumstances that help society to eradicate crime, through the use of criminal Punishment. It can be said that a criminal offence is the starting point of the entire legal system, that is, from the beginning of its definition to the appropriate decision, on the basis of either mitigating or aggravating circumstances and serving it punishment, which is provided for by the specific sanction of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

The article considers the separation of the crime from criminal misconduct, as well as criminal misconduct from administrative misconduct. Scientists' views are analyzed on this problem. Examples are given from criminal codes from foreign countries. Problems related to the classification of criminal acts have always been of considerable interest to the legislator and law enforcement of any modern state. This issue has become particularly relevant for our country in connection with the introduction of the concept of "criminal misconduct".

Keywords: criminal law, criminal law, criminal offense, crime, criminal offense, administrative offense, administrative offense, disciplinary offense.

Қылмыстық заң бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтың түрлері

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқық тарихында алғаш рет қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы бекітілген. Аталған жаңашылдық қазақстандық қылмыстық құқықты ауқымды реформалаудың негізі болып табылады, оның нәтижесінде жаңа Қылмыстық кодекс қабылданды. Осыған байланысты қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын егжей-тегжейлі зерттеу қажет. Қылмыстық заңнаманың жаңа үлгісіне көшу, бірінші кезекте құқық қолданудағы қателіктерге жол бермеуге, сондай-ақ қылмыстық теріс қылық пен қылмыстың ерекше белгілерін барынша дәлдікпен анықтауды қажет етеді.

Қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы мен оның міндетті белгілері қылмыстық құқықтың негізі ірге тасын қалайды, ал қосымша белгісі ретінде қоғамға қылмыстық жазаларды қолдану арқылы қылмыстылықтың азаюына көмектесетін мән-жайлар ретінде қабылданады. Қылмыстық құқық бұзушылық барлық құқықтық жүйенің бастамасы болып табылады, яғни оны анықтағаннан бастап, ол бойынша тиісті шешім шығарылғанға дейін немесе жауаптылықты жеңілдететін не ауырлататын мән-жайлар негізінде және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі нормаларының нақты санкциясында көзделген нақ сол жазаны өтеу негізінде анықталады деп айтуға болады.

Мақалада қылмысты қылмыстық теріс қылықтан және қылмыстық теріс қылықты әкімшілік құқық бұзушылықтан ажырату қарастырылады. Осы мәселеге қатысты ғалымдардың көзқарастары талданады. Шет елдердің қылмыстық кодекстерінен мысалдар келтіріледі. Қылмыстық іс-әрекеттерді жіктеумен байланысты проблемалар кез келген қазіргі

заманғы мемлекеттің заң шығарушы және құқық қолдануында әрқашан елеулі қызығушылық тудырды. Біздің еліміз үшін бұл мәселе "қылмыстық теріс қылық" ұғымының енгізілуіне байланысты да ерекше мәнге ие болды.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, қылмыстық теріс қылық, әкімшілік құқық бұзушылық, тәртіптік теріс қылық.

Виды уголовных правонарушений

Впервые в истории уголовного права Республики Казахстан закреплено понятие уголовного правонарушения. Данная новелла является одним из основных составляющих масштабного реформирования казахстанского уголовного права, результатом которого стало принятие нового Уголовного кодекса, в связи с чем необходимо детальное исследование понятия уголовного правонарушения. С переходом на новую модель уголовного законодательства имеет большое значение с наибольшей точностью определить характерные и отличительные признаки уголовного проступка и преступления, в первую очередь с целью недопущения ошибок в правоприменении, неверного и неоднозначного восприятия данных правовых категорий.

Понятие уголовного правонарушения с его обязательными признаками является, так сказать, основой построения уголовного права, а надстройкой будут те обстоятельства, которые помогают обществу искоренять преступность, посредством применения уголовного наказания. Можно сказать, что уголовное правонарушение является исходным началом действия всей правовой системы, то есть от начала его определения до вынесения по нему соответствующего решения, на основании либо смягчающих либо отягчающих обстоятельств и отбытия именно того наказания, которое предусмотрено конкретной санкцией нормы Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

В статье рассматриваются разграничение преступления от уголовного проступка, а также уголовного проступка от административного проступка. Анализируются взгляды ученых на данную проблему. Приводятся примеры из уголовных кодексов зарубежных стран. Проблемы, связанные с классификацией преступных деяний, всегда представляли значительный интерес для законодателя и правоприменителя любого современного государства. Особую актуальность для нашей страны этот вопрос приобрел и в связи с введением понятия "уголовный проступок".

Ключевые слова: уголовное право, уголовный закон, уголовное правонарушение, преступление, уголовный проступок, административное правонарушение, административный проступок, дисциплинарный проступок.

Introduction. The adoption of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (CC RK) of July 3, 2014 led to the emergence of many new terms and regulations. In particular, section 2 of the criminal law is called "criminal offences". The term "criminal offence" is a novel for criminal law. In the theories of criminal law to the signs of a criminal offense include:

- 1) the degree of public danger;
- 2) illegality;
- 3) guilty;
- 4) punishability [1, p.41].

These signs of a criminal offence are peculiar to both the crime and criminal misconduct.

According to Section 1 of Article 10 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: "A criminal infractions shall be divided into crimes and criminal offences depending on the level of social danger and penalty" [2]. Types of criminal offence are divided into: crimes and criminal misconduct. Let us define the definition of a crime and criminal misconduct specified in the criminal law.

According to part 2 of article 10 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan: "A socially dangerous act (action or inaction), committed with guilt and prohibited by this Code under the threat of punishment in the form of a fine, corrective labors, community services, restriction of liberty, deprivation of liberty or the death penalty shall be recognized as a crime".

Part 2 of article 10 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan reads: "An act (action or inaction), committed with guilt, not presenting a great social danger, caused insignificant damage or created a threat of harm to a person, organization, society or the state, for commission of which a penalty is provided in the form of a fine, corrective labors, community services, arrest, expulsion from the Republic of Kazakhstan of a foreigner or a stateless person, shall be recognized as a criminal offence" [2].

As we see from the above definitions are the main hallmarks of crime and criminal misconduct:

- first, it is the degree of public danger;
- second in terms of punishments.

Criminal misconduct is a fundamentally new type of criminal act, previously not familiar not only to the criminal law of the Republic of Kazakhstan, but also to the criminal law of other post-Soviet states. The idea of introducing criminal misconduct as a criminal offence is to gradually integrate the norms of administrative and sensitive legislation (the Special part of the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offences) into the sphere of criminal legislation as the so-called lower category of criminal acts that do not pose a great public danger. This idea, first, is conditioned by the harmonization of domestic criminal law, oriented to move away from the Soviet model and gradually bring it into line with the classical model of criminal law and continental legislation (Romano-German) right system. This is a natural and timely step of the legislator, meeting the general trends of the reforms in domestic law and creating great potential for building an effective criminal policy, focused on the advanced standards of continental legal system [3, p. 127].

N.F. Kuznetsova, who writes the following, gives the most complete characteristic of socially dangerous acts falling under the analyzed category: "These acts, remaining in general crimes, are as if semi-criminal. The word "criminal" means that it is a criminal act, and the word "misconduct" means that these acts are close to anti-social misconduct - immoral, disciplinary, administrative and civil" [4, c. 149].

Purpose and objectives of the article. Signs and types of criminal offences are studied in accordance with the current criminal legislation. Based on this goal, the differences and similarities of crimes, criminal misdemeanors and administrative offenses are considered.

The introduction of the institute of criminal misconduct gives positive results in the work of law enforcement agencies and judges. The simplified procedure provided by the legislator before the judicial investigation has simplified the work of law enforcement officers to investigate minor crimes, which will allow to direct more resources to the investigation more serious crimes.

Thus, the investigative body draws up a criminal misconduct report against the suspect immediately, if it is established. If there are circumstances of criminal misconduct, data on the perpetrator, his location, the Protocol on criminal misconduct is drawn up within three days.

In the case where an examination or a specialist's opinion is required, a criminal misconduct report is drawn up within 24 hours of receiving the relevant opinion. In a criminal case against several criminal offences, including, in addition to crimes, there is a criminal offence or criminal misconduct, the proceedings are carried out in the form of an inquiry or preliminary investigation.

The head of the body of inquiry, having studied the Protocol and the materials attached to it, agrees on the Protocol, after which all the materials are presented to the suspect for review. Then the case is immediately sent to the Prosecutor for examination, not later than twenty four hours and in cases in which the suspect is detained as article 128 of the Criminal procedure Code of the Republic of Kazakhstan (CCP RK), not later than eight hours shall make an appropriate decision with the direction of its copies to interested parties and directs criminal case to court.

In the case of the arrest of the suspect under article 128 of the Criminal Republic of Kazakhstan, the case of criminal misconduct is sent to the prosecutor no later than thirty-six hours from the date of actual detention [5].

The rational use of resources extends not only to the work of law enforcement agencies, but also will allow to significantly unload and judicial proceedings.

Criminal misconduct cases are to be heard in court within fifteen days of entering court. If the application of the participants of the process is received or the need for further clarification of the circumstances of the case, the period of consideration may be extended, but not more than one month.

Historical review. As you know, the classification of a criminal act originated in French criminal law. The famous three-member classification of crimes stems from the French School of Natural Law of the 18th century. In accordance with it, serious crimes are violations of natural human rights; a medium-sized infringement on the rights of citizens based on a social contract; police torts are simple violations of order [4, p.163]. The first French Penal Code of 1791 divided all criminal acts into crimes, misconduct and violations. The French Penal Code of 1810 divided criminal acts into: (a) crimes (crimes) punishable by grievous bodily and dishonorable punishment; (b) delist punishable by up to 15 francs and imprisonment of up to 5 years; (c) police violations (contraventions), punishable by light police penalties - a fine of up to 15 francs and arrest for up to 5 days. The French Penal Code does not contain the concept of a criminal act, but only confirms the classification of acts in French law by introducing a new criterion for their differentiation - the gravity of the offence [6, p. 49].

Unlike the French Criminal Code, in Swiss criminal law, as in criminal law, many European countries, there is an article according to which socially dangerous acts are divided into two types Article 10 of the Swiss Penal Code also enshrines the two-pronged design of a criminal act. The distinction is made by the severity of the punishment that threatens to commit the act. The offence is a criminal act punishable by more than three years' imprisonment and a misdemeanor is a criminal act punishable by up to three years' imprisonment or a fine [7, p. 75].

Methodological basis of the research. The article uses General and particular methods of scientific research: historical, dialectical, system-structural, comparative- legal , and others. These methods were used within the framework of the studied topic , along with the requirements of the principle of objectivity, versatility, historicism and reliability.

The first difference between criminal offences - from all other offences, is that, unlike administrative and disciplinary, criminal offences are increasingly drifting towards private, private law.

Recently in the criminal law - more and more private-legal began:

- a) The number of private prosecution cases is increasing;
- b) There are new grounds for a way out of the conflict by reconciling the parties: exemption from criminal liability in connection with reconciliation; Agreement with the victim;
- c) The concepts of mediation (mediator - mediator, conciliator), facilitation (facilitator - the one who helps others understand the common purpose in the discussion process, without protecting any of the positions or parties).

Why is this happening? Because the criminal-legal conflict is the most dangerous of legal conflicts, and experts pay the most attention to it, study more deeply the ways of it:

- Settlements and warnings;
- Permissions and conversions.

In a democratic state, any person (as well as any collective entity - an enterprise, a political party, and a public organization) is the subject of all kinds of legal relations and in most cases, he is able to resolve the resulting in because of their implementation, the legal conflict, including in the role of the victim.

The main thing for him is to restore his right in case of violation, to create conditions for this right not to be violated any more, to receive full compensation of material and moral costs - i.e. full satisfaction (satisfaction).

It is clear that in rare cases such satisfaction in an individual or legal person arises from the fact that the offender is only subject to such the purpose of punishment as punishment. These are usually cases of violent and some other crimes, the mandatory feature of which is the victim.

Thus, the share of regulatory and protected public law is decreasing and in fact the public right of protection begins to apply only to legal relations related to:

- Crimes against the international rule of law, the interests of the state and the joint interests of the individual, society and the state;
- Administrative misconduct;
- Disciplinary misconduct.

Only in these cases are legal conflicts directly affecting the State.

The second difference between the crime and criminal offence. The essence of the criminal offence is that in the Soviet tradition it was called and now in many legal systems continues to be called "public danger".

It is known to be defined by:

1) The object of encroachment, as well as the subject of encroachment and the identity of the victim;

2) The severity of the consequences (death of a person, harm to his health, the amount of material damage, etc.), and if the consequences are not provided, then:

Creating a risk of serious consequences;

The danger of the act itself, the manner in which it was committed, the means, weapons used in its commission, or the place or the time of its commission;

3) A form of guilt - the more serious the consequences are, the less we usually talk about the obligatory intent;

4) Properties of the subject. The principle here is this: the higher the requirements for the subject, the wider the range of his responsibilities and rights, the more cases he can be prosecuted compared to the ordinary person - the common subject.

For example, acts of a common entity such as:

- Obstruction of the legitimate activities of public associations;
- Interference in the legal activities of employees' representatives;
- Funding for a political party, etc.

So, the difference between the crime and criminal offence, as a rule - in the degree of public danger (hooliganism - petty hooliganism, causing negligent serious harm to health - causing negligently light harm to health), but sometimes in their nature (disclosure of state secrets - disclosure of accounting or tax secrets).

The main point of singling out the category of criminal misconduct is to quickly resolve the conflict in a simplified procedural manner and to satisfy the interests of all parties to the conflict.

"Based on the analysis of the signs of crime and criminal misconduct, - writes I. Borchashvili - in the issues of criminal offences in practice, the main role will be played by the sign of "punishment". It is on the basis of the types of punishments provided for in the sanctions of the articles of the Special Part of the Penal Code that the affiliation of an act to the number of crimes or criminal misconduct will be established. Thus, punishment becomes a differentiating, defining sign of crime and criminal misconduct" [3, p.134].

In order to differentiate between criminal offences from administrative offences and crimes, it is necessary, first, to refer to the definitions of criminal offences, administrative offences and crimes that exist in the legislation of our country.

Part three of Article 10 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan has been given as a criminal offense. It is evident from the definition that a criminal offense has the following characteristics:

Criminal misconduct is found to be a guilty act (action or omission);

Criminal misconduct does not pose a great public danger;

- Criminal misconduct causes minor harm or threatens to cause the same harm to an individual, organization, society or state;

- For the commission of criminal misconduct is punishable by a fine, correctional work, involvement in public works, arrest, which do not entail a criminal record [2].

Thus, the definition of the criminal offense contained in part three of article 10 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, indicates signs of public danger, guilt and punishment.

Article 25 of the administrative Code of the Republic of Kazakhstan contains two definitions of an administrative offense: in relation to the action or omission of an individual and in relation to the action or omission of a legal entity. These definitions specify a different number of signs of an administrative offense, depending on who commits it: an individual or a legal entity.

An administrative offence committed by an individual shall have the following characteristics:

- an administrative offence is an unlawful act or omission of an individual;
- an administrative offence is a guilty (intentional or reckless) act or omission of a natural person;
- this Code provides for administrative responsibility for this action or inaction.

An administrative offence committed by a legal entity must have the following characteristics:

- an administrative offence is an illegal action or omission of a legal entity;
- this Code provides for administrative responsibility for this action or inaction [8].

Thus, an administrative offence committed by an individual must have two characteristics: a sign of wrongdoing and a sign of guilt; an administrative offence committed by a legal entity should have only one sign: a sign of wrongdoing.

The definition of a crime, contained in part two of article 10 of the criminal code, contains four mandatory features: public danger, criminal wrongdoing, guilt and punish ability. Moreover, the first sign is called material, and the second-a formal sign of the crime. The third and fourth signs are closely related to the sign of wrongfulness and depend on the presence or absence of this sign: if the sign of wrongfulness is established, it is concluded that there are signs of guilt and punish ability. Conversely, if a person is not found guilty of committing a socially dangerous act, it is concluded that there is no sign of wrongdoing. A socially dangerous act is recognized as punishable only if a specific article of the Special part of the criminal code provides for criminal liability for this act, that is, it be recognized as illegal.

The criminal legislation of a number of foreign countries does not specify public danger as an obligatory feature of a crime in the definition of the crime. In particular, article 1 of the Swedish Penal Code of 1962 defines an offence as follows: "An offence is an act defined in this Code or in another law or statute for which a penalty is prescribed, as indicated below [7, p. 74]. The same definition of the offence is given in the French Criminal Code [6, p. 52.], the Belgian Criminal Code of 1867 [9] and the Israeli Criminal Law Act of 1977 [10]. In the Penal Code of these and a number of other foreign countries, there is a formal element of the crime, i.e. the crime is an act for which criminal responsibility and punishment are established. The same definition exists for a criminal offence in the abovementioned countries, where the concept of a criminal offence exists.

It can be concluded from the analysis of foreign criminal legislation that the signs of illegality and punishment are specified in the criminal legislation of most foreign countries. At the same time, in the definitions of the crime in the Criminal Code of many foreign countries there are no signs of public danger and guilt.

The establishment in the criminal code of our country and a number of other countries (mainly neighboring countries, some Muslim countries) of a sign of public danger as a mandatory sign of a crime should be considered a positive moment, since its absence will lead to a formal approach in the application of criminal legislation, when solving such an important issue as bringing a person to criminal responsibility. Issue as bringing a person to criminal responsibility.

The presence in part 4 of article 10 of the criminal code of the provision that "an action or omission is not a criminal offense, although formally containing signs of an act provided for by a Special part of this Code, but due to its insignificance does not pose a public danger", allows the law enforcement officer not to treat the issue of bringing a person to criminal responsibility formal-

ly. According to this rule, a person who has committed an act that formally falls under the criminal code is not liable if the act committed by him is not recognized as socially dangerous. For example, theft of a cell phone worth 500 tenge, 1000(thousand) tenge, theft of a chicken in a rural area.

Such acts are common in everyday life. Formally, these acts entail liability under part 1 of article 187 of the criminal code as a petty theft of someone else's property, committed in a small amount. However, given the low cost of stolen items, in accordance with part 4 of article 10 of the criminal code, these actions are not recognized as criminal offenses.

Of all the signs of crime, the most difficult to understand and determine in practice is the sign of public danger. This attribute plays an important role in distinguishing a crime from a criminal offense and an administrative offense, since a socially dangerous act is recognized as a crime. A criminal offense is an act that does not pose a great public danger and causes minor harm or creates a threat of causing the same harm to an individual, organization, society or the state. An administrative offense is an act that does not have a sign of public danger.

Thus, the crime, criminal offense and administrative offense differ from each other, primarily because of public danger.

The difficulty of establishing whether there is a sign of public danger in an act is because the concept of public danger itself belongs to the evaluation concepts.

Discussion. The theory of criminal law has repeatedly expressed the view that the public danger of a criminal act is the most important feature. Professor N. D. Durmanov, describing the concept of crime, States that this is an action committed by a person under the control of consciousness, and that the main content of the crime is a public danger. Without disclosing the social essence of public danger, the author is limited only to pointing out the circumstances on which it depends (the object, the nature of the action, the situation of the crime, etc.) [11, p. 54].

In many literary sources indicate that the social danger of the criminal act lies in its severity and in its definition of public danger of the emphasis on the infliction of objective harm to the state, organizations, society, personality etc. But this approach to understanding the social danger of the act will be difficult to establish the presence of this feature in the formal structures, when the presence of sign of severity are difficult to establish due to the lack of socially dangerous consequences of the act.

In order to better understand the concept of public danger, it is necessary, first, to distinguish public danger from danger in General. The danger can also come from random (innocent) actions of people. Nevertheless, such phenomena can also not be recognized as socially dangerous, since they are devoid of social essence, socio-political content, and are not related to the conscious activity of people. They can only be considered dangerous, but not socially dangerous.

Establishing the nature of the public danger of a criminal offence is of great practical importance. It is important in lawmaking, including for criminalizing an act.

In order to facilitate the establishment of a sign of public danger in an act, the current criminal code, in relation to a certain part of the articles, often uses a formal sign – the amount of damage caused by a criminal offense, the income received. This makes it possible to distinguish criminal offenses from each other. Article 3 of the criminal code defines the concepts of "insignificant size", "significant damage", "significant harm", "major damage" or "large size", "especially large damage or large size", and "grave consequences" in relation to many articles. Thus, in most norms of the criminal code, a sign of public danger is associated with the amount of damage caused by a crime or criminal offense, as well as the amount of income received from a criminal offense.

In particular, part one of article 187 of the criminal code provides for liability for petty theft, that is, theft, fraud, misappropriation or embezzlement of other people's property, committed in a small amount. Paragraph 10 of article 3 of the criminal code defines an insignificant amount in relation to article 187 of the criminal code as the value of property belonging to an organization that does not exceed ten monthly calculation indices, or property belonging to an individual that does not exceed two monthly calculation indices established by the legislation of the Republic of Kazakhstan at the time of committing a criminal offense. Thus, theft of other people's property by theft, fraud, embezzlement or embezzlement for the above amounts is considered a criminal offense

that does not pose a great public danger. If a person commits a specified criminal offense for a larger amount, the act turns into a crime and will be qualified under article 188, 189 or 190 of the criminal code, that is, it will be recognized as socially dangerous.

Part 1 of Article 202 of the Criminal Code provides for liability for intentional destruction or damage to someone else's property that has caused significant damage.

Paragraph 2 of article 3 of the Criminal Code defines the notions of "significant damage" and "significant amount" in relation to 14 articles of the Special Part of the Criminal Code in the monthly calculation indicators (hereinafter referred to as "MCI") established by the legislation of the Republic of Kazakhstan at the moment of committing a criminal offence. If the damage caused because of a committed criminal offense does not exceed the number of MCI that is set for this type of criminal offense, there will be no criminal offense, since the committed act is not recognized as socially dangerous and therefore illegal. For example, according to part, one of article 202 of the criminal code, intentional destruction or damage to someone else's property is considered a socially dangerous and illegal act if it caused significant damage to the victim. In relation to article 202 of the criminal code, the damage is considered significant if its amount exceeds one hundred monthly calculation indicators.

In relation to part one of article 214 of the criminal code, illegal business, illegal banking or collection activities involving the production, storage, transportation or sale of excisable goods are considered to be committed in significant amounts if the value of the goods exceeds one thousand monthly calculation indices. According to the note to article 153 of the administrative Code, a significant amount is recognized as a number of goods whose value does not exceed one thousand monthly calculation indicators. That is, the recognition of illegal business, illegal banking or collection activities associated with the production, storage, transportation or sale of excisable goods as socially dangerous or not having such a sign depends on the cost of excisable goods: if it exceeds one thousand monthly calculation indicators, criminal liability occurs, if it does not exceed it, administrative responsibility occurs.

In paragraph, 38, 3 The Criminal Code established the concepts of "major damage" and "large size" in relation to 83 articles of the Special Part of the Criminal Code; paragraph three. 3 The Criminal Code established the concepts of "particularly large damage" and "particularly large size" in relation to 33 articles of the Special Part of the Criminal Code. For example, in part of the first art. 214 Of the Criminal Code provides for liability for illegal business, illegal banking or collection activities without registration, as well as without a license for such activity or in violation of the law of the Republic Kazakhstan is about permits and notices, as well as engaging in prohibited business activities, if these acts have caused major damage to a citizen, organization or state, or involve the extraction of income on a large scale.

According to paragraph 38 of article 3 of the CC with reference to article 214 of the CC, the damage caused to a citizen in the amount exceeding one thousand monthly settlement indicators, or damage caused to the organization or the state in the amount exceeding ten thousand monthly settlement indicators, as well as income, the amount of which exceeds ten thousand monthly settlement indicators, is recognized as large. If the amount of damage or income is less than the above amounts of monthly calculation indicators, in accordance with the note to article 153 of the administrative Code, administrative liability occurs.

Paragraph 4 of article 3 of the criminal code defines the concept of "grave consequences"; paragraph 14 of article 3 of the criminal code defines the concept of "significant harm".

These rules of the criminal code allow you to distinguish a criminal offense from an administrative offense or from acts that cannot be recognized as illegal. In total, in about two hundred criminal offenses contained in a Special part of the criminal code, the question of whether or not there is a sign of public danger of a criminal offense is resolved based on a formal sign – the amount of damage caused or income received. This is approximately one in four of the criminal offences in the Special part of the criminal code.

For the rest of the criminal offences, the question of classifying an offence as socially dangerous or not, depends on the existence of signs of the composition of the criminal offence laid down

in the criminal law as mandatory: the object or the subject of encroachment, environment, time, place, method of committing a criminal offence, identity of the offender, etc. For example, depending on the object of the attack, attempted murder is considered a crime, and attempting to slander a person is not a criminal offence under part 4 of Article 4. 24 Criminal Code (this act is not considered illegal, because it is not socially dangerous, taking into account the object of encroachment). Carrying a knife (folding, homemade), which is not recognized as a cold weapon, is not a criminal offence, and carrying a knife, which is recognized as a cold weapon, is a criminal offence (v.1 p. 287 of the Criminal Code).

Article 363 of the Criminal Code provides for the responsibility of assigning to a non-official public servant the authority of an official and for his actions in connection with this, which caused significant harm to the rights and lawful interests of citizens or organizations or the interests of society or the state protected by law. The commission of these acts by a non-public servant does not constitute a sign of public danger and therefore does not entail criminal liability.

The question of which act to be considered a socially dangerous and criminal offence, and which is not for inclusion in the number of criminal offenses, is finally decided by the highest legislative body of our country - the Parliament of the Republic of Kazakhstan in the process of criminal law. The process of criminalizing an act or vice versa is the process of excluding criminal responsibility for an act called criminalization and decriminalization of the act.

Criminalization and decriminalization rules have been developed in the science of criminal law. These processes may be justified, and therefore correct, if the rules of criminalization and decriminalization of the act have been taken into account. Often they are not justified enough, erroneous. This has a negative impact on the effectiveness of crime response.

In this regard, we should recall the words of the famous Russian criminologist Y.M. Antonyan: "Of course, crime should be understood only the totality (amount) of crimes committed and nothing else. We should not be embarrassed that some acts disappear from a special part of the criminal code, and others, often unknown before, appear in it. This is inevitable, as people's living conditions change all the time, their views on what should be punished under the criminal law and what should not" [12, p.10].

For example, during the period of the Criminal Code of the Kazakh USSR of 1959, criminal and therefore socially dangerous recognized such actions as buying and reselling at inflated prices of goods (speculation), illegal karate training, illegal release of fuel and lubricants, etc. until recently provided for criminal responsibility for false enterprise (Article 215 of the Criminal Code). Law of the Republic of Kazakhstan of July 3, 2017 No. 84-VI "On making changes and additions to some the legislation of the Republic of Kazakhstan on the improvement of the law enforcement system" from the Criminal Code excluded this article, that is, the Parliament of our country recognized false enterprise as an act that does not have a sign of public danger.

Conclusions.

1. A comparison of the definitions of a criminal offence in the criminal code and an administrative offence in the administrative Code indicates that a criminal offense differs from an administrative offence in the following ways.

Firstly, a criminal offence is recognized as unlawful conduct of a person who does not pose a great public danger, that is, possessing signs of a small public danger. Administrative misconduct does not have such a sign. That is, an administrative misdemeanor is an illegal act or inaction of a legal or individual, which is not socially dangerous.

Secondly, a criminal offence is recognized as a committed guilty act (action or omission). When making an administrative the establishment of this attribute (committing an administrative offence intentionally or carelessly) is mandatory, and when an administrative offence is committed by a legal entity, the establishment of this attribute is not required, that is, an illegal but innocent act or omission of a legal entity may be recognized as an administrative offence.

Third, the subject of a criminal offense can only be an individual, and the subject of an administrative offence can be both an individual and a legal entity.

Fourth, criminal misconduct causes minor harm or threatens to cause the same harm to an individual, organization, society or state. For administrative misconduct, this trait is not mandatory, that is, when it is committed causing minor harm to the individual, organization, society or the state is possible, but it is not a mandatory sign.

Administrative misconduct may threaten to cause the same harm to an individual, organization, society or state. At the same time, administrative misconduct is possible that does not create threats of minor harm to the individual, organization, society or the state.

In the fifth, a criminal offence is an act committed only by an individual, and an administrative misdemeanor is recognized as unlawful conduct by both a physical and a legal person.

2. Criminal misconduct differs from a crime by the following features:

1) On the basis of public danger. The crime, as opposed to criminal misconduct, is a socially dangerous act (action or omission), a criminal offence - an act (action or omission) that does not pose a great public danger;

2) there are other, less severe penalties for criminal misconduct than for the commission of a crime;

3) the use of punishment for criminal misconduct does not entail a state of criminal record.

Thus, the main feature distinguishing criminal misconduct from administrative offences and crimes is public danger. Establishing its existence in legislative activity depends on the discretion of the highest legislative body of our country. The nature of the public danger of a crime is determined by the legislator, reflecting it in the sanctions of the criminal law, the types, sizes or limits of punishments.

3. In the analysis of the rules of the Criminal Code, which formulates definitions of criminal misconduct and crimes, the following shortcomings are found. The definition of a crime (v. 2 p. 10 of the Criminal Code) and the definition of criminal misconduct (c.3 p. 10 of the Criminal Code) list the types of punishments that can be imposed for these offences. These lists of punishments are also contained in Art. 40 Criminal Code (Types of Punishments). To prevent repetition, it follows from part 2 art. 10 The Criminal Code excludes the words: "in the form of fines, correctional work, and restriction of liberty, imprisonment or death penalty", from part 3 of Art. 10 Of the Criminal Code to exclude the words: "in the form of a fine, correctional work, involvement in public works, arrest".

Also in part 3 art. 10 Of the Criminal Code, which defines the concept of criminal misconduct, shows signs of public danger, guilt and punishment; the sign of illegality is not specified, which should be recognized as a disadvantage of the Criminal Code.

To address this shortcoming, we offer the following version of Part 3 art. 10 "Criminal Offences, a guilty act (action or omission) that does not pose a great public danger, has caused minor harm or has created a threat to the person, the organization, society or the state, which is prohibited by this Code under threat of punishment."

With the transition to a new model of criminal legislation, it is of great importance to determine with the greatest accuracy the characteristic and distinctive features of criminal misconduct and crime, primarily in order to prevent errors in their application, incorrect and ambiguous perception of these legal categories.

List of sources used

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. - 2-басылым - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК. [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (дата обрац: 16.01.2024).

3. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ. ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции 1 класса Даулбаева А.К. - Алматы: Жеті жарғы, 2015. - 500 с.

4. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Кузнецова Н.Ф. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. - 232 с.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК. [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (дата обращ: 16.01.2024).

6. Уголовный кодекс Франции / Научное редактирование к.ю.н., доц. Л.В. Головки, к.ю.н., доц. Н.Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие к.ю.н., доц. Н.Е. Крыловой. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. - 650 с.

7. Уголовный кодекс Швейцарии / Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого к.ю.н. А.В. Серебrenниковой. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. - 350 с.

8. Об административных правонарушениях Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК. [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (дата обращ: 16.01.2024).

9. Уголовный кодекс Бельгии // <https://www.litres.ru/grigoriy-machkovskiy/ugolovnyy-kodeks-belgii/chitat-onlayn/>

10. Закон об уголовном праве Израиля // <https://constitutions.ru/?p=11071>

11. Дурманов Н.Д. Понятие преступления / Отв. ред.: Шаргородский М.Д. - М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948. - 315 с.

12. Антонян Ю. М. Понятие преступности, ее вечность // Преступность и общество: сб. науч. трудов. М.: ВНИИ МВД России, 2005. С. 3-16.

Information about the author

Kuanaliyeva G.A. - Doctor of Law, Professor of the Department of "Customs, fiscal and environmental law" of the Kazakh National University named after al-Farabi.

Abisheva M.N. - 2nd year undergraduate student of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Куаналиева Г.А. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Абишева М.Н. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының 2 курс магистранты Қазақстан Республикасы.

Куаналиева Г.А. - доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби, Республика Казахстан.

Абишева М.Н. - магистрант 2 курса кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Н.М. Сисенов¹, Е.М. Бимолданов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

В статье авторами рассматриваются вопросы правового регулирования противодействия распространения экстремизма в сети Интернет на основе анализа научного дискурса зарубежного опыта. На основании проведенного исследования, авторы приходят к новым, в теоретическом отношении, и важным для правоприменительной практики, выводам. Сформулированы предложения по дальнейшему совершенствованию национального уголовного законодательства. Выводы и предложения сформулированы на основе изучения автором большого объема имеющихся по исследуемой теме международных нормативных актов, специальной юридической литературы. В работе содержатся решения задач, направленные на разработку научно обоснованных предложений и рекомендаций по совершенствованию законодательства и практической деятельности правоохранительных органов по предупреждению распространения экстремизма.

Ключевые слова: информационная безопасность, экстремизм, инфокоммуникационные технологии, сеть Интернет, противодействие преступности.

Интернет желісіндегі экстремизм тарауына қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесі

Мақалада авторлар шетелдік тәжірибенің ғылыми дискурсын талдау негізінде Интернетте экстремизмнің таралуына қарсы іс-қимылды құқықтық реттеу мәселелерін қарастырады. Зерттеулер негізінде авторлар жаңа, теориялық және құқық қолдану үшін маңызды тұжырымдарға келеді. Ұлттық қылмыстық заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді. Қорытындылар мен ұсыныстар зерттелетін тақырып бойынша қол жетімді халықаралық нормативтік құқықтық актілердің және арнайы құқықтық әдебиеттердің үлкен көлемін авторлардың зерттеуі негізінде тұжырымдалған. Жұмыста экстремизмнің таралуының алдын алу бойынша заңнаманы және құқық қорғау органдарының практикалық қызметін жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеуге бағытталған мәселелердің шешімдері қамтылған.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, экстремизм, инфокоммуникациялық технологиялар, Интернет желісі, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл.

Foreign practices of counteracting spread of extremism on the internet

In the article, the authors examine the issues of legal regulation of countering the spread of extremism on the Internet based on an analysis of the scientific discourse of foreign experience. Based on the research, the authors come to new, theoretically and important for law enforcement, conclusions. Proposals for further improvement of national criminal legislation have been formulated. Conclusions and proposals are formulated based on the author's study of a large volume of international regulations and special legal literature available on the topic under study. The work contains solutions to problems aimed at developing scientifically based proposals and recommendations for improving legislation and practical activities of law enforcement agencies to prevent the spread of extremism.

Keywords: information security, extremism, infocommunication technologies, Internet, crime prevention.

Введение. Развитие информационных технологий и внедрение цифровизации во все сферы общественной жизни сопровождается переходом к новому формату digital коммуникаций. Становление информационного общества с различной степенью интенсивности и результативности происходит во всем мире, в том числе и в Казахстане. Данные показывают, что за последний год число пользователей Интернета выросло на 192 миллиона (+ 4,0 процента), но сохраняющиеся ограничения на исследования и отчетность из-за COVID-19 означают, что фактические тенденции роста могут быть значительно выше, чем предполагают эти цифры [3].

Новые коммуникационные технологии позволяют охватывать обширные аудитории за короткий промежуток времени, расширяя возможности информационного воздействия на пользователей. Наряду с положительными трендами в развитии цифровых коммуникаций, имеются риски, связанные с использованием Интернет пространства для незаконного его использования, что в свою очередь вызывает необходимость принятия государственными органами соответствующих мер реагирования.

Развитие глобальных сетей не только упростило процесс человеческого общения и передачу данных, но и создало благоприятные условия для появления новых составов уголовных правонарушений, совершаемых как посредством инфокоммуникационных технологий, так и непосредственно в сети Интернет. В настоящее время киберпреступность включает в себя «новые» преступления – те, которые стали возможными благодаря развитию информационно-коммуникационных технологий. Подобными криминальными проявлениями считаются деяния связанные с распространением компрометирующих материалов в целях возможного вымогательства либо иных целей, осуществление транзакций капитала добытого криминальным способом, распространение идеологии экстремизма и иные общественно опасные деяния так или иначе связанные с развитием и повсеместным распространением инфокоммуникационных технологий, затронувшие все сферы жизнедеятельности общества.

Целью настоящего исследования является рассмотрение теоретических аспектов понимания распространения экстремизма посредством инфокоммуникационных технологий в зарубежной юридической науке и на основе проведенного анализа определение методологических основ авторского изучения распространения экстремизма в сети Интернет для разработки эффективных мер противодействия.

Материалы и методы. Специфика объекта исследования предполагает применение наряду с традиционными методами исследования инновационные подходы обусловленные технической составляющей феномена киберпреступности. Необходимость погружения в области научных знаний связанных с функционированием инфокоммуникационных технологий, изучения его природы и способов применения в качестве инструмента совершения уголовных правонарушений направленных на распространение экстремистской идеологии – все эти факторы в совокупности определили разнообразие использованных методов научного познания.

В целях достижения поставленной цели исследования активно использовался инструментарий междисциплинарного подхода, в частности положения международного, национального конституционного права и зарубежных государств, уголовного и уголовно-процессуального права, криминологии, социологии, социальной инженерии, современные наработки компьютерных наук непосредственно связанные с областью проводимого исследования.

При рассмотрении вопросов категоризации и определения видов киберпреступлений авторы адаптировали применительно к национальному опыту противодействия киберпреступности подход, основанный на знаниях. Новая онтология киберпреступности

разработанная Donalds, С., Osei-Bryson, К.-М., включает в себя несколько точек зрения и предлагает более целостную точку зрения на классификацию киберпреступности, чем предыдущие работы[4]. Инциденты с киберпреступностью- это случаи конкретных уголовных правонарушений, представляющие серьезную угрозу для мировой экономики, безопасности и благополучия общества. Авторами предлагается всестороннее понимание инцидентов, связанных с киберпреступностью и соответствующих ему киберпреступлений, объединяющих ряд подходов, описанных в соответствующей литературе. Первоначально рассмотрены и выявлены особенности конкретных инцидентов киберпреступности, их соответствующие элементы и предлагается комбинационная схема описания инцидентов. Схема дает возможность систематически комбинировать различные элементы или характеристики киберпреступности. Кроме того, предлагается исчерпывающий перечень криминальных проявлений, связанных с киберпреступностью.

Кроме того, в работе применялись и специальные методы исследования: сравнительно-правовой и статистический методы, включающие в себя подробный анализ существующей практики развитых государств с переориентацией основных выводов на правовую систему Республики Казахстан, а также метод экспертных оценок, конкретно-социологический и формально-юридический методы.

Основная часть. Инфокоммуникационные технологии привнесли в практику повседневности практически каждого человека использование персональных гаджетов (смартфоны, планшеты и др.), персональных компьютеров, глобальной сети Интернет, обеспечивая доступ к информационным ресурсам. Однако массовое распространение современных технологий привело в свою очередь к появлению новой формы социального девиантного поведения, как информационный экстремизм, получающий все более широкое распространение в обществе [5, 86-87 с.]. В данном контексте большую обеспокоенность вызывает подверженность негативному информационному контенту, прежде всего детей и молодежи, в силу своих возрастных особенностей не способных, как правило, критически воспринимать большой объем информации, поступающей посредством, прежде всего социальных сетей. Именно мессенджеры (Telegram, Tiktokи др.), тематически ориентированные на детей, подростков и молодежь являются основными площадками информационных атак лицамидеструктивного толка, активно занимающиеся поиском приверженцев экстремистской идеологии.

Специалисты считают, что доступность этого явления и его широкое влияние связано прежде всего активным развитием и широким распространением инфокоммуникационных технологий [6, 15 с.]. При этом, как и любые другие криминальные проявления, киберугрозы имеют ряд особенностей, присущих только данному феномену, как высокая латентность, вызванная нежеланием потерпевших информировать о таких преступлениях в связи с недоверием к потенциальным возможностям правоохранительных органов, нежеланием признавать наличие уязвимости систем обеспечения кибербезопасности государственными органами или представителями частного бизнеса, высокий уровень профессиональных компетенций киберпреступников [7, 27 б.].

Стабильная динамика количественного роста регистрируемых фактов распространения экстремизма посредством инфокоммуникационных технологий инициирует необходимость проведение исследований направленных на разработку новых научно обоснованных предложений и рекомендаций по их противодействию в научном дискурсе теоретических знаний направленных на совершенствование уголовно-правовых механизмов в рассматриваемой области общественных отношений. Тенденции увеличения количества киберпреступлений в Казахстане, является частным отображением на примере одного государства криминальных процессов, являющиеся характерными в глобальном порядке и затрагивающие практически все мировое сообщество. Рост киберпреступности, появление новых ранее неизвестных криминальных угроз, глобализация преступности повлекшая за собой ее транснационализацию, трансформация традиционных криминальных проявлений связанная прежде всего с применением современных технологий, обусловило

предсказуемую реакцию выработки эффективных мер противодействия как со стороны национальных законодателей, так и в формате деятельности международных организаций. Следует констатировать что, на данный момент сложились ряд перспективных направлений изучения в целом нового вида криминальных проявлений в лице киберпреступности, связанных прежде всего с исследованием виктимизации пользователей сети Интернет в связи с угрозой распространения экстремизма. Отсутствие элементарных познаний у пользователей относительно правильного поведения в сети Интернет способствует самому факту совершения уголовных правонарушений в киберпространстве. Выработка конкретных рекомендаций для потенциальных жертв киберпреступлений видится одним из наиболее перспективных направлений предупреждения противоправных деяний связанных с современными высокими технологиями. Так, авторами Reyns, B.W., Fisher, B.S., Bossler, A.M., Holt, T.J. исследуются предикторы четырех типов виктимизации опыта киберпреступности: онлайн-домогательства, взлом, кража персональных данных и получение обнаженных фотографий или откровенного контента. Последствия возможности виктимизации и низкого самоконтроля рассматриваются как первичные независимые переменные в логистическом регрессионном анализе данных, собранных на большой выборке студентов, обучающихся в двух университетах США. Результаты исследования показывают, что возможности положительно связаны с каждым из четырех типов онлайн-виктимизации, и что низкий уровень самоконтроля связан с формами киберпреступности, основанными на личностном уровне, вне зависимости от уровня компьютерной грамотности. Данные результаты говорят о полезности, а также об ограничениях этих точек зрения для понимания риска виктимизации от киберпреступлений среди обучающейся молодежи, а также о потенциально криминогенной природе Интернета [8].

Изучению другой, не менее распространенной формы распространения экстремизма в сети Интернет, а именно ее жертв посвящено исследование проведенное связанное с знакомствами для людей, пытающиеся завязать романтические отношения на онлайн-платформах. Данная категория лиц, пытающиеся посредством подобных площадок, предназначенных для онлайн знакомств решить, как правило, проблемы своего одиночества, являются особо уязвимой категорией жертв наряду с людьми пожилого возраста, попадаясь на уловки и схемы вовлечения в экстремистскую деятельность [9]. Результаты проведенного исследования могут быть полезны для тех, кто разрабатывает профилактические программы и кампании по повышению осведомленности жертв лицами активно занимающиеся распространением экстремистской идеологии.

Исследованию феномена киберпреступности и виктимизации распространения экстремизма в сети Интернет на примере индонезийского опыта посвящена работа Nasution, M.D.T.P., Siahaan, A.P.U., Rossanty, Y., Aryza, S. [10]. Признавая опасность киберугроз для национальной безопасности, влекущие за собой значительные финансовые потери и утрату доверия общества, авторы на основе проведенного опроса приходят к неутешительному выводу о низком пользовательском уровне жителей Индонезии, получающие информацию доступную в Интернете, без предварительной фильтрации.

Еще одной характерной особенностью киберпреступности является высокий уровень ее латентности. Данная закономерность обусловлена нежеланием жертв преступников, сообщать в полицию о состоявшихся фактах преступного посягательства ввиду субъективных причин (страх перед преступниками, шантаж, компрометация в связи с возможным обнародованием личных сведений и др.). Так авторы van de Weijer, S.G.A., Leukfeldt, R., Bernasco, W. приходят к интересным выводам о том что, несмотря на распространенность киберпреступлений, большинство жертв не сообщают об этих правонарушениях в полицию. Результаты проведенного исследования показывают, что киберпреступления относятся к числу наименее регистрируемых видов противоправных деяний. Кроме того, детерминанты сообщения о преступлениях различаются не только между традиционными преступлениями и киберпреступлениями, а также между различными типами киберпреступлений, к примеру связанных с кражей личных данных,

мошенничеством с потребителями, взломом, а также между сообщением о киберпреступлениях в полицию и другие государственные органы [11].

Особого упоминания заслуживает научный дискурс исследования проблем кибербезопасности связанный с вероятностью прогнозирования тенденций и факторов дальнейшего развития криминальных угроз в инфокоммуникационной сфере. Принимая во внимание высокую технологичность процессов, на которых основывается киберпреступность, ряд исследователей предприняли попытку использования современных технологий для его научного осмысления. Так, используя алгоритмы программного обучения Al-Garadi, M.A., Hussain, M.R., Khan, N., Murtaza, G., Nweke, H.F., Ali, I., Mujtaba, G., Chiroma, H., Khatkhat, H.A., Gani, A. разработали модель прогнозирования киберзапугивания в социальных сетях [12]. Alali, M., Almogren, A., Hassan, M.M., Rassan, I.A.L., Bhuiyan, M.Z.A. на основе совершенствования модели оценки рисков кибербезопасности с использованием системы нечеткого логического вывода, предлагают использовать данную модель для получения результатов оценки рисков на основе наиболее распространенных факторов риска, а именно уязвимости, угрозы, вероятности и влияния в борьбе с киберугрозами [13]. Исследователь Carley, K.M. вообще обосновывает необходимость выделения новой отрасли научного познания как социальная кибербезопасность. Автором дается определение новой науки, приводятся примерный перечень направлений исследований в данной области, дается необходимый инструментарий для их осуществления, разработана и изложена программа исследований в сфере безопасной социально-цифровой интеграции человека в мире инфокоммуникационных технологий [14].

Резюмируя зарубежный научный дискурс исследования проблем киберпреступности и его частных направлений, следует отметить несомненную актуальность и злободневность рассматриваемой проблемы. Принимая во внимание относительную новизну данной области научного познания, в тоже самое время распространенность фактов противоправных проявлений в сфере инфокоммуникационных технологий и тенденции дальнейшего роста вызывают насущную потребность дальнейших исследований правовой природы феномена киберпреступности в целях комплексной разработки всех необходимых инструментов для успешного противостояния криминальным проявлениям совершаемых посредством современных инфокоммуникационных технологий либо в сети Интернет.

Развитие глобальных сетей не только упростило процесс человеческого общения и передачу данных, но и создало благоприятные условия для появления новых составов уголовных правонарушений, совершаемых как посредством инфокоммуникационных технологий, так и непосредственно в сети Интернет. В настоящее время киберпреступность включает в себя «новые» преступления – те, которые стали возможными благодаря существованию информационно-коммуникационных технологий. Подобными криминальными проявлениями считаются деяния связанные с распространение компрометирующих материалов в целях возможного вымогательства либо иных целей, осуществление транзакций криминального капитала, распространение экстремизма в сети Интернет и иные общественно опасные деяния так или иначе связанные с развитием и повсеместным распространением инфокоммуникационных технологий, затронувшие все сферы жизнедеятельности общества.

Практика применения национального законодательства Республики Казахстан свидетельствует о том, что существующие проблемы противодействия киберпреступности, обусловлены несовершенством уголовно-правовых норм, противоречивостью их толкования, отсутствием научно-методических рекомендаций, официальных руководящих разъяснений по квалификации этих деяний и доказывании подобных уголовных правонарушений.

Практически все государства столкнулись с необходимостью разработки и совершенствования правовых средств борьбы с преступлениями, совершенными посредством высокотехнологичного оборудования в области глобальных коммуникационных сетей. Например, действующий Закон Филиппин о предупреждении киберпреступности No.10175 (RA10175), содержит отдельное положение, классифицирующее преступления,

предусмотренные в пересмотренном Уголовном кодексе принятом в 1930 году и специальных законах, которые, если они совершаются с использованием инфокоммуникационных технологий, считаются киберпреступлениями и влекут за собой наказания, размер которых на одну степень выше размеров наказания, предусмотренных пересмотренным Уголовным кодексом. Аналогичная практика наблюдается в Украине, где принятый Закон «О внесении изменений в Закон Украины «О ратификации Конвенции о киберпреступности», способствовал сокращению количества преступлений в сфере информационных технологий [15, 135-136 р.].

Заключение. Исходя из угроз проистекающие из использования инфокоммуникационных технологий, способные оказывать влияние как на личную безопасность конкретного человека, так и на национальную безопасность государства, первостепенной задачей государства является создание необходимых правовых рычагов безопасного нахождения в мировом информационном пространстве с соблюдением интересов обеспечения национальной безопасности, основанной на взаимодействии национальных операторов с зарубежными сервисами и использовании программных продуктов. В этой связи уполномоченным субъектам государства в сфере обеспечения национальной безопасности, следует обратить внимание на дальнейшее совершенствование и развитие правовой базы в области защиты информации, связи и персональных данных, что создаст необходимые условия для повышения уровня защищенности информационной безопасности, а также национальных информационных ресурсов [16].

Действующее уголовное законодательство Республики Казахстан в сфере противодействия с уголовными правонарушениями совершаемыми посредством инфокоммуникационных технологий, не соответствует современным реалиям и его необходимо совершенствовать.

Поскольку роль уголовного законодательства в обеспечении противодействия преступности велика, то следует особое внимание обратить на комплекс мероприятий по дальнейшему совершенствованию действующего уголовного, уголовно-исполнительного, уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан применительно к теме исследования, а именно на вопросы понимания и реализации уголовной политики в сфере противодействия экстремизму.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252
23. Computer Crime Convention (Council of Europe Convention on Cybercrime, Convention on Cybercrime CETS No. 185) (Budapest, November 23, 2001) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30170556
24. Digital 2022: Global Overview Report. Simon Kemp 26 January 2022 // <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>
25. Donalds, C., Osei-Bryson, K.-M. Toward a cybercrime classification ontology: A knowledge-based approach (2019) Computers in Human Behavior, 92, pp. 403-418. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85059550621&doi=10.1016%2fj.chb.2018.11.039&partnerID=40&md5=56783d0523faaf1b4662834a83ca0016DOI: 10.1016/j.chb.2018.11.039>
26. Бимолданов Е.М., Сисенов Н.М. Инфокоммуникационные технологии как инструмент распространения экстремистской идеологии // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2023. – №2 (75). – С.85-92
27. Бимолданов Е.М. и др. Основания уголовной ответственности за незаконные деяния в сфере информатизации и связи: Учебное пособие. – Алматы, 2017. – 115 с.
28. Августхан С.А. және т.б. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Оқу құралы. – Алматы: 2017. – 94 б.
29. Reyns, B.W., Fisher, B.S., Bossler, A.M., Holt, T.J. Opportunity and Self-Control: Do they Predict Multiple Forms of Online Victimization? (2019) American Journal of Criminal Justice, 44 (1), pp. 63-82. //

<https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85050777761&doi=10.1007%2fs12103-018-9447-5&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/s12103-018-9447-5>

30. Whitty, M.T. Do You Love Me? Psychological Characteristics of Romance Scam Victims (2018) *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21 (2), pp. 105-109. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85041737312&doi=10.1089%2fcyber.2016.0729&partnerID=40&md5=de4aa377e9a401069a9f7f2400d31369DOI:10.1089/cyber.2016.0729>

31. Nasution, M.D.T.P., Siahaan, A.P.U., Rossanty, Y., Aryza, S. The phenomenon of cyber-crime and fraud victimization in online shop (2018) *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 9 (6), pp. 1583-1592. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85049503293&partnerID=40&md5=7ca0616d856122ec68c640c493047fff>

32. van de Weijer, S.G.A., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking (2019) *European Journal of Criminology*, 16 (4), pp. 486-508. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85047419489&doi=10.1177%2f1477370818773610&partnerID=40&md5=DOI:10.1177/1477370818773610>

33. Al-Garadi, M.A., Hussain, M.R., Khan, N., Murtaza, G., Nweke, H.F., Ali, I., Mujtaba, G., Chiroma, H., Khattak, H.A., Gani, A. Predicting Cyberbullying on Social Media in the Big Data Era Using Machine Learning Algorithms: Review of Literature and Open Challenges (2019) *IEEE Access*, 7, Art. № 8720155, pp. 70701-70718. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85067385055&doi=10.1109%2fACCESS.2019.2918354&partnerID=40&md5=DOI:10.1109/ACCESS.2019.2918354>

34. Alali, M., Almogren, A., Hassan, M.M., Rasan, I.A.L., Bhuiyan, M.Z.A. Improving risk assessment model of cyber security using fuzzy logic inference system (2018) *Computers and Security*, 74, pp. 323-339. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85031780833&doi=10.1016%2fj.cose.2017.09.011&partnerID=40&md5=dd3931b9ccf0222fe5ba7f788ae70396DOI:10.1016/j.cose.2017.09.011>

35. Carley, K.M. Social cybersecurity: an emerging science (2020) *Computational and Mathematical Organization Theory*, 26 (4), pp. 365-381. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85096073353&doi=10.1007%2fs10588-020-09322-9&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/s10588-020-09322-9>

36. Dzhnadilov, Olzhas M. and Azhibayev, Marat G. (2019). Problems of Countering Criminal Offenses in Information and Communication Networks, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume X, Spring, 1(39): 134 – 143. DOI: 10.14505/jarle.v10.1(39).14.

37. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.02.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860

Сведения об авторах

Сисенов Н.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции.

Бимолданов Е.М. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Сисенов М.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры.

Бимолданов Е.М. - Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы бастығының орынбасары, з.ғ. к., қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Sisenov N.M. - doctoral student at the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, a police major.

Bimoldanov E.M. - deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

G.T. Alaeva¹, S. Daubassova², R.B. Turysbek²

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

² Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

COUNTERFEIT CURRENCY IN KAZAKHSTAN AND THE UNITED KINGDOM: A COMPARATIVE ANALYSIS

Counterfeit currency has existed alongside the lawful production of money. Economically, counterfeit currency poses a risk to both Kazakhstan and the United Kingdom. In this paper, focus has been placed on the issues of counterfeit money, legal regulation, and methods of prevention in both nations. Despite a plethora of research literature conducted into counterfeit currency within nation states, there is scant research published comparatively between nations. This paper aims to identify the parallels and differences of counterfeit currency in both nations. This paper is intended to serve as a reference in Kazakhstan's strategy for combating the prevalence of counterfeit currency.

Keywords: Counterfeit Currency; Crime Prevention; Circulation; Authenticity; Rate of Counterfeiting.

Қазақстан мен Ұлыбританиядағы ақшаны фальсификациялау: салыстырмалы талдау

Жалған валюта жасау әрқашан заңды ақша өндірумен қатар болған. Экономикалық тұрғыдан алғанда, жалған ақша Қазақстанға да, Ұлыбританияға да қауіп төндіреді. Бұл мақалада екі елдегі жалған ақша жасау проблемалары, құқықтық реттеу және алдын алу әдістері қарастырылған. Аталған елдерде валютаны жалған жасау туралы зерттеу әдебиеттерінің көптігіне қарамастан, еларалық салыстырмалы зерттеулер өте аз жарияланды. Бұл мақаланың мақсаты – екі елдегі валюталық контрафактілік параллельдер мен айырмашылықтарды көрсету. Мақала Қазақстанның жалған ақшаның таралуына қарсы күрес стратегиясына анықтамалық материал ретінде қызмет етуге арналған.

Түйінді сөздер: жалған ақша; қылмыстың алдын алу; айналым; түпнұсқалық; жалғандық деңгейі.

Подделка валют в Казахстане и Великобритании: сравнительный анализ

Подделка валют существовала всегда наряду с законным производством денег. С экономической точки зрения фальшивая валюта представляет риск как для Казахстана, так и для Великобритании. В данной статье основное внимание уделяется проблемам фальсификации денег, правовому регулированию и методам предотвращения в обеих странах. Несмотря на обилие исследовательской литературы, посвященной подделке валюте внутри данных государств, сравнительного исследования между странами опубликовано очень мало. Целью данной статьи является выявить параллели и различия фальсификации валют в обеих странах. Этот документ призван служить справочным материалом для стратегии Казахстана по борьбе с распространением фальшивых денег.

Ключевые слова: фальшивая валюта; предотвращение преступления; тираж; подлинность; уровень подделок.

Introduction. Counterfeit currency has existed immemorially alongside the legal production of currency. The act of counterfeiting has historical origins that predate forms of physical currency used today [1]. Counterfeit currency is produced without the legal authorisation of a state and is an attempt to deceive by masquerading as a genuine counterpart. There is a myriad of reasons as to why individuals, organisations, and even governments engage in illegal counterfeit practices, but the most common reason is for financial gain. In its most recent report, Interpol states that the business of counterfeiting currency is a highly lucrative endeavour, and funds gained from the practice can be used for financing illegal activities [2]. For both the Republic of Kazakhstan and the United Kingdom, counterfeit currency poses an economic, social, and political threat. There is well-documented research into the history of counterfeit currency globally and within national borders. However, there is scant research in a comparative manner between states, namely, the United Kingdom and the Republic of Kazakhstan. The rationale underpinning this article is that to date, a lack of research and the lack of synthesis between ideas, approaches, and methods between the two nations and their respective ministry of justices does not facilitate proactive measures in reducing the amount of counterfeit currency in the respective nations. Therefore, this article aims to observe the issues of counterfeit currency, legal regulation, and methods of prevention in both Kazakhstan and the United Kingdom.

Regarding Kazakhstan, it is important to highlight that during the Soviet era, there were no instances of counterfeit banknotes, and no authenticity checks were performed [3]. Archival records show that the lone instance of attempts to counterfeit metal coins with a face value of 50 Kopeika (0.001 GBP) in East Kazakhstan was swiftly repressed [3].

Main part. Kazakhstan achieved independence on December 16, 1991, which necessitated the establishment of its own currency. Consequently, on November 15, 1993, the tenge was introduced as the official currency. However, the previous Soviet Rubles, colloquially referred to as "wooden" by the populace, continued to circulate concurrently. Simultaneously, it is noteworthy that among the majority of nations comprising the former USSR republics, the presence of the colloquially termed "wooden" Rubles in circulation had significantly diminished. Consequently, there was a substantial influx of decommissioned Rubles originating from various regions within the former Soviet Union into Kazakhstan, including a significant number of counterfeit banknotes [4].

The issuance of banknotes in Kazakhstan is regulated by the National Bank. According to the latest report [5], in 2021 the National Bank of Kazakhstan and the second-tier banks sold 519 counterfeit banknotes (513 banknotes and 6 coins) worth 1,577,400 tenge (equivalent to £2965). This is 37% less than in 2020 (823 counterfeit notes). In addition, the National Bank reports that 355 counterfeit notes, or 68% of all recognised counterfeit notes, were found in Almaty in 2021 [5]. This figure corresponded with 32 percent of the entire amount of identified fake currency—164 counterfeit banknotes—were discovered in other locations. By the end of 2021, the counterfeit rate was 1.03 ppm. Compared to 7ppm in the Russian Federation, and 15ppm in the European Union, this amount represents a low level of counterfeiting in Kazakhstan [5].

According to official statistics, there aren't many documented and confirmed economic crimes [6]. However, Kazakhstan has a serious issue with counterfeit money. One of the major issues is that Kazakhstani residents are ignorant of the key characteristics of a banknote's authenticity. People who receive counterfeits rarely notify the authorities or the bank. When someone attempts to dispose of a bill in the same way they obtained it despite noticing clear signs that it is counterfeit, it may be perceived to be the selling of counterfeit money.

In the United Kingdom, the issue of counterfeit money is not prevalent, but still high amongst other relatively developed nations and reached its peak in 2008 of over 300 parts per million [7]. In 2022, the usual rate of counterfeiting was less than 0.0042%, which is equivalent to fewer than 1 in 24,000 banknotes. The counterfeit banknotes had a face value of around £4.4 million, and approximately 199,000 of them were removed from circulation. There are around 4.7 billion real banknotes in circulation at any given moment, each of which has a face value that is notionally equivalent to £82 billion [8].

Since 2019, there has been a significant reduction in the amount of counterfeiting that takes place due to a combination of factors including the introduction of polymer banknotes that are more robust and the subsequent withdrawal of the older paper designs, successful police action on the sources and distribution of counterfeits, and the general shift towards the use of electronic payment methods.

Currently, the counterfeiting of currency remains one of the most pressing legal and social challenges in Kazakhstan. As noted, the National Bank of Kazakhstan is tasked with currency regulation and control. The laws of the government and the resolutions of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan constitute the primary legal framework (law on "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan", 1995; resolution "On approval of the Rules for determining the solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan", 2003; government decree "On the Program for Combating Crime in the Economy in the Republic of Kazakhstan for 2005-2007", 2004; and others) [9]. The Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2017, No. 230 "On the approval of Rules of determination of solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan" is one of the most recent legal acts pertaining to this subject. Paragraph 21 of the Resolution specifies that "counterfeit banknotes and coins are converted banknotes, as well as banknotes and coins that have signs of forgery". The indications specified in paragraphs 22 and 23 of the Resolution are among the explicit warning signs for counterfeit banknotes and coins, which are texts or images that alter the visual value of banknotes, as well as banknotes composed of multiple fragments, one of which is fraudulent. However, the resolution is a very technical document, and such definitions and descriptions of counterfeit currency are insufficient because they do not narrowly or effectively advance the nation's interest in addressing the issue.

It is also important to mention that in 2010, Kazakhstan ratified the International Convention for the Suppression of Counterfeiting Banknotes and its Protocol, adopted on April 20, 1929, in Geneva, with the following reservation: "Within the framework of this International Convention, the Republic of Kazakhstan cooperates on issues of mutual legal assistance, prosecution, and extradition with the central bureaus of other states through the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan" (law on "On the Ratification of the International Convention against Counterfeiting Money and its Protocol", 2010) [10]. The International Convention is a fundamental international act in the field of combating the counterfeiting of banknotes. Thus, the accession of Kazakhstan to this international document will allow the country's law enforcement agencies to expand their capabilities in the search and extradition of persons who have fled from criminal prosecution abroad.

Clearly, counterfeiting is illegal and has serious consequences in Kazakhstan. The creation, possession, circulation, and sale of counterfeit cash are all crimes punishable by law. The offence is prohibited by Article 231 of Chapter 8, "Criminal Offenses in the Economic Field" [11]. The punishment varies. For instance, production or storage with the intent to sell, the sale of counterfeit bank notes and coins of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, state securities, or other securities denominated in the currency of the Republic of Kazakhstan or foreign currency are punishable by incarceration for up to five years, with or without confiscation of property. If identical acts were committed by a group of people repeatedly, on an expansive scope, with transmission through the Republic of Kazakhstan's state border, they are to be punished with imprisonment for a term of five to ten years and property forfeiture.

Counterfeit practices are a serious crime within the United Kingdom as well and counterfeiters are met with severe consequences. In 1981, the government of the United Kingdom passed, to date, its most recent iteration of acts to tackle counterfeiters: The Forgery and Counterfeiting Act 1981. This revised act repeals the Forgery Act of 1913 and seeks to make illegal the counterfeiting of money as well as documents, contracts, and audio and visual media [12]. Cowley remarks that the Forgery Act of 1913's archaic and outdated provisions are replaced with the contemporary, simplified, and streamlined provisions of Part I of the 1981 Act, which make major modifications to the law of forger and associated offences [13].

The 1981 Act establishes the following commonly used offences: forgery, copying a false instrument, using a false instrument, using a copy of a false instrument, custody or control of false instruments and manufacture, custody, or control of equipment or materials to make them [14]. In addition to these offences, the 1981 Act also includes specific offences for counterfeiting both notes and coins. Evidently, the 1981 Act and the United Kingdom's wider legal framework for tackling counterfeit currency is comprehensive, clear, and appropriate for deterring and punishing counterfeiters.

In 2014, it was projected that around 3% of the British Pound coins in circulation were counterfeit. In response to this, a new coin was minted. The updated coin featured security enhancements such as two different coloured metals, 12 sides, and the Royal Mint's brand-new iSIS technology, which expected to make the currency the "most secure coin anywhere in the world"[15]. Not only is this coin more difficult and expensive to replicate, but it also makes it much simpler to spot counterfeits.

In 2016, the United Kingdom started to issue new polymer banknotes to replace the previous paper banknotes. These new polymer designs include superior security features, most notably a translucent screen and holograms. These features make them more difficult to counterfeit compared to previous reissues [16]. Additionally, polymer banknotes allow for the application of other additional security features such as micro printing, intaglio, offset, letterpress, latent pictures, micro-printing, detailed background patterns, see-through registration, visible and invisible fluorescent characteristics, and metallic, metameric, or metachromic inks [17]. British banknotes also feature a EURion constellation to prevent colour copiers from reproducing counterfeits [18].

The United Kingdom also has a dedicated government wing, the UK National Central Office for the Suppression of Counterfeit Currency and Protected Coins (UKNCO). Part of the National Crime Agency, the UKNCO helps to assist domestic and international partners with challenges with counterfeits, collates intelligence on counterfeit production and trafficking domestically and internationally, pursues operational activities and provides operational assistance to partners for all UK criminal investigations involving counterfeits, and record and analyse detected counterfeits[19]. The Bank of England also offers free information to vendors and vendees to help them detect counterfeits[20].

Kazakhstan's Tenge banknotes similarly display a variety of anti-counterfeiting measures. The 2017 issue of the 500 Tenge note incorporates a multi-tone watermark of the Samruk, a window, intaglio print, foil, and a security thread [21]. Banknotes with watermarks offer protection against copiers, scanners, and various chemical and mechanical recreation attempts, as well as being easily recognisable by the public. Further anti-counterfeiting measures are incorporated on the 500 Tenge note such as gold intaglio print that Chambers states unlikely to be replicated by counterfeiters [22].

The 1000 Tenge note, amongst other features, features optically variable ink that changes colour upon tilting [21]. This feature is challenging to counterfeit as precise levels of ink are required for authenticity [22]. The remaining banknotes of the Kazakh Tenge (2000, 5000, 10000, 20000) as well as the 500 and 1000 Tenge notes all incorporate microprinting technology. Microprinting involves printing text at greater resolutions than commercial printers are capable of. When counterfeits are attempted, the lower resolutions available to counterfeiters cause the text to become blurry, thus identifying the illegality of the note. Aside from their myriad of protective features that authorities, automatic teller machines and experts can authenticate, Tenge notes also have a variety of features that aid the public in determining their authenticity. All current issues of Tenge notes are created with embossed elements that can be detected by the visually impaired without optical verification by the public [21].

Conclusion. To conclude, counterfeit currency practices remain a pressing social and legal issue in both the United Kingdom and in Kazakhstan. Counterfeit money not only undermines trust in the monetary system of the respective nations, but also facilitates criminal activities and disrupts legitimate businesses. To effectively combat this problem, collaboration between governments, financial institutions, and law enforcement agencies is crucial. Employing advanced technologies,

implementing robust security measures, and raising public awareness are essential steps in safeguarding Kazakhstan and its economy.

List of sources used

1. Finlay, R., & Francis, A. A brief history of currency counterfeiting // RBA Bulletin. – 2019. – September.
2. Interpol. Counterfeit currency // www.interpol.int. – 2023. <https://www.interpol.int/en/Crimes/Counterfeit-currency-and-security-documents/Counterfeit-currency#:~:text=It%20is%20a%20lucrative%20business>
3. Kazakh Research Institute of Forensic Science. Archival materials. Decree of the President of the Republic "On the introduction of the national currency of the Republic of Kazakhstan" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. adilet.zan.kz/rus/docs/U9300001399. Accessed 27 Apr. 2023.
4. Турсумбаев, Ж. Н. Генезис исследования подделки денежных средств расследовании фальшивомонетничества // Научный компонент. – 2022. - 3 (15). С.50-59.
5. National Bank. Security features of the national currency – tenge | National Bank of Kazakhstan. [Nationalbank.kz](http://nationalbank.kz). (2019, November 24) <https://nationalbank.kz/en/news/zashchitnye-elementy-na-banknotah-nacionalnoy-valyuty---tege>
6. Amanzholova, B. A., Bazarova, G. S., Kalguzhinova, A. M., & Ualieva, Z. B. Criminal Policy against Economic Offenses in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics – 2016. - №5 (19). – С. 972-981.
7. Brown, A., Collard, S., & Sperritt, M. Recent Trends in Banknote Counterfeiting // RBA Bulletin – 2017. – March – P. 67-74.
8. Bank of England (2023). www.bankofengland.co.uk. <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/counterfeit-banknotes>
9. Law of the President of the Republic " On the National Bank of the Republic of Kazakhstan" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z950002155>. Accessed 25 Oct. 2023.
10. Law of the President of the Republic " On the ratification of the International Convention against Counterfeiting Money and its Protocol" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347>. Accessed 21 Oct. 2023.
11. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>. Accessed 26 May 2023.
12. Forgery and Counterfeiting Act 1981 CHAPTER 45 ARRANGEMENT OF SECTIONS PART I FORGERY AND KINDRED OFFENCES Offences Section 1. The offence of forgery. 2. The offence of copying a false instrument. 3. The offence of using a false instrument. 4. The offence of using a copy of a false instrument. (n.d.). Retrieved June 4, 2023, from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/45/pdfs/ukpga_19810045_en.pdf
13. Cowley, D. The Forgery and Counterfeiting Act 1981 // The Journal of Criminal Law – 1983. - №47(1) – P. 61-70.
14. The Crown Prosecution Service. (2022). [Www.cps.gov.uk](http://www.cps.gov.uk). <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/forgery-and-counterfeiting#:~:text=Section%2018%20Forgery%20and%20Counterfeiting>
15. McCann, Osborne: Wave goodbye to the old pound coin. City A.M – 2014.
16. Bank of England (2020). [Www.bankofengland.co.uk](http://www.bankofengland.co.uk). Retrieved June 14, 2023, from <https://www.bankofengland.co.uk/explainers/why-are-new-banknotes-made-of-polymer#:~:text=The%20new%20polymer%20notes%20allow>
17. Nakamura, C. The security printing practices of banknotes – 2010.
18. Nieves, J., Ruiz-Agundez, I., & Bringas, P. G. Recognizing banknote patterns for protecting economic transactions / In 2010 Workshops on Database and Expert Systems Applications – 2010 – August - P. 247-249.
19. National Crime Agency. Counterfeit currency. [Www.nationalcrimeagency.gov.uk](http://www.nationalcrimeagency.gov.uk). Retrieved June 15, 2023, from <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/what-we-do/how-we-work/providing-specialist-capabilities-for-law-enforcement/counterfeit-currency#:~:text=Functions%20of%20the%20UK%20National>
20. Bank of England. [Www.bankofengland.co.uk](http://www.bankofengland.co.uk). <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/counterfeit-banknotes/how-to-check-your-banknotes>

21. National Bank. Security features of the national currency – tenge | National Bank of Kazakhstan. Nationalbank.kz – 2019. – November 24. <https://nationalbank.kz/en/news/zashchitnye-elementy-na-banknotah-nacionalnoy-valyuty---tenge>

22. Chambers, J., Yan, W., Garhwal, A., & Kankanhalli, M. Currency security and forensics: a survey. Multimedia Tools and Applications – 2015. - №74(11) – P. 4013-4043.

Information about authors

Alaeva G.T. - Candidate of Law Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence and International Law Turan University, licensed forensic expert.

Daubassova S. - Senior lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal procedure and Criminalistics Al-Farabi Kazakh National University.

Turyzbek R.B. - Master of Law, Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics Al-Farabi Kazakh National University.

Алаева Г.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Тұран университеті құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының профессоры.

Даубасова С.Ш. – қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Тұрысбек Р.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Алаева Г.Т. - кандидат юридических наук, профессор кафедры юриспруденции и международного права Университета Туран.

Даубасова С.Ш. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Тұрысбек Р.Б. - преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Э.М. Насырова¹, О.Р. Цой¹, Б.А. Шопабаев²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ В СФЕРЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Несовершеннолетние представляют собой самостоятельный объект специального предупреждения, который характеризуется многими особенностями, предопределяющими специфику содержания профилактических функций. Широкомасштабность проблемы борьбы с правонарушениями подростков, ее многоаспектный характер определяет необходимость объединения усилий многих государственных и общественных организаций для ее решения. Важная роль в решении указанной проблемы принадлежит всем субъектам профилактики правонарушений, к которым отнесены государственные органы, органы местного самоуправления, организации и граждане Республики Казахстан, осуществляющие профилактику правонарушений.

Основная нагрузка в реализации государственной политики в сфере профилактики правонарушений, в том числе и среди несовершеннолетних, возложена на правоохранительные органы, при этом, в основном, на органы внутренних дел.

Ключевые слова: несовершеннолетние, профилактика, преступность, политика, стратегия, концепция, контроль, противодействие.

Кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алу саласындағы негізгі ұғымдар

Кәмелетке толмағандар профилактикалық функциялардың мазмұнының ерекшелігін алдын-ала анықтайтын көптеген ерекшеліктермен сипатталатын тәуелсіз арнайы ескерту объектісі болып табылады. Жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарымен күресу мәселесінің кең ауқымы, оның көп қырлы сипаты оны шешу үшін көптеген мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың күш-жігерін біріктіру қажеттілігін анықтайды. Аталған проблеманы шешуде мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдар және құқық бұзушылықтардың профилактикасын жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматтары жатқызылған құқық бұзушылықтардың профилактикасының барлық субъектілері маңызды рөл атқарады. Құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы, оның ішінде кәмелетке толмағандар арасындағы мемлекеттік саясатты іске асырудағы негізгі жүктеме құқық қорғау органдарына, бұл ретте, негізінен ішкі істер органдарына жүктелген.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, алдын алу, қылмыс, саясат, стратегия, тұжырымдама, бақылау, қарсы әрекет.

Basic concepts in the field of juvenile delinquency prevention

Minors are an independent object of special prevention, which is characterized by many features that determine the specifics of the content of preventive functions. The large-scale nature of the problem of combating juvenile delinquency, its multidimensional nature determines the need to combine the efforts of many state and public organizations to solve it. An important role in solving this problem belongs to all subjects of crime prevention, which include state bodies, local governments, organizations and citizens of the Republic of Kazakhstan engaged in crime prevention.

The main burden in the implementation of state policy in the field of crime prevention, including among minors, is assigned to law enforcement agencies, while, mainly, to internal affairs bodies.

Keywords: minors, prevention, crime, policy, strategy, concept, control, counteraction.

Введение. Проблемы правовой и социальной защиты подрастающего поколения, поиск эффективных стратегий противодействия преступности несовершеннолетних характерны для всего мирового сообщества. Исследователи пытаются определить наиболее действенные, но в то же время гуманные меры по предупреждению преступности среди молодежи. Необходимо учитывать, что за каждым преступлением стоит конкретная личность ребенка, чье девиантное поведение является следствием целого ряда социальных, правовых, психологических и иных факторов.

В Казахстане 2022 год был объявлен Годом детей. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев, отметил, что детям надо уделить особое внимание. Их благополучие – надежная гарантия успешного будущего Казахстана [1].

Права детей в Республике Казахстан защищены и охраняются основным законом государства, имеющим высшую юридическую силу. Конституция Республики Казахстан, провозглашая основные права и свободы человека и гражданина неотчуждаемыми (п.2 ст.12), признает заботу о детях и воспитании естественным правом и обязанностью родителей (п. 2 ст. 27) [2]. Вместе с тем, забота о детях является неотъемлемой частью государственной политики нашего государства. Так, в Стратегии «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» определены новые принципы социальной политики, одним из важнейших приоритетов развития страны на ближайшие годы признана защита детства: «Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными» [3].

Методология. Исследование вопросов предупреждения преступности несовершеннолетних осуществлялось на базе законодательства Республики Казахстан и теоретических разработок в данной области.

В соответствии с общенаучными подходами к проведению теоретических исследований, методологическую основу работы составили базовые положения метода диалектического материализма, позволяющие отразить взаимосвязь теории и практики, содержания и формы предмета исследования, процессы развития и качественных изменений рассматриваемых правовых явлений. Для формулирования выводов и предложений применялись следующие наиболее общие частнонаучные методы: сравнительно-правовой, конкретно-социологический, структурно- функциональный, анализ, синтез, наблюдение.

Основная часть. В Казахстане планомерно осуществляется комплекс организационно-правовых мероприятий, направленных на повышение эффективности профилактики детской безнадзорности и беспризорности, правонарушений среди несовершеннолетних, защиту их прав, свобод и законных интересов.

Тем не менее, статистические данные правоохранительных органов свидетельствуют лишь о незначительном снижении общего числа уголовных правонарушений, совершенных несовершеннолетними. К примеру, по данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан число зарегистрированных преступлений, совершенных несовершеннолетними, составляет:

- в 2018 г. – 2158;
- в 2019 г. – 2178;
- в 2020 г. – 1244;
- в 2021 г. – 1235;
- в 2022 г. – 1151 [4].

При этом уменьшение названного показателя отчасти связано с динамикой снижения численности населения в возрасте 12-17 лет, то есть детей 1996-2001 годов рождения

(согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан).

Так с 1990 по 1998 годы показатель естественного прироста населения имел устойчивую динамику снижения (с 233,5 тыс. до 68 тыс.), который постепенно начал расти лишь с 1999 года [5]. Соответственно, численность анализируемой возрастной группы имеет схожую динамику.

Таким образом, одна из основных объективных причин статистической динамики снижения числа несовершеннолетних, совершивших преступления, наблюдавшаяся в последние годы, заключается в демографическом спаде, а не успехах правоохранительных и судебных органов в предупреждении преступности.

Криминологическая характеристика современной преступности несовершеннолетних и судебная практика применения к ним мер уголовно-правового воздействия свидетельствуют о продолжающемся поиске оптимальных и эффективных способов противодействия данному виду преступности. Как известно, в научной литературе различается преступность несовершеннолетних и преступность в отношении несовершеннолетних. Эти различные, но тесно взаимосвязанные дефиниции, дополняют друг друга. Доказана весьма высокая корреляция (взаимосвязь) между преступлениями, совершенными в отношении несовершеннолетних, и преступлениями самих несовершеннолетних.

Возрастные особенности несовершеннолетних особенно ярко проявляются при неправомерном поведении подростков, которые часто объединяются в группы антиобщественной направленности. Подростки из таких неформальных групп встречаются в целях совместного времяпрепровождения и развлечения, что в последующем сопровождается совершением мелких правонарушений. Безнаказанность за такие правонарушения приводит подростков к убеждению в правильности формирования своей жизненной позиции. В динамике и структуре современной преступности несовершеннолетних все более отчетливо проступают опасные тенденции: возросшая жестокость и агрессивность преступлений; преобладающий удельный вес корыстных и корыстно-насильственных преступлений. Нередко им присущи также черты вандализма и чрезмерной жестокости. Большое количество таких преступлений совершаются в соучастии (чаще всего, в форме соисполнительства), особенно в группе (более одной трети), что также соответствует специфике психологии подростков. Практически каждое третье преступление совершается ими совместно со взрослыми.

Борьба с преступностью несовершеннолетних представляет собой одно из ведущих направлений всего противодействия преступности. При этом преступность несовершеннолетних отличается высокой степенью активности, динамичностью и групповым характером. Люди, вставшие на путь совершения преступлений в юном возрасте, трудно поддаются исправлению и перевоспитанию, представляя собой в дальнейшем резерв для взрослой преступности.

Современный уровень деятельности по противодействию преступности и особенно по противодействию преступности несовершеннолетних, требует от общества изменения взглядов и подходов.

Проблемам борьбы с преступностью несовершеннолетних, разработки новых и перспективных форм и методов воспитательного воздействия на девиантное поведение несовершеннолетних преступников, а также применения исполнения наказания в отношении несовершеннолетних, предупреждения преступности посвящены работы многих известных ученых.

Однако, несмотря на многообразие научного материала, касающегося предупреждения и профилактики преступности несовершеннолетних, многие вопросы, в том числе и теоретические, до сих пор остаются еще не до конца разрешенными.

В научной литературе и публицистике, в официальных документах и нормативных актах, посвященных противостоянию преступности, используются неоднородный понятийный аппарат и терминология. Применяемые термины заимствованы из различных

областей научных знаний и призваны по возможности наиболее ёмко выражать сущность данной деятельности. Это и уголовная политика, и борьба (война) с преступностью (с ее концепциями и стратегиями), и контроль над преступностью, реагирование, воздействие на нее, противодействие преступности и т.п.

Многообразие терминов, связанных с воздействием на преступность, отсутствие их унификации, бессистемность понятий, применяемых для обозначения в целом одних и тех же явлений и видов деятельности, создает определенные сложности, так как за каждым термином следует разное содержание, в силу чего порой трудно уяснить смысл тех или иных теоретических положений.

Разграничение различных терминов и понятий, обозначающих определенный вид деятельности, имеет не только теоретическое, но и прикладное значение, в особенности для нормотворчества, для организации работы по противостоянию преступности, разграничению компетенции субъектов, осуществляющих эту задачу, по устранению смешения и дублирования их функций.

В связи с вышесказанным, понятийно-терминологический аспект юридической практики в сфере противодействия преступности приобретает важное научно-практическое значение с учетом того, что определив точное значение слов, «мы избавим свет от половины его заблуждений» [6, с. 80-88].

Не секрет, что особого внимания заслуживает криминологическая терминология, поскольку она не должна толковаться произвольно либо по принципу аналогии. Ее применение должно носить экономный характер, так как она связана с наиболее существенными ограничениями прав личности. На правильность восприятия, доступность содержания криминологической терминологии существенно влияет корректность использования терминов, их соответствие грамматико-стилистическим правилам и логическим закономерностям определения понятий.

Возвращаясь к рассматриваемой проблеме, заметим, что одним из наиболее часто встречающихся терминов, применяющихся к противодействию преступности, является «политика». В самом общем виде политика означает деятельность органов государственной власти и государственного управления, отражающая общественный строй и экономическую структуру страны, а также деятельность партий и других организаций, общественных группировок, определяемую их интересами и целями [7, с.11]. В рамках государственной политики выделяются различные ее структурные компоненты, в том числе правовая политика как комплекс целей, мер, задач, программных установок, реализуемых в сфере действия права и посредством права, как способ организации правовой жизни.

В криминологической литературе широко используются также термины «стратегия» и «концепция». Если первый термин заимствован из военной науки и имеет значение искусства руководства общественной, политической борьбой; искусства планирования руководства, основанного на правильных и далеко идущих прогнозах, то термин «концепция» понимается как основная точка зрения, руководящая идея, ведущий замысел, определенный способ понимания, трактовки каких-либо явлений, а термин «доктрина» – как система, руководящий теоретический или политический принцип [8, с.77].

Очевидно, что указанные термины близки по смыслу, однако соотношение объема их содержания применительно к криминологической сфере и различным системам координат не одинаково и заслуживает особого внимания. Так, в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» в подразделе 4.9 раздела 4 «Основные направления развития национального права» при определении политики в области противодействия преступности употребляется и сам термин «уголовная политика», и предусмотрен целый комплекс мероприятий по усилению профилактической направленности проводимых правоприменительных мер воздействия [9].

Сам по себе термин «уголовная политика» является далеко не новым, он использовался преимущественно в узком (прикладном), специальном уголовно-правовом (карательно-репрессивном) смысле.

Одним из первых в современной интерпретации предложил понятие уголовной политики А.А. Герцензон, который считал, что уголовная политика – это часть общей политики социалистического государства, наряду с политикой экономической, социально-культурной и т.д. Она направляет деятельность органов государственной власти и общественности в борьбе с преступлениями и иными общественно опасными поступками, основываясь на точном исполнении законов [10, с. 178].

Н.И. Загородников и Н.А. Стручков считали, что уголовная политика представляет собой такое направление государственной политики, в рамках которого формируются исходные требования борьбы с преступностью посредством разработки и осуществления широкого круга предупредительных мер, создания и применения правовых норм материального, процессуального и исполнительного уголовного права, устанавливающих криминализацию и пенализацию, а когда нужно и декриминализацию деяний, а также посредством определения круга допустимых в борьбе с преступностью мер государственного принуждения [11, с. 48-55]. Такого же мнения придерживается в своем диссертационном исследовании Е.Ж. Жумабаев [12, с. 40].

Б.Ж. Жунусов отмечает, что в основе уголовной политики выступают общеполитические принципы и принципы, характерные для этого направления. Они едины для уголовной политики, но по-особенному проявляются при направлении деятельности соответствующих органов и организаций в процессе раскрытия преступления и изобличения преступника, применения уголовно-правовых норм и исполнения наказания. Соответственно, ученым выделяются отдельные направления уголовно-правовой, уголовно-процессуальной и уголовно-исправительной политики [13, с. 23].

А.И. Коробеев уголовную политику понимает как выработанную государством генеральную линию, определяющую основные направления, цели и средства воздействия на преступность путем формирования уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства, регулирования практики его применения, а также путем выработки и реализации мер, направленных на предупреждение преступлений [14, с. 75].

Проанализировав различные точки зрения по рассматриваемому вопросу, С.С. Босхолов оправданно придал уголовной политике сложносоставной, поливариантный и межотраслевой характер: это и государственная политика борьбы с преступностью, выраженная в соответствующих директивных актах (законах, указах президента, постановлениях правительства), и научная теория, и синтез соответствующих политических, социологических и правовых знаний, и особый вид социальной деятельности, направленной на активное наступательное противодействие преступности и другим правонарушениям [15, с. 32].

Из вышеприведенного видно, что понятие «уголовная политика» в большей степени соответствует теоретическому (научному), доктринально-концептуальному уровню, в меньшей – правоприменительному уровню, и не должно связываться исключительно лишь с уголовным законом. В официальных документах, нормативных актах, в теории также используются термины «государственная политика борьбы с преступностью» и «государственно-правовая политика в области борьбы с преступностью».

Дело в том, что понятие «уголовная политика» представляется все же не вполне правовым и реально отражающим суть формализованного в нем явления. Скорее оно выражает государственную политику противодействия преступности и объединяет не только правовые, но и социальные, экономические и иные методы воздействия на преступность, а также детерминирующие ее и сопутствующие ей факторы. По нашему мнению, все это в совокупности больше соответствует пониманию криминологической, нежели какой-либо иной политики.

В международных соглашениях универсального характера (например, в Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 9 декабря 1999 г., в Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, принятой 15 июня 2001 г.) Организацией Объединенных Наций при проведении семинаров, конгрессов по борьбе с преступлениями и обращению с правонарушителями используется термин «борьба с преступностью» [16].

Данный термин широко применяется и в законодательстве, в официальных документах, научных трудах по криминологии, в оперативно-розыскной деятельности, в военно-правовых актах.

В ряде работ используется термин «контроль над преступностью», однако и он не в полной мере соответствует всему объемному содержанию правоохранительной деятельности. Кроме того, отдельные ученые отмечают, что до сих пор нет убедительного обоснования использованию в криминологии понятия «контроль» [17, с. 13-21].

Термин «противодействие преступности», также неоднозначно воспринимается некоторыми учеными-криминологами. Так, А.И. Долгова считает, что из данного понятия не совсем ясно, кто кому противодействует государство преступности или преступность обществу, государству, что он не отражает сути рассматриваемой деятельности, всего комплекса мер воздействия на преступность как на социальное явление со сложным причинно-следственным комплексом [18, с. 318-319].

Не менее горячая полемика сопутствует и дискуссии вокруг понятия «предупреждение преступности». Необходимо отметить, что многими авторами термины «предупреждение преступности» и «профилактика преступности» рассматриваются как синонимы.

По мнению А.И. Долговой, предупреждение преступности – это целенаправленное воздействие государства, общества, физических и юридических лиц на процессы детерминации и причинности преступности в целях недопущения вовлечения в преступность новых лиц, совершения новых криминальных деяний, расширения криминализации общественных отношений [18, с. 480].

Заключение. Предупреждение преступности может проявляться и не только в целенаправленной деятельности, оно может осуществляться и опосредованно. Так, предупреждение преступности может осуществляться на трех уровнях: общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном.

Еще большим по своему объему и выражающим активность социума в противостоянии преступности является понятие «воздействие на преступность» как сложное взаимодействие ряда элементов (объекта, субъекта, целей и мер воздействия) [19, с. 104]. Целостная совокупность субъектов и мер (либо одного субъекта, оперирующего системой мер) образует систему, воздействующую на преступность. Действительно, любое взаимодействие с общественно опасным деянием (предупреждение, борьба, контроль, противостояние) есть антикриминальное воздействие. В силу широты данного понятия оно позволяет охватить все явления и процессы (не только позитивные), оказывающие влияние на преступность, при этом сохранить и синтезировать (систематизировать) все иные подходы к оценке преступности в целях уменьшения опасности во всех сферах социальной жизни.

Приведенные аргументы позволяют сформулировать такой вывод, что понятийно-терминологический аспект современной криминологической науки в вопросах предупреждения преступности в целом и предупреждения преступности несовершеннолетних в частности, заслуживает уточнения и научного обоснования.

Кроме этого, нельзя не отметить, что в настоящее время в Казахстане еще полностью не сформировалась достаточная правовая база, регламентирующая вопросы противодействия преступности вообще и преступности несовершеннолетних в частности. Имеющееся законодательство только закрепляет основы такой деятельности, но не может создать все необходимые условия. При этом налицо такой объективный недостаток действующего законодательства по вопросам профилактики правонарушений, как множественность актов и соответствующее дублирование норм.

На основании изложенного можно сделать вывод о том, что несмотря на достаточную теоретическую проработанность вопроса о терминах и терминологии в криминологической литературе и принятие ряда законов в сфере профилактики правонарушений, законодательство в рассматриваемой области нуждается в упорядочении и систематизации в целях исключения дублирования норм о понятии, видах и основаниях мер, применяемых субъектами профилактики в Республике Казахстан.

Список использованных источников

1. https://www.inform.kz/ru/prezident-rk-sleduyuschiy-god-sleduet-ob-yavit-godom-detey_a3880688.
2. Конституция Республики Казахстан (принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // Интернет-ресурс: <http://adilet.zan.kz/>.
3. Послание Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года) // Казахстанская правда. – 2012. – 15 декабря. – №437-438(27256-27257).
4. Анализ статистических данных о состоянии преступности среди несовершеннолетних и в отношении них // Интернет-ресурс: Сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <http://pravstat.prokuror.kz/> дата обращения напр.: 25.01.2023.
5. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <http://stat.gov.kz/> дата обращения напр.: 25.01.2023.
6. Кострова М.Б. Дефинирование понятий и терминов, используемых в УК РФ // Журнал российского права. – 2003. – №12. – С.80-88.
7. Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
9. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // <https://adilet.zan.kz/>.
10. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. – М.: Юридическая литература, 1970. – 286 с.
11. Загородников Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права // Советское государство и право. – 1981. – №7. – С. 48–55.
12. Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.
13. Жунусов Б.Ж. Проблемы уголовной политики. – Караганда: Юридическая академия «Фемида», 2005. – 340 с.
14. Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. д.ю.н., проф. А.И. Коробеева. Преступление и наказание. – СПб., 2008. – Т. 1. – 1136 с.
15. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М., 1999. – 293 с.
16. Десятый конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: сборник документов / сост. А.Г. Волеводз. – М.: Юрлитинформ, 2001.– 496 с.
17. Криминология: Курс лекций / под ред. В.Н. Бурлакова, С.Ф. Милюкова и др. – СПб.: СПб ун-т МВД РФ, 2005. – 424 с.
18. Криминология: учебник: / под общ. ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.
19. Nasyrova E. Some aspects of the elaboration of terminology in the field of prevention of juvenile delinquency: Kazakhstan's Reformation & Globalisation Process: Conference Materials. – ISET, Bozeman, MT, USA, 2012. – P. 14-17.

Сведения об авторах

Насырова Э.М. - Қазақстан Республикасы ПММ.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD) полиция подполковнигі.

Цой О.Р. - Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының әскери және тактикалық-арнайы даярлық кафедрасының бастығы. М.Есболатова, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Шопабаев Б.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Насырова Э.М. – заместитель начальника Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции

Цой О.Р. – начальник кафедры военной и тактико-специальной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Шопабаев Б.Б. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Nasyrova E.M. – Deputy Head of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), police Lieutenant Colonel.

Tsoi O. – Head of the Department of Military and Tactical-Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, police Colonel.

Shopabaev B.B. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

Н.Т. Саханова¹, Г.Н. Токпанбетова¹, Н.Н. Ахметжанова¹

¹Қазақстан Республикасы ПМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

ЖАЗАСЫН ӨТЕГЕН АДАМДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ

Мақалада жазасын өтеп жатқан сотталған адамдардың кездесетін проблемалық сәттері туралы айтылады. Қылмыстық жазасын өтеп қылмыстық атқару мекемелерінен босатылған тұлғаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу өте күрделі процесс. Қазіргі таңда осындай қызметті пробация қызметі атқарады.

Зерттеу жұмысының мақсаты отандық заңнамаларды қолдану және түсіндіру, пробация қызметінің атқаратын жұмыстарының бағыттарын айқындау және атқарылу жолдарының шешімін табу. Пробациялық бақылауға алынған жеке тұлғалармен жұмыс жасаудың ерекшелігі туралы маңызды қызмет түрлері қамтылады.

Зерттеудің нәтижесі құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың мәселелерін және басқа да өмірлік маңызды мәселелерді шешуге тиіс сұрақтарды зерделеу арқылы тәжірибеде дұрыс қолдану.

Түйінді сөздер: әлеуметтік, бейімдеу, пробация, бақылау, сотталған, қылмыстық-атқару инспекциясы, қайта әлеуметтендіру.

Социальная адаптация лиц, отбывших наказание

В статье рассказывается о проблемных моментах, с которыми сталкиваются осужденные, отбывающие наказание. Адаптация в социальную среду лиц, освобожденных из уголовно-исполнительных учреждений с отбыванием уголовного наказания, - процесс достаточно сложный. В настоящее время такой деятельностью занимается Служба пробации.

Целью исследования является разъяснение и применение отечественного законодательства, определение направлений деятельности службы пробации и определение путей решения. О специфике работы с физическими лицами, взятыми на пробационный контроль.

Результатом исследования является правильное применение на практике путем изучения вопросов правовых и организационных мер и вопросов, которые должны решать другие жизненно важные вопросы.

Ключевые слова: социальная, адаптация, пробация, условная, Контрольная, осужденная, уголовно-исполнительная инспекция, ресоциализация.

Social adaptation of persons who have served their sentences

The article describes the problematic issues faced by convicts serving sentences. Adaptation to the social environment of persons released from penal institutions while serving a criminal sentence is a rather complicated process. Currently, the Probation Service is engaged in such activities.

The purpose of the study is to clarify and apply domestic legislation, determine the activities of the probation service and identify solutions. About the specifics of working with individuals taken for probation control.

The result of the study is the correct application in practice by studying the issues of legal and organizational measures and issues that should solve other vital issues.

Keywords: social, adaptation, probation, conditional, control, convicted, penal inspection, resocialization.

Кіріспе. Мемлекеттің басым міндеттерінің бірі-тұтастай алғанда заңнама тарапынан бірқатар өзгерістерге ұшыраған адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Өйткені, ҚР Қылмыстық кодексінің, ҚР Қылмыстық процестік кодексінің және ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің жаңа жобаларын қабылдау және іске асыру бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан сотталғандардың заңды мүдделерін айтарлықтай қозғайды.

Халықаралық тәжірибені ескере отырып, біздің мемлекетімізде сотталғандарды бас бостандығынан айыру орындарында қайта әлеуметтендіру мәселесі де, оны өтегеннен кейін де тиімді тетіктерді әзірлеуді талап етеді. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына 25-бабының 1-тармағына сәйкес, онда әрбір адамның (оның ішінде сотталғанның да) өзі мен отбасының денсаулығы мен әл-ауқатын қолдау үшін қажетті азық-түлік, киім-кешек, тұрғын үй, медициналық күтім және қажетті әлеуметтік қызмет көрсетуді қоса алғанда, осындай өмірлік деңгейге құқығы бар және осы жағдайда қамтамасыз етуге құқығы бар.

Негізгі бөлім. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің әкімшілігі қылмыстық жазаны өтеу процесінде сотталғандарды түзеудің негізгі амалдарын қолдана отырып, сотталғандарды еркін өмірде тұруға психологиялық, өнегелілікке дайындау мақсатында көптеген шаралар қолданады.

Қылмыстық жазаларды орындау жүйесі сотталғандарды түзеуге және оларды жазасын өтегеннен кейін қоғам өміріне толық енгізуге тікелей бағытталған. Жазасын өтеп жатқан адамдарды босатуға дайындықты жүзеге асыра отырып, мекемеде болған алғашқы күннен бастап бастау қажет. Одан әрі бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін пробация қызметі бұл процеспен айналысады, әр адамға өзінің жеке бағдарламасын жасайды.

Қызметтің негізгі бағыты, әрине, қылмыстық құқық бұзушының санасына тиімді әсер ететін қылмыстық құқық бұзушылықтардың жеке алдын алуға бағытталуы керек.

Жалпы әлеуметтік бейімделу деп жеке адамның әлеуметтік ортаға икемделуін, оның әдет-ғұрпын, осы ортаға тән нормаларын әлеуметтік көзқарастарын, нұсқауларын ұғып алуды, бас бостандығынан айыруды өтеген адамға еркін қоғамда тұратын азаматтардың мінез-құлықтарын, әдеттерін үйренуді айтады.

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы пробация қызметінің есебінде тұрған адамға оның жеке басын, денсаулық жағдайын, білім деңгейін және еңбекпен қамтылуын, тұрғылықты жерінің бар-жоғын зерделеу негізінде әзірленген, әлеуметтік бейімдеу мен оңалтуға көмек көрсетуге байланысты пробацияны жүзеге асыратын субъектілер іске асыруға тиіс нақты іс-шаралар жиынтығын білдіреді. Сондай-ақ басқа да мәліметтерді ескере отырып, қалыптасқан нақты өмірлік жағдайларды қамтиды [1].

Бүгінгі таңда жазаларды орындау жүйесі тиімділігінің басты маңыздылығы сотталғандарды қайта әлеуметтендірумен анықталады, бұл оның негізінде жазаны өтегеннен кейін әр сотталушының қоғамның қалыпты өмір сүру жағдайларына қосылуға дайындығын қалыптастыруға бағытталған психологиялық – педагогикалық, экономикалық, медициналық, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың күрделі кешені бар ұзақ процесті түсіну керек.

Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 30 желтоқсанда "Пробация" туралы Заңы қабылданып, онда пробацияны ұйымдастыру және оның жұмыс істеуі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеуге және пробацияны жүзеге асыру ұғымын, мақсаты, міндеттері, қағидаттары, түрлері мен нысандары, сондай-ақ өздеріне қатысты адамдардың құқықтық мәртебесін белгілеуге арналған пробация және оны жүзеге асыратын субъектілер нақтыланды [2].

Қазақстан Республикасының пробация туралы Заңының 6-бабында пробация қызметінің бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды оңалту және қайта әлеуметтендіру мәселелерімен айналысатыны көрсетілген.

Әлеуметтік бейімделу-бұл жеке тұлғаны жаңа ұжыммен қарым-қатынасқа бейімдеу. Бейімделудің бұл түрінің жеңілдігі мен тиімділігі, толықтығы команданың сипаттамаларына байланысты, ал кейде олар жеке тұлғаның коммуникативті қабілеттеріне байланысты болады. Егер біз қарапайым адам туралы айтатын болсақ, онда маманның біліктілік деңгейі, жеке тұлғаның физиологиялық сипаттамалары, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар, нәсіл, этникалық ерекшелік, әріптестердің қарым-қатынасы жиынтықта міндетті түрде рөл атқаруы керек барлық факторлар маңызды [3].

Жеке бағдарлама құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелерді және басқа да өмірлік маңызды мәселелерді қамтиды. Бұрынғы жеке және іскерлік байланыстарды қалпына келтіру, жағымсыз факторларды бейтараптандыру, сотталғандарды бостандықта өмір сүруге дайындау жаңа әлеуметтік рөлдердің дамуын болжайды және бұл азаматтардың заңға бағынатын өмір салтына оралуына ықпал етеді. Қайта әлеуметтену өзара байланысты екі факторға бөлінетіні белгілі: ішкі және сыртқы. Ішкі адамның мінез-құлқындағы кейбір оң өзгерістерді қамтиды. Сыртқы-білім алу мүмкіндігі, әлеуметтік кепілдіктер мен өтемақылар. Әлеуметтік бейімделу қайта әлеуметтену сатысы ретінде адам түзеу мекемесінен босатылған сәттен басталады. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеу, егер оны осы саладағы кәсіби мамандар жүзеге асырса, тиімдірек болады.

Пробациядағы адамды әлеуметтік оңалту-бұл қылмыстық жауапкершілікке тарту және жазаны өтеу немесе қылмыстық-құқықтық Ықпал етудің өзге де шаралары нәтижесінде жоғалған немесе төмендетілген қоғамның толық құқылы мүшесі ретіндегі әлеуметтік мәртебесін, сондай-ақ жоғалтқан қоғамдық байланыстарын қалпына келтіру [3].

Әлеуметтік бейімделуді құқық пен мораль нормаларын және қоғамда қабылданған басқа да мінез-құлық ережелерін қабылдауға және сақтауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған пробация субъектілері жүзеге асыратын шаралар кешені ретінде анықтауға болады. Әдетте, бейімделу жылдамдығы режим түріне байланысты болады. Бұл ерекше режимдегі колониялар мен түрмелердегі өмір сүру жағдайлары бостандықтағы өмір сүру жағдайынан күрт ерекшеленетіндігіне байланысты. Әлеуметтік бейімделу жазаны өтеу мерзіміне де байланысты. Адам түзеу мекемесінде неғұрлым көп уақыт өткізсе, соғұрлым ол бостандықтағы өмірден алшақтайды, оған бейімделу соғұрлым қиын болады. Сотталғандарға қайта әлеуметтендіру және әлеуметтік бейімдеу мәселелерін шешуде көмек көрсету өте маңызды. Ол үшін босатылған адамдарға арналған жадынамалар әзірленеді, онда жұмысқа орналасу құқығы, басқа да проблемаларды шешу жөніндегі ұсынымдар түсіндіріледі.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға неғұрлым тиімді кешенді көмек көрсету үшін байланыстарды неғұрлым өнімді нығайту және кеңейту, сондай-ақ пробация қызметінің денсаулық сақтау мекемелерімен, жұмыспен қамту қызметтерімен, көші-қон қызметтерімен, қайырымдылық ұйымдарымен тығыз ынтымақтастығы ықпал ететін болады. Бөлімше органдарының бірлескен өзара іс-қимылының арқасында пробация қызметі өз қызметін уақтылы, табысты және кедергісіз жүзеге асырады.

Барлық бөлімшелер өзара іс-қимыл жасай отырып, өздеріне белгілі болған дайындалып жатқан немесе жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстар фактілері туралы ақпарат алмасады. Бірлескен іс-шаралар мен кеңестер өткізеді. Барлық деректер, өзара іс-қимыл бойынша жүзеге асырылатын іс-шаралар жүргізілетін жұмыстың сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Алдын алу шараларын жүргізу арқылы пробация қызметкерлері көмек көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар қылмыстың қайталануын азайтады. Пробация қызметінің қызметкерлері жүзеге асыратын профилактикалық іс-шаралар түрлі бағыттар бойынша жүргізіледі. Есепке алынған адамдарды тәрбиелеу және олармен әкімшілік және қылмыстық

құқық бұзушылықтарға жол бермеу бойынша профилактикалық әңгімелесуді жүзеге асыру олардың түзелу жолындағы құрамдас бағыттарының бірі болып табылады. Пробация қызметінің қызметкерлері қиын жағдайдағы адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмекті қолдауы және көрсетуі қажет. Жазаны өтеудің тікелей тәртібіне қатысты барлық негізгі тұстарды түсіндіру. Біздің алдымызға қойылған барлық міндеттерді орындай отырып қана, өткізілетін іс-шаралардың нәтижесіне қол жеткізе аламыз. Осылайша біз алға қойылған мақсатқа қол жеткізіп, сотталғандарды қоғамға сәтті қайта әлеуметтендіру және әлеуметтік бейімдеу үшін нақты жағдай жасай алатынымыз сөзсіз.

Пробация теориясы мен практикасының проблемалары оның алдында тұрған, одан әрі оңтайлы шешуді талап ететін проблемалардың бір бөлігі ғана болып табылады.

Пробация – сынау, сынақ, шартты соттау деген мағынаны білдірсе, пробациялық бақылауды сынақтық бақылау, шартты түрде соттауға шарттық сипат беретін элемент деп түсіну қажет. Дегенмен, пробациялық бақылау бас бостандығын шектеу жазасымен белгіленетін оның ажырамас бөлігі екенін де атап өткен жөн.

Пробациялық бақылау кезінде сотталған орындауы тиіс міндеттер ҚК-нің 63-бабымен шартты түрде соттау кезінде тікелей қолданылмайды, ол аталған баптың 3-бөлігінде көзделген сілтемеге сай ҚК-нің 44-бабы бойынша бас бостандығынан айырудың барлық тағайындалған мерзіміне, ал кәмілетке толмағандарға алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге пробациялық бақылау белгіленеді.

Ал ҚК-нің 44-бабының 1-бөлігіне сәйкес пробациялық бақылау мерзімі бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалған сотталғанға алты айдан жеті жыл аралығындағы мерзімді құрайды [4].

«Сот үкімі туралы» НҚ-ның 39-тармағында «шартты соттау қолданғанда сот пробациялық бақылауды бас бостандығынан айырудың барлық тағайындалған кезеңіне белгілейді...» деп түсіндіріледі [5]. Демек, бас бостандығынан айыру жазасы қанша жылға тағайындалса пробациялық бақылау мерзімі де сонша жылды құрайды. Сәйкесінше қылмыстық заңда шартты түрде соттау бір ғана модельден, сотталғанға императивті норма тәртібімен пробациялық бақылау міндеттерін белгілеуден тұрады. Императивті норма – заңмен белгіленген, құқық субъектісі үшін белгілі болып табылатын құқық нормасы. Императивтік норма өзгертуге, бас тартуға болмайтын ережелер белгілейді [5].

Пробациялық бақылау белгілей отырып, сот сотталғанға міндеттер жүктейді «сотталған адамның мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органға хабарламай, тұрақты тұрғылықты жерін, жұмысын, оқуын ауыстырмау ... басқа да міндеттерді орындауды қамтиды. Заң шығарушының мұндағы «... басқа да міндеттерді орындауды қамтиды» дегені осындағы көрсетілген міндеттердің тізімі ашық екенін білдіреді. «Жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» НҚ-ның 10 тармағында да «сот 23 шартты түрде соттауды қолдану кезінде сот жүктеген міндеттер...» деп міндеттердің сотпен жүктелетінін түсіндіреді [6]. Демек, міндеттер шартты түрде соттауды қолданған кезде үкімде нақты көрсетілуі тиіс. Осы ретте пробациялық бақылауды жүзеге асыратын органның атауы қылмыстық, қылмыстық атқару заңнамаларында әртүрлі аталатынына назар аударған жөн.

Мысал келтіретін болсам Ұлыбританияның пробация қызметі тек жаза өтеуден мерзімінен бұрын босатылғандармен ғана емес, сонымен қатар түрмелік қамаумен байланысты емес жазаларға сотталған барлық адамдармен және түрмелік қамау ретіндегі жаза уақытша кешіктірілген немесе уақытша жаза өтеу орындарына орналастырылмаған адамдармен де жұмыс жүргізеді [7].

Ал, Данияда бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарға қадағалау пробация қызметі тарапынан орнатылады. Данияда 1951 және 1973 жылдар аралығында пробация қызметінің функциясын мемлекеттік емес ұйым — Даттық әлеуметтік көмек көрсету (Danish Welfare Society) қоғамы жүргізген. 1951 жылы құрылған Даттық әлеуметтік көмек көрсету қоғамы әлеуметтік көмек көрсетуші жеке қызметтердің қосылуы нәтижесінде пайда болады. Бұл қоғам атқарылатын жұмысына

(қадағалаудағы адамдар саны, сот сұранысы бойынша ұсынылатын әлеуметтік жағдай туралы баяндамалар және адамдардың мінездемелері) және ғимараттар, персонал ұстауға кететін шығындар және жол шығындарына сәйкес мемлекетпен қаржыландырылатын жеке ұйым болып табылады екен [8].

Жазаны өтеудің мерзімнен бұрын шартты түрде босатудың өз ерекшеліктері бар. Бір жағынан оның қауіптілігі аз адамдарға қатысы бар, себебі бұл жағдай кімде-кім өзінің түзеліп келе жатқанын үлгілі мінез-құлқымен, таза еңбегімен дәлелдеген адамдарға қолданылады, сондықтан олардың қайта қылмыс істеу мүмкіндігі аздау. Екінші жағынан, бұл адамдар мерзімінен бұрын босағандықтан, олармен босатуға әзірлеу жұмысы жүргізілмеген, ал жүргізіле қалса жеткіліксіз болуы мүмкін. Сондықтан еңбек етумен тұрмыстық жағдайы орналастыру мәселелерін олар босағаннан кейін өз беттерімен шешетін бәрімізге мәлім.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтегеннен кейін түзеу мекемесі «сотталған» деген белгімен өмірін өтейді. Мұндай стигма адамның қоғамға әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіреді. Сотталғандардың көпшілігі жазасын өтегеннен кейін жұмысқа орналаса алмайды. Мұның алдында бірнеше себептер бар. Біріншіден, беделі бұзылған адамды жұмысқа орналастырғысы келмейтін жұмыс берушінің стереотиптік ойлауы. Өйткені, бұл ұйымның, жұмыс берушінің беделіне әсер етуі мүмкін. Біқтимал қайталанудан қорқу. Егер адам қылмыс жасаған болса, оны қайтадан жасайды деген пікір. Мұндай жағдайларда жұмысқа орналасу мүмкін еместігі бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеген адамдарды уақытша және бейресми жұмыс табуға немесе қайтадан қылмыс жасауға баруға мәжбүр етеді. Екіншіден, жазасын өтеуден босатылған адамның кәсіби дағдылары шектеулі немесе жоғалады, бұл еңбекке деген ынтаны төмендетеді.

Қоғамнан оқшаулануға сотталған адам бостандықтағы өмірден, ТМ жағдайынан түбегейлі ерекшеленетін жаңа жағдайларға бейімделуі керек. Жазадан босатылғаннан кейін адам қайтадан түзеу мекемелерінен бостандық жағдайына түбегейлі ерекшеленетін қалыпты жағдайға бейімделуі керек. Бұл ретте ол құқықтық және әлеуметтік сипаттағы проблемаларға тап болады.

Жазасын өтеген адамдарды әлеуметтік бейімдеу саласындағы негізгі проблемалар: олардың кәсіби бағдары мен жұмысқа орналасуы, отбасындағы, туыстарының, сондай-ақ достарының, таныстарының, көршілерінің ортасындағы жағдай. Жоғарыда айтылғандай, көп жағдайда бұрынғы сотталған адам басқалармен шиеленісті қарым-қатынаста болады, әдетте ол бас тарту мен немқұрайлылық қабырғасына тап болады.

Бұрынғы сотталғандардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін жұмыста қарастырылған барлық факторлардың ішінде біздің мемлекетімізде қандай да бір түрде толық жүзеге асырылатын бірде-біреуі жоқ.

Осылайша, заңнамалық тәртіптің арнайы шаралар профилактикалық жұмыстың нысандары мен бағытын өзгертуді қамтамасыз ететін қылмыстық жазаны өтегендердің құқықтарының сақталуына кепілдік береді

Жаңа тәсілдер ретінде босатылғандардың бірқатар санаттарына қатысты жеке тұлғаның мінез-құлқын қатаң бақылау қажеттілігі болмаған жағдайларда патронатты әлеуметтік бейімдеу орталықтары арқылы ұйымдастыру ұсынылады (әлеуметтік бақылаудың бұл түрі қоғамдық бақылауға қарағанда біршама қажет. Сонымен бірге, әкімшілік қадағалауға жатпайтын, жазаны өтеу кезінде түзету жолына түспеген немесе жазадан босатылғаннан кейін тәртіпті бұзған адамдар, мысалы, бітімгершілік күш-жігері, оның қалпына келтіруге қосқан үлесі және жалпыадамзаттық нормалар мен құндылықтарды құру сияқты қоғамдық бақылауды ұйымдастыруы керек.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, қылмыс жасаған адамды бейімдеудің, қайта тәрбиелеудің және қоғамға қайтарудың күрделі процесі жазаны өтеу кезінде басталып, қалыпты әлеуметтік ортада қалыпты өмір сүру жағдайларына толық бейімделгеннен кейін аяқталатынын тағы бір рет атап өткен жөн. Осылайша, қалыпты

бейімделген босатылған адам қылмыстық ортамен және мінез-құлқы қоғамға жат деп сипатталатын, алкогольді асыра пайдаланбайтын, құқық бұзушылыққа жол бермейтін басқа адамдармен байланысты үзеді.

Қорытынды. Дегенмен мақаланы қорытындылай келе, жазасын өтеген адамдарды әлеуметтік бейімдеу мәселелерін шешудің өзекті шешімі олардың әлеуметтік иеліктен шығарылуына байланысты екенін атап өткіміз келеді. Осыған байланысты қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешуге ықпал ететін шаралар жүйесінде қылмыстық жазаларды орындау саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіруге елеулі рөл берілуге тиіс. Мемлекеттік органдар өз құзыреті шеңберінде пробация қызметінің есебінде тұрған сотталған адамдарды бірлесіп жұмысқа орналастыру туралы, сотталғандардың жұмыспен қамтылуы олардың қайталама қылмыстар жасауын болдырмауға мүмкіндік беретін қоғамға қолайлы және қауіпсіз орта жасаудың проблемаларын оңтайлы шеше білу керек. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған азаматтарды әлеуметтік оңалту жөніндегі шараларды жүйелі негізде іске асыру, оларды жұмысқа орналастыру мәселелерін, тұрмыстық проблемаларды шешу болып табылады. Сотталғандардың кәсіптік білім алуына және жұмысқа орналасуына, оларды түзелуге деген үміті мен сенімін білдіріп, әсіресе мемлекет қылмыстық қудалау орбитасына түскен адамдарды қолдауға үлкен көңіл бөлуді жүзеге асыру көзделеді.

Мемлекеттік биліктің барлық деңгейлерінің бірлескен ынтымақтастығы, әртүрлі ұйымдардың мүдделілігі ғана әлеуметтік бейімделу мәселесін, бұрын қылмыстық жазасын өтеген адамдардың әлеуметтік бейімделу мәселесін шешуге септігін тигізеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Куанов А.О. Социальная адаптация лиц, отбывающих наказание, и меры по ее обеспечению. – Алматы, - 2007. – С. – 126.
2. Қазақстан Республикасының Пробация туралы Заңы. 2016 жылғы 30 желтоқсандағы №38-VI ҚРЗ. (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000038>).
3. Давыденко В.М. Служба пробации как основа социальной реабилитации несовершеннолетних, находящихся в конфликте с уголовным законом // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2011. – №4. – С. 28.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 03.07.2014ж. (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>).
5. Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидасы. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 тамыздағы №511 бұйрығымен бекітілген. (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs>).
6. «Жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Соттың 25.06.2015 жылғы №4 нормативтік қаулысы. (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S>).
7. Балгожина М. Е., Рахимгулова М. Б., Филин В. В. Кейбір шет мемлекеттерде бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босаған адамдардың әлеуметтік бейімделуіне көмек көрсету. Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2022 жылғы 31 наурыз № 1 (75) «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» журналы 114б.
8. Балгожина М. Е., Рахимгулова М. Б., Филин В. В. Кейбір шет мемлекеттерде бас бостандығын анайыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босаған адамдардың әлеуметтік бейімделуіне көмек көрсету. Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2022 жылғы 31 наурыз № 1 (75) «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» журналы 116 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Саханова Н.Т. - Қазақстан Республикасы ПМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ҚҚҚПжК кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі.

Токпанбетова Г.Н. - Қазақстан Республикасы ПМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ҚҚҚПжК кафедрасының аға оқытушысы, полиция майоры.

Ахметжанова Н.Н. – Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы кәсіби даярлық факультеті бастығының орынбасары, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі.

Саханова Н.Т. - начальник кафедры УПУПиК Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, магистр юридических наук, полковник полиции.

Токпанбетова Г.Н. - старший преподаватель кафедры УПУПиК Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, майор полиции.

Ахметжанова Н.Н. – заместитель начальника факультета профессиональной подготовки Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им.Б. Бейсенова, магистр юридических наук, полковник полиции.

Sakhanova N.T. - Head of the UPUPiK Department of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Master of Law, Police Colonel.

Tokpanbetova G.N. - Senior lecturer of the UPUPiK Department of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police Major.

Akhmetzhanova N.N. – Deputy Head of the Faculty of Professional Training of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Master of Law, Police Colonel.

Л.А. Жубандыкова¹, Е.М. Хакимов¹

¹ Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО НАСИЛИЯ, СОВЕРШАЕМОГО В СФЕРЕ СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье раскрываются понятия психологическое и эмоциональное насилие, их соотношение и влияние на психологическое и эмоциональное благополучие личности с точки зрения уголовно-правовой науки. Приводится анализ изученной научной доктрины, с рассмотрением дискуссионных точек зрения как отечественных, так и зарубежных исследователей.

Научное обоснование предлагаемых положений основано на анализе результатов социологических исследований, проведенных с такими категориями респондентов, как лица, подвергшиеся насилию и лица, совершившие преступное насилие в сфере семейно-бытовых отношений.

В качестве экспертов опрошены сотрудники местной полицейской службы, следствия и дознания, осуществляющие деятельность по предотвращению исследуемого вида насилия.

Рассмотрены результаты изученных материалов об уголовных правонарушениях, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений лицами, отбывающих наказание в учреждениях Комитета уголовно исполнительной системы Республики Казахстан. Приводятся примеры из материалов уголовных правонарушений, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений.

Выносятся предложения, направленные на совершенствование национального уголовного законодательства.

Ключевые слова: психологическое насилие, эмоциональное насилие, унижение человеческого достоинства, подавление воли, разрушение самооценки личности, уголовное правонарушение, преследование.

Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын психологиялық және эмоционалдық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық реттеудің өзекті мәселелері

Мақалада психологиялық және эмоционалдық зорлық-зомбылық ұғымдары, олардың арақатынасы және қылмыстық-құқықтық ғылым тұрғысынан тұлғаның психологиялық және эмоционалдық әл-ауқатына әсері ашылады. Отандық және шетелдік зерттеушілердің пікірталас көзқарастарын ескере отырып, зерттелген ғылыми доктринаға талдау жасалады.

Ұсынылған ережелердің ғылыми негіздемесі зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдар және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында қылмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамдар сияқты респонденттердің санаттарымен жүргізілген социологиялық зерттеулердің нәтижелерін талдауға негізделген.

Сарапшылар ретінде зерттелетін зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі қызметті жүзеге асыратын жергілікті полиция қызметінің, тергеу және анықтау қызметкерлерінен сұхбат алынды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық атқару жүйесі комитетінің мекемелерінде жазасын өтеп жатқан адамдардың отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтары туралы зерделенген материалдардың нәтижелері

қаралды. Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар материалдарынан мысалдар келтіріледі.

Ұлттық қылмыстық заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстар шығарылады.

Түйінді сөздер: психологиялық зорлық-зомбылық, эмоционалдық зорлық-зомбылық, адамның қадір-қасиетін қорлау, ерік-жігерді басу, жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауын бұзу, қылмыстық құқық бұзушылық, қудалау.

Topical issues of criminal law regulation of psychological and emotional violence committed in the sphere of family and domestic relations

The article reveals the concepts of psychological and emotional violence, their correlation and influence on the psychological and emotional well-being of the individual from the point of view of criminal law science. The analysis of the studied scientific doctrine is given, with consideration of the debatable points of view of both domestic and foreign researchers.

The scientific justification of the proposed provisions is based on the analysis of the results of sociological studies conducted with such categories of respondents as persons who have been subjected to violence and persons who have committed criminal violence in the sphere of family and domestic relations.

As experts, employees of the local police service, investigation and inquiry, carrying out activities to prevent the type of violence under study, were interviewed.

The results of the studied materials on criminal offenses committed in the sphere of family and household relations by persons serving sentences in institutions of the Committee of the Penal Enforcement System of the Republic of Kazakhstan are considered. Examples from the materials of criminal offenses committed in the sphere of family and household relations are given.

Proposals aimed at improving the national criminal legislation are being made.

Keywords: psychological abuse, emotional abuse, humiliation of human dignity, suppression of will, violation of self-esteem of the individual, criminal offense, harassment.

Введение. Всеобщей декларацией прав человека провозглашается право людей на жизнь без насилия: «Никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращению и наказанию (ст. 5)» [1]. Данное международное установление признано статьей 17 Конституции Республики Казахстан, исходя из которой, мы приходим к выводу о неприкосновенности личности, в том числе её человеческого достоинства [2]. Соответственно согласно вышеуказанных норм, неприемлемым является любой вид насилия.

Национальное уголовное законодательство, в свою очередь, в качестве видов насилия против личности, признаёт общественно опасными и противоправными воздействиями физического, психического и сексуального характера. Однако научной доктриной понятие «психическое насилие» заменяется таким видом как «психологическое», а в ряде случаев называемое «эмоциональным», особенно часто имеющих место в сфере семейно-бытовых отношений. Насколько верно такое синонимичное соотношение психологического и эмоционального насилия, каково их понятие и содержание, а также законодательная регламентация, попытаемся проанализировать в данной работе.

Методы. Исследование проводилось с помощью частно-научного метода опроса (анкетирование) лиц, совершивших насильственные уголовные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений, потерпевших (жертв) семейно-бытового насилия и сотрудников полиции, принявших участие в качестве экспертов, а также метода анализа персональных данных осужденных, содержащихся в учреждениях Комитета уголовно-исполнительной системы.

Основная часть. В отличие от «эмоционального», термин «психологическое насилие» вошёл в легальный правовой оборот с принятием Закона Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года, под которым данный Закон устанавливает «умышленное воздействие на психику человека, унижение чести и достоинства посредством *угроз, оскорблений, шантажа или принуждения (понуждения)* к совершению правонарушений или деяний, представляющих опасность для жизни или здоровья, а также ведущих к нарушению психического, физического и личностного развития» [3].

Соглашаясь с законодателем, Ж.Б. Жолжаксынов отмечает специфичность психологического насилия, относя его в сферу семейно-бытовых отношений, обосновывая свою точку зрения необходимостью длительных контактов для знания виновным лицом психологических особенностей потерпевших [4].

Приведенные точки зрения об исключительной принадлежности психологического насилия к сфере семейно-бытовых отношений, на наш взгляд, остаются спорными, т.к. такое длительное воздействие возможно и в сфере трудовых (профессиональных) отношений, преследующих идентичные цели. В этой связи, данный вопрос, как мы считаем, предполагает более ёмкого научного осмысления, что требует отдельного исследования. Мы же ограничимся исследованием сферы семейно-бытовых отношений.

Значительное влияние психологического насилия приводится В.С. Харламовым, по мнению которого, оно посягает на одно из главных прав человека – человеческое достоинство и является «ядром» насилия, его исходной формой, на основе которого возникает физическое насилие [5].

С позиции психологии «психологическое насилие представляет собой форму нефизического давления на психику человека, целью которого является *подавление чувства собственного достоинства, ослабление и разрушение самооценки личности, подчинение его воли, установление и поддержание контроля над ним*. В последствии такого насилия страдает психологическое благополучие, т.к. оказывается большой травматический эффект психике, что в свою очередь становится соразмерным физическому вреду» [6].

Ряд исследователей, подразделяя последствия психологического насилия на кратковременные и долговременные, относит к первой группе: появление у жертвы комплекса негативных переживаний (чувства униженности, обиды, вины, страха); состояние тревоги, снижение уровня самооценки, зависимость и несправедливость; ко второй – физическое и моральное истощение, хроническую депрессию, самодеструктивные тенденции, трудности социализации, психические заболевания или расстройства, что может быть оценено как тяжкий вред здоровью. В итоге все это приводит к разрушению личности, итогом которого может стать самоубийство [7].

В свою очередь, ряд исследователей, определяют эмоциональное насилие как любое действие, вызывающее у личности *состояние эмоционального напряжения*, что ограничивает такое воздействие только эмоциональной сферой. Единичный случай негативного эмоционального воздействия, как отмечают авторы не будет являться насилием, в отличии от систематического характера. К последствиям же такого насилия относятся: психологическая травма, посттравматический стресс, тревога, страх, депрессия, возникновение зависимости от психоактивных веществ и другие [8].

Однако, исходя из предлагаемых научной доктриной способов психологического от эмоционального насилия, определение их отличия друг от друга становится непростой задачей:

Способы психологического насилия

- критикование и унижение достоинства человека (оскорбление, занижение самооценки и самоуважения);
- угрозы (устрашение, запугивание), шантаж;
- обесценивание (отказ признавать ценность человека, обесценивание его мыслей и чувств);

Способы эмоционального насилия

- вербальная агрессия: крики; оскорбление, высмеивание;
- угрозы, демонстрация силы или превосходства;
- пренебрежение потребностями, желаниями;
- обесценивание мыслей, действий, значимости ценностей;

- постоянное вызывание чувства вины и стыда;
- злоупотребление, эксплуатация (вовлечение в незаконную деятельность, использование для личной выгоды личных интересов);
- повышенный контроль за каждым действием;
- эмоциональная депривация (отсутствие эмоционального контакта);
- изоляция (ограничение контактов, свободы) [9].
- обвинение в вине или отрицание своей вины;
- неглект: игнорирование своих обязанностей по заботе о близком человеке;
- ревность: постоянные обвинения в супружеской измене;
- контроль за местонахождением или за действиями (поведением);
- изоляция: обрывание связей человека с внешним миром, в том числе с близкими людьми [10].

Являясь представителем зарубежной научной доктрины, Kieran P. O'Hagan, в ходе своего исследования о последствиях эмоционального и психологического насилия в отношении детей, приходит к выводу об их различии и предлагает следующие определения, содержание которых видятся нам более удачными:

«Эмоциональное насилие – это устойчивая, повторяющаяся, *неадекватная эмоциональная реакция* на переживание ребенком эмоций и сопровождающее его экспрессивное поведение. Эмоциональное насилие неоднократно причиняет ребенку *эмоциональную боль* (например, *страх, унижение, страдание, отчаяние* и т.д.), оказывая серьезное негативное воздействие на *социальное развитие и общественную жизнь* ребенка.

Психологическое насилие - это устойчивое, повторяющееся, неадекватное *поведение*, которое наносит ущерб или существенно снижает потенциал развития критически важных *умственных способностей и психических процессов* ребенка; эти способности и процессы включают интеллект, память, распознавание, восприятие, внимание, воображение и нравственное развитие» [11].

Более наглядно попытаемся раскрыть данные понятий в следующем примере:

Гражданин М., с ноября 2015 года по февраль 2016 года, в отсутствие матери потерпевшей Б., 2003 г.р., которая приходится ему падчерицей, достоверно зная о её малолетнем возрасте, оказывал эмоциональное и психологическое давление, в целях склонения потерпевшей к половой связи в целях удовлетворения своей половой страсти. А именно, используя тот факт, что принимал участие в воспитании ребёнка с пяти лет, причём используя при этом строгие методы воспитания, с достижением потерпевшей одиннадцати лет осуществлял в отношении неё сексуальные домогательства, о которых запретил рассказывать кому-либо применяя эмоциональное насилие в виде криков и физическое насилие в виде побоев. Кроме того, гражданин М. запретил потерпевшей общаться с одноклассниками, вести телефонные переговоры или ездить к родственникам, шантажировал оставить без жилья потерпевшую и её мать, угрожал применением физического насилия в отношении потерпевшей и её матери. В феврале 2015 года, используя нож с угрозой причинения тяжкого вреда здоровью и физическую силу совершил изнасилование потерпевшей. Данные преступные действия, а также насильственные действия сексуального характера в отношении потерпевшей продолжались по май 2015 года. О случившемся становится известно после обращения её одноклассницы к педагогам в школе о жалобах потерпевшей на состояние здоровья.

Согласно данного примера, на лицо применение длительного эмоционального, психологического и физического насилия направленного на подавление воли потерпевшей, чтобы подготовить к сексуальному насилию. Благодаря чему, жертва привыкла к своему насильнику, становится от него зависимой, несмотря на боль, обиду и отвращение, продолжает совместно проживать с ним, терпит обращенное в отношении неё насилие, боясь обратиться за помощью к близким.

Согласно иного зарубежного исследования, выявлено, что подобного рода опыт психологического и эмоционального насилия в отношении ребёнка в детстве, в купе с физическим и (или) сексуальным, обретенный в течении длительного времени, наносит серьезный ущерб его развитию, создавая кумулятивные проблемы, отражаемые на психическом здоровье уже во взрослом возрасте [12].

Таким образом, анализируя вышеизложенное мы полагаем, что роль эмоционального насилия заключается в использовании его в качестве инструмента для реализации целей психологического насилия, в свою очередь негативно влияющего на психические процессы жертвы. Такая позиция приводит нас к выводу о соподчинении эмоционального насилия психологическому, как формы его проявления.

Однако, независимо от соотношений, игнорирование рассмотренных видов насильственного воздействия, как следствие, зачастую приводит к совершению уголовных правонарушений в виде умышленного причинения тяжкого вреда здоровью или смерти, как со стороны насильника, так и его жертвы обрашающей накопившиеся негативные эмоции против своего обидчика.

В подтверждение тому приведём результаты социологического опроса, проведенного в 2023 году среди 350 лиц, осужденных за физическое и сексуальное насилие в сфере семейно-бытовых отношений и отбывающих уголовное наказание в учреждениях КУИС МВД РК. Так, согласно результатам анализа исследования, выявлено влияние систематического психологического и эмоционального насилия в виде действий, унижающих честь и достоинство, агрессии и угроз со стороны потерпевшего как причинный фактор совершения тяжких и особо тяжких преступлений 107 осужденными, что составило 30,5% респондентов (Рис. 1), из них мужского пола – 52 человека – 48,6% и женского пола – 55 человек – 51,4% (Рис. 2).

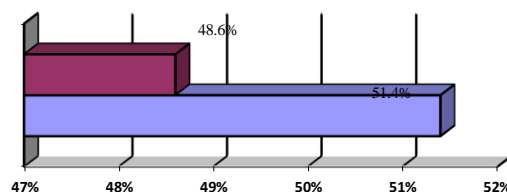
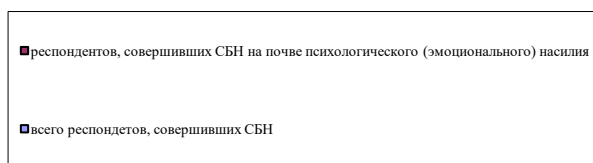
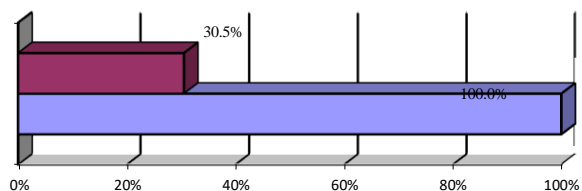

Рис. 1. Количество лиц, осужденных за совершение уголовных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, подвергшихся психологическому (эмоциональному) насилию со стороны потерпевших

Рис. 2. Половое разделение лиц, осужденных за совершение уголовных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, подвергшихся психологическому (эмоциональному) насилию со стороны потерпевших

Социологический опрос 100 женщин – жертв семейно-бытового насилия, обратившихся за психологической помощью в кризисные центры республики, в свою очередь, выявил равное соотношение проявленного в отношении их физического и психологического насилия. Так, на вопрос «Какому виду насилия Вы подвергались?» 42% респондентов ответили «физическому насилию», также 42% ответили «психологическому и эмоциональному насилию», 7,3% выбрали «экономическое насилие», 7,3% - «сексуальное насилие» и только 1,3% респондентов ответили, что «не подвергались насилию» (Рис. 3).

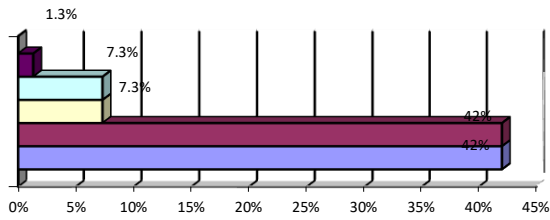

Рис. 3. Результаты опроса пострадавших от психологического (эмоционального) насилия в сфере семейно-бытовых отношений

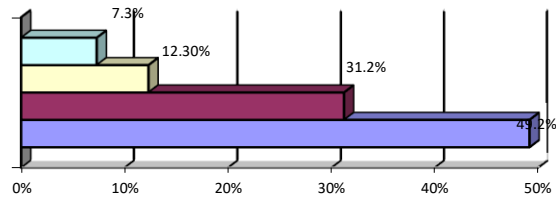

Рис. 4. Результаты опроса сотрудников полиции о видах насилия, часто совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений

По мнению же опрошенных 1790 сотрудников подразделений местной полицейской службы, следствия и дознания психологический вид насилия также занимает одно из лидирующих мест в сфере семейно-бытовых отношений. Так, на вопрос «Какой вид насилия, по Вашим наблюдениям, преобладает в сфере семейно-бытовых отношений?» респонденты ответили: «физическое насилие» – 49,2%, «психологическое насилие» – 31,2%, «экономическое насилие» – 12,3%, «сексуальное насилие» – 7,3% (Рис. 4).

Как видим, из анализа результатов социологического опроса трёх категорий респондентов, можно сделать вывод об актуальности вопроса уголовно-правовой регламентации психологического и эмоционального видов насилия, роль последствий которых значительна для определения общественной опасности воздействия, осуществляемого в целях контроля и установления власти над жертвой.

Кроме того, анализ изученных 400 материалов уголовных правонарушений, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений показал значительную роль психологического и эмоционального насилия в детерминации преступных деяний в отношении близких людей. Из них 188, т.е. 47% – отражают имевшее место длительное психологическое и эмоциональное насилие, выразившееся в вербальной агрессии, демонстрации своей силы и превосходства, пренебрежении, обвинении, ревности, принуждении, злоупотреблении (эксплуатации), повышенном контроле и манипуляции, как со стороны правонарушителя, так и его жертвы.

Круг потерпевших по данным уголовным правонарушениям составил: 34,8% сожителей (сожительниц), 15,7% супругов, 4,8% бывших супругов, 19,8% дети (в их числе 12,2% дети сожительниц, супруги), 8,2% родители (отчим, мачеха), 8,2% родные братья (сестры), оставшиеся 8,5% распределились между иными родственниками (зятья, племянники, дяди, близкие родственники супругов), состоявшие в семейно-бытовых отношениях с правонарушителем (Рис. 5).

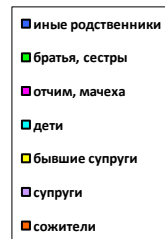
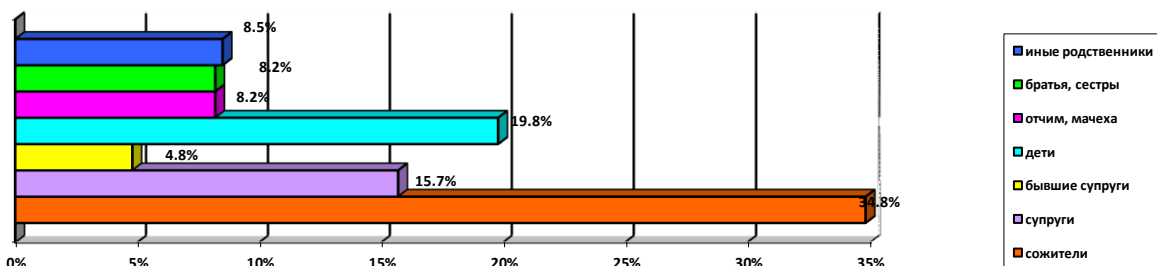

Рис. 5. Круг потерпевших, в отношении которых совершены уголовные правонарушения на

почве длительного психологического (эмоционального) насилия.

Из 188 уголовных правонарушений, 114 (61%) – совершены в состоянии алкогольного опьянения обеих сторон, либо одной стороны (виновный или потерпевший), что только подтверждает вывод о том, что воздействие психоактивных веществ способствует снижению самоконтроля, выходу эмоций и реализации желания отомстить за накопившиеся обиды и систематические унижения.

Анализ данных уголовных дел и результатов социологического опроса приводит к выводу, что одними из основных негативных факторов, влияющих на выбор преступного решения, является длительный латентный характер психологического и эмоционального насилия, сопровождаемого иными видами – физическим, сексуальным, ввиду финансовой, жилищной зависимости от правонарушителя или моральной зависимости от мнения близкого окружения, а также неэффективные меры административно-правового характера в отношении психо-эмоциональных манипуляторов, оставляющих их «безнаказанными», а жертв такого насилия «беззащитными» и «бесправными». Такое положение дел, как показывает правоприменительная практика, влечёт за собой серьезные общественно опасные последствия, вплоть до убийства человека.

Согласно изученным материалам уголовных правонарушений, *жительница Алматинской области, 1974 г.р., в марте 2022 г., совершила убийство сожителя из-за систематического аморального и противоправного поведения и угроз последнего о причинении смерти трём несовершеннолетним детям сожительницы.*

Однако особый резонанс несут уголовные правонарушения, совершаемые в отношении несовершеннолетних и малолетних детей, на почве неприязненных отношений, в отношении сожителей, супругов, бывших супругов или иных близких лиц, состоящих в тесных семейно-бытовых отношениях, причиной которых является психологическое и эмоциональное воздействие со стороны последних.

Так, жительница Южно-Казахстанской области, 1999 г.р., состоявшая в сожительстве, в декабре 2021 г., из-за длительных оскорблений со стороны матери сожителя, совершила убийство сына 2021 г.р., путём утопления его в реке.

Подтверждением указанной точки зрения о законодательном признании специфичности психологического насилия, являются Критерии оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации, утвержденные совместным приказом Министерства здравоохранения, Министерства просвещения, Министерства труда и социальной защиты населения и Министерства внутренних дел Республики Казахстан, в перечень психологического насилия которого вошли четыре группы насильственного воздействия:

«8) грубость, издевательства, оскорбление, угроза, шантаж, преследование и другое действие (бездействие), вызывающее отрицательную эмоциональную реакцию человека и душевную боль;

9) доведение лица до самоубийства или до покушения на самоубийство путем угроз, жестокого обращения или систематического унижения человеческого достоинства пострадавшего;

10) угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью, а равно иным тяжким насилием над личностью либо уничтожением имущества поджогом, взрывом или иным общеопасным способом при наличии достаточных оснований опасаться приведения этой угрозы в исполнение;

11) продолжающееся преследование, вынужденная миграция» [13].

Считаем необходимым отметить имеющуюся конкуренцию трансформации деяний, совершенных путём психологического (эмоционального) насилия как в административно-правовую, так и в уголовно-правовую плоскость. Так, ответственность за деяния, указанные в пункте 8), вызывающие отрицательную эмоциональную реакцию и душевную боль, устанавливается ст.73 Кодекса Республики Казахстан об административных

правонарушениях (далее - КРКоАП) «Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений», диспозиция которой предусматривает в виде психологического и эмоционального насилия: «нецензурную брань, оскорбительное приставание, унижение, повреждение предметов домашнего обихода и другие действия, выражающие неуважение к лицам, состоящим с правонарушителем в семейно-бытовых отношениях, нарушающие их спокойствие, совершенные в индивидуальном жилом доме, квартире или ином жилище» [14], если же действия содержат признаки уголовно наказуемого деяния, ответственность устанавливается ст.131 «Оскорбление» Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) [15].

Деяния, предусмотренные пунктами 9) и 10) подлежат квалификации по ст. 105 «Доведение до самоубийства» и ст. 115 «Угроза» УК РК.

В отличие от 8), 9), 10) пунктов Перечня действий, подпадающих под психологическое (эмоциональное) насилие, деяния, предусмотренные пунктом 11) «продолжающееся преследование, вынужденная миграция» в настоящее время остаётся не регламентированной, как с позиции административно-правового, так и уголовно-правового законодательства.

Безусловным прорывом в вопросе признания опасности от психологического (эмоционального) насилия стало отражение в Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием (далее — Стамбульская конвенция) рекомендаций по законодательному установлению уголовной ответственности за «преследование» как «любая повторяющаяся угроза конкретному человеку: многократное выслеживание другого человека, вступление в нежелательный контакт с ним или сообщение ему о том, что за ним следят (в т.ч. в виртуальной среде (социальные сети, чаты, сайты))» [16].

Учитывая, что преследование способно нанести (либо создать реальную угрозу) непоправимый ущерб психическому и эмоциональному благополучию личности и её окружению, а его игнорирование к ещё более тяжким последствиям (смерть, вред здоровью, изнасилование, порча собственности и т.п.), что соответственно увеличивает степень его общественной опасности, данное деяние признано преступлением во многих развитых странах, в частности в Германии, США, Канаде, Латвии и других [17].

Правоприменительная же практика в Казахстане, в качестве инструментов реагирования на преследование использует нормы: ст.73 КРКоАП за «Оскорбительное приставание», ст. 434 КРКоАП «Мелкое хулиганство», ст. 461 КРКоАП «Нарушение защитного предписания», ч.2 ст.669 КРКоАП «Неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта и исполнительного документа», ст. 115 УК РК «Угроза», ст. 131 УК РК «Оскорбление», ст. 147 УК РК «Нарушение неприкосновенности частной жизни и законодательства Республики Казахстан о персональных данных и их защите», ст. 148 УК РК «Незаконное нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений», ст. 149 УК РК «Нарушение неприкосновенности жилища», ст. 202 УК РК «Умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества» и др.

Однако, результаты проведенного исследования говорят о неэффективности имеющейся практики правоприменения. Так, согласно результатов опроса респондентов из числа 100 жертв семейно-бытового насилия было выявлено, что из них преследованию со стороны агрессора подверглись – 63 %, остальные 37% – не подвергались таковому (Рис. 6).

На вопрос о длительности периода преследования ответы респондентов распределились следующим образом: менее 1 месяца – 33,3%; от 1 до 6 месяцев – 22,2%; от 6 месяцев до 1 года – 11,1%; от 1 года до 3 лет – 20,6%; от 3 и более лет – 12,6% (Рис. 7).

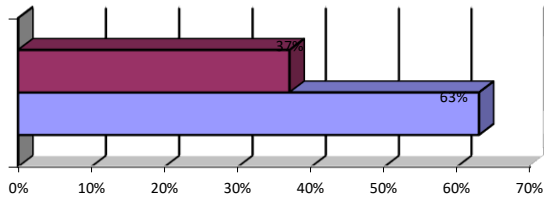

Рис. 6. Результаты опроса пострадавших от насилия в сфере семейно-бытовых отношений.

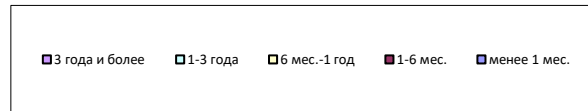
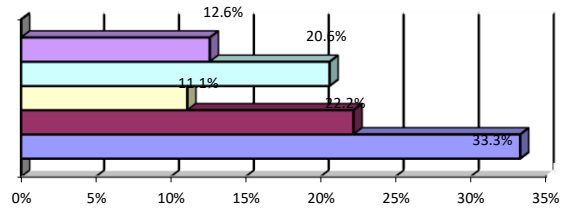

Рис. 7. Результаты опроса о длительности преследования.

Согласно результатам опроса, преследование выразилось в следующих действиях: неоднократное слежение – 17,8%; наблюдение за местом проживания – 20%; попытки установить контакт, в т.ч. через средства связи – 28,8%, контакт с применением физического насилия – 19%; стремление к физической близости – 12,2%; ненадлежащее использование личных данных – 2,2% (Рис. 8).

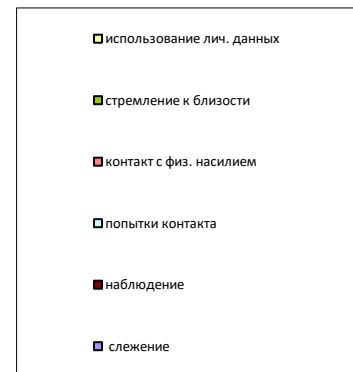
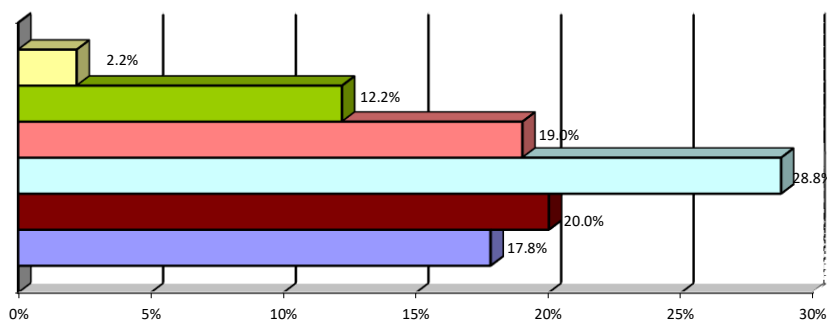

Рис. 8. Виды действий, вызвавших преследование за пострадавшими от насилия в сфере семейно-бытовых отношений.

На вопрос: «Требуется ли введение ответственности за преследование», респонденты ответили следующим образом: «За введение уголовной ответственности» – 77,8%, «За введение административной ответственности» – 18,9%.

Учитывая необходимость всестороннего подхода в поиске эффективных путей решения вопроса предотвращения психологического и эмоционального насилия в сфере семейно-бытовых отношений, не ограничиваясь только репрессивными методами, считаем своевременным внедрение в административное и уголовное законодательство принудительных мер, в виде психотерапии или психокоррекционных программ для лиц, неоднократно привлекавшихся к административной ответственности или совершивших уголовные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений. Реализация данного вопроса, по нашему мнению будет способствовать устранению причинностных факторов, влияющих на выбор правонарушителем насильственного воздействия не только психологического и эмоционального, но и физического характера. С данной позицией солидарно большинство респондентов социологического опроса (Таб. 1).

Таблица 1. Результаты ответов на вопрос: «Ваше отношение к предложению о внедрении принудительных мер в виде психологической коррекции конфликтного поведения»

для лиц, неоднократно привлекавшихся к административной ответственности или совершивших уголовные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений?»

Опрошенная категория	Сотрудники полиции (1790 респондентов)	Жертвы семейно-бытового насилия (100 респондентов)	Осужденные за семейно-бытовое насилие (350 респондентов)
считаю внедрение необходимым	1186 (66,3%)	89 (89%)	144 (41,1%)
нет потребности в этом	257 (14,4%)	8 (8%)	119 (34%)
затрудняюсь ответить	347 (19,4%)	3 (3%)	87 (24,8%)

Однако данное явление, как отмечают учёные, не является результатом одного дня или одноразового воздействия, оно должно быть результатом длительного психо-эмоционального насилия со стороны самого манипулятора, как следствие достижения цели по подавлению воли потерпевшего, унижение человеческого достоинства и повышения собственной самооценки, существенным образом посягая и нарушая психологическую и эмоциональную устойчивость жертвы, которая становится полностью зависимой от лица, оказывающего воздействие [18].

Так, например, в рамках ст. 110 УК (доведение до самоубийства) способом совершения преступления является систематическое жестокое обращение или *систематическое унижение человеческого достоинства*. По мнению И.Ш. Борчашвили, к способам доведения до самоубийства относятся: угрозы (лишить жилища, работы, материальной помощи, средств к существованию, физической расправы и распространения позорящих сведений и др.); жестокое обращение (физическое и психическое насилие); систематическое (три и более раза) унижение человеческого достоинства (оскорбления, глумления, клевета, травля, необоснованная критика и др.). Для признания данных видов насильственного воздействия способом доведения до самоубийства имеет значение её повторяемость, продолжительность, т.к. единичный случай воздействия не образуют состава данного преступления [19].

В этой связи согласимся с А.В. Дубницкой, по мнению которой обязательным условием возникновения криминальных последствий психологического и эмоционального насилия является длительность насилия, о котором, полагаем можно судить по результатам исследования вопроса конфликтности, и соответственно его продолжительности, имевшей место между потерпевшими и виновными лицами, осужденными за совершение уголовных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений [20].

Анализ результатов социологического опроса лиц, осужденных за уголовные правонарушения, совершенные в сфере семейно-бытовых отношений, позволяет сделать вывод о различиях в длительности и последствиях психологического и эмоционального воздействия, которому они были подвержены до совершения преступных деяний, в зависимости их половой принадлежности.

Так, среди респондентов мужского пола, особо остро психологическому и эмоциональному насилию подверглось 17,9% лиц, совершивших умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (ст.106 УК РК), в отношении которых длительность психологического и эмоционального воздействия составила от 1 до 6 месяцев (Рис. 9).

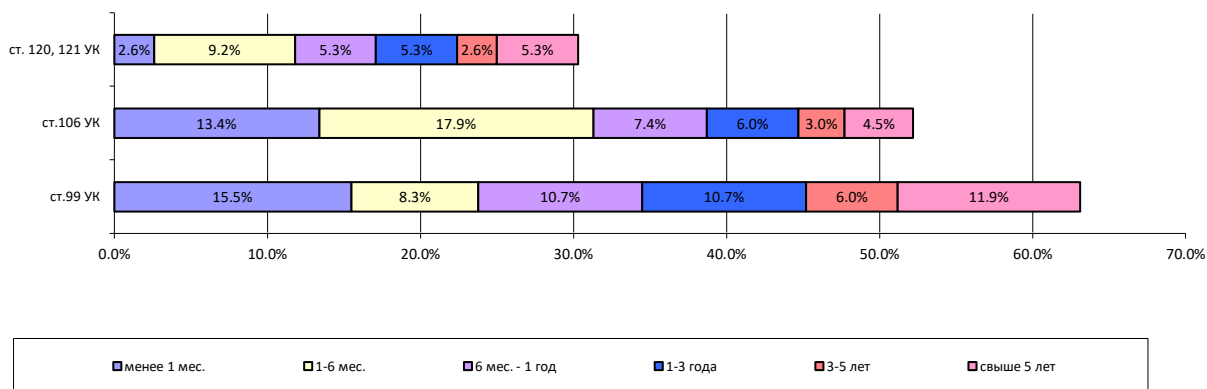

Рис. 9. Длительность конфликтов, сопровождающихся психологическим (эмоциональным) насилием со стороны потерпевших лиц мужского пола

Несколько иная ситуация сложилась по результатам исследования лиц женского пола, где наиболее высокий показатель имел место среди 16,2% осужденных женщин, подвергавшихся психологическому и эмоциональному насилию от 1 до 3 лет, что привело к причинению смерти (ст. 99 УК РК) (Рис. 10).

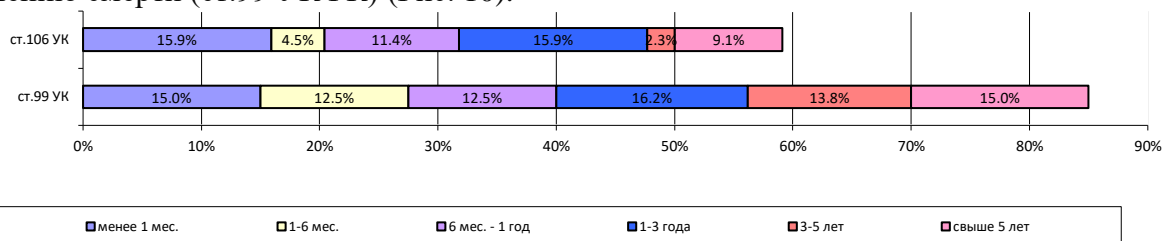

Рис. 10 Длительность конфликтов, сопровождающихся психологическим (эмоциональным) насилием со стороны потерпевших лиц женского пола

В составе причин конфликтов, повлекших совершение тяжких преступлений, респонденты отметили: действия унижающие честь и достоинство – 45,5%; агрессию, угрозы и жестокое обращение – 27%; ревность – 26%; претензии из-за злоупотребления алкогольными напитками – 47% (Рис. 11)

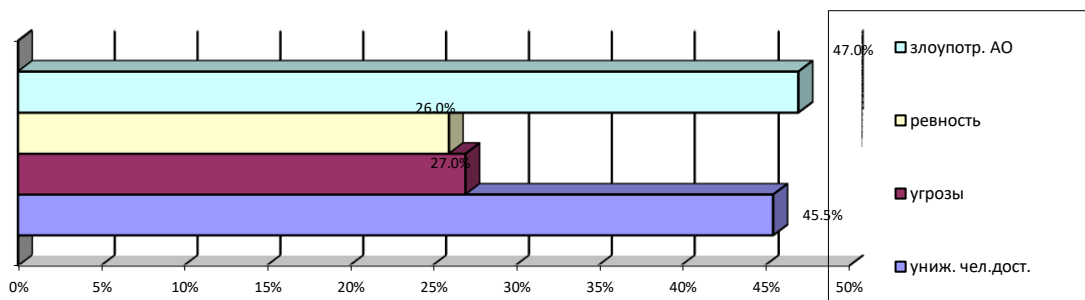

Рис. 11. Причины конфликтов, повлекших совершение тяжких преступлений

Исходя из результатов анализа, можно сделать вывод о том, что если систематическое унижение чести и достоинства, в виде грубых, нецензурных и оскорбительных выражений в адрес лиц мужского пола приводит к причинению физического вреда, то аналогичное воздействие в адрес женщин, с более длительным сроком говорит об имевшей место финансовой, жилищной, психологической, зависимости виновных лиц от потерпевшего, в итоге приведшее к самым тяжёлым последствиям – причинению смерти психо-эмоциональному манипулятору.

Закключение. Подытоживая вышеизложенное, хотелось бы отметить мнение ряда авторов, согласно которого психику, являющуюся неотделимым элементом живого организма нельзя отнести к его физиологической составляющей, т.к физическое тело

выступает в данном случае лишь в качестве носителя психики[21]. Такой научный подход позволяет нам говорить о психике как об отдельном объекте воздействия, что, как мы полагаем, обосновывает выделение «психологического насилия» и «эмоционального насилия» в качестве самостоятельных уголовно-правовых категорий.

В частности, предлагаем дополнить ст. 3 определяющей понятийный аппарат Уголовного кодекса Республики Казахстан, пунктами следующей редакции:

«43) *Психологическое насилие – это умышленное общественно опасное противоправное периодическое длительное или постоянное воздействие на психику другого лица, с целью подавления чувства собственного достоинства, подчинения воли человека, поддержания контроля над ним».*

«44) *Эмоциональное насилие – форма психологического насилия, выраженная в эмоциях максимальных напряжений, направленных на нанесение психической и эмоциональной боли другому человеку».*

Однако несмотря на самостоятельность каждого из рассмотренного вида насилия, считаем необходимым учесть позиции и юристов, и психологов о более ёмком понятии «психологическое насилие», вбирающем в себя понятие «эмоциональное насилие».

Учитывая вышеизложенное, считаем допустимым указание исследованных понятий в качестве одного термина – «психологическое (эмоциональное) насилие», которое может быть рассмотрено с двух точек зрения:

1) *психологическое (эмоциональное) насилие представляет собой причину для противоправного поведения, т.е. является тем побуждающим внешним фактором, в силу которого совершаются противоправные деяния;*

2) *психологическое (эмоциональное) насилие – это способ совершения уголовного правонарушения.*

При этом данное явление характеризуется систематичностью воздействия, существенным образом посягая и нарушая психологическую и эмоциональную устойчивость жертвы.

Принимая во внимание проведенное исследование, результаты социологического опроса, в связи с имеющей место острой потребностью защиты прав личности от такого общественно опасного вида психологического (эмоционального) насилия как преследование, считаем необходимым введение в Главу «Уголовные правонарушения против личности» Уголовного кодекса Республики Казахстан нормы, устанавливающей ответственность за преследование. Более детальное рассмотрение данного вопроса автор изложил в иной публикации.

Список использованных источников

1 Всеобщая декларация прав человека, принята Резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10.12.1948 г. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (дата обращения: 01.10.2023 г.)

2 Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изм. и доп. от 01.01.2023) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000/history> (дата обращения: 28.09.2023 г.)

3 Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года №214-IV «О профилактике бытового насилия» (с изм. и доп. от 01.07.2023 г.) // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_ (дата обращения: 25.09.2023 г.)

4 Жолжаксынов Ж.Б. Насильственные преступления: системный анализ уголовно-правовых и криминологических аспектов: монография/ Ж.Б. Жолжаксынов. – Караганда: карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2019. – 234 с.

5 Харламов В.С. Теория и практика противодействия преступному насилию в семье (системное криминологическое и уголовно-правовое исследование): дисс. ... док-ра. юрид. наук: 12.00.08. – СПб.: Санкт-Петербург. унив. МВД РФ, 2018. – 698 с.

6 Головин С.Ю. Словарь практического психолога: словарь / С.Ю. Головин. - Минск: ХАРВЕСТ, 1997. – 800 с.; Ефимова Н.С. Основы общей психологии: учебник - Москва: Форум-Инфра-М, 2007. – 288 с.

7 Клецина И.С. Психологическое насилие в гендерных и межличностных отношениях: сущность, причины и последствия / И.С. Клецина // Жизнь без насилия. Материалы научно-практического семинара «Домашнему насилию нет» / под. ред. С.Л. Акимовой. – СПб.: Островитянин, 2009. – С.13–14; Алимова Э.А., Кубаев Р.С. Профилактика и предупреждение по преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2020. – №4 (65). – С. 80-86.

8 Хаидов С.К. Семейное насилие над мужчинами и его последствия. Социокультурные и психологические проблемы современной семьи: актуальные вопросы сопровождения и поддержки: Материалы VI Международной научно-практической конференции (Тула, 19 ноября 2020 г.) / науч. ред. Н.А. Степанова. – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – 280 с.

9 Зубова Л.В., Харьковская А.А.О проблеме психологии асоциальной личности в современном обществе с позиции интегративного подхода // Вестник Оренбургского государственного университета: Оренбург, 2013. – №2 (151) – С.96-100; Епанчинцева Г.А. Методологические, теоретические, методические основания скрининговых исследований суицидальных намерений подростков / Г.А. Епанчинцева, Т.Н. Козловская // Фундаментальные исследования, 2013. - № 10-9. – С. 2085-2089.

10 Аптикиева Л.Р. Эмоциональное насилие и психологические манипуляторы //Социально-гуманитарные инновации: стратегии фундаментальных и прикладных научных исследований: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием). – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2022. – С.201-203.

11 Kieran P. O'Hagan, Emotional and psychological abuse: Problems of definition//Child Abuse & Neglect. – Volume 19. Issue 4. – 1995. – P. 449-461.

12 Emily A. Greenfield, Nadine F. Marks, Identifying experiences of physical and psychological violence in childhood that jeopardize mental health in adulthood // Child Abuse & Neglect. – Volume 34, Issue 3. – 2010. – P. 161-171.

13 Совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 528, Министра здравоохранения Республики Казахстан от 1 июля 2023 года № 123, Заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 271 и Министра просвещения Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 190 «Об утверждении Критериев оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 июля 2023 года № 33002 //Интернет-ресурс:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033002> (дата обращения: 01.10.2023 г.)

14 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года №235 – V ЗРК(с изм. и доп. от 12.09.2023 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 01.10.2023 г.)

15 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226- ЗРК (с изм. и доп. от 12.09.2023 г.) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 01.10.2023 г.)

16 Стамбульская конвенция. Меры по борьбе с насилием в отношении женщин и насилием в семье// Интернет-ресурс: <https://www.coe.int/web/istanbul-convention/home> (дата обращения: 05.10.2023 г.)

17 Жубандыкова Л.А., Кайнар Е.Е. К проблеме признания общественной опасности преследования, совершаемого в сфере семейно-бытовых отношений// Хабаршы – Вестник: журнал Каргандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2023. – № 1 (79). – С. 239 – 246.

18 Антонян Е.А., Баумштейн А. Б. Психологическое насилие в семье как угроза безопасности детей// Проблемы экономики и юридической практики. - 2019. - №4. // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-nasilie-v-semie-kak-ugroza-bezopasnosti-detey> (дата обращения: 18.09.2023).

19 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан.– Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – Том 2. – 1152 с.

20 Дубницкая А.В. Криминологическая оценка психического насилия: понятие и типология // Общество и право. 2020. №4 (74). – С. 24-28.// Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskaya-otsenka-psihicheskogo-nasilija-ponyatie-i-tipologiya> (дата обращения: 16.09.2023).

21 Херцмане Б.А.. Понятие и квалификация эмоционального насилия в уголовном праве Латвийской Республики//Борьба с преступностью: теория и практика: тезисы докладов VII

Сведения об авторах

Жубандыкова Л.А. – докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Хахимов Е.М. – начальник кафедры уголовного права и криминологии Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Жұбандықова Л.Ә. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Хахимов Е.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Zhubandykova L. – doctoral student of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Master of Law, police lieutenant colonel.

Khakimov Ye. – head of the Department of criminal law and criminology of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, doctor of philosophy (PhD), police lieutenant colonel.

А.Р. Баргаринов¹, А.А. Бабич¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА КРИМИНОГЕННУЮ ОБСТАНОВКУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Авторы выделяют миграцию в качестве одной из экзистенциальных угроз глобального коллапса, наряду с такими явлениями как климатические катаклизмы, эпидемиологические катастрофы, войны, киберопасности. В статье продемонстрирована миграционная обстановка, характеризующая состояние преступности мигрантов в Республике Казахстан. С учетом глобальных миграционных тенденций, определены роль и значение Казахстана в международной миграции. Приведены примеры осложнения социально-политической конъюнктуры под воздействием миграционных процессов, в том числе посредством использования информационно-коммуникационных технологий. Проанализированы данные, свидетельствующие об угрожающем характере преступности мигрантов в совершении преступлений террористической и экстремистской направленности. Выявлены наиболее распространенные уголовные правонарушения, отражающие криминальные устремления мигрантов на территории Республики Казахстан. Авторы отмечают особенности криминальной статистики Республики Казахстан, содержащей рубрикаторы, отображающие сведения об иностранных гражданах и лицах без гражданства, однако не фиксирующие информацию о внутренней миграции лиц, совершивших преступления.

Ключевые слова: глобальная миграция, терроризм, экстремизм, социальные сети, интернет, угроза национальной безопасности, иностранные граждане и лица без гражданства, мигранты.

Көші-қон процестерінің Қазақстан Республикасындағы криминогендік жағдайға әсері

Авторлар көші-қонды Климаттық катаклизмдер, эпидемиологиялық апаттар, соғыстар, киберқауіптер сияқты құбылыстармен қатар жаһандық күйреудің экзистенциалды қауіптерінің бірі ретінде ажыратады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мигранттар қылмысының жай-күйін сипаттайтын көші-қон жағдайы көрсетілген. Жаһандық көші-қон үрдістерін ескере отырып, Қазақстанның халықаралық көші-қондағы рөлі мен маңызы айқындалды. Көші-қон процестерінің әсерінен, оның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы әлеуметтік-саяси жағдайдың асқинуына мысалдар келтірілген. Террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар жасауда мигранттар қылмысының қауіп төндіретін сипатын көрсететін деректер талданды. Қазақстан Республикасының аумағында көшіп-қонушылардың қылмыстық ұмтылыстарын көрсететін неғұрлым кең таралған қылмыстық құқық бұзушылықтар анықталды. Авторлар шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар туралы мәліметтерді көрсететін айдарлары бар Қазақстан Республикасының Қылмыстық статистикасының ерекшеліктерін атап өтеді, алайда қылмыс жасаған адамдардың ішкі көші-қоны туралы ақпаратты қамтымайды.

Түйінді сөздер: жаһандық көші-қон, терроризм, экстремизм, әлеуметтік желілер, Интернет, ұлттық қауіпсіздікке қауіп, шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар, мигранттар.

The impact of migration processes on the criminogenic situation in the Republic of Kazakhstan

The authors single out migration as one of the existential threats of global collapse, along with such phenomena as climatic cataclysms, epidemiological catastrophes, wars, cyber threats. The article demonstrates the migration situation characterizing the state of migrant crime in the Republic of Kazakhstan. Taking into account global migration trends, the role and importance of Kazakhstan in international migration are determined. Examples of the complication of the socio-political conjuncture under the influence of migration processes, including through the use of information and communication technologies, are given. The data testifying to the threat-forming nature of the crime of migrants in committing crimes of terrorist and extremist orientation are analyzed. The most common criminal offenses reflecting the criminal aspirations of migrants on the territory of the Republic of Kazakhstan have been identified. The authors note the peculiarities of criminal statistics of the Republic of Kazakhstan, which contains rubricators displaying information about foreign citizens and stateless persons, but do not contain information about internal migration of persons who have committed crimes.

Keywords: global migration, terrorism, extremism, social networks, Internet, threat to national security, foreign citizens and stateless persons, migrants.

Введение. Глобальная миграция, обусловленная широким причинным спектром чрезвычайных катаклизмов, прежде всего политического, экономического и климатического характера, является экзистенциальной угрозой государственности для стран-реципиентов. Неслучайно, в Законе Республики Казахстан от 6 января 2012 г. № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» [1], неконтролируемые миграционные процессы причисляются к основным угрозам национальной безопасности государства.

Насущной проблемой в условиях хрупкой мировой архитектуры, обусловленной политическими реалиями, остается преступность, связанная с миграционными процессами. Нелегальные мигранты и деструктивные криминальные элементы «маскируются» среди беженцев и вынужденных переселенцев, мигрирующих в поисках убежища и безопасности.

Согласно глобальному обзору ООН по миграции, Казахстан входит в число 20 основных стран назначения и исхода мигрантов и занимает устойчивое 15-е место среди ведущих стран происхождения международных мигрантов. Вместе с тем, количество эмигрантов в Республике Казахстан составляет 4,20 млн.чел. или 18,3% от общей численности населения, в свою очередь количество иммигрантов образует 3,39 млн.чел. или 18,1 % от численности населения страны [2].

Компаративистский анализ данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан за период с января по июнь 2023 г. свидетельствует о том, что число прибывших в Казахстан за аналогичный период 2022 г. увеличилось на 87,3%. При этом, основными странами исхода мигрантов являются государства-участники СНГ, удельный вес которых составляет 89,1% [3].

Основная часть. Увеличение миграционных потоков за вышеуказанный период связано с влиянием ряда политических факторов (Ковид-19, частичная мобилизация в Российской Федерации). При этом следует констатировать, что миграционное сальдо в Республике Казахстан отличается отрицательной устойчивостью в период с 2012 года.

Вышеуказанные данные свидетельствуют о значительной роли Казахстана в международной миграции. Как было нами отмечено, странами-поставщиками мигрантов в Республику Казахстан служат Узбекистан, Россия, Кыргызстан, Туркменистан, Таджикистан. Из других стран – мигранты из Китая, Монголии, Германии, Турции и Афганистана [4]. Необходимо отметить, что российско-казахстанская граница выступает вторым по величине сухопутным рубежом в мире, после США и Канады (протяженность границы составляет

7598,8 км.) и восьмым по величине международной миграции коридором международной миграции.

Учитывая центральноевразийское географическое положение, Республика Казахстан предстает в виде транзитной артерии между ее северными и южными рубежами, обеспечивая непрерывный миграционный поток в условиях международных безвизовых маршрутовпреимущественно в Россию. Мигранты могут конкурировать с местными жителями на рынке труда, особенно в периоды экономического спада, и, таким образом, становятся магнитами для негодования [5, с. 151].

В качестве примера осложнения криминогенной обстановки и социальной напряженности в Республике Казахстан, вследствие резкого изменения миграционной ситуации, можно привести массовый приток мигрантов из Российской Федерации осенью 2022 г. Предпосылками послужила социальная поляризация, которой воспользовались лендлорды в сфере жилищных отношений и возникновение конкуренции на рынке труда. По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, плата на арендное жилье в Алматы за декабрь 2021-ноябрь 2022 гг. [6] повысилась на 76% при уровне инфляции 20,3% [7]. Вместе с тем в связи с изменением миграционной ситуации и постепенным оттоком российских мигрантов следует констатировать снижение средней стоимости арендной платы (в январе 2023 г. к декабрю 2022 г. на 2,5%) [8].

Одну из лидирующих угроз в мире прочно удерживает экстремизм, триггером которого выступает глобальная миграция [9, с. 3]. Вооруженный характер решения политических проблем, значительно ослабляет социально-экономический уровень развития всех сопричастных стран, значительно высвобождая предназначенные для укрепления данных сфер жизнедеятельности средства в направлении усиления военного потенциала. Санкционное давление Запада, российско-украинский конфликт, угрозы на центральноазиатском и афганском направлениях, военные действия на Ближнем Востоке, служат питательной средой для сторонников транснационального терроризма и экстремизма. При этом, объектами вербовочной деятельности в ряды террористических организаций становятся уязвимые в социальном отношении и восприимчивые в религиозных убеждениях граждане, прежде всего, мигранты.

Так, согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан (далее - КПСиСУ ГП РК), в Едином реестре досудебных расследований общее количество зарегистрированных уголовных правонарушений, связанных с терроризмом и экстремизмом составляет: в 2017 г. – 453 преступлений (из них 1,55% совершено гражданами иностранных государств и лицами без гражданства), в 2018 г. – 323 преступлений (из них 1,88% совершено иностранными гражданами и лицами без гражданства), в 2019 г. – 233 преступлений (из них 2,15% совершено иностранными гражданами и лицами без гражданства), в 2020 г. – 208 преступлений (из них 2,88% совершено иностранными гражданами и лицами без гражданства), в 2021 г. – 192 преступлений (из них 6,25% совершено иностранными гражданами и лицами без гражданства), в 2022 г. – 197 преступлений (из них 2,53% совершено иностранными гражданами и лицами без гражданства) [10]. (рис.1)

Рис. 1.

Сохраняющаяся тенденция рассматриваемых преступлений, свидетельствует об увеличении активности иностранных граждан и лиц без гражданства в террористической и экстремистской деятельности. Более того, преумножается спектр преступлений, сопутствующего характера, совершаемых посредством глобальной сети Интернет. Сегодня социальные сети повсеместно используются гражданами различных стран как средство общения, получения и передачи информации, но при этом использование социальных сетей запрещенными террористическими группировками в целях пропаганды своей деятельности вызывает обеспокоенность большинства стран мира [11, с.155].

Примером попытки порождения хаоса с использованием информационно-коммуникационных технологий на территории Республики Казахстан служат события в январе 2021 года, в которых принимали участия в том числе граждане иностранных государств.

О степени влияния пребывания мигрантов, находящихся на территории Казахстана на криминогенную обстановку в стране, свидетельствует соответствующий мониторинг криминальных статистических учетов, характеризующих структуру преступности иностранных граждан и апатридов. Представляется целесообразным внести терминологическую ремарку относительно дефиниции «мигрант», применительно настоящего исследования. Так, в соответствии с Законом РК «О миграции населения» от 22 июля 2011 года «мигрант - лицо, въехавшее в Республику Казахстан и выехавшее из Республики Казахстан, а также переселяющееся внутри Республики Казахстан вне зависимости от причин и длительности» [12]. Исходя из текущего определения, понятие «мигрант» аккумулирует в себе как внешнюю, так и внутреннюю миграцию. Однако в криминальных статистических учетах остается неучтенным фактор внутренней миграции при совершении преступления, а внешняя миграция сводится к учету преступлений иностранных граждан и лиц без гражданства. Данное обстоятельство вполне логично, как и в научных исследованиях, акцент делается преимущественно на иммиграции, как на центральном взаимообразующем комплексе «миграция-преступность» [13]. В этой связи, настоящий анализ влияния миграционных процессов на преступность в Республике Казахстан сводится к внешней миграции.

Так, согласно официальным данным КПСиСУ ГП РК количество уголовных дел, направленных в суд в 2017 г. (либо разрешенных в отчетном периоде), обвиняемыми по которым являлись иностранные граждане и лица без гражданства (в том числе граждане стран-участниц СНГ), составило – 3 139, в 2018 г. – 3 086, в 2019 г. – 3 436, в 2020 г. – 2 963,

в 2021 г. – 2 626, в 2022 г. – 2 593. При этом преобладающими среди совершенных рассматриваемой категорией лиц являются преступления, содержащиеся в следующих главах Особенной части УК РК: гл. 1 УК РК «Уголовные правонарушения против личности» в 2017 г. – 145, в 2018 г. – 152, в 2019 г. – 153, в 2020 г. – 148, в 2021 г. – 128, в 2022 г. – 126; гл. 6 УК РК «Уголовные правонарушения против собственности» в 2017 г. – 1 860, в 2018 г. – 1 923, в 2019 г. – 2 171, в 2020 г. – 1 832, в 2021 г. – 1 431, в 2022 г. – 1 420; гл. 10 УК РК «Уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка» в 2017 г. – 246, в 2018 г. – 301, в 2019 г. – 290, в 2020 г. – 144, в 2021 г. – 149, в 2022 г. – 209; гл. 11 УК РК «Уголовные правонарушения против здоровья населения и нравственности» в 2017 г. – 93, в 2018 г. – 198, в 2019 г. – 215, в 2020 г. – 88, в 2021 г. – 92, в 2022 г. – 152» [14]. (рис. 2)

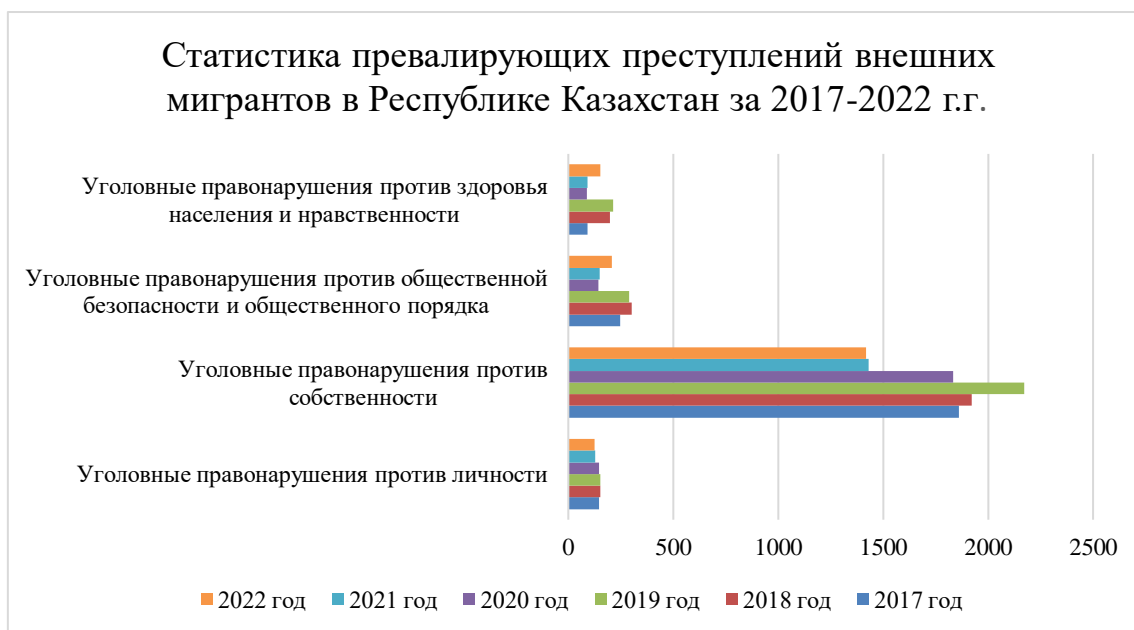

Рис. 2.

Заключение. Необходимо отметить, что приведенные данные не в полной мере отображают состояние миграционной преступности по причине ее высокой латентности. Так, по оценкам различных экспертов латентная преступность по крайней мере в 2 раза превышает официально зарегистрированную, а по отдельным видам преступлений — в 2-4 и более раз [15]. Как отмечают казахстанские исследователи, иногда фиксация факта перемещения не происходит вообще, как например, при тайном незаконном перемещении мигрантом государственной границы, либо в случаях, когда перемещаемое лицо не проходит регистрацию в миграционных органах и т.д. [16, с.23].

Таким образом, мировые интеграционные процессы, связанные с урбанизацией, всеобщей макроэкономической нестабильностью, открытостью государственных границ и другими вышеперечисленными факторами, способствовали наряду с прогрессивными тенденциями, всплеску неконтролируемой миграции, видообразованию организованной преступности и угроз планетарного миграционного кризиса.

С целью стабилизации и поддержания миграционной стабильности, пресечения нелегальной миграции, преступности, связанной с миграционными процессами, представляется целесообразным аккумуляция усилий на национальном и международном уровне.

Список использованных источников

1. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 12 января 2012 года № 527-IV // ИПС «Адилет». Дата обращения: 16.11.2023 г.

2. WorldMigrationReport 2022[Электронныйресурс]https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-russianДата обращения: 16.11.2023 г.
3. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики [Электронный ресурс] https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6354/Дата обращения: 16.11.2023 г.
4. Официальный сайт Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики [Электронный ресурс]URL: https://kurl.ru/aRUfR Дата обращения: 16.11.2023 г.
5. Влияние миграционных процессов на преступность и ее предупреждение (по материалам Российской Федерации и Республики Казахстан) дис. ... канд. юрид. наук. - Москва, 2023. 346 с.
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан: Средние цены на рынке жилья в Республике Казахстан в ноябре 2022 г. [Электронный ресурс] URL:https://clck.ru/33dKzDДата обращения: 16.11.2023 г.
7. Там же. Статистика цен. Инфляция в республике Казахстан (декабрь 2022) [Электронный ресурс] URL: https://clck.ru/33dKqZДата обращения: 16.11.2023 г.
8. Там же. Тенденция снижения арендной платы продолжается [Электронный ресурс]URL: https://clck.ru/33dLFA Дата обращения: 16.11.2023 г.
9. Баргаринов А.Р. Расследование транснациональных преступлений экстремистского характера в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Аслан Рамазанович Баргаринов. - Москва, 2022. – 276 с.
10. Официальный портал органов правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры Республики Казахстан: Отчет № 1-ЭТ "О правонарушениях, связанных с терроризмом и экстремизмом" за 2017-2022 г.г. [Электронный ресурс] https://qamqor.gov.kz/crimestat/statisticsДата обращения: 21.11.2023 г.
11. Тессман С.А., Жолжаксынов Ж.Б. Уголовная ответственность за террористическую пропаганду в социальных сетях: анализ международного законодательства // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2023. — № 3 (81). — С. 55–60
12. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.)// ИПС «Адилет». Дата обращения: 22.11.2023 г.
13. Margo De Koster and Herbert Reinke. Migration as Crime, Migration and Crime [Электронныйресурс] https //journals.openedition.org/chs/1793Датаобращения: 21.11.2023 г.
14. Официальный портал органов правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры Республики Казахстан: Раздел №1 "Сведения об уголовных правонарушениях, совершенных иностранными гражданами и лицами без гражданства" за 2017-2022 гг. [Электронный ресурс]URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statisticsДата обращения: 21.11.2023 г.
15. Криминология: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения / Под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева — СПб.: Питер, 2013. – С. 40.
16. Бектас А.Ж. К уточнению понятия «миграция населения» с административно-правовых позиций // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №4(65)2020 С. 17-25.

Сведения об авторах

Баргаринов А.Р. - профессор кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Шракбека Кабылбаева, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Бабич А.А. - старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Шракбека Кабылбаева, магистр юридических наук, майор полиции.

Баргаринов А.Р. - Қазақстан Республикасы ИМ Шракбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Бабич А.А. - қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы Қазақстан Республикасы ИМ Шракбек Қабылбаев атындағы Қостанай Академиясының заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Bargarinov A.R. - Professor of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabyrbayev, Candidate of Law, police Lieutenant Colonel.

Babich A.A. - Senior Lecturer of the Department of Criminal Law and Criminology Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabyrbayev, Master of Law, Police Major.

Ж.Б.Шаяхметова¹, Б.К.Тажгарина¹

¹Х. Досмұхамедоватындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ СЕКСУАЛДЫҚ СИПАТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ АЗҒЫНДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІ ЖӘНЕ ЖЫНЫСТЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Қылмыстық жағдайды талдау нәтижесі хабарланған әрбір екінші қылмыстың ауыр немесе зорлық-зомбылық қылмыстарына қатысты екенін көрсетеді. Зорлық-зомбылық қылмыстары қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Қылмыс құрылымында жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық қылмыстары қауіптің жоғарылауына, терең физикалық және психологиялық жарақаттардың салдарының қайтымсыздығына байланысты қоғамды алаңдатады. Сонымен қатар, жыныстық қылмыстар бойынша жасырын болу фактілерінің көптігін атап өткен жөн, сондықтан нақты жасалған қылмыстардың саны едәуір көп. Ғылыми мақалада қылмыс жасаған адамның зорлық-зомбылық сипатының өзекті мәселелері қарастырылады. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс мәселесі жалпы білім беру мен тәрбиенің дағдарыстық жағдайымен күрделене түседі. Білім беру, мәдени-ағарту мекемелерін, әлеуметтік қорғау мекемелерін және әлеуметтік қызметтерді қаржыландыру айтарлықтай төмендеді. Білім беру жүйесіндегі тәрбиенің рөлінің артуына қарамастан, көптеген жағдайларда білім беру мекемелері «қиын» оқушылардан қиындықтар көруде. Олардың тәртібінің нәтижесінде жасөспірімдерде қатыгездікке деген тұрақты көзқарас қалыптасады, бейшаралық сезім пайда болады, интеллектуалдық әлеуеттің төмендеуі байқалады, бұл көптеген адамдардың өздерінің оң мүмкіндіктеріне деген сеніміне нұқсан келтіреді және ол көбінесе қоғамға жат мінез-құлықтың әртүрлі формаларында көрінеді. Мұның бәрі аталған процестерді криминологиялық тұрғыдан терең ғылыми түсінуді қажет етеді. Бұл мақалада кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін сақтаудың маңызды аспектілері: зорлық-зомбылық пен балаларға қатал қараудың алдын алу, оларды оңалту, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шаралары, отбасылық қолайсыздықты анықтау шаралары, сондай-ақ балалардың жағдайын жақсартуға бағытталған шаралар қарастырылады.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық, қылмыс, кәмелетке толмағандар, жыныстық қылмыстар, қылмыстық жауапкершілік, жасырын, бала құқықтары, алдын алу, тәрбиелеу.

Некоторые аспекты развратных действий в отношении несовершеннолетних при совершении преступлений сексуального характера

Анализ криминогенной обстановки свидетельствует о том, что почти каждое второе зарегистрированное преступление относится к тяжким или насильственным преступлениям. Насильственные преступления представляют серьезную опасность для общества. В структуре преступности насильственные

преступления сексуального характера вызывают тревогу общества в силу повышенной опасности, необратимости последствий глубоких физических, психологических травм. Кроме того, следует отметить высокую латентность сексуальных преступлений, поэтому количество реально совершаемых преступлений существенно больше. В научной статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с насильственным характером совершенного преступления. Также отмечается, что проблема преступности несовершеннолетних усугубляется в целом кризисным состоянием образования и воспитания. Существенно снизилось финансирование образовательных, культурно-

просветительских учреждений, учреждений социальной защиты и социальных служб. Несмотря на повышение роли воспитания в системе образования, по-прежнему, во многих случаях образовательные учреждения страдают от «трудных» учащихся. У таких подростков формируется устойчивая установка на жестокость, возникает чувство обездоленности, констатируется сниженный интеллектуальный потенциал, который у многих подрывает веру в свои позитивные возможности, что нередко выражается в различных формах асоциального поведения. Все это требует глубокого научного осмысления названных процессов с криминологических позиций. В данной статье в сжатой форме приводятся актуальные вопросы соблюдения прав и интересов несовершеннолетних по ключевым аспектам: профилактики насилия и жестокого обращения над ребенком, их реабилитация, меры по обеспечению информационной безопасности, выявление семейного неблагополучия, а также о мерах, направленных на улучшение положение детей.

Ключевые слова: насилие, преступление, несовершеннолетние, половые преступления, уголовная ответственность, латентность, права ребенка, профилактика, воспитание.

Some aspects of sexual crimes and u-turn actions in sexual crimes against minors

The analysis of the criminogenic situation indicates that almost every second registered crime refers to serious or violent crimes. Violent crimes pose a serious danger to society. In the structure of crime, violent crimes of a sexual nature cause public alarm due to the increased danger, the irreversibility of the consequences of deep physical and psychological trauma. In addition, it should be noted the high latency of sexual crimes, so the number of crimes actually committed is significantly higher. The scientific article deals with topical issues related to the violent nature of the crime committed. It is also noted that the problem of juvenile delinquency is aggravated in general by the crisis state of education and upbringing. Funding for educational, cultural and educational institutions, social protection institutions and social services has significantly decreased. Despite the increasing role of education in the education system, educational institutions still suffer from "difficult" students in many cases. Such adolescents form a stable attitude to cruelty, a sense of deprivation arises, a reduced intellectual potential is stated, which undermines many people's faith in their positive capabilities, which is often expressed in various forms of antisocial behavior. All this requires a deep scientific understanding of these processes from a criminological standpoint. This article summarizes topical issues of compliance with the rights and interests of minors in key aspects: prevention of violence and abuse of a child, their rehabilitation, measures to ensure information security, identification of family problems, as well as measures aimed at improving the situation of children.

Keywords: violence, crime, minors, sexual crimes, criminal liability, latency, child rights, prevention, education.

Кіріспе. Отбсындағы зорлық – зомбылық мәселелері ұзақ уақыт бойы талқыланып келсе де әлі де орын алып отырғаны баршаға аян. Тек жақын арада ғана қорғаушы қоғамдық ұйымдар, атап айтқанда әйелдер ұйымдары зорлық – зомбылық құрбандарын қорғаудың бастамашысы болды және мемлекеттік органдарды, жәбірленушілерді отбасылық агрессорлардан қорғаудың мемлекеттік жүйесін кеңейту үшін қажетті заңнамалық базаны қалыптастыруды итермеледі. Соңғы жылдары кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық мінез-құлқын тұрақтандыру қылмыстың жоғары деңгейінде болды. Негізделген қорқынышты аймақтардағы қылмыстық жағдайдың жоғарылауымен, жасөспірімдер жасаған әрекеттердің қатыгездігімен, талғампаздығымен және цинизмімен түсіндіруге болады. Физикалық, моральдық және материалдық зиян келтіретін зорлық-зомбылық жасаушылардың көпшілігі басқа адамдарды ұрып-соғу, тонау және кейде өлтіру арқылы

өздерінің дұрыс әрекет жасап жатқандарына сенімді. Кәмелетке толмаған жастағы адамдардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына түсетін қылмыстар қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесіне ие, олар өздеріне көбірек назар аударуды талап етеді, өйткені олар балалардың моральдық және физикалық денсаулығына қауіп төндіреді, бұл ересек өмірде елеулі теріс салдарға әкелуі мүмкін. Қазақстан Республикасында болып жатқан түбегейлі өзгерістер уақыты қоғамдық және мемлекеттік құрылымда тек жігерлендіріп қана қоймай, сонымен қатар адамдардың көзқарастары мен қарым-қатынастарында көптеген деформациялар тудырады. Қазақстан Республикасында қалыптасқан қылмыстың тұрақты өсу үрдісі адамгершілік-саяси ахуалға өте теріс әсер етеді.

Қоғамда ол әлеуметтік-психологиялық шиеленісті, адамдардың ертеңгі күнге және олардың қауіпсіздігіне, әсіресе кәмелетке толмағандарға деген сенімсіздігін күшейтуге ықпал етеді. ҚР Конституциясында адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылады [1]. Мемлекет жеке тұлғаның құқыққа қайшы қол сұғушылықтардан қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі субъектісі болып табылады, жеке тұлғаның мүдделерін реттеу және қорғау тетіктерін жасайды, олардың жұмыс істеу тиімділігін қамтамасыз етеді. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өз функцияларын орындай отырып, мемлекеттік органдар азаматтардың қорғалу деңгейін арттыруға және олардың қылмыстық қол сұғушылықтарға осалдығын төмендетуге бағытталған қызметті жүзеге асырады. "Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы" ҚР Заңында атап өтілгендей, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу саласындағы мемлекеттік саясат құқықтық саясаттың бір бөлігі болып табылады және де кәмелетке толмағандар үшін құқықтық және әлеуметтік кепілдіктер жасауды, органдарды материалдық-техникалық, қаржылық, ғылыми-әдістемелік және кадрлық қамтамасыз етуді қамтиды, сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қараусыздықтың және панасыздықтың алдын алу жүйесін құрайтын мекемелер [2], оның тиімді қарсы тұруы тек кешенді шаралар жүйесі негізінде мүмкін болады. Сонымен қатар, қылмыспен күресу тәжірибесі адамның биометриялық параметрлерінің бірыңғай автоматтандырылған интеграцияланған ақпараттық-іздеу жүйесін тезірек құру қажеттілігін көрсетеді.

Әдістер. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмысқа қарсы күрес (жалпы жастар арасында, соның ішінде оларға қатысты да, олардың қатысуымен де) барлық қылмысқа қарсы күрестің жетекші бағыттарының бірі болып табылады. Жасөспірім кезінде тәжірибе жинақталатынын, оның ішінде алдымен байқалмай немесе сәл кейінірек анықалатын теріс тәжірибе жинақталатынын ескеру қажет. Жасөспірімдерде агресси, ашуланшақтық, қатыгездік таныту жиі байқалады, бұл кәмелетке толмағандардың қылмыстарына тән белгілер болып табылады [3]. Бұл қатынастарды қылмыстық-құқықтық құралдармен қорғаудың мәні кәмелетке толмаған азаматтың мүдделерін қорғауға, оның жеке басының қалыпты физикалық, интеллектуалдық және моральдық қалыптасуына жағдай жасауға байланысты. Өз кезегінде, бұл жағдайлар некеге, туыстыққа, бала асырап алуға немесе балаларды тәрбиелеуге қабылдауға негізделген және өмірдің, мүдделердің, өзара қамқорлықтың, сондай-ақ өзара құқықтар мен міндеттердің ортақтығымен байланысты отбасының әл-ауқатына байланысты. Сондықтан кәмелетке толмағандарды қорғау мәселелері отбасылық қатынастарды қорғау мәселесімен органикалық түрде байланысты.

Негізгі бөлім. Соңғы жылдары Қазақстанда ажырасулар саны көбейіп, некеден тыс туу көрсеткіші артып келеді, әдетте, осындай отбасылардан шыққан балалар әлеуметтік тәуекелі жоғары адамдар тобын толықтырады. Жетімдік, балалар мен жасөспірімдерге қатыгездік мәселелері бар. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандар халықтың қылмыстық зардап шеккен санаттарының қатарына кіреді [4]. Ресми деректерге сүйенсек, бүгінде Қазақстанда 92 мыңнан астам бала қамқорлықсыз қалды, олардың тек 30% — ы жетім балалар, қалғандарының ата-аналары тірі, бірақ не ата-ана құқықтарынан айырылған, не өз балаларынан бас тартқан және мұндай балалар мен жасөспірімдер саны өсіп келеді. Атырау

олысы бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың соңғы 2022 жылдың 12 айында жасы кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикалық көрсеткішіне назар аударсақ: 317 бап (Медицина немесе фармацевтика жұмыскерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы), 99 бап (Адам өлтіру), 106 бап (Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру), 107 бап (Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру), 114 бап (Денсаулыққа абайсызда зиян келтіру), 120 бап (Зорлау), 121 бап (Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері), 122 бап (Он алты жаса толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау), 124 бап (Жас балаларды азғындық жолға түсіру), 140 бап (Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау), 188 бап (ұрлық), 190 бап (Алаяқтық), 191 бап (Тонау), 192 бап (Қарақшылық), 293 бап (Бұзақылық), 345 бап (Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік, құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуы бойынша мынадай көрсеткіштерден тұрады:

Атырау облысы бойынша	2021ж	2022ж	%
Атырау қаласы ПД	70	60	-14,286
Құрманғазы ауданы	3	4	33,3333
Индер ауданы	4	3	-25
Исатай ауданы	0	3	тұрақты
Қызылқоға ауданы	1	3	200
Мақат ауданы	5	3	-40
Махамбет ауданы	1	0	-100
Жылыой ауданы	16	14	-12,5
Барлығы:	100	90	-10

Кәмелетке толмағандарға қатыгездік көріністерінің өсуі байқалады (балалардағы жарақаттардың 70% — дан астамы-отбасылық-тұрмыстық сипаттағы). Алдын ала есептеулер бойынша зорлық-зомбылық әрбір төртінші отбасында кездеседі. Зорлық-зомбылықтан құтылу үшін көптеген балалар отбасыларынан, балалар үйлерінен және интернаттардан қашып кетеді, ал бұл балалардың 10% - ы үшін мұндай қарым-қатынастың нәтижесі-өлім болып табылады. Суицид жағдайлары жиі кездеседі. Нарықтық қатынастарға көшуге байланысты кәмелетке толмағандар мен жастардың бос уақытын ұйымдастыруда айтарлықтай қиындықтар туындады. Мәдени-ойын-сауық іс-шараларының еркін бағасы билеттер бағасының өсуіне және олардың аз қамтылғандар үшін қолжетімсіздігіне әкелді. Бұрын үйірмелер, секциялар, жасөспірімдерге арналған клубтар ақысыз жұмыс істейтін, қазір олардың көбісі коммерциялық құрылымдарға көшкен. Ал әлі де жұмыс істеп тұрған шағын үйірмелер мен секциялар ақылы болды. Барлық ата-аналардың ақылы үйірмелерді төлеуге жағдайы бола бермейді. Сонымен қатар, осы үйірмелер мен бөлімдердегі сабақтар үшін жоғары ақы көбінесе жоғары жалдау ақысына негізделген. Жасөспірімдер мен жастар арасындағы қылмыс сонымен қатар нарықтық экономикаға көшу кезеңінде көптеген жастар бизнес, коммерция және кәсіпкерлік қызмет туралы бұрмаланған идеяны қалыптастырғандығымен түсіндіріледі. Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеуге немқұрайлы қарау кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың негізгі себептерінің бірі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың қылмыс жасауына ықпал ететін жағдайлар-бұл қылмыстардың өзі тудырмайтын, бірақ бөтен әсер ету көздерінің кедергісіз әрекетіне ықпал ететін немесе қылмыстық идеяларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жағдайлар. Жалпы алғанда, бір жағынан материалдық қолайсыздық қылмыстың нақты себептерінің бірі, ал екінші жағынан бұл қолайсыздықта байытылғандар бар екендігі дәлелденді. Бұл экономикалық проблемалардың шешілмеуінен туындаған қылмысты сипаттаудағы екі жақты процесс. Бұл тұрғыда ата-аналар мен оларды алмастыратын адамдардың іс жүзінде тәрбиелеу процесіндегі кемшіліктері кәмелетке толмағандардың азғындығын, өмірге деген тұтынушылық көзқарасын қалыптастыруға әкеледі. Әлеуметтік қолайсыз отбасы тек оған кіретін балалардың ғана емес, сонымен бірге осы балалармен үнемі байланыста болатын басқа жасөспірімдердің де жеке басының қоғамға қарсы бағытын

калыптастыру көзі ретінде әрекет етеді. Жасөспірімдерге тек отбасы ғана емес, жалпы қоршаған орта да әсер етеді.

Бұл жағдайда олар өздері қосылған ортаға белгілі бір әсер етеді. Оқушылар, бірлескен ойындар, бірге уақыт өткізу бір-біріне өзара әсер етеді. Сондықтан, белгілі бір отбасындағы жағдай бізді тек осы отбасының балаларының жеке басын қалыптастыру тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар оның балалары арқылы бір үйде, аулада, сол көшеде тұратын, бір сыныпта оқитын басқа жасөспірімдерге тигізетін оң немесе теріс әсері жағынан қызықтыруы керек [5].

БҰҰ статистикасына сәйкес, бүкіл әлем бойынша 1,8 миллионға жуық бала жезөкшелік пен порнографиямен айналысуға мәжбүрленеді. Қазақстан Республикасының Бас прокуроры Ж.К. Асанов Әлемде екі минут сайын бір бала жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырайтынын, 18 жасқа дейінгі әрбір үшінші қыз жыныстық қудалауға ұшырайтынын атап өтті [6].

Бүгінгі таңда осы салада халықаралық және ұлттық заңнама тұтастай қалыптасқанына қарамастан осындай жағдай туып отыр.

1959 жылы қабылданған Бала құқықтары туралы Декларацияда "баланың физикалық және психикалық жетілмегендігін ескере отырып, ол арнайы қорғаныс пен қамқорлықты қажет етеді" делінген. Қатысушы мемлекеттер алдын алу мақсатында ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізуге міндеттеме алды:

- баланы кез-келген заңсыз жыныстық әрекетке итермелеу немесе мәжбүрлеу;
- балаларды жезөкшелікте немесе басқа заңсыз жыныстық тәжірибеде пайдалану;
- балаларды порнография мен порнографиялық материалдарда пайдалану мақсатында пайдалану.

1992 жылы БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комиссиясы балалар саудасының, балалар жезөкшелігінің және балалар порнографиясының алдын-алу бағдарламасын қабылдады. Венада 1993 жылы 25 Маусымда Адам құқықтары жөніндегі Екінші дүниежүзілік конференция өтті, онда Вена декларациясы мен іс-жүргізу бағдарламасы қабылданды. Декларацияның 18-тармағында: "жыныстық зорлық-зомбылық және жыныстық қанаудың барлық түрлері, соның ішінде мәдени алалаушылық пен әйелдердің заңсыз халықаралық саудасынан туындайтындар адам тұлғасының қадір-қасиеті мен құндылығына сәйкес келмейді және оларды жою керек" деп жарияланды.

Осыған байланысты конференцияға қатысушы мемлекеттерге "балаларды, атап айтқанда, қыздарды, қараусыз қалған балаларды, панасыз қалған балаларды, экономикалық және жыныстық қанауға ұшыраған балаларды, соның ішінде балалар порнографиясын, балалар жезөкшелігін қорғау мен қорғаудың ұлттық және халықаралық тетіктері мен бағдарламаларын нығайту" ұсынылды (декларацияның 21-тармағы). Мемлекеттердің алдына балалар жезөкшелігі мен порнографияны, сондай-ақ жыныстық зорлық-зомбылықтың басқа түрлерін болдырмау үшін пәрменді шаралар қабылдау міндеті қойылды (декларацияның 48-тармағы) [7]. Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму Министрлігінің деректері бойынша қазіргі жасөспірімдердің көпшілігі жыныстық өмірді 14 жастан бастайды, жыл сайын 15 пен 18 жас аралығында 5000-ға жуық кәмелетке толмағандар жүкті болады. Алайда, қазіргі уақытта елдегі мектептерде, колледждерде, отбасыларда жасөспірімдермен жыныстық тәрбие аз деп айтуға болады. Бірақ егер мұндай жұмыс жүргізілсе, онда ерте жыныстық қатынастар мен жүктілік туралы статистиканы айтарлықтай төмендетуге болады, нәтижесінде қылмысты азайтуға және оларды қылмыстық юстиция орбитасына тартуға жол бермеу үшін жас ұрпақтың құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Қорытынды. Кәмелетке толмағандардың қылмысы елдегі қылмыстық жағдайдың барлық параметрлеріне болашақ әсерін ескере отырып, ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл сонымен қатар соңғы жылдары жасөспірімдер ортасының қылмыстық жауапкершілікке тартудың тұрақты тенденциясы байқалғандығымен түсіндіріледі. Көп жағдайда (75 %) кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар ауыр қылмыстарға жатады (оның ішінде кісі өлтіру, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру, қарақшылық шабуылдар). Кәмелетке

толмағандардың топтық қылмысының алдын алу мәселесі өзекті болып қала береді. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың себептік кешеніндегі негізгі элементтердің бірі-отбасының бұзылуына, ата-аналардың бала тәрбиесінен жалтаруына, оларға қатыгездікке байланысты отбасылық қолайсыздық болып табылады. Отбасындағы қолайсыз жағдайлар көбінесе жасөспірімдердің қоғамға қарсы мінез-құлқын тікелей анықтайды. Бұл бағытта криминологиялық ұсынысты есепке алу қансыз және катаклизмсіз қоғамдық қатынастарды ғылыми негізделген, прогрессивті қайта құру жолындағы маңызды қадам болып табылады. Қылмыстың алдын алуға бағытталған әзірленген ұсыныстар мен шаралар, сайып келгенде, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуін азайтады, демек, осы жағымсыз әлеуметтік құбылыстың қоғамға тигізетін зиянын азайтады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 г. // <https://adilet.zan.kz.rus.docs>. Дата обращения 07.11.2023.
2. Закон Республики Казахстан «О профилактика правонарушений среды несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности» от 9 июля 2004 г № 591 // <https://adilet.zan.kz>. Дата обращения 07.11.2023.
3. Зорина Н.С. Причины и условия повторной преступности несовершеннолетних осужденных // Закон и право. — 2022. — № 3. С. 168.
4. Абу А. Преступление против несовершеннолетних // Заңгер. — 2015. — № 6 (167). С. 72.
5. Шаяхметова Ж. Б. Предупреждение уголовных правонарушений в отношении подростков // XXX Международ. науч.-практ. конф. — 2016. — №9 (30). Ч. 5. С. 77.
6. Асанов Ж. К. 183 казахстанских ребенка стали жертвами педофилов в 2016 году // http://www.diapazon.kz/Kazakhstan/kaz-incidents_87526-183_Kazakhstanskih-rebenka-stalzhertvami-pedofilovv-2016godu.html. Дата обращения 07.11.2023.
7. Сулимов В. С., Сайфуллин Н. А. Международное законодательство о защите половой неприкосновенности несовершеннолетних во второй половине XX в. // Закон и право. — 2019. — № 5. С. 132.

Авторлар туралы мәліметтер

Шаяхметова Ж.Б. - заң ғылымдарының кандидаты, Х.Досмұхамедоватындағы Атырау университетінің профессоры.

Тажгарина Б.К. – заң ғылымдарының магистрі, Х. Досмұхамедоватындағы Атырау университетінің аға оқытушысы.

Шаяхметова Ж.Б. - кандидат юридических наук, профессор Атырауского университета им. Х. Досмұхамедова.

Тажгарина Б.К. – магистр юридических наук, старший преподаватель Атырауского университета им. Х. Досмұхамедова

Shayakhmetova Zh.B. – Candidate of Law, Professor of the Atyrau University named after H. Dosmukhamedov.

Tazhgarina B.K. – Master of Law, Senior Lecturer of the Atyrau University named after H. Dosmukhamedov.

А.К. Искаков¹, К.М. Бишманов², А.Р. Баргаринов³

¹Учебный центр МВД Республики Казахстан

²ОФ «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан,
Алматы, Казахстан

³Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ И ВЛИЯНИЕ ОСУЖДЕННЫХ НА РАДИКАЛИЗАЦИЮ

Статья посвящена особенностям преодоления явлений религиозной радикализации в обществе, особенно во взаимосвязи с происходящими событиями на Ближнем Востоке. Анализ статистических данных, связанных с преступлениями, имеющими экстремистскую и террористическую направленность, показывает, что экстремизм и терроризм оказывают воздействие на различные слои общества, включая детей и женщин. Освещаются причины появления религиозных радикалов в обществе. Приведены мнения ученых, согласно которым основным источником распространения экстремистской идеологии в Казахстане являются места лишения свободы. Представлено влияние осужденных за экстремизм и терроризм на администрацию пенитенциарного учреждения и его последствия. Предложены меры профилактики влияния осужденных на администрацию учреждения. А также меры по пресечению распространения экстремистской идеологии.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, радикализация, осужденные, идеология, пенитенциарные учреждения.

Экстремистік қылмыстардың қазіргі жағдайы және сотталған сотталудың радикалдануға әсері

Мақалада Қазақстан Республикасының алдында тұрған маңызды міндетке, атап айтқанда, қоғамдағы діни радикалдану құбылыстарын, әсіресе Таяу Шығыста болып жатқан оқиғаларға қатысты еңсеруге баса назар аударылады. Экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстарға қатысты статистикалық деректерді талдау экстремизм мен терроризмнің қоғамның әртүрлі салаларына, соның ішінде балалар мен әйелдерге әсерін тигізетінін көрсетеді. Қоғамда діни радикалдардың пайда болу себептері атап көрсетілген. Ғалымдардың пікірлері келтірілген, олар бойынша Қазақстандағы экстремистік идеологияның таралуының негізгі көзі бас бостандығынан айыру орындары болып табылады. Экстремизм және терроризм үшін сотталғандардың түзеу мекемесінің әкімшілігіне ықпалы және оның салдары көрсетілген. Сотталғандардың мекеме әкімшілігіне ықпал етуіне жол бермеу шаралары ұсынылды. Сондай-ақ экстремистік идеологияның таралуын тежеу шаралары.

Түйінді сөздер: экстремизм, терроризм, радикалдану, сотталғандар, идеология, пенитенциарлық мекемелер.

The current state of extremist crimes and the influence of convicted convicts on radicalization

The article focuses on a significant challenge facing the Republic of Kazakhstan, namely, overcoming the phenomena of religious radicalization in society, especially in relation to ongoing events in the Middle East. Analysis of statistical data related to crimes of an extremist and terrorist

nature shows that extremism and terrorism have an impact on various sectors of society, including children and women. The reasons for the emergence of religious radicals in society are highlighted. The opinions of scientists are presented, according to which the main source of the spread of extremist ideology in Kazakhstan is places of deprivation of liberty. The influence of those convicted of extremism and terrorism on the administration of the penitentiary institution and its consequences is presented. Measures are proposed to prevent the influence of convicts on the administration of the institution. As well as measures to curb the spread of extremist ideology.

Keywords: extremism, terrorism, radicalization, convicts, ideology, penitentiary institutions.

Введение. В ходе выступления на расширенной сессии Совета коллективной безопасности ОДКБ 23 ноября 2023 года Президент Касым-Жомарт Токаев выделил развитие сотрудничества в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом как приоритет. Он подчеркнул, что особое внимание будет уделено аспектам борьбы с терроризмом в рамках системы коллективной безопасности, отметив: «...следует продолжить совместную работу, чтобы не допускать выезда граждан наших стран, планирующих примкнуть к террористическим группам. Важно задействовать механизм по розыску, задержанию и экстрадиции лиц, причастных к терроризму и экстремизму. Предлагаем активизировать деятельность Рабочей группы экспертов по вопросам борьбы с терроризмом и экстремизмом при Комитете секретарей советов безопасности ОДКБ» [1].

Одной из задач, предложенной главой государства, является предотвращение выезда граждан своих стран, которые планируют присоединиться к террористическим группам.

Основной событийной темой последних дней стала военная конфронтация между Израилем и палестинской организацией «ХАМАС».

7 октября 2023 года Израиль впервые за последние 50 лет объявил о переходе в состояние войны. В ответ на это Министерство иностранных дел Палестины заявило, что ситуацию спровоцировали «несправедливости и угнетения, которым подвергается палестинский народ» [2].

Учитывая вышеизложенное, в настоящее время стоит актуальный вопрос о возможном выезде граждан из стран СНГ с намерением участвовать в деятельности «ХАМАСа», в том числе и из Казахстана.

В интервью религиовед и преподаватель КазНУ им. Аль-Фараби, эксперт республиканской информационно-разъяснительной группы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму, Елнар Берикбаев, подчеркнул, что некоторые зарубежные СМИ и казахстанские блогеры умышленно внедряют религиозный контекст в конфликты. Он отметил, что использование религиозных различий для разжигания конфликтов давно известен и широко применяется в политических целях. Е. Берикбаев подчеркнул, что опыт Сирии и Ирака свидетельствует о том, как людьми могут манипулировать, подталкивая их к участию в конфликтах под предлогом религиозных мотивов, в то время как основная причина конфликта связана с контролем над ресурсами, такими как нефтяные месторождения, контрабанда нефти и оружия [3].

По мнению отечественного историка, директора института геополитических исследований Асылбека Избаирова, есть опасение, что граждане Казахстана могут выехать в зону конфликта. Отметив, что «...когда-то у нас остро стояла тема Сирии. Часть радикалистских подпольных работала на выезд граждан в зону конфликта. Но сейчас вербовка может быть гораздо сильнее и религиозная радикализация будет обостряться. Если конфликт затянется, то среди мусульман всего мира активнее будет подниматься тема освобождения Иерусалима. Возродятся идеи Салах ад-Дин аль-Аюби и так далее. В Сирию религиозные радикалы ехали просто на помощь «братьям», но здесь речь может вестись об освобождении третьей по значимости исламской святыни. И, судя по заявлениям Талибана, работа по вербовке уже начинается» [4].

Также он предупредил, что «...среди мусульман сейчас большое недовольство решениями казахстанских властей. Прихожане мечетей, которые всегда говорили о том, что истинный мусульманин должен подчиняться решениям государства, сейчас говорят: «Если будет митинг против казахстанских властей, мы не будем вмешиваться». То есть, они не говорят пока о том, что будут против государства, но и на его стороне они тоже выступать не планируют. А все потому, что государство само вгоняет мусульман в искусственно созданное гетто, запрещая ношение религиозной одежды. А гетто – очень мощная питательная среда для радикализма. Необходимо правильно выстраивать линию поведения государства и общества, особенно религиозной его части» [4].

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что перед Казахстаном стоит значительная задача по преодолению религиозной радикализации в обществе, особенно в контексте событий на Ближнем Востоке.

Основная часть. Экстремизм и терроризм могут быть совершены разными группировками или отдельными лицами в различных обстоятельствах. Экстремистская и террористическая активность может создаваться как отдельными радикальными гражданами, так и организованными группировками. Возможные факторы включают религиозные, политические, социальные или этнические мотивы.

Для получения более конкретной информации о текущей ситуации в нашей стране необходимо обратиться к официальным источникам правоохранительных органов, а также к местным новостным ресурсам.

В соответствии с информацией, предоставленной Комитетом по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры за октябрь 2023 года, в Казахстане 83 человека привлечены к уголовной ответственности по преступлениям экстремистской и террористической направленности [5].

Из общего числа указанных 83 лица, 77 являются гражданами Казахстана, 5 - гражданами стран СНГ, одно лицо не имеет гражданства. Среди них также 3 несовершеннолетних и 10 женщин [5].

Из общего числа указанных 83 лиц: 3 человека младше 18 лет, 4 человека в возрасте от 18 до 20 лет, 10 человек в возрасте с 21 до 29 лет, 38 человек в возрасте с 30 до 39 лет, 18 человек в возрасте с 40 до 49 лет, 9 человек в возрасте с 50 до 59 лет и 1 человек в возрасте 60 лет и старше [5].

Так, 63 человека, имеют среднее и среднее специальное образование, 16 человек имеют высшее образование [5].

Информация о занятости привлеченных хоть и разнообразна, но существенно преобладают безработные. Официальные статистические данные указывают, что 67 из них были безработными, и лишь 5 человек имели постоянное рабочее место. Среди них нет студентов, частных предпринимателей, работников в сфере культуры и искусства, фермеров и служащих культуры [5].

Тем не менее, нельзя утверждать, что наличие работы напрямую влияет на совершение преступления, поскольку среди осужденных присутствует военный служащий и лицо, занимавшее государственные функции.

Демонстрируя анализ статистики осужденных, можно выделить, что основная часть преступлений, связанных с экстремизмом и терроризмом, совершена по статье 256 Уголовного кодекса, касающейся пропаганды терроризма. Всего 25 человек, включая 23 казахстанцев и 2 граждан СНГ, отбывают срок по этой статье. Есть также случаи осуждения за организацию и участие в запрещенных деятельности (статья 405), причинение розни (статья 174), сепаратистскую деятельность (статья 180), захват власти (статья 179), нападение на здания и захват (статья 269), акты терроризма (статья 255), создание террористической группы (статья 257), захват заложника (статья 261) и наемничество [5].

Общее количество изъятых материалов, связанных с экстремизмом, включает 84 книги, 42 листовки и 15 других носителей. Оружие, боеприпасы и взрывчатые вещества не были изъяты [5].

Распределение по срокам осуждения выглядит следующим образом:

- 22 казахстанца получили приговор к лишению свободы сроком свыше 5 лет до 8 лет включительно,

- до 1 года включительно: 9 человек,
- свыше 1 года до 3 лет включительно: 14 человек,
- свыше 3 лет до 5 лет включительно: 7 человек,
- свыше 8 лет до 10 лет включительно: 3 человека,
- свыше 10 лет до 12 лет включительно: 1 человек,
- свыше 12 лет до 15 лет включительно: 1 человек,
- свыше 15 лет до 20 лет включительно: 3 человека.

Лиц, приговоренных к срокам более 20 лет, не выявлено. Кроме того, отсутствуют осужденные за терроризм с приговором к пожизненному лишению свободы или смертной казни [5].

Заметим, что согласно тем же статьям, 11 казахстанцев были лишены права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. Кроме того, у 3 казахстанцев были отобраны специальные, воинские или почетные звания, классные чины, дипломатические ранги, квалификационные классы и государственные награды [5].

Отметим, что экстремизм и терроризм оказывают влияние на разные слои общества, в том числе на детей и женщин. Многие становятся жертвами манипуляций экстремистов, особенно через социальные сети. Важно отметить, что современные женщины могут принимать активное участие в террористических действиях, выступая в роли боевиков, вербовщиков и идеологов.

Руководитель Центра анализа и развития межконфессиональных отношений Павлодарской области, Гульназ Раздыкова, выделяет несколько причин вовлечения женщин в экстремистскую деятельность: социальные факторы, религиозная неграмотность, психологические причины [6].

Опираясь на данное мнение, могу согласиться, что некоторые женщины привлекаются к экстремистским группировкам из-за социальных неравенств, дискриминации или отсутствия перспектив в обществе; отсутствие глубоких знаний в области религии может сделать женщин более уязвимыми к манипуляциям и идеологии террористических организаций; личные проблемы, поиск идентичности, стремление к признанию и авторитету могут быть факторами, побуждающими женщин к присоединению к экстремистским группам.

Г. Раздыкова отметила, что «...мотивы совершения террористического акта у женщин могут быть разные. Если анализировать ситуацию с «Норд-Остом», там очень сильный был компонент мести за жизнь братьев. Женский суицидальный терроризм в мире есть, но намного меньше представлен, чем мужской. В случае с женщинами речь чаще идет об эмоциональной подавленности. Она играет большую роль, чем радикальность ее убеждений» [6].

Однако, необходимо учесть, что «...анализ следственной практики свидетельствует, что в большинстве случаев к уголовной ответственности привлекаются рядовые исполнители «разовых акций», а остальные члены организованных преступных групп остаются неустановленными. По результатам нашего исследования такая ситуация складывалась по 79% уголовных дел» [7].

Поэтому необходимо прояснить причины религиозной радикализации в обществе и мотивы выезда наших граждан за пределы страны для участия в военных конфликтах.

Сенатор Советбек Медебаев пояснил, почему в Казахстане Жезказган и Сатпаев стали центрами распространения радикализма и экстремизма, отметив, «...потому что единственная исправительная колония на территории бывшей Карагандинской области находится в городе Жезказгане. Туда поселили или посадили радикальных террористов и экстремистов. Туда переезжали жить их родственники, заманивали других молодых людей. Из городов Сатпаев и Жезказган около 50 человек каким-то образом в один год уехали в Сирию» [8].

По данному вопросу заместитель председателя Комитета уголовно-исполнительной системы МВД Республики Казахстан Мейрам Аюбаев, также рассказал о том, что «...в свое время в Жезказгане было построено учреждение смешанной безопасности камерного типа. В 2008-2009 годах в этом учреждении начали отдельно содержать осужденных за экстремистские и террористические преступления. Туда прибыли осужденные, туда же начали приезжать их родственники. Основная категория родственников также были приверженцами экстремистской идеологии деструктивного направления. Была проведена соответствующая работа, и когда в Сирии были задержаны граждане Казахстана, большинство из них были жителями Жезказгана. То есть, среди населения это начало распространяться именно после прибытия родственников» [8].

На наш взгляд, появление религиозных радикалов в обществе связано со следующими причинами:

1. Социальные и экономические факторы. Неблагоприятные социальные и экономические условия, такие как бедность, безработица, социальное неравенство, могут создавать почву для появления радикальных убеждений. Люди, сталкивающиеся с трудностями, могут искать ответы и поддержку в религиозных идеологиях, которые могут предоставить им чувство цели и принадлежности.

2. Политический и геополитический контекст. Конфликты, политическая нестабильность и вмешательство внешних сил могут создавать обстановку напряженности, которая становится почвой для радикализации.

3. Идеологические конфликты. Религиозные идеологии иногда могут быть использованы как средство противостояния определенным политическим или социальным течениям.

4. Интернет и социальные медиа. Современные технологии, такие как интернет и социальные медиа, предоставляют доступ к различным мнениям и идеологиям. Это может содействовать распространению радикальных идей и формированию виртуальных сообществ.

5. Образование и распространение идей. Неконтролируемое образование, в том числе религиозные школы, где преподаются экстремистские учения, может способствовать радикализации.

6. Личные кризисы. Личные потрясения, кризисы или поиск смысла в жизни могут привести людей к религиозному радикализму, где они находят ответы на свои вопросы.

7. Пенитенциарные учреждения могут стать источником радикализации из-за разнообразных убеждений осужденных, отсутствия эффективных программ реабилитации, присутствия экстремистской пропаганды, формирования закрытых групп, недостаточных мер контроля и влияния политической нестабильности в обществе.

По мнению отечественных ученых, для Казахстана основным источником распространения экстремистской идеологии являются места лишения свободы.

Казахстанский ученый Куат Рахимбердин, еще в 2009 году отметил, что места лишения свободы могут стать местом распространения экстремистских идей [9].

Также, утверждает А. Избаиров, что в Казахстане наблюдается активация спящих экстремистских ячеек, в основном за счет тех, кто подвергся религиозной радикализации в период отбывания наказания в местах лишения свободы [10].

Учитывая замечания отечественных ученых относительно ситуации в тюрьмах Казахстана, в которых отмечается, что «...на сегодняшний день наблюдается стремительный рост и увеличение числа радикализованных осужденных...» [11], становится важным обратить внимание также на взгляды зарубежных ученых.

Например, Оливье Руа считает, что тюремная преступность подвержена религиозной радикализации [12].

Еще в 2008 году испанский ученый Хавьер Джордан опубликовал статью, о многочисленных случаях религиозной радикализации исламистов в тюрьмах [13].

В своих работах Гарри Хил подчеркнул серьезность и опасность процесса радикализации среди осужденных, а также неотложную необходимость разработки эффективных методов борьбы с этим явлением [14].

Взаимосвязь между гражданским обществом и пенитенциарной системой Казахстана проявляется через осужденных, которые составляют часть общества и направляются в учреждения после совершения преступлений [15]. Ведь связь между обществом и осужденными в контексте религиозной радикализации может быть многогранной. Влияние общества на осужденных и их мировоззрение может зависеть от различных факторов, таких как социокультурный контекст, образование, экономическое положение и другие. Общество может оказывать влияние через образовательные и религиозные институты, средства массовой информации, а также социокультурные и экономические условия.

С другой стороны, осужденные сами могут влиять на общество, особенно, если религиозная радикализация произошла в тюремной среде. Возможно, осужденные, принимая радикальные идеологии, могут стать источником тревожных тенденций, представляющих риск для общественной безопасности.

Таким образом, взаимодействие между обществом и осужденными в сфере религиозной радикализации сложно и зависит от различных обстоятельств и контекста. Эффективная превентивная работа требует комплексного подхода, включая образование, религиозные диалоги, социальную реабилитацию осужденных и другие меры.

Распространение идеологии экстремизма и терроризма в учреждениях уголовно-исполнительной системы вызывает беспокойство, так как лица, подозреваемые и осужденные за подобные действия, могут продолжать их в местах лишения свободы и получать внешнюю финансовую поддержку.

Изучение деятельности правоохранительных органов по выявлению, предотвращению и раскрытию преступлений экстремистской направленности, совершаемые осужденными, показало, что такая преступная активность находит отражение в пенитенциарных учреждениях.

В 2022 году, согласно официальной статистике Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, правоохранительным органам удалось выявить и привлечь к уголовной ответственности по трем случаям, относящимся к статье 256 Уголовного кодекса Республики Казахстан (пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма) [5].

По сравнению с 2018 годом, наблюдается прогресс: тогда было зафиксировано 17 случаев совершения осужденными преступлений экстремистской и террористической направленности в местах лишения свободы, из которых 16 относились к статье 256 Уголовного кодекса Республики Казахстан и 1 к статье 174 Уголовного кодекса Республики Казахстан [5].

Снижение выявленных преступлений экстремистской и террористической направленности в местах лишения свободы, по нашему мнению, может быть обусловлено развитием мер конспирации среди осужденных, пропагандирующих экстремистскую идеологию.

Эффективное противодействие противоправной экстремистской деятельности сталкивается с определенными препятствиями в оперативно-розыскной работе. Эти факторы включают высокую скрытность лиц, придерживающихся деструктивно религиозной идеологии, ограниченные знания оперативных сотрудников о различиях между экстремистскими и традиционными религиозными учениями, недостаточное информационное взаимодействие между правоохранительными органами, а также попытки вербовки и давления на администрацию учреждений со стороны радикально настроенных осужденных.

Отсутствие признания себя преступниками среди осужденных за экстремизм и терроризм может быть обусловлено несколькими факторами:

- идеологическая убежденность, т.е. осужденные могут верить в идеологию, которая оправдывает их деяния, считая, что их действия направлены на защиту или продвижение определенных убеждений, а не являются преступными,

- самооправдание, т.е. осужденные за экстремизм и терроризм, могут использовать механизмы самооправдания, чтобы уменьшить чувство вины и считать свои действия необходимыми или даже морально оправданными,

- пропаганда идей внутри замкнутой среды, т.е. внутри закрытых групп и организаций, пропагандирующих экстремистские идеи, осужденные могут подвергаться воздействию идеологии, которая приводит к их убеждению в правомерности своих действий,

- отрицание ответственности, т.е. некоторые осужденные могут отрицать свою ответственность за совершенные преступления, возлагая вину на обстоятельства, систему или других.

Исходя из представленного, осужденные за экстремизм и терроризм, уверенные в законности своих действий, за которые они были привлечены к уголовной ответственности, и считая себя другими в отличие от общеуголовных преступников, могут предпринимать попытки воздействовать на администрацию учреждения, для:

- получение привилегий, они могут стремиться к улучшению своих условий содержания, получению дополнительных льгот или иных привилегий внутри учреждения,

- распространение идеологии, осужденные, разделяющие экстремистскую идеологию, могут пытаться распространять свои убеждения среди администрации и других осужденных,

- манипуляция условиями содержания, воздействуя на администрацию, осужденные могут пытаться изменить условия своего содержания в учреждении, чтобы облегчить свою ситуацию,

- давление на учреждение, некоторые осужденные могут использовать различные методы воздействия на администрацию с целью давления на учреждение или достижения своих целей.

Эти попытки влияния могут представлять собой вызов для соблюдения порядка и безопасности в учреждении и требуют внимательного взаимодействия со стороны администрации и правоохранительных органов.

Давление на администрацию учреждения может отразиться на различных аспектах функционирования учреждения:

- системе безопасности, что может повлиять на стратегии и меры безопасности, что может создать потенциальные угрозы для персонала и осужденных,

- условиях содержания, что может привести к изменению условий содержания осужденных, в том числе получение привилегий, изменение режима и других аспектов,

- работе персонала, что может оказать давление на администрацию, чтобы изменить правила работы персонала, возможно, в пользу осужденных,

- пропаганде и идеологии, что может повлиять на распространение идеологии внутри учреждения, что может привести к укреплению экстремистских или террористических убеждений,

- общественном мнении, что может повлиять на восприятие учреждения общественностью и сторонними органами,

- внутреннем порядке, что может изменить внутренние распорядки регламенты деятельности учреждения.

Все эти факторы могут существенно повлиять на общую атмосферу и нормальное функционирование пенитенциарного учреждения, создавая благоприятные условия для распространения экстремистской идеологии, что требует внимательного вмешательства и контроля со стороны компетентных органов.

Заключение. Оперативные работники для предотвращения давления на администрацию учреждения должны усиленно работать и предпринимать следующие меры:

- внимательно отслеживать события и деятельность внутри учреждения, выявляя признаки давления или неправомерного воздействия;

- осуществлять анализ и оценку потребностей в повышении квалификации для персонала учреждения с целью укрепления их профессиональной устойчивости к воздействию внешних факторов, включая экстремистскую идеологию. После этого предоставлять списки сотрудников в кадровый аппарат и вносить предложения о включении их в программы соответствующего обучения и повышения квалификации;
- улучшать оперативное реагирование и контроль в учреждении, предотвращая возможные угрозы со стороны осужденных или внешних лиц;
- осуществлять особый контроль за всеми возможными коммуникациями между осужденными и администрацией, особенно в случаях, когда существует риск давления на персонал или коррупционных проявлений;
- совместно с инспектором-теологом, психологом предоставлять программы обучения и реабилитации для осужденных, направленные на изменение их убеждений и поведения;
- на постоянной основе взаимодействовать со всеми правоохранительными органами для обмена служебной информацией и координации действий в случае обнаружения давления на персонал или коррупционных рисков;
- выявлять сотрудников которым необходимо оказать психологическую поддержку, чтобы помочь им справиться с эмоциональными и психологическими аспектами возможного давления со стороны осужденных;
- оперативно реагировать и принимать соответствующие правовые меры в отношении лиц, осуществляющих давление на персонал администрации, включая возможное привлечение к уголовной ответственности.

С целью пресечения распространения экстремистской идеологии как внутри пенитенциарного учреждения, так и за его пределами, необходимо проведение комплексной работы всех правоохранительных и специальных органов, должно быть налажено взаимодействие всех силовых служб и их коллективная ответственность:

1. Наладить совместное выявление лиц, занимающихся пропагандой экстремистской идеологии и распространением соответствующих материалов как внутри учреждения, так и за его пределами.
2. Важно осуществлять мониторинг любой информации, обладающей оперативным интересом, которая поступает и циркулирует в учреждениях, с привлечением всех правоохранительных и специальных органов.
3. Проведение комплекса оперативно-розыскных мероприятий, вовлекая сотрудников территориальных подразделений МВД и КНБ, с целью пресечения распространения экстремистской идеологии как внутри, так и вне учреждения, выявления и пресечения финансирования, и выявления соучастников на свободе.
4. Необходимо постоянно и детально определять реальное количество осужденных, которые придерживаются деструктивно радикальных идей, с целью точной идентификации и разработки соответствующих мер для их контроля, и профилактики.
5. Выявлять сращивание и коррупцию с персоналом администрации.

Список использованных источников

- 1 Касым-Жомарт Токаев принял участие в сессии Совета коллективной безопасности ОДКБ в расширенном составе <https://www.akorda.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-sessii-soveta-kollektivnoy-bezopasnosti-odkb-2310205>
- 2 Конфликт ХАМАСа и Израиля: кто кого поддержал в мире, как казахстанский политолог оценивает происходящее // <https://www.zakon.kz/stati/6409681-konflikt-khamasa-i-izrailya-kto-kogo-podderzhal-v-mire-kak-kazakhstanskiy-politolog-otsenivaet-proiskhodyashchee.html>
- 3 Казахстанские мусульмане могут отправиться воевать за Палестину // <https://press.kz/novosti/kazakhstanskiye-musulmane-mogut-otpravitsya-voevat-za-palestinu>
- 4 Казахи могут поехать воевать за ХАМАС – политолог // <https://golos-naroda.kz/20977-kazakhi-mogut-poeihat-voevat-za-khamas-politolog-1696908108/>
- 5 Правовая статистика. Статистические отчеты за 2017-2023 гг. Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

6 Какая роль отводится женщинам в религиозном терроризме, рассказали эксперты // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/rol-otvoditsya-jenschinam-religioznom-terrorizme-rasskazali-517852/

7 Баргаринов А. Р. О криминалистической характеристике транснациональных преступлений экстремистского характера (по материалам Республики Казахстан) // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2020. – №. 4. – С. 57-64.

8 Почему в Жезказгане и Сатпаеве так много экстремистов, рассказал сенатор // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/pochemu-jezkazgane-satpaeve-mnogo-ekstremistov-rasskazal-494763/

9 О технологиях и нюансах радикализации в государствах Центральной Азии // <https://www.caanetwork.org/archives/18256>

10 «Теневая армия экстремистов»: к чему привело слияние криминала и «религии» в Казахстане // <https://www.caravan.kz/gazeta/tenevaya-armiya-ehkstremistov-k-chemu-privelo-sliyanie-kriminala-i-religii-v-kazakhstane-806809/>

11 Токубаев З.С., Кайнар Е.Е., Исаков А.К. Проблемы совершенствования работы специалиста-теолога в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан - 2022. – №1(70). – С. 130-136.

12 Review of Olivier Roy's "Globalised Islam: The Search for a New Ummah" // https://www.researchgate.net/publication/270790888_Review_of_Olivier_Roy's_Globalised_Islam_The_Search_for_a_New_Ummah (Access data: 30.11.2023).

13 JavierJordán. Prevention of Jihadist Radicalization in Spanish Prisons. Current Situation, Challenges and Dysfunctions of the Penitentiary System // https://www.researchgate.net/publication/268183992_Prevention_of_Jihadist_Radicalization_in_Spanish_Prison_Current_Situation_Challenges_and_Dysfunctions_of_the_Penitentiary_System (Access data: 30.11.2023).

14 Hill, G. Prevention of Radicalization to Terrorism in Prisons: A Practical Guide [Electronic resource] / G. Hill. - С. 214-246. - DOI: 10.19156/2020.6.01. - Access mode: <https://icct.nl/app/uploads/2020/12/Handbook-Ch-8-Schmid-Gary-Hill-FINAL-11-12-2020-1.pdf> (Accessdata: 30.11.2023)

15 Исаков А. К., Акимжанов Т. К. О проникновении экстремизма в пенитенциарные учреждения министерства внутренних дел республики Казахстан. - N4. - (75). – 2022. – С. 88-92.

Сведения об авторах

Исаков А.К. – магистр юридических наук, преподаватель Учебного центра КУИС МВД Республики Казахстан, майор юстиции.

Бишманов К.М. - директор общественного фонда «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан», профессор КазНУ им. аль-Фараби, кандидат юридических наук, доцент.

Баргаринов А.Р. - профессор кафедры ОРД Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Ысқақов Ә.Қ. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ ҚАЖК Оқу орталығының оқытушысы, әділет майоры.

Бишманов К.М. - «Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы» Қоғамдық қорының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Баргаринов А.Р. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының профессор, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Iskakov A.K. – Master of Law, lecturer at the Training Center of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Major of Justice.

Bishmanov K.M. - Director of the Public Foundation «Center for the Study of Problems of Terrorism and Extremism in the Republic of Kazakhstan», candidate of jurisprudence science, associate professor.

Bargarinov A.R. - professor, of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabybaeva, Candidate of Law.

Б.М. Сматлаев¹, Н.А. Нукушева², М.Д. Каражанов³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

³ AlikhanBokeikhan University, Semey, Kazakhstan

ABOUT THE TENDENCY TO CRUELTY TO ANIMALS AMONG WOMEN

Animal cruelty has attracted ever more scrutiny within academia and society at large, drawing increased focus from scientific researchers and society as a whole. While cases of cruelty to animals tend to be associated with male behavior, an ever growing body of evidence hints at women potentially engaging in similar acts as well. This scientific article looks into this trend among women so as to better comprehend its consequences on animal welfare.

Animal cruelty has devastating repercussions for not only animals, but for society as a whole. It involves violations of laws and ethical norms; creating dangerous patterns of behavior; as well as more male offenders in this problem than previously anticipated. While much research in this field has focused on male offenders alone, women offenders also play an integral part in contributing to this phenomenon - justifying further examination on this topic.

This study seeks to investigate and identify factors impacting women's propensity to abuse animals as well as assess its extent in modern society. By increasing knowledge on psychological, sociological, and cultural dimensions that could explain such behavior among female participants in this investigation.

This scientific article tackles the subject of women's propensity towards animal cruelty among them, specifically their propensity towards cruelty against animals. This investigation seeks to gain an insight into this trend as well as identify factors contributing to it, while considering any social and psychological ramifications it might cause.

Keywords: animals, animal protection, cruelty, women, animal cruelty.

О склонности женщин к жестокому обращению с животными

Жестокое обращение с животными привлекает все больше внимания в академических кругах и обществе в целом, привлекая повышенное внимание научных исследователей и общества в целом. В то время как случаи жестокого обращения с животными, как правило, ассоциируются с мужским поведением, постоянно растущее количество свидетельств указывает на то, что женщины также потенциально совершают аналогичные действия. В этой научной статье рассматривается эта тенденция среди женщин, чтобы лучше понять ее последствия для благополучия животных.

Жестокое обращение с животными имеет разрушительные последствия не только для животных, но и для общества в целом. Это связано с нарушениями законов и этических норм; созданием опасных моделей поведения; а также с большим количеством мужчин-правонарушителей в этой проблеме, чем предполагалось ранее. Хотя многие исследования в этой области были сосредоточены только на мужчинах-правонарушителях, женщины-правонарушители также играют неотъемлемую роль в развитии этого явления, что оправдывает дальнейшее изучение этой темы.

Это исследование направлено на изучение и выявление факторов, влияющих на склонность женщин к жестокому обращению с животными, а также на оценку ее масштабов в современном обществе. Путем расширения знаний о психологических, социологических и культурных аспектах, которые могли бы объяснить такое поведение женщин-участниц этого исследования.

В этой научной статье рассматривается тема склонности женщин к жестокому обращению с животными, в частности, их склонности к жестокому обращению с животными. Данное исследование направлено на то, чтобы получить представление об этой тенденции, а также выявить факторы, способствующие ей, рассматривая при этом любые социальные и психологические последствия, которые она может вызвать.

Ключевые слова: животные, защита животных, жестокое обращение, женщины, жестокое обращение с животными.

Әйелдердің жануарларға қатыгездікке бейімділігі туралы

Жануарларға қатыгездік академиялық ортада және жалпы қоғамда көбірек назар аударады, бұл ғылыми зерттеушілер мен жалпы қоғамның назарын аударады. Жануарларға қатыгездік жағдайлары әдеттесімді мінез-құлқымен байланысты болса да, үнемі өсіп келе жатқан дәлелдер әйелдердің де осындай әрекеттерді жасауы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл ғылыми мақала жануарлардың әл-ауқатына әсерін жақсы түсіну үшін әйелдер арасындағы осы тенденцияны қарастырады.

Жануарларға қатыгездік тек жануарларға ғана емес, жалпы қоғамға да зиян тигізеді. Бұл заңдар мен этикалық ережелерді бұзумен байланысты; қауіпті мінез-құлық үлгілерін құру; сондай-ақ бұл мәселеде бұрын болжанғаннан гөрі көп ер қылмыскерлер бар. Бұл саладағы көптеген зерттеулер тек ер қылмыскерлерге бағытталған болса да, әйел қылмыскерлер де бұл құбылыстың дамуында ажырамас рөл атқарады, бұл тақырыпты әрі қарай зерттеуді негіздейді.

Бұл зерттеу әйелдердің жануарларға қатыгездікке бейімділігіне әсер ететін факторларды зерттеуге және анықтауға, сондай-ақ оның қазіргі қоғамдағы ауқымын бағалауға бағытталған. Осы зерттеуге қатысушы әйелдердің мінез-құлқын түсіндіретін психологиялық, әлеуметтанулық және мәдени аспектілер туралы білімді кеңейту.

Бұл ғылыми мақалада әйелдердің жануарларға қатыгездікке бейімділігі, атап айтқанда олардың жануарларға қатыгездікке бейімділігі тақырыбы қарастырылады. Бұл зерттеу осы тенденция туралы түсінік алуға, сондай-ақ ол тудыруы мүмкін кез келген әлеуметтік және психологиялық салдарды ескере отырып, оған ықпал ететін факторларды анықтауға бағытталған.

Түйінді сөздер: жануарлар, жануарларды қорғау, қатыгездік, әйелдер, жануарларға қатыгездік.

Introduction. Animal cruelty remains one of the world's most heartbreaking issues, impacting millions of animals every year and drawing the ire of public activists and researchers worldwide. Each year brings more evidence of animal abuse resulting in increasing public concern.

Many researchers have raised this issue and noted the alarming rise of animal cruelty committed by women as well. Current lines of research emphasize this trend as researchers attempt to pinpoint its roots.

Kazakhstan, like many countries worldwide, faces an emerging problem of animal cruelty that grows increasingly urgent with rapid economic development and changes to society's socio-cultural context. Kazakhstani public organizations and state authorities must deal with increasing cases of cruelty from women towards animals which makes our article relevant and essential for local society.

Studies on women and animal cruelty hold several advantages; among these benefits are better understanding from legal, criminal law and psychological perspectives of this problem:

1. Increased Understanding: This research can assist in increasing our knowledge about why women tend to abuse animals, providing a basis for effective preventive measures and psychological support strategies to combat abusers of this sort.

2. Jurisprudence: The results of this research can be applied in legal practice to establish responsibility and punishment against persons responsible for acts of animal cruelty.

3. Criminology: Understanding manifestations of animal cruelty among women can aid criminological methods of studying and anticipating any such actions.

4. Psychology: The results of the research can assist with creating programs to correct aggressive behavior and psychologically rehabilitate women prone to animal cruelty.

Hypothesis for this research study states that multiple socio-cultural, psychological, and environmental influences on women can impact their propensity to abuse animals. If successful, results of this research study could contribute towards creating more accurate strategies aimed at the prevention of cruelty toward animals as well as social rehabilitation of violators.

The main areas and concepts explored within the study include an examination of statistical data on cases of cruelty against animals, research on women who engage in such acts, as well as its consequences within both families and society.

Scientific and practical significance of this work lie in its capacity to enable women to understand more fully the nature and causes of animal cruelty among themselves, thus aiding the creation of more efficient measures against such behavior and safeguarding animals.

Main results and analyses revealed that women's propensity for animal cruelty could be related to psychological factors like domestic violence or low empathy levels; such behavior also has detrimental ramifications on relationships in the family and society as whole.

This study serves to increase understanding about animal cruelty among women and its consequences, which will enable more efficient programs designed to curb this phenomenon and protect animals.

Practical relevance lies within this study's results, as their findings could be used to develop educational and preventive programs intended to lower cases of animal cruelty among women while heightening societal awareness about it.

Methodology and methodology. Abuse of animals by women may result from both psychological and sociocultural forces, with serious social and psychological ramifications.

As part of their investigation of animal cruelty among women, methods were implemented for collecting and analyzing statistical data through surveys, psychological tests and analyses conducted during this research project; relevant literature was also studied during this process.

At the outset of our study, the collection and analysis of statistical data on cases of animal cruelty among women provided us with insight into its prevalence and dynamics across regions and nations.

Surveys were conducted among women to explore psychological factors related to propensities for animal cruelty; questions included demographic characteristics, family circumstance and past animal encounters.

To gain a greater insight into psychological factors contributing to animal abuse, psychological tests and analyses of participants' behavioral patterns were utilized in this research study.

As part of my research, an exhaustive literature review on animal cruelty--its criminal, legal, and psychological dimensions was carried out, including an examination of previous studies as well as comparison between their results and my findings.

The findings from this research project revealed that women's cruelty toward animals could be driven both psychologically (such as psychopathology) and socioculturally. Furthermore, its implications can have serious ramifications on family relationships as well as on psychological well-being of female members of society.

Our study deepened our understanding of the factors contributing to women's propensity for animal cruelty among them and revealed its social and psychological ramifications, thus providing evidence-based recommendations to design more effective programs to curb cruelty towards animals while supporting women who display such tendencies.

Discussion. Cruelty to animals is an illegal, cruel, and punishable act committed against an animal with illegal or selfish motivations, using harmful methods or in the presence of minors that results in its death or harm [1, p. 19].

Analysis of scientific and educational literature related to criminal law provides us with enough data for us to draw a clear picture of animal cruelty as an issue in our country.

There was limited focus on animal cruelty committed by women; men were seen more as likely perpetrators [2, p. 700].

However, women were found to show greater correlations between animal cruelty and violent offenses [3, pp. 801-802] than men [4, p. 349], yet more than 60% of both genders reported at least some level of approval towards animal cruelty scenarios.

Consideration must be paid to what may mediate the relationship between animal abuse and human-directed aggression and personality factors such as insufficient emotional regulation or lack thereof, particularly excessive regulation or emotional disengagement. Research on aggression motivation recognizes this correlation; for example proactive (i.e. purposeful) aggression has different antecedents with personality than reactive (emotionally unregulated aggression; [5, p. 195].

At present, few studies have explored how increased tendencies of proactive-reactive aggression could correlate with greater propensities towards cruelty against animals.

Since the 1980s, participation by women in anti-beatings sent to court programs has steadily grown; often this change can be linked to mandatory arrest laws in many states [6, p. 250].

Unfortunately, studies of women who engage in intimate partner violence lag well behind studies focusing on male perpetrators as a basis of intervention programs that target beaters; further complicating matters are questionable effectiveness of existing intervention programs for male criminals [7, p.157], with interventions which already had limited effects being used against battered women without sufficient understanding as to their efficacy [8, p.305]. Therefore more research must focus on issues related to battered women to evaluate effectiveness of intervention programs against batterers.

Studies reveal a direct relationship between animal cruelty and violence against humans - such as child abuse, domestic violence, elder abuse or any aggressive behaviors - and animal welfare violations.

Phil Arkow of the National Link Coalition, which studies violence between animals and people, frequently expresses his view that animal abuse serves as an indicator of domestic abuse--known in this sense as a "predictor crime."

A study conducted in 1983 documented animal abuse as part of physical abuse investigations involving children. It was noted in 88% of those cases examined.

Scientific studies reveal that when children show violence against animals, this could be an indicator of violence or neglect within their immediate environment. Furthermore, children who witness animal abuse face increased chances of becoming abusers themselves in later years.

2017 research demonstrated that 89% of women involved with violent partners who owned pets also claimed they were threatened, injured or killed by those partners [9].

Studies conducted to support this conclusion provide further evidence linking cruelty towards pets with domestic violence, with animals often serving as targets. Aggressive family members use them as means of control as well as emotional violence - more than half of victims admitted to shelters for victims of domestic abuse cited the welfare of their pet as one reason they delayed leaving abusive relationships.

Animal cruelty should be taken seriously under law for many reasons, starting with their being vulnerable creatures that require protection, followed by its correlation with acts of violence towards people.

Laws across US states reflect the seriousness of this problem. All 50 states already have legislation on animal cruelty cases; and two-thirds allow pets to be included as security for domestic violence protection warrants. These laws represent just part of what needs to be accomplished at the state level; further development of systems to monitor animal cruelty cases must continue so they

are regularly reported, investigated and punished at an adequate level. Today, legislation is evolving in response to Americans' generally accepted belief that animals have familial status and require protection under law. Measures have been taken both for animal victims and for society as a whole.

Results and analysis. This scientific article presents an overview of studies by both foreign and Russian researchers that address women's propensity to cruelty towards animals, with particular attention paid to acts committed by women against animals as well as any relationships between animal abuse and domestic violence.

Animal cruelty can be defined as any behavior which knowingly causes animals unnecessary pain and/or suffering or results in their suffering and/or death that is considered socially unacceptable [10, p. 229]. Some examples include physical violence such as kicking, hitting, arson firing or drowning as well as acts of neglect such as intentionally withholding access to food, water engagement veterinary care and physical activities.

Noteworthy is Kazakhstan's failure to conduct thorough investigations of individuals responsible for animal abuse crimes or to assess women who commit these acts; and no analysis was undertaken of women's propensities towards animal abuse acts - thus leaving these aspects obscure in terms of Kazakh criminology and sociology.

To effectively understand and overcome animal cruelty as well as its correlation with violence against people, extensive research must take place. This may require conducting studies in the fields of criminology, sociology and psychology that look into motivations behind cruelty towards animals as well as profiles of those inclined towards such acts of abuse against other organisms.

Conducting such studies will enable researchers to more precisely define the factors contributing to animal cruelty in Kazakhstan as well as any specific aspects that need to be taken into consideration in their strategies to combat animal abuse, protect animals from mistreatment and ensure society's wellbeing and safety.

Overall, research and combating animal cruelty remain important and require extensive efforts on behalf of specialists and public organizations in Kazakhstan.

Foreign studies conducted by foreign scientists conclusively demonstrate the correlation between animal cruelty and domestic violence against people, specifically within family relationships. A 2017 study, for instance, revealed that 89% of women involved in domestic abuse cases who owned pets reported their partner threatened, injured or killed them as evidence. Thus demonstrating an apparent direct relationship between animal abuse and domestic violence against humans.

Studies indicate the high likelihood that children exposed to animal cruelty as witnessed by women or children become perpetrators themselves in future, further emphasizing the necessity of early intervention and teaching emotional competence to ensure future violence remains contained and prevented from spiralling out of control.

Animal cruelty reduction plays a pivotal role in decreasing violence against women and children, by creating effective prevention and intervention programs both related to animals as well as family violence issues. Strengthening laws against such cruelty while creating mechanisms to respond quickly in cases of animal abuse as well as safeguard victims, can further lower levels of violence throughout society.

Conclusions. In this research study, the results from studies investigating women's propensity to mistreat animals as well as its causes and ramifications were taken into consideration. Our analysis allowed us to arrive at several key conclusions:

1. **Animal Abuse and Domestic Violence:** Studies confirm the correlation between animal cruelty and domestic violence, especially as an indicator for future violent relationships in a home, and animal abuse/neglect. If victims use animals as targets of their aggression during domestic conflicts then this should act as a red flag that someone could potentially abuse the animal within that household or relationship.

2. **Behavioral and Psychological Factors:** Many instances of animal abuse by women against animals can be tied back to behavioral and psychological causes such as stress, aggression, low empathy or difficulty controlling emotions - these all play an integral part.

3. Violence Cycles: Women who demonstrate animal cruelty may encounter violent retaliation against themselves - creating a cycle of violence between animals and women alike.

4. The Need for Preventive Measures: In order to decrease incidents of animal cruelty committed by women, effective public awareness campaigns, psychological support services and stress management training will play a vital role.

5. Cooperation Between Sectors: Cooperation among various sectors such as law enforcement agencies, animal welfare organizations and social assistance services is integral for successfully combatting animal cruelty committed by women.

Research in this area is critical both from an ethical and practical viewpoint, but also because it helps establish how violence against animals translates to violent actions against people. Combatting animal cruelty among women may reduce overall levels of violence within society while providing a safer and more caring environment for its members.

Combatting women's cruelty toward animals is key to protecting animal welfare and decreasing violence within society. To effectively address this phenomenon in Kazakhstan and worldwide, here are some steps which may help:

1. Education and Awareness: Running educational campaigns on animal rights and its relationship to domestic violence, providing animal protection lessons as part of school curricula to build empathy; etc.

2. Cooperation with Law Enforcement Agencies: Animal protection organizations and law enforcement agencies develop and implement joint work programs in order to investigate cases of cruelty against animals.

3. Victim Support: Establishment and Provision of Shelters and Temporary Shelters for Animals Affected By Cruelty; Psychological support services are offered for victims of domestic violence including assistance in caring for their pet(s).

4. Strict Laws and Penalties: New animal cruelty laws will be strictly enforced with criminal charges for violators, while new legislation could allow victims of domestic violence to include pets as part of protection orders for protection.

5. Data Collection and Research: Conduct research into the relationship between animal cruelty and domestic violence to develop more effective control strategies; create national databases on cases of animal cruelty;

6. International Cooperation: Participate in international initiatives designed to combat animal cruelty, exchange experiences with other countries, ratify and comply with relevant animal protection conventions etc.

These measures can create a safer and more caring environment for everyone while decreasing violence in society as a whole. Cooperation among various sectors such as law enforcement agencies, non-government organizations, educational institutions and civil society in solving this problem will play a critical role.

List of sources used

1. Саратов О. В. Предупреждение преступлений, связанных с жестоким обращением с животными: автореф. дис. .канд. юрид. наук. М., 2012. С. 75.

2. Stupperich A., & Strack M. Among a German sample of forensic patients, previous animal abuse mediates between psychopathy and sadistic actions. *Journal of Forensic Sciences*, 2016, 61(3), 699–705. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1556-4029.13057>

3. Walters G. D. Testing the specificity postulate of the violence graduation hypothesis: Meta-analyses of the animal cruelty-offending relationship. *Aggression and Violent Behavior*. 2013, 18(6), 797–802. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.10.002>

4. Alleyne E., & Parfitt C. Adult-perpetrated animal abuse: A systematic literature review. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2019, 20(3), 344–357. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1524838017708785>

5. Anderson A. E., & Marcus D. K. A bifactor model of meanness, coldheartedness, callousness, and sadism. *Personality and Individual Differences*. 2019, 137, 192–197.

6. Carney M.M, Buttell F.P. A multidimensional evaluation of a treatment program for female batterers: A pilot study. *Research on Social Work Practice*. 2004, 14:249–258. doi: 10.1177/1049731503262223

7. Babcock J.C, Miller S.A, Siard C. Toward a typology of abusive women: Differences between partner-only and generally violent women in the use of violence. *Psychology of Women Quarterly*. 2003;27:153–161.

8. Swan S.C, Gambone L.J, Caldwell J.E, Sullivan T.P, Snow D.L. A review of research on women's use of violence with male intimate partners. *Violence and Victims*. 2008;23:301–314.

9. The Link Between Cruelty to Animals and Violence Toward Humans. [Electronic resource]. Available at:<https://aldf.org/article/the-link-between-cruelty-to-animals-and-violence-toward-humans-2/>

10. Ascione F.R. Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös*, 6 (4), 1993, pp. 226-247.

Information about authors

Smatlaev B.M. – Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of the L.N. Gumilev Eurasian National University.

Nukusheva A.A. - Candidate of Law, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov.

Karazhanov M.D. – PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law of Alikhan Bokeikhan University

Сматлаев Б.М. – д.ю.н., профессор, декан юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Нукушева А.А. - к.ю.н., профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени Академика Е.А. Букетова.

Каражанов М.М. – доктор PhD, доцент, декан юридического факультета Alikhan Bokeikhan University.

Сматлаев Б.М. - з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің деканы.

Нукушева А.Ә. - з.ғ.к., Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры.

Каражанов М.Д. - PhD докторы, доцент, Alikhan Bokeikhan University заң факультетінің деканы.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

А.Г. Шидемов¹, О.Р. Цой¹, Е.М.Тилеубергенов²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макан Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье рассматриваются процессуальные аспекты противодействия экстремизму. Расследование экстремистских преступлений имеет некоторые отличительные особенности. В том случае, когда мы говорим о преступлениях связанных с экстремизмом, основную составляющую предмета доказывания в данном случае представляет необходимость доказывания именно экстремистского характера действий. В этом и заключается наибольшая сложность расследования данного вида преступления. В статье приводятся анализ недостатков расследования преступлений экстремистской направленности, приведены примеры из материалов уголовных дел по делам данной категории.

Ключевые слова: уголовное дело, экстремизм, органы, суд, материал, экстремистские преступления, расследование, изучение.

Экстремистік қылмыстарды тергеудің ерекшеліктері

Бұл мақалада экстремизмге қарсы іс-қимылдың процессуалдық аспектілері қарастырылады. Экстремистік қылмыстарды тергеудің кейбір ерекшеліктері бар. Егер біз экстремизммен байланысты қылмыстар туралы айтатын болсақ, бұл жағдайда дәлелдеу тақырыбының негізгі құрамдас бөлігі іс-әрекеттің экстремистік сипатын дәлелдеу қажеттілігі болады. Бұл қылмыстың осы түрін тергеудің ең үлкен қиындығы. Экстремизмге байланысты қылмысты тергеу және тергеу әрекеттерін жүргізу мәселелері зерттеушілер мен практикалық қызметкерлерді оны зерттеуге бірнеше рет шақырды. Құқық қорғау органдарының арнайы әдебиеттерінде ол тікелей қойылымда қарастырылмады, дегенмен әр түрлі бағыттағы жекелеген мәселелер қамтылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс, экстремизм, органдар, сот, материал, экстремистік қылмыстар, тергеу, зерттеу.

Features of the investigation of extremist crimes

This article discusses the procedural aspects of countering extremism. The investigation of extremist crimes has some distinctive features. In the case when we are talking about crimes related to extremism, the main component of the subject of proof in this case will be the need to prove the extremist nature of actions. This is the greatest difficulty of investigating this type of crime.

The problems of investigating crimes related to extremism and the production of investigative actions have repeatedly prompted researchers and practitioners to turn to its study. In the specialized literature of law enforcement agencies, it was not considered in a direct statement, although individual issues are covered from various positions.

Key words: criminal case, extremism, authorities, court, material, extremist crimes, investigation, study.

Введение. Механизм расследования и дальнейшего рассмотрения в суде уголовного дела о любом преступлении регламентирован уголовно-процессуальным кодексом, который устанавливает общие обязательные правила расследования, регламентирует процессуальные институты и основные содержательные механизмы расследования и рассмотрения уголовных дел. Однако расследование каждого вида преступлений имеет некоторые отличительные особенности. В том случае, когда мы говорим о преступлениях связанных с экстремизмом, основную «ключевую» составляющую предмета доказывания в данном случае будет представлять необходимость доказывания именно экстремистского характера действий, то есть совершения преступления по идеологическому мотиву. Вот в этом и заключается наибольшая сложность расследования.

Огромное теоретическое и прикладное значение проблемы расследования преступлений, связанных с экстремизмом неоднократно побуждало исследователей и практических работников обращаться к ее изучению. В специальной литературе, посвященной деятельности правоохранительных органов данные аспекты в прямой постановке не рассматривались, хотя отдельные вопросы с различных позиций освещались.

Такой подход не мог способствовать всестороннему изучению проблемы, в связи с чем, в том числе и в специальной научной литературе, не сложилось единого взгляда на экстремистскую деятельность, ее особенности расследования правоохранительными органами. Все это вызывает значительные трудности в процессе практического решения оперативными и следственными работниками вопросов, связанных с выявлением экстремистской деятельности, производства следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера.

Однако, как указывалось выше, планирование расследования уголовных дел экстремистского характера осуществлялось на эмпирической основе, планы мероприятий разрабатывались по известным штампам, при этом отсутствовала логика предполагаемых следственных действий по сбору доказательственной базы и розыску экстремистов, зачастую полностью игнорировались положения объективной диалектики развития преступной экстремистской деятельности, что неизбежно приводило к негативным последствиям.

Круг версий подлежащих проверке по делам данной категории зависит от конкретных обстоятельств расследуемого преступления.

При отсутствии информации о лице версия о виновном должна строиться с учетом конкретных данных установленных при проверке заявлении о преступлении и производстве следственных действия.

Основная часть. Проведен анализ материалов уголовных дел экстремистского характера. В Алмалинском районном суде города Алматы были рассмотрены 15 приговоров уголовных дел по преступлениям экстремистской направленности.

В Медеуском районном суде города Алматы были рассмотрены 1 приговор уголовного дела по преступлению экстремистской направленности.

Так, по уголовному делу в отношении гр. Коржавина Д.В. прокуратурой и между защитником подсудимого заключено процессуальное соглашение в форме сделки о признании вины, из которого следует, что подсудимый полностью признал вину в совершении преступления, предусмотренного ст. 174 ч. 1 УК РК [1].

Суд руководствуясь положениям п. 20 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года «О практике рассмотрения судами уголовных дел в согласительном производстве», согласно которого согласительное производство проводится судом в пределах заключенного соглашения о признании вины [2].

Пробационный контроль за осужденным гр. Коржавиным Д.В. возложить на уполномоченный государственный орган по месту жительства осужденного. Осужденного к ограничениям свободы, не имеющего постоянного места работы и не занятые на учебе, подлежат привлечению к принудительному труду в местах, определяемых местными исполнительными органами.

Так по уголовному делу в отношении гр. Мажибаева А.А. где проводились специальные оперативно-розыскные мероприятия по линии борьбы с международным терроризмом ДКНБ города Алматы в ходе мониторинга интернет пространстве в социальной сети «Вконтакте» под логином «ANAliev» был установлен гр. Мажибаев А.А. на странице которого размещены материалы направленные на возбуждение религиозной розни, оскорбление религиозных чувств граждан, пропагандировал исключительность, превосходство и неполноценность граждан по признаку их отношения к религии. Сотрудниками КНБ была получена санкция на проведение специальных мероприятий, то есть осуществление негласного удаленного снятия информации с компьютерных систем, машинных носителей информации и серверов хранения данных и негласном прослушивании и записи переговоров, ведущихся по сотовым, транкинговым и иным видам мобильной связи, а также негласный перехват информации с технических каналов связи, по итогам которого виновность подсудимого в совершении вышеуказанного преступления подтверждается [3].

Также по уголовному делу в отношении гр. Мукажанова Т.О. свидетель гр. Жубатыр Н. в суде показал, что он является пользователем социальной сети «Вконтакте», в ноябре 2016 г. Он стал искать своего друга детства по фамилии Ибрахимов. В результате поиска он увидел список пользователей с аналогичной фамилией, он стал их просматривать и увидел страницу «Тальха Иброхимов», где были размещены видеозаписи экстремистского толка, в том числе запись «Доказательства Хариджизма ИГИШ», где людей призывали к «вооруженному джихаду с кяфирами (неверными)». После просмотра этой записи, у него возникли тревога и опасения, в связи с чем он обратился в ДКНБ по городу Алматы и рассказал о действиях гр. Мукажанова Т.О. [3].

В ходе мониторинга социальной сети «Вконтакте» обнаружен аккаунт «Тальха Иброхимов», страница которого находилась в свободном доступе, была получена санкция на изъятие файлов данной страницы. В ходе оперативно-розыскных мероприятий установлено, что страница принадлежит гр. Мукажанову Т.О. который в ходе следственных действий признался что он разместил на своей странице материалы экстремистского толка [3].

Так по уголовному делу в отношении гр. Назарова И и Назарова С сотрудниками ДКНБ по городу Алматы проводились негласное прослушивание и запись разговоров с использованием аудио-видеотехники, в результате которых за документированы разговоры подсудимых гр. Назарова И. и Назарова С. действовавших группой лиц с внедрением в преступную среду для имитации преступной деятельности лицом под условным псевдонимом «Ринат» [3].

Так по уголовному делу в отношении гр. Ахметова Т.М., Тарасюк А.В., Килыбаева Б.К., Килыбаева К.К. следственным управлением Департамента национального бюро по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) по городу Алматы своим постановлением прекратил по факту попыток в отношении вышеназванных лиц со стороны сотрудников КНБ за отсутствием состава уголовного правонарушения.

Главный эксперт ИСЭ города Алматы Готовко Н.Н. показала, что проводила экспертизы №933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941 полностью поддерживает заключения. Эксперт свободен в выборе методики и средств, методика позволяет выбирать. В стенограмме разговоры шли на двух языках, а образцы были предоставлены на одном языке. Для обеспечения полноты обратились с ходатайством о предоставлении дополнительных образцов на двух языках. Если бы не дали дополнительных образцов, то экспертизу, они могли бы провести в любом случае, но по другому методу. По виду экспертизы, которую они проводили, существует пять методик проведения экспертизы, из которых они использовали 4 вида [4].

Вышеназванных уголовных делах субъектами досудебного расследования чаще всего проводились такие следственные мероприятия как осмотр место происшествия, обыск, выемка, очная ставка, допрос, назначение экспертизы.

Вышеназванные подсудимые совершали умышленные действия, направленные на:

- разжигание социальной и религиозной розни, на оскорбление религиозных чувств граждан, равно совершил пропаганду исключительности, превосходства и неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, сословной принадлежности;

- пропаганду терроризма и публичные призывы к совершению акта терроризма, а равно изготовление, хранение с целью распространения и распространение материалов указанного содержания с использованием средств массовой информации и сетей телекоммуникации, а также с использованием средств массовой информации и сетей телекоммуникации (создавая страницы в соц сети под разными псевдонимными обычно из религиозных убеждений религиозны имена выставляли ауди и видео файлы пропагандистского характера) или путем изготовления и распространения литературы и иных носителей информации.

Суд в связи с рассмотрением дела в сокращенном порядке, в соответствии с п.8 Нормативного Постановления Верховного Суда Республики Казахстан №17 от 26 октября 2004 года «О рассмотрении уголовных дел в сокращенном порядке», оглашение и исследование других доказательств не проводилось, поскольку они никем не оспорены и признаны достоверными, относимыми и допустимыми [5].

В соответствии с нормой ст.8 Конституции Республики Казахстан, Республика Казахстан уважает принципы и нормы международного права, проводит политику сотрудничества и добрососедских отношений между государствами, их равенства и невмешательства во внутренние дела друг друга, мирного разрешения международных споров, отказывается от применения первой вооруженной силы [6].

Судом Республики Казахстан лица которые осуществляли противоправные деяния были осуждены по нескольким статьям Уголовного кодекса Республики Казахстан а именно: 174 часть 1, 2, 256 часть 2, 259 часть 1 и 2, 287 часть 3, 405 часть 1 [1], то есть в основном данные статьи носят признаки экстремизма и терроризма.

Институтом судебных экспертиз по назначению органа досудебного расследования (СУ ДКНБ и СУ ДП города Алматы) проводились судебные видео-фонографические, судебные религиоведческие, судебные-трасологические, судебные баллистические, судебные взрыво-технические, судебные психолого-филологические, комплексные судебно-религиоведческие и психолого-филологические экспертизы.

Заключение. Проведенный анализ материалов уголовных дел позволил выявить особенности расследования, в частности проведения следственных действий и других процессуальных действий, осуществляемых при расследовании преступлений экстремистской направленности.

Посредством изучения и анализа материалов судебных приговоров уголовных дел данной категории преступлений, выявлены проблемные аспекты особенности организации взаимодействия правоохранительных, государственных и специальных органов по противодействию экстремистским преступлениям.

Одним из эффективных факторов обеспечения защиты граждан от преступных посягательств является проведение качественного расследования. Качество расследования зависит от возможности сотрудников правоохранительных органов правильно квалифицировать преступные деяния, входящие в состав преступлений экстремистской направленности. Качественное и эффективное расследование экстремистских преступлений позволит укрепить правопорядок и обеспечить безопасность граждан в стране.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.)// «Әділет» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан// Электронный ресурс: <https://www.adilet.zan.kz> (01.10.2023).

2. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года «О практике рассмотрения судами уголовных дел в согласительном производстве»// «Әділет»

Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан// Электронный ресурс: <https://www.adilet.zan.kz> (08.10.2023).

3. Алмалинский районный суд города Алматы. Оп. 1. Д. №2311-1/578–№2311-444/12.

4. Медеуский районный суд города Алматы. Оп. 3. Д. №4456-2/168.

5. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан №17 от 26 октября 2004 года «О рассмотрении уголовных дел в сокращенном порядке»// «Әділет» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан// Электронный ресурс: <https://www.adilet.zan.kz> (01.10.2023).

6. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2023 г.) // Электронный ресурс: <https://www.online.zakon.kz> (05.10.2023).

Сведения о авторах

Шидемов А.Г. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции.

Цой О.Р. - Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының әскери және тактикалық-арнайы даярлық кафедрасының бастығы. М.Есболатова, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Тилеубергенов Е.М. – д.ю.н., профессор, заведующий кафедры юриспруденции Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова.

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ПММ.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция майоры.

Цой О.Р. – начальник кафедры военной и тактико-специальной подготовки Алматинско академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Тилеубергенов Е.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті құқықтану кафедрасының меңгерушісі.

Shidemov A. - senior researcher at the research center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police major.

Tsoi O. – Head of the Department of Military and Tactical-Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, police Colonel.

Tileubergenov Y. – doctor of Juridical Sciences, Professor. Head of the Department of Jurisprudence of the Kokshetau University named after Sh. Valikhanjv.

Т.М. Коржумбаева¹, С.Х. Абдуллина¹

¹ Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

Разработка криминалистических методических рекомендаций по расследованию убийств по найму не является самостоятельным элементом криминалистики, а находится в тесной связи с теорией ОРД, уголовным правом, криминологией. Криминалистическая методика - это своего рода описание подробно преступления, одним из элементов которой выступает криминалистическая характеристика преступления. В нее входят основные элементы, характеризующие преступление и подлежащие изучению для выработки новых современных рекомендаций, направленных на оказание помощи практическим работникам и служащим теоретической помощью при написании трудов. Каждое убийство, совершенное по найму, подлежит анализу с учетом всех элементов криминалистической характеристики, так как полное изучение элементов уголовного правонарушения, позволит создать эффективную и действенную методику расследования преступления.

В статье авторами рассмотрены особенности криминалистической характеристики заказных убийств, подробно раскрыты ее элементы имеющие значение для быстрого и полного их раскрытия.

Ключевые слова: убийство по найму, расследование, раскрытие, криминалистическая методика, криминалистическая характеристика, способ совершения, вознаграждение, заказчик, исполнитель.

Жалдау бойынша кісі өлтірудің криминалистикалық сипаттамасы туралы сұраққа

Жалдау бойынша кісі өлтіруді тергеу бойынша криминалистикалық әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу криминалистиканың дербес элементі болып табылмайды, бірақ ЖІҚ, қылмыстық құқық, криминология теориясымен тығыз байланысты. Криминалистикалық әдіс-бұл қылмыстың егжей-тегжейлі сипаттамасы, оның элементтерінің бірі қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы болып табылады. Оған қылмысты сипаттайтын және зерттелетін негізгі элементтер кіреді, олар практикалық қызметкерлер мен жұмысшыларға еңбек жазу кезінде теориялық көмек көрсетуге бағытталған жаңа заманауи ұсыныстарды әзірлеу үшін. Жалдау бойынша жасалған әрбір кісі өлтіру криминалистикалық сипаттаманың барлық элементтерін ескере отырып талдауға жатады, өйткені қылмыстық құқық бұзушылық элементтерін толық зерделеу қылмысты тергеудің тиімді және пәрменді әдістемесін жасауға мүмкіндік береді.

Мақалада авторлар жалдау бойынша кісі өлтірудің криминалистикалық сипаттамаларының ерекшеліктерін қарастырады, олардың тез және толық ашылуына әсер ететін элементтерін егжей-тегжейлі ашады.

Түйінд сөздер: жалдау бойынша кісі өлтіру, тергеу, ашу, криминалистикалық әдістеме, криминалистикалық сипаттама, жасау тәсілі, сыйақы, тапсырыс беруші, орындаушы.

To the question of forensic characteristics of contract killings

The development of forensic methodological recommendations for the investigation of murders for hire is not an independent element of criminology, but is in close connection with the theory of hordes, criminal law, criminology. Criminalistic methodology is a kind of description of a crime in detail, one of the elements of which is the criminalistic characteristic of the crime. It includes the main elements that characterize the crime and are subject to study for the development of new modern recommendations aimed at assisting practical workers and serving as theoretical assistance in writing works. Every murder committed for hire is subject to analysis taking into account all elements of the criminalistic characteristics, since a full study of the elements of a criminal offense will create an effective and efficient methodology for investigating a crime.

In the article, the authors consider the features of the criminalistic characteristics of contract killings, its elements that are important for their rapid and complete disclosure are disclosed in detail.

Keywords: murder for hire, investigation, disclosure, forensic methodology, forensic characteristics, method of commission, remuneration, customer, performer.

Введение. Убийство по найму, носит большую общественную и социальную опасность в связи с тем, что раскрытие такого вида преступления является очень сложным по ряду объективных причин, связанных как правило с особенностями вида убийства и профессиональными качествами участников, их подготовленностью. В Республике Казахстан данный вид убийства выделен законодателем в качестве отдельного квалифицирующего признака - согласно Уголовного Кодекса Республики Казахстан это, п.8 ч. 2 ст. 99 убийство, совершенное из корыстных побуждений, а равно по найму [1]. То есть, законодатель подразумевает что совершение убийства по найму обязательно сопряжено с корыстью со стороны исполнителя.

Методы. В качестве методологической основы автором использованы общенаучные и частные методы познания. В работе применялся системный подход к анализу норм отечественного законодательства, методы социологического, статистического исследования и другие. Все методы были основаны на теоретических и практических материалах.

Результаты обсуждения. Убийство по найму распространено и имеет место во всех странах мира. Результаты исследования и статистические данные показывают, что заказных убийств не становится меньше, данный вид преступления имеет динамику, но колебания в сторону роста или снижения не сильно меняются. В пределах определенного количества убийства по найму совершаются с относительной стабильностью. В связи с этим, проблема раскрытия и расследования этого преступления остается и не разрешается в лучшую сторону.

Основная часть. Большое внимание разработке понятия, содержания и структуры криминалистической характеристики уделяет в своих работах А.Я. Гинзбург и Р.С. Белкин [2, с.340], структуру криминалистической характеристики они представляют состоящей из таких элементов:

1. Характеристика типичной исходной информации;
2. Система данных о типичных способах совершения и сокрытия данного вида преступлений и типичных последствиях их применения;
3. Личность вероятного преступника и вероятные мотивы и цели преступления;
4. Личность вероятной жертвы преступления и данные о типичном предмете посягательства;
5. Данные о некоторых типичных обстоятельствах совершения преступления (место, время, обстановка);
6. Данные о типичных обстоятельствах, способствовавших совершению конкретного вида, рода преступлений.

А.Г. Филипов в качестве элементов криминалистической характеристики выделяет:

1. Предмет преступного посягательства;
2. Способ совершения и сокрытия преступления;
3. Обстоятельства, при которых готовилось и было совершено преступление;
4. Особенности оставляемых преступниками следов;
5. Личность преступника и потерпевшего [3, с.217].

Т.А. Кулибаев в свою очередь предполагает, что криминалистическая характеристика убийств, совершенных наемными лицами, должна содержать описание:

1. Способов подготовки, совершения и сокрытия убийств по найму и иные противодействия преступников;
2. Место и время совершения преступления и особенности обстановки;
3. Описание личностей преступников (организатора, посредника и исполнителя);
4. Особенности личности жертвы (объекта преступного посягательства);
5. Мотивы преступления, характер (размер) вознаграждения за совершение «заказного убийства»;
6. Следы преступления;
7. Типичные следственные ситуации [4, с. 21].

Таким образом, можно рассматривать мнения различных ученых, но следует понимать, что основное, о чем говорят криминалисты, что криминалистическая характеристика – это система фактов, сведений о совершенных преступлениях. Нам следует создать градацию преступлений по категориям и найти общую характеристику каждой группы. Это основная задача ученых для оказания помощи практическим работникам при производстве досудебного расследования[5, с. 308].

В настоящее время, многие авторы, изучающие и анализирующие проблему убийств по найму предлагают элементы криминалистической характеристики, мы рассмотрели элементы, предлагаемые корифеями науки.

Учитывая вышеизложенное, можно выделить следующие элементы криминалистической характеристики убийств, совершенных по найму:

1. Способ подготовки, совершения и сокрытия преступления.
2. Способ и орудие, используемое при совершении убийства по найму
3. Мотив преступления и цель совершения убийства по найму.
4. Личность потерпевшего и преступника.
5. Время и место совершения убийства по найму.

1. Способ подготовки, совершения и сокрытия преступления (этапности деяния).

Подготовка к любому виду уголовного правонарушения, а также к убийству по найму заключается в приготовлении всех средств и орудий преступления, а также их дальнейшая утилизация с целью скрыть все доказательства причастности, и попытка уйти от уголовной ответственности. На первоначальном этапе определяется заказчик убийства, то есть организатор преступления, далее организатор находит исполнителя непосредственно убийства. Поиск исполнителя может быть осуществлен через посредников или напрямую. Наиболее часто заказчик действует через посредника, таким образом он обеспечивает себе безопасность и увеличивает шансы отвод подозрения от себя. Посредником может выступать любое заинтересованное заказчиком лицо. Посредник действует из корыстных побуждений, за вознаграждение. Главной задачей посредника является подбор исполнителя таким образом, чтобы преступление было доведено до конца, а также не были оставлены следы, орудия на месте преступления.

Заказчик избирает посредником лицо из своего круга, лицо которому он может доверять, и кто не сообщит о его намерениях в правоохранительные органы. Выбор на посредника выпадает также, в случае если лицо нуждается в деньгах, таким образом можно заинтересовать его. Более того, посредником должно быть лицо, которое сможет найти исполнителя, то есть посредник должен иметь круг лиц профессиональной и специальной

подготовки, лиц, обладающих навыками стрельбы, взрывчатых веществ или обладать навыками владения колюще-режущими предметами.

Посредник лицо, фактически исполняющее интеллектуальную работу, в его задачу входит подобрать лицо, которое сможет не только профессионально исполнить свою работу, но и в случае задержания на месте, не выдать данные посредника или заказчика. Но как показывает практика, исполнитель часто не знает кто является заказчиком убийства. В этом и заключается суть посреднического участия третьего лица. Посредник знает и исполнителя, и заказчика. В случае задержания исполнителя непосредственно после совершения убийства, существует вероятность того, что задержанное лицо может заключить процессуальное соглашение с прокурором и в обмен на получение меньшего срока, дать признательные показания и указать данные посредника.

Именно поэтому для исключения подобных эксцессов, посредник должен найти исполнителя, то есть лицо, которое по своим психологическим и профессиональным навыкам, совершит убийство по найму, правильно и «гладко».

После того, как посредник выбрал исполнителя и второй дал согласие на совершение работы по устранению нежелательного человека, наступает этап подготовительных для исполнителя убийства. Для исполнителя конечной целью является причинение смерти определенному лицу. Его задачей является правильно определить лицо, не перепутать его. После идентификации жертвы, исполнитель собирает информацию о потерпевшем, о его режиме дня, о его привычках, о месте его работы, о членах его семье, о транспортных средствах на которых он перемещается, о наличии охраны, телохранителей, о наличие личного водителя, о месте жительства (квартира, дом), о круге знакомых, с кем часто видится, где обедает, где проводит свободное время, где встречается с людьми по работе. О потерпевшем собирается полностью вся информация, которая направлена на исполнение идеального преступления. Все эти обстоятельства помогают исполнителю определить план совершения убийства, несколько сценариев, а также маршрут отхода, избавление от орудия преступления.

2. Способ и орудие, используемое при совершении убийства по найму. Среди основных следует выделить:

1) совершение убийства по найму с помощью огнестрельного оружия. Это наиболее распространенный вид совершения убийства, по найму. Согласно статистике, совершение заказных убийств в 85% совершаются по средствам причинения огнестрельного ранения жертве.

2) совершения убийства по найму причинением ножевых ранений. Данный способ занимает второе место среди других способов, так как проблемы в оружие убийства не состоит. Колюще-режущие предметы почти общедоступны и поэтому затруднений в приобретении ножа у исполнителя не составит труда.

21.04.2017 года примерно в 19.30 часов в подъезде дома №15 по ул. Сатпаева, Набиев совершил умышленное причинение смерти гр. Морозову путем нанесения последнему 18 ножевых ранений в область сердца.

В ходе проведения ОРМ было установлено, что убийство Морозова А. организовал совладелец автомобильной мойки Максимов Т. [6, с. 53]

3) совершение убийства по найму путем взрыва. Такой способ не самый распространенный, так как приобретение взрывчатого вещества составляет сложность. Его проще купить по запчастям и собрать, в данному случае необходимо обладать навыками по сбору взрывчатого вещества. Отсюда следует полагать, что совершить убийство по средствам взрыва составляет некую затрудненность для исполнителя преступления. Практика Республики Казахстан сталкивалась с убийством человека по средствам взрывчатых веществ.

3. Мотив преступления и цель совершения убийства по найму.

Как показывает практика целью и мотивом «заказных» убийств могут быть:

1) избавления от супруга (и), близкого родственника или иного лица из мести, корысти и иных низменных побуждений.

Так, 31.10.2013 года около 13 час. 30 мин. недалеко от п. М.Туймебаева Илийского р-на Алматинской области был обнаружен труп гр-на Т.К. Турсунбекова, 08.02.1987 г.р., с признаками насильственной смерти. В ходе расследования данного преступления было установлено, что «заказчиком» убийства является мать погибшего - гр-ка Ш.А. Джуманазарова, 1958 г.р., которая на почве внутрисемейных конфликтов и регулярных избиений со стороны потерпевшего за вознаграждение в 10 тыс. долларов США поручила гр-ну К.Ж. Мукалиеву, 1990 г.р., и гр-ну А.К. Курманову, 1987 г.р., физическое устранение сына.

На почве личной обиды за понижение в должности заместитель начальника цеха Карагандинского металлургического комбината - гр-н Тимофеев Б. выступил «заказчиком» убийства генерального директора комбината гр-на Свичинского А. (г. Караганды, 1992 год);

2) невыполнения договора между коммерческими структурами, невыплатой долга или невозвращение кредита.

Так, с целью неуплаты долга в 100 тыс. долларов США гр-н Булатов М.Л. организовал убийство граждан Сирийской республики Салеха Х., Салеха А., Салеха С. и Ахмета А., имевшее место 19.11.1998 года в г. Усть-Каменогорске;

3) распределения прибыли (к примеру, на данной почве 09.05.1999 года в г. Костанай был убит гр-н Айтенов О.Д., 1959 г.р., являвшийся заместителем председателя АО «Турмыс»);

4) устранения деловых партнеров (конкурентов) с целью передела их собственности или раздела спорного имущества (так, 20.02.1999 года в г. Алматы совершено покушение на убийство президента ТОО «Асем-Ай» гр-на Кочкарова М.У., 18.06.2013 года в п. Аксукумент ЮКО было совершено убийство гр-на Юсупова Х.З., 1957 г.р.);

5) устранения должностных лиц или граждан, препятствующих осуществлению преступной деятельности.

- 1998 год - убийство начальника таможенного поста «Кордай» (Жамбылская обл.), подполковника таможенной службы Шинтасова Б.;

- 1999 год - убийство заместителя начальника таможенного управления по Кызыл-Ординской области, подполковника таможенной службы Турушева А.;

- 2001 год - убийство начальника Тельманского отдела полиции ОВД Бухар-Жырауского района ГУВД Карагандинской области, подполковника полиции Ахметова А.Б., а также членов его семьи;

- 2012 год - убийство гр-на Кошкинцева В.Г. - свидетеля по уголовному делу, находившегося в производстве следственного управления ДБЭКП по Жамбылской области;

б) устранение лиц, шантажирующих или вымогающих денежные средства под угрозой распространения компрометирующих сведений.

Так, 02.11.2013 года в г. Алматы было совершено убийство начальника отдела безопасности АО «АТФ-банк» гр-на Дюсембекова Б.К., 1980 г.р. На этапе предварительного расследования по факту данного убийства было установлено, что гр-н Айтбенбетов Г.К., 1984 г.р. «заказал» за 7 млн. тенге гр-ну Мустафину Д.Д., 1985 г.р. и гр-ну Исатаева С.Т., 1980 г.р. физическое устранение гр-на Дюсембекова Б.К., требовавшего свой процент с похищенных средств из АО «АТФ-банка» [7].

В свою очередь, заметим, что в Казахстане убийства по политическим мотивам не нашло своего распространения (за исключением, убийства в 2006 году гр-на Сарсенбаева А., 1962 г.р., и покушения на убийство в 2012 году корреспондента газеты «Уральская неделя» гр-на Ахмедьярова Л.С., 1975 г.р.).

Однако, имеют место трагические факты, когда «заказные» убийства могут совершаться по «ошибке».

Так, 17.10.2014 года специализированный межрайонный суд по уголовным делам Северо-Казахстанской области вынес обвинительный приговор в отношении исполнителя и

посредника «заказного» убийства первого заместителя начальника ДБЭКП по СКО, майора финансовой полиции Ахметова Ж.. В ходе предварительного расследования органами уголовного преследования было установлено, что майора финансовой полиции Ж. Ахметова убили по «ошибке» - заказчик планировал убийство начальника ДБЭКП по СКО, полковника финансовой полиции Шабдары Н., однако, исполнитель осуществил ликвидацию постороннего человека.

Исполнитель «заказного» убийства - гр-н Ковалев П. (Россия), решением суда приговорен к 22 годам лишения свободы с отбыванием наказания в исправительной колонии строго режима. Посредник в совершении преступления - гр-н Джамалиев А. (Россия) осужден к 24 годам лишения свободы с отбыванием наказания в исправительной колонии особого режима, причем первые три года назначенного срока он будет отбывать в тюрьме (г. Аркалык). Третьего соучастника преступления - гр-на Хукиева Б. (Казахстан) суд приговорил к пяти годам лишения свободы с отбыванием наказания в исправительной колонии общего режима [8].

Другой пример совершения убийства по найму по «ошибке».

Так, 13.10.2011 года около 8 час, 30 мин. вблизи подъезда дома № 93 по адресу: ВКО, г. Усть-Каменогорск, ул. Кабанбай батыра было совершено убийство председателя комиссии партийного контроля по ВКО КПК НДП «НурОтан» гр-на Проскурякова В.А., 1947 г.р.

В ходе производства предварительного следствия по данному факту было установлено, что российский предприниматель гр-н Баршин Д. с целью неуплаты долга в размере 4 млн. долларов США «заказал» криминальному авторитету гр-ну Рыбакову В., прож.: ВКО, г. Усть-Каменогорск, совершить убийство казахстанского предпринимателя гр-на Еловикова В.

Посреднические «услуги» в совершении убийства также оказывал гр-н Метелев А.А., 1974 г.р., ранее судимый, прож.: Карагандинская область, г. Сатпаев, который и предложил исполнить «заказ» за 50 тыс. долларов США гр-ну Колесник К. 1982 г.р., ранее не судимый, прож.: г. Караганда. Однако, по стечению трагических обстоятельств гр-н Колесник К.К. перепутал внешние приметы гр-на Еловикова В. и совершил убийство гр-на Проскурякова В., подъехавшего на автомашине марки ГАЗ-3110 г/н F045AA к месту жительства предполагаемой «жертвы» [8].

Для признания убийства, совершенным из корыстных побуждений, не имеет значения, кто может получить материальную выгоду от совершения данного преступления: сам виновный ли или его близкие (например, члены семьи), а также иные лица, в судьбе которых он был заинтересован. Убийство признается, совершенным из корыстных побуждений, независимо от того, кто оказывается потерпевшим:

- владелец имущества (иных ценностей);
- лицо, у которого имущество (иные ценности) находилось в пользовании;
- лицо, которому было передано имущество (иные ценности) на хранение.

Если реализация корыстного мотива не удалась, на квалификацию это обстоятельство значения не оказывает, так как квалифицирующим признаком является не факт перехода имущества, а корыстный мотив, побуждающий преступника к действию [9, с. 78].

4. Личность потерпевшего и преступника.

Основным фигурантом уголовного правонарушения является «заказчик», далее может следовать посредников непосредственно по поручения «заказчика» занимается подбором будущей кандидатуры исполнителя уголовного правонарушения, затем следует исполнитель убийства. Для более широкого рассмотрения данных участников уголовного правонарушения обратимся к уголовному закону, где в ст. 28 УК дается исчерпывающий перечень видов соучастников.

1) исполнитель - лицо, непосредственно совершившее уголовное правонарушение, либо непосредственно участвовавшее в его совершении совместно с другими лицами (соисполнителями). Также к исполнителю можно отнести лицо, совершившее уголовное правонарушение посредством использования других лиц, не подлежащих уголовной ответственности в силу возраста, невменяемости или других обстоятельств,

предусмотренных законом, равно посредством использования лиц, совершивших деяние по неосторожности (ч. 2 ст. 28 УК).

2) организатор - лицо, организовавшее совершение уголовного правонарушения или руководившее его исполнением, а равно лицо, создавшее организованную преступную группу (преступное сообщество, преступную организацию) либо руководившее ими (ч. 3 ст. 28 УК).

3) подстрекатель - лицо, склонившее другое лицо к совершению уголовного правонарушения путем уговора, подкупа, угрозы или другим способом (ч. 4 ст. 28 УК).

Роль подстрекателя может играть посредник - связующее звено между «заказчиком» и исполнителем преступления. Однако, здесь возможна спорная ситуация. «Заказчик» преступления может играть роль, как организатора, так и подстрекателя одновременно, т.е. он сам может выйти на исполнителя и путем подкупа склонить его к совершению преступления. Законодатель строго не определил распределение ролей преступников, сделав это темой строгой компетенции следователя и судьи, при квалификации преступных действий данных лиц.

4) пособник - лицо, содействовавшее совершению преступления советами, указаниями, предоставлением информации, орудий или средств совершения преступления либо устранением препятствий к совершению преступления. Пособником может быть лицо, заранее обещавшее скрыть преступника, орудия или иные средства совершения преступления, следы преступления либо предметы, добытые преступным путем, а равно лицо, заранее обещавшее приобрести или сбыть такие предметы (ч. 5 ст. 28 УК).

Данная категория лица может присутствовать не во всех случаях, а за исключением тех моментов, когда «заказчик» может привлечь человека со стороны для сокрытия исполнителя.

Во всех случаях присутствует две основные формы соучастия при совершении «заказных» убийств:

- 1) организатор - подстрекатель - исполнитель;
- 2) организатор - исполнитель.

Нередко, «заказчики» сами лично или через посредников доводят до исполнителя подробные сведения о будущей жертве (место жительства, работы, график рабочего дня и т.д.), предоставляют фото будущей жертвы и т.д. В целях недопущения ошибок в жертве объект посягательства могут непосредственно показать исполнителю. В некоторых случаях исполнитель может производить скрытое наблюдение за жертвой, одновременно планируя схему совершения преступления.

Для определения тяжести убийства, совершенного в соучастии, может иметь установление количества виновных лиц, участвовавших в совершении преступления, и степени организованности каждого из соучастников.

«Заказные» убийства, совершаемые организованными преступными формированиями, как правило, прекрасно спланированы и осуществлены на высоком техническом уровне. Поэтому раскрытие и расследование убийств, совершенных организованными преступными формированиями составляет сложность.

Существуют различные классификации исполнителей «заказных» убийств.

Киллеры-дилетанты - нередко люди очень низкого социального статуса, готовые пойти на убийство за бутылку водки, совершающие «некачественно» убийства и оставляющие явные следы.

Другая категория киллеров - «бойцы» - члены преступных группировок, обычно использующие в качестве оружия убийства автоматическое оружие и совершающие свои преступления по приказу своих «главарей» за небольшую сумму гонорара, по приказу «авторитетов» за скромные гонорары. Они совершают «заказное» убийство демонстрационно. Для поднятия своего престижа в преступных кругах. Ошибок у них бывает меньше, чем у киллеров-дилетантов, но следов они оставляют больше, чем профессионалы.

Поэтому процесс их выявления представляется менее сложным. Так, являясь членом банды, киллер по делу об убийстве Абдулходжаева достаточно открыто осуществил убийство, так как рядом с жертвой в момент убийства находилась его сожительница.

Киллеры-профессионалы - это наемники, получающие за четкий выстрел не один десяток тысяч долларов, а гонорары их превышают 50 тысяч долларов США, а то и более.

Профессионала отличают высокий уровень подготовки и исполнительского мастерства, применение самых современных средств наблюдения и радиосвязи, наличие надежной «легенды» и так далее. Высокий профессионализм исполнения отличали заказные убийства Шинтасова, Ахметовой и Мильграма. Соответственно было сложным раскрытие этих преступлений.

Чаще всего в качестве киллеров привлекаются военнослужащие, прошедшие «горячие точки», сотрудники спецподразделений МВД, органов национальной безопасности, охранных служб, спортсмены, снайперы, саперы и так далее. Многие из них подвержены «посттравматическому синдрому», связанному с тем, что они привыкли убивать и лишить жизни для них не стоит труда.

В практике досудебного расследования нередки случаи привлечения иностранных граждан (убийство генерального директора Карагандинского металлургического комбината Свичинского, в качестве исполнителя привлекались граждане Литвы).

Анализ уголовных дела по «заказным убийствам» показывает, что основная возрастная группа киллеров варьируется от 18 лет до 40, из них бывшие судимые 15 %, лица прошедшие «горячие» точки 55%, бывшие спортсмены 17 %, лица, не имеющие опыта ранее убийств 9% [10].

Таким образом, примерная криминалистическая характеристика потенциально подверженного лица к работе киллера, это лицо в возрасте 18- 40 лет, обладающий специальной подготовкой и свободно владеющий оружием, не имеющий жалости к лишению другого человека жизни и главным критерием является получение гонорара за свои услуги.

На основании вышеизложенного следует отметить, что лица, обладающие профессиональными навыками владения оружия и имеющие «за спиной» военный опыт, должны проверяться в первую очередь при раскрытии и расследовании «заказного» убийства.

Личностью потерпевшего может являться конкурент, члены семьи (супруг (а), мать, отец, сын, дочь), совладелец предприятия. Как правило, при заказных убийствах, личность потерпевшего установлена сразу. Так как, преступление совершается возле дома, работы погибшего, в автомашине потерпевшего. Если убийство совершено в общественном месте, то исполнитель не принимает меры к сокрытию трупа, тем самым личность погибшего устанавливается почти сразу. Установление места работы, отношения с коллегами, подчиненными, отношения в семье, долги, недоброжелатели происходит в ходе досудебного расследования, но в первую очередь. Выяснение вышеуказанных фактов указывает на мотив преступления и направляет оперативных работников на раскрытие преступления.

Изучение личности потерпевшего способствует также предупреждению убийств. Известно, что одной из процессуальных обязанностей следователя является выяснение причин и условий, способствовавших совершению преступления. В расследовании убийств для этого требуется установить, почему виновный совершил преступление, почему оно стало возможным и почему его жертвой стало именно данное лицо. Между потерпевшим и убийцей часто (примерно в 60% случаев) существуют длительные связи, многолетнее общение.

В процессе этого общения не только зреют конфликты, являющиеся часто причиной убийства, но и происходит взаимное воздействие, а часто и одностороннее влияние потерпевшего на его будущего убийцу. Влияние— это далеко не всегда положительное.

Иногда именно те черты (жестокость, эгоизм, стяжательство), которые характеризуют нравственное уродство убийцы, формируются под воздействием потерпевшего. Достаточно напомнить о случаях убийства детьми родителей, поведение которых - пьянство, антиобщественный образ жизни - создавал неблагоприятные условия нравственного

формирования личности, которые способствовали перерождению нормального ребенка в преступника, убийцу. Поведение потерпевших часто оказывается непосредственным поводом убийства. Своим жестоким обращением с виновным, оскорблениями, навязыванием драки они способствуют тому, что антиобщественные установки виновного реализуются в действиях. В других случаях потерпевший, позволяя увлечь себя в место, где он не может рассчитывать на помощь людей, сам создает обстановку, благоприятствующую осуществлению преступного замысла. Так же поступает и потерпевший, впускающий в дом на ночлег людей незнакомых и подозрительных.

Событие преступления подчиняется определенным закономерностям, условиям, при наличии которых оно может произойти. Анализируя личности потерпевших, их поведение, можно представить себе черты тех людей, которые могут стать вероятнее всего жертвами убийств. Анализируя события преступления, которое произошло, и его жертву, можно представить и предсказать преступления, которые могут произойти в будущем, если вовремя им не воспрепятствовать.

Уязвимость потерпевшего часто зависит от его способности оказать сопротивление преступнику. Между тем 17% общего числа потерпевших, которые имели возможность сохранить жизнь, оказав должное сопротивление, эту возможность не использовали. Изучение их личности показало, что в большинстве своем в этом проявились негативные качества (трусость, нерешительность и др.) [10].

Подводя итог, следует отметить, что личность потерпевшего, это лицо которое «мешает» заказчику преступления и не всегда потерпевшего «заказывают» из-за денег или бизнеса, встречаются в практике случаи устранения человека из-за мести или неприязни.

5. Время и место совершения убийства по найму. После получения «заказа» исполнитель начинает изучать личность потерпевшего. Изучение направлено на определение времени и места совершения преступления. Исполнитель получает частичную информацию от заказчика, но данные о маршруте передвижения, распорядке дня выясняет сам, так как потерпевший может посещать места о которых неизвестно другим лицам.

Исполнитель заказного убийства уделяет большое внимание к подготовке к преступлению. Малейшая ошибка может привести к раскрытию преступления и изобличению всех причастных к убийству лиц. Выбор места и время является важным элементом в совершении преступления. Изучив личность потерпевшего, его распорядок дня, маршрут и привычки, исполнитель выбирает время и место совершения преступления.

Заключение. Таким образом, изученные нами элементы криминалистической характеристики дают основания полагать, что тщательный подход к расследованию убийства по найму и установлению всех обстоятельств дела окажет благоприятное направление для раскрытия и расследования совершенного преступления. Установление всех элементов криминалистической характеристики является важной и неотъемлемой обязанностью правоохранительных органов для оперативного и быстрого раскрытия и расследования уголовного правонарушения и принятия законного решения.

Список использованных источников

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&show_di=1 дата обращения напр.: 05.09.2023.

2 Криминалистическая тактика: Учебник / Под редакцией: А.Я. Гинзбурга, Р.С. Белкина. – Алматы, 2006. – 415 с.

3 Филиппов А.Г. Криминалистика: Учебник для бакалавров. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2013. – 463 с.

4 Кулибаев Т.А. Расследование и предупреждение убийств, совершаемых путем найма преступников: Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИП, 2005. – 218 с.

5 Абдуллина С.Х. Криминалистическая характеристика уголовных правонарушений, связанных с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником - № 1 (74). - С. 306-313.

6 Методические рекомендации по надзору за раскрытием и расследованием уголовных дел по убийствам. – Астана: Институт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, 2020. – 98 с.

7 Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. – М.: Юрид.лит., 1988. – 304 с.

8 Архивные материалы судебной практики (2014-2018 г.г.) по уголовным делам (г. Алматы, ВКО, СКО).

9 Методические рекомендации по расследованию убийств, совершенных по найму. – Алматы, 2019. – 131 с.

10 Сведения по ситуации с раскрытием и расследованием убийств, совершенных по найму, по линии криминальной полиции (1998-2013 г.г.). – Астана: ДКП МВД РК, 2013.- 98 с.

Сведения об авторах

Коржумбаева Т.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Абдуллина С.Х. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Коржумбаева Т.М. – начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Абдуллина С.Х. – доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор PhD, майор полиции.

Korzhumbayeva T. – head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Abdullina S. – associate Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, PhD, police major.

Н.Ж. Мұхаметқалиев¹, А.Қ.Қалиев², Б.Т.Булеулиев²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

²Esil University, Астана, Қазақстан

ҚЫЛМЫСПЕН КЕЛГЕН ЗИЯННЫҢ ОРНЫН ТОЛТЫРУ БАРЫСЫНДА МҮЛІККЕ ТЫЙЫМ САЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Авторлар мақалада құқық қорғау органдарының бүгінгі таңдағы басты міндеттерінің бірі болып табылатын қылмысты ашу және жәбірленушіге қылмыс нәтижесінде келген зиянның орнын толтыру, соған қоса зиянның орнын толтыру барысында мүлікке тыйым салу ерекшеліктері жөнінде қарастырды. Сонымен қатар, қылмыспен келтірілген залалдың орнын толтыру тәжірибеде күрделі мәселеге айналып отырғанын, нақтырақ айтсақ, оның ішінде тікелей залалдың орнын толтыратын механизм мүлікке тыйым салу институты болып танылатындығын атап көрсетті.

Түйін сөздер: қылмыс, зиянның орнын толтыру, мүлікке тыйым салу, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, жәбірленуші, күдікті, айыпталушы.

Особенности наложения ареста на имущество при возмещении вреда, причиненного преступлением

В статье авторы рассмотрели особенности раскрытия преступления, являющегося на сегодняшний день одной из главных задач правоохранительных органов, и возмещения потерпевшему вреда, причиненного в результате преступления, а также наложения ареста на имущество при возмещении вреда. Вместе с тем, отметили, что возмещение ущерба, причиненного преступлением, на практике становится серьезной проблемой, а именно, в том числе, механизм, компенсирующий прямой ущерб, признается институтом ареста имущества.

Ключевые слова: преступление, возмещение вреда, арест имущества, досудебное расследование, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый.

Features of the seizure of property in compensation for damage caused by a crime

The authors considered in the article the features of the disclosure of crimes and compensation for damage caused to the victim as a result of the crime, as well as the seizure of property in the process of compensation for damage, which is one of the main tasks of law enforcement agencies today. At the same time, he noted that compensation for damage caused by crime is becoming a serious problem in practice, namely, the mechanism for compensating for direct damage is recognized as the institution of seizure of property.

Keywords: crime, compensation for damage, seizure of property, pre-trial investigation, victim, suspect, accused.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процесстік кодексі - азаматтардың барлық жеке мүліктік меншігін қорғай отырып, қоғамдық ережелерді қамтитын құқық нормаларының жиынтығын белгілейді және қылмыспен келген мүліктік зиянның орнын

толтыру жолдарын реттеп отырады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сонымен қатар қылмыс нәтижесінде келген зиянның орнын толтыру-құқық қорғау органдарының бүгінгі таңдағы басты міндеттерінің бірі.

Статистикалық мәліметтерге көз жүгіртсек қылмыспен келтірілген залалдардың орнын толтыру шаралары қазіргі кезде аса көңіл толтырмай, тіпті кеміп отырғанын да байқауға болады. Сондықтан қылмыспен келтірілген залалдың орнын толтыру тәжірибеде күрделі мәселеге айналып отыр, нақтырақ айтсақ, оның ішінде тікелей залалдың орнын толтыратын механизм мүлікке тыйым салу институты. Осыған орай мемлекет тұлғаларға қылмыстық іс жүргізу міндеттерін орындауды жүктесе, мемлекетте өзінің кезегінде қылмыспен келтірілген залалдың орнын жәбір шеккендерге толтыруға кепіл береді. Бұл кезде қылмыстық сот өндірісінде мүлікке тыйым салу институты азаматтардың құқықтарын меншікке байланысты қорғаудың басты кепілі болып табылады.

Талқылау. Зиянның орнын толтыру мақсатындағы мәселелерге тоқталып процессуалдық мәжбүрлеу шараларын әр автордың әр түрлі көзқарастарымен топтастырылады. Мысалы, А.Н. Ахпанов: «Сот және тергеу органдарына алып келуге бағытталған шақыртумен алып келу түріндегі шаралар; тінту және алу, куәландыру; айыпталушының қызметі бойынша жаңа қылмыстарды жасаудың алдын алатын шаралар; қызметіне шеттету; соттық талқылау тәртібін қамтамасыз ететін шаралар-тәртіп бұзушыларды сот мәжілісі залынан шығару, айып салу; азаматтық талапты қамтамасыз ету бөлігіндегі сот үкімін орындауды қамтамасыз ететін шаралар; мүлікке тыйым салу; айыпталушының алдын - ала тергеуде және сотта болуын қамтамасыз ететін шараларды көрсетуде» [1, 45 б.].

Қылмыспен келтірілген зиянның орнын толтыру түсінігі мен сипаттамасы жөнінде атүсті қарастырылуы біздің ойымызша оған аз көңіл бөлінгендік болып саналар еді. Зиянның орнын толтыру түсінігі зиян деген сөздің өзімен байланыстырыла зерттелуі тиіс. Жалпы зиян деген сөздің өзі бұзу, жамандық көрсету, қынжылту, денсаулығына зардап келтіру, біреуді жәбірлеу, белгілі азаматты шығынға ұшырату және осындай тағы басқа да мағыналарды білдіреді екен [2, 83 б.].

Осыған сәйкес, құқық қорғау органдарының қылмыстық іс жүргізу барысында зиянның орнын толтыру шараларын жүргізіп, оны қайтару әдістерін қолдану жұмыстары жүргізілуі тиіс. 2014 жылдың 4 шілдедегі қылмыстық-процестік кодекстің қабылдануы осы мүлікке тыйым салу процессуалдық әрекеттің бірі болып қала беруде. Осыған байланысты, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеуші кімдердің мүлкіне және қандай мүлікке тыйым салады деген сұрақты анықтайтын болсақ, ол былайша болады:

- күдіктінің немесе айыпкердің мүлкіне;
- мүлікке заң бойынша материалдық жауапкершілік артқан күдіктінің немесе айыпкердің мүліктеріне;
- күдіктіден немесе айыпкерден сол ұрланған мүлікті сатып алған азаматтардың мүлкіне тыйым салынады.

Құқық тәртібі негізінен мемлекет күшімен сақталатыны белгілі және мемлекет қызметі барлық басқа да қылмыстық құбылыстың алдын алудағы жасайтын әлеуметтік субъектілермен салыстырғанда ауқымды, терең және пәрменді болуы қажет. Осыған орай жаңадан қабылданған заңнамалар осының айғағы. Қарастырып отырған тақырыпқа байланысты Қылмыстық-процестік кодекстің 161-бабына сәйкес мүлікке тыйым салу оның меншік иесіне немесе иеленушісіне арналған, осы мүлікке билік етуге, ал қажет болған жағдайларда оны пайдалануға тыйым салудан не мүлікті алып қоюдан және оны сақтауға беруден тұрады және мәжбүрлеу шараларының бірі болып табылады.

Мүлікке тыйым салу негіздемелері күдіктінің, айыпталушының тыйым салынатын мүлікті жасыруы, бүлдіруі немесе жойып жіберуі мүмкін деген негізді дәлелдемелер болып табылады. Мүлікке тыйым салуды сипаттағанда, оның орнын анықтағанда ең алдымен тергеу әрекеті мен өзге де процессуалдық әрекетін ұғымдарын, мақсаттарын бір бірінен айырмашылықтарын білуіміз керек. Осыған орай көптеген пікір таластар мен ғалымдардың

көзқарастарын қарастыруға да болады. Мүлікке тыйым салуды кейбіреулері қылмыстық іс жүргізу кезінде атқарылатын барлық әрекеттерді тергеу әрекеті ретінде қарастырады [3, 41 б.].

Мүлікке тыйым салуды сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында ҚР ҚПК-тің талаптарына сай қылмыстық іс үшін маңызы бар жағдайларды анықтауға нақтылы деректерді табуға, оларды бекітуге бағытталған тергеушінің процессуалдық әрекеттерін тергеу әрекеттері. Осыдан тергеу әрекеттері анықтау және іздеу сияқты ең негізгі элементтерінен тұрады. Егерде осы Қазақстан Республикасы ҚПК 119-бабына назар аударса осы дәлелдемелердің қайнар көзіне мүлікке тыйым салу хаттамасы да көрсетілген, яғни мүлікке тыйым салу хаттамасы дәлелдеменің қайнар көзі болып табылады. Енді неге мүлікке тыйым салу хаттамасы дәлелдемелердің қайнар көзі болып табылатынын талқылап кетейік. Мүлікке тыйым салудың мақсаты азаматтық талапты қамтамасыз ету, мүлікті тәркілеу, басқа да мүліктік жазаларды орындау болып табылады. Осыдан мынандай сұрақ туы мүмкін, егерде мүлікке тыйым салудың мақсаты дәлелдемелерді жинауға бағытталмаған болса, неге заң шығарушы орган оны Қазақстан Республикасы ҚПК 119-бабы дәлелдемелердің қайнар көзіне жатқызған деген. Біздің ойымызша мүлікке тыйым салу хаттамасын дәлелдемелердің қайнар көзіне дұрыс жатқызған деп есептейміз, себебі сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеуші қылмыстық жолмен табылған айыпталушының мүлкіне тыйым салуға құқысы бар, яғни қылмыстық жолмен табылған мүлік дәлелдеме болып саналады, сонымен қатар мүлікке тыйым салу мәжбүрлеу шарасы болып табылады, тергеулік әрекетке жатпайды, бірақ тергеулік әрекеттің элементтері бар. Іс жүргізудің өзге де мәжбүрлеу шарасы болып табылатынына мыналар себеп:

1. Қазақстан Республикасы ҚПК-тің талаптарына сай тергеу әрекеттерінің қатарына жатқызбай, өзге де мәжбүрлеу шараларының қатарына жатқызылған.

2. Мүлікке тыйым салудың мақсаты дәлелдемелерді жинау, бекіту емес керісінше азаматтық талап, басқа да мүліктік жазалар және мүлікті тәркілеуді орындау болып табылады.

3. Қазақстан Республикасы ҚПК 191 - бабында көрсетілген кідірілмейтін тергеулік әрекеттердің қатарына кірмейді.

4. Шығу тегіне және мақсатына байланысты танушылық қасиеті жоқ, тек қана мүлікті талан-тараждан сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық-нұсқаушылық әрекет.

Тергеулік іс-әрекеттердің аталған белгілерін (танымдылық бағыттылығын) назарға ала отырып кеңестік қылмыстық іс жүргізу ғылымы да дәлелдемелерді табу, бекіту, тексеруге тікелей бағытталған әрекеттер ретінде түсіндіреді [4, 12 б.].

Процессуалдық кодексте тергеулік іс-әрекеттердің түсінігін өзгерткен жоқ, оларда қылмыстық іс жүргізу заңдарымен дәлелдемелерді жинау және тексеру жөніндегі қылмыстық істер жөніндегі заңдарға қарастырылған процессуалдық іс-әрекеттер ретінде анықтайды және оларды мемлекеттік мәжбүрлеумен қамтамасыз етілген өкілетті тұлғалар жүргізеді.

Тергеулік әрекеттермен салыстырғанда мүлікке тыйым салудың ерекшеліктері мен өзгешеліктері ескере отырып, Қазақстан Республикасы ҚПК жобасын жасаушылар бұл процессуалдық іс-әрекетті Кодекс жүйесінде орнын дұрыс белгіледі деп есептейміз. 2014 жылы 4 шілдеде жарияланған ҚР ҚПК-те мүлікті пайдалануға тыйым салу «Процессуалдық мәжбүрлеу шаралары» 4 бөлімнің 19 тарауына орналастырған. Қазақстан Республикасы ҚПК-те мүлікті пайдалануда тыйым салу процессуалдық мәжбүрлеу шараларына жатқызылған, оны қолданудың негіздемесі мен тәртібі «процессуалдық мәжбүрлеудің өзге шаралары» деген 19 тараудың ауқымында реттелген. Заңгердің мұндай таңдауы төмендегі бір неше жалпы қорытындыларды тұжырымдауға негіз береді.

Біріншіден, Қазақстан Республикасы ҚПК-те мүлікті пайдалануда тыйым салу тергеу іс-әрекеті ретінде қарастырылмайды, ал ол процессуалдық мәжбүрлеу шараларына жатқызылған. Процессуалдық мәжбүрлеу шараларының жүйесі Кодекстің 4 бөлімінде

бекітілген тұжырымдаманы есепке алғанда мүлікті пайдалануға тыйым салу процессуалдық мәжбүрлеудің өзге шаралары тобына кіреді.

Екіншіден, заң шығарушы орган жекелеген әдебиеттерде кездесетін мүлікке тыйым салуды қылмыстық іс бойынша азаматтық талап институты шегінде қарастырмаған.

Үшіншіден, мүлікті пайдалануға тыйым салуды алу, тінтуден тыс жүргізуге болатынын және процессуалдық мәжбүрлеудің өз алдына жеке шарасы ретінде қарастырған.

Қорытынды. Сөйтіп жоғарыдағы мәселелерді қорытындылай келе, біз мына тұжырымға келеміз:

1) мүлікке тыйым салу шығу тегіне және мақсатына байланысты танушылық қасиеті жоқ, тек қана мүлікті талан-тараждан сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық-нұсқаушылық әрекет, яғни Қазақстан Республикасы ҚПК-ті бойынша азаматтық талапты, басқа да мүліктік жазалар немесе мүмкін болатын мүлікті тәркілеу бөлігінде үкімді орындауды қамтамасыз ету болып табылады.

2) Мүлікке тыйым салудың міндеттері дәлелдемелерді жинау, бекіту емес керісінше заң бойынша көрсетілген мүліктердің сақталуын сот үкімі шыққанға дейін қамтамасыз ету. Немесе меншікке қатысты қылмыстар бойынша біз мүлікке тыйым салу арқылы дәлелдемелерді таппаймыз, керісінше заң бойынша мүлікті тәркілеу бөлігіне байланысты күдікті, айыпталушының мүлкіне тыйым саламыз, яғни ең басты міндеті күдікті, айыпталушы қылмыстық жолмен келген ақшаға сатып алынған мүліктерін жасырып немесе жойып жіберуден және талан - таражға салудың алдын алу әрекеті болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында мүлікке тыйым салудың ұғымын былай түсінуге болады. Мүлікке тыйым салу дегеніміз-сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында азаматтық талапты және басқа да мүліктік жазаларды немесе мүмкін болатын мүлікті тәркілеуді қамтамасыз ету мақсатында күдіктінің, айыпталушының немесе заң бойынша олардың әрекеті үшін материалдық жауаптылыққа тартылған тұлғаның мүліктерін иемденуге шек қойылатын мәжбүрлеу шараларының бір түрі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ахпанов А.Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. – Алматы, 1997.

2. А.Қ. Қалиев, С.Н. Бачурин. Қылмыстан зардап шеккен жәбірленуші мен ақталған азаматтарға келтірілген зиянның орнын толтырудағы өтемақы. Монография.- Қарағанды: Болашақ - Баспа, 2010.

3. Учебник уголовного процесса / Под ред. К.Ф. Гуценко Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов/Под ред.К.Ф.Гуценко. - М:Зерцало,1997.

4. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса.-Воронеж,1980.

Автор туралы мәліметтер

Мұхаметқалиев Н.Ж. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты.

Қалиев А.К. – Esil University Құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Булеулиев Б.Т. – Esil University Құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор.

Мұхаметқалиев Н.Ж. – начальник Актюбинского юридического института МВД РКим. М. Букенбаева, кандидат юридических наук.

Қалиев А.К. – заведующий кафедрой Право Esil University, кандидат юридических наук.

Булеулиев Б.Т., – профессор кафедры Право Esil University, доктор юридических наук, ассоциированный профессор.

Mukhametkaliev N.Zh. – Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Candidate of Law.

Kaliev A.K. – Head of the Department «Law», candidate of Law, Associate Professor.

Buleuliev B.T. – Professor of the Department of Law, Doctor of Law, associate professor.

С.А. Едресов¹, Б.Б. Сарсенбаева²

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Шракбека Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ФОРМА КАК ЭЛЕМЕНТ СТРУКТУРЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ВЫСТУПАЮЩИЙ ГАРАНТОМ ПРАВ ЛИЧНОСТИ

В настоящей статье рассматриваются вопросы процессуальной формы как гаранта прав личности в структуре уголовного процесса Республики Казахстан. Авторы считают, что неправильно смешивать понятие уголовно-процессуального права и понятие процессуальной формы судопроизводства. Каждая, из которых должна носить самостоятельное значение в общей структуре уголовного процесса.

По мнению авторов дискуссия о понятии процессуальной формы уголовного судопроизводства в юридической науке идет достаточно давно и в настоящий момент не возможно утверждать, что имеется едино выстроенная позиция.

Так же отмечают, что принципы и задачи уголовного процесса - это фундаментальные идеи, определяющие дух самого уголовного судопроизводства, первооснову всех регулируемых правом общественных отношений, возникающих в этой сфере.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные формы, уголовно-процессуальное право, защита прав, участники уголовного судопроизводства, задачи и принципы уголовного процесса.

Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінің құрылымындағы жеке тұлға құқықтарының кепілі ретінде процестік нысандағы мәселелер

Мақалада авторлар Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесінің құрылымындағы жеке тұлға құқықтарының кепілі ретінде процестік нысандағы мәселелерді қарастырады. Авторлар қылмыстық процестік құқығы ұғымы мен сот ісін жүргізудің процестік формасы ұғымын араластыру дұрыс емес деп санайды. Олардың әрқайсысы қылмыстық процестің жалпы құрылымында тәуелсіз мәнге ие болуы керек.

Авторлардың пікірінше, заң ғылымындағы қылмыстық сот ісін жүргізудің процедуралық формасы туралы пікірталас ұзақ уақыт бойы жалғасып келеді және қазіргі уақытта біртұтас позиция бар деп айту мүмкін емес.

Сондай - ақ, қылмыстық процестің принциптері мен міндеттері-бұл қылмыстық сот ісін жүргізудің рухын анықтайтын іргелі идеялар, осы салада туындайтын барлық заңмен реттелетін қоғамдық қатынастардың негізі.

Түйінді сөздер: қылмыстық процестің нысандары, қылмыстық процестік құқығы, құқықтарды қорғау, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар, қылмыстық процестің міндеттері мен принциптері.

The issues of the procedural form as a guarantor of individual rights in the structure of the criminal process of the Republic of Kazakhstan

In this article, the authors consider the issues of the procedural form as a guarantor of individual rights in the structure of the criminal process of the Republic of Kazakhstan. The authors believe that it is wrong to mix the concept of criminal procedural law and the concept of the procedural form of legal proceedings. Each of which should have an independent meaning in the overall structure of the criminal process.

According to the authors, the discussion about the concept of the procedural form of criminal proceedings in legal science has been going on for quite a long time and at the moment it is not possible to assert that there is a unified position.

It is also noted that the principles and objectives of the criminal process are fundamental ideas that determine the spirit of the criminal proceedings themselves, the fundamental basis of all public relations regulated by law that arise in this area.

Keywords: criminal procedural forms, criminal procedural law, protection of rights, participants in criminal proceedings, tasks and principles of criminal procedure.

Введение. В соответствии с ч. 1 ст. 2 Всеобщей декларации прав человека, каждое участвующее в нем государство «обязуется уважать и реализовывать всем находящимся в пределах его территории и под его юрисдикцией лицам права, признаваемые в настоящем Пакте...» [1].

Неотъемлемым элементом структуры уголовно процессуального права Республики Казахстан является гарантия прав его участников. Не представляется возможным понимание юридической сущности таковой гарантии без познания внутренней сущности и формы самого уголовного судопроизводства.

Принципы уголовного процесса, по сути, представляют собой описание отдельных фундаментальных прав человека, часть из которых носят конституционный характер. Например, таких как: право на защиту и квалифицированную юридическую помощь, право на свидетельский иммунитет и презумпцию невиновности, право на неприкосновенность личности, жилища, собственности и др. В таковой ситуации, не следует путать основные принципы уголовного судопроизводства с прописными правами его участников. Право участника процесса - это предоставленная законом возможность совершения определенных действий, либо истребования совершения таких действий со стороны других субъектов правоотношений, получения каких-либо благ или преимуществ при производстве по уголовным делам. Принцип, констатирующий это право, - положение более общего характера, определяющее особую, иногда абсолютную, ценность и значимость этого права, необходимость и обязательность его полноценного обеспечения и защиты.

Признание высшей ценностью государства человека, его прав и свобод указанных в Конституции Республики Казахстан, требует точного определения приоритетов в сфере задач уголовного судопроизводства. Главной и основной целью уголовного процесса обязана быть защита прав человека, его законных интересов. И только потом через призму этой задачи необходимо воспринимать интерес социума и государства, состоящий в обеспечении должного правопорядка. Следует раз и навсегда признать, что борьба с преступностью осуществляется в первую очередь не для обеспечения стабильности политического режима в стране и спокойствия общества, не в целях благополучного осуществления государственной власти и управления народом. Главной целью этой борьбы является защита гражданина и общества от противоправных посягательств, обеспечение прав и свобод каждого человека, чьи права были ущемлены преступлением. И при определении основных задач процесса во главу угла следует ставить права лиц, пострадавших от преступления, а затем интересы общества и государства. По этому вопросу справедливо отметил Шадрин В.С. который считает, что «Сейчас представляется очевидным, что быстрое и полное раскрытие преступлений и изобличение лиц, их совершивших, - вовсе не та задача, ради которой функционирует правоохранительная система» [2,с.14]

Методы исследования. Основу методологического исследования составляют категории и принципы диалектического материализма, а также общенаучные и частонаучные методы познания: сравнительно-правовой, формально-логический, системный, социологический анализ.

Основная часть. Согласимся с тем что, современный уголовный процесс не является механизмом репрессивного воздействия государства на всех членов общества, и в определенной степени представляет собой средство для урегулирования социально-правового конфликта, возникшего в связи с совершением уголовного правонарушения, в системе задач и принципов уголовного процесса существует большой гуманистический потенциал и их содержание обеспечивает интересы не только государства и общества в лице правоохранительных органов, но и интересы частных лиц как членов этого общества и граждан государства.

Принципы и задачи, определяя место и роль уголовного процесса в структуре социальных отношений, закрепляют не только порядок противодействия уголовным правонарушениям гласными правовыми методами, но и определяют статус личности в системе взаимодействия государства и гражданина при производстве по уголовным делам. При этом следует иметь в виду, что принципы и задачи уголовного процесса не просто нормы универсального характера, распространяющие свое действие на все течение уголовно-процессуальной деятельности.

Принципы и задачи уголовного процесса - это фундаментальные идеи, определяющие дух самого уголовного судопроизводства, первооснову всех регулируемых правом общественных отношений, возникающих в этой сфере. Нормативная закреплённость - один из основных признаков положений, рассматриваемых в качестве принципов, но главной их характерной чертой является абсолютная сила воздействия на всю структуру уголовного процесса. Как обозначил Смирнов А.В. принципы это - «не просто юридические идеи, а объективно необходимые общеобязательные критерии справедливого и должного в праве»[3, с.24]

Таким образом, по мнению Канафина Д. уголовный процесс - единая система, элементы которой находятся в неразрывной, взаимопроникающей связи. Ядром этой системы является деятельность, направленная на раскрытие уголовного правонарушения, установление объективной истины по делу, разрешение его по существу на основе неукоснительного соблюдения прав и свобод, вовлеченных в орбиту уголовного судопроизводства лиц. При этом основным приоритетом в этой деятельности является защита прав граждан, а не борьба с уголовными правонарушениями. Одной из фундаментальных юридических проблем современности является определение наиболее оптимального соотношения этих двух, иногда вступающих во взаимное противоречие задач [4, с.8].

Наиболее рациональным способом ее решения является заключение уголовно-процессуальной деятельности в рамки строго определенной, жестко структурированной формы. Уголовное преследование есть совокупность действий ярко выраженного государственно-принудительного характера, осуществляемая специально сконструированной для этого системой правоприменительных органов, карательная природа которых иногда весьма серьезно напоминает о себе. К сожалению, борьба с уголовными правонарушениями, в силу одной только суровости применяемых мер принудительного воздействия может причинить существенный вред правам и свободам граждан, демократичности и гуманизму общества, если осуществлять ее без соответствующих законодательных ограничений. Наиболее эффективным способом охраны личности и социальных институтов от необоснованной репрессии является заточение полицейской власти в строгие рамки юридической процедуры (процессуальной формы). Поскольку именно форма пресекает стремление органов уголовного преследования раскрыть уголовное правонарушение любой ценой, принуждает их обеспечивать права участников процесса. Однако, что следует понимать под процессуальной формой?

Дискуссия о понятии процессуальной формы уголовного судопроизводства в юридической науке идет достаточно давно. По данному вопросу высказывались такие известные процессуалисты, как Б.Х. Толеубекова, В.Н. Шпилев, М.Л. Якуб, М.С. Строгович, П.С. Элькинд, П.Ф. Пашкевич, Ю.И. Стецовский, Я.О. Мотовиловкер и многие другие. На сегодняшний день среди ученых не существует единства мнений о содержании этого процессуального термина. Объяснить сложившуюся ситуацию можно рядом объективных причин: во-первых, закон не содержит определения этой категории, что, очевидно, и обуславливает имеющую место широкую палитру мнений по исследуемому вопросу, во-вторых, сама проблема определения смысла этого процессуального термина перед правовой наукой стоит достаточно недолго: впервые в юридической литературе понятие процессуальной формы уголовного судопроизводства стало применяться лишь в начале шестидесятых годов, причем, а это является третьей причиной, вопрос об определении смысла рассматриваемой категории изучался, на наш взгляд, недостаточно глубоко.

На настоящий момент непосредственно исследованию процессуальной формы уголовного судопроизводства посвящено лишь несколько научных работ. Большинство процессуалистов затрагивали этот вопрос косвенно в процессе изучения других проблем науки уголовного процесса.

Ряд авторов определяет процессуальную форму уголовного судопроизводства как совокупность установленных или санкционированных законом правил, регламентирующих порядок осуществления правосудия, порядок деятельности каждого участвующего в процессе субъекта [5, с.24, с.14]. Эта точка зрения подвергалась критике со стороны некоторых юристов. В числе основных аргументов, направленных против рассматриваемой позиции, было утверждение о том, что определяя, таким образом, процессуальную форму, сторонники этой точки зрения отождествляют эту категорию с самим уголовно-процессуальным правом, ибо «совокупность установленных или санкционированных законом правил, регламентирующих порядок осуществления правосудия, порядок деятельности каждого участвующего в процессе лица» [6, с.83] представляет собой систему уголовно-процессуальных норм, регламентирующих судопроизводство, а это есть не что иное, как уголовно-процессуальное право. «Совокупность правил судопроизводства образует не процессуальную форму, а само процессуальное право» [7, с.14-16].

Заключение. Таким образом, приведенные аргументы представляются весьма убедительными. Мы поддерживаем приведенные мнения и считаем, что не правильно смешивать понятие уголовно-процессуального права и понятие процессуальной формы судопроизводства. Каждое из них имеет свое определенное значение и играет самостоятельную роль в развитии и совершенствовании содержания уголовного процесса.

Список использованных источников

1. Всеобщая декларация прав человека, принятой резолюцией 217 А(III) Генеральной Ассамблеи ООН 10.12.1948.
2. Шадрин В.С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. М.: Юрилитинформ, 2000. - 232с.
3. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. СПб.: «Наука», ООО «Издательство "Альфа"», 2000. - 224 с.
4. Экспертное заключение «Процессуальные гарантии защиты от пыток в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан», Астана 2017. 24с.
5. Чечина Н.А. Норма права и судебное решение. Л., 1961. – 266с.; Советский уголовный процесс. Под ред. Карева Д.С. М., 1975. – 568с.
6. Бобров В.К. К исследованию процессуальной формы в уголовном процессе // Правоведение. 1974. № 2. С.83.
7. Дьяченко В.И. Эффективность досудебного производства по делам о хулиганстве и мелком хищении государственного или общественного имущества. Дисс. канд. юр. наук. М, МВШМ МВД СССР 1982.

Сведения об авторах

Едресов С.А. – начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Костанайской Академии МВД Республики Казахстан имени Шракбека Кабылбаева, полковник полиции, кандидат юридических наук.

Сарсенбаева Б.Б. – начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции, кандидат юридических наук.

Едресов С.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш.Кабылбаев атындағы Қостанай академиясының, қылмыстық процесс және криминалистика кафедра бастығы, полиция полковнигі.

Сарсенбаева Б.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық процесс және криминалистика кафедра бастығы, полиция майоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Yedresov S.A. - Head of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbaev, Colonel of Police, candidate of legal sciences.

Sarsenbayeva B.B. - Head of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, major of police, candidate of legal sciences.

G.T. Alayeva¹, T.A. Rakhmetova¹, O.N. Tlepbergenov¹
¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

THE CONCEPT OF A SPECIALIST IN THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article is devoted to the problem of the participation of a specialist in criminal proceedings. The current state of the fight against crime indicates an increase in the demand of investigative and judicial authorities for the use of special knowledge in the investigation and judicial review of criminal cases of various categories. Special knowledge is an important procedural institution that is widely used in the process of proving: collecting, researching and evaluating evidence.

The criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan provides for two forms of application of special knowledge: expert and specialist. The scope of the specialist's use in criminal proceedings is continuously expanding. However, in the current legislation there is still no clear difference in their understanding, legal status, and the functions of an expert are so close to the status and functions of a specialist, which raises numerous questions and difficult to solve practical situations in the investigation of crimes.

Keywords: specialist, expert, expert opinion, expert opinion, forensic examination, crime, investigation of crimes.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы маман ұғымы

Бұл мақала маманның қылмыстық іс жүргізуге қатысу мәселесіне арналған. Қылмысқа қарсы күрестің қазіргі жағдайы тергеу және сот органдарының әртүрлі санаттағы қылмыстық істерді тергеу және сот арқылы қарау кезінде арнайы білімді пайдалануға деген сұранысының артуын көрсетеді. Арнайы білім дәлелдеу процесінде кеңінен қолданылатын маңызды процессуалдық институтты білдіреді: дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында арнайы білімді қолданудың екі нысаны көзделген: сарапшы және маман. Қылмыстық сот ісін жүргізуде маманды пайдалану саласы Үздіксіз кеңейіп келеді. Алайда, қолданыстағы заңнамада олардың түсінігінде, құқықтық мәртебесінде әлі де айқын айырмашылық жоқ, ал сарапшының функциялары маманның мәртебесі мен функцияларына соншалықты жақын, бұл көптеген сұрақтар мен қылмыстарды тергеу кезінде шешілетін практикалық жағдайларды тудырады.

Түйін сөздер: маман, сарапшы, маманның қорытындысы, сарапшының қорытындысы, сот сараптамасы, қылмыс, қылмысты тергеу.

Понятие специалиста в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан

Статья посвящена проблеме участия специалиста в уголовном производстве. Современное состояние борьбы с преступностью указывает наповышение с проса следственных и судебных органов наиспользование специальных знаний при расследовании и судебном рассмотрении уголовных дел различных категорий. Специальные знания представляют собой важный процессуальный институт, который широко применяется в процессе доказывания: собирания, исследования и оценки доказательств.

Уголовно процессуальным законодательством Республики Казахстан предусмотрены две формы применения специальных знаний: эксперта и специалиста. Сфера использования специалиста в уголовном судопроизводстве непрерывно расширяется. Однако в действующем законодательстве отсутствует до сих пор их чёткое различие в понимании, правового статуса, и функции эксперта настолько приближены к статусу и функциям специалиста, что порождает много численные вопросы и сложно решаемые практические ситуации при расследовании преступлений.

Ключевые слова: специалист, эксперт, заключение специалиста, заключение эксперта, судебная экспертиза, преступление, расследование преступлений.

Introduction. Specialist, as one of the forms of application of special knowledge and knowledgeable person, is regulated by Article 80 of the CPC RK in Chapter 10 «Other Persons Participating in Criminal Proceedings». Persons disinterested in the case shall be involved as a specialist to participate in the process of proving in criminal cases in order to assist in the collection, investigation and evaluation of evidence by explaining to participants of the criminal proceedings the issues included in his special knowledge as well as for application of scientific and technical means. The legislator indicates that specialists include a teacher, a psychologist involved in procedural actions involving minors. As well as a doctor involved in investigative and other procedural actions, except for cases of his appointment as an expert.

The participation of a specialist is expressly provided for by the legislator during the following investigative actions:

- «General rules of production» (Article 220 of the CPC of the RK);
- «Examination» (Article 223 of the CPC of the RK);
- «Procedures for search and seizure» (Article 254 of the CPC of the RK);
- «Verification and clarification of evidence at the site» (Article 257 of the CPC of the RK);
- «Provision of items and documents at the request of the person conducting pre-trial proceedings» (Article 260 of the CPC of the RK);
- «Persons and bodies entitled to obtain samples for comparative analysis (Article 263 of the CPC of the RK).

The specialist is a bright representative of the institute of special knowledge, in relation to which there are still many controversial issues in the legal literature.

Professor A.M. Zinin wrote in this regard that «the institute of special knowledge in judicial proceedings has recently attracted more and more attention when considering theoretical and practical problems of forensic expertise [1]. Such increased interest in it is due to the fact that in the procedural legislation the specialist as an independent subject, his testimony and conclusion received appropriate regulation [2]. However, its brevity and lack of definitions about the concept of special knowledge, about the structure of the conclusion of a specialist led to conflicts arising in practice, and led to discussions among scientists» [3].

A lot of time has passed since the legislator recognized the conclusion of a specialist as a source of evidence [4], but there are still questions about the competence of a specialist, the admissibility of a new type of evidence, the order and subjects of its obtaining.

Some scientists believed that this norm gives practitioners the opportunity to engage a specialist before the start of the preliminary investigation, with the help of whose «legalized» conclusion there is a risk of directing the course of the criminal investigation in a way that benefits interested parties, or even to refuse to initiate a criminal case.

S.I. Zernov points out that: «through the newly introduced as evidence «specialist's report» the so-called preliminary studies, the certificates of which are so widespread in the practice of checking statements and reports of crimes, can be legalized, receive legal recognition» [5].

A similar point of view was held by L. Vinnitsky, who wrote that «an investigator before instituting a criminal case can obtain information from a specialist about the degree of harm caused to the health of the victim, whether the seized device is a firearm, what the real value of specific items is, etc.» [6].

We note that a person with special knowledge receives the status of a specialist as a subject of criminal proceedings only after summoning him to an investigator, providing him with questions posed by the parties, the person acquires appropriate status after initiation of a criminal case. The concept of an informed person has historically been derived through the category of «specialist», that is, an informed person is a qualified, experienced, skilled specialist in any branch of human knowledge, profession, trade [7].

The semantic meaning of the term «specialist» is of Latin origin specialis - special, exclusively intended for something [8]. However, these concepts are not identical. A knowledgeable person has a broader interpretation, this concept can include both a specialist and an expert, interpreters, educators, psychologists, as well as persons providing technical support to criminal proceedings.

From the meaning of article 80 of the CPC of the RK, a specialist is charged with two functions: implementation of reference and advisory and technical assistance in conducting investigative and other procedural actions. The very term «investigative actions» found in the law is not included in article 7 of the CPC and is not «deciphered» in it among the basic concepts used in the complex.

Investigative actions include that part of the criminal procedural actions of the investigator (inquirer), which is aimed at collecting evidence (detection, seizure and fixation of «traces» of a crime).

«The investigative actions, - write N.S. Alekseev, V.G. Daev, L.D. Kokorev, - usually understood as actions regulated by the procedural law, directly aimed at the detection, fixation, and verification of evidence. Professor S.A. Sheifer defines investigative actions as «a complex of search, cognitive and certification operations regulated by criminal procedural law and carried out by an investigator (court) which correspond to specific features of traces of a certain type and adjusted to effective search, perception and fixation of evidential information contained in them. It eloquently follows that an investigative action is a cognitive procedural action [9].

These conclusions are fully confirmed by the provisions of the CPC of the RK, which stipulates that the collection of evidence is carried out by conducting investigative actions (part 1 of article 122) [2]. Thus, investigative actions are procedural actions through which evidence is discovered, checked and secured [10].

Attention should be paid to such investigative action as an inspection of the place of incident, which involves a specialist in the ITF, as provided for in article 219 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

The absence of an initiated criminal case prohibits engaging an expert to assist in the examination, but it is not forbidden to involve a specialist, whose special knowledge and technical skills can provide invaluable assistance in the gathering of evidence.

Based on the above, M. A. Mamoshin comes to the following conclusion: «Before initiation of a criminal case an investigator is limited in the choice of means and techniques of evidence collection, and it is in this difficult period that the prospects of successful investigation and resolution of a criminal case largely depend on the specialist. This is especially pronounced in relation to high-tech crimes, when at the time of the inspection for reasons and grounds for instituting a criminal case there is a high probability of loss of critical information in a computer device. In this case, a specialist programmer can quite professionally carry out the work of extracting important information, decipher files that contain evidentiary database, etc.» [11].

Materials and methods. To achieve the purpose of the research of the article, in the course of solving the tasks set, the dialectical method was used as a general scientific method of cognition of events, processes, phenomena in their numerous interrelations and relationships. In the course of the research, general scientific methods were also used: comparison, analysis, synthesis, generalization, induction, deduction, modeling. As well as special scientific methods: system - structural, comparative - legal, technical-legal.

Results. In fact, in practice there are cases where, due to their inexperience or for some other reason, the person leading the investigation (investigator, inquirer) seizes traces of the crime, instruments, objects or documents of importance to the case from the scene of the incident inde-

pendently, often without the necessary special knowledge and professional skill, which can lead to unsuitability of the seized items for an appropriate type of examination.

Expanding this topic, we would like to note that a specialist may be involved not only for the removal of various objects, traces, documents and other things from the scene, but also, in fact, for the inspection itself. For example, the experience of engaging a specialist to conduct an inspection of the scene in the dentist's office of a dental clinic. In this situation, the specialist could be a dentist from another polyclinic, who in the course of the examination, possessing professional terminology, gave advice on how to properly enter in the protocol the name of this or that equipment, as well as medical preparation. It should be noted that in this case, this protocol can play a decisive role in judicial review and decision-making in the final instance.

The next investigative action, which I would like to dwell on in more detail, is the interrogation of a specialist, based on the provision of Article 285 of the CPC of the RK, as mentioned above, the testimony of a specialist is a separate source of evidence [2]. An expert may be questioned in order to obtain information about circumstances requiring special knowledge and to explain his opinion in accordance with the requirements of Articles 70, 117, 361 of the CPC of the RK [2].

– Professor A.P. Ryzhakov believes that the main features of such a type of evidence as testimony of a specialist are the following:

– the testimony of a specialist is always oral speech;
– it is the oral speech of a person involved in criminal proceedings as a specialist, i.e. who has special knowledge;

– called (invited) by an authorized official (body) to testify about the circumstances requiring special knowledge, and (or) to explain his opinion set forth in his conclusion (expressed during participation in the proceedings of a procedural action or the conclusion at the request of an attorney in writing);

– the content of the specialist's testimony - information on the circumstances requiring special knowledge and (or) an explanation of his/her opinion expressed in the opinion he/she prepared (during participation as a specialist in the proceedings of a procedural action or opinion at the request of an advocate in writing);

– the testimony of a specialist may only be given in the manner prescribed by the law of criminal procedure;

– the correctness of the reflection of the information reported by the specialist in the interrogation protocol

– in communicating the information by the specialist, the standards of morality and (or) truthfulness were not violated» [12].

This statement shows that A.P. Ryzhakov described in sufficient detail the features inherent in a specialist's testimony as evidence, but not all academic pillars enthusiastically accepted the new source. For example, foreign lawyer B.T. Bezlepkin has a slightly different attitude. In the commentary to the CPC of 2010 in Art. 80 he pointed out that: «The spontaneous, theoretically unsubstantiated appearance of new evidence in criminal proceedings awaits serious tests in judicial and investigative practice.»[13].

Unlike the above scholars, A.V. Smirnov in his comments to the CPC does not focus on the testimony of a specialist, but only pays attention to the fact that the testimony is given orally by the specialist during his interrogation [14].

It seems that the need for a new form of use of special knowledge in criminal proceedings could only be caused by the continued expansion of its adversarial principle. If the prosecution and the defense are equal in the presentation of evidence to the court, they should have equal opportunities in their collection, including with the involvement of a specialist.

The introduction of an expert opinion into the evidentiary process thus provides an unofficial person with an opportunity to independently obtain an answer to the questions that he or she considers relevant to the case and to use the information obtained from the expert as evidence for his or her arguments.

We agree with the opinion with V.A. Lazareva, taking into account the novelty of the considered institute and certain by this lack of relevant scientific developments and practical recommendations, it should be recognized that the legal regulation of this new type of evidence is excessively laconic and insufficient for the correct application of the opportunities associated with this evidence.

– V.A. Lazareva in order to identify the essential features of new evidence, allowing to distinguish the conclusion of a specialist from the conclusion of an expert, considered the form and content, coming to the following conclusions:

- about the non-identity of the content side of the two outwardly complex evidence;
- the difference between us is not in the amount of special knowledge and not in the degree of scientific competence of either;
- the main difference is that the specialist does not conduct any research and therefore is not entitled to draw any conclusions, he only expresses his opinion on the issues relevant to the case;
- a specialist cannot replace an expert, but an expert can also be questioned as a specialist to explain to the court questions that require special knowledge;
- The legislator also has different requirements for the form of the two types of evidence.

The nature of the content of a specialist's conclusion does not require a clear procedural form to ensure its admissibility, but the absence of any regulation of the procedure for forming a specialist's conclusion can hardly be considered correct.

According to V.A. Lazareva, accepting a specialist's conclusion as evidence is also an attempt to destroy the stereotypical approach formed in our practice to evaluating expert opinions as evidence of higher value, which returns us to the theory of formal evidence. And then V.A. Lazareva specifies that if the expert conclusion presented by the defense party allows to see the incompleteness of the research performed by the expert, the non-scientific nature of the methods applied by him, the unreasonableness or inconsistency of expert conclusions, its existence is justified.

However, the main difficulty in the practical application of legal provisions, according to S. A. Sheifer, is the impossibility to distinguish between the expert opinion and the conclusion of a specialist, as both are a conclusion made on the basis of special knowledge of a person. Continuing the position of S. A. Sheifer, pointed out that attempts to give to the judgments of an expert evidentiary value have been made for a long time. But the legislator previously did not support them, apparently, understanding that this dangerously blurs the line between the conclusion of a specialist and the conclusion of an expert. The victory of this trend is unlikely to bring a positive result, but will create the danger of destroying the institute of expertise by holding it in non-procedural form, which will inevitably lead to serious violations of the rights of participants in the process. The norms of the CPC of the RK regulating the participation in criminal proceedings of such a specific figure as a specialist are far from perfect. In this regard, the right to engage a specialist should be clearly added to the list of allowed methods of collection of evidence. In addition, such a right should certainly be presented to other participants of the process, in particular to the victim.

Also the CPC of the RK does not say anything about the order in which a specialist is questioned during the preliminary investigation and in court proceedings, although the testimony of a specialist is named as evidence on a par with his conclusion.

Discussion. To a specialist, as well as to an expert, the law requires disinterestedness in a case. Interest of a specialist may be a ground for recusal. However, it seems important to emphasize that the very fact of payment for the services of a specialist by one of the parties should not be considered as evidence of his interest in the outcome of a case.

One of the significant reasons for the emergence of risks and errors in the process of investigation of criminal cases and their judicial consideration is the lack of developed recommendations for the use of special knowledge in the assessment of evidentiary information. We define the concept of quality of expert and specialist conclusions as compliance of conducted researches and results of their evaluation:

- 1) modern achievements of scientific and technological progress;
- 2) implemented and tested methods of expert research within the assigned tasks

- 3) basic requirements of law with subsequent recognition by law enforcement bodies as admissible and reliable sources of evidence;
- 4) the competence of expert and specialist in relation to the assigned tasks (professional training, work experience).

Risk areas forming errors in the process of proving (collection, examination and evaluation of evidence), are mainly concentrated at the stage of initial investigative actions, which affect the quality of expert investigations (admissibility, reliability of conclusions). The stage of initial investigative actions is characterized by information uncertainty, and such investigative situations in criminalistics are usually designated as tactical risk.

Problems of correlation of tactical risk and tactical error in recent years are widely discussed on the pages of scientific works and criminalistic forums. The correlation of concepts and their role in improvement of criminalistic tactics and methods of investigation are devoted to works of A. S. Knyazev, V. V. Baburin, V.K. Gavlo, L.Y. Drapkin, R.F. Sadkov, Y.P. Garmaev, A.F. Lubin, O.Y. Baev, V.N. Karagodin, E.V. Morozova, etc.

Uncertainty determines the relevance of risk zone in the field of completeness and reliability of collected evidential information, which is subsequently submitted to the expert and specialist for its «decoding» and assessment based on the application of special knowledge. Investigation is a cognitive activity, which can be assessed as an experienced scientific cognition within a particular criminal case, as it forms subsequently forensic recommendations that improve the criminalistics methodology of investigation of crimes. This is due to the nature of cognitive activity aimed at analyzing the mechanism of criminal event, which existed in the past, and traces of which may be changed or destroyed. Limitations of tactical means can be compensated by application of special knowledge, however investigators quite often resort to tactical risk, thereby creating conditions for the formation of tactical errors.

Conclusions. For the further analysis of a real state of tactical errors we should refer to two variants of risk situations, existing in the process of investigation:

- 1) a situation of actually assessed tactical risk, in which an experienced subject of investigation makes tactical decisions on the basis of inner conviction, and which can equally give positive or negative results;
- 2) a situation of tactical risk unrealistically estimated by a subject who is not an experienced investigator, who does not properly assess the possibility of committing tactical errors.

We suggest the following forms of assessment of risk zones in investigative activity:

- 1) risks in the choice of tactical technique, action.
- 2) risks of substitution of one investigative action for another, hence, violation of the algorithm of investigation, and loss of evidentiary information.
- 3) risk zone of conducting an investigative action:
 - 3.1 risks in the planning of the investigation: the choice of place, time and order of the investigative action;
 - 3.2 Risks of application of scientific and technical means for detection, seizure and fixation of trace information;
 - 3.3 Risks of evaluation of evidential information obtained during the investigative actions.

Modern analysis of the practice of investigation allows us to expand the concept of tactical errors in the conduct of investigative actions and include:

- evaluation of collected evidence,
- non-compliance with forensic recommendations on the implementation of the investigative action and preparation of materials, appointment of forensic examinations.

Tactical errors in the course of the investigative action are an objective cause of expert risks, forming the subject of forensic expert errors.

For revealing of tactical and expert errors in the zones of the greatest risk specialized analytical researches which are carried out in alternative expert establishments at the request of attorneys by the specialists having a wide experience of practical work and competent in various areas of fo-

rensic expertise and branches of law are directed. Such studies are conducted in the form of providing reference and consulting assistance to specialists in evaluating evidence.

Methodological basis of specialized analytical studies is the methodology of expert analysis of certain types of crimes. The specified methodology is a new direction of use of special knowledge in criminal proceedings, based on new approaches in detection and investigation of crimes, objective assessment of reliability, admissibility, relevance of evidentiary information obtained during pre-trial and court proceedings.

In accordance with the general provisions of the methodology for resolution of specialized analytical research questions on the compliance of the conclusions of forensic examinations organizational, legal, and methodological bases of their production in conjunction with the materials of the criminal case, as background information for the formation of expert conclusions are put.

The needs of practice in expanding the scope of specialists' activities have touched upon a very important issue related to solving by experts the tasks that do not require special scientific knowledge and represent the reference and advisory activity of an expert. In the Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan from March 27, 2017 № 306. (Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on April 7, 2017 № 14992) «On Approval of the List of types of forensic examinations conducted by forensic authorities and expert specialties, qualification in which is assigned by the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan» provides a list of forensic examinations, and in the attached reference guide the questions recommended for resolution.

The following questions do not require special scientific knowledge and research, which can be solved by specialists in the framework of the provision of advisory and reference assistance and formalized by the conclusion of a specialist:

- establishing the type, model, and caliber of firearms and their suitability for firing;
- determination of the type, properties of metals and alloys in accordance with the classification accepted in the metal science;
- the intended use of metals, alloys and products made of them;
- method of manufacturing products from metals and alloys;
- composition and method of manufacture of textile materials, causes of defects and damages;
- technical condition of vehicles, road surfaces, causes of malfunction;
- issues of economic expertise of a reference character or within the competence of auditors, for example, mathematical calculations;
- the name of the goods, their compliance with state standards and other regulatory requirements; compliance of the quality of goods with the characteristics indicated on the markings;
- technical characteristics of computer equipment and its serviceability;
- determination of the focus of fire and the ways of its spread, the presence of emergency mode of electrical equipment and electrical wiring;
- possibilities of ignition of specific materials and substances;
- establishment of taxonomic affiliation of plants and animal specimens to a particular type, genus, family, species.

The conduct of reference and consulting activities of an expert and registration of the results in writing - the conclusion of an expert must provide for such an action of the enforcer as an interrogation for the purpose of clarification and control. In this case, the enforcer is an investigator, interrogator, or court at the stage of examination of evidence. So far, the mentioned procedural action has not been enshrined in the legislation, as it happened with the expert, since the current CPC of the RK in article 374 directly provides for interrogation of the expert as a separate investigative action.

The lack of a legal norm regulating the procedural procedure of interrogating an expert creates problems for practitioners. Often, an expert is questioned according to the rules of questioning a witness. His rights and responsibility under Article 78 of the CPC of the RK are explained to him.

The specialist is warned about criminal liability under Articles 420 and 421 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, then, in the same protocol of the investigative action, the

rights and responsibilities under Article 80 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan are explained to him, and he is also warned about liability under Article 423 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which, of course, contradicts common sense and norms of criminal procedure. For this reason, we consider it necessary to introduce an additional article in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan «Interrogation of a specialist» in the proposed wording: «An investigator, an inquirer and a court have the right, on their own initiative or at the request of the parties and (or) the court, to interrogate a specialist about circumstances requiring special knowledge, as well as to clarify the conclusion given to them.»

As mentioned earlier, another function of a specialist is to participate in the conduct of investigative actions to provide scientific and technical assistance, which is mainly related to the use of technical means of detecting and recording the progress of the investigative action and «traces of a crime». By another, a person involved by the criminal prosecution body to certify the fact of the investigative action, its progress and results. The law directly provides for investigative actions in which witnesses participate together with specialists (inspections, search and seizure, verification and clarification of testimony on the spot, identification).

List of sources used

1. Sokolov A.F., Remizov M.V. Ispol'zovaniya special'nykh znaniy v ugolovnom sudebnom proizvodstve: ucheb. posobie / YAros. gos. un-t. – YAroslav', 2016g. – S.15.
2. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231.
3. Zinin A.M. O razgranichenii ponyatiy sub"ektivnykh i materialnykh dokazatel'stv v ugolovnom processe // Ekspert-kriminalist. — 2014. — № 2. — S.44.
4. Zakon Respubliki Kazahstanot 3 dekabrya 2009 goda № 213-IV «O vneseni i izmeneniji dopolnenij v Ugolovno-processual'nyy kodeks Respubliki Kazahstan»
5. Zernov S.I. Zaklyucheniya specialistov kak novyy vid sudebnykh dokazatel'stv // Kriminalisticheskie sredstva i metody v raskrytii i issledovanii prestuplenij: Materialy 2-j Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii po kriminalistike i sudebnoy ekspertize. - M., 2014g. – S. 77.
6. Vinnickij L.V. Aktual'nye voprosy uchastiya specialistov v dokazyvanii // Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Teoriya i praktika sudebnoy ekspertizy v sovremennykh usloviyah». - M., 2007g. - S. 86.
7. Enciklopedicheskiy slovar' F. Brokgauza i I.A. Efrona. — SPb., 1900. - T. 29. - S. 55.
8. Slovar' inostrannykh slov. - M., 1986 g. - S.19.
9. Shejfer S.A. Sledstvennyye deystviya. Sistema iprocessual'naya forma. - M., 2011g. - S. 192.
10. Kudryavceva O.G. Kurs lektsii po uchebnoy discipline «Ugolovnyy process»: Tema № 14 // Ufimskiy yuridicheskiy institut MVD Rossii 2017g. – S.124.
11. Mamoshin M.A. K voprosu ob uchastiye specialista v otdel'nykh sledstvennykh deystviyakh // Ekspert-kriminalist. - 2010. - № 1. - S. 6, 215.
12. Ryzhakov A.P. Kommentariy k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii (postatejnyy) // SPS «KonsultantPlyus». M., 2009 g. – S. 72.
13. Bezlepkin B.T. Kommentariy k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii (postatejnyy). - 9-e izd., pererab. i dop. - M., 2015 g. – S. 217.
14. Smirnov A.V. Kommentariy k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii. Postatejnyy / A.V. Smirnov, K.B. Kalinovskiy; Pod obshch. red. A.V. Smirnova. - 4-e izd., dop. i pererab. // SPS «Garant».

Information about the author

Rakhmetova T.A. – teacher of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Tlepbergenov O.N. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Alayeva G.T. – acting associate professor, candidate of law of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Рахметова Т.А. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Тлепбергенов О.Н. - Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Алаева Г.Т. - Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті м.а., з.ғ.к.

Рахметова Т.А. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Тлепбергенов О.Н. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Алаева Г.Т. – и.о. доцента, к.ю.н.кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Г.Т.Алаева¹, А.Б. Шарипова¹, М.К. Абажанова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

СОТ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САРАПТАУ СОТ ДӘЛЕЛДЕРІНІҢ КӨЗІ РЕТІНДЕ

Мақалада сот-экономикалық сараптаманы жасаудың мәні, мақсаты мен маңызы, оның қорытындыларын экономикалық саладағы құқық бұзушылықтар үшін сот-сараптамалық дәлелдемеретін деп айдалану мәселелері ашылған.

Түйін сөздер: сот-экономикалық сараптама, сот сарапшысы, сот сараптамасы, криминалистикалық дәлелдеме.

Судебно-экономическая экспертиза как источник судебного доказательства

В статье раскрываются вопросы сущности, назначения и значимости производства судебно-экономической экспертизы, использования ее выводов в качестве судебного доказательства по правонарушениям в экономической сфере.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, судебный эксперт, производство судебных экспертиз, судебное доказательство.

Forensic economic examination as a source of judicial evidence

The article reveals the issues of the essence, purpose and significance of the production of a forensic economic examination, the use of its findings as forensic evidence for offenses in the economic sphere.

Keywords: forensic economic examination, forensic expert, forensic examination, forensic evidence

Введение. Судебно-экспертная деятельность в Республике Казахстан урегулирована законом «О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан», нормами процессуальных Кодексов: УПК РК, ГПК РК, КоАП и АППК. Согласно национальному законодательству судебная экспертиза является одним из источников получения судебного доказательства.

В настоящее время в Казахстане проводится целый ряд различных судебных экспертиз, в том числе и судебно-экономическая экспертиза. Все экспертизы служат возможности получения нового знания о совершенных правонарушениях, особенно это важно для получения новой информации при раскрытии экономических правонарушений.

В целом, значение судебно-экономической экспертизы в процессе доказывания преступлений, определяется тем, что заключение эксперта является доказательством в судах, на его основании и в совокупности с другими доказательствами может быть установлена виновность или невиновность лица в совершении правонарушения или преступления, решен вопрос о его привлечении к уголовной ответственности.

Судебная экспертиза является одним из источников доказательств о виновности, либо невиновности лица в совершенном или в совершаемом правонарушении, ее производство требует строгого соблюдения процессуального порядка по проведению экспертных

исследовании надлежащим образом. Поскольку, значение экспертных заключений способно повлиять на вынесение окончательного вердикта по рассмотренному делу.

Результат исследования – заключение эксперта является одним из видов судебных доказательств и подлежит всесторонней оценке. Таким образом, выводы эксперта являются источником доказательственной информации и составляют основу доказательственной базы.

Судебно-экономическая экспертиза – это отдельный класс экспертных исследований, объединенных спецификой предмета, задач, объектов и методов исследования, а также применяемых специальных знаний. При производстве судебно-экономических экспертиз используются знания ряда прикладных экономических наук, бухгалтерского учета, финансового анализа, знания о налогах и налогообложении, кредитовании, банковской деятельности и т.д.

Основная часть. Спецификой судебно-экономической экспертизы от остальных видов судебных экспертиз является, как отмечают Городнова Н.В. и Феофанов С.В., то что «Это прикладное исследование в целях получения не научного, а практического знания и прикладного результата. Особенностью этого исследования является использование специфических и характерных методов и методик, которые отвечают критериям проверяемости. В этой связи любая экономическая экспертиза должна осуществляться в рамках определенных регламентов, порядка проведения, которые обусловлены спецификой и особенностями предмета изучения, а также областью применения специальных профессиональных знаний».[1]

Помимо основного правового ряда источников производства судебно-экономической экспертизы, таких как процессуальные кодексы и отраслевые законы, важное значение имеет и применение при производстве судебно-экономических экспертиз подзаконных нормативно-правовых актов, которые относятся к требованиям по ведению бухгалтерского учета, норм бухгалтерских проводок, требований к заполнению первичной и вторичной бухгалтерской документации, регистров бухгалтерского учета.

Анализ судебно-экспертной практики показывает, что ежегодно растет количество проводимых судебно-экспертных исследований по вопросам, требующим наличия специальных экономических знаний. Потребность в назначении судебно-экономических экспертиз связана не только с расследованием экономических преступлений, но и с рассмотрением хозяйственных споров, которые требуют своего разрешения в судебном порядке.

По мнению экспертов Алаевой Г.Т. и Воронова С.С. «необходимо рассматривать назначение и производство судебно-экономических экспертиз как один из важнейших источников доказательственной информации по уголовному делу, как средство установления элементов объективной стороны совершенного экономического преступления и в итоге привлечения виновных лиц к юридической ответственности» [2, с. 37].

Назначение судебно-экономических экспертиз производится в связи с необходимостью применения специальных научных знаний в области бухгалтерского учета, финансового анализа, аудита, контроля и ревизии хозяйственной деятельности, так как иные участники судебного процесса не обладают специальными познаниями в сфере экономики и не имеют возможности разрешать вопросы специального характера. От своевременного и правильного проведения судебно-экономической экспертизы зависит эффективное завершение расследования дел в установленные сроки, вынесение справедливого судебного решения, возврат денежных средств в государственный бюджет. Судебная экспертиза производится по вопросам, возникающим в правоотношениях между субъектами права, с целью разрешения спорных ситуаций, установления интересующих фактов.

При назначении судебной экспертизы деятельность следователя характеризуется профессиональной особенностью – формулированием вопросов эксперту. Вопросы, поставленные перед экспертом, должны отвечать определенным требованиям:

- учитывать современные возможности экспертных исследований, уровни решаемых;
- быть представленным в полном объеме по поставленным задачам исследования;

- понятно изложенный не только эксперту, но и всем участникам процесса;
- быть логически последовательным;
- не выходить за рамки знаний исследуемой области.

Судебно-экономическая экспертиза проводится специально привлекаемым для этого лицом — экспертом, обладающим специальными экономическими знаниями, с целью установления фактических данных и обстоятельств, имеющих значение для объективного расследования и правильного разрешения дела. Необходимость привлечения такого лица обуславливается тем, что инициаторы назначения экспертизы специальными экономическими знаниями не обладают и не могут правильно разрешить возникшие по делу вопросы [2, с. 38].

Основания теоретической и практической позиции экспертной деятельности, позволяет нам подчеркнуть нижеприведенные аспекты профессиональных знаний судебного эксперта:

- подкрепленные профессиональным опытом, знанием лица указанной специальности;
- специальные научные знания.

Как известно из уголовно-процессуального, гражданско-процессуального и административного законодательства, назначение экспертизы является средством получения доказательств. Судебно-экономическая экспертиза является основным доказательством при расследовании преступлений в сфере экономики. Назначение судебно-экономической экспертизы является важным следственным действием, от четкого и правильного проведения которого во многом зависят качество и сроки расследования по делу. Производство экспертизы представляет собой процессуальное действие, состоящее в исследовании экспертом по заданию следователя или суда вещественных доказательств и иных материалов с целью установления фактических данных и обстоятельств.

Назначаются эти экспертизы, правоохранительными органами по расследованию дел и судами в результате возникновения споров, когда решаются вопросы экономики в правоотношениях, также по ходатайству адвокатов.

Выводы экспертного заключения бывают:

- а) категоричные (положительные или отрицательные). На поставленные вопросы экспертом даны определённые, лишённые сомнений ответы;
- б) условно-вероятные, когда эксперт не может ответить на поставленные вопросы категорично, но, по совокупности высказывает обоснованное предположение;
- в) констатирующим о невозможности ответить на поставленные вопросы. Например, предоставление ответов по данным вопросам выходит за пределы его познаний как эксперта, либо для этого недостаточно той информации, которую ему предоставил орган назначивший данные исследования.

Доказательственное значение по делу имеет только категорическое суждение эксперта. Заключение эксперта предоставляется в письменной форме. Таким образом, заключение экспертных исследований могут быть источником доказательств или же составлять основу для доказательственной базы.

Для того, чтобы заключения исследования с фактическими данными использовались в качестве судебных доказательств, им присущи понятия относимости и допустимости.

Относимость – свойство доказательств, способный обнаруживать или опровергать его значение для рассматриваемого дела, в числе которых определяющую роль играют обстоятельства, входящие в предмет доказывания. То есть, подобные доказательства должны служить установлению обстоятельств, имеющих значения для уголовного дела.

Допустимость предполагает, что доказательства должны быть получены в соответствии с соблюдением требований закона.

Вопрос о классификации судебно-экономических экспертиз закреплён в Приказе Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 306. “Об утверждении Перечня видов судебных экспертиз, проводимых органами судебной экспертизы, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан”.

Класс судебно-экономической экспертизы (9) в Республике Казахстан включает в себя следующие виды экспертиз:

- 9.1 судебно-экспертное исследование хозяйственных операций;
- 9.2 судебно-экспертное бухгалтерское исследование;
- 9.3 судебно-экспертное финансово-кредитное исследование;
- 9.4 судебно-экспертное финансово-бюджетное исследование [3].

Проведение экспертизы должно происходить в соответствии с уголовно-процессуальным, гражданско-процессуальным законодательством и иными нормативными актами Республики Казахстан, регулирующими судебно-экспертную деятельность, и не должно нарушать прав участников процесса, так как доказательства, полученные с нарушением закона, признаются не имеющими юридической силы и не могут быть положены в основу обвинения, а так же использоваться для доказывания обстоятельств. Заключение эксперта, так же как и любое другое доказательство, не имеет заранее установленной силы и должно оцениваться в совокупности с иными доказательствами.

Для установления истины по делу могут назначаться и проводиться дополнительные, повторные, комиссионные и комплексные экспертизы. От своевременного и правильного проведения экспертизы зависит завершение расследования дел в установленные сроки. Соблюдение норм законодательства при назначении и проведении судебно-экономической экспертизы, правильное использование следователем данных экспертизы содействуют раскрытию преступления, установлению действительных размеров причиненного ущерба и их взысканию с виновных, принятию необходимых профилактических мероприятий по сохранению собственности.

Выводы этих экспертиз используются при расследовании дел о расхищении государственного, общественного и личного имущества, халатности, злоупотреблении служебным положением, фальсификации результатов финансовой деятельности, приписках и других искажениях отчетности и учета производственной и финансово-хозяйственной деятельности, причинении ущерба государственным, частным и общественным предприятиям и организациям, а также отдельным гражданам.

Что анализируют эксперты при проведении исследований?

1. Первичные учетные документы, которые отражают факт осуществления хозяйственной операции. Так, накладная, счет, счет-фактура отражают отгрузку товара, платежное поручение и выписка банка — факт оплаты по данной отгрузке товара и т.д. Данный вид объектов является самым востребованным в экспертной практике.

2. Регистры учета, которые содержат уже агрегированную и систематизированную информацию о совокупности однородных хозяйственных операций за определенный период времени. В случае, если судом или следователем не установлена их недостоверность, для оптимизации временных затрат видится целесообразным опираться на данные регистров.

3. Бухгалтерская отчетность организации, которая содержит агрегированные сведения о совокупности совершенных за отчетный период хозяйственных операций, состоянии имущества и обязательств хозяйствующего субъекта. Наиболее часто она востребована, когда в задачу эксперта входит установление финансового состояния исследуемой организации, анализ динамики какого-либо финансового показателя (группы показателей), либо установления соответствия порядка формирования той или иной строки отчетности требованиям законодательства.

4. Иные документы, такие как договоры и деловая переписка между хозяйствующими субъектами.

5. Налоговые декларации, содержащие сведения о сформированных налоговых базах, примененных налоговых ставках и рассчитанных суммах налогов.

6. Иные материалы уголовного дела — материальные носители информации, сведения о закономерностях, которые вводятся в экспертную задачу следователем в качестве исходных данных [4, с.34].

В исчерпывающий перечень иных материалов уголовного дела, которые при выполнении надлежащих условий могут считаться специфическим видом объектов исследования, входят: «черновые записи», протоколы допросов участников уголовного судопроизводства, заключения экспертов других специальностей.

Акты проверок, ревизий, иные документы, формируемые специалистами-экономистами (заключения, обзоры, справки и т.д.), не могут являться объектами исследования судебно-экономической экспертизы.

В рамках судебно-экономической экспертизы исследуется финансово-хозяйственная деятельность экономических субъектов и ее отражение в различных системах учета, а не действия специалистов-экономистов по ее изучению.

В большинстве случаев эксперты-экономисты исследуют только документы первых пяти видов, поскольку закономерности формирования отражаемой в них информации входят в его специальные знания [4, с.34].

У эксперта-экономиста нет ни знаний, ни методов, ни соответствующих полномочий проводить исследования иных материалов уголовного дела. В то же время встречаются ситуации, когда в представленной учетной информации отсутствуют достоверные сведения об изучаемых фактах финансово-хозяйственной деятельности, имуществе и обязательствах исследуемого лица либо отсутствует информация, принятие во внимание которой существенно меняет экономическое содержание отраженных обстоятельств финансово-хозяйственной деятельности. В этих случаях значительное влияние на выводы эксперта имеет именно шестая категория документов.

Заключение. С учетом практической значимости роли проведения судебных экспертных исследований в процессе выявления и установления совершения правонарушений, в целом и предотвращения преступности у нас в стране, с периода объявления Независимости Казахстана, сфера экспертной деятельности в масштабе всего государства находится на стадии непрерывной реформации и улучшения деятельности.

Заключение судебного эксперта является доказательством по делу и оценивается лицом, производящим дознание, следователем, прокурором, судьей, судом, с точки зрения его обоснованности, достоверности, полноты, соблюдения установленных для производства экспертизы порядка и правил.

Оценив заключение экономической экспертизы, следователь решает вопрос о его использовании для установления определенных фактов по делу. Заключение может подтверждать или опровергать версию, сложившуюся у следователя, равно как и служить основой для выдвижения и проверки новых версий, расширения рамок расследования.

Если система доказательств, включающая заключение эксперта, не дает возможности установить все обстоятельства, подлежащие доказыванию, следователь продолжает расследование. В этом случае заключение судебной экономической экспертизы может быть использовано при производстве следственных действий, в частности, допросов, осмотров и выемок документов, назначении других родов экспертиз.

Следователь использует заключение эксперта и непосредственно в ходе обоснования своих промежуточных и окончательных выводов по делу. В этом смысле использование доказательств, в том числе и заключения судебно-экспертных исследований, представляется самостоятельной операцией, осуществляемой в уголовно-процессуальном доказывании наряду с их собиранием, исследованием и оценкой.

Список использованных источников

1. Городнова Н.В., Феофанов С.В. Судебная экономическая экспертиза: понятие, сущность и методический инструментарий // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Том 11. – № 3. – С. 605-622.
2. Алаева Г.Т., Воронов С.С. Теория и практика судебно-экономической экспертизы в современных условиях: сравнительно-правовой аспект // Вестник Нижегородской академии МВД России, 2017. – № 1 (37). – Стр. 36-40

3. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 306. “Об утверждении Перечня видов судебных экспертиз, проводимых органами судебной экспертизы, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан” // Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде от 13.04.2017// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014992/info>

4. Гольцев Д.С., Пименов Д.М. Особенности современной теории судебно-экономических экспертиз в России: проблемы и пути решения // Вестник Московского университета МВД России. – №1/2019. – С. 32-35.

Сведения об авторах

Алаева Г.Т. - к.ю.н.,и.о. доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им.аль-Фараби.

Шарипова А.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Абажанова М.К. - магистрант 2 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Алаева Г.Т. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті м.а., заң ғылымдарының кандидаты.

Шарипова Ә.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Абажанова М.К. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2 курс магистранты.

Alaeva G.T. - Candidate of Legal Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology of Al-Farabi Kazakh National University.

Sharipova A.B. – Candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Abazhanova M.K. - 2st year master's student, Al-Farabi Kazakh National University.

В.О. Ильина¹, Р.Е. Джансараева¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ,
СВЯЗАННЫМ С ПРОВЕДЕНИЕМ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В ОТНОШЕНИИ ОБЪЕКТОВ ЖИВОТНОГО МИРА**

Возможности науки на актуальном этапе создают условия для существенного расширения круга объектов, которые могут быть исследованы экспертами или специалистами в рамках производства по уголовному делу. В статье рассмотрены некоторые вопросы особенностей проведения судебной биологической экспертизы, в частности, судебно-экспертного биологического исследования объектов животного происхождения. Проведено разграничение между такими видами экспертиз как судебная биологическая экспертиза и судебная экологическая экспертиза. Проанализированы ключевые особенности упомянутых видов экспертиз и сфера применения возможностей каждой из них. Проанализированы частные вопросы проведения судебной биологической экспертизы на актуальном этапе. Сформулированы предложения по совершенствованию качества проводимых исследований с учетом междисциплинарного подхода на стыке юриспруденции и зоологии. Авторами предложены подходы, цель которых состоит в минимизации негативных последствий от уничтожения редких видов животных, посредством создания условий для возможного использования частей животных или их туш в научных целях, путем помещения в научные коллекции.

Ключевые слова: незаконная охота, браконьерство, судебная биологическая экспертиза, экологическая экспертиза, редкие виды животных, зоологические коллекции.

Жануарлар дүниесі объектілеріне қатысты сот сараптамасын жүргізуге байланысты қылмыстық істер бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасын қолданудың өзекті мәселелері

Қазіргі кезеңдегі ғылымның мүмкіндіктері қылмыстық іс жүргізу шеңберінде сарапшылар немесе мамандар зерттей алатын объектілердің ауқымын айтарлықтай кеңейтуге жағдай жасайды. Мақалада сот-биологиялық сараптаманы жүргізу ерекшеліктерінің кейбір мәселелері, атап айтқанда, жануарлардан алынатын объектілердің сот-биологиялық сараптамасы қарастырылған. Сараптамалардың сот-биологиялық сараптама және сот-экологиялық сараптама сияқты түрлері ажыратылады. Емтихандардың аталған түрлерінің негізгі белгілері және олардың әрқайсысының мүмкіндіктерін қолдану аясы талданады. Қазіргі кезеңде сот-биологиялық сараптама жүргізудің ерекше мәселелері талданған. Құқық пен зоологияның тоғысқан жерінде пәнаралық көзқарасты ескере отырып, жүргізіліп жатқан зерттеулердің сапасын арттыру бойынша ұсыныстар тұжырымдалған. Авторлар жануарлар бөліктерін немесе олардың өлекселерін ғылыми жинақтарға орналастыру арқылы ғылыми мақсатта ықтимал пайдалану үшін жағдай жасау арқылы жануарлардың сирек түрлерінің жойылуының жағымсыз салдарын барынша азайту болып табылатын тәсілдерді ұсынды.

Түйін сөздер: заңсыз аңшылық, браконьерлік, сот-биологиялық сараптама, экологиялық сараптама, жануарлардың сирек түрлері, зоологиялық коллекциялар.

Current issues in the application of the legislation of the Republic of Kazakhstan in criminal cases related to the conduct of forensic expertise concerning animals

Possibilities of science at an actual stage create conditions for a significant expansion of the range of objects that experts or specialists can examine during criminal proceedings. The article considers some features of forensic biological expertise, particularly forensic biological research of objects of animal origin. A distinction was made between types of expertise such as forensic biological expertise and forensic environmental expertise. The key features of the mentioned types of expertise and the scope of application of the capabilities of each of them were analyzed. The article analyses private issues of forensic biological expertise at the current stage. The article formulates proposals for improvement of the quality of research with consideration of an interdisciplinary approach at the intersection of jurisprudence and zoology. The authors suggest approaches whose purpose is to minimize the negative effects of the destruction of rare species of animals, by creating conditions for the possible use of animal parts or their carcasses for scientific purposes, by placing them in scientific collections.

Keywords: illegal hunting, poaching, forensic biological expertise, environmental expertise, rare species of animals, zoological collections.

Введение. В статье 31 Конституции Республики Казахстан сформулировано положение о том, что государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека [1, с.11]. Одной из важнейших составляющих окружающей среды является природное биоразнообразие. Сложно переоценить значение ценности животного мира и потому государством уделено особое внимание вопросам противодействия незаконной охоте. Этот тезис в полной мере соответствует содержанию статьи 38 Конституции Республики Казахстан, согласно которой граждане Республики Казахстан обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам [1, с.12].

В процессе принятия процессуального решения о назначении судебного исследования важно понимать специфику объекта, а также верно оценивать технические и научные возможности при оценке потенциала возможности установления истины по вопросам, которые являются важными при проведении расследования по делу. Специфической особенностью судебной биологической экспертизы является ограниченный срок хранения объектов исследования. Потому, субъекту ведущему досудебное расследование необходимо как можно скорее передать объекты, предназначенные для исследования субъекту, который сможет дать мотивированные ответы на вопросы, интересующие следствие.

На сегодняшний день в Перечне видов судебных экспертиз, проводимых органами судебной экспертизы и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан [2] предусмотрено несколько видов экспертиз, потенциал которых позволяет формировать совокупность доказательств по уголовным делам, связанным с совершением противоправных деяний в отношении окружающей среды, объектов животного и растительного мира.

Так, говоря о судебной биологической экспертизе следует упомянуть о наличии двух экспертных специальностей, а именно: судебно-экспертное биологическое исследование объектов растительного происхождения (шифр экспертной специальности 16.1) и судебно-экспертное биологическое исследование объектов животного происхождения (шифр экспертной специальности 16.2). Целью судебно-биологического экспертного исследования является решение классификационных задач, направленных на исследование тех свойств биологического объекта, которые определяют его принадлежность таксономической группе, либо вариационности этих свойств в рамках нормы реакции [3]. Что касается судебно-экспертного биологического исследования то следует помнить о том, что проводится оно для определения фактических данных, обстоятельства дела, устанавливаемых на основе специальных научных знаний в области зоологии, биологии, различных отраслей

естественно-технических наук в целях исследования свойств и особенностей объектов животного происхождения, связанных с расследуемым происшествием.

Объектами судебно-экспертного биологического исследования объектов животного происхождения являются: живые организмы различного уровня организации – одноклеточные организмы, биологические сообщества, животные или их отдельные части, продукты жизнедеятельности животных, продукты переработки животного сырья, среда обитания животного.

Задачами данного вида экспертного исследования являются обстоятельства, связанные с установлением: природы исследуемого объекта животного происхождения и отнесения его к определенной таксономической группе (отряду, семейству, роду, виду); общей родовой, групповой принадлежности сравниваемых объектов; принадлежности сравниваемых объектов к общему или единому (конкретному) источнику происхождения; принадлежности исследуемого объекта (отделенной части) конкретному объекту животного происхождения (то есть принадлежности части объекта целому); причинно-следственных связей между объектом и событием преступления; временных связей исследуемого объекта с расследуемым событием.

Основная часть. В Казахстане проведение такого рода экспертизы возможно при обращении в территориальные подразделения, где проводится указанный вид экспертизы, а именно: Институт судебной экспертизы по городу Астана, Алматы, Актюбинской, Атырауской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской области, Костанайской, Кызылординской, Павлодарской областей [4].

Как уже упоминалось ранее, существует еще один вид экспертизы, благодаря которому возможно оценить меру негативного воздействия деятельности человека на окружающую среду. Речь идет о судебной экологической экспертизе. В рамках судебной экологической экспертизы проводится судебно-экспертное экологическое исследование (шифр экспертной специальности 19.1) целью которого является установление источника, механизма, характеристики и масштабов негативного антропогенного воздействия на окружающую среду [5, С.580]. Судебно-экологическая экспертиза – устанавливает фактические обстоятельства, свидетельствующие о негативном антропогенном воздействии на окружающую среду.

Объектами судебно-экологической экспертизы являются: локальный земельный участок, где обнаружены признаки негативного антропогенного воздействия; пробы атмосферного воздуха, воды, почвы, отобранные в пределах антропогенно – нарушенного объекта окружающей среды; образцы флоры и фауны, подвергшиеся негативному антропогенному воздействию; механизмы, оборудование или детали с места, где произошло рассматриваемое событие; сведения из технической документации и актов проверки экологического состояния объектов; результаты обследования объектов окружающей среды санитарно-эпидемиологическими, природоохранными и иными специально уполномоченными органами; материалы уголовного дела, относящиеся к предмету экспертизы.

Задачами данного вида экспертного исследования являются обстоятельства, связанные с установлением: вида и местоположения источника негативного антропогенного воздействия; характеристики негативного антропогенного воздействия на окружающую среду во времени и пространстве; механизма негативного антропогенного воздействия; масштабов, а также выявления условий и обстоятельств, способствующих усилению негативного антропогенного воздействия; обстоятельств, связанных с нарушением природоохранного законодательства, условий эксплуатации потенциально опасных объектов и действиями (бездействиями) специально уполномоченных лиц в области охраны окружающей среды и природопользования, которые способствовали причинению вреда здоровью человека (смерти человека) или иных тяжких последствий.

В Республике Казахстан проведение такого рода экспертизы возможно при обращении в территориальные подразделения, где проводится указанный вид экспертизы, а именно:

Институте судебной экспертизы по городу Алматы, Павлодарской, Восточно-Казахстанской области, Мангистауской, Карагандинской, Костанайской областей [4].

Подводя промежуточные итоги сравнительного анализа двух видов экспертиз, проведение которых возможно в Республике Казахстан, мы имеем возможность сформулировать следующие выводы о ключевых различиях между рассматриваемыми видами экспертиз:

Во-первых, объектом судебно-экологической экспертизы являются экологические компоненты природной среды, такие как воздух, почва, вода, растительный мир и др. в то время, как объектом судебно-экспертного биологического исследования являются биологические объекты животного происхождения (Например: останки животных, кожа, шерсть, перья и др).

Во-вторых, основная цель судебно-экологической экспертизы состоит в определении факта нарушения экологических норм и показателей, оценке последствий таких нарушений и разработке мер по их устранению. Целью судебно-экспертного биологического исследования объектов животного происхождения является определение истории, происхождения и видовой принадлежности биологических объектов, а также выявление признаков, свидетельствующих о наличии противоправного деяния в отношении объекта исследования.

В-третьих, судебно-экологическая экспертиза включает задачи по сбору и анализу проб экологических объектов, исследованию показателей загрязнения среды, а также оценке степени вреда для окружающей среды и человека. В число задач судебно-экспертного биологического исследования объектов животного происхождения включены задачи по выявлению и сравнению морфологических, генетических и других характеристик биологических объектов, идентификации видов и принадлежности объекта к определенным видам животных.

Таким образом, основные отличия между судебно-экологической экспертизой и судебно-экспертным биологическим исследованием объектов животного происхождения связаны с объектами исследования, целями и задачами данных видов экспертиз.

При проведении исследований специалист или эксперт руководствуется содержанием утвержденных методик, назначение которых сводится к унификации подходов в процессе проведения экспертизы в отношении объектов животного мира. Наиболее часто применяются следующие методики:

- для установления натуральности икры, вида рыб, которому принадлежит икра, количества рыб, необходимого для получения конкретной массы икры, а также способа изготовления икры, в случаях, когда объектом экспертного исследования является икра осетровых и лососевых рыб применяется методика судебно-экспертного исследования икры рыб из семейства осетровых и лососевых 16.1 (2), объектом экспертного исследования является икра осетровых и лососевых рыб [6];

- для установления таксономической принадлежности фрагментов рыб, в отдельных случаях целого по разделенным частям применяется методика судебно-экспертного исследования по установлению рода (вида) промысловых рыб по отделенным фрагментам 16.1 (3), объектами исследования являются отделенные фрагменты рыб [7];

- для установления орудия и способа вылова рыбы, то применяется методика судебно-экспертного исследования рыб с целью установления способа добычи 16.1 (4), объектами исследования являются повреждения на теле рыбы (бороздки, вмятины, отверстия, раны), возникшие в момент происшествия, рассматриваемого законом в качестве противоправного [8];

- для установления природы объекта, его состояния, видовой принадлежности, жизнеспособности и пригодности яиц Артемии Салина для практического использования применяется методика судебно-экспертного исследования жаброногого рачка Артемия Салина 16.1 (5), объектами исследования являются яйца жаброногого рачка Артемия Салина [9];

- для решения диагностических и классификационных задач по установлению вида сырья, таксономической принадлежности рогов или пант, возраста животного, панты (рога) которого представлены на исследование; времени года, которому соответствует степень развития пантов; способа отделения от животного рогов, пант; количества особей животных, которым принадлежат рога (панты), представленные на исследование применяется методика судебно-экспертного исследования временных характеристик рогов и пантов с целью определения возраста животных 16.1 (6), объектами экспертного исследования являются окостеневшие целые и расчлененные рога, прошедшие консервационную обработку пант [10];

- для исследования шерсти животных с целью решения диагностических и идентификационных задач применяется методика судебно-экспертного исследования шерсти 16.1 (7), объектом экспертного исследования является шерсть животных [11];

- для исследования кожи животных с целью решения диагностических и идентификационных задач применяется методика судебно-экспертного исследования кожи 16.1 (8), объектом экспертного исследования является шерсть животных [12];

- для классификации камней животного происхождения по морфологическим признакам и химическому составу применяется методика судебно-экспертного исследования конкрементов 16.1 (9), объектами исследования являются камни (конкременты) животного происхождения: желчные, мочевые, почечные [13];

- для установления таксономической принадлежности перьев и пуха и решения вопросов идентификационного характера применяется методика судебно-экспертного исследования перьев птиц 16.1 (14), объектами экспертного исследования являются перья и пух птиц [14];

- для установления таксономической принадлежности волос животных и решения идентификационных задач применяется методика судебно-экспертного исследования волос животных 16.1 (15), объектом экспертного исследования являются волосы и фрагменты волос животных [15].

Довольно часто браконьеры, осознавая противоправность совершенных ими деяний, предпринимают меры с целью сокрытия совершенного преступления. В числе наиболее распространенных способов можно рассматривать такие, как: отделение рогов животного от туши, отделение шкуры животного от туши, хранение и транспортировка частей одного животного в разных транспортных средствах. Таким образом, браконьеры предпринимают меры по уклонению от задержания, поскольку субъекту, осуществляющему досмотр транспортного средства визуально сложно установить принадлежность туши к определенной таксономической группе. Намеренное усложнение процесса идентификации туши убитого животного влечет необходимость обращения с соответствующим вопросом к специалистам, которые, руководствуясь научными познаниями смогут предоставить ответы на вопросы, которые требуют участия эксперта или специалиста.

На этом этапе необходимо оценить количество и качество объектов, которые предполагается передать в распоряжение эксперта или специалиста с целью проведения соответствующего исследования. Следующим шагом должно стать определение круга вопросов, которые следует разрешить субъекту, осуществляющему исследование предоставленных объектов. Этот этап крайне важен в силу того, что как уже отмечалось ранее, существует риск полной или частичной утраты объекта исследования, обусловленный спецификой его хранения (Например, туша убитого животного, хранящаяся вне холодильной установки, может быть испорчена и стать непригодной для повторного или дополнительного исследования). Учитывая важность установления принадлежности туши убитого животного к определенной таксономической группе с учетом влияния на вопросы квалификации совершенного противоправного деяния, по мнению авторов, целесообразно разработать методическое пособие для сотрудников полиции с целью выработки единой практики в наиболее распространенных ситуациях, с которыми сталкивается субъект, ведущий досудебное расследование по данной категории уголовных дел.

Закключение. С целью повышения качества осуществления судебной биологической экспертизы и расширения её возможностей считаем целесообразным сформулировать предложение о создании базы образцов фрагментов тканей и крови редких животных, занесенных в Красную книгу Казахстана. Исследовав образцы указанного типа, ученые получат возможность установления принадлежности к определенной таксономической группе на молекулярном уровне, что существенно улучшит возможности проведения биологической экспертизы и сведет к минимуму ошибки при квалификации противоправных деяний.

Кроме того, учитывая исключительную ценность редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных, считаем возможным сформулировать предложение о возможности передачи туш убитых животных или частей их тела (Например, рогов, копыт, скелета, шкур) научным организациям с целью проведения научно-исследовательской деятельности с целью получения материалов, необходимых в научных и образовательных целях. С сожалением приходится констатировать тот факт, что сложившаяся на актуальном этапе правоприменительная практика не создает условий для реализации предлагаемой инициативы, однако проведение аналитической работы с последующим формулированием предложений, направленных на совершенствование правоприменительной практики может стать катализатором положительных изменений и, как следствие, минимизировать негативное влияние антропогенного фактора путем обеспечения возможности проведения научной работы с образцами, добытыми путем незаконной охоты.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // Интернет-ресурс: https://kkn.kz/wp-content/uploads/2023/01/konstitucziya-rk_17-09-2022.rus_.pdf Дата обращения напр.: 29.11.2023.

2. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 306. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 7 апреля 2017 года № 14992 «Об утверждении Перечня видов судебных экспертиз, проводимых органами судебной экспертизы, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014992> Дата обращения напр.: 30.11.2023.

3. Яковлев Д.Ю. К вопросу о формировании концептуальных основ судебно-биологической экспертизы // Юридическая наука и правоохранительная практика. -2016, С.173-180.

4. Виды проводимых экспертиз – Центр судебных экспертиз // Интернет-ресурс: <https://forensic.gov.kz/ru/jurgiziletin-saraptamalar-turleri/> Дата обращения напр.: 30.11.2023.

5. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2008.- 656 с.

6. Паспорт методики судебно-экспертного исследования икры рыб из семейства осетровых и лососевых 16.1 (2) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruOGgExDTEsN8vwbOhX1B8Ou9st2MCFhtUA_-IRz2aT8cmIWuEJobidhGqNBmCi39Mztwh8u_Lw78W6pUPbp8S9vDBVL-NmCe-cfJqz3DUBk73tig00Y-30JaGoHcwny9w%3D%3D%3Fsign%3DsDUHsbQh2nHaLFBbxLMufqelYtURWm3KmtY16cCOvu0%3D&name=1608705557.doc&nosw=1 Дата обращения напр.: 01.12.2023.

7. Паспорт методики судебно-экспертного исследования по установлению рода (вида) промысловых рыб по отделенным фрагментам 16.1 (3) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruGvuyC2y4Oako503XO8BILBPSNOTU_D690VxJtj9n4FABuLbq16iw1A4wdRIQ_Wn8MTf6aIvpAk4MH6vLD_3dXvi01_Zbtr5kAin8UQmNdUN_Zo2Yj5BaG6wQ72BxVPcPQ%3D%3D%3Fsign%3D-grhDlzpDI2grIH4xdch1zYJNPO4XQwQd0H3UfVDo%3D&name=1608705593.doc&nosw=1 Дата обращения напр.: 01.12.2023.

8. Паспорт методики судебно-экспертного исследования рыб с целью установления способа добычи 16.1 (4) // Интернет-ресурс: <https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruJ1->

appA53Pw8MkXpz7CqeLjybrUc0W8vSYpwWam0s3e-Lm4iYiApMusr8sxTAXxdfDKsTiQT-kabJ_vaKzls7UAL-
Gxxlu9oqQ5i7ASahCrohcYdNUJcPhFj6TPHatg%3D%3D%3Fsign%3D8NVc1xWnvGeWGcwU97Ie1EM
gbY-_Do8ZVC7G18gBm8%3D&name=1609179906.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

9. Паспорт методики судебно-экспертного исследования жаброногого рачка Артемия Салина 16.1 (5) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruMQGrnA57sRWvhK-ahYIG--i13FsRBFpzHyJotyCCtxS1pt9cuFhD-Ed6NO-ayI4nuLlAs8DPCRAMNu3RMw9li9Vy7a-4SyyduUuubLedP5fz-D9W_I36pVhn910ASRTsw%3D%3D%3Fsign%3DHGESvEJURwibM-niN5iVVD570BpH2mZFqACqBRoYJ7U%3D&name=1609180857.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

10. Паспорт методики судебно-экспертного исследования временных характеристик рогов и пантов с целью определения возраста животных 16.1 (6) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruFstwiw2wvjdp_uFsd2ZQzSW7jg4z96FIEExSez4_3SgzSgQ-9WLbixXVnJfq45kK8gMS6Tt4UhnUE7glYDvJoFYgeI6mbGM7A3FpGtOn4U1KkluWfQqtdBhc3DdzIT_Fw%3D%3D%3Fsign%3DfTan-bQL0OZe_PJUP0kod1Jxdj0rFCQ2LJHrsmRqIw%3D&name=1609180898.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

11. Паспорт методики судебно-экспертного исследования шерсти 16.1 (7) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruDt7yQhs8Zw8a8MS9AU3XT2LdDQ7RrTgtP5fHPwecK WuRut_fyPkN5LOKcSsOj1ysc3phJjbBQ178xd-GUj558cCHF_oL2UReeAr_dWW2Oc03T846JfDm9z8aidWqS2PBA%3D%3D%3Fsign%3DJyjoIt9BIrgLV-zv6gwhem5uSr428NyJDL5Tq1Evt4%3D&name=1609180932.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

12. Паспорт методики судебно-экспертного исследования кожи 16.1 (8) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruKJ4aeD54ZLPwufN89-cR4ZHI2Tw583yblWiKa91kYTy4E2glhIGT1VRGmuSYEaMRi6-cK1KjhSVp88D0j7y-vQUAasmVAkJIQG-V4wy7OL3tPJaavnb3vhLmPl4atx0xTQ%3D%3D%3Fsign%3DP_e81yxCTwKJVXyTwxV6xaWqHgZVEqY1UyOY6cX1hKE%3D&name=1609180966.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

13. Паспорт методики судебно-экспертного исследования конкрементов 16.1 (9) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruF7b2iMooWfwf2jJ0y5F1B9_rfaoa5fPSyTV-qNMrSwdqeCegVXFsdJp-cU5KQnR1zuauXwc7qmJW_3eQ8TLelN4USPLtk3fSAnzquPhFFA6AmyDDI622uQYkpxb_fAFA%3D%3D%3Fsign%3DvoPiLV3GQ20NYmJW7oKWi-Wau7DFdtWkDUu6CbclTfw%3D&name=1609180998.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

14. Паспорт методики судебно-экспертного исследования перьев птиц 16.1 (14) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruLxFk9Tq7bIdj92U09Q_STr0W3VOeh14sSchF21M9U60hlBONqzYfN0qiZIFe5DWuw6_yTVN905ZLDKfPv0Ya9k_s--3SNDIViId0i1LkkO_OjR_pm34iDcsaP--tH2Mlg%3D%3D%3Fsign%3Dp5iS3QHx-IrWyzfjyH0qpRB7aKtt7iTAY5EtuaWzUSk%3D&name=1609181403.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

15. Паспорт методики судебно-экспертного исследования волос животных 16.1 (15) // Интернет-ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruKuCYE3GSe8CXs89yvqr1uGllhN_-rjK5PZz9MMgcRS0JCixQYs7p_cmYBBxubhOnrBnV6CqvPKXS_aYq6LkS037cFioF_-5RJ1fh9wDAIRpw0k2GNuFaSsAVurka-1RjEg%3D%3D%3Fsign%3DomrgwLfwZrehqd86lGx4hjkata5_7An7ZaY71tKbyPA%3D&name=1609181453.doc&nosw=1Дата обращения напр.: 01.12.2023.

Сведения об авторах

Ильина В.О. - Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі Ғылым комитетінің “Зоология институты” шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны, басқарапшы, заң ғылымдарының магистрі, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының PhD докторанты.

Джансараева Р.Е. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң ғылымдарының докторы, профессор, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі.

Ильина В.О. - Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения “Институт зоологии” Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, главный эксперт, магистр юридических наук, докторант PhD кафедр уголовно права, уголовного процесса и криминалистики Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Джансараева Р.Е. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики.

Ilina V.O. - Republican state enterprise on the right of economic management “Institute of Zoology” Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Chief Expert, Master of Law, PhD student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensics of Al-Farabi Kazakh National University.

Dzhansarayeva R.Ye. - Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensics.

Д.Б. Кайназарова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НАРУШЕНИЕМ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ

В данной статье описываются особенности расследования нового состава уголовного правонарушения, предусмотренного статьей 345-1 УК РК. Раскрываются особенности проведения первоначальных следственных действий, по делам данной категории. Автор обращает внимание на отдельные положения при назначении судебных экспертиз.

Статья рассматривает проблемы, связанные с проведением осмотра места происшествия, осмотра транспортных средств, а также освидетельствования лиц, совершивших ДТП в состоянии опьянения. Отдельно отражены вопросы прокурорского надзора по делам данной категории. Раскрывается роль прокурора, участвующего в осмотре места происшествия.

Ключевые слова: правила дорожного движения, состояние опьянения, наказание, уголовная ответственность, осмотр места происшествия, прокурорский надзор, транспортное средство.

Мас күйінде жол қозғалысы ережелерін бұзумен байланысты қылмыстар жасау кезінде алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу ерекшеліктері

Бұл мақалада ҚР ҚК 345-1-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа құрамын тергеу ерекшеліктері сипатталған. Осы санаттағы істер бойынша алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу ерекшеліктері ашылады. Автор сот сараптамаларын тағайындау кезінде жеке ережелерге назар аударады.

Мақала оқиға орнын тексеруге, Көлік құралдарын тексеруге, сондай-ақ мас күйінде ЖКО жасаған адамдарды куәландыруға байланысты мәселелерді қарастырады. Осы санаттағы істер бойынша прокурорлық қадағалау мәселелері жеке көрсетілген. Оқиға орнын тексеруге қатысатын прокурордың рөлі ашылады.

Түйін сөздер: Жол қозғалысы ережелері, мас күйі, жаза, қылмыстық жауапкершілік, оқиға болған жерді тексеру, прокурорлық қадағалау, көлік құралы.

Features of conducting initial investigative actions in the commission of crimes related to violation of traffic rules in a state of intoxication

This article describes the features of the investigation of a new composition of a criminal offense provided for in Article 345-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The features of the initial investigative actions in cases of this category are revealed. The author draws attention to certain provisions in the appointment of forensic examinations.

The article examines the problems associated with the inspection of the scene of the accident, the inspection of vehicles, as well as the examination of persons who have committed an accident in a state of intoxication. The issues of prosecutorial supervision in cases of this category are separate-

ly reflected. The role of the prosecutor involved in the inspection of the scene of the incident is revealed.

Keywords. Traffic rules, state of intoxication, punishment, criminal liability, inspection of the scene, prosecutor's supervision, vehicle.

Введение. Ежегодно в стране выявляются и регистрируются свыше 30 тысяч случаев нахождения нетрезвых водителей за рулем автомобиля. В результате дорожно-транспортных происшествий (*далее – ДТП*), совершенных в состоянии алкогольного или наркотического опьянения граждане получают травмы, в том числе несовместимые с жизнью.

Криминологи отмечают, что на коэффициент тяжести ДТП влияет степень алкогольного опьянения (*больше степень опьянения выше коэффициент тяжести ДТП*). Так, при алкогольном опьянении средней степени ранение людей происходит чаще в 1,2 раза, а гибель в 1,8 раза по сравнению с алкогольным опьянением легкой степени [1, с. 70; 2, с. 16]. «Пьянство за рулем – это... серьезная проблема, теснейшим образом связанная с уровнем аварийности на всех видах транспорта», – подчеркивает А. И. Коробеев [3, с. 39].

На данную проблему обратил внимание Глава государства Касым-Жомарт Токаев, по поручению которого приняты меры по ужесточению наказания за управление автомобилем в нетрезвом состоянии.

В принятом 27 декабря 2019 года Законе Республики Казахстан № 292-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» [4], отдельно отражены нормы, рассматривающие вопросы вождения автотранспортного средства в нетрезвом виде.

Новеллой для всех граждан стало ужесточение наказания за езду в нетрезвом виде, которую внесли в состав уголовного проступка.

Теперь для любителей езды «под градусом» Уголовный кодекс Республики Казахстан предусматривает отдельную статью 345-1 «Нарушение правил дорожного движения или эксплуатация транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, повлекшее по неосторожности причинение средней тяжести, тяжкого вреда здоровью человека, смерть человека, смерть двух или более лиц» [5].

Принятый закон в значительной мере способствует профилактике аварий на дорогах и влияет на водителей, которые садятся за руль в нетрезвом состоянии.

Общеизвестно, что такие факты создают в обществе большой резонанс и в их расследовании есть свои сложности. Правонарушения данной категории имеют свои особенности, связанные с организацией досудебного расследования и осуществления качественного надзора по таким делам.

Важное значение по таким делам играет грамотно проведенный осмотр места происшествия (*далее – ОМП*) и прилагаемая к нему схема ДТП, которые являются основным источником первоначальной информации по уголовному делу и выступают своеобразным залогом успеха всего процесса расследования в целом.

Повышение качества следствия и эффективности прокурорской деятельности невозможно без постоянного совершенствования форм и методов проведения уголовного процесса, обмена положительным опытом работы между органами следствия, дознания и прокуратуры.

Основная часть. События, происшедшие в результате нарушения тех или иных правил безопасности дорожного движения, в котором обязательно участвовал автототранспорт либо городской электротранспорт и после которого наступили вредные последствия, именуется ДТП.

Однако не все, а лишь те ДТП, в результате которых наступили серьезные вредные последствия – менее тяжкие или тяжкие телесные повреждения либо смерть потерпевшего,

именуется дорожно-транспортными преступлениями, то есть деяниями, влекущими уголовную ответственность в соответствии с уголовным кодексом Республики Казахстан (далее – УК РК).

Остальные случаи ДТП являются, как правило, основанием дисциплинарной, административной и гражданско-правовой ответственности.

Закон Республики Казахстан «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года (далее - Закон) запрещает водителю управлять транспортным средством в состоянии опьянения (алкогольного, наркотического или токсикоманического) из-за угрозы безопасности дорожного движения (п. 2 ч. 4 ст. 54) [6]. Общественная опасность нарушения данного нормативного запрета заключается в том, что у водителя серьезно понижается концентрация внимания, способность адекватно оценивать дорожную обстановку и принимать верное решение, что значительно повышает вероятность ДТП и гибель людей.

Для усиления противодействия таким правонарушениям, отечественный законодатель 27 декабря 2019 года включил в УК РК статью 345-1 УК (*Нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения*) [4]. В отличие от ст. 345 УК РК (*Нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами*) новелла предусматривает более жесткую ответственность. Так, причинение по неосторожности средней тяжести вреда здоровью теперь является не уголовным проступком, а преступлением, и виновный может быть наказан лишением свободы на срок до одного года с лишением права управлять транспортным средством сроком на десять лет (ч.1).

В случае причинения тяжкого вреда здоровью лицо наказывается лишением свободы на срок до трех лет с лишением права управлять транспортным средством сроком на десять лет (ч. 2), причинения смерти потерпевшему – лишением свободы на срок до семи лет с лишением права управлять транспортным средством сроком на десять лет (ч. 3), а причинения смерти двум или более лицам – лишением свободы на срок от семи до десяти лет с пожизненным лишением права управлять транспортным средством (ч.4).

Объективные и субъективные признаки анализируемого преступления совпадают с юридической характеристикой уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 345 УК РК [7]. Его непосредственным объектом выступают общественные отношения в сфере безопасности движения или эксплуатации *автомобильного и городского рельсового транспорта*.

Дополнительным объектом – жизнь и здоровье граждан. Такое понимание объекта преступления вытекает из понятия «*безопасность дорожного движения*», отраженном в Законе – это состояние дорожного движения, отражающее степень защищенности его участников от дорожно-транспортных происшествий и их последствий, а также от негативных воздействий дорожного движения на экологическую обстановку, здоровье населения (ст. 1 п. 16) [6].

Предметом преступления уголовный закон называет автомобиль, троллейбус, трамвай либо другое механическое транспортное средство (далее – ТС). К другим механическим ТС относятся тракторы, мотоциклы и самоходные машины (*экскаваторы, автокраны, грейдеры, катки*) (п. 8 ст. 3 УК РК).

Объективная сторона преступления включает следующие обязательные признаки:

а) нарушение правил дорожного движения или эксплуатации ТС лицом, управляющим ТС в состоянии опьянения;

б) общественно опасные последствия, предусмотренные уголовным законом;

в) причинную связь между деянием и общественно опасными последствиями.

Диспозиция ст. 345-1 УК РК - бланкетная, поэтому за признаками преступления следует обратиться к нормативным актам, регламентирующим безопасное

функционирование автотранспортных средств – Закону Республики Казахстан «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 г. и Правилам дорожного движения (*далее – ПДД*).

Верховный суд РК в нормативном постановлении «О практике применения уголовного законодательства по делам об уголовных правонарушениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года подчеркнул, что *для привлечения к уголовной ответственности лица, управлявшего ТС, в первую очередь следует установить, какие конкретно пункты ПДД или эксплуатации ТС были им нарушены*, а также должно быть раскрыто содержание этих нарушений (п. 6) [8].

Анализ судебной практики показывает, что нарушение ПДД чаще всего выражается в превышении скорости, несоблюдении очередности проезда перекрестков, неподчинении сигналам светофоров, выезде на встречную полосу движения, неправильном обгоне и т. д.

Нарушением правил эксплуатации является управление неисправным ТС, установка дополнительных внешних световых приборов, сигнальных устройств, перевозка людей или грузов в необорудованном кузове грузового автомобиля, перевозка негабаритных грузов, огнеопасных, взрывчатых, отравляющих, легковоспламеняющихся, ядовитых, едких и зловонных веществ и т. д. [9].

Нарушение указанных правил следует отличать от нарушений правил безопасности, допущенных при производстве ремонтных, погрузочно-разгрузочных, уборочных и других подобных работ: последние посягают на другие охраняемые уголовным законом объекты – жизнь и здоровье человека, либо безопасные условия труда. В этих случаях виновный отвечает по статьям УК РК об ответственности за нарушение правил охраны труда, правил безопасности выполнения определенных видов работ, либо за уголовные правонарушения против жизни и здоровья граждан.

Местом совершения анализируемого деяния может быть автомагистраль, улица, двор дома или территория предприятия, железнодорожный переезд, трамвайные пути, тротуары и т. д.

Преступление имеет материальный состав, считается оконченным с момента причинения по неосторожности вредных последствий, предусмотренных ст. 345-1 УК РК.

Степень тяжести причиненного вреда здоровью потерпевшего либо причины его смерти определяются судебно-медицинской экспертизой на основании Закона Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года и Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы от 27 апреля 2017 года.

Согласно п. 1 нормативного постановления Верховного суда РК «О практике применения уголовного законодательства по делам о преступлениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года, *наступившие вредные последствия должны находиться в непосредственной причинной связи с допущенными нарушениями ПДД или эксплуатации ТС* [8].

Причинная связь в анализируемых преступлениях носит, как известно, сложный специфический характер ввиду взаимодействия целого ряда неблагоприятных факторов, предшествовавших по времени преступному последствию. Ими могут быть противоправные действия самого водителя, иных участников дорожного движения, эксплуатация технически неисправного автотранспорта, сложная дорожная обстановка, плохая погода, другие причины и условия, подлежащие установлению. Но как показывает анализ уголовных дел данной категории, в качестве причины ДТП суды часто признают управление ТС в состоянии опьянения, либо нарушение других положений ПДД, имеющих общий или абстрактный характер.

Субъективная сторона преступления, согласно диспозиции ст. 345-1 УК РК, характеризуется неосторожной формой вины в виде самонадеянности или небрежности. В юридической литературе было высказано мнение, что при самонадеянности объем предвидения лицом возможных последствий управления ТС в состоянии опьянения позволяет сделать вывод о наличии у виновного умысла в совершении преступного деяния.

Однако оснований для такой интерпретации уголовного закона быть не может, так как основной состав ст. 345-1 УК РК содержит указание на неосторожную форму вины. Более того, при обнаружении умысла на причинение вреда действия виновного образуют признаки умышленного преступления против личности.

Субъектом преступления может быть любое физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет, управляющее ТС в состоянии опьянения (алкогольного, наркотического или токсикоманического).

Преступление, предусмотренное ст. 345-1 УК РК, следует отличать от других сходных транспортных правонарушений – нарушения ПДД или эксплуатации ТС лицами, управляющими ТС (ст. 345 УК РК), управления ТС лицом, лишенным права управления ТС, находящимся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, а равно передача управления ТС такому лицу или допуск к управлению ТС такого лица (ст. 346 УК РК).

Отличие деяния от нарушения ПДД или эксплуатации ТС (ст. 345 УК РК) *заключается в субъекте, который управляет ТС в состоянии опьянения.*

Преступление, предусмотренное ст. 345-1 УК РК, следует отличать от преступлений, предусмотренных ст. 345 и 348 УК РК. *Отличия заключаются в субъекте и виде ТС.*

Уяснение правоприменителем объективных и субъективных признаков ст. 345-1 УК РК в точном соответствии с ее содержанием позволит правильно квалифицировать преступление и назначить виновному справедливое наказание.

Криминалистическая характеристика дорожно-транспортных преступлений имеет свою специфику.

Поскольку преступления данной категории совершаются неумышленно, в их типовой криминалистической характеристике отсутствуют такие элементы, как непосредственный предмет преступного посягательства и способы совершения преступления.

Основными элементами криминалистической характеристики дорожно-транспортных преступлений являются: *время, место и обстановка совершения преступления, его механизм, особенности следообразования, личностная характеристика виновного в совершении преступления и пострадавшего.*

В результате ДТП образуются как материальные, так и идеальные следы.

К материальным следам относятся: труп погибшего; телесные повреждения у участников ДТП; следы крови на проезжей части дороги и на ТС; следы протекторов, детали ТС или их обломки на месте происшествия; повреждения на ТС или дорожных сооружениях и т.д.

Особенностью механизма следообразования является то, что в результате сильного удара при наезде на пешехода отдельные предметы (*например, головной убор или обувь потерпевшего*), как правило, остаются на месте наезда, а тело пострадавшего иногда перемещается на значительное расстояние от места наезда.

В отношении идеальных следов ДТП необходимо иметь в виду, что свидетели-очевидцы лишь в редких случаях могут наблюдать всю картину события. Обычно они видят лишь какой-то отдельный момент; к тому же восприятие сопровождается сильным эмоциональным стрессом. Поэтому в сознании свидетеля-очевидца нередко формируется искаженное представление о событии. В то же время непосредственные участники, прежде всего водитель и потерпевший, по-разному оценивают происшедшее, то есть каждый со своих субъективных позиций. Поэтому к показаниям таких лиц на допросах нужно относиться критически и перепроверять их, сопоставляя с доказательствами, полученными из других источников.

Между возникновением ДТП и устойчивыми психологическими особенностями водителя (*остротой зрения, временем реакции, сенсорными, сенсомоторными, познавательными и поведенческими характеристиками водителя*) существует взаимозависимость.

Нервная система водителей, как и всех людей, делится на «устойчивый» и «слабый» типы. Водители с «устойчивой» нервной системой предрасположены к тому, чтобы допускать развитие дорожно-транспортной ситуации до критической стадии и поискам возможности выхода из нее. «Слабый» тип имеет тенденцию предотвращать ее возникновение, различия в

индивидуальном поведении водителей в зависимости от типа нервной системы проявляются в критической ситуации.

Основным процессуальным и важным действием по фактам ДТП является осмотр места происшествия (*далее – ОМП*), связанного с ДТП.

Целью осмотра является обнаружение и выявление следов уголовного правонарушения и иных материальных объектов, выяснение обстановки происшествия и установление обстоятельств, имеющих значение для дела.

Задачами осмотра места ДТП являются:

- 1) обнаружение, фиксация и изъятие следов преступления;
- 2) выяснение обстановки места происшествия;
- 3) установление технического состояния ТС;
- 4) обнаружение признаков других преступлений;
- 5) розыск водителя, скрывшегося с места происшествия;
- 6) установление причин и условий, способствующих совершению преступлений.

Осмотр является важным средством получения доказательственной информации о расследуемом событии. Эту информацию содержат не только объекты, но и обстановка мест ДТП (*дорожные условия, пространственное размещение объектов и другие обстоятельства*).

Специфической задачей ОМП является установление технического состояния ТС. Она вытекает из Правил дорожного движения и других нормативных актов, которые запрещают эксплуатировать неисправные транспортные средства.

Осмотру подлежат местность, помещения, предметы, документы, живые лица, трупы, животные. Указания лица, осуществляющего осмотр, обязательны для всех участников этого следственного действия (*статья 219 УПК РК*).

Он всегда рассматривается в качестве консолидированного следственного действия, так как служит основанием для начала досудебного расследования и порождает осуществление других следственных действий, как осмотр предметов и документов, назначение экспертиз, проведение допросов и т.д.

Осмотр условно можно разделить на 3 основных этапа:

- *подготовительный;*
- *основной;*
- *заключительный.*

Подготовительный этап предполагает предварительную подготовку к производству следственного действия, связанного с осмотром ДТП, которая имеет важное значение. Отсутствие подготовительной работы может привести к утере доказательственной информации по делу и осложнению хода расследования уголовного дела.

Нарушение правил производства осмотра места происшествия (*далее – ОМП*) зачастую влечет признание ключевых доказательств недействительными.

Именно на этом этапе чаще всего допускаются нарушения порядка ОМП, не обеспечиваются права подозреваемых на защиту.

При основном этапе проведения ОМП обязательно составление схемы и применение фотосъемки. При составлении схемы к ОМП следователь может обратиться за помощью к сотрудникам дорожно-патрульной полиции (*далее – ДПП*), фотосъемку может применять как сам следователь, так и специалист-криминалист.

Заключительный этап проведения ОМП характеризуется фиксацией всех фактических данных, которые будут играть важное значение при квалификации преступления и решения о виновности лица.

Как производится ОМП при ДТП?

1. Осмотр, как правило, производится безотлагательно, когда в этом возникла необходимость.

2. Лицо, осуществляющее досудебное расследование, получив заявление или сообщение о совершенном уголовном правонарушении, обязано немедленно прибыть к месту события и произвести осмотр.

3. В случае невозможности своевременного прибытия следователя осмотр обязан произвести дознаватель или иной сотрудник органа дознания, куда поступило заявление или сообщение.

4. Сотрудники органов дознания обязаны оказывать содействие при производстве осмотра и по поручению следователя проводить необходимые мероприятия по охране места происшествия, выявлению очевидцев, обнаружению и задержанию лиц, совершивших уголовное правонарушение, эвакуации пострадавших, транспортировке погибших, пресечению продолжающихся и предупреждению повторных уголовных правонарушений и ликвидации иных последствий происшествия.

5. Осмотр производится с применением научно-технических средств хода и результатов, а в случае, предусмотренном частями 13 и 14 статьи 220 УПК РК, с участием понятых.

6. При необходимости осмотр проводится с участием подозреваемого, потерпевшего, свидетеля, а также специалиста.

7. Осмотр обнаруженных следов и иных материальных объектов осуществляется на месте производства следственного действия. Если же для осмотра потребуется продолжительное время или осмотр на месте обнаружения значительно затруднен, объекты должны быть изъяты, упакованы, опечатаны и без повреждений доставлены в другое удобное для осмотра место.

8. Все обнаруженное и изъятое при осмотре должно быть предъявлено понятым, другим участникам осмотра, о чем делается отметка в протоколе.

9. Изъятию подлежат только те объекты, которые могут иметь отношение к делу. Изъятые объекты упаковываются, опечатываются и заверяются подписями следователя и понятых при их привлечении.

10. Лица, участвующие в осмотре, вправе обращать внимание следователя на все, что, по их мнению, может способствовать выяснению обстоятельств дела.

11. В необходимых случаях при осмотре производятся измерения, составляются планы и схемы осматриваемых объектов, а также фотографирование и запечатление иными средствами, о чем делается отметка в протоколе, к которому приобщаются указанные материалы.

12. Осмотр живого лица проводится в форме визуального, внешнего осмотра одежды, в которую он одет, и открытых частей тела, ход и результаты которого отражаются в протоколе следственного действия.

13. Если по каким-либо причинам при первом осмотре не исследованы детали объекта, производится их дополнительный осмотр.

В процессе проведения ОМП следователь непосредственно исследует место, где обнаружены следы или иные доказательства, позволяющие судить о происшедшем событии и лицах, к нему причастных.

На месте происшествия следователь обязан так зафиксировать и удостоверить все обнаруженное, чтобы впоследствии другие участники процесса и суда могли убедиться в объективности и полноте добытых в ходе осмотра фактических данных.

Важное значение при расследовании преступлений по фактам ДТП являются проведение судебных экспертиз: судебно - медицинской, судебно - автотехнической, судебно - биологической, судебно - трассологической и судебно - дактилоскопической экспертиз.

Обязательным условием уголовной ответственности по ст. 345-1 УК РК является состояние опьянения (*алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического*) лица, управлявшего в момент совершения преступления ТС.

Подтверждением совершения ДТП в состоянии опьянения является медицинское освидетельствование. В Правилах проведения медицинского освидетельствования для

установления факта употребления психоактивного вещества и состояния опьянения от 13 июля 2017 года – состояние опьянения определяется как состояние, возникающее вследствие острой интоксикации психоактивными веществами (*алкоголь, наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры, их производными и аналогами*) и характеризующееся комплексом психических, поведенческих, вегетативных и соматоневрологических расстройств (п. 2 п.п.3) [10].

В борьбе с преступностью и нарушением конституционных прав граждан, прокурорский надзор за законностью начала уголовного процесса имеет большое значение. В этой связи, одним из приоритетных направлений в сфере надзора за законностью досудебной стадии уголовного процесса является качественный надзор за началом расследования по делам о нарушении правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения.

Принятие своевременных мер по обеспечению законности регистрации в ЕРДР, а также осуществления начала досудебного расследования, позволит сократить затраты сил, средств, времени, и снизить нагрузку на органы расследования и пресечь факты незаконного вовлечения граждан в уголовный процесс.

В связи с этим, мониторинг ежесуточных сводок зарегистрированных органами уголовного преследования правонарушений, приобретает ключевое значение.

При регистрации фактов нарушения правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения необходимо уделять внимание заключению медицинского освидетельствования о состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, допущенных нарушений положений ПДД и тяжести причинённого вреда здоровью.

В целях обеспечения полноты, объективности и всесторонности расследования уголовного дела письменные указания даются с определением срока их исполнения.

Прокурором указания о производстве конкретных следственных действий, как правило, даются впервые 10 дней, после начала досудебного расследования, с целью исключения волокиты досудебного расследования и принятия незаконного процессуального решения как прерывание сроков следствия или прекращения дела. Особое внимание необходимо уделить следственным действиям, проведенным в дежурные сутки.

Участвуя в осмотре места происшествия, прокурор координирует его проведение, соблюдение порядка и последовательности, надлежащее процессуальное закрепление фактов и доказательств в протоколе, полноценное использование технико-криминалистических средств и возможностей экспертных учреждений, принятие мер по предотвращению возможных действий участвующих лиц (подозреваемых, родственников, иных лиц, являющихся собственниками жилого, коммерческого или иного недвижимого имущества, автотранспорта, где проводится осмотр), направленных на умышленное уничтожение или сокрытие доказательств.

При этом прокурор может дать указание СОГ о дополнительном осмотре, изъятии и закреплении тех доказательств, которые по его мнению остались вне поля зрения лица, осуществляющего расследование (следы на дороге, в подъезде; места, оборудованные видеонаблюдением и т.д.).

Особенное внимание прокурора должно обращаться на возражения участников ДТП по проведенному ОМП и составленной схеме.

Поэтому особенно важно, чтобы прокурором своевременно были даны соответствующие указания. Необходимо подчеркнуть, что указания в обязательном порядке приобщаются к материалам дела и находятся на контроле прокурора, осуществляющего надзор по нему.

Таким образом, указания прокурора о выдвижении и проверке следственных версий должны быть нацелены на то, чтобы обеспечить обнаружение на данном этапе

расследования тех доказательств, для собирания которых имеется реальная возможность, и максимальное использование полученной доказательственной информации; направить расследование по пути всестороннего и полного исследования обстоятельств дела.

Заключение. В ходе расследования любого вида преступлений существуют свои отличительные особенности, которые определяют необходимость проведения тех или иных следственных действий. Уголовные дела, связанные с нарушением ПДД не являются исключением.

Огромное количество ДТП случается из-за плохой дороги, плохо начерченной разметки, неверно установленного или плохо освещенного знака, а также из-за отсутствия знака там, где он должен быть обязательно.

Не редко установленные знаки не соответствуют требованию ГОСТа, например высота и расстояние от проезжей части не позволяют заменить обозначения, либо знаки установлены между деревьями, поэтому их не замечают. Такие нарушения будут негативно влиять на реакцию водителей.

Поэтому способ совершения преступления, предусмотренного статьей 345-1 УК РК, имеющего своеобразные черты, чаще играет подчиненную роль по отношению к механизму и другим элементам криминалистической характеристики дорожно-транспортного происшествия.

Список использованных источников

1. Байжанов, У. С. «Сәтті сапар!» Актуальные вопросы безопасности дорожного движения: научно-практическое издание / У. С. Байжанов. — Астана, 2017. — 146 с.

2. Сошников, С. С. Роль алкогольного фактора в формировании потерь здоровья населения в результате дорожно-транспортных происшествий: на примере Москвы: специальность 14.00.33 «Общественное здоровье и здравоохранение»: автореф. дис. ... канд. мед. наук / Сошников Сергей Сергеевич. — Москва, 2008. — 27 с.

3. Коробеев, А. И. Транспортные преступления / А. И. Коробеев. — Санкт-Петербург: Юридический центр-Пресс, 2003. — 406 с.

4. Закон Республики Казахстан № 292-VI от 27.12.2019г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» [Электрон.ресурс]. — 2023. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000292> (дата обращения 05.06.2023).

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V [Электрон.ресурс]. — 2023. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 05.06.2023).

6. Закон Республики Казахстан от 17 апреля 2014 года № 194-V ЗПК «О дорожном движении» // Әділет: Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. [Электрон.ресурс]. — 2023. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000194> (дата обращения 05.06.2023).

7. Кравцов, А. Ю. Дорожно-транспортная преступность: закономерности, причины, социальный контроль: монография / А. Ю. Кравцов, А. И. Сирохин, Р. В. Скоморохов, В. Н. Шиханов; под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Лунеева — Санкт-Петербург: Юридический центр-Пресс, 2011. — 474 с.

8. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан № 3 от 29 июня 2011 года «О практике применения уголовного законодательства по делам об уголовных правонарушениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года // Әділет: Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. [Электрон.ресурс]. — 2023. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P110000003S> (дата обращения 05.06.2023).

9. Перечень неисправностей и условий, создающих угрозу безопасности дорожного движения и окружающей среде, при которых запрещается эксплуатация транспортных средств: Приложение к Основным положениям по допуску транспортных средств к эксплуатации: утв. Пост. Правительства Респ. Казахстан от 13 ноября 2014 г. № 1196 // Әділет: Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. — 2023. — URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400001196> (дата обращения 05.06.2023).

10. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 13 июля 2017 года № 504 «Об утверждении Правил проведения медицинского освидетельствования для установления факта употребления психоактивного вещества и состояния опьянения». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 19 августа 2017 года № 15519 // Әділет: Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015519> (дата обращения 05.06.2023).

Сведения об авторе

Қайназарова Д.Б. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Кәсіби оқыту институты Қылмыстық қудалау және жедел іздестіру қызметі кафедрасының доценті, әділет аға кеңесшісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Қайназарова Д.Б. – доцент кафедры уголовного преследования и оперативно-розыскной деятельности Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции, кандидат юридических наук.

Kainazarova D.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Prosecution and Operational Investigative Activities of the Institute of Professional Training of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Г.Н. Мухамадиева¹, Е.А. Сапаров¹, І.Б. Шапқатова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ДОПРОСА В ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ

В статье актуализируются вопросы сбалансированности интересов личности и государства, наиболее ярко проявляющиеся в уголовном процессе, на примере реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса в досудебном расследовании. Для этого в работе исследуются правовые основы неприкосновенности личности как категории государственно-правовой науки, а также правовые основы неприкосновенности личности как принципа уголовного процесса Республики Казахстан; правовые средства, посредством которых принцип неприкосновенности личности реализуется в уголовном процессе. Речь идет о конституционных и уголовно – процессуальных гарантиях. Обосновываются предложения по основным концептуальным направлениям, необходимым, по мнению авторов, для развития и укрепления института неприкосновенности личности в уголовном процессе.

В результате исследования определено, что свободы и интересы личности должны быть первостепенными и четко определенными в законе, а орган управления должен быть наделен такой четкой компетенцией, а также подкреплен гарантиями и др. процессуальными средствами посредством которых принцип неприкосновенности личности становится реализуемым в практике правоприменения.

Ключевые слова: уголовный процесс, принцип неприкосновенности личности, досудебное расследование, допрос.

Сотқа дейінгі тергеуде жауап алу кезінде жеке басқа қолсұғылмаушылық қағидатын жүзеге асыру

Мақалада сотқа дейінгі тергеуде жауап алу кезінде жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық принципін іске асыру мысалында қылмыстық процесте айқын көрінетін жеке тұлға мен мемлекет мүдделерінің теңгерімділігі мәселелері өзектендіріледі. Ол үшін жұмыста мемлекеттік-құқықтық ғылым категориясы ретінде жеке тұлғаға қол сұғылмаушылықтың құқықтық негіздері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесінің қағидаты ретінде жеке тұлғаға қол сұғылмаушылықтың құқықтық негіздері; жеке тұлғаға қол сұғылмаушылық қағидаты қылмыстық процесте іске асырылатын құқықтық құралдар зерттеледі. Бұл конституциялық және қылмыстық іс жүргізу кепілдіктері туралы. Авторлардың пікірінше, қылмыстық процесте жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық институтын дамыту және нығайту үшін қажетті негізгі тұжырымдамалық бағыттар бойынша ұсыныстар негізделеді.

Зерттеу нәтижесінде жеке тұлғаның бостандықтары мен мүдделері Заңда бірінші кезектегі және нақты анықталуы керек екендігі анықталды, ал басқару органына осындай нақты құзыреттілік берілуі керек, сонымен қатар кепілдіктермен және басқа процедуралық құралдармен қамтамасыз етілуі керек, сол арқылы жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық принципі құқық қолдану практикасында жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, жеке басына қол сұғылмаушылық қағидаты, сотқа дейінгі тергеу, жауап алу.

Implementation of the principle of personal inviolability during interrogation

in pre-trial investigation

The article deals with the issues of the organization of the prosecutor's supervision of the criminal procedural activities of the bodies carrying out pre-trial investigation. The ways of increasing the effectiveness of prosecutorial supervision over the execution of laws by bodies carrying out pre-trial investigation are indicated. The author actualizes: the essence, the significance of the prosecutor's supervision over the legality of the pre-trial investigation and its role as a separate object; the significance and role of the principle of legality as the main and leading beginning of the entire criminal process of the Republic of Kazakhstan; determination of the boundaries of the prosecutor's supervision over the legality of the pre-trial investigation.

As a result of the study, it was determined that the supreme supervision should be directed primarily to the application of laws by the apparatus of departmental and non-departmental control, but not to replace these bodies, therefore, interaction with regulatory authorities should be carried out only as their supervision.

Keywords: criminal process, prosecutor's supervision, the principle of legality, pre-trial investigation.

Введение. Неприкосновенность личности - это составная статуса личности, включающая в себя целый комплекс прав и свобод индивида. В другом качестве неприкосновенность личности выступает как руководящая, основополагающая основа или иными словами - принцип уголовного процесса. Неприкосновенность личности, являясь, прежде всего, конституционным правом человека, поставлен законодателем во главу угла уголовного процесса. И это объясняется повышенным вниманием государства к личности несмотря на то, что она вовлечена в сферу уголовного судопроизводства, куда попадают за совершение (либо подозрение за совершение) наиболее опасных для общества правонарушений. Здесь главным (конституционным) постулатом выступает выдвижение личности в приоритетные позиции по отношению ко всем иным государственным институтам, включая и институты власти.

Насколько неприкосновенность личности как правовая категория, выступающая в виде права личности, сложна с точки зрения конституционно – правовой науки, настолько же, а, пожалуй, и еще больше, с учетом отраслевой специфики, она сложна в уголовном процессе. Если в Конституции право на неприкосновенность личности собирается из нескольких норм: право на жизнь, достоинство, безопасность, свободу и т.д. [1], то в уголовном процессе весь этот комплекс еще и «распадается» на специфичные для процесса стадии, множественные процессуальные и следственные действия, процессуальные меры и т.д. Данный принцип является приоритетным по отношению к другим нормам УПК; а по отношению к иным принципам уголовного процесса находится в тесной взаимосвязи и образует основу уголовно – процессуального законодательства Республики Казахстан.

Методы. При исследовании поставленных вопросов используются логический, формально – правовой, аналитический, а также функциональный методы, выявляющие качественные характеристики предмета исследования, позволяющие определить гарантии реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса в досудебном расследовании. В предпринятом авторами научном анализе последовательно реализуются и эффективно сочетаются принципы комплексности и системности, что позволило более полно, научно актуализировать вопросы совершенствования уголовно-процессуальных возможностей для реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса в досудебном расследовании.

Дискуссия. Принцип неприкосновенности личности регламентирован в ст. 14 УПК РК [2] и имеет весьма важное и самостоятельное значение для уголовно – процессуальной науки.

Во-первых, принцип неприкосновенности обуславливает законность ограничения свободы в уголовном процессе, посредством применения мер уголовно – процессуального принуждения (задержания) и содержания под стражей (ч.1 ст.14).

Во-вторых, он ограничивает сроки задержания 72 часами.

В-третьих, устанавливает специальный санкционированный (судом) порядок производства:

а) содержания под стражей;

б) судебно-медицинской и судебно – психиатрической экспертизы при принудительном помещении не содержащегося под стражей лица в медицинское учреждение (ч.2 ст.14).

В- четвертых, принцип неприкосновенности личности, установленный в ст. 14 УПК РК устанавливает обязанность органов, осуществляющих функции уголовного преследования:

а) немедленного освобождения незаконно задержанного, или арестованного, или незаконно помещенного в медицинское учреждение, либо содержащегося под стражей свыше срока, предусмотренного законом или приговором (ч.4 ст.14);

б) возмещения вреда, причиненного гражданину в результате незаконного лишения свободы, содержания в условиях, опасных для жизни и здоровья, жестокого обращения с ним.

Исходя из этого, не преследуя в настоящем исследовании раскрытие сущности мер уголовно – процессуального принуждения, а лишь укажем реализацию принципа неприкосновенности личности при производстве допроса подозреваемого в досудебном расследовании.

Основным способом сбора доказательств является производство следственных и иных процессуальных действий, предусмотренных законом. Доказательства по уголовному делу собираются в основном во время досудебного производства. Фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела: показания подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, свидетеля имеющего право на защиту, эксперта, специалиста могут быть получены в результате следственного действия-допроса, который, можно сказать, проводится по всем уголовным делам.

Допрос в стадии предварительного расследования – это следственное действие, регламентированное уголовно-процессуальным законом и представляющее собой процесс непосредственного получения и фиксации органом уголовного преследования от допрашиваемого лица полных и объективных показаний об известных ему обстоятельствах, имеющих значение для уголовного дела и подлежащих доказыванию [3, 68-69 с.].

В рамках соблюдения принципа неприкосновенности личности производство допроса является одним из важнейших процессуальных действий. Допрос проводится при строжайшем соблюдении законности. При его производстве недопустимо получение показаний путем вымогательства, угроз, обмана и действий, унижающих честь и достоинство граждан. Допрашивая то или иное лицо, следователь ставит перед собой цель получить правдивые показания, объективно отражающие (фактические обстоятельства дела, т. е. получить такие показания, которые изобличили бы виновных и способствовали проверке показаний ранее опрошенных потерпевших и свидетелей, были бы средством получения данных об обстоятельствах, способствовавших преступлению, служили бы целям перевоспитания правонарушителей. Для достижения этих целей допрос должен отвечать определенным требованиям: быть объективным, всесторонним, полным и планомерным. Для соблюдения указанных требований, по мнению криминалистов, «необходимо проводить подготовительные действия, предшествующие допросу», к числу которых следует отнести:

1) тщательное изучение материалов уголовного дела и материалов, которыми располагают органы следствия и дознания в отношении допрашиваемого лица, для определения обстоятельств, подлежащих выяснению при его допросе.

2) изучение личности допрашиваемого с целью установления надлежащего контакта с ним, выяснения его взаимоотношений с другими участвующими в деле лицами для правильного выбора тактики допроса[4, 131 с.].

В соответствии с ч. 3 ст. 64 УПК РК В случае задержания подозреваемого он должен быть допрошен не позднее двадцати четырех часов с момента составления протокола задержания при обеспечении права на свидание наедине и конфиденциально до первого допроса с избранным им или назначенным защитником.

Одной из важнейших гарантий реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса является участие защитника. Праву подозреваемого на защиту корреспондирует обязанность органов уголовного преследования обеспечить участие защитника. Именно выполнение этой обязанности органами уголовного преследования во многом способствует реализации неприкосновенности личности на досудебной стадии уголовного процесса. В Нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан от 6 декабря 2002 г. N26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» по данному вопросу установлено, что «обеспечение органами, ведущими уголовный процесс, права подозреваемого на защиту в совокупности с другими принципами уголовного процесса является гарантией справедливого разбирательства и принятия правильного решения по делу [5]. Поэтому нарушение права на защиту может повлечь последствия, предусмотренные ст. 9 УПК РК, согласно которой нарушение принципов уголовного процесса в зависимости от его характера и существенности влечет признание процессуального действия или решения незаконным, отмену вынесенных в ходе такого производства решений либо признание собранных при этом материалов не имеющими силы доказательств или состоявшегося производства по делу недействительным.

В качестве защитника участвует адвокат. При участии адвоката в уголовном процессе в качестве защитника наряду с ним по письменному заявлению свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного, оправданного их защиту может осуществлять одно из следующих лиц: супруг (супруга) или близкий родственник, опекун, попечитель либо представитель организации, на попечении или иждивении которой находится подзащитный (ч.2 ст.66 УПК РК).

Согласно ч. 3 ст. 66 УПК защитник допускается к участию в деле с момента получения лицом статуса свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого, а также в любой последующий момент уголовного процесса.

С момента допуска лица к участию в деле в качестве защитника орган, ведущий уголовный процесс, обязан обеспечить подозреваемому реальную возможность иметь до первого допроса свидания с защитником наедине и конфиденциально, без ограничения их количества и продолжительности. Данное правило весьма актуально, т.к. роль защитника в данном случае, сводится к тому, чтобы «подготовить» подзащитного к допросу.

В целях обеспечения реализации права на защиту, а также создания защитнику условий для выполнения им функции защиты органы, ведущие уголовный процесс, обязаны выяснять у защитников и их подзащитных, в каких процессуальных действиях они считают необходимым участвовать совместно, и предоставлять им такую возможность.

Одной из гарантий реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса служит правило о том, что если подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, осужденный, оправданный не владеет языком, на котором ведется судопроизводство, ему обеспечивается обязательное участие защитника на досудебном расследовании и в судебном разбирательстве, также обязательное участие переводчика во всех процессуальных действиях, выполняемых с участием такого лица. Нарушение правил о языке судопроизводства является основанием для отмены приговора и других процессуальных решений по делу, так как это считается одним из существенных нарушений уголовно-процессуального закона (п. 5 ч. 3 ст. 436 УПК РК).

К числу прочих процессуальных гарантий неприкосновенности личности при производстве допроса в соответствии с УПК РК, на наш взгляд, следует считать:

1) запрет производства допроса в ночное время, кроме случаев, не терпящих отлагательства (ч.2 ст. 209);

- 2) продолжительность времени допроса (ч.3 ст. 209);
- 3) установление личности допрашиваемого (ч. 1 ст. 210);
- 4) производство допроса на языке, которым владеет допрашиваемый с правом предоставления последнему переводчика (ч.1 ст. 210);
- 5) допрос свидетеля, потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого с полной потерей речи и (или) слуха осуществляется с участием лица, владеющего навыками сурдоперевода (ч.7 ст.210);
- б) сообщение допрашиваемому лицу оснований применения к нему допроса, а также разъяснение ему его прав и обязанностей (ч.2 ст. 210);
- б) разрешение и присутствие врача при наличии у допрашиваемого психического или иного тяжкого заболевания (ч.8 ст. 210);
- 7) запрет задавать наводящие вопросы (ч.4 ст. 210);
- 8) отдельный допрос лиц, вызванных по одному делу (ч.2 ст. 210);
- 9) опрос адвокатом лица, предположительно владеющего информацией, относящейся к уголовному делу(ст. 210-1);
- 9) свидетельский иммунитет (ч. 1 ст. 214);
- 10) особенности допроса:
 - а) свидетеля, имеющего право на защиту(ст. 214-1);
 - б) несовершеннолетнего (ст. 215);
 - в) подозреваемого (ст. 216);
 - г) следственным судьей потерпевшего, свидетеля (депонирование показаний) (ст. 217);
- 11) процессуальный порядок документирования производства допроса (протоколирования (ст. 212);
- 12) процессуальный порядок использования научно-технических средств и технологий(ст. 213).

Перед началом допроса следователь сообщает подозреваемому существо подозрения, а также разъясняет ему права, включая право отказаться от дачи показаний в соответствии с п.7 ч.3 ст. 77 Конституции РК и ч.1 ст. 28 УПК, согласно которым никто не обязан давать показания против самого себя, супруга (супруги) и близких родственников, круг которых определяется законом. Священнослужители не обязаны свидетельствовать против доверившихся им на исповеди.

Несмотря на четкую регламентацию производства допроса и соблюдения при нем прав личности, практика правоприменения знает много случаев нарушения принципа неприкосновенности личности при допросе. Так, например, допрашиваемый, в большем количестве случаев бывает не осведомлен о «тонкостях» уголовного процесса. И правоприменительная практика знает множество примеров, когда интересы личности просто-напросто «объигрываются», а говоря на языке закона - нарушаются. Так, например, бывают случаи, когда следователь допрашивает лицо до задержания в качестве свидетеля, имеющего право на защиту. Показания, соответственно фиксируются в протоколе. После этого следователь может объявить лицу о его задержании. Когда приходит адвокат указанного лица, все его показания уже будут закреплены. В данном случае происходит явное нарушение требований законодательства о допросе, т.к. нарушаются привилегии молчания и свобода давать любые показания подозреваемого. Свидетель, в отличие от указанных лиц также связан уголовной ответственностью за отказ от дачи показаний и дачу ложных показаний.

При таких методах официальная процедура предъявления доказательств, как правило, не соблюдается. Современный демократический подход к ведению уголовного процесса, основанный на исследуемом принципе неприкосновенности личности утверждает, что достижение быстрого результата (например, признания) не может быть осуществлено за счет нарушения прав подозреваемого, обвиняемого. Так, Министерство юстиции Казахстана предлагает ввести запрет на использование показаний свидетелей для перевода их в число

подозреваемых, также введение запрета на использование в качестве доказательств показаний лица, ранее пребывавшего в качестве свидетеля, имеющего право на защиту» [6].

В криминалистической практике уже давно идут дискуссии о том, можно ли применять по отношению к допрашиваемому различного рода уловки и хитрости, которые при другом подходе к правам личности и ее неприкосновенности будут означать просто-напросто обман. В криминалистической литературе мнения о допустимости «следственных хитростей» разделились. Некоторые авторы, такие как В.Н.Цомартов, Г.Г.Доспулов, выступают против них [7, 13 с.; 8, 112 с.]. А.Р.Рашинов, И.Кертэс высказались в пользу применения «следственных хитростей» [9, 13 с.; 10, 164 с.].

А.Г.Кан в своей монографии уделяет внимание вопросам фиксации показаний, как одному из существенных компонентов процедуры допроса. Заслуживает уважения мнение данного автора о том, что «применение научно-технических средств, при проведении допроса способствует более полному и объективному закреплению полученных при допросе данных, а значит, влияет на эффективность допроса, наряду с этим, осознание того, что звукозапись, видеозапись может быть воспроизведена в суде, дисциплинирует лицо, производящее допрос, заставляет его соотносить каждое действие с буквой закона» [3, 86 с.]. Как указывалось выше, в число процессуальных гарантий неприкосновенности личности при производстве допроса в соответствии с УПК РК, мы относили статью 210-1 «Порядок опроса адвокатом лица, предположительно владеющего информацией, относящейся к уголовному делу». Кроме того, в качестве гарантии неприкосновенности личности при производстве допроса можно указать норму части 5 статьи 210-1 УПК «Применение научно-технических средств при проведении опроса обязательно. Сведения о примененных для такой записи технических средствах подлежат обязательному отражению в акте опроса». Также можно сказать, что мнение автора о том, что «Применение полиграфа как научно-технического средства не противоречит требованиям статьи 129 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, и, будет способствовать повышению эффективности получения показаний» будет считаться гарантией эффективной реализации принципа неприкосновенности личности при производстве допроса [3, 101 с.].

А вот еще пример нарушения уголовно-процессуального кодекса. Адвокат, чтобы попасть к своему подзащитному, даже тогда, когда он достоверно знает, что находится в здании конкретного правоохранительного органа, иногда вынужден часами стоять на морозе перед входом в это здание и не иметь возможности получить доступ к своему подзащитному», - сказал Д.К.Канафин на круглом столе «Роль казахстанской адвокатуры в строительстве правового государства» в Мажилисе. По его словам, в это время на подзащитного может быть оказано морально-психологическое воздействие [11].

Также нарушением права неприкосновенности личности допрашиваемого являются принуждение к даче показаний, что прямо противоречит принципу неприкосновенности личности. Согласно действующему законодательству принуждение к даче показаний лицом, производящим следствие или дознание, наказывается лишением свободы. Содержание угрозы в данном случае не имеет значения, это может быть угроза насилием, арестом, исключением из учебного заведения, оставления без пищи и т.п. По своей направленности угроза может касаться непосредственно допрашиваемого или его близких. Угроза принуждением может быть основана на норме закона, например, «если ты не сознаешься в совершении преступления, то я тебя посажу под арест» и т.п. Использование такого метода позволяет говорить о применении психологического принуждения применяемого против подозреваемого, обвиняемого на допросе.

По данному поводу приведем высказывание Петрухина И.Л.: «Искусство допроса состоит в том, что следователь может способствовать появлению у допрашиваемого таких психических состояний, которые облегчают получение правдивых и полных показаний. С другой стороны, и сам допрашивающий должен мобилизовать в себе такие психические свойства и вызвать такие психические состояния, которые бы облегчили психологический контакт с допрашиваемым и получение от него правдивых показаний... Не отрицание

возможностей психологического воздействия на допрашиваемого, а нахождение грани между законными и незаконными методами воздействия — вот важная задача криминалистики, судебной психологии и уголовно-процессуальной науки. Эта задача трудна и пока еще не полностью разрешена» [12, 202 с.].

М. С. Строгович следующим образом рассматривает данную проблему: «Признание обвиняемым своей виновности не может и не должно быть получено в результате психического воздействия на обвиняемого, угроз ему, нажима на него... разъяснений ему, что его положение безнадежно и только сознание может облегчить его участь и т. п.» [13, 420 с.].

И.Ф. Пантелеев также подчеркивает свое «отрицательное отношение к таким психологическим приемам воздействия на обвиняемого, которые призваны побудить его дать правдивые показания вопреки собственной воле» [14, 54 с.].

Более опасным является принуждение, соединенное с физическими методами воздействия на допрашиваемого. Применение физических методов насилия формально запрещено во всех демократических странах мира, однако, в практике правоприменения это условие почти повсеместно нарушается. Так, например, § 136-а УПК Германии установил: «Свобода воли и волевых действий обвиняемого не должна быть нарушена в результате жестокого обращения, усталости, физического вмешательства, применения средств, пыток, обмана или гипноза. Принуждение может применяться только в той мере, в какой это разрешено уголовно-процессуальным законодательством. Угроза применения мер, недопустимых его правилами, и обещание выгоды, не предусмотренной законом, запрещены» [15].

Однако в действительности незаконные методы допроса обвиняемого в Германии были и остаются большим злом, нередко влекущим судебные ошибки [16, 48 с.].

По закону США «О контроле над преступностью» 1968 г. признание следует считать действительным, если прошло не более шести часов с момента задержания до момента предъявления обвинения. Обвиняемый, добывающийся исключения признания из системы доказательств, «должен убедительно доказать присяжным, что его принудили сделать это признание» [17, 217 с.]. На обвиняемого, согласно американского законодательства возложено бремя доказывания незаконности приемов, с помощью которых было вырвано признание.

Не является и исключением применения насилия по отношению к допрашиваемым и в Республике Казахстан. В случае, когда физическое насилие имеет место, необходимо требовать медицинского освидетельствования и о данных фактах нарушения закона поставить в известность прокурора [18].

Особо следует подчеркнуть, что и в Конституции, являющейся актом прямого действия, и в Уголовно-процессуальном кодексе предусмотрен жесткий регламент, регулирующий допустимость доказательства, нарушение которого лишает добытые данные юридической силы, так что данные, полученные с применением насилия и незаконных действий, доказательствами не являются.

В частности, за принуждение подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля к даче показаний, а равно воспрепятствование лицу в добровольной даче показаний, подаче заявления о совершенном преступлении либо принуждение к отказу от дачи показаний, либо принуждение эксперта к даче заключения путем применения угроз, шантажа или иных незаконных действий со стороны прокурора или лица, осуществляющего досудебное расследование предусмотрено ограничение свободы на срок до четырех лет (ст. 415 УК РК) [19].

Заключение. Таким образом, наше государство, как и мировое сообщество, осознает важность и необходимость принятия действенных мер по обеспечению защиты прав граждан, их чести и достоинства. Подобная практика обосновывается также исключительностью ситуации, когда из-за повышенной профессиональной перегрузки, формальной оценки результатов деятельности единственно эффективным способом

выявления причастности лица к преступлению являются его признательные показания. Между тем должностные лица, осуществляющие уголовное преследование, превышают свои полномочия, не соблюдая при этом элементарного процессуально-правового статуса подозреваемых и обвиняемых, которые по закону имеют право на отказ отдачи показаний. Ситуацию ни в коей мере нельзя отнести к исключительной, поскольку гражданин находится во власти должностного лица и не способен в данный момент к совершению противоправных действий. Уголовно-процессуальный закон предоставляет множество других легальных способов получения информации об обстоятельствах преступления, совершивших его лицах, возможных вещественных и иных доказательствах. К сожалению, использование названных способов доказывания зависит от степени профессиональной подготовленности сотрудника органа, ведущего уголовное преследование, его интеллектуального превосходства над «противником», умения смоделировать преступное поведение, создать благоприятные психологические условия для взаимных отношений.

Поверхностный анализ прав потерпевшего и подозреваемого не позволяет сделать вывод о том, что они равны. Тем более что п. 11 ст. 7 УПК в отличие от ч. 1 ст. 23 УПК относит принцип состязательности к судебному разбирательству. Подозреваемый, защитник не состязаются с дознавателем, следователем, прокурором, а смиренно заявляют перед ними ходатайства. Реализация принадлежащих этим лицам прав ставится в зависимость от усмотрения органов уголовного преследования.

Как известно, по окончании расследования орган уголовного преследования составляет обвинительный акт (протокол обвинения). Защитник же не представляет какого-либо документа, в котором была бы отражена позиция стороны защиты, дана оценка тем доказательствам, которые имеются в уголовном деле. Положение в законе о том, что прокурору должен быть направлен не только отчет о завершении досудебного расследования с материалами уголовного дела, но и письменное заключение защитника по данному делу, в определенной мере облегчило в дальнейшем и работу суда при решении вопроса о назначении главного судебного разбирательства, а также обеспечило бы реализацию принципов уголовного процесса.

Согласно ч. 3 ст. 23 обязанности доказывания предъявленного подсудимому обвинения возложенного на обвинителя, противостоит обязанность защитника использовать все предусмотренные законом средства и способы защиты подсудимого (ч. 4 ст. 23 УПК РК). Хотя декларативно утверждено процессуальное равенство обвинения и защиты. Таким образом, процессуальный порядок, в соответствии с которым проводится следственные действия во многом определяет незыблемость демократического статуса личности. Индивиду, чья вина еще не доказана судом, противостоит сильная и профессиональная система уголовного расследования. Можно даже осмелиться сказать, что именно от их «ведения дел», а не от подозреваемого, обвиняемого или подсудимого зависит реализация неприкосновенности личности, т.к. уголовно – процессуальный кодекс буквально «напичкан» гарантиями неприкосновенности, о которых обычный гражданин не осведомлен. Тем более данная проблема остро стоит по причине того, что подозреваемый, обвиняемый ограничены в свободах и действиях, которые он мог бы направить в свою собственную защиту.

По нашему мнению, здесь важным является постановка проблемы вокруг правовой образованности органов следствия и дознания, что, в свою очередь, предполагает особую подготовку профессиональных кадров.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

3. Кан А.Г. Теория и практика допроса на предварительном следствии: уголовно-процессуальные аспекты. Монография. - Алматы, 2013. - 152 с. // <https://pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow2/6963/1/3/0/>
4. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Курс криминалистики. – М.: Высшая школа, 2000.–682с.
5. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 6 декабря 2002 г. N 26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000026S_
6. Использовать показания свидетелей для перевода их в подозреваемые запретят в Казахстане. 18.05.2023 // <https://kz.kursiv.media/2023-05-18/zhnr-zakon-2/>
7. Цомартов В.Н. Тактические приемы и пределы их допустимости: автореф. дисс.канд.юр.наук. – М., 1977. – 19 с.
8. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. –М.: Юр.лит., 1976.– 112с.
9. Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике // Правовая кибернетика. – М., 1970. – С. 186-197.
10. Кертэс И. Тактические и психологические основы допроса. – М.: Юридическая литература, 1965.–164с.
11. Адвокаты вынуждены часами стоять перед входом в департаменты полиции. 20.10.2022 // https://www.inform.kz/ru/advokaty-vynuzhdeny-chasami-stoyat-pered-vhodom-v-departmenty-policii-yurist_a3992826
12. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общ. концепция. Неприкосновенность личности. – М.: Наука, 1985. – 239 с.
13. Строгович М.С., Пантелеев И.Ф. Укрепление советской законности в уголовном судопроизводстве // Сов. Государство и право. – М.: Наука, 1978, № 6. – С. 67-73.
14. Пантелеев И.Ф. Ошибочные рекомендации в теории уголовного процесса и криминалистики // Соц. Законность. – 1974. - № 7. – С. 54-55.
15. Strafprozeßordnung // https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_136a.html
16. Peters K. Fehlerquellen im Strafprozess. Karlsruhe, 1972, Bd. 2, S. 5—48.
17. Джинджер Э.Ф. Верховный суд и права человека в США. – М.: Юридическая литература, 1981. – 392 с.
18. Инструкция по организации надзора за соблюдением конституционных прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе. Утверждена приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 9 января 2023 года № 15 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32819787&pos=20;-48#pos=20;-48
19. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z1520>.

Сведения об авторах

Мухамадиева Г.Н. - к.ю.н., доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Сапаров Е.А. - магистрант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Шапқатова І.Б. - магистрант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби.

Мухамадиева Г.Н. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Сапаров Е.А. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., әл-Фараби ат. ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты.

Шапқатова І.Б. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., әл-Фараби ат. ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты.

Mukhamadyeva G.N. - Republic of Kazakhstan, Almaty, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law.

Saparov A.A. - Republic of Kazakhstan, Almaty, 1st year master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

Shapkatova I.B. - Republic of Kazakhstan, Almaty, 1st year master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

R.B. Tapalova¹, N.S. Temirbolat¹, K. Aratuly¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

THE CONCEPTS OF EXPERTISE AND FORENSIC EXAMINATION

The proposed article presents theoretical material providing for familiarization of the reader with the essence of forensic examination, its difference from state examinations, reveals the content of the concept of forensic examination and expertise. The word "expertise" has become popular, widely used in almost all spheres of state activity. In scientific, official sources, periodicals there are concepts of "expertise" and "forensic examination". The authors of works devoted to research on the application of special knowledge do not always differentiate these concepts, limiting themselves to the analysis of their evidentiary significance in establishing the necessary facts for a court decision or verdict. Therefore, the purpose of the research is to show the existing similarities between these two concepts and to emphasize the significant differences that take place.

The conduct of examinations is regulated by various regulations, when analyzing the content of these regulations, it is observed that in some regulations, the legal status of specialists is defined, but, of course, in comparison with the status of a forensic expert, it is very limited; in some regulations, the status of an expert or specialist, his powers, duties are not defined at all. In all regulatory acts regulating the conduct of examinations, it is not defined how to name the subject involved in the examination: this is either a specialist or an expert. The form and structure of documents that reflect the results of expert research are not provided. There are no specific deadlines for the examination and other issues that may arise during the examination. It has to be stated that the legislator is very indifferent to the conduct of examinations in the field of public administration, not fully realizing the role of these expert studies in the implementation of the functions of the state. It seems that it is possible to eliminate these gaps by adopting a regulatory act on expertise, similar to the Law on Forensic Expertise of the Republic of Kazakhstan, which is common for all types of examinations conducted for the purpose of exercising the control functions of state bodies.

The novelty of the work is determined by the absence in the criminal procedural, forensic expert sciences of any studies devoted to the issues of distinguishing the concepts of forensic examination and examination, which are a means of proof.

Keywords: Forensic sciences, expertise, forensic examination, expert, specialist, law.

Сараптама және сот сараптамасы ұғымдары

Ұсынылған мақала сот сараптамасының мәнін, оның мемлекеттік сараптамалардан айырмашылығын және сот сараптамасы мен сараптама тұжырымдамасының мазмұнын ашатын теориялық материал келтірілген. "Сараптама" сөзі мемлекет қызметінің барлық салаларында кеңінен қолданыла бастады. Ғылыми, ресми дереккөздерде, мерзімді басылымдарда "сараптама" және "сот сараптамасы" ұғымдары кездеседі. Арнайы білімді қолдану туралы зерттеулерге арналған жұмыстардың авторлары бұл ұғымдарды әрдайым ажырата бермейді, олардың сот шешімін немесе үкімін шығару үшін қажетті фактілерді анықтаудағы дәлелді маңыздылығын талдаумен шектеледі. Сондықтан зерттеудің мақсаты осы екі ұғымның арасындағы ұқсастықтарды көрсету және орын алған маңызды айырмашылықтарды атап өту.

Сараптама жүргізу әртүрлі нормативтік актілермен реттеледі, осы нормативтік актілердің мазмұнын талдау кезінде кейбір нормативтік актілерде мамандардың құқықтық мәртебесі сот сарапшысының мәртебесімен салыстырғанда өте шектеулі анықталғандығы

немесе маман мәртебесі, оның өкілеттіктері, міндеттері мүлде анықталмағандығы, сараптама жүргізуге тартылатын субъектіні қалай атау керектігі: маман, не сарапшы екендігі анықталмағаны көрінеді. Сараптамалық зерттеулердің нәтижелері көрсетілетін құжаттардың нысаны, құрылымы көзделмеген. Сараптама жүргізудің нақты мерзімдері және сараптама жүргізу кезінде туындауы мүмкін басқа да мәселелер анықталмаған. Заң шығарушы мемлекеттің функцияларын жүзеге асырудағы осы сараптамалық зерттеулердің рөлін толық түсінбей, мемлекеттік басқару саласындағы сараптамаларды жүргізуге өте немқұрайлы қарайтынын айту керек. Бұл олқылықтарды мемлекеттік органдардың бақылау функцияларын жүзеге асыру мақсатында жүргізілетін сараптамалардың барлық түрлеріне ортақ, ҚР Сот-сараптама қызметі туралы заңға ұқсас сараптама туралы нормативтік актіні қабылдау арқылы жоюға болатынын ұсынып отырмыз.

Жұмыстың жаңалығы қылмыстық іс жүргізу, сот сараптамасы ғылымдарында дәлелдеу құралы болып табылатын сот сараптамасы мен сараптама ұғымдарының ара-жігін ажырату мәселелеріне арналған қандай да бір зерттеулердің болмауымен анықталады.

Түйінді сөздер: Сараптама ғылымдары, сараптама, сот сараптамасы, сарапшы, маман, заң.

Понятия экспертизы и судебной экспертизы

В предлагаемой статье изложен теоретический материал, предусматривающий ознакомление читателя с сущностью судебной экспертизы, ее отличие от государственных экспертиз, раскрыто содержание понятия судебной экспертизы и экспертизы. Слово «экспертиза» стало популярным, широко используемым почти во всех сферах деятельности государства. В научных, официальных источниках, периодических изданиях встречаются понятия «экспертиза» и «судебная экспертиза». Авторы работ, посвященных исследованиям о применении специальных знаний не всегда дифференцируют эти понятия, ограничиваясь анализом их доказательственной значимости в установлении необходимых фактов для вынесения решения или приговора суда. Поэтому цель исследований показать имеющиеся сходство между этими двумя понятиями и подчеркнуть те существенные различия, которые имеют место.

Проведение экспертиз регулируется различными нормативными актами, при анализе содержания этих нормативных актов наблюдается что в одних нормативных актах, правовой статус специалистов определен, но, конечно, по сравнению со статусом судебного эксперта, определен весьма ограниченно; в некоторых нормативных актах статус эксперта или специалиста, его полномочия, обязанности вообще не определены. Во всех нормативных актах, регулирующих проведение экспертиз, не определено, как именовать субъекта, привлекаемого к проведению экспертизы: это – либо специалист либо эксперт. Не предусмотрены форма, структура документов, в которых отражаются результаты экспертных исследований. Не определены конкретные сроки проведения экспертиз и другие вопросы, которые могут возникать при проведении экспертиз. Приходится констатировать, что законодатель весьма индифферентно относится к проведению экспертиз в сфере государственного управления, не совсем осознавая роли этих экспертных исследований в осуществлении функций государства. Устранить эти пробелы можно, по-видимому, приняв общий для всех видов экспертиз, проводимых с целью осуществления контрольных функций государственных органов, нормативный акт об экспертизе, аналогичный Закону о судебно-экспертной деятельности РК.

Новизна работы определяется отсутствием в уголовно-процессуальных, судебных экспертологических науках каких-либо исследований, посвященных вопросам разграничения понятий судебной экспертизы и экспертизы, являющихся средством доказывания.

Ключевые слова: экспертные науки, экспертиза, судебная экспертиза, эксперт, специалист, закон.

Introduction. In accordance with Article 1 of the law of the Republic of Kazakhstan “On forensic activity in the Republic of Kazakhstan”, forensic examination is a study of materials of a criminal, civil case or case on an administrative offense, conducted on the basis of special scientific knowledge in order to identify specific data relevant for resolution [1].

The word "Expertise" is a popular term widely used in all spheres of state activity. In scientific, official sources, periodicals, the concepts of "Examination" and "forensic examination" are often found [2]. The authors of works devoted to research on the use of special knowledge do not distinguish between these concepts, limiting themselves to analyzing their argumentative significance in establishing the facts necessary for a court decision or sentence. Therefore, the purpose of the study was to highlight the similarities and important differences between these two concepts [3].

As many authors point out, forensic examination is a procedural action that consists in conducting a study and giving an opinion by an expert, requiring special knowledge in the field of science, technology, art or craft, on the issues that the body appointing the examination sets before the expert in order to identify the circumstances that are subject to proof in a particular case [4].

It should be noted that the definition of the concept of "Subject of forensic examination", in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, is not disclosed in other legislative acts. Subparagraph 1 of Part 3 of Article 79 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan states that the expert has the right only to familiarize himself with the materials (case materials) that are subject to the subject of the examination [5].

The concept of the subject of Forensic Science is a fundamental concept, without which it is impossible to get a correct idea of the essence and content of Forensic Science from a scientific and practical point of view. A correct understanding of the subject of expertise is very important for such aspects of Forensic Science as the classification of forensic examinations, the separation of the concept of the target from the object of expertise, and the concept of the object from the tasks of forensic examination.

When determining the subject of forensic examination, one should begin with an explanation of the generally accepted subject of cognition. The subject of cognition is the sides, properties and relationships of the object being studied with a specific purpose in these conditions and conditions, registered in practice and included in the process of practical human activity [6].

The subject of forensic examination is factual data (circumstances of the case), which are studied and established on the basis of special knowledge in various fields of Science and technology in civil, criminal proceedings.

Forensic examination is the most qualified form of application of special knowledge in criminal proceedings. This significantly expands the cognitive capabilities of the investigation and court, which makes it possible to use the entire arsenal of modern scientific and technical means when investigating and considering criminal cases in court. Therefore, examination often acts as an effective way to establish the most important circumstances of the case. Forensic science is constantly developing through the development of new research methods and improving existing ones, and is widely used in forensic investigative practice.

Let's list the main features of forensic examination:

1. Apply special knowledge. Forensic examination is carried out only in cases where special knowledge is required to establish certain circumstances (facts). The expert should not be asked questions that do not require special knowledge, they should be resolved directly by the investigator and the court itself.

2. Conducting research in order to identify circumstances relevant to the case. The purpose of the examination is to establish circumstances that are included in the subject of proof in a criminal case or have the essence of evidentiary facts. These circumstances must be established by the expert on the basis of his own research. Even if the problems are of a special nature, in cases where they fall within the competence of certain specialists, but do not require research to be carried out to

solve them (for example, any general scientific provisions), an examination should not be carried out. This examination differs from the interrogation of an expert and the Reference Service.

3. Special subject of expertise. The examination is carried out by an investigator or a person specially appointed by the court. This person-expert must have the appropriate special knowledge and meet other requirements specified in the law. The expert has a number of rights and duties. He, in particular, has a certain procedural independence during the examination and gives an opinion on his own behalf, on his own conviction, and is personally responsible for it. The expert differs in his procedural position from other subjects of criminal proceedings, including a specialist.

4. The examination is carried out in a certain procedural form. The Criminal Procedure Law regulates the procedure for appointing an examination, conducting it and summing up the results; defines the rights and obligations of participants in the process related to conducting an examination. The procedural form of conducting a forensic examination is its characteristic feature. Compliance with the procedural form of conducting a forensic examination is a necessary condition for allowing the expert's opinion as judicial evidence.

5. The course and results of an expert examination are drawn up by a special procedural document – the expert's opinion, which is an independent type of judicial evidence provided for by law. It is drawn up by the protocol of the relevant investigative action. Various certificates, acts and conclusions of extrajudicial examinations containing information obtained using special knowledge are not an independent type of evidence, but a kind of other document [7].

As a result, forensic examination can be defined as a procedural action, the main content of which is an expert specially appointed by them on behalf of the investigating authorities or the court and a study carried out in accordance with the procedure established by law using special knowledge to establish circumstances (facts) significant for the case, the course and results of which

Discussion. Examination assumes the need to conduct research in all cases, and these studies are always applied. The main purpose of the examination is a professional assessment of the properties of objects of the material world, phenomena and facts. What specific properties of the surrounding reality should be evaluated depends on the field of activity and the task of research. Expertise cannot solve tasks related to achievements of a scientific nature, they are not carried out to obtain new knowledge, although in the course of expert research, the possibility of obtaining new data for science, which can be attributed to scientific achievements, is not excluded. Any examination is of a verification nature, for example, with its help it is checked for the quality of the object, the compliance of the goods with the standards adopted in the country or the absence of harmful substances in the goods, etc.

With the help of expertise, public administration bodies can objectively and reliably implement their control functions. In the modern technocratic community, without expertise, it is impossible to talk about the proper performance of their powers by state bodies. The implementation of their functions by state bodies without expertise in most cases is of a formal nature.

The field of Public Administration is multifunctional, diverse, there are many directions, so there are also different types of expert research. For example, during the construction, overhaul of buildings, structures, roads, a permitting system is provided. In accordance with the law of the Republic of Kazakhstan "On architectural, urban planning and construction activities in the Republic of Kazakhstan", the construction of any objects (residential buildings, industrial facilities, bridges, etc.) on the territory of the Republic of Kazakhstan requires preliminary construction expertise (economic and technological). Construction and economic expertise is carried out in order to determine the validity of the project estimate, determine the cost and volume of upcoming construction work, the cost of restoration work, etc. Construction and technological expertise sets the goal of determining the compliance of the project of the object under construction (housing, bridge construction, road, etc.) with the standards adopted in the Republic of Kazakhstan during construction, compliance of the proposed structure with the standards of seismic resistance, etc. Based on the results of the construction examination, the competent authorities decide on the construction of this object, on the need to allocate appropriate funds from the budget, carry out major repairs of a particular construction, etc., any object (industrial or social) to be built on the territory of the Republic of Ka-

zakhstan is necessarily subjected to a preliminary examination [8]. The examination of these projects is carried out by individuals or legal entities that have the appropriate license [9].

In judicial practice, there is sometimes a need to appoint construction and commodity science, construction and technical expertise. Construction and commodity examination is carried out to determine the cost, taking into account the quality of building materials, the cost of materials used, the natural wear of materials, the cost of unfinished buildings, structures, etc. Construction and technical expertise during construction includes violations of the requirements of building codes and rules, the requirements of design documentation, violations in the course of operation, determination of the mechanism for demolition of a building, structure, etc. to determine the facts. These examinations are not related to the permissive system, their appointment and conduct are related to the consideration of any events in which an administrative case is being conducted or a civil case has been initiated, or we are talking about an investigation of criminal acts committed during the construction of buildings, structures or during their operation. The last two listed types of examinations, as a rule, are subject to forensic examination. The above examinations (economic, technological) can also be forensic examinations, if, when considering civil or criminal cases, it is necessary to establish the validity of the estimate, determine the cost of work, compliance of the erected structure with the required standards, design documentation and other circumstances corresponding to the subject of the specified examinations.

In the field of activity of executive bodies, one of the most important functions is to ensure the sanitary and epidemiological well-being of the population and the Prevention of human infectious diseases, which refers to the functions of sanitary and epidemiological expertise. In accordance with The Code "On Public health and The health care system" [10] and The Law of the Republic of Kazakhstan "On food safety", the main tasks of the implementation of the functions of sanitary and epidemiological expertise are to identify dangerous, harmful habitats for human health and eliminate harmful sources; compliance of objects-buildings, structures, industrial products, food products, raw materials, materials, etc. with sanitary standards, hygienic standards [11]. The implementation of this direction of functional duties is designed to be provided by the state sanitary and epidemiological service. This service conducts mandatory sanitary and hygienic and epidemiological examinations in accordance with The "Principles of sanitary and epidemiological expertise" [12] and other regulatory acts. Food and non-food products sold in all trade institutions (markets, shops, supermarkets, etc.) on the territory of the Republic of Kazakhstan must undergo an expert study, according to the results of which the goods are sent for sale [13].

Veterinary supervision, in accordance with the law of the Republic of Kazakhstan "On Veterinary Medicine", sets the same goal as the sanitary and epidemiological Service: protects the population of the Republic of Kazakhstan from diseases common to animals and humans [14]. Veterinary and sanitary examination conducted by specialists of the Department of Veterinary Medicine of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan in accordance with the rules of Veterinary and sanitary examination to determine the safety of food products [15] solves the following tasks: diagnostics of animals, birds, products and raw materials of animal origin during import, export, transit and within Republican transportation, diagnostics during production, storage, sale of animal products to prevent diseases dangerous for humans, diagnostics of strains of microorganisms, Veterinary Medicines, medicinal raw materials of animal origin, veterinary equipment, development of diagnostic, expert tests, etc.

When carrying out phytosanitary control of the territory of the Republic of Kazakhstan On the Rules for the protection of the territory of the Republic of Kazakhstan from quarantine objects and Plant Quarantine species, state inspectors are obliged to suppress the facts of the import of objects of foreign origin into the territory of the Republic of Kazakhstan and identify quarantine objects of foreign origin that have entered the territory of the Republic of Kazakhstan from foreign countries, determine the degree of isolation and infestation by quarantine objects, the degree of phytosanitary risk and ensure the import, export, transit of seeds, root vegetables, etc. conducts phytosanitary examinations for issuing permits [16, 17, 18].

A significant role in the proper implementation of the customs policy of the Republic of Kazakhstan belongs to customs expertise[19]. The main purpose of customs expertise is to conduct customs control and assist customs authorities in customs clearance of goods transported across the customs border. The examination solves the tasks of determining the code of the goods according to the commodity nomenclature of foreign economic activity, the conformity of the goods with the information about them in the documents accompanying the goods, identifying non-declarable, fake, low-quality goods dangerous to the life and health of citizens of the Republic of Kazakhstan, identifying prohibited goods (Drugs, Psychotropic Substances, poisons, Nuclear Waste, etc.) or restricted free circulation (medicines, firearms, radioactive materials, etc.), the development of methodological recommendations for conducting customs expertise and other expertise is carried out by the authorized Customs body. The methodology for sampling, types of goods, the methodology for their study is developed by Customs Examination workers.

The Ministry of emergency situations has departments that include a departmental study of the state of fire safety in various buildings and structures; a departmental study of fire in order to assess the fire-fighting condition of the facility, determine the cause, analyze the quality and effectiveness of preventive work at the facility, organize fire fighting, the actions of Fire Protection, Administration, study the process and These revision studies, as a rule, are not called expertise, although in their essence it is necessary to attribute them to Sarapatama.

Environmental expertise prevention is increasingly being used as a form of Environmental Control. When conducting an environmental examination, the Expert Commission establishes the compliance of the provided economic activity with environmental requirements and determines the admissibility of the implementation of the object. Environmental requirements consist in protecting the environment from harmful chemical, physical and biological influences, and with the help of environmental expertise, the state seeks to ensure a favorable environment, rational use of nature, etc. There are state and public environmental reviews. The procedure for their conduct, the powers of members of the expert commission of State and public expertise are determined by the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan and the "Rules for conducting state environmental expertise" [20, 21]. Open Joint Stock Company "National Center for expertise and certification" under the Ministry of Industry, Economy and trade of the Republic of Kazakhstan: to participate in the development of regional systems of Standardization, Metrology and Certification; Examination of technical conditions; Provision of Metrological certification and molding of measuring instruments, verification; conducting tests; Responsible for certification of products, services, production and quality systems; Free examination of goods; Issuance of certificates of conformity and quality; Sampling of jewelry and household products made of precious metals and their foreign and domestic alloys; Technical examination of precious metals and precious stones; Adoption, modification and cancellation of standards for products, goods, raw materials, materials [22]. If the goods, raw materials, material do not meet the standard and pose a potential danger, then in this case a decision is made to recycle it, dispose of it, send the goods back to the country of origin.

At the national archival fund there is a state archival examination designed to establish the special historical, scientific, social, economic, political, cultural significance of the document, which is used to include this document in the fund of the state institution of the Republic of Kazakhstan [23, 24].

Medical and social expertise is designed to ensure the implementation in the Republic of Kazakhstan of normative acts on social protection of disabled people, on compulsory social insurance and on compulsory insurance of civil liability of the employer for causing harm to the life and health of the employee in the performance of Labor (official) duties. His duties include establishing the disability of the employee and the degree of loss of working capacity, including professional ones, determining the employee's need for special means of movement, care, additional treatment, establishing the causal relationship of his death to establish social benefits for the family of a disabled person, extending the terms of temporary incapacity for work of an employee for the

period of rehabilitation treatment, providing assistance to doctors on issues of medical and social expertise, medical and social expertise, rehabilitation of a disabled person, etc.

Military medical examination is carried out to determine the suitability of conscripts for military service, suitability for admission to military educational institutions, suitability for entering military service under a contract, etc. The organization of Military Medical commissions, the conduct of military medical examination, the procedure are one of the tasks of the Ministry of Internal affairs of the Republic of Kazakhstan [25].

Recently, in connection with the activity of law-making and law enforcement activities, legal expertise has begun to be carried out in the practice of executive bodies. Legal expertise determines the compliance of the draft package of legislative documents with the legislation of the Republic of Kazakhstan in order to determine the possibility of financing this project under the program for the development of medium and small businesses or make other important decisions for the public life of the country. Legal expertise of projects includes an analysis of the legal status of the subject, the powers of the parties, an analysis of the content of contracts and other documentation, an analysis of the proposed method of securing obligations, etc.

In addition to the listed types of expert research, other types of expert research can be carried out in the exercise of the executive and administrative power of the state, in the course of the activities of public organizations, sometimes in the interests of individuals, depending on the situation that has arisen and the task necessary to resolve this situation. It is worth mentioning studies in the field of economic activity and finance, such as audits and mandatory audits carried out by government agencies, but the analysis of these concepts in terms of their significance may be the subject of other studies.

The examination should be carried out only by persons who must be knowledgeable in the field of practical activity subject to study and evaluation. As knowledgeable people, they must have appropriate research methods. A person acting as an expert must have certain powers, perform certain duties, and in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, legal liability-administrative or disciplinary or criminal liability-must be provided for the investigation of misconduct or the provision of false information.

The conduct of the above examinations is regulated by various normative acts, when analyzing the content of these normative acts, the following is observed: in some normative acts, for example, customs expertise, medical and social expertise, military medical expertise, the legal status of specialists is determined, but, of course, very limited in comparison with the status of a forensic expert; in some regulatory acts, for example, phytosanitary examinations, examination of archival documents, the status of an expert or specialist conducting these examinations, his powers, duties are not defined at all. In all regulatory acts regulating the conduct of the examination, it is not established how to name the subject involved in the examination: this is either a specialist or an expert. The form, structure of documents in which the results of expert research are reflected is not provided. The exact timing of the examinations and other issues that may arise during the examinations are not determined. It should be noted that the legislator is extremely indifferent to conducting examinations in the field of Public Administration, which does not fully understand the role of expert research in the implementation of the functions of the state. These gaps can be eliminated by adopting a normative act on expertise, similar to the law of the Republic of Kazakhstan on forensic activities, common to all types of expertise carried out in order to exercise control functions of state bodies.

Now let's look at what ratio the concepts of "Expertise" and "Forensic examination" stand. Examination is a broad concept, forensic examination is a type of examination. A forensic examination with similar features to an examination is characterized by additional features.

The similarity of expertise with forensic examination is manifested, firstly, in the fact that expert research can only be carried out by specialists who have certain knowledge in the field subject to verification. A person who acts as an expert, specialist must be competent in this area. Secondly, there must be formal and factual grounds for conducting a judicial or extrajudicial examination. Third, the specialist (expert) must be provided with relevant research objects and other

materials. For example, for conducting a medical and social examination to a commission of specialists (experts), the individual himself, his identity document, information about his place of residence, an outpatient card, information about labor activity, an act on an accident or other damage to the employee's health, etc. must be submitted. Otherwise, the examination cannot be carried out. Similarly, when conducting a forensic examination, the objects that the expert should have physical evidence and other materials without which it is impossible to conduct a forensic examination must necessarily be present.

Contributing to the implementation of the functions of the state, the examination can be carried out not only when it is appointed by state bodies, but also some types of it can be carried out on a paid basis at the request of citizens, legal entities. For example, recently there have become more frequent cases of going to court to protect the honor, dignity of citizens and legal entities, as well as compensation for moral damage caused to them. These subjects, along with a statement of claim, submit to the court the results of a linguistic study (extrajudicial examination). Linguists conduct research on a paid basis on the basis of a written application of a legal entity or a written application of citizens, the results of which are reflected in a written document. This document is called differently: in some cases it is the conclusion of a specialist, in some cases it is called a study by an expert, this circumstance once again indicates the need to introduce uniform requirements for the examinations that we mentioned above.

In relation to forensic examinations, the legislator allows the initiative of third parties, at the request of which the subjects within whose competence the right to appoint a forensic examination can appoint a forensic examination or refuse to appoint it, reporting this refusal in a reasoned form (in the resolution of the investigator, prosecutor or in the ruling of the judge).

The specifics of the concepts of expertise and forensic examination are as follows: first of all, forensic examination is a procedural category, therefore it has all the features specified in the Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan, in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the Code of Administrative Offenses, the Law on Forensic activity and other regulatory acts [26, 27]. Forensic examination takes place only in procedural legal relations. In criminal proceedings, it is allowed to appoint and conduct an examination before the emergence of procedural legal relations, based on the results of the forensic examination, decisions are made on the initiation or refusal to initiate a criminal case.

Other features of distinguishing a forensic examination from an examination: in a special procedure for its appointment (a procedural document of a certain form and structure is necessarily drawn up); in subjects who are endowed with powers to appoint a forensic examination, in conducting a forensic examination, in assessing its results, in the presence or absence of its evidence role, etc. The subject to whom the powers to appoint a forensic examination are delegated is the subject to whom the burden of proof is imposed, or the subject to whom justice is administered. The subject conducting the forensic examination has a special education, is endowed with the appropriate rights and obligations; bears criminal responsibility for giving a knowingly false opinion; necessarily draws up the results of his research in the relevant procedural document, which has a form, structure, content strictly established in accordance with the requirements of the legislation. In forensic examination, the objects studied are necessarily directly related to the incident of the crime under investigation or the circumstances of the civil case under consideration; the procedural requirements for their discovery, approval, acquisition, etc. must be observed without fail.

In the procedural process, sometimes studies are conducted with the participation of specialists on the application submitted by the defense to establish facts, and the results of the study are drawn up in writing, and such studies of specialists in judicial literature are called extrajudicial examinations, since they differ from forensic examinations on a formal basis.

Both scientific procedural and forensic scientists unanimously agree that the results of extrajudicial examination are of reasoned value in all types of legal proceedings. However, there is no clear opinion on what evidence they should be attributed to, whether they are written evidence or types of expert opinion. From our point of view, methodically, the results of an extrajudicial

examination should be attributed to the types of expert opinions, but have differences in formal features.

Conclusions. The results of the state examination are written evidence when considering criminal, civil cases and administrative proceedings, if they were carried out before the occurrence of a criminal, civil or administrative offense. However, the appointment and conduct of a departmental study during a pre-trial investigation is considered inadmissible. In such cases, a mandatory forensic examination should be prescribed or research by specialists may be carried out.

Based on all of the above, it can be said that the concepts of "Expertise" and "Forensic examination" are not identical concepts. Expertise in some sources, carried out on behalf of state bodies, is called departmental expertise, in our opinion, it is more correct to call them state expertise, since the purpose of their appointment and conduct is the implementation of the functions of the state [28].

Thus, we give the following definitions to these concepts:

1. State expertise means of implementing special knowledge necessary for public administration bodies in order to fully and objectively implement the authorized functions of the state.

2. Forensic examination means of exercising special knowledge, and it is carried out in the forms of special criminal proceedings or civil proceedings or administrative proceedings, conducted in order to establish the circumstances of a particular case, to issue a fair, justified court verdict or decision.

In the modern era of the scientific and technological revolution, as well as with the development of a market economy, expertise and forensics are becoming more and more. This is reflected both in the expansion of the subject of existing types of examinations and forensic examinations, and in the creation of new types of them.

List of sources used

1. «About forensic activities» Law of the Republic of Kazakhstan dated February 10, 2017 No.44-VI. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044>. 03.11.2023.

2. Rossinskaya E.R. (1996) Sudebnaya expertiza v ugovnom, grazhdanskom i arbitrazhnom processe: Pract. posobie [Forensic examination in criminal, civil and arbitration proceedings: Practical guide] – M., 1996. – p. 363.

3. Sahnova T.B. (1999) Sudebnaya expertiza [Forensic examination] – M., 1999. – p. 262.

4. Shakirov K.N. (2002) Sudebnaya expertiza: problemiteoriiipraktiki [Forensic examination: problems of theory and practice] – A., 2002. – p. 288.

5. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>. 03.11.2023.

6. Frolov U.K. (2005) Sudebnaya expertiza kak sredstvo dokazivanya v ugovnom sudoproizvodstve [Forensic examination as a means of proof in criminal proceedings] – M., 2005. – p. 264.

7. Orlov U.K. (1995) Zakluchenye experta i ego ochenka (pougolovnimdelam): Uchebnoeposobie [Expert opinion and its assessment (in criminal cases): Study guide] – M., 1995.– p. 64. 4-6.

8. «On architectural, urban planning and construction activities in the Republic of Kazakhstan» Law of the Republic of Kazakhstan dated July 16, 2001 No. 242. // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000242_#z0. 03.11.2023.

9. «On approval of the rules for determining the cost of work on a comprehensive non-departmental examination of projects for the construction of objects, as well as a comprehensive urban planning examination of projects for urban planning of territories of various levels» Order of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 21, 2015 No. 780. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012681>. 03.11.2023.

10.«About public health and the healthcare system» Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360-VI. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360>. 03.11.2023.

11.«On food safety» Law of the Republic of Kazakhstan dated July 21, 2007 No. 301. // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000301_. 04.11.2023.

12.On approval of the rules for conducting sanitary and epidemiological expertise

13. Order of the Minister of health of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2020 No. 334/2020 of the Ministry of health of the Republic of Kazakhstan. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000022007>. 04.11.2023.

14. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2000 No. 1783 On approval of instructions on the quality and safety of food raw materials and food products (canceled). // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001783_. 04.11.2023.

15. «About veterinary medicine» Law of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2002 No. 339. // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000339_. 04.11.2023.

16. «On approval of the rules for issuing an expert report (test report)» Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated January 16, 2015 No. 7-1/19. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V15F0010410>.

17. «About plant quarantine» Law of the Republic of Kazakhstan dated February 11, 1999 No. 344-I. // Internet resource: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000344_.

18. *About Plant Quarantine of the customs union agreement (St. Petersburg on December 11, 2009)*. // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30541029#activate_doc=2.

19. Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2015 No. 15-08/590 «On approval of the rules for the protection of the territory of the Republic of Kazakhstan from quarantine objects and species of foreign origin». // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012032>.

20. Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2017 No. 123-VI" on customs regulation in the Republic of Kazakhstan". // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37798706#activate_doc=2. 04.11.2023.

21. Environmental Code of the Republic of Kazakhstan (Canceled) // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_.

22. On amendments and additions to the order of the Minister of energy of the Republic of Kazakhstan dated February 16, 2015 No. 100 "On approval of the rules for conducting state environmental expertise" (Canceled). // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017285>.

23. About some organizations of the Committee on Standardization, Metrology and certification of the Ministry of energy, industry and trade of the Republic of Kazakhstan Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 9, 2000 No. 1227. // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001227_. 04.11.2023.

24. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 22, 1998 No. 326-I On the national archival fund and archives. // Internet resource: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000326_.

25. On the rules of acceptance, storage, accounting and use of documents of the national archival fund and other archival documents of departmental and private archives (Canceled). // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000575>.

26. «On approval of the rules for conducting military medical expertise in law enforcement agencies and the state Paramedic Service of the Republic of Kazakhstan and the regulations on military medical expert commissions in the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan» Order of the Minister of internal affairs of the Republic of Kazakhstan dated November 2, 2020 No. 758. // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021580>. 03.11.2023.

27. Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V. // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>. 03.11.2023.

Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses dated July 5, 2014 No. 235-V. // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>. 04.11.2023.

Information about the authors

Тәпәлова Р.Б. - Candidate of Legal Sciences, Professor of al-Farabi Kazakh national university.

Темірболат Н.С. - Candidate of Legal Sciences, acting as Docent of al-Farabi Kazakh national university.

Аратұлы К. - PhD, associate Professor of al-Farabi Kazakh national university.

Тәпәлова Р.Б. - кандидат юридических наук, профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби.

Темирболат Н.С. - кандидат юридических наук, доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби.

Аратұлы К. - PhD, доцент Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Тапалова Р.Б. - заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры.

Темирболат Н.С. - заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті.

Аратұлы Қ. - техника ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті.

В.В. Хан¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Республика Казахстан

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАНВА ПРИНЦИПА АДВОКАТСКОЙ ТАЙНЫ: ДИХОТОМИЯ ИРРАЦИОНАЛЬНОГО/РАЦИОНАЛЬНОГО

Предтечей настоящей статьи явилась негативная практика отчуждения принципа адвокатской тайны в уголовном процессе правоохранительными органами и судом, обусловленная недостатком правовой культуры и юридических знаний, позволяющих правильно понимать и применять национальный закон. В этой связи нами осуществляется попытка интегрировать классические способы толкования норм права в теоретическую архитектуру, несущая конструкция которой формируется на основе дихотомии иррационального/рационального в уголовном процессе. Такая интерпретативная парадигма позволит повысить эффективность правоприменительной деятельности за счет правильного уяснения и разъяснения положений уголовно-процессуальных норм.

Ключевые слова: иррационально/рациональное; адвокатская тайны; принципы уголовного процесса; интерпретативная и функциональная парадигма.

Адвокаттық құпия принципінің семантикалық кенепі: иррационалды/рационалды дихотомия

Осы баптың бастаушысы құқық қорғау органдары мен соттың қылмыстық процесте адвокаттық құпия қағидатын иеліктен шығарудың теріс тәжірибесі болды, бұл ұлттық Заңды дұрыс түсінуге және қолдануға мүмкіндік беретін құқықтық мәдениет пен құқықтық білімнің болмауына байланысты. Осыған байланысты біз құқықтық нормаларды түсіндірудің классикалық әдістерін теориялық архитектураға біріктіруге тырысамыз, оның тірек құрылымы қылмыстық процестегі иррационалды/рационалды дихотомия негізінде қалыптасады. Мұндай интерпретациялық парадигма қылмыстық іс жүргізу нормаларының ережелерін дұрыс түсіну және түсіндіру арқылы құқық қолдану қызметінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: иррационалды/рационалды; адвокаттық құпиялар; қылмыстық процестің принциптері; интерпретациялық және функционалды парадигма.

Semantic outline of the principle of lawyer privacy: irrational/rational dichotomy

The forerunner of this article was the negative practice of alienating the principle of attorney-client privilege in criminal proceedings by law enforcement agencies and the courts, due to the lack of legal culture and legal knowledge that allows one to correctly understand and apply the national law. In this regard, we are attempting to integrate the classical methods of interpreting the rules of law into a theoretical architecture, the supporting structure of which is formed on the basis of the dichotomy of the irrational/rational in the criminal process. Such an interpretative paradigm will improve the efficiency of law enforcement activities through the correct understanding and explanation of the provisions of criminal procedure rules.

Keywords: irrational/rational; attorney-client privilege; principles of criminal procedure; interpretative and functional paradigm.

Введение. Принцип «адвокатской тайны» не содержится в Главе 2 УПК РК в виде самостоятельной нормы права [1], потому как является олицетворением естественного порядка судопроизводства. «*Testimonium adversus clientem nemodici*» (никто не должен свидетельствовать против своего клиента) – гласит знаменитое изречение периода Древнего Рима.

Иррациональная сторона принципа «адвокатской тайны» исходит из биологических, психологических и социальных свойств человека, она пронизывает нормы морали и религии [2]. У человека имеется биологическая потребность в обеспечении безопасности и уверенности в будущем, развивающаяся через социальную потребность в оказании и принятии помощи, поддержки со стороны других членов общества.

Указанные потребности отражаются на психологических особенностях человека, образуя тем самым моральную сторону правовой нормы, естественного и духовного порядка социального взаимодействия, основанной на презумпциях доверия, верности, добропорядочности. Ни одна социальная группа не терпит предательства и измены, потому как ни одна социальная группа не сможет существовать, если внутри нее будут совершаться плохие поступки против друг друга (слово рознь является антонимом слову единства).

Соответственно, в порядке эволюционного развития эти природные свойства человека через мораль материализуются в религиозных нормах, наделяющих предательство и измену качеством тяжкого греха, не находящего прощения и требующего самых суровых наказаний.

Так, в христианстве предательство ассоциативно отождествляется с Иудой Искариотом, предавшего Иисуса Христа, то есть фактически с предательством Сына Божьего. В исламе считается, что «изменник должен сгореть в огне за свой проступок» (Гуар аль-Хакам, с. 15) и «самая худшая из измен – это предательство близкого и преданного друга, нарушение обещания» (Гуар аль-Хакам, с. 501).

В то же время моральная проблема адвокатской тайны гораздо сложнее и глубже. Адвокат и его подзащитный по своей правовой природе образуют некий симбиоз, единое целое, определяемое в процессуальном праве как «сторона защиты». В этой сакральной комбинации адвокат не просто друг или близкий родственник, а неотъемлемая часть самого подзащитного, та его функция, которая отвечает за квалифицированные юридические знания. По этой причине адвокату доверяют самые сокровенные тайны, в которые не посвящают даже священнослужителя. Именно поэтому родовыми понятиями адвоката и подзащитного являются поверенный и доверитель.

Следовательно, с иррациональной стороны попираание принципа «адвокатской тайны» *делает право на защиту ничтожным*. Отождествление адвоката со стороной защиты в морально-психологическом аспекте преобразует свидетельскую привилегию в свидетельский иммунитет. Иными словами, если дача или отказ от дачи показаний подозреваемым (обвиняемым) является правом, то для адвоката отказ от дачи показаний является *священной обязанностью*, поскольку полученная им информация является *собственностью подзащитного*, а, следовательно, он не вправе ей пользоваться и распоряжаться, без разрешения доверителя и во вред ему.

Основная часть. С исторической точки зрения, отчуждение принципа адвокатской тайны (и права на защиту) характерно для деспотичных, авторитарных, тоталитарных политических режимов, использующих репрессии в качестве инструмента подавления воли человека, недопущения любого инакомыслия в обществе, с целью укрепления в общественном сознании мистификации «божественного» происхождения представителей власти, исключая любые формы его неприятия, а потому культивирующего в сознаниях граждан «святость» института доносов.

В рамках уголовного процесса такая конструкция характерна для примитивной инквизиционной формы, которая исключает само понятие сторон и, следовательно, инструменты защиты. Обвиняемый выступает объектом исследования, подлежащий отождествлению с каким-нибудь преступлением. Царицей доказательств в этом ключе

становиться признанием обвиняемого, потому что формальность доминирует над материальностью, субъективность над объективностью, количество над качеством. Соответственно, такой форме процесса свойственны пытки, морально-психологическое и физическое насилие, всевозможные незаконные ухищрения в получении формальных доказательств, а также объективное вменение, презумпция виновности.

Основным историческим примером таких форм судопроизводства являются процессы святой инквизиции, осуществлявших преследование противников церкви, обвиняя их в демонизме и колдовстве. Этот негативный исторический опыт в мировой истории превратил тезис «охота на ведьм» в классический фразеологизм, обозначающий политику уголовных репрессий, основанных на принципе инаковости, то есть в отношении инакомыслящих, неугодных, идеологических или политических противников и т.п., доведенную до абсурда. Так, согласно ст. LXI Каролины (кодексу средневековой Германии) основанием уголовного преследования и применения пытки могла являться сама видимость зла, создающая дурную славу или вызывающая подозрение в преступлении [3].

В прошлом столетии подобные формы уголовного процесса существовали в политических режимах итальянского фашизма и немецкого национал-социализма, оставившие в мировой истории неизгладимый след общечеловеческих трагедий, что привело мировое сообщество к принятию Всеобщей декларации прав человека, фиксации на международном уровне естественных прав и свобод человека, общечеловеческих ценностей.

Применительно к отечественной истории формы примитивной инквизиции использовались органами ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД в ходе осуществления массовых репрессий советских граждан, в том числе на территории Казахстана, особенно в период «Красного террора», «Малого Октября», «Большого террора».

Нормативными (антиправовыми) источниками осуществления массовых репрессий казахстанских граждан в советский период являлись секретные ведомственные оперативные приказы, предписывающие ускоренно-упрощенные процедуры расследования, лимитированные (количественные) нормы лиц, подлежащих репрессированию, внесудебный порядок без права на судебную защиту, обжалования и квалифицированную юридическую помощь, что в корне противоречило конституционным нормам и действующим на тот момент декретам о суде, уголовно-процессуальному закону, основам уголовного судопроизводства.

В эпоху «развитого социализма», создававшего для международного сообщества иллюзорность демократического режима, лица, страдающие «демонизмом» (инакомыслием), стали именоваться «психически больными», нуждавшиеся в принудительном медицинском лечении. Для этих целей в системе МВД существовали так называемые больницы специального типа, ранее имевшие названия тюремных психиатрических больниц НКВД.

Таким образом, сложилась правовая культура отчуждения естественных прав и свобод человека и гражданина, в том числе права на защиту и квалифицированную юридическую помощь. Авторитарно-тоталитарная идеология советского государства не позволяла осуществлять защиту так называемых «врагов народа», а адвокаты могли сами стать объектом уголовного преследования, как лица, препятствующие уголовному преследованию и порочащие (бросающие тень на) доблестные органы следствия и дознания.

Антиправовой режим большевистской власти, построенный на репрессивной политике, отчуждающей естественные права и свободы человека, и тем самым попирающий принципы уголовного процесса, привел к трагическим последствиям экономического, демографического и социального характера, что негативным образом отразилось на численности населения, культуре и психологии казахстанского общества.

В целом мировой опыт эволюции человечества позволил выработать ряд логических формул и рациональных правил, гарантирующих реализацию неотчуждаемых прав человека, одним из которых является право на квалифицированную юридическую помощь и вытекающий из него свидетельский иммунитет адвоката.

Рациональная сторона принципа «адвокатской тайны», учитывая причинно-следственную связь человеческих трагедий в мировой истории, осознавая значимость прав и свобод человека данные людям самой природой, обрела свою формально юридическую определенность посредством норм и принципов международного права, национального конституционного и уголовно-процессуального законодательства.

Так, Всеобщей декларацией прав человека определяется основное назначение права: равенство перед законом, запрет дискриминации, равное положение сторон в уголовном процессе, презумпция невиновности, обеспеченная гласным рассмотрением дела, справедливым, независимым и беспристрастным судом, а также всеми возможностями для защиты [4].

В Международном пакте о гражданских и политических правах указанные принципы, в синтезированной виде представлены в форме минимальных стандартов прав подозреваемого (обвиняемого), фиксирующие гарантии реализации в интересах правосудия состязательности и равноправия сторон, право на защиту и квалифицированную юридическую помощь, запрет на принуждение к самообвинению, а также достаточного времени и иных возможностей для осуществления своей защиты, включая беспрепятственное общение, взаимодействие с избранным им защитником [5].

Эти международные каталоги неотчуждаемых прав и свобод человека получили свое закрепление в нормах и принципах Конституции РК. В частности, п. 3 ст. 13 гарантирует каждому право на получение квалифицированной юридической помощи, а ст. 77 определяет неотъемлемые начала уголовного правосудия, ядро которых образуют элементы принципа презумпции невиновности и свидетельской привилегии [6].

Данные конституционные нормы и принципы разворачиваются, детализируются и конкретизируются в принципах и нормах уголовно-процессуального закона. Относительно нашего вопроса следует выделить принципы: законность; охраны прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам; неприкосновенности частной жизни. Тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений; презумпции невиновности; презумпция невиновности; осуществление правосудия на началах равенства перед законом и судом; осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон; всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела; обеспечения свидетелю, имеющему право на защиту, подозреваемому, обвиняемому права на защиту; обеспечения права на квалифицированную юридическую помощь; освобождения от обязанности давать свидетельские показания.

Формальная сторона этих принципов дает достаточное представление о том, что адвокат не имеет права свидетельствовать против своего подзащитного и его разговоры с подзащитным составляют охраняемую законом тайну. Эта логика объективно складывается, прежде всего из бремени доказывания стороной обвинения и привилегии стороны защиты не доказывать свою виновность/невиновность, ставить под сомнение и опровергать факты, интерпретируемые стороной обвинения в свою пользу.

Так, принципы уголовного процесса отождествляют подозреваемого, обвиняемого, защитника, адвоката со стороной защиты, а, следовательно, представляют адвоката и подзащитного в качестве симбиоза, единого целого. Такая логика прослеживается и в положениях Главы 9 УПК РК, объединяющей участников процесса, защищающих свои или представляемые права и интересы [1].

В этой связи общение защитника с подзащитным обретает статус конфиденциальности. Разговор подзащитного с защитником по своей природе носит доверительный, интимный характер, который может не состояться со стороной обвинения. Подзащитный раскрывает сведения интимного характера, осознавая, что как с моральной точки зрения, так и с позиции права он ведет беседу с самим собой и в интересах своей защиты, воспринимая адвоката как часть себя, не допуская даже мысли о том, что эти сведения могут быть использованы против него.

В этот момент подзащитный находится под охраной права и закона (ст. 28 УПК), запрещающего принуждать его к самообвинению, а потому аудио и видео фиксация его разговора с адвокатом, защитников, а также полученные против него показания у его адвоката становятся ничтожным в качестве доказательств. В таких случаях имеются все признаки злоупотребления доверием, введения в заблуждение относительно своих прав, принуждения к даче показаний против самого себя.

Не могут они быть положены и в основу обвинения, потому как обладают свойствами одностороннего и предвзятого отношения к подозреваемому (обвиняемому) (ст. 23 УПК), нарушают равноправие сторон (ст. 23 УПК) и тем самым проявляют неуважение к правам стороны защиты и дискриминацию по профессиональному признаку, возможно по причине отсутствия у адвоката государственно-властных полномочий. Предвидя это уголовно-процессуальный закон обязывает орган, ведущий уголовный процесс, охранять права и свободы участников процесса, создавать условия для их осуществления, принимать своевременные меры к удовлетворению законных требований (ч. 1 ст. 15 УПК).

Положения указанных принципов разворачиваются и конкретизируются в остальных нормах уголовно-процессуального закона, касающихся процессуального статуса стороны защиты и непосредственно самого адвоката, особенностей его участия как субъекта уголовного процесса.

Уголовно-процессуальный закон обязывает адвоката использовать все законные средства и способы защиты в целях выявления обстоятельств, опровергающих подозрение, обвинение или смягчающих ответственность подозреваемого, обвиняемого, и оказать им необходимую квалифицированную юридическую помощь (ч. 1 ст. 70 УПК).

Следовательно, закон запрещает адвокату совершать какие-либо действия против интересов подзащитного и препятствовать осуществлению принадлежащих ему прав; вопреки позиции подзащитного признавать его причастность к уголовному правонарушению и виновность в его совершении, заявлять о примирении подзащитного с потерпевшим; признавать гражданский иск; отзываться поданные подзащитным жалобы и ходатайства; разглашать сведения, которые стали ему известны в связи с обращением за юридической помощью и ее осуществлением (ч. 5 ст. 70 УПК).

Становясь посвященным в тайны своего подзащитного, адвокат должен помнить о своем профессиональном долге, о том, что он стал его неотъемлемой частью, а потому закон лишает адвоката права отказаться от принятой на себя защиты (ч. 5 ст. 66 УПК).

В этих целях п. 3) ч. 2 ст. 78 УПК устанавливает в отношении адвоката свидетельский иммунитет, он запрещает допрашивать адвоката в качестве свидетеля об обстоятельствах, которые стали ему известны в связи с выполнением своих обязанностей.

Далее, ч. 8 ст. 232 предусматривает прямой запрет на проведения негласных следственных действий в отношении адвокатов, осуществляющих профессиональную помощь.

Более детальная конкретизация правового положения адвоката в национальном праве происходит за счет специальных норм права, имеющих универсальный характер в разрезе межотраслевого применения.

Относительно нашего вопроса следует акцентировать внимание на отдельных принципах оказания юридической помощи, закрепленных в Законе Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» от 5 июля 2018 года № 176-VI ЗРК (далее – закон об адвокатуре) [7].

Так, принцип уважения и защиты прав и свобод клиента определяет ключевую цель адвокатской деятельности – защита и содействие в реализации прав, свобод и законных интересов подзащитных. В силу чего запрещаются действия, унижающие честь или умаляющие достоинство клиента, посягающие на неприкосновенность его частной жизни, нарушающие его личную и семейную тайну, тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений (ст. 7).

Принцип предоставления юридической помощи в интересах клиента отмечает главную задачу адвокатской деятельности, а именно: принятие необходимых мер для предотвращения вреда интересам подзащитного и в этой связи разъяснять клиенту возможные результаты и последствия юридической помощи, включая характер и размер финансовых затрат. При этом выбор мер оказания юридической помощи должен исходить исключительно из интересов клиента (ст. 8).

И вполне закономерно, что реализация этих принципов невозможна без принципа «сохранение профессиональной тайны», запрещающей раскрывать любые сведения без согласия клиента, вне зависимости от пространственно-временных координат (ст. 9).

Такая смысловая нагрузка подтверждается содержанием профессиональных правил, обязывающих адвоката соблюдать верность интересам лица, обратившегося за помощью, и не совершать каких-либо действий вопреки его интересам (пп. 4) п. 1 ст. 34), а также запретом допроса адвоката в качестве свидетеля об обстоятельствах, ставших ему известными при осуществлении им своих профессиональных обязанностей и истребования или требования от адвоката, его помощника, его стажера, лица, находящегося в трудовых отношениях с адвокатом, юридической консультацией, адвокатской конторой, руководителей и работников президиума коллегии адвокатов, а также от лица, в отношении которого прекращено или приостановлено право на занятие адвокатской деятельностью, или пытаться другим способом получить без согласия адвоката и его клиента сведения, материалы, связанные с оказанием юридической помощи, за исключением случаев, установленных законами Республики Казахстан (п. 3 ст. 35).

Кроме того, государственные органы, должностные лица не вправе отказывать адвокату в предоставлении свиданий наедине с его подзащитным в условиях, обеспечивающих конфиденциальность таких свиданий, а также ограничивать их количество и продолжительность (п. 4 ст. 35).

Сущность и содержание адвокатской тайны раскрывается в ст. 37 закона об адвокатуре, к которой относятся факты обращения к адвокату, сведения о содержании устных и письменных переговоров с лицом, обратившимся за помощью, и другими лицами, о характере и результатах предпринимаемых в интересах лица, обратившегося за помощью, действий, а также иная информация, касающаяся оказания юридической помощи.

Эти правила распространяются также на помощников, стажеров, работников президиума коллегии адвокатов, юридической консультации, адвокатской конторы, а также лиц, в отношении которых прекращено или приостановлено право на занятие адвокатской деятельностью и включают в себя не только распространение, но и использование в своих интересах или интересах третьих лиц каких-либо сведений, полученных в связи с оказанием юридической помощи.

Исключение составляет представление сведений и информации в уполномоченный орган по финансовому мониторингу в соответствии с Законом Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма». Однако и это исключение имеет свои юридические тонкости.

С позиции адвокатской деонтологии данные правовые нормы детализированы в «Кодексе профессиональной этики адвокатов», утвержденном второй Республиканской конференцией делегатов коллегий адвокатов от 26 сентября 2014 года (далее – Кодекс этики адвоката), который он обязан соблюдать в соответствии с пп. 2) п. 7 ст. 33 закона об адвокатуре [8].

Таким образом, **системный подход** позволяет заключить, что совокупность юридических норм, определяющих природу национального уголовного процесса, особенности уголовно-процессуальных отношений, процессуального и правового статуса адвоката не позволяют адвокату каким-либо образом вредить своему подзащитному, свидетельствовать и доносить на него, выполнять обязанности стороны обвинения, органов уголовного преследования. *Адвокат не вправе использовать полученные сведения в ходе*

оказания квалифицированной юридической помощи против, во вред своего подзащитного, раскрывать эти сведения без его согласия.

В функциональном аспекте адвокат реализует в уголовном процессе конституционную гарантию на защиту и квалифицированную юридическую помощь. Так, свидетель, имеющий право на защиту, подозреваемый, обвиняемый, остаются один на один со слаженной системой государственных органов, осуществляющих задачу по раскрытию и расследованию уголовных правонарушений, а также уголовному преследованию конкретного лица.

Органы следствия и дознания, прокурор, обязаны осуществлять свои функции, основываясь на принципе всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств дела. Однако иррационально увлекаясь своей задачей, ведомственными интересами, органы следствия и дознания, прокурор могут отклониться от рационального курса, ошибиться из-за неправильной оценки морально-психологического состояния подследственного, обвиняемого, ввести его в заблуждение, забывая о его юридической безграмотности.

По этой причине одной из ключевых гарантий достоверности вербальных доказательств является принцип презумпции невиновности, детализация которого происходит за счет свидетельской привилегии и неприкосновенности частной жизни, включая конфиденциальную беседу с лицом, оказывающим квалифицированную юридическую помощь.

В этой связи в уголовно-процессуальные отношения вступает еще один субъект, выполняющий профессиональную функцию защиты, выступающий своеобразной «совестью» следователя и дознавателя, напоминая им о том, что их основной задачей являются установление истины, элементы которой содержатся в ст. 8 УПК РК [1].

Уголовно-процессуальная деятельность адвоката также основывается на принципах, законах и правилах формальной и диалектической логики, а, следовательно, исходит из принципа всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела. В этих целях адвокат должен погрузиться в объективную реальность произошедшего события, указать и постараться исправить ошибки органа, ведущего уголовный процесс и тем самым обеспечить справедливое судопроизводство, достижение объективной (материальной) истины по делу.

Первичное познание объективной реальности происходит вербально, путем беседы с подзащитным, который излагает свою версию произошедшего. Исходя из этого сторона защиты выстраивает свою тактику, осуществляет процесс доказывания. Исследование адвокатом материалов уголовного дела, участие в следственных и процессуальных действиях, позволяет сопоставить со своими знаниями о произошедшем событии, обосновать ходатайства и жалобы, и тем самым реализовать принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела.

Таким образом, исходя из процессуальной функции адвоката и назначения адвокатуры (ст. 31 Закона об адвокатуре), адвокат, для надлежащего решения задач уголовного судопроизводства и достижения объективной (материальной) истины по уголовному делу, обязан погрузиться в произошедшее событие и предотвратить неправильное, одностороннее и предвзятое толкование его деталей субъектами расследования и стороной обвинения, опровергнуть и поставить под сомнения их умозаключения чтобы суд мог получить адекватную картину произошедшего и юридически правильно квалифицировать деяния подсудимого.

Поэтому для реализации уголовно-процессуальной функции адвоката закон гарантирует конфиденциальную беседу с подзащитным, соблюдение адвокатской тайны, равенство сторон, презумпцию невиновности и бремя доказывания стороны обвинения.

С позиции законов формальной логики сторона защиты не является тождественной стороне обвинения, а, следовательно, адвокату запрещено осуществлять функцию обвинения против своего подзащитного, содействовать следствию и дознанию в изобличении своего

подзащитного, свидетельствовать и доносить на него, иным способом поступать во вред правам, свободам и законным интересам своего подзащитного, вне зависимости от временных и пространственных координат.

Развернутая детализация этих положений акцентируется в п. 11 Кодекса этики адвоката, в котором отмечается, что адвокат в своих выступлениях не должен допускать высказывания, которые могут рассматриваться как свидетельские показания. Сотрудничество на конфиденциальной основе с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в ходе осуществления адвокатской деятельности несовместимо со статусом адвоката.

Адвокатский иммунитет, в том числе от уголовного преследования, декларирован принципом независимости лиц, оказывающих юридическую помощь, запрещающий вмешиваться в законную деятельность адвоката прокуратуре, суду и другим государственным органам, иным организациям и лицам.

Уголовно-правовая охрана этого данного принципа определена ст. 435 УК, устанавливающей уголовную ответственность за воспрепятствование законной деятельности адвокатов и иных лиц по защите прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, а также оказанию юридической помощи физическим и юридическим лицам.

Политико-правовые установки нашего государства также направлены на обеспечение реализации принципа состязательности и равноправия сторон, устранения асимметрии между стороной защиты и обвинения. В частности, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 актуализируется вопрос защиты конституционных права и свобод граждан, качества осуществления уголовного преследования и отправления правосудия, искоренение практики превалирования ведомственных показателей (раскрываемости, направления в суд) над соблюдением прав человека[9].

В этом ключе стремлением нашего государства является достижения уровня обеспеченности соблюдения прав человека и его законных интересов стран ОЭСР. В связи с чем поставлены задачи по продолжению развития принципа состязательности и равноправия сторон путем максимального обеспечения доступа граждан к правосудию, а также исключению обвинительного уклона, усиление механизмов, направленных на обеспечение и неукоснительное соблюдение конституционных принципов презумпции невиновности и обеспечение неприкосновенности частной жизни.

Анализ посланий Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана также позволяет утверждать о том, что ключевым направлением правовой политики государства в сфере уголовного судопроизводства является обеспечение прав и свобод человека, а также реализации принципа состязательности и равноправия сторон, искоренение обвинительного уклона суда.

Так, в Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года, Глава государства обращает внимание на преобладание в работе правоохранительной системы в силу инерции прошлого обвинительного уклона, необоснованного вовлечения в орбиту уголовного преследования граждан, с силу чего требует, чтобы права и свободы граждан перестали страдать от угоды показателей. К.-Ж.К. Токаев особо подчеркивает, что законность и справедливость должны обеспечиваться по умолчанию. Он обращает внимание не то, что важным критерием правового государства является беспристрастное и справедливое правосудие, а значит суд должен быть состязательным, а судья – свободным от стороны обвинения. Для этого необходимо обеспечить равенство адвокатов и прокурора[10].

В Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Глава государства указывает, что результатом усиления прокурорского надзора стало усиление защиты участников уголовного процесса, что позволило предотвратить необоснованное вовлечение в уголовную орбиту более двух тысяч граждан. Вместе с тем К.-Ж.К. Токаев акцентирует внимание на том, что, защищая права граждан, нельзя забывать и о правах правозащитников, в том числе адвокатов. Следует

обеспечить безопасность их деятельности, пресекать незаконные действия, препятствующие их работе. Таков стратегический курс, направленный на совершенствование политической системы и защиту прав человека [11].

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 года, Глава государства сфокусировал особое внимание на защите фундаментальных прав граждан, предотвращении пыток и других незаконных методов, привлечения лиц к уголовной ответственности [12].

Заключение. Таким образом, политико-правовые установки государства, ориентиры деятельности правоохранительных органов и суда, обозначенные Президентом страны, также свидетельствует о недопустимости толкования норм права в сторону попираания конституционных прав и свобод человека, в угоду обвинительного уклона и ведомственным показателям. Государственная политика направлена на усиление правозащитных механизмов, статуса адвокатов и не допускает действий со стороны правоохранительных органов и суда по ущемлению прав подозреваемого, обвиняемого, а также препятствованию адвокатской деятельности, посягательствам на сохранение конфиденциальности беседы адвоката с подзащитным, особенно для выгоды уголовного преследования.

Следовательно, на основе природных, моральных, психологических и социальных свойств человека, образующих иррациональную сторону права, исторически формировавшую рациональную сторону, выраженную в совокупности юридических норм, определяющих функциональный статус адвоката, следует признать, что адвокат не вправе доносить, свидетельствовать против своего подзащитного, или иным образом причинять вред его правам, свободам и законным интересам, вне зависимости от временных и пространственных координат.

Принцип адвокатской тайны формирует абсолютное право адвоката и подзащитного на неприкосновенность предмета их общения, а, соответственно, не подлежит ограничению ни под каким предлогом и ни при каких условиях. Доказательства, полученные с нарушением данного принципа, являются ничтожными и не могут использоваться в процессе доказывания.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК [Электронный ресурс] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения 28.05.2023 г.)
2. Хан В.В. Дихотомия «иррационального/рационального» как теория познания принципов уголовного процесса // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есболатова – № 4 (73). – 2022. – С. 367-375.
3. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V. Перевод, предисловие и примечания проф. С.Я. Булатова. Алма-Ата, 1967. [Электронный ресурс] // <http://krotov.info/acts/16/1/1532karolina.htm> (дата обращения 28.05.2023 г.)
4. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс] // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения 28.05.2023 г.)
5. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата обращения 28.05.2023 г.)
6. Конституция Республики Казахстан [Электронный ресурс] // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения 28.05.2023 г.)
7. Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» от 5 июля 2018 года № 176-VI ЗРК [Электронный ресурс] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176> (дата обращения 28.05.2023 г.)
8. Кодекс профессиональной этики адвокатов, утвержденный второй Республиканской конференцией делегатов коллегий адвокатов от 26 сентября 2014 год а [Электронный ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31643846 (дата обращения 28.05.2023 г.)
9. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» от 15 октября 2021 года № 674 [Электронный ресурс] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения 28.05.2023 г.)

10. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» [Электронный ресурс] [//https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g](https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g)(дата обращения 28.05.2023 г.)

11. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» [Электронный ресурс] [//https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021)(дата обращения 28.05.2023 г.)

12. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» [Электронный ресурс] [//https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1)(дата обращения 28.05.2023 г.).

Сведения об авторе

Хан В.В. – профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук.

Хан В.В. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Khan V.V. – Professor of the Academy of Law Enforcement Agencies at the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences.

А.Б. Шарипова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ И РАВНОПРАВИЯ СТОРОН В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Автор раскрывает содержание принципа состязательности и равноправия сторон на стадиях досудебного расследования и судебного разбирательства в уголовном процессе.

Акцентировалось внимание на равноправие сторон при оспаривании утверждений противоположной стороны. Подчеркивалось, например, что в уголовном процессе обвинение отделено от суда, обвиняемый пользуется правом на защиту, а суду принадлежит руководство судебным разбирательством. Отмечалось не только признание за судом исключительного права разрешения дела по существу, но и права и обязанности суда по активному исследованию обстоятельств дела.

Ключевые слова: состязательность, равноправие сторон, суд, прокурор, адвокат, подозреваемый.

Қылмыстық процестердегі тараптардың бәсекесі мен теңдігінің құқықтық сипаттамасы

Автор қылмыстық процесте сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы сатыларында тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі қағидасының мазмұнын ашады.

Қарсы тараптың мәлімдемесіне қарсылық білдіру кезінде тараптардың теңдігіне назар аударылды. Мәселен, қылмыстық сот ісін жүргізуде айыптау тарап соттан бөлініп, айыпталушы қорғану құқығын пайдаланатыны, сот ісін жүргізуді бақылау сотта болатыны баса айтылды. Соттың істі мәні бойынша шешуге айрықша құқығын мойындау ғана емес, сонымен қатар соттың істің мән-жайын белсенді түрде зерттеу жөніндегі құқықтары мен міндеттері де атап өтілді.

Түйінді сөздер: дауласушылық, тараптардың теңдігі, сот, прокурор, адвокат, күдікті.

Legal characteristics of competition and equality of the parties in criminal proceedings

The author reveals the content of the principle of adversarialism and equality of parties at the stages of pre-trial investigation and trial in criminal proceedings.

Attention was focused on the equality of the parties when challenging the statements of the opposing side. It was emphasized, for example, that in criminal proceedings the prosecution is separated from the court, the accused enjoys the right to defense, and the court has control over the judicial proceedings. It was noted not only the recognition of the court's exclusive right to resolve the case on the merits, but also the rights and obligations of the court to actively investigate the circumstances of the case.

Keywords: adversarialism, equality of parties, court, prosecutor, lawyer, suspect.

Введение. В последнее время вопросы о состязательности и равноправии сторон как принципе уголовного процесса, его сущности и значении активно привлекают внимание юристов. Данный принцип был дискуссионным еще при советском уголовном процессе, на

протяжении многих лет состязательность была предметом обсуждения в рамках проблем основных начал нашего судопроизводства. Поэтому анализ возникновения принципа состязательности и равноправия сторон представляет для нас несомненный исследовательский интерес.

Устоявшееся определение, что принципы уголовного судопроизводства – это основные начала уголовно-процессуальной деятельности, которые установлены законом, подтверждены многолетней практикой стало концептом и достоянием правосудия. Важное место среди них занимает принцип состязательности и равноправия сторон.

В Большом юридическом словаре дается следующее определение: «Состязательность – это демократический принцип судопроизводства, согласно которому разбирательство дела происходит в форме спора сторон в судебном заседании. Участники процесса наделены в нем равными правами; суд обязан принимать все предусмотренные законом меры для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, установления истины, с тем чтобы вынести законное и обоснованное решение (приговор)» [1, с. 577].

Методы. Методология исследования основывается на общенаучном диалектическом методе познания и использовании следующих частно-научных методов: исторического, системного и структурного анализа, сравнительно-правового и других методов.

Основная часть. Принцип состязательности и равноправия сторон нашёл утверждение и в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан в статье 23, в котором определено, что данный принцип является одним из основополагающих принципов уголовного процесса, т.к. является основой надежного, справедливого правосудия в Республике Казахстан.

По словарю С.И. Ожегова, под «состязанием» понимается соревнование в чем-либо [2, с. 691]. Соревнование в том же словаре толкуется как форма деятельности (работа, игра и т.д.), при которой участвующие стремятся превзойти друг друга в мастерстве, искусстве [2, с. 689]. Таким образом, «состязание» – это такая форма социальной деятельности, при которой участвующие стремятся превзойти друг друга в чем – либо. В уголовном судопроизводстве его участники, отстаивающие противоположные интересы (стороны) стремятся превзойти друг друга в доказывании (в узком смысле этого слова), то есть, если сторона обвинения стремится к тому, чтобы доказать суду обоснованность выдвинутых ею требований (признать подсудимого виновным в совершении конкретного преступления и подвергнуть его наказанию, возместить причиненный преступлением вред и т.п.), то сторона защиты делает все возможное, чтобы доказать несостоятельность (полную или частичную) этих требований.

М.С. Строгович, одним из первых исследуя проблемы реализации принципа состязательности, определил его: «как построение судебного разбирательства, в котором обвинение отделено от суда, решающего дело, и в котором обвинение и защита осуществляются сторонами, наделенными равными правами для отстаивания своих утверждений и оспаривания утверждений противной стороны, причем обвиняемый (подсудимый) является стороной, пользующейся правом на защиту; суду же принадлежит руководство процессом, активное исследование обстоятельств дела и решение самого дела» [3, с. 149].

Специфика подобного понимания состязательности заключается «в таком построении процессуального порядка исследования обстоятельств дела в судебном заседании и в организации процессуальных отношений, связанных с этим исследованием, при котором обеспечивается активная роль как обвинителя и защитника, так и суда» [4, с. 158]. На практике это означает, что состязательность выступает способом объективного и всестороннего исследования обстоятельств дела, поиска истины. При таком конструировании состязательности участие равноправных сторон призвано предупредить односторонний характер выявляемых обстоятельств, а активность суда должна позволить провести их полное и всестороннее исследование, с тем чтобы вынести приговор, соответствующим действительным событиям.

Как справедливо отмечает И.Л. Петрухин, «Состязательность – это правовое сражение квалифицированных юристов, рассматривающих одно и то же событие под разными углами зрения. Именно такой интеллектуальный поединок позволяет суду составить правильное представление о существе дела, установить истину. Действительно, есть опасность, что богатого человека будет представлять более сильный юрист. Но с этим можно бороться путем введения бесплатной квалифицированной защиты и повышения ее эффективности» [5, с. 130].

По мнению В. Воскресенского и Ю. Кореневского «Состязательность определяет природу процесса, положение его субъектов, их права и обязанности, взаимоотношения друг с другом и судом» [6, с. 5]. Принцип состязательности относится к числу гарантий правосудия, который одновременно служит и инструментом защиты личности, а также отражает независимость правового общества, свободу личности, функционирование правового государства. Принцип состязательности – это мощный резерв улучшения правосудия.

Некоторые авторы предлагают дополнить его название структурным элементом – равноправием сторон отстаивать свои интересы путем состязания друг с другом [7, с. 20, 41]. Такая позиция вряд ли является целесообразной, поскольку данный элемент есть признак самой состязательности, включение которого в название не имеет смысла. Статья 23 УПК РК, говоря о том, что дела рассматриваются на основе принципа состязательности и равноправия сторон, имеет в виду, что вторая часть этого положения является основным признаком состязательности, в связи с чем она и выделена в норме закона. Название и содержание свидетельствует, что состязательность и равноправия сторон придано значение единого принципа – состязательности.

Однако есть и другие мнения. Так, М.Ж. Омарбекова предлагает исключить из статьи 23 УПК РК понятие «равноправия сторон» [8, с. 32].

А. Тушев, считает, что «равноправия сторон неправильно считать исходным положением принципа состязательности или включать его в содержание. Состязательность имеет место и тогда, когда стороны наделены неравными правами. Практически уравнивать стороны во всех правах невозможно. Даже в неравных условиях стороны имеют возможность состязаться» [9, с. 22].

На наш взгляд, данные точки зрения, не правильны, т.к. равноправия сторон является необходимым условием состязательности в уголовном процессе. При этом:

- 1) стороны должны быть наделены процессуально-равными правами;
- 2) обязательное наличие стороны защиты, только после появления стороны обвинения;
- 3) наличие спора.

Процессуальное равноправие означает равенство процессуальных средств при помощи, которых стороны отстаивают свои утверждения и оспаривают утверждения других сторон. Отсюда, всё что, делается для поддержания обвинения, должно быть возможно и для защиты от него [10, с.114].

Право на справедливый суд включает в себя право на равенство сторон и на состязательный характер процесса, означающий возможность для сторон в уголовном деле быть информированными обо всех представленных доказательствах, возможность участия в их исследовании.

Состязательность – это поиск истины в споре, обеспечивающий гарантии прав и законных интересов сторон. Состязательное начало определяет лицо всего судебного процесса, весь его строй, придает приговору социально-правовую значимость.

Любая правовая система стремится к вынесению такого решения, которое было бы непредвзято и построено на полном исследовании всех обстоятельств дела.

Среди условий, обеспечивающих отыскание истины в судебном разбирательстве, важное место занимает участие прокурора и адвоката, выступающих здесь в качестве соответственно обвинителя и защитника подсудимого. Такое построение процесса, для которого характерно столкновение мнений, борьба противоположных утверждений

называется состязательностью, что в максимальной мере способствует всестороннему освещению каждого доказательства и всех их в совокупности.

Следует обратить внимание на то, что понятие «равноправие сторон и состязательность» широко известно и часто употребляется, но оно недостаточно подвергнуто анализу с целью выявления процессуальной сущности.

Понимать сущность принципа равноправия сторон и состязательности уголовного судопроизводства – значит понимать цель, которой служит противоборство сторон. Взаимодействие сторон обвинения и защиты относится к числу объективных (предметных) противоречий. Специфика же такого противоречия основывается на принципе единства и самодвижения. «Этот принцип, - по мнению Ф.Ф. Вяккерова, - позволяет заострить в определении предметного противоречия как отношения противоположностей, что это противоречие представляет собой процесс, процессуальное отношение. Будучи источником самодвижения, предметное противоречие находится не вне самодвижения, а само существует как процесс самодвижения (саморазвития), являющегося способом существования этого противоречия и формой его проявления, реализации» [11, с. 6]. Исходя из того, что целью может быть определенное состояние системы, целью противоборства сторон в уголовном процессе следует признать развитие дела, осуществляемое совместными усилиями участников процесса на стороне обвинения и защиты. Под развитием дела в данном случае мы имеем в виду определенное состояние обвинения в материально-правовом смысле и сопутствующих ему притязаний материального и процессуального порядка, когда они в результате совместных действий сторон или подтверждаются, или изменяются в сторону улучшения положения подсудимого, или, вообще, разрушаются.

Принцип состязательности и равноправия сторон полностью не находит своего внешнего проявления во всех процессуальных действиях досудебного и судебного производства по уголовному делу.

Для более правильного, точного определения сущности принципа состязательности и равноправия сторон необходимо проанализировать элементы, которые являются составляющими этого принципа.

Авторы книги «Состязательность и равноправие сторон в уголовном судопроизводстве», считают, что процессуальный принцип состязательности имеет три составляющие:

- а) объективный и беспристрастный суд;
- б) наличие сторон;
- в) равноправие сторон в процессе доказывания.

И все это охватывается понятием «состязательность» [12, с. 22].

По мнению Н.Н. Матвеевой к элементам состязательности относятся:

- «1) отделение функции обвинения от функции защиты и их обеих – от функции разрешения дела, которая принадлежит только суду;
- 2) наделение сторон (обвинителя, подсудимого, защитника, потерпевшего и др.) равными и достаточно широкими процессуальными правами для отстаивания своих позиций перед судом;
- 3) само состязание сторон, их спор в процессе;
- 4) восполнение усилий сторон активной деятельностью суда» [13, с. 89].

В этом достаточно четком разграничении процессуальных функций и отделении функции разрешения дела от функций обвинения, защиты, поддержания гражданского иска и возражения против него находит свое выражение состязательное начало уголовного судопроизводства.

Ф.Н. Волкодаев считает, что: «Традиционно в качестве признаков состязательного начала действующего уголовного судопроизводства в науке принято выделять:

- а) разделение основных процессуальных функций;
- б) процессуальное равноправие сторон;
- в) руководящую и активную роль суда в процессе» [14, с. 49].

Мы, в свою очередь, придерживаемся позиции, что принцип состязательности и равноправия сторон, состоит из следующих признаков:

- 1) разделение основных процессуальных функций;
- 2) отделение функции обвинения и функции защиты от функции разрешения дела, которая принадлежит только суду;
- 3) наделение стороны обвинения и стороны защиты равными процессуальными правами;
- 4) реализация функции обвинения и функции защиты путем состязания.

Равенство прав участников судебного разбирательства в представлении и исследовании доказательств, заявлении ходатайств – служит правовой основой реализации этого демократического принципа, поскольку находит свое отражение в тех нормах закона, которые наделяют обвинителя, подсудимого, защитника равными правами. Наше законодательство четко разграничивает различия между участниками процесса, такими, как, подозреваемый, обвиняемый, защитник, потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, представители истца и ответчика, а также между иными лицами, участвующими в деле, такими как свидетели, эксперты, переводчики, специалисты, понятые, судебный пристав, медиатор (ст.ст. 78-85 УПК РК).

Как справедливо отмечает И.Я. Фойницкий, «Становясь состязательным, уголовный процесс не делается, однако, частным, исковым, стороны в собирании доказательств пользуются государственной помощью и уголовное обвинение определяется не личным произволом, а общей волей государственной» [15, с. 63].

В основе состязательности лежит общеизвестный гносеологический принцип: верное решение складывается на основе анализа противоречивых мнений – «в спорах рождается истина» [16, с. 7].

Стороны ведут правовой спор, апеллируя к суду и приводя аргументы в обоснование правильности своей позиции. Спор полезен только тогда, когда стороны равноправны, т.е. имеют одинаковые возможности для отстаивания своих прав и интересов перед беспристрастным и независимым судом. В уголовном процессе состязательность означает отделение функций обвинения от функции разрешения дела.

Философ-материалист Гераклит Эфесский называл спор «отцом истины». Бесспорно, что истина устанавливается путем полемики, а истинные факты познаются при столкновении противоречивых утверждений [17, с. 163].

Правосудие всегда связывалось со справедливостью, отысканием истины. Выдающийся процессуалист Н.Н. Полянский писал, что «Состязательность – это метод отыскания истины, который состоит в состязании сторон, восполняемом и контролируемом активным участием суда в разбирательстве дела» [18, с. 100].

Профессор А.Д. Бойков отмечает, что: «Некоторые авторы склонны переоценивать значение состязательности, считая ее главным гарантом «подлинного правосудия», т.е. и истины, и справедливости. Но ведь это не так. Спор сторон может обнажить истину, а может и похоронить ее в зависимости от того, совпадает ли истина с их интересами или им противоречит. Объективность, стремление к установлению истины защитнику противопоказаны, если в этом кроется угроза подзащитному. Равным образом и государственный обвинитель, освобожденный от функции надзора за законностью, едва ли станет подрывать свои позиции в погоне за истинной» [19, с. 57].

И.Л. Петрухин считает, что: «Неверно, что стороны объединены стремлением к одной цели – установлению истины. Подсудимый и защитник далеко не всегда заинтересованы в этом. Их вполне устраивает ситуация, когда истина не достигнута, преступление не раскрыто, виновный не установлен. Ведь при недоказанной виновности обвиняемый считается невиновным. А вот прокурор должен доказать суду, что им установлена истина. В противном случае подсудимый будет оправдан. При неумении прокурора доказать истину суд не должен приходить ему на помощь, так как в этом случае он возложил бы на себя функцию обвинения. Суд ни в коем случае не должен изобличать подсудимого. Судьям

следует воздерживаться от постановки вопросов как обвинительного, так и оправдательного характера, чтобы никто не мог заподозрить их в симпатиях к прокурору или подсудимому. Отсюда пассивность суда как атрибут состязательности в уголовном процессе. Но пассивность должна проявляться лишь в исследовании доказательств, а не в руководстве ходом судебного разбирательства» [5, с. 130].

Выделение обвинения и защиты в качестве самостоятельных функций, их разделение между собой и отделение от судебной деятельности составляют ту основу, на которой существует и действует принцип состязательности и равноправия сторон.

Заключение. Состязательность и равноправие сторон по своей сущности выражается не просто в разграничении функций обвинения и защиты, а в их противоположности, противостоянии друг другу, возможности одной стороны оспаривать выводы другой. Функции обвинения и защиты противоположны, и в то же время взаимообуславливают друг друга, ибо возникновение одной из них определяет существование другой. Право на защиту появляется в связи с уголовным преследованием – деятельностью, направленной на изблечение лица, совершившего преступление.

Итак, принцип состязательности и равноправия сторон имеет определяющее и решающее значение для всей системы уголовного процесса, поскольку им определяется положение субъектов процесса, их права и обязанности и взаимоотношения друг с другом и судом.

Принцип равноправия сторон и состязательности, всегда был важнейшим и руководящим принципом уголовного процесса с самого первого момента его возникновения и до наших дней.

Из изложенного, вытекает следующий вывод:

1. Принцип состязательности и равноправия сторон в своё содержание включает признаки: отделение каждой функции друг от друга: обвинения, защиты и разрешения дела, которая принадлежит только суду; наделение стороны обвинения и стороны защиты равными процессуальными правами; реализация функции обвинения и функции защиты путем состязания.

2. Процессуальное равноправие означает равенство прав сторон обвинения и защиты в уголовном судопроизводстве, отстаивание своей позиции, с помощью собирания, исследования доказательств, а также через заявления ходатайств и т.д.

3. Противостоять, оспаривать выводы друг друга, на основе равноправия сторон. Равноправие сторон послужит правовой основой реализации этого демократического принципа, поскольку находит свое отражение в тех нормах закона, которые наделяют органы уголовного преследования (обвинения), защиту, подсудимого, потерпевшего равными процессуальными правами.

Список использованных источников

1. Большой юридический словарь / Под ред. Сухарева А.Я., Крутских В.Е. – 2-е изд. – М.: ИНФРА – М., 2002. – 703 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М., 1975. – 847 с.
3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - М., 1968. - Т.1. – 470 с.
4. Якуб М.Я. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. - М., 1960. – 158 с.
5. Петрухин И.Л. Состязательность и правосудие (к 100-летию М.С. Строговича) // Государство и право. - 1994. - № 10. –С. 128-137.
6. Воскресенский В., Корневский Ю. Состязательность в уголовном процессе // Законность. - 1995. - № 7. – С. 9-10.
7. Лисоволенко В.В., Гришин А.И., Громов Н.А. Состязательность и равноправие сторон как принцип уголовного процесса // Следователь. - 1999. -№ 5. - С. 34-45.
8. Омарбекова М.Ж. Принцип состязательности сторон при отправлении правосудия по уголовным делам: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2007. –168 с.
9. Тушев А. Роль прокурора в реализации принципа состязательности в уголовном процессе // Российская юстиция. – 2003. - № 4. – С. 20-35.

10. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М., 1988. – 317 с.
11. Вяккерев Ф.Ф. Современное состояние теории диалектического противоречия и пути его дальнейшего развития. Проблемы диалектики. - ЛГУ, 1998. Вып.13. – 379 с.
12. Алиев Т.Т., Громов Н.А., Зейналова Л.М., Лукичев Н.А. Состязательность и равноправие сторон в уголовном судопроизводстве. - М., 2003. – 254 с.
13. Матвеева Н.Н. Принцип состязательности и активность суда в советском уголовном процессе // Совершенствование законодательства о суде и правосудии. - М., 1985. – С. 89-92.
14. Волкодаев Ф.Н. Правовая структура судебного процесса. - М., 1980. – 301 с.
15. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – М., 1980. - Т.1. – 607 с.
16. Кудрявцев В.Н. Право и демократия // Известия. - 1986.
17. Гриненко А.С. Цель и средства в уголовном судопроизводстве. - Н-Новгород: ВШ МВД СССР, 1991. – 325 с.
18. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. - М., 1956. – 220 с.
19. Бойков А.Д. Демократические основы советского уголовного процесса. – М., 1968. – 180 с.

Сведения об авторе

Шарипова А.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Шарипова Ә.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Sharipova A.B. – Candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

А.О. Касымбек¹, Г.Н. Мухамадиева², Е.С. Турсынбай²

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР – ОСОБАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ ПРАВОВЫХ ГАРАНТИЙ ЗАКОННОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматриваются вопросы организации прокурорского надзора за уголовно-процессуальной деятельностью органов, осуществляющих досудебное расследование. Указаны пути повышения эффективности прокурорского надзора за исполнением законов органами, осуществляющими досудебное расследование. Автор актуализирует: сущность, значение прокурорского надзора за законностью досудебного расследования и его роль как отдельного объекта; значение и роль принципа законности как основного и ведущего начала всего уголовного процесса Республики Казахстан; определение границ прокурорского надзора за законностью досудебного расследования.

В результате исследования определено, что высший надзор должен быть направлен в первую очередь на применение законов аппаратом ведомственного и вневедомственного контроля, но не на замещение этих органов, поэтому взаимодействие с контролирующими органами должно осуществляться только как их надзор.

Ключевые слова: уголовный процесс, прокурорский надзор, принцип законности, досудебное расследование.

Прокурорлық қадағалау - қылмыстық процестегі заңдылықтың құқықтық кепілдіктерінің ерекше түрі

Мақалада құқық қолдану практикасының қазіргі жағдайы; сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың қылмыстық-процестік қызметіне прокурорлық қадағалаудың теориялық, құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері; сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың қылмыстық-процестік қызметіне прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру мәселелері зерттелді. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалаудың тиімділігін арттыру жолдары көрсетілген. Автор: сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын прокурорлық қадағалаудың мәнін, маңыздылығын және оның жеке объект ретіндегі рөлін; Қазақстан Республикасының бүкіл қылмыстық процесінің негізгі және жетекші бастауы ретіндегі заңдылық қағидатының мәні мен рөлін; сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын прокурорлық қадағалаудың шекараларын айқындауды өзектендіреді.

Зерттеу нәтижесінде жоғары қадағалау ең алдымен ведомстволық және ведомстводан тыс бақылау аппаратымен заңдарды қолдануға бағытталуы керек, бірақ бұл органдарды алмастыруға бағытталмауы керек, сондықтан бақылаушы органдармен өзара іс-қимыл тек олардың қадағалауы ретінде жүзеге асырылуы керек.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, прокурорлық қадағалау, заңдылық қағидаты, сотқа дейінгі тергеп-тексеру.

Prosecutorial supervision is a special kind of legal guarantees of legality in criminal proceedings

The article examines the current state of law enforcement practice; theoretical, legal and organizational foundations of the prosecutor's supervision of the criminal procedural activities of the bodies conducting pre-trial investigation; issues of the organization of the prosecutor's supervision of the criminal procedural activities of the bodies conducting pre-trial investigation. The ways of increasing the effectiveness of prosecutorial supervision over the execution of laws by bodies carrying out pre-trial investigation are indicated. The author actualizes: the essence, the significance of the prosecutor's supervision over the legality of pre-trial investigation and its role as a separate object; the significance and role of the principle of legality as the main and leading beginning of the entire criminal process of the Republic of Kazakhstan; the definition of the boundaries of the prosecutor's supervision over the legality of pre-trial investigation.

As a result of the study, it was determined that the supreme supervision should be directed primarily to the application of laws by the apparatus of departmental and non-departmental control, but not to replace these bodies, therefore, interaction with regulatory authorities should be carried out only as their supervision.

Keywords: criminal process, prosecutor's supervision, the principle of legality, pre-trial investigation.

Введение. Беспрекословное соблюдение и выполнение положений Конституции, законов и соответствующих других нормативных актов всеми государственными и негосударственными организациями, учреждениями, должностными лицами и гражданами означает законность. Это общий правовой конституционный принцип.

В соответствии со статьей 78 Конституции РК, «Суды не вправе применять законы и иные нормативные правовые акты, ущемляющие закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина. Если суд усмотрит, что закон или иной нормативный правовой акт, подлежащий применению, ущемляет закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, он обязан приостановить производство по делу и обратиться в Конституционный Суд с представлением о признании этого акта неконституционным»[1].

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан закрепляя нормы Конституции в статьях 9, 10, указывая, что «Суд, прокурор, следователь, орган дознания и дознаватель при производстве по уголовным делам обязаны точно соблюдать требования Конституции Республики Казахстан, настоящего Кодекса, иных нормативных правовых актов, указанных в настоящем Кодексе», раскрывает значение принципа законности в уголовном процессе. Нарушение закона судом, органами уголовного преследования при производстве по уголовным делам недопустимо и влечет за собой установленную законом ответственность, признание недействительными незаконных актов и их отмену[2].

Если присмотреться к значениям принципов уголовного судопроизводства, можно сделать вывод, что они формируют специальную группу гарантий обеспечения прав и законных интересов граждан. Принцип законности, по сути, охватывает все остальные принципы и составляет первоначальную основу всех уголовно-процессуальных взаимоотношений. Так, соблюдение принципа неприкосновенности личности невозможно без законности. В этом случае, учитывая отраслевую «видовую» неприкосновенность личности, речь идет о конституционной законности, которая является прерогативой казахстанского законодательства. Нарушение законности, безусловно, приводит к нарушению принципа неприкосновенности личности. Субъектами нарушения законности в уголовном процессе являются органы, ведущие уголовный процесс и их должностные лица. Нарушение ими прав и законных интересов граждан, в том числе права на неприкосновенность личности в производстве по уголовным делам, составляют предмет нарушения законности. Фактически, если нарушается принцип неприкосновенности личности, то мы говорим о том, что имеет место нарушение принципа законности. Эти два принципа тесно связаны друг с другом. В любом случае, если нарушение принципа

законности в уголовном процессе затрагивает права и свободы граждан, то неприкосновенность личности является первоочередной гарантией их защиты. Согласно Закону Республики Казахстан от 5 июля 2008 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам применения мер пресечения в виде ареста, домашнего ареста», суд санкционирует содержание под стражей в качестве меры уголовно-процессуального пресечения [3]. Это внесенное изменение можно назвать как шаг на пути к цели недопущения фактов незаконности. Таким образом, санкционирование содержания под стражей судами в свою очередь, способствует реализации принципа неприкосновенности личности в уголовном процессе.

С принципом законности также тесно связан принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела (статья 24 УПК РК). Преимущественно нарушение законности связано с неполным изучением обстоятельств уголовного дела, с тем, что не учитываются права подозреваемого, обвиняемого, подсудимого и осужденного, вследствие чего нарушается свобода личности. Это доказывает уголовно-процессуальная практика. Факты незаконности, допускаемые сотрудниками правоохранительных органов Республики Казахстан наносят колоссальный ущерб репутации государственной власти, представителями которой они являются, престижу государства. Таким образом, выведен единый путь формирования нетерпимости к таким проявлениям правоохранительных органов. Результатом этого является непосредственный строгий спрос с руководителями органов, допускающих факты незаконного задержания, содержания под стражей и пыток.

Методы. При исследовании поставленных вопросов используются логический, формально – правовой, аналитический, а также функциональный методы, выявляющие качественные характеристики предмета исследования, позволяющие определить суть исследуемого института, возможность регулятивного воздействия конституционного и отраслевого законодательства на состояние законности и правопорядка в Республике Казахстан. В предпринятом авторами научном анализе последовательно реализуются и эффективно сочетаются принципы комплексности и системности, что позволило более полно, научно актуализировать вопросы совершенствования уголовно-процессуальных возможностей для реализации прокурорского надзора за исполнением законов как гаранта реализации принципа законности в уголовном процессе.

Дискуссия. В Казахстане продолжают работы по повышению деятельности правоохранительной и судебной систем. Так, в 2014 году был принят Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, направленный на модернизацию системы уголовного судопроизводства и приведение ее в соответствие с международными стандартами. Это способствовало укреплению правового поля и повышению качества правосудия. До конца 2016 года в Закон «О прокуратуре» от 21 декабря 1995 года [4] в разное время вносилось множество поправок и дополнений.

По инициативе главы государства конституционная реформа 2017 года положила начало новому этапу деятельности органа прокуратуры, который является правоохранительным органом. Если в соответствии со старой редакцией статьи 83 Конституции РК прокуратура осуществляла от имени государства высший надзор за точным и единообразным применением законов и указов Президента Республики, то теперь прокуратура призвана осуществлять высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан в пределах и формах, установленных законом, представлять интересы государства в суде от имени государства и осуществлять уголовное преследование. Так, 30 июня 2017 года был принят новый Закон Республики Казахстан «О прокуратуре» [5], который является логическим продолжением реализации конституционной реформы, объявленной Главой государства, и реализации политики формирования конкурентоспособной национальной экономики, а также внедрения передового опыта ОЭСР в сферах государственного управления. При его разработке были урегулированы многие вопросы, возникающие в практике и теории применения нового Уголовно-процессуального законодательства. В данном законе определены цель деятельности, правовые основы,

принципы организации и деятельности, сферы прокурорского надзора (основные направления, предмет, формы, пределы и виды надзора), представление интересов государства в суде, осуществление уголовного преследования, правовые акты и система органов прокуратуры, а также иные вопросы.

Постановлением № 608 Правительства Республики Казахстан от 25 августа 2022 года внесен на рассмотрение Мажилиса Парламента Республики Казахстан проект Конституционного Закона Республики Казахстан «О прокуратуре» [6]. 28 сентября 2022 года Мажилисом Парламента Республики Казахстан во втором чтении одобрен проект Конституционного Закона Республики Казахстан "О прокуратуре», разработанный во исполнение Послания Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» [7], где Глава государства отметил, что для повышения законности и систематического усиления правоохранительной деятельности требуется принятие отдельного Конституционного закона «О прокуратуре». Так, 5 ноября 2022 года был принят Конституционный Закон Республики Казахстан «О прокуратуре», определяющий компетенцию, организацию и порядок деятельности прокуратуры РК [8].

Первый заместитель Генерального Прокурора Т.Г.Ташимбаев отметил об основных новеллах закона: 1) Генеральному Прокурору Республики предоставлено право до ратификации международных договоров обращаться в Конституционный суд для рассмотрения их соответствия Конституции нормативных правовых актов РК, а также официального комментирования основных норм закона. «Данная норма наряду с полномочиями прокуратуры по опротестованию незаконных правовых актов и их отмене в судебном порядке в судах общей юрисдикции усиливает защиту прав граждан. 2) При поступлении сигнала главным требованием к прокурору будет оперативное решение проблем населения. Согласно предыдущей практике, многие жалобы направлялись в уполномоченные государственные органы для рассмотрения по существу. Эти ограничения обоснованно вызвали критику со стороны граждан. Теперь закон расширил перечень обращений, которые будут рассматриваться органами прокуратуры», - пояснил Т.Г.Ташимбаев [9].

В 2023 году в целях повышения эффективности прокурорского надзора за применением законности органами предварительного следствия и дознания перечень нормативно-правовых актов, регулирующих полномочия прокуроров, связанных с надзором за досудебным расследованием, дополнен Инструкцией по организации надзора за законностью уголовного преследования [10].

Инструкция закрепила порядок осуществления надзора за законностью уголовного преследования в целях исключения дублирования деятельности органов прокуратуры, в котором ограничены полномочия прокуроров в рассматриваемой сфере.

В инструкции принципиальным является положение, согласно которому осуществление надзора должно быть организовано с точки зрения того, что должна быть обеспечена законность решений, принятых органами следствия и дознания, а также действий должностных лиц, осуществляющих уголовное преследование. Надзор должен осуществляться во всех стадиях досудебного производства – с момента информирования органов уголовного преследования о совершенном либо готовящемся к совершению преступлении до направления уголовного дела в суд. Проверка законности начала досудебного расследования и принятие мер по устранению нарушений проводятся прокурором в течение 24 часов с момента регистрации в Едином реестре досудебных расследований заявления, сообщения или рапорта об уголовном правонарушении. В случае выявления факта неправильной квалификации уголовного правонарушения прокурором незамедлительно выносится постановление в порядке части 1 статьи 207 УПК об изменении его квалификации, с рассмотрением вопроса о привлечении к дисциплинарной ответственности виновных лиц.

В соответствии с Инструкцией «По организации досудебного расследования в органах прокуратуры», утвержденной приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2023 года, надзор за законностью досудебного расследования по уголовным делам,

находящимся в производстве прокурора, осуществляется в соответствии с уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан и в порядке, определяемом Генеральным прокурором Республики Казахстан. Настоящая инструкция регламентирует порядок осуществления прокурором досудебного расследования в соответствии с уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан и иным законодательством [11].

При осуществлении прокурором досудебного расследования на него возлагаются полномочия, права и обязанности следователя, предусмотренные УПК. Полномочия и права начальника следственного отдела, предусмотренные статьей 59 УПК, возлагаются на прокуроров, уполномоченных осуществлять ведомственный контроль за досудебным расследованием в соответствии с настоящей Инструкцией.

Согласно Инструкции, досудебное расследование по делам о пытках в соответствии с частью 1-1 статьи 193 УПК осуществляется прокурором. Для регулирования их работы утверждена «Инструкция об организации досудебного расследования дел о пытках в органах прокуратуры». Генеральной прокуратурой проанализированы основные причины и условия совершения пыток, на их основе 16 января 2023 года принят совместный приказ, утвержденный первыми руководителями правоохранительных органов «Об утверждении Инструкции по обеспечению соблюдения конституционных прав и свобод граждан в уголовном процессе и при исполнении наказания» [12].

Также приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 9 января 2023 года № 15 утверждена Инструкция по организации надзора за соблюдением конституционных прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе, где в главе 4 «Противодействие пыткам и другим видам жестокого обращения с гражданами» указано, что руководители территориальных органов прокуратуры обеспечивают контроль за ходом расследования уголовных дел не реже одного раза в месяц проводится заслушивание уголовных дел о пытках, а также, при поступлении информации о применении пыток прокурор незамедлительно осуществляет незамедлительный доклад руководителю органа прокуратуры и регистрацию в ЕРДР соответствующего рапорта либо заявления по статье 146 УК [13].

Старший помощник Генерального Прокурора Службы по надзору за законностью досудебного расследования и уголовного преследования А.Б.Бурбаев сообщает, что в результате принятых мер, в этом году регистрация пыток снизилась на 60% (с 687 до 277), с обвинительным актом направлено в суд 8 уголовных дел, в этом году прокурорами освобождено 531 граждан, незаконно задержанных и доставленных органами следствия. [14].

Прокурор вправе осуществлять досудебное расследование по делам об уголовных правонарушениях, предусмотренных главой 17 Уголовного кодекса Республики Казахстан, в соответствии с пунктом 12) части 1 статьи 193 УПК. Проведение досудебного расследования по делам об уголовных правонарушениях, предусмотренных иными статьями УК, может быть поручено прокурору независимо от установленной в УПК подследственности. Также в соответствии с подпунктом 12 части 1 статьи 193 УПК прокурор изымает дело у органа, осуществляющего досудебное расследование, и передает его в другой орган досудебного расследования в соответствии с установленной кодексом подследственностью; в исключительных случаях, связанных с необходимостью обеспечения объективности и достаточности расследования, по письменному ходатайству органа уголовного преследования либо участника уголовного процесса передает дело из одного органа в другой либо принимает к своему производству и расследует их независимо от установленной кодексом подследственности.

Кроме тех, по данному направлению прокурорского надзора можно упомянуть «Инструкцию по рассмотрению обращений в органах прокуратуры Республики Казахстан», утвержденную приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 января 2023 года № 29 [15]. Настоящая инструкция разработана в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, Конституционным Законом Республики Казахстан «О прокуратуре», уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан, Уголовно-исполнительным

кодексом Республики Казахстан, Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан, кодексом Республики Казахстан Об административных правонарушениях, административным процедурно-процессуальным кодексом Республики Казахстан, другими законодательными актами и уточняет вопросы рассмотрения обращений, сообщений, предложений, откликов и запросов в органах, ведомствах, учреждениях и учебных заведениях прокуратуры Республики Казахстан. В части, не урегулированной уголовно-процессуальным законодательством, указано, что применяются положения настоящей Инструкции.

Как мы видим, полномочия прокурора по надзору за исполнением законов в процессе досудебного расследования носят властно-распорядительный характер. Новый статус прокуратуры связан с одним из основных механизмов укрепления законности - высшим надзором. Все решения следователь принимал ранее сам, прокурор проверял законность этих решений. Сейчас пять основных решений в уголовном процессе вступают в законную силу только после согласования с прокурором. Они следующие. Первое - признание лица подозреваемым; второе - квалификация действий подозреваемого; третье - квалификация уголовного правонарушения; четвертое - прерывание сроков расследования; пятое - прекращение уголовного дела либо уголовного преследования. Эти изменения вступили в силу в конце 2020 года и стали первым этапом внедрения трехзвенной модели.

Из анализа вышеназванных полномочий прокурора можно заметить следующее: в главе 8 УПК «Государственные органы и должностные лица, осуществляющие функции уголовного преследования» указаны полномочия каждого из них. По общему принципу каждый участник уголовного процесса должен осуществлять свою функцию.

В этой связи, для исключения смешения функций в отечественном уголовном процессе досудебное расследование с самого начала должно осуществляться прокурорами (специальным прокурором, процессуальным прокурором) либо следователями (дознателями).

Также из полномочий прокурора видно, что он осуществляет не только надзор, но и процессуальный контроль, то есть прокурор исполняет некоторые полномочия начальника следственного отдела, закрепленные в части 2 статьи 59 УПК. Например: в подпункте б части 1 статьи 193 УПК в случаях, предусмотренных УПК, прокурор согласовывает, утверждает действия и (или) решения лица, осуществляющего досудебное расследование; при нарушении законности отстраняет следователя, дознавателя от проведения досудебного расследования по уголовному делу. Отсюда вопросы планирования и организации процесса досудебного расследования, определения направления предварительного следствия и дознания, представления вариантов, выбора тактики и методики расследования, отстранения следователя от проведения досудебного расследования по уголовному делу и др. должны оставаться в компетенции начальника следственного отдела.

Заключение. В любой стране власть заинтересована в создании такого органа государства, который по своей структуре и полномочиям отвечает задаче введения единого порядка и единой законности во всех сферах жизни. Государственная и общественная жизнь обязывает страну иметь надежный механизм обеспечения точного и равномерного исполнения законов, а также правопорядка. Поэтому основным неотъемлемым атрибутом политической системы практически каждого государства является такая структура, как прокуратура. Создание такого органа, как прокуратура, является объективной необходимостью, обусловленной социальной ролью права и законности в развитии общества и государства. В этой связи следует отметить, что роль и место прокуратуры в системе государственных органов и управления пока не полностью соответствуют ее функциям по осуществлению высшего надзора за действующим законодательством. Роль прокуратуры часто сводится к тонкой опеке над проверкой ведомственных актов, инструкций, а не надзору за законностью этих инструкций. В соответствии со статьей 83 Конституции РК высший надзор должен быть направлен в первую очередь на применение законов аппаратом ведомственного и вневедомственного контроля, но не на замещение этих органов. Поэтому

взаимодействие с контролирующими органами должно осуществляться только как их надзор.

Список использованных источников

20. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

21. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

22. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2008 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам применения мер пресечения в виде ареста, домашнего ареста» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000065_

23. Закон Республики Казахстан о прокуратуре от 21 декабря 1995 г. N 2709. Утратил силу Законом Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002709_

24. Закон Республики Казахстан о прокуратуре от 30 июня 2017 года № 81-VI. Утратил силу Конституционным законом Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 155-VII // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000081>

25. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 августа 2022 года № 608 О проекте Конституционного закона Республики Казахстан «О прокуратуре» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000608>

26. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1

27. Конституционный закон Республики Казахстан о прокуратуре от 5 ноября 2022 года № 155-VII ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155>

28. Ташимбаев Т. Как повлияет на жизнь казахстанцев новый конституционный закон "О прокуратуре" 18.11.2022 // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/povliyaet-jizn-kazahstantsev-novyyi-konstitutsionniy-zakon-483548/

29. Инструкция по организации надзора за законностью уголовного преследования. Утверждена приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от «21» февраля 2023 года №65// <https://online.zakon.kz>

30. Инструкция по организации досудебного расследования в органах прокуратуры. Утверждена приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 1 февраля 2023 года № 49 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39398226&pos=13;-40#pos=13;-40

31. Как борются с пытками в Казахстане. Об этом рассказали в генпрокуратуре, 22.02.2023 // https://ratel.kz/kaz/kak_borjutsja_s_pytkami_v_kazahstane

32. Инструкция по организации надзора за соблюдением конституционных прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе. Утверждена приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 9 января 2023 года № 15 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32819787&pos=20;-48#pos=20;-48

33. Бурбаев А.Б. «Защита конституционных прав граждан, принимаемые меры по противодействию пыткам в органах уголовного преследования» 01 сентября 2023 // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/article/details/132918?lang=ru>

34. Инструкция по рассмотрению обращений в органах прокуратуры Республики Казахстан», утвержденная приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 января 2023 года № 29 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031715>.

Сведения об авторах

Касымбек А.О. - старший преподаватель кафедры юриспруденции факультета истории права КазНПУ им. Абая.

Мухамадиева Г.Н. - к.ю.н., доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Турсынбай Е.С. - магистрант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби.

Қасымбек А.О. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқық тарихы факультеті Заңтану кафедрасының аға оқытушысы.

Мухамадиева Г.Н. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Тұрсынбай Е.С. - Қазақстан Республикасы, Алматы қ., әл-Фараби ат. ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты.

Kassymbek A. - Republic of Kazakhstan, Almaty, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Faculty of History of Law of Abai KazNPU.

Mukhamadyeva G.N. - Republic of Kazakhstan, Almaty, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law.

Tursynbay Ye.S. - Republic of Kazakhstan, Almaty, 1st year master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

Д.Н. Садуақасова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы обучения во время пандемии и проблемы, связанные с этим. Одной из таких проблем является неравенство в доступе к высокоскоростному интернету, домашним компьютерам и онлайн-обучению, что может привести к значительному отставанию некоторых студентов от своих сверстников. В свою очередь, преподаватели должны проявлять терпение, быть эмоционально доступными и поддерживающими, так как активное вовлечение, порядок и постоянная поддержка играют важную роль для обучающихся, особенно при отсутствии прямого общения. Кроме того, автор статьи отмечает необходимость более тесного взаимодействия ВУЗов с родителями обучающихся для успешного поддержания образовательного развития студентов в период пандемии.

В целом, дистанционная форма обучения имеет свои преимущества и ограничения. Она стала временной необходимостью в период пандемии, но вызывает важные вопросы, связанные с эффективностью образования и социальной составляющей обучения.

Ключевые слова: дистанционное образование, онлайн обучение, поколение Z, клиповое мышление, мотивация, пандемия.

Пандемия кезіндегі білім берудің өзекті мәселелері

Мақалада пандемия кезіндегі оқытудың өзекті мәселелері және онымен байланысты проблемалар қаралады. Осындай проблемалардың бірі – жоғары жылдамдықты интернетке, үйдегі компьютерлерге және онлайн оқытуға қол жеткізудегі теңсіздік, бұл кейбір студенттерді құрдастарынан әлдеқайда артта қалдыруы мүмкін. Өз кезегінде, оқытушылар да шыдамдылық танытып, эмоционалды тұрғыда қолдау көрсете алулары қажет, өйткені білім алушылар үшін тұрақты қолдау көрсету, белсенділік пен тәртіпке тарту өте маңызды, бұл әсіресе тікелей қарым-қатынастың болмаған кезінде айқынырақ байқалады. Сонымен қатар, мақала авторы пандемия кезінде студенттердің білім алу барысында жоғары көрсеткіштерге жетуіне қолдау көрсету мақсатында ЖОО білім алушылардың ата-аналарымен өзара тығыз қарым-қатынаста болуы қажеттігін атап өтеді.

Жалпы, қашықтан оқытудың артықшылықтары мен шектеулері бар. Бұл пандемия кезінде уақытша қажеттілікке айналды, бірақ білім берудің тиімділігі мен оқытудың әлеуметтік құрамдас бөлігіне қатысты маңызды сұрақтарды тудырады.

Түйінді сөздер: қашықтықтан білім беру, онлайн оқыту, Z ұрпақ, клиптік ойлау, мотивация, пандемия.

Current issues in education during a pandemic

This article discusses the current issues of education during the pandemic and the problems associated with it. One of these problems is the inequality in access to high-speed internet, home computers, and online learning, which can lead to significant lagging behind for some students compared to their peers. In turn, teachers must demonstrate patience, be emotionally accessible, and supportive, as active engagement, order, and constant support play an important role for students,

especially in the absence of direct communication. Additionally, the author notes the necessity of closer interaction between universities and parents of students to ensure successful support of their educational development during the pandemic.

In general, distance learning has its advantages and limitations. It has become a temporary necessity during the pandemic, but raises important questions related to the effectiveness of education and the social component of learning.

Keywords: distance education, online learning, generation Z, clip thinking, motivation, pandemic.

Введение. Пандемия коронавируса внесла свои коррективы во все сферы общественной жизни. Как отмечается во многих работах, помимо глубокого воздействия пандемии на социальную, экономическую и политическую жизнь общества, эпидемия COVID-19 затрагивает людей как эмоционально, так и психологически [1]. В этой связи многое в сфере образования в экстренном порядке было пересмотрено, переделано.

На момент вступления казахстанской образовательной системы в Болонский процесс мы уже были знакомы с принципами, правилами электронного обучения, дистанционной технологии. Данные технологии были успешно использованы в сфере дополнительного образования. Но не в таком масштабе, так как необходимости как таковой не было. В технологическом плане платформа для перехода на удаленное взаимодействие в сфере образования была почти готова.

Основная часть.

Достоинства и недостатки онлайн-обучения. Вынужденный резкий перевод с одной формы обучения на другую, который произошел без предупреждения, все же оказал положительное влияние на работу ведомственных учебных заведений, которые имеют своеобразную специфичность в организации учебного процесса. Положительная сторона дистанционного обучения заключается в том, что она предоставила возможность обучающимся, именно ведомственных учебных заведений МВД, пользоваться интернетом и техническими средствами, подключенными к глобальной сети с использованием видео-, фото- камер в любое удобное для них время.

Однако онлайн обучение имеет и ряд недостатков, и это особенно было ощутимо в период пандемии. Для того, чтобы обеспечить качественное дистанционное обучение, мы должны разобрать, какие недостатки есть у дистанционного формата, и что мы можем им противопоставить.

Безусловно, электронное, дистанционное обучение требует обеспечения в техническом плане не только обучающихся, но и учебных заведений.

Одним из самых важных аргументов является нехватка «живого» общения. Сервисы Zoom, Skype, мессенджеры и социальные сети с функцией видеосвязи заменили нам живые встречи с коллегами, друзьями и даже родственниками.

Также немаловажный момент – это вопрос удержания внимания аудитории. Как поддерживать интерес учащихся на протяжении всей лекции? В этих вопросах харизма преподавателя – одно из ключевых качеств. Через экран хуже ощущается харизма преподавателя.

Технические проблемы! Плохой интернет, отключение света, сбой платформы, и урок заканчивается раньше, чем планировали. Мы зависим от технической стороны онлайн-обучения, и это стоит учитывать.

Также переизбыток информации, потребление огромного количества онлайн-контента, проведение много времени у экрана, который приводит к клиповому мышлению, нетерпимости прослушивания одноминутных и более сообщений, поверхностности, эмоциональной бедности, утрате важных навыков и, наконец, к зависимости от технологий, их привлекают короткие видео и небольшие тексты. «Клиповость» ошибочно вселяет студенту уверенность в быстром простом решении сложной для него задачи: зачем книга,

когда достаточно открыть Google. Люди с клиповым сознанием отличаются высокой скоростью реакции, они способны в течение нескольких секунд оценивать степень интересности информации, фильтровать, находить адекватные данные, ценные источники, ориентироваться на то, что стоит их времени [2, с. 70].

Из-за слишком бережного отношения к обучающимся в период пандемии, который наступил внезапно и неожиданно, степень обучаемости очень сильно снизилась, вместе с их желаниями мотивацией учиться. Не каждый учащийся может поддерживать нужный темп обучения: вовремя сдавать домашние задания, усваивать лекции не в последний день. Без силы воли и большого желания можно начать заниматься «накопительством курсов» и каждый раз находить все 10 причин, почему встреча с друзьями важнее онлайн-семинара или лекции. Обучение на расстоянии – это про сильную мотивацию!

Цифровое поколение. Еще один из факторов, который влияет на мотивацию и конкурентоспособность обучающихся, является рост уровня жизни в целом и социальные сети, которые пропагандируют «идеальную жизнь».

Следует также обратить внимание на отличительные черты и особенности тех молодых людей, которые сегодня являются субъектами образовательного процесса, которых называют еще «цифровым поколением». Это так называемые поколения Z и «альфа». Термин «поколения Z» появился благодаря теории поколений Уильяма Штрауса и Нила Хаува в конце 20 века. Исследователи предположили, что изменения в экономике, социальном и политическом режимах влияют на судьбы людей, населяющих страну.

Поколение Z, это поколение людей, рожденных после 1997 года, которые выросли в мире технологий и цифровых медиа. Они представляют собой молодое поколение в настоящее время и часто описываются как культурно и социально более прогрессивные, глобально ориентированные и технологически свободные, чем их предшественники. Поколение Z – это первое поколение, которое с самого детства было окружено смартфонами, социальными сетями и быстроразвивающимися технологиями. Они же и стали особенно уязвимыми в физическом и эмоционально-психологическом плане. Причины очевидны: пандемия с ее периодически объявляемыми локдаунами и режимами чрезвычайных ситуаций затруднила получение образования. Усугубляя негативные тенденции в виде упущенных возможностей и молодежной безработицы, она делает молодежь «поколением локдауна». Теперь вместо мира, полного возможностей, представителей поколения Z ждет мир, полный неопределенностей [1].

Образовательные последствия. Отсутствие или прерывание образования из-за пандемии может иметь серьезные последствия в долгосрочном образовании и будущей карьере студентов. Некоторые из них могут включать в себя следующие моменты:

1. Потеря значительной части учебного материала: студенты, которые пропустили значительную часть учебного года, могут упустить важные концепции и навыки, являющиеся ключевыми для последующих курсов и карьеры.

2. Негативные последствия для здоровья: студенты, которые потеряли много времени из-за пандемии, могут столкнуться с проблемами с психическим здоровьем и повышенным уровнем стресса.

3. Отсутствие возможностей для стажировок и практики: многие компании и организации были вынуждены уменьшить или отменить программы стажировок и практики в связи с пандемией, что может снизить уровень опыта и навыков студентов.

4. Сложный поиск работы: студенты, которые не имеют достаточно опыта и навыков, могут столкнуться с трудностями при поиске работы, особенно в конкурентных отраслях.

5. Повышенный уровень задолженности: студенты, которые были вынуждены брать кредиты на образование, могут столкнуться с повышенными платежами и задолженностью, если они не смогут найти работу или не будут в состоянии рассчитаться с кредиторами.

Эти последствия могут оказать серьезное влияние на будущее образование и карьеру студентов, поэтому важно принимать меры для минимизации прерываний в учебном процессе и сокращения отрицательных последствий пандемии.

Итак,какова реальность? Дистанционное обучение охватило гораздо более широкую аудиторию, чем прежде. В результате учебные заведения были вынуждены создавать или ускорять планы онлайн-образования, чтобы как можно быстрее освоить новейшие технологии для преподавателей и учащихся. Определенный набор программных приложений и платформ для облегчения онлайн-образования в мире уже существует, но необходимы дальнейшие улучшения стем, чтобы облегчить их использование. Дистанционное образование принято определять как образовательный процесс, в котором все или большая часть обучения проводится удаленно от ученика, в результате чего все или большая часть общения между учителем и учащимся проходят через искусственный носитель, электронный или печатный. Но как оказалось, «аварийный» характер экстренного дистанционного обучения выявил его слабые места в плане теоретического обоснования и с точки зрения соответствия педагогической концепции [1].

По результатам исследования Жилиной Л.В. мы видим, что сфера дистанционного образования уже доказала свою значимость и ценность. По ее словам, «исследования показали, что в определенных условиях нет разницы между дистанционным обучением и очным обучением. Вопреки широко распространенным представлениям, дистанционное образование конкретно не касается онлайн-образования, а охватывает широкий спектр технологий. Для тех, у кого есть доступ к нужным технологиям, онлайн-обучение может во многих отношениях быть более эффективным: в среднем студенты запоминают на 25-60% больше материала при обучении онлайн по сравнению с 8-10% в аудитории. В основном это связано с тем, что студенты могут быстрее учиться в Интернете; электронное обучение требует на 40-60% меньше времени, чем в традиционном классе, потому что учащиеся могут учиться в своем собственном темпе, возвращаясь и перечитывая, пропуская или ускоряя прохождение той или иной темы и материала по своему выбору. Кроме того, цифровые образовательные технологии и ресурсы создают непрерывный опыт обучения за пределами аудитории, а аналитика данных обеспечивает адаптивное обучение, оказывая влияние на учебные программы, выявляя пробелы в знаниях. Поддержание высокого уровня инноваций также повышает эффективность всей образовательной системы» [1].

Появляется другая проблема. «Неравенство в доступе к высокоскоростному Интернету, домашним компьютерам и непосредственно к онлайн обучению привело к появлению значительного числа студентов, которые окажутся, в итоге, далеко позади своих сверстников, имеющих такой доступ. Некоторые исследования показывают, что студенты из малообеспеченных семей и из сельской местности, возможно, потеряли из-за эпидемии COVID-19 целый учебный год» [1].

Техническая доступность. Поэтому, необходимо обеспечить доступность технической инфраструктуры при удаленной работе или удаленном обучении во время пандемии. Основными атрибутами дистанционного обучения являются компьютеры, устройства для видеосвязи, стабильный интернет-канал, программы и сервисы, которые используются при обучении и коммуникации.

Проблема доступности образования для всех обучающихся состоит в том, чтобы подходящим образом комбинировать различные формы обучения, чтобы каждый учащийся мог получать необходимые знания и навыки в соответствии со своими потребностями и возможностями.

Для этого необходимо использовать разнообразные формы обучения и учебные материалы. Некоторые из них могут быть доступны в электронном формате, а другие – в виде бумажных учебников и пособий.

Для тех обучающихся, которые не имеют доступа к компьютерам и Интернету, можно использовать бумажные учебники и пособия, которые могут быть доставлены к ним. Также можно использовать аудио- и видеуроки на дисках или флешках, чтобы позволить учащимся получать знания вне учебного заведения.

Роль преподавателя очень важная и решающая в решении данной проблемы. Необходимо:

1. Грамотное составление программы курса. Необходимо определить, какие темы будут рассмотрены, как они будут связаны друг с другом, в каком порядке будут вводиться новые данные и компоненты.

2. Контроль процесса обучения. Организовать систему проверок и контроля успеваемости.

3. Адаптация методик обучения под специфические условия и формат онлайн-курса, учитывая возможности технических инструментов.

4. Организация практических занятий в онлайн-формате, что является самым сложным вопросом, так как дистанционному обучению приходится быть изобретательным, чтобы не просто давать знания, но и помогать закреплять их на практике. Для этого необходимо создавать интерактивные задания и уроки: использовать разнообразные формы и методы обучения, такие как аудио- и видеоматериалы, мультимедийные учебные материалы, игровые элементы, тесты и опросы, чтобы удержать внимание обучающихся.

Преподаватель должен ориентироваться на личные интересы учащихся: фокусироваться на интересах и потребностях обучающихся, чтобы они чувствовали личное участие. Обязательно проверять их знания и мотивировать на дальнейшее обучение.

По мнению Головановой И.И., основное условие интерактивного обучения – самостоятельное «приобретение» обучающимся знания, а это – его собственная мыслительная активность, его попытка породить знание на основе своих интересов, желаний, а затем и сомнений, предположений, рассуждений и выводов в поисковой учебной деятельности. Основные постулаты, реализуемые на интерактивном занятии:

- Приобрести знание можно лишь путем его порождения!
- Знание не равно информированности/осведомленности!
- Знание нельзя передать!
- Знание нельзя усвоить!
- Знание – есть умение достигнуть результат в соответствии с поставленной целью!
- Знание вырабатывается в значимой для человека деятельности, т.е. направляемой его интересами, желаниями, целями!
- Знание есть результат учения на основе собственной мотивации и ответственности!
- Человек может научиться делать только то, к чему он способен, что ему хочется!

Методические рекомендации. Интерактивный конструкт позволяет решать разнообразные образовательные задачи (обучающие, развивающие) путем варьирования и сочетания на занятии нескольких форм обучения: фронтальной, индивидуальной, парной, групповой [3, с.16].

Пример интерактивного урока на тему «Казахское ханство».

Введение. Представление темы урока и ожидаемых результатов обучения.

Игровой элемент. Предложите учащимся пройти «исторический квест», где они должны ответить на вопросы о знаменитых событиях и личностях из истории казахского народа. В качестве подсказок можно использовать несколько аудио- и видео-материалов с рассказами о событиях.

Видеоматериалы. Предлагаем краткое видео о периодах истории Казахского ханства. Оцените уровень понимания материала обучающихся после просмотра видео с помощью онлайн-опроса.

Мини-лекция. Проведите небольшой разговор о роли Жанибек хана и Керей хана в развитии казахского ханства.

Аудирование. Предлагаем записывать краткие аудио-отрывки для проверки понимания учеников и их способности описывать события в собственных словах.

Конец урока. Резюмируйте основные моменты и завершите урок обсуждением вопросов в онлайн-аудитории.

А как же поддерживать мотивацию обучающихся в период дистанционного обучения при пандемии, следить за их прогрессом и помогать им устранять возникающие трудности?

Необходимо установить регулярное общение с обучающимися посредством использования следующей практики:

- Создать общую онлайн-платформу для коммуникации, где обучающиеся смогут высказывать свои мысли, задавать вопросы и получать ответы от преподавателя;

- Проводить видеоконференции или чаты с обучающимися по расписанию. Необходимо предупредить обучающихся заранее и убедиться, что у них есть доступ к необходимому оборудованию и программному обеспечению;

- Проводить периодические тестирования для оценки прогресса обучающихся и выявления трудностей в их обучении. Это позволит своевременно помочь им устранить эти трудности;

- Найти время, чтобы индивидуально общаться с каждым учеником, оказывать им дополнительную поддержку и помощь при необходимости;

- Обратить внимание на ресурсы, которые могут помочь учащимся в процессе обучения, такие как электронные учебники, дополнительные материалы и видеоуроки;

- Регулярное общение с учащимися поможет им сохранить мотивацию в процессе обучения, усвоить материал более эффективно и своевременно устранить возникающие трудности.

Хотелось бы отметить, что ученые из Университета Рицумейкан и Национального института информационных и коммуникационных технологий в Японии провели исследование по повышению мотивации студентов к учебе в период пандемии. В течение двух недель исследуемые оценивали с помощью онлайн-анкет разные аспекты своей повседневной жизни. Помимо этого, участники одной из групп ежедневно вели онлайн-дневник благодарности. В нём они отмечали до пяти вещей или событий, за которые они испытывают признательность (например, сюда можно отнести возможности академической инфраструктуры или оказанную кем-то помощь) [4].

Результаты исследований показали, что благодаря дневнику благодарности студенты стали лучше осознавать связь своих действий с конечным результатом, что помогло существенно повысить мотивацию студентов.

Одним из важных факторов, на который необходимо обратить внимание, – это социально-эмоциональное благополучие обучающихся в условиях отсутствия прямого общения с преподавателями и сокурсниками. Для формирования чувства связанности с преподавателем и сокурсниками необходимо построить социальные отношения с помощью общих интересов и целей, помочь обучающимся создать структуру и рабочий режим в домашних условиях. Многие обучающиеся могут испытывать стресс и усталость, если не могут эффективно управлять своим временем.

Поэтому преподаватель должен познакомить обучающихся с инструментами тайм-менеджмента, рассказать им об установке ясных целей и планировании работы, обучить методам управления эмоциями и принятия решений, рассказать об алгоритмах построения здорового отношения в виртуальной среде. Он должен уметь прислушиваться и давать обратную связь, также оценивать эмоциональную, ментальную и физическую форму обучающихся. Это поможет понять настроение и потребности учащихся и принимать соответствующие меры по улучшению их благополучия.

Заключение. В заключение хотелось бы отметить, что для более успешного поддержания образовательного развития обучающихся в период пандемии необходимо ВУЗу более тесно взаимодействовать с родителями обучающихся. Существует множество причин, по которым родители студентов не участвуют активно в образовательном процессе своих детей. Это может быть связано с недостаточным пониманием обучения, отсутствием времени, жизненными обстоятельствами или другими причинами. Однако тесное взаимодействие с родителями может помочь студентам в их образовательном развитии. Ниже приведены несколько идей, как улучшить взаимодействие между родителями студентов и учебными заведениями:

– Регулярные общения. Родители могут проводить регулярные онлайн-встречи с преподавателями или руководством учебного заведения, чтобы обсудить академические успехи и проблемы своих детей.

– Открытость и прозрачность. Учебные заведения могут обеспечить родителей информацией о текущих проектах, заданиях и оценках, чтобы они могли лучше понять, что происходит в учебном процессе.

– Образовательные мероприятия. Учебные заведения могут проводить специальные мероприятия для родителей, лекции, воркшопы и другие мероприятия, чтобы помочь родителям понимать, как лучше поддерживать своих детей в обучении.

– Включение родителей в учебный процесс. Родители могут быть включены в учебный процесс, работая над проектами вместе со своими детьми или помогая им с домашними заданиями.

– Раннее выявление проблем. Система мониторинга успеваемости может помочь учебным заведениям и родителям рано выявить проблемы в учебе студентов и вовремя принять меры по их устранению.

Тесное взаимодействие между родителями студентов и учебными заведениями может помочь студентам достичь большего успеха в обучении. Родители могут быть охотно вовлечены в учебный процесс своих детей, если учебные заведения сделают усилия для того, чтобы обеспечить прозрачность и открытость в образовании.

Что касается учебной деятельности самого обучающегося, то ему нужен высокий уровень *самодисциплины, самоконтроля, самостоятельности и сознательности*.

В будущем, вероятно, будет внедрена гибридная модель обучения, сочетающая очные занятия с дистанционным обучением. И эта новая модель образования потребует, чтобы ее возглавляли дальновидные профессионалы.

Список использованных источников

1. Жилина Л.В. Япония: поколение локдауна / Ежегодник Японии 2021. – Т. 50. – С. 89-110 / Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/> – дата обращения 15.05.2023.

2. Конюхова Т.В., Конюхова Е.Т. Учебная мотивация студентов младших курсов в условиях дистанционного обучения. Монография. – Новокузнецк, 2021. – 116 с.

3. Голованова И.И., Асафова Е.В., Телегина Н.В. Практики интерактивного обучения: метод. пособие. – Казань: Казан. ун-т, 2014. – 288 с.

4. Мотивацию студентов к учебе может повысить чувство благодарности // Интернет-ресурс: Skillbox Media – дата обращения 10.05.2023.

5. Радина Н.К., Балакина Ю.В. Вызовы образованию в условиях пандемии. Обзор исследований. – Вопросы образования/Educational Studies Moscow. 2021. №1. – С. 178-194.

6. Бекова С.К., Терентьев Е.А., Малошонок Н.Г. Образовательное неравенство в условиях пандемии COVID-19: связь социально-экономического положения семьи и опыта дистанционного обучения студентов. – Вопросы образования/Educational Studies Moscow. 2021. №1. – С. 74-92.

Сведения об авторе

Садуақасова Д.Н. – филос. ғ.к., Қазақстан Республикасы Мақан Есболатов ат. ПМ Алматы академиясының ПО кәсіби-психологиялық даярлық және басқару кафедрасының доценті.

Садуақасова Д.Н. – к.филос.н., доцент кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Алматинской академии им. Макана Есболатова МВД Республики Казахстан.

Sadaukasova D.N. – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Professional-Psychological Training and Management of Law Enforcement Agencies at Almaty Academy named after MakanEsbolatov, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

А.С. Галиуллина¹, С.Ж. Турениязова²

¹Қазақстан Республикасы ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ОҚЫТУШЫНЫҢ РӨЛІ

Мақалада өзіндік жұмыс және оны ұйымдастырудағы оқытушының рөлі туралы әртүрлі түсінік берілген.

Білім алушылардың қажетті ақпаратты өзіндік ізденуге деген қабілеті, соның негізіндегі кәсіби білімділікті меңгеру, шығармашылықта, әртүрлі жағдайда пайдалана білу туралы жазылған.

Кілт сөздер: Білім, білім алушы, курсант, өзіндік жұмыс, оқу процесі, кредит, оқытушы, іздену, жетекшілік, маман.

Роль преподавателя в реализации самостоятельной работы обучающихся

В статье представлены различные представления о самостоятельной работе и роли преподавателя в ее организации.

Раскрыты особенности работы обучающимися самостоятельно искать необходимую информацию, приобретать на ее основе профессиональные знания и уметь творчески использовать их в различных ситуациях.

Ключевые слова: Образование, обучающийся, курсант, самостоятельная работа, учебный процесс, зачет, преподаватель, поиск, лидерство, специалист.

The role of the teacher in the implementation of independent work of students

The article presents different ideas about independent work and the role of the teacher in its organization.

It is written about the ability of students to independently search for the necessary information, acquire professional knowledge on its basis and be able to creatively use it in various situations.

Key words: Education, student, cadet, independent work, educational process, test, teacher, search, leadership, specialist.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының ПМ білім беру ұйымдарындағы оқу процесінен бөлінбейтін бір бөлігі — ол курсанттардың өзіндік жұмысы, оның ішінде оқытушының жетекшілігімен өткізілетін дайындық.

Курсанттардың өзіндік жұмысы оқу процесінде білім алушылардың өзіндік қызметінің уақытша сипатын көрсетеді, атап айтсақ қайда, қашан және қанша уақыт бойы білім алушылар бағдарлама бойынша материалдарды меңгеретінін көрсетеді.

Оқытудың кредиттік жүйесіне көшуге байланысты, курсанттардың өзіндік жұмысына деген талап күшейді.

Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес «Оқытудың кредиттік технологиясына байланысты курсанттардың орындайтын өзіндік жұмыс көлемі көбеюде – белгілі тақырыптар тізімі бойынша жұмыс (оның ішінде өз бетімен меңгеруге), оқу-әдістемелік әдебиеттер және нұсқаулықтармен қамтамасыз етіле отырып, тест, бақылау жұмысы, мәнжазба, мазмұндама, есеп және т.б.» түрінде бақылауға алу [1].

Өзіндік жұмыс және оны ұйымдастырудағы оқытушының рөлі туралы әртүрлі түсінік қалыптасқан.

Материалдар мен әдістер. Білім алушылардың өзіндік жұмысын ынталандыру әдісі дегеніміз - курсанттардың белсенді өзіндік жұмысын іске асыру тек ғана маңызды және тұрақты мотивация болған жағдайда ғана мүмкін болады. Ең күшті ынталандырушы фактор - ол кәсіби қызметке өзіндік жауаптылықпен қарауға үйрету.

Курсанттардың өзіндік жұмысын жандандыруға ықпал ететін бірқатар факторлар мен педагогикалық әдістерді келтіреміз:

1. Орындалатын жұмыстың пайдалылығын түсіну. Егер курсант өзінің өзіндік жұмысының нәтижелері оның кәсіби іс-әрекетіне қажетті кәсіби білімі мен дағдыларын қалыптастыратынын білсе, онда тапсырманы орындауға деген көзқарасы айтарлықтай өзгереді және орындалатын жұмыстың сапасы артады. Бұл ретте курсанттарды психологиялық тұрғыдан баптау, оған орындалатын жұмыстың нақты қажеттілігін көрсету маңызды.

2. Оқытушының жетекшілігімен курсанттардың шығармашылық, ғылыми және әдістемелік қызметке қатысуы. Бұл кафедрада жүргізілетін ғылыми-зерттеу, тәжірибелік немесе әдістемелік жұмыстарға қатысу болуы мүмкін.

Егер курсант өзінің оқу жұмысын бағалап қана қоймай, дәріс курсы, әдістемелік құрал, зертханалық практикум, жарияланымды дайындауда немесе пайдаланылатынын білсе, өзіндік жұмыстың мотивациясы айтарлықтай артады, бұл оның шығармашылық ізін тек оқудан гөрі жоғары интеллектуалды жұмыста қалдырады.

3. Оқу пәндері бойынша олимпиадаларға, ғылыми-зерттеу немесе қолданбалы жұмыстар конкурстарына және т. б. қатысу.

4. Білімді бақылаудың ынталандырушы факторларын қолдану (жинақтаушы бағалар, рейтинг, тесттер, стандартты емес емтихан рәсімдері). Нәтижелерді кейіннен жария салыстырмалы талдау кезінде бұл факторлар курсанттардың арасында бәсекелестікке деген ұмтылысты тудыруы мүмкін, бұл өзі курсанттардың өзін-өзі жетілдіруінің күшті мотивациялық факторы болып табылады.

5. Курсанттардың оқудағы және шығармашылық қызметтегі жетістіктері (сыйлықақылар, көтермелеу ұпайлары). Мысалы, мерзімінен бұрын тапсырылған жұмыс үшін жоғары баға беруге болады, немесе керісінше уақытында тапсырмағаны үшін оны төмендетуге болады.

6. Оқытушының өзінің үлгі болуы. Оқытушы кәсіби, шығармашылық тұлға ретінде курсанттарға үлгі болуға, оларға өздерінің шығармашылық әлеуетін ашуға, ішкі өсу перспективаларын анықтауға көмектесуге міндетті. Бұл ретте оқытушы мен курсанттың жеке әңгімелесулері өте маңызды рөл атқарады.

Сонымен қатар, белгілі педагог, профессор И.Е.Энгельман былай деген: «...оқытушы тәжірибесі жоқ адамға кәсіби маман болуға, оны өз бетінше ойлануға көмектесуі қажет».

Тәжірибелік және семинар сабақтарында әр түрлі зерттеу жұмыстарын жүргізу өзіндік жұмысының тиімділігін арттырады, оқу процесін қызықты етеді және курсанттардың едәуір бөлігін белсенді етеді.

Тәжірибелік сабақтарды схема, слайд, бейне көрсетілім бойынша өткізуді жоспарлаған дұрыс. Мысалы:

Сабақтың кіріспе бөлігі:

- оқытушының сабақтың негізгі мақсатын және қаралатын сұрақтарды жариялауы;

- тестілеу немесе сауалнама арқылы курсанттардың сабаққа дайындығын жедел тексеру

(5 минуттан аспайды).

негізгі бөлігі:

- оқытушының қарастырылып отырған міндеттерді шешу әдістемесінің қысқаша мазмұны.

- оқытушының тақтадағы бір немесе екі типтік тапсырманы демонстрациялық шешімі;

- оқытушының бақылауымен курсанттардың міндеттерін өз бетінше шешу.

Қорытынды бөлім:

- курсанттар жіберген үлгілік қателіктерді талдай отырып, сабақтың қорытындысын шығару.

- өз бетінше дайындалуға тапсырма беру (жұмыс істеген тапсырмалардың нұсқалары).

А.Дистервег, «...білім мен даму ешбір адамға туғаннан бастап берілмейді немесе айтылмайды. Кім оған жақындағысы келсе, жеке қызметімен, өз күшімен, өз қиыншылығымен жету керек» деген [2].

Я.А.Коменский өз еңбегінде педагогтарды осындай қасиеттерді ашуға, оның ішінде оқытушының аз оқытып, оқушыны көбірек оқыту айтылған. Бұл ойды дамыта отырып, К.Д. Ушинский педагогтарға оқытуды қалай ұйымдастыру қажет екенін, білім алушылар мүмкіндігінше, өз беттерінше оқуы, ал білім беруші өз еңбегімен жетекшілік етіп, оларға қажетті материалдарды дайындауы қажет екенін айтқан [3]

Нәтиже. Жоғары курстардың білім алушыларына өзіндік жұмыстың ең қолайлы түрлері — бұл іскерлік ойындар [4]. Ойынның тақырыбы нақты полиция қызметінде кездесетін мәселелермен байланыстыру, бұл ойынның мақсаты — имитациялық жағдайда курсанттардың өз бетінше кез-келген ситуациядан шыға білуі, ол жағдайды бағалау және шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыруға үйретеді. Тәжірибелік сабақтарда жобаларды, бағдарламаларды, схемаларды, макеттерді өз бетінше дайындаған жобалар арқылы қорғау арқылы өз ойларын нақты жеткізуді үйренеді. Семинарлар мен тәжірибелік сабақтардың кейбір түрлерін өткізу кезінде курсанттарды жекелеп немесе топқа бөлі арқылы өз бетінше жұмыс жасатып жарыстыру да көп нәтиже береді.

Көпшілік алдында белгілі бір мәселелерді талқылау және өз міндеттерін қорғау жұмыстарының сапалылығын арттырады және жекелеген курсанттардың да, жалпы оқу тобының да оны сапалы орындауға деген құлшынысын көрсетеді. С.И. Архангельскийдің айтқанындай, жоғары оқу орындарындағы оқу жұмыстарының әдістерінің ішінде білім алушылардың өз бетінше білім алуды қалыптастыру әдісі алдыңғы орында тұруы тиіс [5].

«Белсенді, түсіну, жүйелілік және мақсатты бағытталуды қажет етіп өз бетінше іздену – білім алу болып табылады» [6]. Сонымен қатар, полигондарда, зертханаларда тәжірибелік сабақтар өткізудің әдістемелік жоспарлауы кезінде оқытушының міндеті білім алушылардың жұмыстарды өз бетінше орындауы үшін жағдай туғызу. Мысалы, полигондарда әртүрлі жағдайға имитация жасау үшін макеттермен қамтамасыз ету. Жалпы өзіндік жұмыс курсанттардың өз бетінше теориялық материалдарды пысықтауын, кәсіби ептілікпен кез-келген қиын жағдайдан шыға білуді және деректерді, дәлелдерді өңдеу, түсіндіру және дұрыс шешім қабылдауды үйретеді.

Талдау. Оқытушының оқу сабақтарын ұйымдастыруға және өткізу әдістемесіне осындай көзқарасы аудиторияда жоғары оқу еңбегінің іскерлік жағынан нәтижесін көрсетеді. Бұл жағдайда ғылыми зерттеу элементтерін шешілетін міндеттерге енгізуге дейін тапсырмаларды қиындату арқылы аудиториялық сабақтардың сапасын одан әрі арттыру мүмкіндігі пайда болады. Тапсырмаларды курсанттарға біртіндеп даралау және оларды тереңдету жоғары сапалы курстық жұмыстарда, содан кейін дипломдық жобаларда (жұмыстарда) жоғары оқу нәтижелеріне әкелуі мүмкін. Оқытушылардың аудиториядан тыс өзіндік жұмысы университеттен тыс жерде мүлдем орындалмауы керек. Бұл жұмыс, ең алдымен, жоспарлы жұмысты орындаудан тұрады яғни, оқу пәнінің жұмыс бағдарламасында қарастырылған, оқытушы берген тапсырмалар. Сонымен қатар, ол шығармашылық өзіндік жұмыстарды орындауды қамтиды. Оқушылардың аудиториядан тыс өзіндік жұмысы, әдетте, аудиториялық сабақтардың тақырыбымен тығыз байланысты, ал түрлері бойынша ол өте алуан түрлі болуы мүмкін:

- берілген тақырыптар бойынша рефераттар, баяндамалар және басқа да жазбаша жұмыстарды дайындау, соның ішінде семинарларға дайындық, әртүрлі сипаттағы жеке немесе топтық тапсырмаларды орындау, дипломдық және курстық жобаларды (жұмыстарды) орындау.

Оқытушы аудиториядан тыс жұмыс процесін бақылаудың нақты мүмкіндіктерін жасау үшін өз пәні бойынша оқу процесін іске асыру шарттарын әзірлеуі тиіс, оны курсанттар қойылатын талаптарды және оның нәтижелерін бағалау туралы білуі тиіс.

Оқытушы курсанттардың кәсіби ойлауын дамытуға ықпал ететін, кәсіби міндеттеріне терең қызығушылығын дамытатын, өмірде болатын қиын жағдайларда стандартты емес кәсіби міндеттерді шеше алатын[7], кәсіби бағыты бойынша аудиториядан тыс өзіндік жұмыстарымен толтыруға ұмтылуы керек.

Қорытынды. Қорытындылай келе, курсанттардың аудиториядан тыс өзіндік жұмысын ұйымдастырудағы оқытушының рөлі курсанттарды шығармашылық таным әдістеріне жоспарлау, ұйымдастыру, кеңес беру, оқыту болып табыладтынын атаймын.

Білім беру басқармасы аумағындағы маман Р.М. Микельсон, өзіндік жұмысты «білім алушы ешкімнің көмегінсіз өз бетінше білім алу, бірақ оқытушының көз алдында болуы тиіс, егер қиындық туған жағдайда ол ұжымдық жаттығуға айналуы тиіс» деп түсінетінін айтты.

Белгілі педагог, ұлттық білім беру ұйымдастырушысы Б.П. Есипов, білім алушының өзіндік жұмысын білім алушының өзіндік ойлау қасиетін өзінділік пен дене әрекетін біріктіру деп қарастырған, яғни, «оқытушының еш қатынасысыз, бірақ оның берген тапсырмасы бойынша және ол тапсырма үшін берілген уақытта орындау», сонымен қатар «өз ой-өрісі мен күшін қоса отырып берілген тапсырманың мақсатына жету үшін талпыну.

Психолого-педагогикалық жоспарда өзіндік жұмысоқу материалының оқу, тыңдау, бақылау, ойлану, біріктіру, конспектілеу, есте сақтау және жүзеге асырудың динамикалық жүйесін білдіреді.

Өзіндік жұмыстанымдық актісін анықтайтын қатаң заңға бағынышты: танысу, қабылдау, түсіну, оқу немесе кәсіби қызметте қолдана алатын деңгейге жеткен білімді болу.

Қажетті ақпаратты өзіндік ізденуге деген адамның қабілеті, соның негізіндегі кәсіби білімділікті меңгеру, шығармашылықта, әртүрлі жағдайда пайдалану — бұл жеке тұлғаның тәрбиелік сапасы. Бұл адамның өмірінің соңына дейін қалыптасады, әсіресе білім алу кезінде.

Қазақстан Республикасының ІІМ білім беру ұйымдарындағы курсанттардың өзіндік жұмысы белгілі дидактикалық мақсатқа ие, олардың негізі: а) өз еркімен білім алу, алдарында күтіп тұрған кәсіби қызметтерінде қажет ететін әдеттілік мен шеберлікті қалыптастыру;

б) курсанттың өзінің кәсіби дайындығына деген жауапкершілігін арттыру;

в) Болашақ кәсіби қызметінде өз еркімен жоспарлау, ұйымдастыру мен орындау қабілетін дамыту.

Дұрыс ұйымдастырылған өзіндік жұмыс — курсанттарда кәсіби қызметінде жақсы әдет пен тұрақтылыққа тәрбиелеуге, өз еркімен білім ізденуді қалыптастыруға мүмкіншілік береді.

Осылайша, курсанттардан — оқу пәндерін тек ғана оқып ғана қоймай, нәтижелі білім алу талап етіледі. Бұл дегеніміз — білім алушы болашақтағы белсенді кәсіби қызметінде өзін-өзі жетілдіру үшін, білім алу кезінде бағдарламаны толық меңгеріп, сапалы білім алып шығуы тиіс.

Оқытушының курсанттардың өзіндік жұмысын орындау кезінде олардың алдарына қоятын негізгі мақсаттары төмендегідей болуы керек:

- оқу процесінде олардың ойлауы мен зияткерлік бастамасын дамыту үшін жағдай жасау;

- алдымен оқу материалымен, содан кейін бастапқы ақпаратпен мағыналы және өзіндік жұмысты үйрету, қажетті ақпаратты табу және пайдалану;

- олардың жеке тұлғаларында өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі тәрбиелеу негіздерін қалыптастыру;

- оларға танымдық белсенділік пен өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын үйрету;

- кәсіби маманға тән олардың ең жақсы қасиеттерін дамыту.

Тапсырма күрделі және көпқырлы, бірақ сол күрделілік пен көпқырлылық педагогикалық еңбектің мәнін құрайды. Өйткені, оқытушының міндеті — өз білімін жаңа ұрпаққа беру емес, бейнелі түрде айтқанда, «білім алушылардың ақыл-ой шамын жаға білу» қабілеті, сондықтан оның жарығы жалғыз оған ғана емес, бүкіл қоғамға өмір жолын жарықтандырады. Бірақ бұл педагогикалық еңбектің ең үлкен қуанышы.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасы ҒЖЖБМ-нің 2022 жылғы 20 шілдедегі №2 бұйрығымен бекітілген Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары.

2. Little D. 1991. Learner Autonomy 1: Definitions, Issues, and Problems. Dublin. 175 p.

3. В.Г.Григорян. Роль преподавателя в организации самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России. - 2009. - № 11. - С. 108-114.

4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 «Білім туралы» Заңы.

5. С.И. Архангельский. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. / С.И. Архангельский. – М.: Жоғары. шк., 1980. – 368 б.

6. П.Ф.Ващенко, В.С.Саблин. Самостоятельная работа слушателей под руководством преподавателя: содержание занятия и методика его проведения. - М.: ВА им. М.В. Фрунзе, 1997. - 32 б.

7. Непомнящая И.С. Образовательные услуги в образовательных организациях МВД России // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. –2018. -№3(56). – С.99-103.

Сведения об авторах

Галиуллина А.С. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ОӘО бастығының орынбасары, полиция подполковнигі.

Турениязова С.Ж. - Ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмысын ұйымдастыру бөлімінің аға ғылыми қызметкері полиция майоры.

Галиуллина А.С. - заместитель начальника УМЦ Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, подполковник полиции.

Турениязова С.Ж. – старший научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД РК им. М.Есбулатова, майор полиции.

Galiullina A.S. - deputy head of the UMC of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. M. Bukenbaeva, police lieutenant colonel.

Turenliyazova S.Zh. - Department for organizing research and editorial and publishing work, senior researcher, police major.

V.M. Balmagambetova¹, A.K. Ibraeva²

¹Baishev University, Aktobe, Kazakhstan

²Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Bukenbaev, Aktobe, Kazakhstan

THE RIGHT TO RECEIVE A HIGHER EDUCATION FOR MILITARY PERSONNEL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROVISION AND GUARANTEES

The emergence and development of ensuring the right to receive a higher education for certain target groups of the population, in the context of globalization, is of particular relevance. After all, it is absolutely obvious that the sphere of higher education has crossed domestic borders and entered the international level, acquiring an international character. At the same time, the right to receive higher education is reflected in the norms of both national legislation and is enshrined in international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan. Along with the above, the issue of accessibility of higher education for various target groups of the population deserves special attention.

This article considers the implementation of the right to receive higher education by military personnel, its features, essence and legal nature, regulated by regulatory legal acts of national legislation.

In addition, the authors tried to reveal the conditions for military personnel to enter higher educational institutions of the country and the issue related to the provision of benefits for this target group of the population.

Key words: right to receive higher education, military personnel, higher education, higher education institution, accessibility, interstate treaty, equal opportunities, principle of identity, scholarship to study, fact, armed forces, law enforcement agencies, government, culture, coefficient.

Қазақстан Республикасы әскери қызметшілерінің жоғары білім алу құқығы: қамтамасыз ету және кепілдіктер

Жаһандану жағдайында халықтың жекелеген нысаналы топтарының жоғары білім алу құқығын қамтамасыз етудің пайда болуы мен дамуы ерекше өзектілікке ие болады. Өйткені, жоғары білім беру саласы мемлекетшілік шекарадан өтіп, халықаралық сипатқа ие бола отырып, халықаралық деңгейге шыққаны анық. Бұл ретте, жоғары білім алу құқығы ұлттық заңнаманың нормаларында көрсетілген, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарда бекітілген. Жоғарыда айтылғандармен қатар халықтың әртүрлі нысаналы топтары үшін жоғары білімнің қолжетімділігі мәселесіне ерекше назар аударылады.

Осы мақалада әскери қызметшілердің жоғары білім алу құқығын іске асыруы, оның ерекшеліктері, мәні және ұлттық заңнаманың нормативтік құқықтық актілерімен реттелетін құқықтық табиғаты қарастырылады.

Сонымен қатар, авторлар әскери қызметшілердің елдің жоғары оқу орындарына түсу шарттарын және халықтың осы нысаналы тобына жеңілдіктер беруге байланысты мәселені ашуға тырысты.

Түйінді сөздер: жоғары білім алу құқығы, әскери қызметші, жоғары білім, жоғары оқу орны, қолжетімділік, мемлекетаралық шарт, тең мүмкіндіктер, сәйкестік принципі, оқу гранты, факт, қарулы күштер, құқық қорғау органдары, мемлекеттік билік, мәдениет, коэффициент.

Право на получение высшего образования военнослужащими Республики Казахстан: обеспечение и гарантии

Возникновение и развитие обеспечения права на получение высшего образования отдельными целевыми группами населения, в условиях глобализации, приобретает особую актуальность. Ведь совершенно очевидно, что сфера высшего образования перешла внутригосударственные границы и вышла на международный уровень, приобретая интернациональный характер. При этом, право на получение высшего образования, отражено в нормах как национального законодательства, так и закреплено в международных договорах, ратифицированных Республикой Казахстан. Наряду с изложенным особое внимание заслуживает вопрос доступности высшего образования для различных целевых групп населения.

В настоящей статье рассматривается реализация права на получение высшего образования военнослужащими, его особенности, сущность и правовая природа, регулируемая нормативными правовыми актами национального законодательства.

Помимо этого, авторы попытались раскрыть условия поступления военнослужащими в высшие учебные заведения страны и вопрос, связанный с предоставлением льгот для данной целевой группы населения.

Ключевые слова: право на высшее образование, военнослужащий, высшее образование, высшее учебное заведение, доступность, межгосударственный договор, равные возможности, принцип тождества, грант для обучения, факт, вооруженные силы, правоохранительные органы, государственная власть, культура, коэффициент.

Introduction. The President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, in his message to the people of Kazakhstan “The Economic Course of a Fair Kazakhstan” dated September 1, 2023, noted the need to ensure equality in education, as well as the transformation of the education system taking into account the needs of the labour market” [1]. Thus, the importance of accessibility to higher education can be traced, based on the real conditions for ensuring equal opportunities when entering a higher education institution.

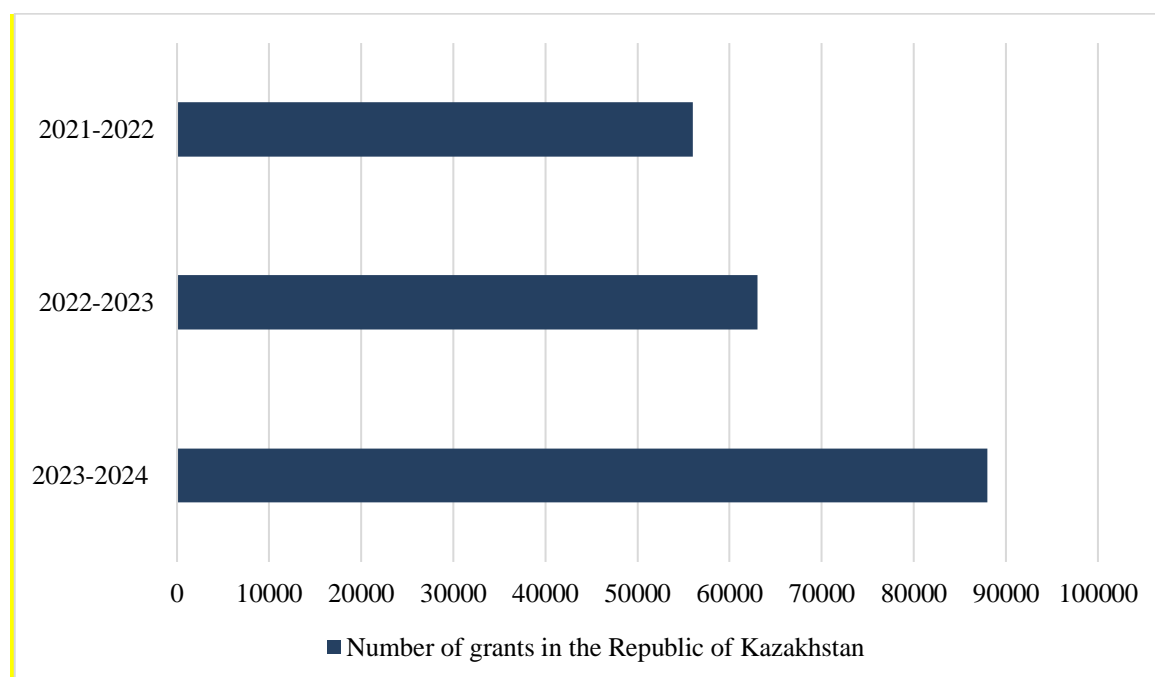
In addition, the list of international legal documents aimed at regulating educational legal relations is dynamically expanding. First of all, these include acts adopted within the framework of the Bologna process. There is an interest in the issue of harmonization of educational legislation.

The implementation of these processes is carried out not only at the state level, but also at the regional level. This is of particular interest to society, which affects the increase in research work on this topic. In addition, modern trends in modernization in the higher education system provide scientific interest among legal scholars in the field of implementation of the right to receive higher education. These include the works of B.O. Altynbasova, S.K. Amandykova, Zh.D. Busurmanova, R.R. Sultanova, Sh.V. Tlepina, S.F. Udartseva and others. However, the issue of ensuring the right to higher education for military personnel in the Republic of Kazakhstan has not been sufficiently studied.

The main research methods while writing this article were methods of analysis, synthesis, induction, analogy, as well as comparative legal and formal legal. In addition, the authors used the statistical method and the principle of identity.

Main part. Moving on to the study of the accessibility of the right to receive higher education, it should be noted that this issue attracts special attention. The reasons for this approach are the understanding and awareness that a high level of education of the population helps to improve the economic component of society. Thus, at present, in order to realize the right to receive higher education by various segments of the population, the number of grants for studying in higher educational institutions of the country is increasing. In turn, this fact helps to overcome inequality and provide educational opportunities for children from low-income families.

The diagram below presents data on allocated educational grants in the Republic of Kazakhstan for the last three years.

Thus, in 2021-2022 more than 56,000 [2] were allocated, the next year - 73,000 [3] and for the current academic year the number of grants was 88,000 [4]. Based on the data presented, it is clearly seen that the number of state educational grants increases annually, thereby the process of making the right to receive higher education available to all target groups of the population, regardless of nationality, gender, status, etc., is more actively developing.

At the same time, it should be emphasized that in the scientific literature there is no single definition of the concept of accessibility of higher education. Each scientist interprets it differently. In our opinion, accessibility of higher education means a set of opportunities to realize the right to receive higher education at a higher educational institution. This understanding contains two factors:

- Solvability of the society;
- Acceptable (affordable) price for educational services.

The factors outlined above influence the accessibility of higher education for various target groups, including women, people with disabilities, believers, orphans, military personnel, etc.

In this article we will consider ensuring the right to higher education for military personnel in the Republic of Kazakhstan.

So, according to clause 20, Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated February 16, 2012 No. 561-IV "On military service and the status of military personnel" (with amendments and additions as of July 1, 2023) military personnel are citizens of the Republic of Kazakhstan who are in military service in the Armed Forces, other troops and military formations [5].

Every year in the country there is a conscription of citizens of the country for military service. At the same time, young guys often join the army immediately after graduating from school. Thus, a certain percentage of potential applicants do not pass the Unified National Testing (hereinafter referred to as the UNT), without entering higher education institutions, which affects the decline in the coverage of the population in higher education.

In 2023, the number of conscripts into the army was 37,056 people aged 18 to 27 years. In addition, on the basis of the draft decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the transfer to the reserve of conscript military servicemen who have served the established period of military service, and the next conscription of citizens of the Republic of Kazakhstan for compulsory military service in March - June and September - December 2024", in the manner established by

law, organize: the work of conscription commissions and ensure the conscription in March – June and September – December 2024 of male citizens in the amount of 39,176 people aged 18 to 27 years, who are not entitled to a deferment or exemption from conscription [6].

Thus, it is clearly seen that a sufficient number of young men go to serve in the army and do not realize the right to receive higher education.

In this regard, this year, joint work was carried out by the Ministry of Defense and the Ministry of Science and Higher Education to create preferential conditions for the entry of military personnel into the country's educational organizations.

In this regard, in one of his interviews, the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan N. Sayasat noted the following: "In general, we are faced with the problem of maintaining access to higher education. Although we are constantly increasing the number of grants, due to the demographic growth of the population, the number of citizens is growing and more and more people are entering higher education institutions. Therefore, we supported the initiative of the Ministry of Defence to provide benefits for military personnel, since the tense situation in the world forced many countries to return to preparing a mobilization reserve" [7].

In addition, the above circumstances served to upgrade military departments and open innovative military educational programs, the results of which are used in the use of armed forces. For example, specialists in the field of design and control of unmanned aerial vehicles, etc.

Conclusion. Thus, the work of the two ministries is aimed at increasing the level of education of the population, as well as enhancing the significance and prestige of the army service.

Thus, since 2023, a document on amendments and additions to the order of the Minister of Internal Affairs on approval of the Rules for admission to military and special educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan implementing educational programs of higher education has been posted on the portal open regulatory legal act, which states: that Kazakh citizens who have served compulsory military service and passed competitive selection in a military unit do not provide an UNT certificate [8]. Consequently, the boundaries of accessibility to realize the right to higher education in the Republic of Kazakhstan are expanding. Thus, conscript soldiers who have served in the army have the right to enrol in departmental, state or private educational organizations without passing a test.

The next privilege for military personnel who served in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan is the opportunity to study at higher educational institutions free of charge. This preferential direction is provided exclusively for military personnel who have excellent results in military disciplines.

Of course, the above innovations have a positive effect on the dynamics of the level of training of a separate target group of the population of the Republic of Kazakhstan - military personnel, which has a positive effect on the educational coverage rate, the culture of communication, as well as on the population's trust in government authorities and law enforcement agencies.

List of used literature

1. Message from the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan "Economic course of a fair Kazakhstan" 01.09.2023// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>;

2. On the distribution of educational grants in the 2021-2022 academic year: undergraduate // <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/227105?lang=ru>.

3. Lists of grants by specialty for the 2022-2023 academic year have been published // <https://rydnyimedia.kz/opublikovany-spiski-grantov-po-specialnostjam-na-2022-2023-uchebnyj-god/>;

4. How many grants were allocated in Kazakhstan this year and how they were distributed among specialties for the 2023-2024 academic year //

<https://informburo.kz/novosti/skolko-grantov-vydelili-v-kazaxstane-v-etom-godu-i-kak-ix-raspredelili-po-specialnostyam>;

5. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 16, 2012 No. 561-IV "On military service and the status of military personnel" (as amended and supplemented as of July 1, 2023)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31130640&pos=2;-106#pos=2;-106;

6. How many Kazakhstanis will be drafted into the army in 2024 // <https://www.zakon.kz/pravo/6415823-skolko-kazakhstanstsev-prizovut-v-armiyu-v-2024>;

7. Those who have served in the army will have an advantage when entering universities, interview with the Minister of Science and Higher Education N. Sayasat// <https://inbusiness.kz/ru/news/u-otsluzhivshih-v-armii-budet-preimushestvo-pri-postuplenii-v-vuzy>;

8. The requirements for admission of military personnel to universities without taking into account the UNT have been published //https://www.inform.kz/ru/opublikovany-trebovaniya-dlya-postupleniya-voennosluzhaschih-v-vuzy-bez-ucheta-ent_a4044992.

Information about authors

Balmagambetova V.M. - Head of educational programs "Law" of Baishev University, Doctor of Philosophy PhD.

Ibraeva A.K. - Head of the Department of General Legal Disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Malkejar Bukenbaev, Candidate of Legal Sciences, Police Colonel.

Балмағамбетова В.М. - «Құқық» білім беру бағдарламаларының жетекшісі Баишев университеті, PhD философия докторы.

Ибраева А.К. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Малкеджар Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Балмагамбетова В.М. - руководитель образовательных программ «Право» Баишев Университета, доктор философии PhD.

Ибраева А.К. - начальник кафедры общеюридических дисциплин Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Малкеджара Букембаева, кандидат юридических наук, полковник полиции.

С.Г. Назарбаева¹, А.Н. Цой², А.А. Базилова³

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан
имени М. Буkenбаева, Актобе, Казахстан

²Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан

³Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В современном обществе, которое стремительно развивается и изменяется, необходимо постоянно обновлять и адаптировать методы преподавания в учреждениях высшего образования. Использование современных подходов к обучению становится важным фактором в достижении высоких результатов обучающимися и в повышении качества образования, в целом. В данной статье рассмотрены некоторые актуальные проблемы и перспективы реализации современных методов преподавания в образовательном процессе студентов, курсантов юридического института.

Обучение на основе совершенствования методов обучения заключается в предоставлении обучающимся вуза систематизированной информации для дальнейшего осознанного анализа знаний и самостоятельной практической подготовки студентов. В данном случае методика преподавания усиливается в качестве методической помощи и поддержки от квалифицированных специалистов, преподавателей.

Широко можно использовать методы проблемного и развивающего обучения. При этом ставится познавательная проблема, требующая активного самостоятельного поиска. Преподаватель направляет деятельность курсантов на установление причинно-следственных связей, открытие новых граней рассматриваемой тематики.

Ключевые слова: методы преподавания, высшее профессиональное образование, методика обучения, основные принципы, образовательный процесс, мотивация, методическая помощь, ситуация, знания и навыки, самостоятельная работа, экономичность метода, методические приемы, традиционные методы, эвристическая беседа.

Оқытудың заманауи әдістері: мәселелері мен болашағы

Қарқынды дамып, өзгеріп отыратын қазіргі қоғамда жоғары білім беру мекемелерінде оқыту әдістерін үнемі жаңартып, бейімдеу қажет. Оқытудың заманауи тәсілдерін қолдану білім алушылардың жоғары нәтижелерге қол жеткізуінде және жалпы білім беру сапасын арттыруда маңызды факторға айналады. Бұл мақалада студенттердің, заң институтының курсанттарының білім беру процесінде оқытудың заманауи әдістерін жүзеге асырудың кейбір өзекті мәселелері мен перспективалары қарастырылған.

Оқыту әдістерін жетілдіру негізінде оқыту ЖОО білім алушыларына білімді одан әрі саналы талдау және студенттерді өз бетінше практикалық даярлау үшін жүйеленген ақпарат беруден тұрады. Бұл жағдайда оқыту әдістемесі білікті мамандардан, оқытушылардан әдістемелік көмек және қолдау ретінде күшейтіледі. Проблемалық және дамытушылық оқыту әдістерін кеңінен қолдануға болады. Бұл жағдайда белсенді тәуелсіз іздеуді қажет ететін танымдық проблема туындайды. Оқытушы курсанттардың қызметін себеп-салдарлық байланыстар орнатуға, қарастырылып отырған тақырыптың жаңа қырларын ашуға бағыттайды.

Түйінді сөздер: оқыту әдістері, жоғары кәсіптік білім, оқыту әдістемесі, негізгі принциптер, білім беру процесі, мотивация, әдістемелік көмек, жағдай, білім мен дағдылар, өзіндік жұмыс, әдістің үнемділігі, әдістемелік әдістер, дәстүрлі әдістер, эвристикалық әңгіме.

Modern teaching methods: problems and prospects

In a modern society that is rapidly developing and changing, it is necessary to constantly update and adapt teaching methods in higher education institutions. The use of modern approaches to learning is becoming an important factor in achieving high results for students and in improving the quality of education in general. This article discusses some current problems and prospects for the implementation of modern teaching methods in the educational process of students, cadets of the Law Institute.

Learning based on improved teaching methods consists in providing university students with systematized information for further informed analysis of knowledge and independent practical training of students. In this case, the teaching methodology is enhanced as methodological assistance and support from qualified specialists and teachers.

Problem-based and developmental learning methods can be widely used. At the same time, a cognitive problem is posed that requires an active independent search. The teacher directs the activities of the cadets to establish cause-and-effect relationships, the discovery of new facets of the subject under consideration.

Keywords: teaching methods, higher professional education, teaching methods, basic principles, educational process, motivation, methodological assistance, situation, knowledge and skills, independent work, cost-effectiveness of the method, methodological techniques, traditional methods, heuristic conversation.

Введение. Отличительной чертой системы образования нашего времени является тенденция к интеграции знаний. Происходит интенсивное взаимопроникновение идей и методов различных научных направлений. Появляются новые дисциплины на стыке наук. Это обусловлено необходимостью развития научно-технической мысли в решении образовательных задач и проблем технического, экономического, экологического характера целостный подход в реализации методического обеспечения системы высшего образования.

С учетом задач, стоящих перед современным образованием, можно отметить, что методы обучения как способы взаимно связанной деятельности преподавателя и обучающегося, направлены на реализацию компетентного подхода, наилучшее усвоение знаний, привитие определенных навыков и умений, развитие познавательной активности, самостоятельности и творческих способностей. Реализация новационных методов и методических приемов формирует у обучающихся осознанные систематические и прочные знания и соответствующие профессиональные компетенции. Задача преподавателя в процессе обучения преобразовать, казалось бы, давно известные факты в научные знания, при этом научить обучающихся грамотно высказывать свое мнение и самостоятельно мыслить.

Для совершенствования методики образования в вузах используются как проверенные методические приемы (дидактические материалы, рабочие тетради, тестовые задания, проверочные работы, устные вопросы и др.), так и инновационные формы обучения с использованием компьютерных технологий, мультимедийного оборудования, активного дистанционного обучения. Сочетание методов позволяет реализовать поставленные актуальные задачи на более высоком уровне.

Современная учебно-методическая работа направлена на совершенствование традиционных методов. При проведении лекционно-практических занятий преподаватель вводит обучающегося в проблематику изучаемой темы, наполняет ее поисковыми аспектами

в целях развития интересов и любознательности. При этом для оптимизации восприятия используются мультимедийные лекции, учебные видеоролики и фильмы, компьютерное тестирование.

Большой объем изучаемого материала в аудиторное время часто не позволяет углубиться в важные и интересные подробности темы. На помощь приходят такие современные методы как спецкурсы, факультативные и дополнительные занятия, творческая самостоятельная работа обучающихся.

Изменения и новшества в социальной практике, происходящие в Республике Казахстан, вызванные на этапе экономического кризиса, касаются и рынка труда, и системы образования. Поиск путей совершенствования методики направлен на создание процесса профессионального образования как творческого сотрудничества преподавателя с обучающимися – во взаимодействии и понимании общих целей и ценностей, для внедрения в практику современных норм и новых методов обучения, чтобы перенастроить полностью или частично, последовательно корректировать протекание всего образовательного процесса для обучающихся и творческой деятельности преподавателей, в целом.

Новая методика преподавания, основанная на активном обучении, ставит своей целью у обучающихся не только знаний, но и новых умений и навыков. Она подразумевает поощрение их за активное участие в учебном процессе и включение их в активную познавательную деятельность, на основе стимулирования креативного мышления. В таком случае они становятся более заинтересованными и мотивированными для самостоятельной работы и проявления своего личностного потенциала. Кроме того, важной частью этих методов является сотрудничество обучающихся с преподавателем и сверстниками, командная работа в группах и коллективах, что способствует развитию взаимоотношений и обеспечивает прямую и обратную связь.

Многогранность современных методов обучения предусматривает использование различных приемов и способов при проведении лекционных, семинарских и практических занятий. Используются оригинальные презентации и авторские дидактические учебные пособия и учебники. Это побуждает стремление обучающихся к самостоятельной работе, к поиску нового знания и собственных способов решения задач. Подобная методика способствует мобильности усвоения материала и развитию прикладной ориентированности креативного мышления. В целом, обновленные методы преподавания позволяют активизировать обучающихся и развивать их творческий потенциал, а также улучшают взаимоотношения между обучающимися и преподавателями.

Основная часть. Современные методы преподавания оказывают влияние на качество образования обучающихся на разных этапах: при первичном овладении учебным материалом, при совершенствовании знаний, умений и навыков, при использовании полученных компетенций в профессионально ориентированной практике, они целенаправленно способствуют формированию новых подходов к творческому обучению [1, с.110; 2, с.138].

Систематизируем группы методов в соответствии с исследованием теории по теме статьи и задачами применения методов с учетом анализа образовательной практики преподавания в вузе.

1. Активное обучение:

- Проблема: Традиционные методы преподавания, основанные на лекциях и теоретическом материале, не всегда стимулируют активное участие обучающихся в учебном процессе.

- Перспектива: Внедрение методов активного обучения обеспечивает навыки критического мышления и самостоятельности, способствует более глубокому усвоения материала и развитию ключевых компетенций обучающихся.

Методы активного обучения, в первую очередь, помогают обучающимся в освоении материала. Они включают разнообразные активные формы работы, такие как групповые проекты, проблемно-ориентированное обучение, участие в дискуссиях с преподавателем и

самостоятельное решение различных задач. Для освоения профессионально значимых дисциплин применяются различные инновационные методы, включая решение ситуационных задач, дискуссии, использование ребусов и кроссвордов, а также проведение деловых игр с использованием специальных алгоритмов и обучающих материалов.

2.Использование информационных технологий:

- Проблема: Отсутствие комплексного использования информационных технологий в учебном процессе может усложнять доступ обучающихся к актуальной информации и снижать возможности самостоятельного исследования.

- Перспектива: Применение электронных образовательных платформ, онлайн-курсов, вебинаров, интеграция компьютерных технологий, мультимедийного оборудования и дистанционного образования предоставляет обучающимся более интерактивные и гибкие способы освоения материала, доступ к актуальным источникам, и позволяет успешно работать над совместными проектами, получая личный опыт использования новационных технологий в своей деятельности.

3.Индивидуализация обучения:

- Проблема: Разнообразный уровень подготовленности обучающихся к получению профессии может создавать трудности при применении общих методов преподавания.

- Перспектива: Персонализация обучения позволяет учителям учитывать индивидуальные особенности каждого обучающегося и предоставлять им дополнительные материалы и задания, соответствующие их уровню знаний, потребностей и степени обученности.

4. Междисциплинарный подход:

- Проблема: Традиционное разделение предметов сводит образование к узкой специализации и ограничивает горизонты обучающихся.

- Перспектива: Внедрение междисциплинарных программ, проектов и курсов позволяет обучающимся видеть связи и взаимодействие между разными областями знаний и развивать общий кругозор, коммуникативные и аналитические навыки, принципиально важные в динамичном развитии профессионализма.

В организации учебно-методической работы первостепенное значение имеет способность образовательной системы оперативно реагировать на меняющиеся запросы общества, а инновационная деятельность является условием создания механизма адаптации к новой экономической, социальной и демографической ситуации в стране и регионе [10, с.449-501].

Современные методы обучения в первую очередь помогают обучающимся в условиях сложного материала. Они включают разнообразные активные формы работы, такие как совместные беседы, участие в дискуссиях с преподавателем и самостоятельное решение различных задач. Для освоения новых лекций применяются различные инновационные методы, включая решение ситуационных задач, использование ребусов и кроссвордов, а также проведение деловых игр с использованием специальных обучающих материалов.

В методике вузовского преподавания можно выделить два понятия активного обучения: имитационные и не имитационные практики. К имитационным относятся способы и формы, связанные с использованием ролевых моделей, деловых игр и специальных образовательных технологий для решения педагогических задач. К не имитационным методам относятся занятия, направленные на решение практических проблем; проведение дискуссий по реальным событиям из профессиональной действительности; по конкретным темам будущей профессии; эвристические беседы, организация круглых столов и дебатов; а также самостоятельное выполнение задач, написание рефератов и поисковая учебно-исследовательская работа.

Основной целью современных методов преподавания является активизация мышления обучающихся, предпочтительно в рамках коллективного исследования, основанного на закономерных процессах. Это включает предложение нескольких аргументированных точек зрения и поиск различных решений для достижения поставленных целей. Одним из

действенных условий совершенствования методов преподавания для быстрого усвоения обучающимися содержания лекционного занятия выступает применение преподавателем опорного конспекта с презентацией основных идей излагаемого модуля учебной дисциплины как звена процесса преподавания [3, с.322].

К опорным конспектам относятся несколько отдельных законченных блоков, что позволяет обучающимся лучше усваивать материал, который предложен, в нем выделяются вопросы, связанные с отдельными положениями, и с помощью преподавателя рассматриваются углубленно: это помогает доступно усвоить новое знание; содействует концентрации и осознанной формулировке ответа; позволяет точнее запоминать полученную информацию.

Опорный конспект оказывает помощь преподавателю в обучении, в том плане, что:

- обучающиеся фокусируют внимание на трудном для них материале, который стремятся изучить, чтобы не только знать, но и уметь применить в дальнейшей профессиональной судьбе;

- на следующем занятии этот алгоритм конспекта помогает проверить, как обучающийся освоил изученный в прошлом материал;

- в лекционном занятии возможны такие структурные элементы, которые предусматривают самостоятельную работу обучающихся с основной литературой, написании рефератов, участия в дискуссиях, беседы и др.

Одним из активизирующих звеньев лекции выступает учебная дискуссия как метод проблемного обучения. Здесь преподаватель высказывает разные точки зрения, раскрывающие проблемные зоны излагаемого материала, и в закрепление темы, обучающиеся проводят анализ суждений, обоснованно и самостоятельно делают основные и обобщенные выводы [4, с.202].

В дискуссиях также используются различные темы иллюстраций, дидактические материалы, статьи из книг и журналов. Элементы дискуссии оживляют лекции и в начале занятий, и при подведении итогов. Современные методы вовлечения обучающихся в дискуссии, помогают развитию интеллектуальной активности, организуют совместный поиск решения в сложных темах, развивают самостоятельность и познавательную активность в занятиях.

Особое место во взаимодействии преподавателя и обучающихся занимает эвристическая беседа, как метод, что заставляет размышлять и подводить к обдуманному и осознанному ответу. Начинается она с жизненных примеров, с сообщений, различных факторов, событий, просмотра видеоролика, где предоставлена проблемная ситуация, которую необходимо решить. Эвристическая беседа формирует новые понятия с использованием уточняющих методов и приемов преподавания, на базе тех знаний, которые они имеют, наблюдений из личного жизненного опыта, учат обучающихся делать определенные выводы. Приведем примеры анализа конкретных ситуаций: во время самостоятельной работы обучающийся ликвидирует возможную проблему путем рассмотрения ситуации, заданной преподавателем, туда могут входить в качестве подсказки определенные сведения, факты, аргументы, которые участники обсуждают и анализируют, рассматривая ситуацию с разных сторон и учитывая дополнительную информацию; проводя анализ без подготовки различных источников, в самостоятельной работе студентов, преподаватель определяет, каких знаний и навыков не хватает для дальнейшего обучения [5, с.114].

Преподаватель может задавать студентам уточняющие вопросы к ситуациям;

- какую оценку можно дать в данной ситуации?
- какие ошибки были допущены в действиях участников, и в чем причины ошибок?
- какие принципы и нормы нарушаются?
- какие решения обычно принимают профессионалы в данных обстоятельствах?
- как верно поступить в данной ситуации?
- какие меры лучше использовать при возникновении данной ситуации?

- какие меры могли предупредить возникновение данной ситуации и почему
- чему учит данная ситуация при проведении ее анализа?
- как использовать данный опыт в дальнейшей своей профессии?

Метод «Мозговая атака» призван формировать у обучающихся навыки умения сосредоточиться на актуальной цели. Мозговая атака, при этом, требует вольности мысли: чем неожиданные идеи, тем больше возможности рассчитывать на успех. Проводится метод по специфическим правилам: какой бы фантастической не была бы идея, ее нужно одобрить; запрещены взаимные критические замечания; не допускаются суждения, будто данную ситуацию невозможно решить.

Метод «Деловые игры» - перспективный метод обучения. Он используется для развития творческого мышления, формирования практических умений и навыков; они стимулируют внимание и повышают интерес к занятию, активизируют усвоению учебного материала.

1. *Игры могут быть имитационные*, когда имитируется на занятии деятельность любой организации или участка. Это может быть конкретная деятельность людей (деловое совещание, проведение беседы). Сценарий имитационной игры предполагает обстановку (кабинет, соответствующие документы), в которой происходит занятие.

2. *Операционные игры*. Они помогают проработать конкретные специфические операции, в которых моделируется соответствующий темпоритм и ход процесса, разрабатываются сценарии и алгоритмы деятельности.

3. *Ролевые игры*. В этих играх при распределении и выполнении ролей участников тренируется тактика профессионального поведения, выбор действий, осуществлений функций и обязанностей конкретной личности. Для этого нужно разработать модель ситуации. Роли распределяются между обучающимися с учетом их интересов и пожеланий.

4. *Метод инсценировки*. Это «деловой театр», где разыгрывается любая ситуация, поведение человека в ситуации, приближенной к профессиональной по тематике содержания и функционалу поведения. Здесь обучающийся мобилизует весь свой опыт, знания, навыки, умение вжиться в образ определенного лица, понять сложности и риски его работы, оценить обстоятельства возникающих ситуаций и сориентировавшись, найти адекватную линию поведения будущего специалиста. В содержание сценария входят: учебная цель занятия, описание изучаемой проблемы, обоснование поставленной задачи, план деловой игры, содержание ситуации и характеристик действующих лиц [6, с.215].

Ход подготовки деловой игры имеет ряд этапов:

1) Подготовка аудитории, участников и экспертов. Определяется режим работы, формулируется главная задача занятия, обосновывается выделенная проблема и выбор ситуации. Выдаются пакеты материалов.

2) Процесс игры. Никто не имеет права менять ее ход, лишь преподаватель может корректировать действия участников, если они отходят от стержневой цели игры. В деловой игре можно эффективно использовать методы проблемного и развивающего обучения. При этом ставится познавательная проблема, требующая активного самостоятельного поиска. Преподаватель направляет деятельность студентов на установление причинно-следственных связей, открытие новых граней рассматриваемой тематики [9, с.203].

3) Подведение итогов игры. Выступают эксперты, происходит обсуждение и оценка результатов, обмен мнениями о своих решениях и выводах.

Таким образом, новые методы организации образовательного процессе не только создают благоприятные условия для творчества обучающихся, но и предъявляют усиленные требования к преподавателю.

Это выражается в необходимости овладения системой педагогических знаний, умений и навыков организатора образовательного процесса:

- уметь диагностировать и ставить цели обучения;
- осознавать целостность и системность содержания преподаваемой учебной дисциплины;

- уметь определить и реализовать в учебном процессе специфичность профессиональной деятельности будущего специалиста;
- уметь стимулировать и поддерживать самостоятельную работу студентов;
- умение осуществлять помощь в проведении коммуникативной подготовки студентов к будущей профессиональной среде и др.

Изменение в системе современного образования – процесс сложный и длительный. Отечественные педагоги, которые очень много делают для развития новой казахстанской высшей школы, нуждаются в профессиональных методических рекомендациях для поддержки и для понимания сущности научных основ новаций в сфере образования.

Основные принципы, на которые опираются педагоги при организации методического сопровождения образовательного процесса, полезны и для зарубежного и для казахстанского образовательного пространства.

1. Ограничить использование объяснительных методов. Организовать работу так, чтобы обучающийся мог удовлетворить свои запросы и потребности в прикладном обучении. Иначе говоря, следует сделать процесс приобретения знаний необходимостью. Поэтому большое внимание уделяется целенаправленной работе со студентами по развитию социально и профессионально значимой мотивации [7, с.98-99].

Чтобы сделать занятия более привлекательными, полезно использовать игровые формы работы, а так же разнообразные «сюрпризы» и «неожиданности» для преодоления пассивной позиции обучающегося. При этом необходимо найти грань между строгими вузовскими занятиями и развлекательным часом досуга.

2. Работать в малых группах. Это позволяет создавать развивающие условия для экспериментов и наблюдения. Для этого, например, зарубежные преподаватели активно используют видео с Ютуба: изучение видеоролика с опросом, а затем с последующим анализом языковых ошибок или оценкой наиболее точных языковых конструкций. Интересным будет задание для обучающихся искать ошибки или опiski в рекламе – в транспорте, на телевидении, в интернете.

3. Реализовать самообразование преподавательского состава. В любых условиях, в каждом виде учебной деятельности со студентами современному преподавателю необходимо внедрять обновленные методы и приемы преподавания. Причиной этого является ускоренный темп развития жизни, который обязывает личность обучающегося быстро и эффективно адаптироваться под новые требования, овладевая новыми действиями и технологиями в будущей профессии [8, с.102].

Заключение. В современном вузе необходимо обращать особое внимание методам преподавания, усиливающих личностный и профессиональный потенциал будущих выпускников.

Проведенный нами анализ образовательной практики взаимодействия преподавателей с обучающимися содействовал обнаружению проблем и определению перспектив совершенствования методики образования в вузах. Востребованы такие векторы как активное обучение; использование информационных технологий; индивидуализация обучения; междисциплинарный подход, что способствует целевой методической поддержке обучающихся со стороны преподавателей. В результате обеспечивается опыт адаптации выпускников к профессиональной деятельности уже в вузе.

Самостоятельная работа обучающихся, основные принципы методической помощи, а так же использование ситуаций и мотивации развития навыков являются важными элементами в эффективном учебном процессе. Преподаватель призван научить обучающихся не пассивно потреблять знания, а быть их активным творцом. Следовательно, самостоятельная работа должна перейти из метода закрепления пройденного материала в методику формирования творческой личности способной к самоопределению, самообразованию, развитию инновационной деятельности.

Современные методы преподавания в университетах лежат в основе формирования будущих специалистов, способных эффективно работать в современном мире. Непрерывное

исследование и инновации в области методики преподавания в условиях высшего образования являются важным фактором в повышении эффективности и качество обучения. Проблемы и перспективы, рассмотренные в данной статье, указывают на необходимость постоянного развития и модернизации методики образовательных систем для достижения наилучших результатов.

Список использованных источников

1. Бермус А.Г. Практическая педагогика. Учебное пособие. М.: Юрайт, 2020.
2. Есекешова М., Сагалиева Ж. Педагогика высшей школы. Учебное пособие. М.: Фолиант, 2018.
3. Коджаспирова Г.М. Педагогика. Учебник для СПО. М.: Юрайт, 2019.
4. Павелко Н.Н., Павлов С.О. Психология и педагогика (для бакалавров). - М.: КноРус, 2018.
5. Руденко А.М. Основы педагогики и психологии. Учебник. М.: Феникс, 2018.
6. Савенков А.И. Педагогика. Исследовательский подход в 2 ч. Часть 1. Учебник и практикум для академического бакалавриата. Учебник. М.: Юрайт, 2019.
7. Щуркова Н.Е. Педагогика. Игровые методики в классном руководстве. Учебное пособие для СПО. М.: Юрайт, 2019.
8. Щуркова Н.Е. Педагогика. Воспитательная деятельность педагога. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. М.: Юрайт, 2019.
9. Шарухин А.П. Военная педагогика. Учебник. С-Пб.: Питер, 2017.
10. Столяренко Л.Д. Столяренко В.Е. Психология и педагогика. Учебник для академического бакалавриата. Учебник. М.: Юрайт, 2017.

Сведения об авторах

Назарбаева С.Г. - старший преподаватель УМЦ Актюбинский юридический институт МВД РК имени М. Букенбаева, подполковник полиции.

Цой А.Н. - ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, кандидат юридических наук, доцент.

Базилова А.А. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Назарбаева С.Г. - ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ҚОТ аға оқытушы-әдіскері, полиция подполковнигі.

Цой А.Н. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, доцент, заң ғылымдарының кандидаты.

Базилова А.А. - Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы

Nazarbayeva S.G. - Senior teacher of EMC Aqtobelaw Institue of the Ministry Of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev Lieutenant colonel police.

Tsoy A.N. - Associate Professor at the Higher Law School "Adilet" of the Caspian University, PhD in Law, Associate Professor.

Bazilova A.A. - Teacher of the chair of criminal law and criminal procedure, criminalistics of the law faculty of KAZNU named after Al-Farabi.

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

Г.Н. Рахимова¹

¹Қонаев Университеті, Алматы, Қазақстан

ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА ТАРТУ ЖАЗАСЫН ҚОЛДАНУ ШАРТТАРЫ

Бұл мақалада автор қолданыстағы қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес түзеу жұмыстарына тарту жазасын қолдану және оны жүзеге асырудағы кейбір мәселелерді, оның ішінде шетелдік тәжірибеде қалай қолданылып жүргендігіне тоқталып, жаза түрлерін жан-жақты қарастырып, зерттеу жүргізеді. Жазаларды ізгілендірудің маңыздылығы Қазақстан Республикасында жазаларды орындау жүйесінде қалыптасқан күрделі жағдаймен расталады: бас бостандығынан айыру орындарының толық қаржыландырылмауы, жыл сайын олардың контингентінің криминогендік деңгейінің артуы, қамаудағыларды орналастырудағы қиындықтардың шиеленісуі, түзеу мекемелерінде туберкулезбен және АИТВ жұқтырған науқастардың өсуінің жалғасуы. Жоғарыда аталған мәселелерді шешудің кілтін іздеу әр түрлі бағыттарда жүзеге асырылады, басым бағыттардың бірі отандық жазалау жүйесін жетілдіру болып табылады, оның нәтижесі бас бостандығынан айыруға балама жазаларды кеңінен қолдану болуы керек, өйткені ауыр қылмыс жасамаған адамдарды бас бостандығынан айыру тиісті қылмыстық саясат та, мемлекеттің лайықты таңдауы да емес.

Кілт сөздер: жаза, түзеу жұмыстары, жазалау, пробация, қылмыстық жазаны жүзеге асыру, қылмыстық атқару құқығы.

Условия привлечения к исправительным работам

В данной статье автор подробно рассматривает и исследует некоторые вопросы применения и осуществления наказания за привлечение к исправительным работам в соответствии с действующим уголовно-исполнительным законодательством, в том числе применяемые в зарубежной практике. В данной статье автор подробно рассматривает и исследует некоторые вопросы применения и осуществления наказания за привлечение к исправительным работам в соответствии с действующим уголовно-исполнительным законодательством, в том числе применяемые в зарубежной практике. Важность гуманизации наказаний подтверждается сложной ситуацией, сложившейся в системе исполнения наказаний в РК: неполное финансирование мест лишения свободы, ежегодный рост криминогенного уровня их контингента, обострение трудностей с размещением заключенных, продолжающийся рост больных туберкулезом и ВИЧ-инфекцией в исправительных учреждениях. Поиск ключа к решению вышеуказанных вопросов осуществляется в разных направлениях, одним из приоритетных является совершенствование отечественной системы наказаний, результатом которой должно стать широкое применение альтернативных наказаний к лишению свободы, поскольку лишение свободы лиц, не совершивших тяжких преступлений, не является ни соответствующей уголовной политикой, ни достойным выбором государства.

Ключевые слова: наказание, исправительные работы, наказание, пробация, осуществление уголовного наказания, уголовно-исполнительное право.

Conditions for the application of punishment for involvement in correctional labor

In this article, the author examines in detail and explores some issues of the application and implementation of punishment for involvement in correctional labor in accordance with the current penal enforcement legislation, including those used in foreign practice. In this article, the author examines in detail and explores some issues of the application and implementation of punishment for involvement in correctional labor in accordance with the current penal enforcement legislation, including those used in foreign practice. The importance of humanizing punishments is confirmed by the difficult situation that has developed in the penitentiary system in the Republic of Kazakhstan: incomplete financing of places of deprivation of liberty, the annual increase in the criminogenic level of their contingent, the aggravation of difficulties with the placement of prisoners, the continued growth of tuberculosis and HIV patients in correctional institutions. The search for the key to solving the above issues is carried out in different directions, one of the priorities is the improvement of the domestic system of punishments, the result of which should be the widespread use of alternative punishments to imprisonment, since the deprivation of liberty of persons who have not committed serious crimes is neither an appropriate criminal policy nor a worthy choice of the state.

Keywords: punishment, correctional labor, punishment, probation, implementation of criminal punishment, criminal law.

Кіріспе. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында [1] Құқықтық саясаттың маңызды бағыттарының бірі мемлекеттің жеке адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің криминалдық қауіп-қатерлерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы қазіргі заманғы саясаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді әзірлеудің маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл ретте қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай мәселелерді шешу қажет екендігі атап көрсетіледі:

-адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

- қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

-қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

- еліміздегі криминогендік жағдайдың сапалы жақсаруына қол жеткізу.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 30 жылдығы қарсаңында мемлекетте жүргізілген кең ауқымды саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және құқықтық реформалардың қалыптасуы үлкен табыстарға әкелгенін сеніммен тұжырымдауға болады. Мемлекеттің қылмыстық саясатты ұйымдастыру және жүргізу саласындағы қағидатты ұстанымын қылмыстық құқықбұзушылықтарға қарсы күресті одан әрі ізгілендіруге, мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың дайындалатын теріс қылықтар мен қылмыстардың олардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жұмысын жандандыруға бағытталған нақты шараларды іске асыруға бағытын құрайды.

Қазіргі уақытта қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды қолданудың аздығы өзекті болып отыр. Түзеу мекемелерінде көптеген азаматтарды ұстау мемлекет бюджеті үшін экономикалық тұрғыдан тиімсіз. Сондықтан, Қазақстан Республикасы мен Ресей үшін де, бас бостандығынан айырудың баламаларын іздеу экономикалық,

элеуметтік және моральдық сипаттағы бірқатар мәселелерді шешуге көмектесетін қоғамның жаһандық проблемасы болып табылады.

Аталған мақалада, қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазатүрлерінің бірі-түзету жұмыстары түріндегі жазаны егжей-тегжейлі қарастыруға тырысамыз. Жазаның бұл түрі сотталған адамды –Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген және қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санына сәйкес келетін мөлшерде тағайындалатын ақшалай өндіріп алу.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негіздемесі ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару заңнамасы және түзеу жұмыстарына тарту жазасын орындауға байланысты құқықтық статистикалық мәліметтер қарастырылған. Мақаланы жазу барысында жеке ғылыми әдістер құрылымдық-жүйелік талдау, қисындық, салыстырмалы - құқықтық талдау мен синтездеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-ҚР ҚАК) 42-бабында, «Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес жаза мөлшерін толық өтегенге дейін Жәбірленушілерге өтемақы қорына жалақының (ақшалай үлестің) оннан елуге дейінгі пайызын ай сайын аударып отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады. Түзеу жұмыстарына сотталғандар сот үкімнің көшірмесімен бірге соттың тиісті өкімі пробация қызметіне келіп түскен күннен бастап он бес күндік мерзімнен кешіктірілмей жазаны өтеуге тартылады. Ұстап қалу негізгі жұмыс орны бойынша, сотталған адамға наразылықтардың бар-жоғына қарамастан, жалақы төлеу кезінде әрбір жұмыс істеген ай үшін атқарушылық құжаттар бойынша жалақысының барлық түрінен жүргізіледі.

Заңнамаға сәйкес, сот түзету жұмыстарын тағайындаудың басты шарты сотталушының тұрақты жұмыс орны болуы болып табылады, бұл оның жалақысынан ай сайын ұстап қалуға кепілдік береді. Осылайша, ҚК-нің 42-бабының 7-бөлігінде: «Түзеу жұмыстары еңбекке жарамсыз деп танылған не тұрақты жұмысы жоқ немесе оқу орындарында өндірістен қол үзіп оқитын адамдарға тағайындалмайды» делінген.

Зерттеу барысында келесі жағдайлар анықталды. Біріншіден, қылмыстың элеуметтік тамыры бар екені белгілі, сондықтан көптеген қылмыскерлер бастапқыда жұмыссыз немесе тұрақты жұмыс орны болмаған. Екіншіден, тіпті тұрақты жұмысы бар адамдар да жұмыс беруші өз қызметкерін қылмыстық қудалау туралы білген бойда алдын ала (сотқа дейінгі) тергеу кезеңінде одан айырылды. Ал жұмыс беруші бұл туралы барлық жағдайда білді, өйткені қылмыстық қудалау органы одан күдікті (айыпталушы) туралы мінездеме сұрады. Сонымен қатар, жұмыс берушіден оның қызметкеріне қатысты әртүрлі жағдайлар туралы куәгер ретінде жауап алу сирек емес. Сондықтан, барлық жағдайда дерлік жұмыс беруші аталған қызметкерді кідіріссіз жұмыстан шығарады. Еркін нарықтық қатынастар дәуірінде оның бұған толық құқығы бар және оны психологиялық тұрғыдан түсіну қиын емес.

Осы жағдайды түсіне отырып, көптеген судьялар жазаның бұл түрін үкім шығарылған кезде де жұмысты сақтап қалғандарға тағайындауға тырысты, өйткені келесі кезеңде қызметкерді жұмыстан шығарудың жоғары ықтималдығы түзету жұмыстарын жазаның басқа түріне ауыстыруды талап етті, бұл соттарға жүктемені қажетсіз арттырды.

Егер тұрақты жұмыс орны бар мемлекеттік қызметші қылмыстық жауапкершілікке тартылса, онда мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға сәйкес айыптау үкімі оны автоматты түрде жұмысынан айырады.

Сонымен қатар, сотталған адамның жұмыс орны бойынша қылмыстық-атқару инспекциясының тұрақты бақылауына байланысты қолайсыздықтарға қарамастан, жұмыс істеуді және түзеу жұмыстарын өтеуді жалғастырған адамдардың аз ғана санын жеке жұмыс берушілердің жұмыстан босатпау себептерін көптеген жағдайларда жұмыс беруші мен жазаның осы түрін өтеуші арасында туыстық қатынастар немесе жұмыс берушінің мұндай қызметкерді жұмыстан шығармауға деген жасырын мүдделілігіне негізделген басқа қатынастар болды, оның мәнін жұмыс берушінің өзі жарияламауды жөн көрді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы қылмыстық жазаның бір түрі ретінде түзету жұмыстарының қазіргі экономикалық жағдайындағы архаизм туралы ғана емес, сонымен бірге олардың жазалау мақсаттары тұрғысынан тиімсіздігі туралы да айтады.

Бір кездері қылмыстық заңнаманың ортақ негізі болған көршілеріміз бұл мәселені қалай шешеді деген сұрақ қызығушылық тудырады. Мысалы, Ресей Қылмыстық кодексінің 50-бабының 1-бөлігінде: «Түзеу жұмыстары негізгі жұмыс орны бар, сонымен бірге жұмыс істемейтін сотталушыға тағайындалады. Негізгі жұмыс орны бар сотталған адам негізгі жұмыс орны бойынша түзеу жұмыстарын өтейді. Негізгі жұмыс орны жоқ сотталған адам қылмыстық-атқару инспекцияларымен келісу бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары айқындайтын орындарда, бірақ сотталған адамның тұрғылықты жері ауданында түзеу жұмыстарын өтейді».

Ұстап қалу сотталғандар жалақысының ақшалай және заттай бөлігінен жүзеге асырылады. Сотталғандардың жалақысынан ұстап қалынған заттай бөлік жұмыс берушінің иелігінде қалады, ал оның құнын ол ай сайын жәбірленушілерге өтемақы қорына аударады» [2].

Түзеу жұмыстарының мерзімін сот белгілейді, ол екі айдан екі жылға дейін болуы мүмкін және сотталған адамның жұмыс орны бойынша өтеледі. Өз кезегінде, сотталған адамның жалақысынан мемлекет кірісіне шегеру жүргізіледі, олар оннан елуге дейінгі пайызын ай сайын аударып отырады. Ұстап қалу әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдерден, сондай-ақ шекті жасқа толғаннан кейін немесе кепілдіктен туындамайтынын айту керек.

Қазақстан Республикасындағы түзеу жұмыстары тұрақты жұмыс орны жоқ азаматтарға, сондай-ақ медициналық көрсеткіштерге сәйкес еңбекке жарамсыз деп танылған адамдарға тағайындалмайды. Бұл жағдайда түзету жұмыстарының орнына айыппұл түрінде жазатағайындалады. Оның мөлшері Қазақстан Республикасында ресми белгіленген ең төменгі жалақы есебінен төленетін баламалы соманы құрайды.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда сот өтелмеген мерзімнің қалдығын түзеу жұмыстарының бір күнінен бас бостандығынан айырудың бір күніне бас бостандығынан айыруға ауыстыруға құқылы. Мұндай қатаң жаза сотталған адам үшін түзету жұмыстары түріндегі жазаны өтеу кезеңінде олардың ережелері мен болу тәртібін бұзбау үшін өте тиімді уәждеме болып табылады. Салыстыру үшін, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 4-бабының 50-тармағына сәйкес, Мемлекеттік жұмыс түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда, Ресей заңнамасының шамадан тыс адамгершілігінің мысалын келтіруге болады. сот өтелмеген мерзімді бір күндік бас бостандығынан айыру есебімен үш күндік түзету жұмыстарына ауыстыра алады [3]. Сот үкімінің орындалуын бақылау сотталған адамның тұратын жері бойынша пробация қызметіне жүктеледі. Пробация қызметі қызметкерлерінің негізгі міндеттері мен қызметі олардың мынадай функцияларында болады:

- сотталған адамдардың есебін жүргізу;
- сотталғандармен профилактикалық және түсіндіру әңгімелерін жүргізу;
- сотталғандарға түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындау тәртібі мен ережелерін түсіндіру;
- сот ережелеріне сәйкес ұстап қалудың уақтылы және дұрыс жүргізілуін бақылауды жүзеге асыру.

Сотталған пробация қызметінің бақылауынан жасырынған жағдайларда, қызметкерлер алғашқы іздестіру іс-шараларын жүргізеді. Түзеу жұмыстарын өтеу кезеңінде сотталған адамға жүктелген негізгі міндеттерді қарастырыңыз.

- сотталғандар айына бір рет пробация қызметіне олармен қоректік-профилактикалық әңгімелесу жүргізу үшін келуі қажет;

- жазаны орындау кезеңінде сотталған адамның пробация қызметінің қызметкерлерін жазбаша хабардар етпестен тұрғылықты жерін ауыстыруға құқығы жоқ;

- шақырту алған кезде сотталған пробация қызметіне дереу келуі тиіс. Келмей қалудың дәлелді себептері болған кезде сотталған адам өзінің іс-әрекетінің заңдылығын құжат жүзінде растауға міндетті.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзған кезде пробация қызметі сотталған адамға сот үкімімен жүктелген міндеттемелерді орындаудан қасақана жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы ресми жазбаша ескерту шығарады. Шығарылған ескерту негізінде және сотталған адамның іс-әрекетінде қаскүнемдікті ескере отырып, пробация қызметі сотқа түзеу жұмыстарының өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым қатаң түрімен ауыстыру туралы ұсыныспен шығады.

Түзеу жұмыстарын соттар қылмыстық жаза ретінде өте сирек тағайындайды, бұл туралы ҚАЖ комитетінің статистикасы да куәландырады: 2019 жылғы 1 қаңтарға бүкіл республика бойынша түзеу жұмыстарына 78 сотталған (қылмыстық жазаны өтеушілердің жалпы құрылымында 0,10%), 2021 жылғы 1 қаңтарға - 93 сотталған (0,13%), 2022 жылғы - 43 сотталған (0,2%) болған [4].

«Баламалы жазалар» кейбір англо-американдық құқықтық жүйелерде ерекше қолданылған, ал заңды әрекеттің көп жылдық тәжірибесі Америка Құрама Штаттарында реттеуге жатады. Дәл Америка Құрама Штаттарында 20-шы ғасырдың 70-ші жылдары арнайы мемлекеттік түрме бағдарламалары аясында «түзету қоғамдастығы», алдымен үкіметтің немесе қаржылық қолдаудың аз болуынан эксперименттер күндері ретінде дүниеге келіп, қазіргі таңда жалпыұлттық қолдау тапты [5, 85 б.].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Уикипедия жобасының тұжырымдамасының авторларымен түзеу жұмыстарының даму перспективалары жоқ екендігімен келісу керек пе? Осы жазаның қолданыстағы заңнамалық құрылымы аясында-иә, сөзсіз. Бірақ, егер сіз басқа елдердің, атап айтқанда посткеңестік кеңістіктегі тәжірибеге қарасаңыз, онда кейбір перспективаларды әлі де көруге болады. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде көрсетілгендей түзеу жұмыстар қылмыстық теріс қылықтар үшін – айлық есептік көрсеткіштің жиырмадан екі жүзге дейінгі шегінде, қылмыстар үшін айлық есептік көрсеткіштің екі жүзден он мыңға дейінгі шегінде белгіленеді. Түзеу жұмыстарын тағайындау кезінде сот олардың көлемін қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығын, сотталған адамның мүлкітік және отбасылық жағдайын ескере отырып айқындайды [6].

Мысалы, Ресей Федерациясының ҚАК-нің 39-бабында түзету жұмыстары қылмыстық-атқару инспекцияларының келісімі бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары анықтаған жерлерде, бірақ сотталушының тұрғылықты жерінде жүзеге асырылады» делінген.

Осылайша, басқа елдердің оң тәжірибесін ескере отырып, қылмыстық жазаның түрі ретінде түзету жұмыстарын оның заңнамалық құрылымын жақсарту арқылы қайта жандандыруға болады.

Сонымен бірге, жазаның осы түріне сұраныстың нашарлығының себептерін нақтылау қажет, өйткені олар «жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін ұйымды жою» емес. Осы мәселе бойынша бұрын жүргізілген зерттеулер түзеу жұмыстарының талап етілмеуіне жазаның осы түрінің сәтсіз, дәлірек айтқанда ескірген және қазіргі жағдайларға сәйкес келмейтін заңнамалық құрылымы ықпал ететіндігін көрсетті.

Мәселен, ҚК-нің 43-бабына және ҚАК-нің 7-тарауына сәйкес түзеу жұмыстары сотталған адамның жұмыс орны бойынша жалақының бір бөлігін мемлекет кірісіне ұстап қалумен өтеледі.

Қорытынды. Қазіргі нарықтық жағдайда, жұмыс объектілерінің көпшілігі жеке меншікте болған кезде, жұмыс берушіге қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан шығару қиын емес, бұл көбінесе іс жүзінде болады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, мұндай жұмыс берушіні түсінуге болады, оның айыпталушыны сипаттайтын мәліметтерді алу үшін оның құқық қорғау органдарына шақырылу фактісі мұндай қызметкерден тез арада құтылудың табиғи тілегін тудырады. Сондықтан, үкім шығарылған кезде, Жақында жұмыс істеген сотталушы жұмыссыз болып қалады және

соттың түзету жұмыстарын тағайындауға заңды негізі жоқ. Басқаша айтқанда, «жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін ұйымды тарату» туралы емес, қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан босату туралы айту керек.

Көріп отырғанымыздай, түзеу жұмыстарын атқарудағы көрсетілген тәсіл оны даму перспективаларынан айырмайды, өйткені жазаны өтеу орнының болуы біздің жағдайдағыдай сотталған адамның проблемасы емес, жергілікті атқарушы орган мен қылмыстық-атқару инспекциясы тұлғасындағы мемлекеттің проблемасы болып табылады. Сондай-ақ, бұл жерде түзету жұмыстары қоғамдық жұмыстардағыдай білікті мамандарды төмен білікті жұмысқа тартпай-ақ, мамандық бойынша пайдалануға мүмкіндік беретіні маңызды.

«Сот үкіміне сәйкес жазаны толық өтегенге дейін» деген сөздердің мағынасы түсініксіз. Жаза мөлшерін өтеуге болмайды. Берешек өтеледі, залал немесе зиян өтеледі.

Сондықтан ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабымен келісілген «түзеу жұмыстары» деген тұжырым ұсынылады: «1.Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес ақшалай өндіріп алу толық жүзеге асырылғанға дейін жалақының (ақшалай қамтылымның) оннан елу пайызға дейінгі мөлшерін ай сайын мемлекет кірісіне аудара отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады».

Қылмыстық жазаны ізгілендіру және түрме халқын қысқарту қағидатына сәйкес келмейтін ҚР ҚАК 54 – бабы, 2 - тармағының нормасы болып табылады, оған сәйкес «Жұмысынан айырылған немесе еңбек шарты бұзылған күннен бастап үш ай ішінде жұмысқа орналаспаған сотталған адамға қатысты пробақия қызметі сотқа қылмыстық теріс қылық үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-қоғамдық жұмыстарға тартуға не қамаққа алуға, ал қылмыс үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-бас бостандығынан айыруға ауыстыру туралы ұсыныс енгізеді».

Жазаны өтеуден қасақана жалтару және сот үкімін орындау жағдайларын қоспағанда, түзеу жұмыстарына сотталған адамды неге бас бостандығынан айыру керек. Қылмыстық саясаттың халықаралық стандарттарын негізге ала отырып, мұндай мән-жайлар туындаған жағдайда, қылмыстық теріс қылықтар жағдайындағыдай, түзеу жұмыстарын қоғамдық жұмыстарға ауыстырған дұрыс. Сонымен қатар, жұмысқа қабілетсіздік субъективті жағдайларға емес, объективті жағдайларға байланысты болуы мүмкін.

Біріншіден, мақала мәтінінен түсініксіз: әңгіме Қазақстаннан тыс жерлерге уақытша кету (іссапарға, демалысқа) немесе тұрақты тұрғылықты жерге кету туралы болып отыр.

Екіншіден, мұндай тыйым сот үкімі бойынша қозғалыс еркіндігін шектеуге байланысты жаза түрі ретінде белгіленуі мүмкін. Басқа жағдайларда, ол ақталмайды.

Мысалы, адам жұмыс орнында жасаған түзеу жұмыстарына сотталуы мүмкін, ал оның жұмысы шетелге іссапармен байланысты. Адам үкімді дұрыс орындайды, оның жалақысынан ұстап қалу жүзеге асырылады. Осы ережені енгізу сотталушыны өзінің еңбек міндеттерін орындай алмау себебінен жұмыстан шығуға (немесе жұмыстан шығаруға) мәжбүр етеді. Яғни, сотталған адам жұмысынан айрылады, бұл әлеуметтік оңалту әсерінің мақсаты бола алмайды.

Қазақстан аумағынан кетуге тыйым салу жазаның жекелеген түрлерінің бір бөлігі ретінде белгіленіп, оны сот белгілеуі тиіс.

Жазадан шартты және шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған кезде, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға және шектеуге байланысты емес жаза түрлері бойынша сотталған, шартты түрде сотталған немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамның елден уақытша кетуге рұқсат алу міндетін белгілеуге болады.

Қорытындылай келе, қылмыстық жазалар институтының жалпы проблемасы-отандық қылмыстық кодекске көптеген түзетулер мен толықтыруларды әзірлеушілер әрдайым пенитенциарлық тәжірибе мен статистиканы ескермейді, тек теориялық тұжырымдармен шектеліп, жазаларды орындау мәселелерін талдамайды. Мен бұл олқылықтардың уақытша екеніне сенгім келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487> (өтініш берген күні: 09.09.2023).
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073
4. Қылмыстық атқару жүйесі комитетінің статистикалық мәліметтері <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=kk>
5. Дворянсков И.В. Применение альтернативных видов наказания в Западной Европе, США и России (сравнительно-правовое исследование)/ И.В. Дворянсков, В.В. Сергеева, Д.Е. Баталин. – М., 2019. – 90 с.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берген күні: 09.09.2023).

Автор туралы мәліметтер

Рахимова Г.Н. – Қонаев университетінің докторанты, педагогика ғылымдарының магистрі.

Рахимова Г.Н. – докторант Университет Кунаева, магистр педагогических наук.

Rakhimova G. – master of pedagogical sciences, doctoral student Kunaeva University, master of pedagogical.

А.М. Глашева¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ НА ПОНЯТИЕ И СИСТЕМУ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

В настоящей статье проводится анализ теоретических воззрений на понятие и систему негласных следственных действий. В этом контексте автор обращает внимание на то, что развития института негласных следственных действий претерпело эволюционные изменения и трансформации, позволяющие более глубоко взглянуть на его содержание. Соответственно, автор подвергает критическому осмыслению и анализу имевшиеся в теории уголовного процесса представления о понятии и системе негласных следственных действий. Дополняя имеющиеся достижения национальной уголовно-процессуальной науки, отраженных в ключевых трудах ученых процессуалистов автор приходит к собственным выводам и заключениям, обогащая тем самым теоретические представления о понятии и системе негласных следственных действий.

Ключевые слова: понятие негласных следственных действий; система негласных следственных действий; уголовный процесс.

Жасырын тергеу әрекеттері түсінігі мен жүйесіне теориялық көзқарастар

Осы мақалада жасырын тергеу әрекеттері түсінігі мен жүйесіне теориялық көзқарастарға талдау жасалады. Бұл тұрғыда автор жасырын тергеу әрекеттері институтының дамуы оның мазмұнын тереңірек қарауға мүмкіндік беретін эволюциялық өзгерістер мен өзгерістерге ұшырағанына назар аударады. Тиісінше, автор қылмыстық процесс теориясында жасырын тергеу әрекеттерінің тұжырымдамасы мен жүйесі туралы түсініктерді сыни тұрғыдан түсініп, талдайды. Ұлттық қылмыстық іс жүргізу ғылымының қолда бар жетістіктерін толықтыра отырып, процессуалист ғалымдардың негізгі еңбектерінде көрсетілген автор өзінің тұжырымдары мен тұжырымдарына келеді, осылайша жасырын тергеу әрекеттерінің тұжырымдамасы мен жүйесі туралы теориялық идеяларды байытады.

Түйінді сөздер: жасырын тергеу әрекеттері ұғымы; жасырын тергеу әрекеттері жүйесі; қылмыстық процесс.

The theoretical views on the concept and system of overview investigatory actions

This article analyzes the theoretical views on the concept and system of covert investigative actions. In this context, the author draws attention to the fact that the development of the institution of undercover investigative actions has undergone evolutionary changes and transformations, allowing a deeper look at its content. Accordingly, the author subjects to critical reflection and analysis the ideas about the concept and system of covert investigative actions that were available in the theory of criminal procedure. Complementing the existing achievements of the national criminal procedural science, reflected in the key works of procedural scientists, the author comes to his own conclusions and conclusions, thereby enriching the theoretical understanding of the concept and system of covert investigative actions.

Key words: concept of undercover investigative actions; system of covert investigative actions; criminal process.

Введение. С принятием в 2014 году новой редакции уголовно-процессуального кодекса, произошло изменение самой парадигмы национального уголовного процесса. Одним из таких изменений стала внедренная в национальный уголовный процесс концепция негласных следственных действий. При этом следует признать, что сами негласные следственные действия не являются новыми для национального закона и практики уголовного процесса. Однако в институциональном аспекте они представлены впервые, что свидетельствует об интеграции оперативно-розыскной деятельности в уголовный процесс.

Указанные обстоятельства вскрыли пласт новых проблем, связанных как с теоретико-понятийным аппаратом, так и с реализацией самой концепции негласных следственных действий. Подхваченное на пике внедрения института негласных следственных действий в национальный уголовный процесс диссертационное исследование Р.А. Медиева, на тот момент смогло лишь обозначить проблему уголовно-процессуального синтеза следственных и оперативно-розыскных полномочий следователя в рамках проводимой реформы [1].

Смоделированная Р.А. Медиевым концепция уголовно-процессуального синтеза следственных и оперативно-розыскных полномочий следователя выстроила научную дискуссию о соотношении термина «негласные следственные действия» с понятием «специальные следственные действия», с обоснованием предпочтения последнего [2].

Методы. В основе исследования положен диалектический метод познания процессов и явлений в их движении и развитии. Помимо общедиалектического метода познания авторами использован компаративный метод, метод анализа и синтеза, классификации и систематизации, декомпозиция.

Основная часть. Обозначенные Р.А. Медиевым критерии, заложенные в обоснование своей позиции, не в полной мере соответствуют современной концепции национального уголовного процесса. Так, усиление исключительного предназначения следственных действий, направленных на негласное получение информации через термин «специальные», представляет собой не что иное, как попытку синтезировать функцию раскрытия преступлений с функцией расследования.

В этой части следует признать обоснованной критику Б.К. Амирханова предложения Р.А. Медиева, относительно внедрение понятия «специальные следственные действия» вместо термина «негласные следственные действия», с целью развития теоретико-понятийного аппарата уже в период практической реализации данного института.

В частности, Б.К. Амирханов, вступая в полемику с Р.А. Медиевым, подчеркивает, что содержательным составляющим термина «специальный» действительно является критерий, связанный с исключительным предназначением. Однако негласные следственные действия не обладают исключительным характером, ведь с позиции уголовно-процессуального закона они не проводятся в исключительных случаях, когда исчерпаны все возможности собирания доказательств иными способами. Такое положение вступало бы в коллизию с принципами уголовного процесса, природой досудебного расследования и целью уголовно-процессуального доказывания.

Б.К. Амирханов вполне справедливо отмечает, что «с таким успехом исключительное предназначение может иметь любое следственное действие (группа следственных действий), поскольку у каждого следственного действия (группы следственных действий) имеются самостоятельные цели, предмет (объект) и задачи, как гласного, так и негласного характера» [3].

Сам Б.К. Амирханов под негласными следственными действиями предлагает понимать группу «следственных действий, решение и производство по которым, реализуются без предварительного информирования лица, в отношении которого они применяются, с использованием форм и методов оперативно-розыскной деятельности» [3, с. 26].

Следует отметить, что и Б.К. Амирханов строит свою позицию на синтезировании следственной и оперативно-розыскной деятельности. Полагаем, что это носит естественный характер, поскольку институт негласных следственных действий для национального права представляет собой не что иное, как интеграцию оперативно-розыскной деятельности в уголовный процесс. Следовательно, формы и методы производства негласных следственных действий основаны на уже сложившемся историческом опыте оперативно-розыскной деятельности.

Аналогичного научного воззрения, в рамках диспута о соотношении гласных и негласных следственных действий в уголовном процессе Республики Казахстан, придерживаются профессора А.Н. Ахпанов и А.Л. Хан. Так, согласно их мнения при наличии общих черт поисковых, познавательных и удостоверительных задач, негласные следственные действия имеют собственные отличительные признаки.

В частности, инициатива проведения негласного следственного действия исходит не от самого исполнителя, а лица, осуществляющего досудебное расследование через дачу соответствующего поручения.

Соответственно, исполнителем в производстве негласного следственного действия выступает сотрудник оперативного подразделения, использующий формы и методы оперативно-розыскной деятельности, а непосредственным исполнителем - лицо, оказывающее помощь оперативному сотруднику, или лицо, внедренное в преступную группу.

Отсюда вытекает и следующий признак, определяющий особенность проверки и оценки результатов негласных следственных действий, выражающуюся в том, что субъектом этой деятельности выступает лицо, давшее поручение об их проведении по находящемуся в его производстве уголовному делу. Следовательно, с согласия конфиденента может быть осуществлен его допрос как лица, непосредственно воспринимавшего обстоятельства, имеющие значение для дела. В тех случаях, когда требуется обеспечение безопасности такого лица, вместо него может быть допрошен оперативный работник, дававший поручение исполняющему лицу. Оценка результатов негласных следственных действий на предмет их достоверности и допустимости, осуществляется после их исследования следователем, дознавателем и прокурором, осуществляющим надзор за оперативно-розыскной деятельностью.

Негласный характер указывает и на такую особенность как наличие юридической ответственности за разглашение конфиденциальных данных в стадии досудебного расследования о негласных следственных действий и методах их проведения. Результаты негласных следственных действий подлежат уничтожению после разрешения уголовного дела, если они не были приобщены к его материалам. Лица, в отношении которых проводились негласные следственные действия, не могут, как ознакомиться с их результатами, так и обжаловать их.

В качестве отличительного признака авторы также выделяют гипотезу о том, что положения об общих условиях производства следственных действий не имеют своего юридического влияния на процессуальную форму негласных следственных действий в связи с их особым режимом производства по правилам оперативно-розыскной деятельности [4].

С последним утверждением профессоров А.Н. Ахпанова и А.Л. Хана сложно согласится, по той причине, что облечение негласных следственных действий в процессуальную форму закономерно подчиняет ее принципам уголовного процесса. Общие правила производства следственных действий являются неотъемлемым элементом общих условий производства досудебного расследования.

Система норм, регламентирующих общие условия производства досудебного расследования, по справедливому мнению мэтра процессуальной науки М.Ч. Когамова, не могут отождествляться с принципами уголовного процесса, так как не доходят до их значения и уровня. Но в то же время общие условия образуют «коридоры», ориентирующие органы, ведущие уголовный процесс на верный курс осуществления уголовно-

процессуальной деятельности, в рамках строгих правил, позволяющих исключить нарушения прав и свобод человека [5].

Следовательно, негласные следственные действия подчиняются общим правилам производства следственных действий, не только в силу их родовой принадлежности, но и в силу буквы и духу уголовно-процессуального закона. Так, сложно себе представить, что производство негласных следственных действий может сопровождаться пытками, насилием, угрозами и иными незаконными мерами, жестоким обращением, а равно созданием опасности для жизни и здоровья участвующих в них лиц (ч. 4 ст. 197 УПК). Либо, что производство негласных следственных действий не подчинено правилу о применении научно-технических средств и использовании способов обнаружения, фиксации и изъятия следов уголовного правонарушения и вещественных доказательств, обладающих научно обоснованным критерием (ч. 3 ст. 197 УПК).

М.С. Колосович на уровне сравнительно-правового анализа, регламентации негласных следственных действий в рамках уголовно-процессуального законов России, Украины, Казахстана и Киргизии, абсолютно справедливо подчеркивает, что понятие негласных следственных действий охватывает и традиционные следственные действия. По этой причине им отмечается, что те следственные действия, которые относятся на евразийском пространстве к негласным следственным действиям, следует определять как абсолютно негласные. В свою очередь к относительно негласным следственным действиям следует отнести: обыск, выемку, наложение ареста на имущество, сохранение в тайне факта задержания подозреваемого. К негласным следственным действиям конфиденциального характера, относятся: досудебное соглашение о сотрудничестве и обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства. Следовательно, под понятие гласные следственные действия подпадают: осмотр, освидетельствование, следственный эксперимент, очная ставка, проверка показаний на месте, допрос, предъявление для опознания.

При этом, отличительным признаком абсолютно негласных следственных действий является то, что о самом факте и результатах их производства лица, чьи права и свободы были ограничены таким образом, подлежат уведомлению только при ознакомлении с материалами уголовного дела по окончании предварительного расследования. Сведения же о средствах и методах производства указанных мероприятий, их исполнителей не подлежат разглашению даже после вступления приговора суда, вынесенного по уголовному делу в законную силу [6].

К.С. Доронин рассматривает понятие негласного следственного действия с позиции типологии специального процессуального действия, сущность которого заключается в получении доказательств негласным (тайным, конфиденциальным) путем с помощью специальных способов и средств, о применении которых неизвестно всем или некоторым участникам уголовного судопроизводства, в том числе участникам самого следственного действия, за исключением лица, ведущего производство по уголовному делу [7].

А.Б. Костенко рассуждая о понятии негласных следственных действий, предлагает собственное определение: «негласных следственных действий – это регламентированные УПК РФ познавательные действия негласного характера, осуществляемые с помощью специальных способов и средств, сведения о факте и методах проведения которых не подлежат разглашению, проводимые в рамках расследования уголовного дела уполномоченными участниками процесса, направленные на установление и доказывание имеющих значение обстоятельств дела. Осуществляемые в порядке и случаях предусмотренных УПК РФ, когда подлежащие доказыванию обстоятельства расследуемого преступления установить иным способом не представляется возможным» [8].

Светила казахстанской процессуальной науки профессор М.Ч. Когамов определяет следующую специфику негласных следственных действий, позволяющую отличать их от традиционных следственных и судебных действий, регламентированных нормами уголовно-процессуального закона. Прежде всего, обращается внимание на ограничительный характер

проведения негласных следственных действий, определенный рамками досудебного расследования уголовного дела. Далее, отмечается, что такие действия, по общему правилу, не проводятся самим органом досудебного расследования как органом, ведущим уголовный процесс. Их осуществление, за исключением негласного контроля почтовых и иных отправлений, которые проводятся непосредственно субъектом расследования (следователем, дознавателем), производится по поручению органа досудебного расследования, уполномоченным подразделением правоохранительного или специального государственного органа с использованием форм и методов оперативно-розыскной деятельности. Еще, в качестве одной из особенностей выделяется то обстоятельство, что в отличие от следственных действий, производство которых не допускается в случае прерывания сроков, препятствий для продолжения осуществления негласных следственных действий не имеется [5, с. 99].

А.М. Карл определяет негласные следственные действия в качестве средства, позволяющего расширить возможности по раскрытию преступления. Сделанный им вывод, основан на соотношении негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий. Граница, которую он проводит между ними, включает в себя три признака, раскрывающие, по его мнению, сущность негласных следственных действий. Первый признак отождествляет стадию уголовного процесса – досудебное производство. Второй, определяет конфиденциальную природу негласных следственных действий. Третий, отраслевая принадлежность нормативного регулирования – закрепление в нормах уголовно-процессуального закона [9].

Понимание негласных следственных действий тесно связано с их системой, потому как отдельные авторы полагают, что ряд таких действий не может относиться к уголовно-процессуальной деятельности, а имеют сугубо оперативно-розыскную природу.

Так, первоначальная редакция УПК РК включала в систему десять видов негласных следственных действий:

- 1) негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места;
- 2) негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи;
- 3) негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами;
- 4) негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации;
- 5) негласный контроль почтовых и иных отправлений;
- 6) негласные проникновение и (или) обследование места;
- 7) негласное наблюдение за лицом или местом;
- 8) негласная контролируемая поставка;
- 9) негласный контрольный закуп;
- 10) негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности [10].

В последующем, негласная контролируемая поставка была исключена Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы» от 3 июля 2017 г. № 84-VI [11].

Далее, Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» от 27 декабря 2019 года № 292-VI ЗРК, из системы негласных следственных действий было исключено негласное внедрение и (или) имитация преступной деятельности [12].

Профессора А.Н. Ахпанов и А.Л. Хан полагают, что в систему негласных следственных действий не должны входить: негласное проникновение и (или) обследование места; негласное наблюдение за лицом или местом; негласная контролируемая поставка; негласный контрольный закуп; негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности.

В основу обоснования своей позиции профессора А.Н. Ахпанов и А.Л. Хан закладывают то обстоятельство, что отмеченные ими негласные следственные действия не отвечают таким требованиям, предъявляемым к доказательствам, как достоверность и возможность их проверки другими следственными действиями. Цель отмеченных негласных следственных действий состоит не в тайном собирании и проверки доказательств об обстоятельствах предмета доказывания, а в негласном установлении наличия признаков уголовных правонарушений в рамках оперативно-розыскной деятельности [4].

Б.К. Амирханов придерживается иной позиции. Так, по его мнению, исключение из системы негласных следственных действий негласной контролируемой поставки негативно отражается на выявлении преступлений в ходе досудебного производства, связанных с деятельностью организованных преступных групп.

В то же время Б.К. Амирханов также предлагает исключить из видов негласных следственных действий негласное проникновение и (или) обследование места, а также негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места, оставив вместо этого негласное наблюдение за лицом или местом.

Исключение из системы негласных следственных действий негласного проникновения и (или) обследования места обосновывается тем, что они не свойственны природе и задачам уголовно-процессуального права.

Вместе с тем в работе Б.К. Амирханова подчеркивается особая значимость таких негласных следственных действий как: негласная контролируемая поставка; негласный контрольный закуп; негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности. На примере эмпирических данных автор обосновывает значимость указанных негласных следственных действий в доказывании обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела [3, с. 28, 124-126].

Мэтр казахстанской процессуальной науки профессор М.Ч. Когамов, в своем комментарии рассматривает все виды негласных следственных действий, вне зависимости от их исключения из норм уголовно-процессуального закона. Такой подход в полной мере соответствует его позиции о том, что в рамках уголовного процесса использование возможностей оперативно-розыскной деятельности становится исключительной прерогативой лиц, осуществляющих расследование (предварительное следствие). Успех использования института негласных следственных действий на практике, всецело зависит от понимания следователем потенциальных возможностей оперативно-розыскной деятельности в уголовном процессе и налаженного взаимодействия с оперативно-розыскными аппаратами, правильного построения методики расследования [13].

Заключение. Таким образом, основными признаками негласных следственных действий являются:

- родовая принадлежность к следственным действиям;
- отраслевая принадлежность к уголовно-процессуальному закону;
- негласный характер, обуславливающий их производства без информирования участников следственного действия;
- использования форм и методов оперативно-розыскной деятельности, исключаящее непосредственное познание лицом, осуществляющим досудебное производство по уголовному делу;
- направленность на установление и доказывание обстоятельств, имеющих значение для дела;
- производство исключительно в рамках расследования (предварительного следствия);
- независимость производства от приостановления сроков расследования (предварительного следствия).

Основываясь на основных признаках негласных следственных действий можно сформировать следующее определение.

Негласные следственные действия – это познавательные-удостоверительные действия, регламентированные уголовно-процессуальным законом и направленные на обеспечение

процесса доказывания в рамках расследования преступления, с применением методов и форм оперативно-розыскной деятельности, исключая информирование участников и подчинение приостановлению сроков расследования.

С учетом особенностей нашего исследования, основанного на типологическом методе научного познания, а также придерживаемой нами теоретической позиции, систему негласных следственных действий необходимо представить в следующей конструкции:

- 1) негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места;
- 2) негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи;
- 3) негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами;
- 4) негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации;
- 5) негласный контроль почтовых и иных отправлений;
- 6) негласные проникновение и (или) обследование места;
- 7) негласное наблюдение за лицом или местом;
- 8) негласная контролируемая поставка;
- 9) негласный контрольный закуп;
- 10) негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности.

Список использованных источников

1. Медиев Р.А. Уголовно-процессуальный синтез следственных и оперативно-розыскных полномочий следователя в условиях реформирования правовой системы Республики Казахстан: дисс. ... док. философии (PhD): 6D030300 – «Правоохранительная деятельность». – Караганда, 2015. – 188 с.
2. Медиев Р.А. К вопросу проведения негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий по новому УПК РК // Наука и жизнь Казахстана. – 2014. - № 6 (27). – С. 127-131.
3. Амирханов Б.К. Негласные следственные действия в уголовном процессе Республики Казахстан: проблемы теории и практики: монография / под общей научной редакцией Азарова В.А. и Хан В.В. - Алматы, 2019. - С. 12.
4. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. О соотношении гласных и негласных следственных действий в уголовном процессе Республики Казахстан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2016. - № 4 (45). – С. 131-132.
5. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 1. Общая часть. – 2-е изд., доп. и перераб. – Алматы: Жеті Жарғы, 2018. - С. 128.
6. Колосович М.С. Производство негласных следственных действий по УПК России, Украины, Казахстана и Киргизии // Юридическая наука и правоохранительная практика. - № 3 (33). – 2015. – С. 139-146.
7. Доронин К.С. Понятие негласного следственного действия в уголовном процессе // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2017. - № 3. - С. 129.
8. Костенко А.Б. О понятии негласных следственных действий // Юридическая наука. – 2020. – № 5. – С. 109.
9. Карл А.М. Соотношение негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России - № 3 (83). – 2019. – С. 144-151.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231 (первичная редакция) // <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K1400000231/04.07.2014>
11. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы» от 3 июля 2017 г. № 84-VI // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000084>
- Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» от 27 декабря 2019 года № 292-VI ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000292>

13. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 2. Особенная часть. – 2-е изд., доп. и перераб. – Алматы: Жеті Жарғы, 2018. - С. 176-177.

Сведения об авторе

Глашева А.М. – магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Глашева А.М. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты.

Glasheva A.M. – Graduate student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.О. Қасымбек¹

¹ Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

АТҚАРУШЫ ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ

Мақалада Қазақстан мен Ресейдегі парламенттік бақылаудың кейбір ерекшеліктері қарастырылған. Мемлекеттік бақылаудың бір түрі ретінде ол қазіргі мемлекеттік басқарудың ажырамас бөлігі, прогрессивті құқықтық елдің факторы болып табылады, парламенттік рәсімдер шеңберінде атқарушы билік органдарының қызметін, әсіресе республикалық бюджеттің атқарылуы, әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларының іске асырылуы бөлігінде бақылауға мүмкіндік береді.

Мақалада парламенттік бақылаудың кейбір нысандарын іске асырудың күрделілігіне, сондай-ақ Парламенттің үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар жаңа заңдарды қабылдау қажеттілігіне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік басқару, атқарушы билік органдарының қызметін бақылау, парламент, парламенттік бақылау.

State control over the activities of executive bodies

The article discusses some features of parliamentary control in Kazakhstan and Russia. Acting as a kind of state control, it is an integral part of modern public administration, a factor in the progressive rule of law of the country, allows you to control, within the framework of parliamentary procedures, the activities of executive authorities, especially in terms of the execution of the republican budget, the implementation of socio-economic development programs.

Special attention is paid in the article to the complexity of implementing some forms of parliamentary control, as well as the need to adopt a number of new laws aimed at ensuring the supremacy of parliament.

Keywords: public administration, control over the activities of executive authorities, parliament, parliamentary control.

Государственный контроль за деятельностью исполнительных органов

В статье рассматриваются некоторые особенности парламентского контроля в Казахстане и России. Выступая разновидностью государственного контроля, он является неотъемлемой частью современного государственного управления, фактором прогрессивного правового страны, позволяет контролировать в рамках парламентских процедур, деятельность исполнительных органов власти, особенно в части исполнения республиканского бюджета, реализации программ социально-экономического развития.

Особое внимание в статье обращается на сложность реализации некоторых форм парламентского контроля, а также необходимости принятия ряда новых законов, направленных на обеспечение верховенства парламента.

Ключевые слова: государственное управление, контроль за деятельностью органов исполнительной власти, парламент, парламентский контроль.

Кіріспе. Құқық үстемдігі идеясын қамтамасыз ету процесі мемлекеттік биліктің жоғары органдарының қызметімен тығыз байланысты, олардың тиімді жұмысы құқықтық мемлекет идеяларының дамуына және оларды қоғамдық және мемлекеттік қатынастардың құрылымына енгізуге ықпал етеді.

Құқық үстемдігі идеясының аксиологиялық маңыздылығы - ол әлемнің көптеген елдерінің конституциялық құрылымының құқықтық негізін, күшті демократиялық мемлекеттің құрамдас бөлігін және жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің негізін құрайды.

Бұл қағиданың тарихи бастаулары мен генезисі Аристотельдің еңбектерінде де кездеседі, ол "мемлекетті адамдар емес, заңдар басқаруы керек"[1] деп санайды. Кейінірек, абсолютизм дәуірінде құқық үстемдігі идеялары жеке тұлғаның мүдделерін мемлекеттік озбырлықтан қорғау мақсатында монархтардың билігін заңдар арқылы шектеу аясында талқылана бастады.

Құқық үстемдігі қазіргі конституционализмнің негізгі қағидасы ретінде парламенттер қабылдаған заңдар басқа актілерге қатысты ең жоғары заңды күшке ие болып қана қоймай, сонымен бірге демократиялық мемлекеттің маңызды құрамдас бөлігі ретінде заңдылық пен әділеттілік идеяларына да сәйкес келуі керек дегенді білдіреді. Тек заң ғана мемлекет пен оның органдарын ғана емес, сонымен бірге барлық лауазымды тұлғаларды құқық нормаларына бағындыратын маңызды қоғамдық қатынастардың реттеушісі бола алады.

Сонымен бірге, заң әдебиеттерін талдау көрсеткендей, құқықтың үстемдігін қамтамасыз ету механизмі күрделі құрылымды сипатқа ие және құқықтық нормалармен қатар Конституцияда белгіленген тәртіппен құқықтық мемлекет идеяларын қамтамасыз ету үшін қажетті өкілеттілерге ие билік институттарының жүйесін де қамтиды.

Әдістер. Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізін ғылыми білімнің бірқатар жалпы ғылыми, арнайы әдістері құрады. Осы мақалада логикалық, диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік, ресми-құқықтық, тарихи сияқты әдістер қолданылды.

Негізгі бөлім. Қазіргі мемлекеттердің конституциялық дамуы Парламенттің құқықтың үстемдігін қамтамасыз ету процесінде үлкен рөл атқаратынын көрсетеді, оның негізгі мақсаты қоғамдық мүдделерді қорғауға бағытталған құқықтық заңдарды қабылдау болып табылады.

Қабілетті және тәуелсіз парламент, мемлекеттік биліктің ең сенімді шектегіші. Басқару формасына қарай оған егемендік пен аумақтық тұтастықты қамтамасыз ету, конституциялық құрылысты, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін әртүрлі функциялар берілген.

Парламенттердің тиімді заңшығару қызметі қоғамда Конституцияның үстемдігіне, жоғарғы биліктің сабақтастығына кепілдік беруге, құқықтық жүйеге халықаралық құқықтың ең озық нормаларын енгізуге мүмкіндік береді.

Парламенттің құқық үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі қызметінің ең тиімді нысандарының бірі оның заң шығару қызметі болып табылады. Мұндай қатысудың негізгі нысандары заң шығару бастамасы құқығы, конституциялық процеске қатысу, Конституция нормаларын ресми түсіндіру бойынша Конституциялық Сотқа жүгіну, құқықтың үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған жаңа заң жобаларына бастамашылық жасау болып табылады.

XIX ғасырда ағылшын ғалымы А. Дайсидің «Парламент үстемдігі презумпциясы» ұғымы «реттелетін қоғамдық қатынастар саласына қарамастан заң шығарушы өзі қабылдаған кез келген актіні шығаруға немесе жоюға құқылы» дегенді білдіреді. Бұл қағида, кейбір өзгерістермен қазірдің өзінде де парламенттік және аралас басқару нысандары бар елдерде қолданылады және заңнамалық рәсімдерді жүргізу заң шығару процесінің тиімділігін арттыруға және қоғамның мүдделеріне сәйкес келуге бағытталуы керек деп болжайды. Бұл, шын мәнінде, қоғамдық мүдделерді қорғаудың сенімді механизмі және жария құқықтық қатынастар саласында орын алуы мүмкін озбырлықтың кепілі ретінде заманауи Парламенттің өкілді орган ретіндегі табиғатының негізгі идеясы.

Жалпы мемлекеттік басқару да өте кең ұғым. Белгілі бір дәрежеде кез-келген мемлекеттік орган мемлекеттік басқарумен айналысады, яғни оларды реттеу мақсатында тиісті қоғамдық қатынастарға мақсатты түрде әсер етеді. Бұл тұрғыда Парламент заң шығара отырып, әрине, мемлекеттік басқарумен айналысады [2].

Сондай-ақ, парламенттік бақылауды ұйымдастырудың құқықтық және саяси аспектілері қазіргі таңда ғалымдардың ғылыми еңбектерінде кеңінен талқыланатыны, оның негізгі нысандары мен әртүрлі басқару нысандарындағы ерекшеліктері, сондай-ақ оны жүргізудің саяси және құқықтық салдары зерттелетіні назар аудартады [3].

Мәселен, профессор Ю.А. Тихомиров қазіргі Парламенттің функцияларын талдай отырып, оның заң шығару, өкілдік, конституциялық, ұйымшыл және бақылау қызметтерін атаса, И.А. Макаров - заң шығару, өкілдік және бақылау қызметтерін, ал Ж.И. Овсепян - заң шығару және бақылау қызметтерін көрсетеді [4, 64 б.].

Профессор Г.С. Сапарғалиев өкілдік және заң шығарушылықпен қатар Парламенттің бақылау өкілеттіктері мен Үкіметтің қызметін бағалауды біріктіретін бақылау-бағалау функциясын атап өтті. Ғалымның пікірінше, бұл функция Үкіметтің есептерін тыңдау, парламенттік тыңдаулар өткізу, сенімсіздік білдіру кезінде және т.б. жүзеге асырылады [5].

Кейбір айырмашылықтарға қарамастан, авторлардың көпшілігі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында мемлекеттік-биліктік қатынастарының "тазалығын" қамтамасыз етуге бағытталған бақылау функциясын негізгі деп атайды.

Қазіргі конституционализмнің ажырамас бөлігі және күшті мемлекет құрудың қажетті шарты бола отырып, парламенттік бақылау тежемелік және тепе-теңдік жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады, атқарушы билік органдарын құру рәсімінің ашықтығын және Конституция нормаларын іске асыруға ықпал ететін неғұрлым маңызды мемлекеттік шешімдер қабылдауды қамтамасыз етеді. "Парламенттік бақылаудың мәні мен мақсаты, - ғалымдардың пікірінше, - Конституцияның өзінде бекітілген және Қазақстан Республикасының көпұлтты халқының өкілді билік арқылы Үкіметтің және өзге де билік органдарының, ең алдымен бюджеттік құқықтық қатынастар саласындағы қызметін бақылау мүмкіндігіне ие болу құқығымен айқындалады» [6]. «Конституциялық құрылыстың және оның институттарының тұрақтылығының міндетті шарты бола отырып» [7] және сонымен бірге «жалпыұлттық мүдделердің басым болуының кепілі бола отырып, парламенттік бақылау атқарушы билік қызметіндегі заңдылықты қамтамасыз етудің және оның тиімділігін арттырудың сенімді факторы болып табылады» [8].

Парламенттік бақылау өзінің атқаратын рөлі бойынша халықтық (мемлекеттік) бақылау нысаны ретінде әртүрлі аспектілерге ие. Таза экономикалық мәселелерді бақылаудан басқа, көбінесе саяси сипатта болады, оның тиімділігі әртүрлі партиялық немесе олигархиялық топтардың мүдделерімен, сондай-ақ оларды жүзеге асырудың практикалық тәжірибесімен анықталуы мүмкін.

Көбінесе парламенттік бақылау парламенттік рәсімдерді іске асыру процесінде көрінеді, оның негізгі мақсаты Парламент пен оның органдары жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Парламенттік рәсім парламентаризмнің дамуының маңызды көрсеткіші болып табылады және сонымен бірге парламенттік процестің заңдылығының кепілі болып табылады.

Осылайша, әлемнің көптеген елдерінде бақылау органдары (көбінесе Есеп палаталары) Үкіметтің бюджеттерді орындау бойынша шығаратын қаржылық актілерін бақылауға құқылы. Бақылау органы өз жұмысының нәтижелері туралы Парламентке баяндайды, ал ол Конституцияның бұзылуы орын алған жағдайда саяси-құқықтық құралдар арқылы шара қолдануға құқылы [9].

Мұндай тәжірибе Ұлыбритания, Италия, Жапония, Финляндия, Швеция және басқа да елдерге тән, онда Парламент жоғарғы өкілді биліктің органы ретінде кең заңнамалық өкілеттіктерге әсіресе, соның ішінде бақылау саласында ие. Ұзақ уақыт бойы Парламенттің билікті бөлу жүйесіндегі үстемдігі доктринасына байланысты олар қабылдаған актілердің конституциялылығына қарсы дау айтылмады. Алайда, бүгінде көптеген елдерде

конституциялық бақылау органдары құрылды, олар актінің конституциялылығы туралы дау туындаған жағдайда Парламенттің заңдары мен өзге де актілерінің конституциялылығын анықтауға құқылы.

Шет елдердің конституциялық дамуы атқарушы билікке немесе жеке министрге сенімсіздік білдіру парламенттік бақылаудың бір нысаны екенін көрсетеді. Әйтсе де, заң шығарушы оны қолдануға себеп бола алатын негіздердің толық тізімін бермейді. Көбінесе бұл әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа және Үкіметтің алға қойылған міндеттерді шеше алмауына, саяси сенімнің жоғалуына, Үкімет пен Парламент палаталарының қарсыласуына және т.б. байланысты болуы мүмкін.

Қазіргі мемлекеттерде парламенттік бақылаудың басқа да нысандары бар, олардың тиімділік деңгейі көбінесе басқару нысанымен, Парламенттің де, Үкіметтің де саяси құрамымен, сондай-ақ тежемелік және тепе-теңдік жүйесінің үйлесімділігімен анықталады.

Өздеріңіз білетіндей, Ресей мен Қазақстанда жаңа Конституциялардың қабылдануымен рационалды парламентаризм идеясына өту орын алды, яғни, бұл биліктің іс-әрекетінің біршама өзгеше императивтерін және олардың Президентпен арақатынасының сипатын болжайды.

Ресей Конституциясында Федералдық Жиналыс Ресей Федерациясының өкілді және заң шығарушы органы ретінде анықталады. Федералдық Жиналыс екі палатадан тұрады - Федерация Кеңесі және Мемлекеттік Дума [10].

Қазақстанда да Парламент Республиканың заң шығару билігін жүзеге асыратын ең жоғары өкілді орган болып табылады. Қазақстан Республикасы Парламентінің ұйымдастырылуы мен қызметі, оның депутаттарының құқықтық жағдайы Конституцияда, "Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы" Конституциялық заңда, регламенттерде және басқа да заңнамалық актілерде айқындалған [11].

Мысалы, Қазақстан Конституциясында "Парламенттік бақылау" термині мүлдем жоқ, алайда оның атқаратын қызметтеріне жасалған талдау бізге Парламенттің, Парламент палаталарының, тұрақты комитеттердің, депутаттық топтар мен фракциялардың қызметінен бақылау қызметін атап көрсетуге мүмкіндік береді. Осыған ұқсас бақылау функциялары Ресей Федерациясының Конституциясында да бекітілген.

Қазақстан мен Ресейдегі парламенттік бақылау механизмі депутаттық сауалдар, бюджеттік құқықтық қатынастар саласындағы бақылау өкілеттіктері, квазисоттық өкілеттіктер (импичмент рәсіміне қатысу), сенімсіздік білдіру, конституциялық бақылау органына жүгіну, парламенттік тергеулер, сондай-ақ әлемнің көптеген елдеріне тән өзге де парламенттік рәсімдер сияқты нысандарды қамтиды.

Қазіргі парламенттердің айрықша бақылау құзыреті – бұл Есеп палаталары жүргізетін қаржылық бақылау. Мәселен, Ресей Федерациясында Есеп палатасының міндеттері федералды бюджеттің кіріс және шығыс баптарының және федералды бюджеттен тыс қорлардың бюджеттерінің уақтылы орындалуын бақылауды ұйымдастыру және жүзеге асыру; мемлекеттік қаражат шығындарының тиімділігі мен орындылығын және федералды меншікті пайдалануды анықтау; федералдық бюджет жобаларының және федералдық бюджеттен тыс қорлардың бюджеттерінің кіріс және шығыс баптарының дұрыстығын бағалау; Федералдық заң жобаларының қаржылық сараптамасы және т. б. [12].

Ресейде, Қазақстаннан айырмашылығы, "Парламенттік бақылау туралы" дербес заң қабылданды, ол Ресей Федерациясының Федералдық Жиналыс палаталарының, Ресей Федерациясының Федералдық жиналыс палаталарының комитеттері мен комиссияларының жүзеге асыруымен байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді [13].

Ресей мен Қазақстан парламенттерінің бақылау өкілеттіктерін іске асырудағы дербес бағыт олардың әртүрлі билік органдарын қалыптастыруға қатысуы болып табылады. Мысалы, Мемлекеттік Дума да, Мәжіліс те Үкіметті қалыптастыруға қатысады; Федерация Кеңесі Конституциялық Сотты, ал Сенат пен Мәжіліс - ҚР Конституциялық Сотын қалыптастыруға қатысады. Парламенттің қатысуымен Ресейдің Есеп палатасы мен ҚР Есеп

комитеті құрылады. Парламенттерге федералды (және республикалық) бюджетті және олардың орындалуы туралы есептерді бекіту құқығы беріледі.

Егер екі елдің конституцияларында көзделген сенімсіздік білдіру институты туралы айтатын болсақ, онда, ең алдымен, Парламенттің үкімет саясатына қысым жасауына жол бермейтін оның қатаң форматын атап өткен жөн. Егер Ресейде тәуелсіздік жылдары осы құқықты іске асырудың сәтсіз әрекеттері байқалса [14], Қазақстанда бұл құқық Парламент Мәжілісінің летаргиялық өкілеттіктеріне жатады. Ресейдегі Мемлекеттік Дума депутаттарының белсенділігіне және Қазақстандағы Парламент Мәжілісінің енжарлығына қарамастан, жалпы бұл құқықты іске асырудың практикалық тұрғыдан мүмкін еместігі екеуіне де ортақ болып табылады.

Мәселен, Ресей Федерациясының Конституциясының 117 бабына сәйкес «Мемлекеттік Дума Ресей Федерациясының үкіметіне сенімсіздік білдіре алады. Ресей Федерациясының Үкіметіне сенімсіздік білдіру туралы қаулы Мемлекеттік Дума депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады. Мемлекеттік Дума Ресей Федерациясының Үкіметіне сенімсіздік білдіргеннен кейін, Ресей Федерациясының Президенті Ресей Федерациясының Үкіметінің отставкаға кететінін жариялауға немесе Мемлекеттік Думаның шешімімен келіспеуге құқылы. Егер Мемлекеттік Дума үш ай ішінде Ресей Федерациясының Үкіметіне сенімсіздік білдірсе, Ресей Федерациясының Президенті Үкіметтің отставкаға кететінін хабарлайды немесе Мемлекеттік Думаны таратады».

Ал, Парламент Мәжілісінің бір партиялық құрамы Үкіметке сенімсіздік білдіруге мүмкіндік бермейді, бұл іс жүзінде оның атқарушы биліктің саясатына ықпал ету мүмкіндігін төмендетеді. Әдетте, президенттік республика сенімсіздік білдіруді жоққа шығарады, себебі, қажет болған жағдайда Үкіметтің құрамын өзгертіп билікте туындаған шиеленісті шешуді Мемлекет басшысының құзырына қалдырады.

Ресей мен Қазақстанда қалыптасқан Президент институтының мықты рөлі биліктің атқарушы тармағын, әсіресе бюджеттік құқықтық қатынастар саласын толыққанды бақылауға, сондай-ақ жоғары деңгейдегі сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтарды тергеуге мүмкіндік бермейтін шектеулі өкілеттіктердің болуымен сипатталады.

Қорытынды. Қазіргі Қазақстан үшін "Парламенттік бақылау туралы" дербес заңның қабылдануы өзекті мәселе болып қала береді, ол «парламенттік бақылау» ұғымы мен шектерін, нысандарын, түрлерін және парламенттік бақылаудың заңи салдарын, Парламент палаталарының, парламенттік комитеттер мен комиссиялардың, сондай-ақ жекелеген депутаттардың өкілеттіктерін нақтылауы тиіс. Ғалымдардың пікірінше, «онда парламенттік тергеу институты ерекше орын алуы керек. Депутаттық сауал да конституциялық мәртебе алуы қажет» [15]. Бүгінгі таңда парламенттік бақылау жүйелі емес, парламенттік рәсімдер шеңберінде мемлекеттік қызметшілердің қатысуымен құқық бұзушылықтарды тергеуге, депутаттық сауалдарды елемейтін лауазымды адамдарды жауапқа тартуға мүмкіндік бермейді. Аталған шараларды іске асыру билікті бөлу механизміндегі Парламенттің тиімділігі мен рөлін арттырудың және мемлекеттік басқарудағы демократиялық принциптерді нығайтудың ажырамас факторы болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Виноградова Е.В., Виноградова С.А. Влияние идеи верховенства права в античной философии на становление концепции правового государства // <https://repository.rudn.ru/ru/records/article/record/52006/> (өтініш беру күні 06.10.2023)
2. Подопригора Р.А. Введение в административное право // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33106626 (өтініш беру күні 06.10.2023)
3. Демидов М.В., Казакова Е.В. Парламентский контроль за органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации. - Чебоксары, 2017. - 167 с.; Каримова Г.Ю. Институт парламентского контроля в зарубежных странах // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-parlamentskogo-kontrolya-v-zarubezhnyh-stranah> и др.

4. Вандышева Е.А., Сунгуров А.Ю. Контрольная функция парламента: парламентские комиссии по расследованию и счетные палаты // Вестник Томского государственного университета. Филология. Социология. Политология. – 2015. - №3 (31). – С. 64-74.
5. Сапарғалиев Г.С. Парламентское право Республики Казахстан: Монография. – Астана: ТОО Институт законодательства Республики Казахстан. 2009. – С. 93.
6. Караев А.А. Совершенствование форм парламентского контроля в Республике Казахстан // Интернет-ресурс: <https://www.zakon.kz/4621897-sovershenstvovanie-form-parlamentskogo.html> (өтініш беру күні 06.10.2023.)
7. Диваева Г.Ю. Институт парламентского контроля: конституционно-правовой аспект: автореф. ...канд. юрид. наук. – Казань, 2004 // Интернет-ресурс: <http://lawtheses.com/institut-parlamentskogo-kontrolya#ixzz5iDsApo4A> (өтініш беру күні 06.10.2023.)
8. Караев Р.Ш. Конституционно-правовые формы парламентского контроля за исполнительной властью в РФ: автореф. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 3.
9. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: - М.: ФОРУМ, - 1999. – С. 145.
10. Конституция Российской Федерации. Принята народом России 12 декабря 1993 года, вступила в силу 25 декабря 1993 года // Интернет-ресурс: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm> (өтініш беру күні 06.10.2023.)
11. Официальный сайт Парламента Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://www.parlam.kz> өтініш беру күні 06.10.2023.
12. Федеральный закон «О Счетной палате РФ от 27 марта 2013 года // Интернет-ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144621/ (өтініш беру күні 06.10.2023.)
13. Федеральный закон от 7 мая 2013 г. «О парламентском контроле» // Интернет-ресурс: <http://ivo.garant.ru/> (өтініш беру күні 06.10.2023.)
14. Вотум недоверия. 20 попыток. // Интернет-ресурс: http://rapsinews.ru/legislation_publication/20160609/276267891.html (өтініш беру күні 06.10.2023.)
15. Караев А.А. Конституционная безопасность в РК: состояние, проблемы и механизм обеспечения. - Алматы. - 2017. - С. 227.

Сведения об авторе

Қасымбек А.О. – Каспийский общественный университет.

Қасымбек А.О. – Каспий қоғамдық университеті.

Kassymbek A.O. – Caspian University.

Б.М. Сейтакова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОПЛАТЫ ТРУДА СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ: АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ

В научной статье проводится анализ финансирования органов внутренних дел и его влияния на социальное обеспечение сотрудников, включая выплаты и стипендии. Автор акцентирует внимание на необходимости уточнения и конкретизации нормы статьи, касающейся оплаты труда. В частности, рассматривается предложение о перемещении вопросов пенсионного обеспечения и социальных пособий в отдельные статьи Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе», с целью улучшения структурированности закона и согласованности его положений. Также в статье освещены результаты анкетирования по вопросам мотиваций.

Отдельное внимание уделяется анализу системы стипендиального обеспечения магистрантов и докторантов в ведомственных образовательных учреждениях. В статье подчеркивается отсутствие дифференциации в выплате стипендий по сравнению с другими государственными вузами, что часто приводит к ситуациям, когда размер стипендии по последней должности ниже государственной стипендии.

В статье также изучаются вопросы, связанные с жилищными выплатами сотрудников, поступающих на обучение в магистратуру или докторантуру ведомственных учебных заведений. Освобождение сотрудников от занимаемых должностей ведет к потере права на жилищные выплаты, что, в свою очередь, негативно сказывается на их мотивации к получению дополнительного образования из-за значительных финансовых потерь. Также обсуждается вопрос отсутствия подъемного пособия для сотрудников, переезжающих на место учебы. В заключение, статья акцентирует внимание на необходимости пересмотра и улучшения условий социального обеспечения сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: сотрудник, премирование, стипендия, оплата, магистратура, докторантура, подъемное пособие, жилищные выплаты.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің еңбекақысын төлеудің кейбір ерекшеліктері: талдау және жетілдіру бойынша ұсыныстар

Ғылыми мақалада ішкі істер органдарын қаржыландыруға және оның қызметкерлерді әлеуметтік қамсыздандыруға, оның ішінде төлемақы мен шәкіртақыларына әсері талданады. Автор еңбекақы төлеуге қатысты баптың нормасын нақтылау және айқындау қажеттілігіне назар аударады. Атап айтқанда, «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының құрылымдылығы мен ережелерінің келісімділігін жақсарту мақсатында зейнетақымен қамсыздандыру және әлеуметтік жәрдемақылар мәселелерін Заңның жекелеген баптарына ауыстыру туралы ұсыныс қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада уәждеме мәселелері бойынша сауалнама нәтижелері баяндалады.

Ведомстволық білім беру мекемелерінде магистранттар мен докторанттарды шәкіртақымен қамтамасыз ету жүйесін талдауға ерекше назар аударылады. Мақалада басқа мемлекеттік жоғары оқу орындарымен салыстырғанда шәкіртақы төлеуде дифференцияның жоқтығы атап өтіледі, бұл көп жағдайда соңғы лауазым бойынша шәкіртақының мөлшері мемлекеттік шәкіртақидан төмен болатын жағдайларға әкеледі.

Сонымен қатар, мақалада ведомстволық оқу орындарының магистратурасына немесе докторантурасына оқуға түсетін қызметкерлердің тұрғын үй төлемдеріне қатысты мәселелер қарастырылады. Қызметкерлерді лауазымдарынан босату тұрғын үй төлемдерін алу құқығынан айырылуға әкеледі, бұл өз кезегінде олардың айтарлықтай қаржылық шығындарға байланысты қосымша білім алуға деген ынтасына теріс әсер етеді. Сондай-ақ оқу орнына көшетін қызметкерлер үшін көтерме жәрдемақының болмауы мәселесі талқыланады. Қорытындылай келе, мақалада ішкі істер органдары қызметкерлерін әлеуметтік қамсыздандыру жағдайларын қайта қарау мен жақсарту қажеттілігіне назар аударылады.

Түйін сөздер: қызметкер, сыйлықақы, шәкіртақы, төлем, магистратура, докторантура, көтерме жәрдемақы, тұрғын үй төлемдері.

Several points of employees' remuneration of internal affairs authorities: analysis and suggestions for improvement

The scientific article analyzes the financing of internal affairs bodies and its impact on the social security of employees, including payments and scholarships. The author focuses on the need to clarify and specify the norm of the article concerning remuneration of labor. In particular, the proposal to move the issues of pensions and social benefits to separate articles of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Law Enforcement Service" is considered, in order to improve the structuring of the law and the consistency of its provisions. The article also highlights the results of the survey on motivation issue.

Special attention is paid to the analysis of the system of scholarship provision of master's and doctoral students in departmental educational institutions. The article emphasizes the lack of differentiation in the payment of scholarships in comparison with other state higher education institutions, which often leads to situations when the amount of scholarship for the last position is lower than the state scholarship.

The article also examines issues related to housing payments for employees enrolled in master's or doctoral programs at departmental educational institutions. The release of employees from their posts leads to the loss of their right to housing payments, which, in turn, negatively affects their motivation to obtain additional education due to significant financial losses. The article also discusses the issue of the lack of relocation allowance for employees moving to the place of study. In conclusion, the article emphasizes the need to revise and improve the conditions of social security of employees of internal affairs bodies.

Keywords: employee, bonus, scholarship, payment, master's studies, doctoral studies, relocation allowance, housing payments.

Введение. У каждого человека есть свой собственный, субъективный образ так называемого «жизненного стандарта».

Это определенная модель, которая является субъективно желаемой. Потребности, нужды, которые реально имеют место в спектре ожиданий индивида, группы, как объектов социальной работы, должны обязательно осознаваться ими, то есть входить в содержание их субъективно значимого и существующего на уровне мечты, плана на будущее, желания «стандарта жизни» [1, с.57]. Сотрудники органов внутренних дел (далее - ОВД), являющиеся частью общества, не без исключения.

Методы. Исследование проводилось на основе анализа нормативно-правовой базы, включающее вопросы социального обеспечения сотрудников ОВД. Дополнительно, проведение анкетирования и опросов среди сотрудников ОВД позволило оценить их восприятие и удовлетворенность текущими условиями социального обеспечения. Этот инструмент особенно был ценен для понимания восприятия оплаты стипендий и жилищных

выплат. Сравнительный анализ между системами стипендиального обеспечения в ведомственных учреждениях и государственных вузах помогло выявить различия и недостатки. Завершающим этапом явилась разработка предложений по повышению денежного обеспечения сотрудников ОВД.

Основная часть. По мнению Костыря Ю.С. недостаточная степень финансового обеспечения сотрудников органов внутренних дел, ставит под сомнение попытки государства улучшить материальное благосостояние сотрудников органов внутренних дел. Несущественные увеличения денежного содержания сотрудникам органов внутренних дел не улучшают их жизнь, а лишь «догоняют» растущие цены и частично компенсируют инфляционные процессы [2, с.4].

Для создания условий службы в органах внутренних дел, повышения престижа данной службы, по мнению некоторых авторов, необходим соответствующий государственно-правовой механизм правовой и социальной защиты и защищенности сотрудников, так как социальная защита сотрудников является одним из важнейших аспектов деятельности компетентных органов государственной власти по созданию благоприятных условий для осуществления сотрудниками, гражданами, уволенными со службы, и членами их семей общегражданских прав, различного рода гарантий и компенсаций [3, с.4].

По мнению Кочетковой Н.Д, социальная защита сотрудников органов внутренних дел - это социальный институт, предназначенный для обеспечения в отношении данной социально-профессиональной группы всей полноты прав граждан и компенсацию ограничений, накладываемых на них спецификой службы, системой особых гарантий по поддержанию их высокого социального статуса [4, с.19]. Продолжая мысль, можем сказать, что вопрос социальной защиты сотрудников ОВД, улучшение условий труда для сотрудников и комплексный подход к обеспечению социальной защиты является критически важным элементом в стремлении к созданию эффективной системы.

По мнению Костыря Ю.С. в вопросе совершенствования социальной защиты сотрудников органов внутренних дел с экономической точки зрения необходимо выделить три направления, а именно:

-расширение объема нормативного содержания законов за счет включения в них новых норм, обусловленных изменениями в социально-экономической сфере и оказывающих существенное влияние на качество социального статуса сотрудников ОВД. Сотрудники не должны «выпадать» из спектра экономических реформ и не должны находиться в стороне от отношений, связанных с различными формами собственности (жилье, земля и т.д.);

-внедрение финансовых механизмов, которые обеспечивали бы жизнеспособность существующих социальных норм, гарантий и компенсаций;

-отработка механизма по полной или частичной оплате обучения детей сотрудников органов внутренних дел в учебных заведениях;

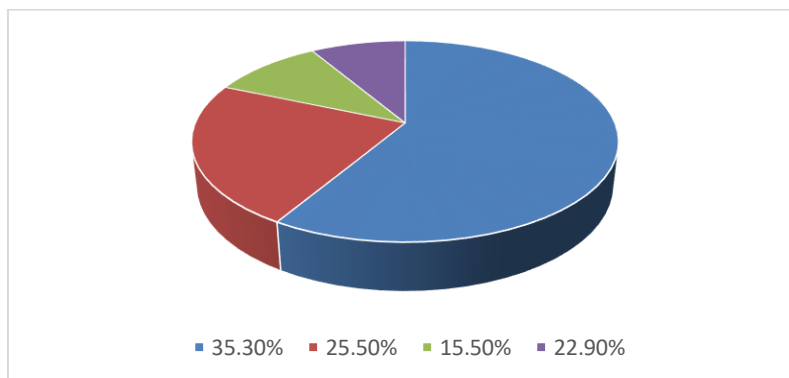
- обеспечение социальной защиты сотрудников органов внутренних дел подчиненному закономерностям социального управления с позиции управленческого процесса [2, с.19].

Действительно, система социального управления в органах внутренних дел находится в прямой зависимости от уровня социальной поддержки сотрудников. Согласно мнению сотрудников органов внутренних дел, ряд препятствий для эффективной работы могут включать в себя ограниченные ресурсы, которые могут непосредственно быть связаны с низким уровнем материальной обеспеченности, увеличенной нагрузкой объема работы на сотрудников, слабым кадровый составом подразделения, недостаточной квалификацией, возможными нарушениями законности и служебной дисциплины в целом. Эти аспекты напрямую коррелируют с уровнем удовлетворенности сотрудников социальными льготами и благами.

Опрос, проведенный среди сотрудников, выявил необходимость дальнейшего совершенствования системы стимулов для повышения мотивации и удовлетворенности. Примерно 35,3% участников опроса указали, что текущая система стимулов частично соответствует их ожиданиям и потребностям. Полностью соответствует, ответили 25,5%, в

основном соответствует - ответили 15,5% опрошенных сотрудников. 22,9% опрошенных сотрудников считают, что система мотивации абсолютно не отвечает их требованиям. Эти данные подчеркивают значимость адаптации и улучшения системы поощрений для удовлетворения потребностей большего числа сотрудников:

Рис.1. Насколько система морального поощрения (материальные: заработная плата, премии и др., нематериальные: карьерный рост, комфортный график и др.) соответствует вашим ожиданиям и потребностям?

В контексте этих выводов важно отметить, что основной Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» (Далее - Закон) [5], предусматривает систему базовых стимулов. В законе определены фундаментальные льготы, такие как право на получение заработной платы, выплаты в период временной нетрудоспособности, материальная помощь, оплата командировочных расходов, медицинское и санаторно-курортное обслуживание, пенсионное обеспечение, а также жилищные и социальные льготы. Характерной особенностью современного состояния системы базового стимулирования служебной деятельности ОВД исключает каких-либо различий их применения для той или иной категории должностей сотрудников ОВД (за исключением некоторых особенностей по получению жилищных выплат).

В рамках исследования разберем одну из важных составляющих социальной поддержки сотрудников полиции – оплату труда сотрудников органов внутренних дел (в том числе и обучающихся сотрудников в рамках получения послевузовского образования).

В соответствии со статьей 64 частью 1 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе» денежное довольствие, состоит из денежного содержания (должностного оклада и доплаты за специальное звание), надбавок за особые условия прохождения службы, а также другие надбавки, доплаты [5], другими словами заработной платы.

В соответствии с Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 ноября 2014 года №808 «Об утверждении Правил выплаты денежного довольствия, пособий и прочих выплат сотрудникам органов внутренних дел Республики Казахстан», устанавливаются прозрачные принципы вознаграждения для сотрудников, размеры этих составляющих определяются коэффициентами, зависящими от должности, выслуги лет и стажа государственной службы. Предусмотрены надбавки к должностным окладам за особые условия прохождения службы, а их размеры утверждаются единой системой оплаты труда для всех органов, финансируемых из государственного бюджета [6]. Это обеспечивает справедливость в вопросах вознаграждения и создает стабильность в системе оплаты труда в ведомстве.

Вместе с тем анализ содержания статьи показывает, что на текущий момент в ней, также присутствуют вопросы пенсионного обеспечения и социальных пособий. Считаем правильным внести изменения на уточнение и разграничение различных аспектов трудовых отношений в рамках закона. Предлагаем изменения с целью улучшения четкости и

целесообразности законодательного регулирования. Разделение вопросов оплаты труда и пенсионного обеспечения обусловлено их различным характером и необходимостью специфического подхода к каждому из них. Уточнение содержания статьи 64 позволит повысить эффективность ее применения и правильного понимания нормы права. Целесообразным в названии и содержании статьи конкретизировать только оплату труда сотрудников органов внутренних дел, исключая пенсионное обеспечение сотрудников ОВД, так как вопросы пенсионного обеспечения сотрудников ОВД требует регулирования в статье 69 Закона, выплаты государственных социальных пособий по инвалидности в ст. 66 Закона, «прерогатива по предъявлению командировочного удостоверения на первоочередное приобретение проездных документов на все виды транспорта и получение места для проживания в гостиницах; обеспечения детей сотрудников правоохранительных органов, в том числе тех, которые погибли, умерли или пропали без вести во время прохождения службы; местными исполнительными органами предоставления вне очереди места в детских дошкольных учреждениях по месту жительства»[5] необходимо переместить в статью 69 Закона.

В дополнение к этим предложениям, также обращаем внимание на вопрос премирования сотрудников ОВД.

Этот аспект требует тщательного рассмотрения и возможной корректировки, чтобы обеспечить справедливую и мотивирующую систему вознаграждения для сотрудников. Представляет интерес исследование Адян А. О., в котором он выделяет проблему равномерного распределения премий среди сотрудников, подчеркивая необходимость индивидуального подхода к премированию. Далее автор анализирует, что такой подход может привести к увеличению недовольства и конфликтов, особенно при переоценке вклада сотрудников основных служб по сравнению с вспомогательными. Разработка положения о премировании, учитывающего все аспекты деятельности и профессиональную значимость каждого сотрудника, требует значительных усилий и ресурсов. Поэтому, в случае невозможности реализации такого подхода, предпочтительнее остается равномерное распределение премий. Автор критикует практику награждения сотрудников по указанию из высших инстанций, что не способствует реальному стимулированию, а скорее ведет к недовольству и конфликтам. Предлагается, что определение достойных кандидатов для награждения должно лежать на коллективе. Кроме того, в работе подчеркивается важность поощрения не только за конечные результаты, но и за усердие, настойчивость, инициативу и другие качества, способствующие успешному выполнению задач [7, с.17].

Лишение указанной премии, по мнению Юдина К.А., следует отнести к разряду несанкционных мер, так как она не относится к числу дисциплинарных взысканий, перечень которых исчерпывающий. Лишение указанной премии имеет явную негативную санкционную юридическую природу, так как обусловлено неправомерным поведением сотрудника ОВД и существует в форме характерного материального лишения. Казалось бы, что эта коллизия устраняется включением лишения премии за добросовестное выполнение служебных обязанностей в перечень видов дисциплинарных взысканий. Но в этом случае нарушается вся идея дисциплинарной наказательной практики, так как к сотруднику ОВД следует применять сразу два вида дисциплинарных взысканий и вводить основные и дополнительные дисциплинарные взыскания (de facto это в настоящее время и происходит) [8, с.187].

В процессе проведения интервью с сотрудниками ОВД было установлено, что сотрудники оперативно-следственных подразделений не воспринимают премирование как эффективное средство стимулирования и мотивации к эффективной трудовой деятельности. Эта нераздельность в восприятии стимулирующих мер, связана с присутствием неснятых дисциплинарных взысканий, что влияет на их восприятие возможности получения премии. Опрошенные сотрудники выразили предпочтение пересмотру системы премирования, предлагая рассматривать возможность конвертации предполагаемых годовых премий в увеличение должностных окладов как более эффективный стимул для повышения

их профессионального вклада. В то же время, работники других служб высказались в пользу унификации системы премирования. Они отмечают, что неравномерное распределение премий из-за разницы в бюджетном финансировании различных служб, создает необходимость в равенстве и устранении ограничений, обусловленных бюджетами.

Таким образом, предложенная модификация в системе стимулирования включает не только изменение формы вознаграждения и учет восприятия мотивационных мер сотрудниками, но и улучшение системы премирования, учитывающего различные источники бюджетного финансирования. Это, в свою очередь, может способствовать повышению общей эффективности работы в ОВД.

Далее, считаем обоснованным затронуть некоторые вопросы социального обеспечения сотрудников ОВД, получающих послевузовское образование в учебных заведениях МВД Республики Казахстан.

В ходе исследования также было выявлено, что в отношении докторантов и магистрантов, в рамках социальной защищенности не дифференцирован подход по выплате стипендий как в других государствах вузах. Порой стипендия по последней должности ниже размера государственной стипендии в других вузах.

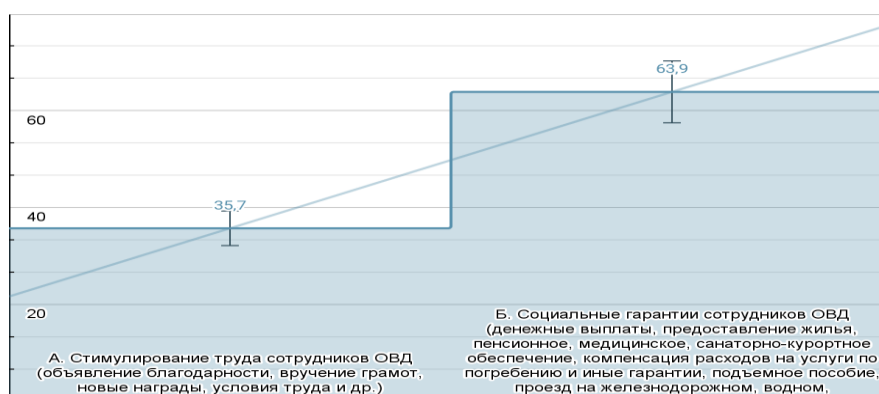
К примеру магистрантам Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, направленным на обучение из государственных органов, выплачивается стипендия на уровне должностного оклада по последнему месту работы, но не ниже размера государственной стипендии для магистрантов [9], что требует внимания в системе ОВД.

Далее, хотим отметить, что в случае получения послевузовского образования возникают проблемы по вопросу жилья при переезде сотрудника к новому месту службы (учебы). В соответствии с законодательством, у обучающихся не предусмотрена денежная компенсация за наем (поднаем) жилых помещений. В соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат», в случае, когда сотрудник для дальнейшего прохождения службы убывает в другой регион, размер текущих жилищных выплат сохраняется по прежнему региону, где он проходил службу, если соответствующий договор заключался с ним в целях, предусмотренных подпунктами 1), 3), 4), 5) статьи 101-5 Закона, а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом, при условии признания нуждающимся в жилище решением жилищной комиссии» [10]. Однако хотим отметить, что жилищные выплаты прекращаются в случаях освобождения сотрудника от должности, подпадающей под категорию должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат. Сотрудники, поступившие в магистратуру и докторантуру такой возможности лишаются.

Считаем необходимым рассмотреть вопрос в отношении обучающихся сотрудников выплату денежной компенсации, учитывая дальность расстояния жилого помещения от места службы, времени пути, необходимое сотруднику для следования к месту службы и обратно с учетом фактического наличия и условий транспортного средства, режима служебного времени, а также иные обстоятельства, прямо влияющие на возможность ежедневного возвращения в жилое помещение от места службы (учебы). Сотрудникам, зачисленным в магистратуру и докторантуру правоохранительных органов Республики Казахстан, помимо установленного должностного оклада в размере семидесяти процентов от должностного оклада по последней занимаемой до направления на учебу, предлагаем предусмотреть возможность жилищных выплат по последней должности до дня окончания программы обучения и зачисления в распоряжение.

Далее хотим отметить, что по мнению анкетированных сотрудников ОВД одним из эффективных механизмов социального регулирования является необходимость выплаты подъемного пособия (63,9 %), а также другие виды стимулов (35,7%):

Рис.2. Как Вы считаете, какие социальные аспекты способствуют эффективности деятельности ОВД?

Подъемное пособие предусмотрено по категориям должностей, подпадающих под действие Постановления Правительства Республики Казахстан от 7 ноября 2014 года № 1179 «Об утверждении перечня должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право при перемещениях и продвижениях по службе на подъемное пособие, возмещение затрат за проезд на транспорте и за перевозку собственного имущества» [11]. Ограниченное финансирование приводит к тому, что такие льготы предоставляются только ограниченному кругу сотрудников, что может сказываться на социальной защищенности, на привлекательности получения послевузовского образования и на готовности сотрудников переезда в другой населенный пункт по месту дислоцирования учебного заведения ведомственного образования. Такие перемещения могут налагать дополнительную финансовую нагрузку на сотрудников, делая отсутствие подъемного пособия значительным препятствием.

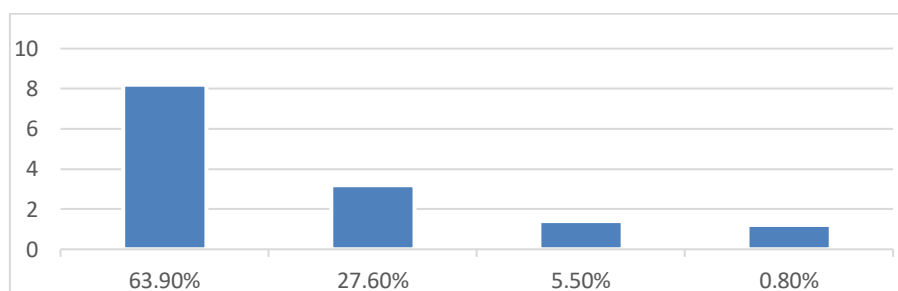
В соответствии со статьей 30 части 2 пунктом 3 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе» перемещение по службе лиц среднего, старшего и высшего начальствующего состава возможно в связи с поступлением на учебу в организации образования правоохранительных органов, обучением в рамках государственного заказа по подготовке государственных служащих - с освобождением от занимаемой штатной должности, а также при назначении на должность после окончания организации образования [5]. В соответствии со ст.21 ч.2 Закона Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» «при перемещении и продвижении по службе сотрудника органов внутренних дел, связанных с переездом из одного населенного пункта в другой на удаление более пятидесяти километров, ему выплачивается подъемное пособие в размере двухмесячного денежного содержания на самого сотрудника и половины месячного денежного содержания на каждого члена семьи, переехавшего вместе с ним. При перемещении и продвижении по службе сотрудника органов внутренних дел ему возмещаются за счет государства затраты за перевозку до десяти тонн собственного имущества, а также за проезд на железнодорожном, водном, автомобильном транспорте, включая членов семьи, переехавших вместе с ним» [12]. Однако сотрудники, независимо от места работы по последней должности и подпадавшие под категорию должностей в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 ноября 2014 года № 1179 [11], направленные на получение послевузовского образования подъемное пособие и другие выплаты не получают. Тем не менее подъемное пособие предусмотрено для военнослужащих ОВД в соответствии в статье 78 Приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан от 3 марта 2023 года № 200 «Об утверждении Правил выплаты денежного довольствия, пособий и прочих выплат военнослужащим органов внутренних дел Республики Казахстан». В приказе предусмотрено подъемное пособие при переводе и

перемещении военнослужащего, переехавшему, в связи с зачислением на обучение в военное учебное заведение на основании приказа соответствующего начальника о зачислении [13]. Такая гарантия в отношении сотрудников полиции, направленных на получение послевузовского образования не предусматривается. По нашему мнению, для сотрудников, направленных на получение послевузовского образование необходимо предусмотреть подъемное пособие и некоторые виды возмещение затрат случаях перемещения по службе ввиду «зачисления в магистратуру и докторантуру в организациях образования правоохранительных органов».

Закключение. Ограниченный объем финансирования не только сужает возможности сотрудников ОВД получить доступ к социальным благам, но также может привести к снижению эффективности работы в системе внутренних дел. Это подчеркивает необходимость пересмотра и внимания к этой проблематике на законодательном уровне.

В контексте опроса среди работников ОВД, большинство (63,9%) указали, что их текущие доходы не удовлетворяют финансовым потребностям в условиях инфляции и роста цен на основные товары и услуги, что ведет к нестабильности в финансовом положении. Около 27,6% опрошенных считают, что их зарплата покрывает основные потребности, включая продукты питания, жилье, одежду и расходы на образование детей. Только 5,5% выразили удовлетворение своим финансовым положением, и лишь 0,8% отметили, что их доходы превышают текущие финансовые потребности, позволяя им накапливать сбережения и инвестировать в будущее.

Рис.3. Как Вы оцениваете соответствие вашей текущей заработной платы Вашим потребностям?

На основании вышеизложенного сделаем краткие выводы:

- необходимо конкретизация в названии статьи по оплате труда сотрудников ОВД;
- неравномерное распределение премий из-за разницы в бюджетном финансировании различных служб, создает необходимость в равенстве и устранении ограничений. Это объясняется еще тем, что оплата производится в рамках выделенных бюджетных средств;
- в рамках социальной защищенности магистрантам и докторантам ведомственных образовательных организаций не дифференцирована выплата стипендий как в других государствах вузах, порой стипендия по последней должности ниже размера государственной стипендии;
- в случаях поступления в магистратуру, докторантуру ведомственного образования сотрудник освобождается от должности, подпадающей под категорию должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на жилищных выплат, тем самым лишается жилищных выплат. Это приводит к снижению мотивации для получения дополнительного образования, поскольку лишение жилищных выплат представляет собой значительный финансовый недостаток;
- в случае перемещения не всем сотрудникам выплачивается подъемное пособие.

В соответствии с вышеизложенным, предлагаем внести следующие изменения дополнения в действующее законодательство:

1. В статье 64 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе»:

-конкретизировать название статьи как: «*Оплата труда сотрудников*»с сохранением части 1 и 2;

- исключить «...пенсионное и иное обеспечение сотрудников»из названия статьи, часть 3 «пенсионное обеспечение сотрудников...»из содержания статьи, так как вопросы пенсионного обеспечения сотрудников ОВД требуют регулирования в *статье 69 «Иные меры социальной защиты сотрудников и пенсионеров правоохранительных органов»;*

- переместить часть 3 «выплата государственных социальных пособий по инвалидностиосуществляются в соответствии с законодательством Республики Казахстан о социальной защите»в статью 66 Закона.

- переместить части 4, 5 статьи 64 в статью 69 «Иные меры социальной защиты сотрудников и пенсионеров правоохранительных органов»;

2. Статью 9 п. 11 Закона «Прием на учебу в организации образования правоохранительных органов»*дополнить «доплатой за жилищные выплаты по последней должности»;*

3. статью 21 ч.2 Закона Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» «При перемещении и продвижении по службе сотрудника органов внутренних дел, связанных с переездом из одного населенного пункта в другой на удаление более пятидесяти километров, ему выплачивается подъемное пособие в размере двухмесячного денежного содержания на самого сотрудника и половины месячного денежного содержания на каждого члена семьи, переехавшего вместе с ним»*дополнить «При перемещении и продвижении по службе сотрудника органов внутренних дел, в том числе зачисленным на обучение в магистратуру и докторантуру...».*

4.В Постановлении Правительства Республики Казахстан от 7 ноября 2014 года № 1179 «Об утверждении перечня должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право при перемещениях и продвижениях по службе на подъемное пособие, возмещение затрат за проезд на транспорте и за перевозку собственного имущества», *для сотрудников переместившихся и зачисленных в магистратуру и докторантуру в организациях образования правоохранительных органов, предусмотреть получение подъемного пособия и возмещения других затрат - по ранее занимавшей должности.*

Список использованных источников

1. Есилев А.Б. Превентивность социальных конфликтов как технология социальной работы. дисс. по профилю. – Астана, 2016. -138 с.;

2. Костыря Ю. С. Экономические аспекты управления системой социальной защиты сотрудников органов внутренних дел в современных условиях:автореф. ... канд. эконом. наук.- Москва, 2004. – 28 с.;

3. Нормативно-правовое регулирование социальной и правовой защищенности сотрудников органов внутренних дел : учебное пособие / С.Ю. Анохина, О.Д. Овчинникова, О.С. Черепанова, А.М. Шаганян. – Барнаул: Барнаульский юридический институт МВД России, 2019. – 44 с.;

4. Кочеткова Н. Д. Административно-правовое обеспечение социальной защиты сотрудников органов внутренних дел Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук.- Москва, 2006. – 27 с.;

5. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.07.2023 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594 дата обращения напр.: 06.11.2023;

6. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 ноября 2014 года №808 «Об утверждении Правил выплаты денежного довольствия, пособий и прочих выплат сотрудникам органов внутренних дел Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.09.2022 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31665921 дата обращения напр.: 08.11.2023;

7. Адян А.О. Совершенствование системы стимулирования труда сотрудников органов внутренних дел (теоретический и организационно-правовой аспекты) автореф. ... канд. юрид. наук.- Москва, 2006. -32 с.;

8. Юдин К.А. Правовое стимулирование служебной деятельности органов внутренних дел Российской Федерации (теоретико-прикладной аспект): дис... канд. юрид. наук.- Нижний Новгород, 2017. – 248 с.;

9. Стипендия 2023 в Казахстане: размер, повышение Читайте больше// [https:// Интернет-ресурс: <https://www.nur.kz/nurfin/pension/1832685-stipendia-v-kazahstane/> дата обращения напр.:08.11.2023;](https://www.nur.kz/nurfin/pension/1832685-stipendia-v-kazahstane/)

10. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31921282 дата обращения напр.: 10.11.2023;

11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 7 ноября 2014 года № 1179 «Об утверждении перечня должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право при перемещениях и продвижениях по службе на подъемное пособие, возмещение затрат за проезд на транспорте и за перевозку собственного имущества» (с изменениями от 15.10.2019 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31627483 дата обращения напр.: 10.11.2023;

12. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.05.2020 г.) в старой редакции// Интернет-ресурс: <https://csukz.ru/korrupciya/%D0%9E%D0%B1%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B5%D0%BB%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD.pdf> дата обращения напр.: 11.11.2023;

13. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 3 марта 2023 года № 200 «Об утверждении Правил выплаты денежного довольствия, пособий и прочих выплат военнослужащим органов внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями от 27.06.2023 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32447315 дата обращения напр.: 10.11.2023.

Сведения об авторе

Сейтакова Б.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Сейтакова Б.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Seitakova B. - doctoral student of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after MakanEsubulatov, Master of Legal Science, Police Lieutenant Colonel.

Г.К. Елеусизова¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ БУЛЛИНГА

В статье рассматриваются социальные и правовые последствия буллинга. В частности, буллинг является причиной нарушений психологического здоровья, проблем с учебой и успеваемостью, стрельбы в образовательных организациях, склонностях к суицидам и таких долгосрочных последствий, как развитие в дальнейшем психических расстройств и постоянной тревожности, моббинг и многих других. Что касается правовых последствий, то в Казахстане легализация рассматриваемого явления началась в 2022 г. При этом, в обществе пока нет однозначного отношения к самому буллингу и необходимости его законодательного регулирования. В ходе исследования выделены основные проблемы: отсутствие четкой законодательной проработки мер воздействия и ответственности как в отношении агрессоров, так и их родителей, а также эмпирически подтвержденных данных о последствиях травли. В связи с этим, рассмотрены психологические последствия всех участников буллинга и выявлена наиболее пострадавшая сторона – жертва. Отмечены последствия и кибербуллинга, которые, несмотря на его действие в интернет-пространстве, ощущаются в реальной жизни. Буллинг среди несовершеннолетних уменьшает мотивацию и их стремление к получению новых знаний, снижает саму ценность образования. Нередко буллинг в школе приводит к вспышкам неконтролируемого гнева, который выражается в нападении жертв буллинга на учеников в организации образования. Установлено, что частое пребывание в статусе жертвы или агрессора напрямую повышает вероятность (склонность) к депрессиям, суицидам или их попыткам у подростков. Все это объясняет, что сегодня в каждой школе стало обязательным наличие психолога. Однако анализ материальных условий их труда позволяет сделать вывод о необходимости повышения статус школьных психологов, чтобы привлекать к такой работе действительно профессионалов своего дела. В заключении сделан вывод о необходимости картирования рисков буллинга в образовательных организациях Казахстана, включающего в себя мониторинг статистики таких случаев и оценку системы реагирования и профилактических мер, учитывая все факторы, связанные с жизнью подростков и обеспечением их защиты от насилия и буллинга в учреждениях.

Ключевые слова: буллинг, жертва, агрессор, свидетели кибербуллинга, моббинг, правовые последствия, социальные последствия, профилактика, картирование рисков.

Қорқытудың құқықтық және әлеуметтік салдары

Мақалада қорқытудың Әлеуметтік және құқықтық салдары қарастырылады. Атап айтқанда, қорқыту психологиялық денсаулықтың бұзылуының, оқу мен оқу үлгерімінің бұзылуының, білім беру ұйымдарындағы атыстың, суицидке бейімділіктің және одан әрі психикалық бұзылулар мен тұрақты мазасыздықтың дамуы, моббинг және т.б. сияқты ұзақ мерзімді салдардың себебі болып табылады. Құқықтық салдарға келетін болсақ, Қазақстанда бұл құбылысты заңдастыру 2022 жылы басталды. Сонымен бірге, қоғамда буллингің өзіне және оны заңнамалық реттеу қажеттілігіне әлі нақты көзқарас жоқ. Зерттеу барысында негізгі проблемалар анықталды: агрессорларға да, олардың ата-аналарына да әсер ету шаралары мен жауапкершілігін нақты заңнамалық пысықтаудың болмауы, сондай-ақ қорлаудың салдары туралы эмпирикалық дәлелденген мәліметтер. Осыған байланысты

қорқытудың барлық қатысушыларының психологиялық салдары қарастырылып, ең көп зардап шеккен тарап – жәбірленуші анықталды. Интернет-кеңістіктегі әсеріне қарамастан, нақты өмірде сезілетін кибербуллингтің салдары да атап өтілді. Кәмелетке толмағандар арасындағы қорқыту мотивацияны және олардың жаңа білім алуға деген ұмтылысын төмендетеді, білім берудің құндылығын төмендетеді. Көбінесе мектепте қорқыту бақыланбайтын ашудың өршуіне әкеледі, бұл қорқыту құрбандарының білім беру ұйымындағы оқушыларға шабуылынан көрінеді. Жәбірленуші немесе агрессор мәртебесінде жиі болу жасөспірімдерде депрессияға, суицидке немесе олардың әрекеттеріне (бейімділігіне) тікелей әсер ететіні анықталды. Мұның бәрі бүгінгі таңда әр мектепте психологтың болуы міндетті болып табылатындығын түсіндіреді. Алайда, олардың жұмысының материалдық жағдайларын талдау мектеп психологтарының мәртебесін көтеру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, осылайша мұндай жұмысқа өз ісінің мамандарын тарту керек. Қорытындыда жасөспірімдердің өміріне және оларды зорлық-зомбылықтан және мекемелерде қорқытудан қорғауды қамтамасыз етуге байланысты барлық факторларды ескере отырып, Қазақстанның білім беру ұйымдарында буллинг тәуекелдерін картаға түсіру қажеттігі туралы қорытынды жасалды, оған осындай жағдайлардың статистикасына мониторинг жүргізу және ден қою және алдын алу шаралары жүйесін бағалау кіреді.

Түйінді сөздер: қорқыту, жәбірленуші, агрессор, куәгерлер кибербуллинг, моббинг, құқықтық салдарлар, әлеуметтік салдарлар, алдын алу, тәуекелдерді картаға түсіру.

Legal and social consequences of bullying

The article discusses the social and legal consequences of bullying. In particular, bullying is the cause of mental health disorders, problems with studies and academic performance, shooting in educational institutions, suicidal tendencies and such long-term consequences as the further development of mental disorders and constant anxiety, mobbing and many others. As for the legal consequences, the legalization of the phenomenon in question began in Kazakhstan in 2022. At the same time, the society does not yet have an unambiguous attitude to bullying itself and the need for its legislative regulation. The study highlights the main problems: the lack of a clear legislative elaboration of measures of influence and responsibility both in relation to aggressors and their parents, as well as empirically confirmed data on the consequences of bullying. In this regard, the psychological consequences of all participants in bullying are considered and the most affected party – the victim - is identified. The consequences of cyberbullying are also noted, which, despite its effect in the Internet space, are felt in real life. Bullying among minors reduces motivation and their desire to acquire new knowledge, reduces the very value of education. Bullying at school often leads to outbursts of uncontrollable anger, which is expressed in the attack of bullying victims on students in the educational organization. It has been established that frequent stay in the status of a victim or aggressor directly increases the likelihood (propensity) to depression, suicide or their attempts in adolescents. All this explains that today in every school it has become mandatory to have a psychologist. However, an analysis of the material conditions of their work allows us to conclude that it is necessary to raise the status of school psychologists in order to attract really professionals in their field to such work. In conclusion, it is concluded that it is necessary to map the risks of bullying in educational institutions in Kazakhstan, which includes monitoring the statistics of such cases and evaluating the response system and preventive measures, taking into account all factors related to the lives of adolescents and ensuring their protection from violence and bullying in institutions.

Keywords: bullying, victim, aggressor, witnesses cyberbullying, mobbing, legal consequences, social consequences, prevention, risk mapping.

Введение. Последствия буллинга являются важнейшим аргументом, обосновывающим необходимость сокращения буллинговых ситуаций, разработки профилактических программ и в целом изменения позиции общества в сторону снижения толерантности к различным проявлениям буллинга. Законодательство в разных странах может отличаться, но в целом буллинг (издевательство, запугивание, насилие и т.д.) является преступлением и может привести к юридическим последствиям для нарушителей. В некоторых странах приняты законы, которые конкретно запрещают буллинг в школах и на рабочих местах.

Обзор литературы. В настоящее время активно изучаются последствия буллинга в краткосрочной и долгосрочной перспективе. Ученые, специализирующиеся в различных областях науки, таких как психология, медицина, криминология, социология и право, уделяют этому значительное внимание.

Такие зарубежные ученые, как Дж. Накамото, Д. Шварц исследовали взаимосвязь между буллингом, виктимизацией и проблемами школьной адаптации в группах старшеклассников [21]. Автор книги о школьных расстрелах Дж. Клейн считает травлю основным фактором расстрелов в школе [19]. Зарубежными учеными широко изучена связь детских суицидов и предшествующей травли [20; 22; 23].

Социальные последствия буллинга рассматривали в своих трудах такие ученые, как А.А. Гудзовская, А.М. Манухина, А.А. Проскурина [7], Е.А. Истомина, Н.Ф. Михайлова [8]. Последствия в образовательной среде освещают Т.В. Швецова [17] и С.В. Кривцова [10].

Последствия буллинга в образовательных организациях Казахстана исследованы А.Б. Альжан и Н.Ш. Жемпиисовым [4].

Основная часть. В школьной среде, буллинг может быть рассмотрен как нарушение правил поведения и безопасности, что может привести к дисциплинарным мерам в отношении нарушителей. Школы обычно имеют политику по борьбе с буллингом, и учащиеся и их родители могут обратиться к администрации школы для решения проблемы.

Так, в США действует Закон об образовании всех детей (IDEA), который требует от школ предотвращать и реагировать на буллинг. В Великобритании есть Закон об образовании 2011 г., который требует от школ иметь политику, направленную на предотвращение буллинга [6].

Также существуют законы о дискриминации и защите прав человека, которые могут применяться в случаях буллинга, основанного на расе, половом признаке, религии, национальности или других защищенных категориях. В таких случаях жертва буллинга может обратиться в специальные организации или комиссии по правам человека для получения помощи и защиты.

Некоторые страны также вводят законы, требующие от школ и учебных заведений принимать меры для предотвращения буллинга и защиты жертв. Это может включать в себя обучение персонала, разработку политик и процедур, а также установление механизмов для сообщения о случаях буллинга и их расследования.

В нашей стране начало пути легализации рассматриваемого явления начался в 2022 г. При этом, некоторые казахстанцы считают, что термин «буллинг» не нужно вводить в правовое поле нашей страны.

Так, принятые в 2022 г. Правила профилактики травли (буллинга) ребенка [3] восприняты в обществе неоднозначно. Документ раскритиковали за расплывчатые положения и отсутствие исчерпывающей конкретики. Понятие «агрессор» было исключено из Правил, поскольку некоторые граждане посчитали его оскорбительным. Также было высказано мнение, что это «недоработанная ужасная инструкция» и «лазейка для контроля и управления семьей для шантажа и коррупции на местах» [5].

Но эксперты придерживаются другого мнения. Так, казахстанский юрист М. Мостович, согласившись с тем, что новый нормативно-правовой акт о профилактике буллинга среди несовершеннолетних нельзя назвать идеальным, высказал уверенность в необходимости его принятия, поскольку данные Правила как минимум устанавливают лиц, обязанных следить за порядком в организациях образования, а также принципы борьбы с агрессивным

поведением. При этом, требуется более четкая законодательная проработка мер воздействия и ответственности как на агрессоров, так и на их родителей [13].

Так, несмотря на наличие ст. 127 КоАП РК «Неисполнение обязанностей по воспитанию и (или) образованию, защите прав и интересов несовершеннолетнего» [1], предусматривающей штраф или даже административный арест в случае повторного нарушения, до сих пор отсутствовал четкий правовой механизм профилактики, выявления и привлечения к ответственности за такие правонарушения. И вышеназванный нормативно-правовой акт призван устранить данный пробел.

Также большой проблемой, является отсутствие эмпирически подтвержденных данных о последствиях травли, что во многом осложняет разработку методик и способов профилактики с феноменом, в стенах образовательных учреждений.

Буллинг - это серьезная проблема, которая оказывает психологическое влияние на всех участников, включая как жертву, так и агрессора. Важно отметить, что агрессоры также могут испытывать психологический стресс, поскольку неудачные попытки травли или сопротивление со стороны защитников жертвы могут оказаться для них неблагоприятными последствиями. Стресс может привести к сокращению функций организма до минимально необходимого для выживания уровня, что может привести к различным физическим и психологическим проблемам.

При стрессе организма могут появиться такие симптомы, как недосыпание, головные боли, нарушение сердечных ритмов, затруднения в мышлении, сбой в работе иммунной системы и другие проявления. Это связано с тем, что стресс влияет на биохимические и физиологические процессы в организме, что может привести к ухудшению общего самочувствия и здоровья.

Однако наиболее серьезные последствия буллинга наблюдаются у жертв травли. Они могут столкнуться с широким спектром проблем, включая психологические и социальные последствия. Жертвы буллинга могут испытывать тревогу, апатию, чувство одиночества, быть подвержены суицидальным мыслям и иметь трудности в адаптации к обществу. Кроме того, они могут столкнуться с соматическими проблемами, такими как головокружения, боли в животе, энурез, нарушения сна или аппетита. Все это связано с тем, что психологический стресс, вызванный буллингом, оказывает значительное влияние на физическое и эмоциональное благополучие.

Для свидетелей буллинга последствия заключаются в утрате способности к сочувствию, пассивности, привычке к страху, переживании себя как правонарушителя. Если не предпринимаются меры для прекращения буллинга, это может вызвать у свидетелей чувство пассивности и беспомощности. Они могут испытывать страх оказаться на месте жертвы, чувствовать стыд за свое поведение и переживать ощущение небезопасности в окружающей среде. Специалисты отмечают, что свидетели буллинга могут развить посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР) в ситуациях, которые напоминают пережитый ими опыт. Возможны ухудшение общего самочувствия, невозможность адекватно реагировать на триггерные ситуации, тревожность и панические атаки.

Ученые обнаружили, что когда свидетелей буллинга несколько, возникает так называемый «эффект наблюдателя». Это означает, что если группа из нескольких человек наблюдает за протекающей травлей, ответственность за непредоставление помощи ложится на всю группу, а не на отдельных участников. В такой ситуации вероятнее всего, что помощь будет оказана жертве только одним свидетелем, а не несколькими [17].

С развитием технологического прогресса произошло и развитие буллеров. Преследования и методы издевательств стали более изощренными, поскольку теперь стало возможным снимать видео и фотоматериалы, рассылая его по городам и странам. Феномен стал настолько широко распространен, что им всерьез обеспокоились во многих научных сообществах.

Одним из негативных явлений, приобретающим наибольшее распространение, стало формирование агрессивной среды в социальных сетях, а также на сетевых платформах, где

молодое поколение проводит большую часть своего времени. Данная среда порождает такое явление, как травля в цифровой среде, а именно кибербуллинг. И, несмотря на то, что такой вид буллинга распространяется в интернет-пространстве, последствия от него ощущаются в реальной жизни. По данным опроса «Лаборатории Касперского», среди наиболее распространенных последствий кибербуллинга для детей родители отмечали следующие: сильный стресс (55 %), снижение самооценки (45 %), ухудшение успеваемости (40 %), депрессия (40 %), снижение социальной активности (35 %) и бессонница или проблемы со сном (20 %) [9].

Чаще всего с кибербуллингом сталкиваются дети в возрасте 13-15 лет в социальных сетях. Дети получают оскорбительные сообщения, о них пишут неприятные посты, оставляют негативные комментарии под фото. Нередко травлю организуют посторонние люди, но в некоторых случаях дети сталкиваются с агрессией и преследованием со стороны тех, кого знают лично.

Чтобы противостоять кибербуллингу, важно повышать цифровую грамотность среди детей и подростков: рассказывать, как реагировать на неприятные сообщения, какие технические меры можно предпринять, чтобы оградить себя от буллеров, как настроить приватность своих аккаунтов. Однако не менее важно выстраивать доверительные отношения в семье, ведь большую часть негативных последствий от кибербуллинга можно преодолеть, если вовремя оказать ребенку необходимую поддержку.

Буллинг уменьшает мотивацию и стремление детей к получению новых знаний, снижает саму ценность образования. Дети-буллеры отнимают много времени у педагогов, которые вместо донесения школьной программы вынуждены решать проблемы, связанные с поведением и отношениями в классе. Жертвы буллинга не чувствуют себя в безопасности в школе, и в некоторых случаях они даже отказываются ходить в школу или пропускают занятия, не сообщая об этом родителям. Это оказывает негативное влияние не только на их умственное развитие, но также на социальное и личностное развитие. Раньше считалось, что жертвы буллинга испытывают больше проблем в образовательной сфере по сравнению с самими агрессорами, однако на самом деле уровень образования у агрессоров, как правило, ниже, чем у их жертв [17].

Психологические расстройства, выраженные в низкой самооценке, тревоге, панических атаках, неуравновешенности и депрессии, нередко приводят к суицидальным мыслям либо вспышкам неконтролируемого гнева, который выражается в нападении жертв буллинга на учеников в организации образования. Так, в феврале 2023 г. в Петропавловске 9-классник пронес в учебное заведение топор и нож и напал на других детей. Подросток состоял на психиатрическом учете с диагнозом – депрессия. Позднее Прокуратура Северо-Казахстанской области сообщила о выявлении фактов буллинга в отношении данного подростка [11].

Агрессия в школе сейчас широко распространена во всем мире. Именно поэтому в каждой школе стало обязательным наличие психолога. Эти специалисты должны проводить психологическую диагностику учеников, но кроме того, обучать преподавателей, обсуждать с ними методы раннего выявления тревожных сигналов, указывающих на личность потенциального агрессора или возможные вспышки насилия.

Однако, как показывает практика, несмотря на эти сигналы и пристальное внимание школьных психологов, невозможно в полной мере предупредить вспышки насилия, такие как произошла в школе Петропавловска. Именно поэтому необходимо больше внимания уделять индивидуальному подходу к ученикам, знанию черт личности потенциального агрессора и факторов, которые могут вызвать такую агрессию. Такие вспышки могут быть непредсказуемыми, и тут особую роль играет работа школьного психолога. Однако чаще всего на школу в 1000 и более учеников имеется всего один, а максимум два психолога, которые должны корректировать ученический состав с 1 по 11 классы.

При этом на бирже труда достаточно много объявлений о найме на должность школьного психолога с зарплатой около 100-120 тысяч тенге. При такой зарплате в эту

профессию тяжело привлечь по-настоящему хороших и опытных специалистов. Следовательно, необходимо повышать статус таких психологов, так же, как сейчас повышается статус учителей [12].

В последние годы из сообщений отечественных СМИ можно заметить, что количество случаев буллинга и кибербуллинга, как причины суицида среди молодежи, в нашей стране растет. По данным отчета организации Wisevoter, на 20.02.2023 г. по статистике суицида Казахстан занимает 19-е место из 178 стран - 17,6 на 100 тысяч населения [**Error! Reference source not found.**]. При этом в рейтинге стран по продолжительности и защищенности детства по суициду Казахстан занял 50-е место из 180.

По данным международных исследований, подростки решаются на самоубийство из-за равнодушного отношения родителей и педагогов к их проблемам, протестуя таким образом против безразличия и жестокости взрослых. Мощным фактором является система социальных связей ребенка, прежде всего семья. Также одной из наиболее острых предпосылок, активирующих риск суицида, является молодежная субкультура или негативная контркультура.

По данным Комитета по обеспечению качества в сфере образования Министерства просвещения, одна из острейших проблем современного казахстанского общества - проблема аутоагрессивного поведения и суицидов среди детей и подростков. Частота этого явления в детской среде в республике стабильно высокая: 2020 г. – 144 (попытки – 307), 2021 г. – 175 (373), 2022 г. – 155 (309) [2].

Высокий рост суицида в разрезе регионов наблюдается в Жамбылской области - с 3 до 13 случаев, Северо-Казахстанской, где рост случаев составил с 2 до 5, с 6 до 8 - в Костанайской, и в Алматы - с 12 до 16 случаев. Высоким остается уровень суицида в Туркестанской области, где зафиксировано 36 случаев. В этом же регионе отмечается рост попыток суицида, который увеличился с 30 до 46. Такая же ситуация наблюдается в Актюбинской - с 16 до 21 попытки - и в Атырауской областях - с 8 до 14.

Несмотря на широкую исследованность связи буллинга и суицидов зарубежными учеными, все же требуется проведение подобного анализа и на территории Республики Казахстан.

В профилактике буллинга очень важно раннее вмешательство, ребенок не должен остаться один на один с насилием. В Казахстане отсутствует законодательная база, определяющая преследователей и жертв травли. Но на сегодняшний день для поддержки подростков и молодежи, в т.ч. по вопросам буллинга, в нашей стране функционируют МЦЗ, которые предоставляют медицинскую, лечебно-профилактическую помощь, психосоциальные и юридические услуги несовершеннолетним в возрасте от 10 до 18 лет и молодежи в возрасте от 18 до 29 лет по вопросам репродуктивного и психического здоровья [14]. В 2021 г. реализован проект «Разработка и реализация комплекса мер по профилактике интернет-зависимости и азартных игр среди молодежи и детей», направленный на создание неформального сообщества в популярных мессенджерах по профилактике правонарушений в сфере организации и проведения азартных игр, кибербуллинга [15].

В стране в рамках Года детей запущен интернет-ресурс «Bala Qorgau». Так, в школах устанавливаются специальные таблички с QR-кодом и адресом веб-сайта «Bala Qorgau», который создан для того, чтобы школьники всегда могли обратиться за необходимой поддержкой и помощью, чтобы они всегда чувствовали себя защищенными [18]. Просканировав QR-код, школьники попадают на сайт «Bala Qorgau», где они могут задать интересующие их вопросы. Учащиеся и родители также могут анонимно обратиться за помощью или сообщить о противоправных действиях в организациях образования. Вопрос можно задать как открыто, так и анонимно. Обратившимся гарантируется анонимность.

Большинство людей, относят буллинг к образовательному явлению, который заканчивается при получении аттестата, диплома, однако и в мире взрослого человека травля продолжается, модифицируясь под современные реалии. Травлю на рабочем месте кого-либо из сотрудников со стороны коллектива называют моббингом. Задачей преследования

является принуждение сотрудника покинуть рабочее место или подорвать его авторитет и влияние на коллектив. Травля в профессиональной среде, выражена распусканием ложных слухов, сплетен, сфабрикованных обвинениях, что в свою очередь нарушает процесс работы, а также сильно влияет на взаимоотношения внутри коллектива. Сотрудники, оказавшиеся в эпицентре травли, увольняются с работы, что приводит к текучести кадров.

Таким образом, буллинг – явление, которое может коснуться абсолютно каждого. В настоящий момент оно приобретает все большее распространение в связи с появлением новых технологий, а также моделей поведения в обществе. Проявление буллинга необходимо искоренять на начальных этапах, поскольку это крайне отрицательно сказывается на всех его участниках.

Заключение. Подводя итог, можно сделать вывод о том, что сегодня первоочередной задачей является картирование рисков буллинга в образовательных учреждениях Казахстана, т.е. пространственное распределение различных уровней опасности в соответствии с принимаемыми во внимание рисками. В рамках картирования следует провести мониторинг статистики таких случаев, а также оценить системы реагирования и профилактических мер, учитывая все факторы, связанные с жизнью подростков и их доступом к защите от насилия и буллинга в учреждениях.

В Казахстане до сих пор отсутствует государственная программа по борьбе с травлей в школах. Хотя есть предложения о внедрении таких программ, они еще не стали единым стандартом. Также отмечается недостаток ресурсов в школах для реализации таких программ. Однако, важно не только увеличить число школьных психологов (хотя это также необходимо), но и в первую очередь повысить квалификацию администрации школ и учителей, обучая их современным методикам.

Существует серьезная проблема с нехваткой научной и методической литературы, а также финансовых средств (согласно данным Института образования ВШЭ подготовка одного учителя по норвежской методике ОВР стоит \$ 3,9 тыс., и \$ 9,8 тыс. – по американской Positive Action) [16]. Высокие затраты на обучение педагогов играют негативную роль, но и сопротивление обучаемых, которые ссылаются на высокую нагрузку и стереотипы относительно задач педагога в школе, не способствует улучшению ситуации.

Уже сегодня необходимо внедрять в практику образовательных учреждений механизмы и методики, которые должны стать препятствием для продолжающегося роста фактов насилия, буллинга и кибербуллинга в отношении несовершеннолетних. Также требуется разработка этических норм и правил, принятых СМИ, которые обозначат недопустимость размещения клеветнической или любой другой информации, наносящей вред детям, последствиями которой может быть унижение достоинства ребенка или суицид. Необходимо проведение глубинных социологических исследований в области профилактики и предотвращения насилия, буллинга в разной подростковой

среде (школа, интернат, закрытое учреждение образования для детей с ограниченными возможностями, с девиантным поведением и др.).

Список использованных источников

1. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. № 235-V (ред. от 01.04.2023 г.) // Ведомости Парламента РК. 2014. № 18-II (2667-II). Ст. 92.

2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2023 г. № 748 «Об утверждении Комплексного плана по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы» // ИПС НПА РК «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748> (дата обращения: 31.10.2023).

3. Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 21 декабря 2022 г. № 506 «Об утверждении Правил профилактики травли (буллинга) ребенка» (ред. от 29.06.2023) // ИПС НПА РК «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031180> (дата обращения: 31.10.2023).

4. Альжан А.Б., Жемпиисов Н.Ш. Противодействие буллингу среди несовершеннолетних в организациях образования в Республике Казахстан: учебно-практическое пособие. – Косшы, 2021. – 62с.
5. Буллинг в Казахстане: статистика, законодательство и самые громкие инциденты // Liter.kz. URL: <https://liter.kz/bulling-v-kazakhstan-statistika-zakonodatelstvo-i-samy-gromkie-intsidenty-1667380309/> (дата обращения: 31.10.2023).
6. Гапонов А.В., Скорченко Ю.А. Моббинг, буллинг: причины, проявления, последствия // Психология человека и общества. – 2022. – № 5 (46). – С. 18-26.
7. Гудзовская А.А., Манухина А.М., Проскурина А.А. Школьный буллинг как отражение развития группового субъекта деятельности // Социальные явления. – 2017. – № 1 (7). – С. 41-49.
8. Истомина Е.А., Михайлова Н.Ф. Долгосрочные последствия у участников буллинга // Ананьевские чтения – 2022. 60 лет социальной психологии в СПбГУ: от истоков – к новым достижениям и инновациям: сб. материалов международной научной конференции. – СПб., 2022. – С. 609-610.
9. Кибербуллинг: последствия в реальной жизни // Лаборатория Касперского. URL: <https://csr.kaspersky.com/education/school.html> (дата обращения: 31.10.2023).
10. Кривцова С.В. Буллинг в классе. Как избежать беды?: пособие для родителей. – М.: ООО «Русское слово – учебник», 2018. – 48 с.
11. Нападение в школе Петропавловска: выявлены факты буллинга // Arbat Media. URL: <https://arbatmedia.kz/vaznoe-v-kazakhstan-napadenie-v-skole-petro-pavlovsk-v-skole-byli-fakty-bullinga-6997> (дата обращения: 31.10.2023).
12. Нападение в школе Петропавловска: психологи рассказали о возможных причинах // Tengri News. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/napadenie-shkole-petro-pavlovsk-psihologi-rasskazali-491078/ (дата обращения: 31.10.2023).
13. Не идеален, но необходим: юрист оценил НПА о профилактике буллинга среди несовершеннолетних // Liter.kz. URL: <https://liter.kz/ne-idealno-no-neobkhodim-iurist-otsenil-novy-npa-o-profilaktike-bullinga-sredi-nesovershennoletnikh-1661231341/> (дата обращения: 31.10.2023).
14. О деятельности молодежных центров здоровья // НЦОЗ Министерства здоровья РК. URL: <https://hls.kz/gumolozhnyy-tsentr-zdorovya> (дата обращения: 31.10.2023).
15. Разработка и реализация комплекса мер по профилактике интернет-зависимости и азартных игр среди молодежи и детей // НАО «Центр поддержки гражданских инициатив». URL: <https://cisc.kz/ru/projects/razrabotka-i-realizatsiya-kompleksa-mer-po-profilaktike-internet-zavisimosti-i-azartnyh-igr-sredi-molodezhi-i-detej> (дата обращения: 31.10.2023).
16. Сейдахметова С. С широко закрытыми глазами // Forbes Kazakhstan. URL: https://forbes.kz/process/s_shiroko_zakrytyimi_glazami_1/ (дата обращения: 31.10.2023).
17. Швецова Т.В. Профилактика буллинга и его последствий в образовательной среде // Рахимовские чтения – 2021: сб. материалов международной научно-практической конференции. – Уфа, 2021. – С. 427-431.
18. Bala Qorgau // Официальный сайт. URL: <https://bala.gov.kz/> (дата обращения: 31.10.2023).
19. Klein J. The bully society: school shootings and the crisis of bullying in America's schools. – NY: New York University Press, 2012. – 318 p.
20. Klomek A.B., Marrocco F., Kleinman M., Schonfeld I.S., Gould M.S. Bullying, depression, and suicidality in adolescents // J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. – 2007. – № 46 (1). – P. 40-49.
21. Nakamoto J., Schwartz D. Is peer victimization associated with academic achievement? A meta-analytic review // Social Development. – 2010. – № 9 (2). – P. 221-242.
22. Peng Z., Klomek A.B., Li L., Su X., Sillanmäki L., Chudal R., Sourander A. Associations between Chinese adolescents subjected to traditional and cyber bullying and suicidal ideation, self-harm and suicide attempts // BMC Psychiatry. – 2019. – № 19(1). – P. 324.
23. Sourander A., Ronning J., Brunstein-Klomek A., Gyllenberg D., Kumpulainen K., Niemela S., Helenius H., Sillanmaki L., Ristkari T., Tamminen T., Moilanen I., Piha J., Almqvist F. Childhood bullying behavior and later psychiatric hospital and psychopharmacologic treatment: findings from the Finnish 1981 birth cohort study // Archives of General Psychiatry. – 2009. – № 66 (9). – P. 1005-1012.
24. Suicide Rates by Country // Wisevoter. URL: <https://wisevoter.com/country-rankings/suicide-rates-by-country/#kazakhstan> (дата обращения: 31.10.2023).

Сведения об авторе

Елеусизова Г.К. – докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, магистр юридических наук, майор полиции.

Елеусизова Г.К. – 1 курс докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры, Қазақстан Республикасы ІІМ Қостанай академиясы. Ш. Қабылбаева.

Yeleusizova G.K. - doctoral student, Master of Laws, Police Major, Kostanai Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabybayev.

M. T. Koilybaev¹

¹ Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

METHODOLOGICAL FEATURES OF THE STUDY ORGANIZED CRIME PHENOMENON

In the article, the author considers some aspects of criminological research of organized crime. The historical stages of countering organized crime and its features at the present stage are revealed. The opinions of foreign and domestic scientists on the phenomenon of organized crime are studied. The author has developed his own approaches to the interpretation of the concept of organized crime. The methodological features of the study of organized crime in different periods have been established. Conclusions are drawn about the need to correctly establish the object of study in order to achieve the goals of scientific understanding.

Keywords: criminology, organized crime, banditry, criminal law, crime prevention, national security, public danger.

Ұйымдасқан қылмыстылық құбылысын зерттеудің әдістемелік ерекшеліктері

Мақалада автор ұйымдасқан қылмыстың криминологиялық зерттеулерінің кейбір аспектілерін қарастырады. Ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тарихи кезеңдері және оның қазіргі кезеңдегі ерекшеліктері ашылды. Ұйымдасқан қылмыс феноменінің шетелдік және отандық ғалымдарының пікірлері зерттелді. Автор ұйымдасқан қылмыс ұғымын түсіндірудің жеке тәсілдерін әзірледі. Әр түрлі кезеңдердегі ұйымдасқан қылмыстылықты зерттеудің әдіснамалық ерекшеліктері белгіленді. Ғылыми түсіну мақсатына жету үшін зерттеу объектісін дұрыс орнату қажеттігі туралы қорытындылар жасалады.

Түйін сөздер: криминология, ұйымдасқан қылмыстылық, бандитизм, қылмыстық заң, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл, ұлттық қауіпсіздік, қоғамдық қауіптілік.

Методологические особенности исследования феномена организованной преступности

В статье автором рассматриваются некоторые аспекты криминологических исследований организованной преступности. Раскрыты исторические этапы противодействия организованной преступности и его особенности на современном этапе. Изучены мнения зарубежных и отечественных ученых феномена организованной преступности. Автором разработаны собственные подходы к трактованию понятия организованной преступности. Установлены методологические особенности исследования организованной преступности в различные периоды. Сделаны выводы о необходимости правильного установления объекта исследования для достижения целей научного осмысления.

Ключевые слова: криминология, организованная преступность, бандитизм, уголовный закон, противодействие преступности, национальная безопасность, общественная опасность.

Introduction. The study of organized crime in the former USSR began already in the 1970s, when for the first time after a long and forced silence of legal scholars, caused by the prohibition of the policy pursued in the country about the impossibility of the existence of organized crime in the

conditions of the socialist development of the state, the concept of "organized crime" began to be used.

More substantive research into the problems of organized crime began in the mid-1980s. The practical specialization of the fight against organized forms of crime, the provision of this fight in organizational and legal aspects occur even later - only from the end of the 1980s. [1, p.78]

In relation to the present in Kazakhstan, the problems of organized crime are studied by subordinate educational institutions and specialized institutions of law enforcement agencies.

The accumulated experience of research work by scientists from near and far abroad countries, as well as Kazakhstan, indicates differences in the content and forms of organized crime. Thus, each state has its own characteristics of organized crime associated with the specific social system in which it operates.

In the Republic of Kazakhstan, since the acquisition of sovereignty, much attention has been paid to the problems of combating organized crime. Thus, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 1992 "On measures to strengthen the fight against organized forms of crime and corruption" was of great importance in organizing the fight against organized crime [2].

According to this Decree, in order to strengthen the fight against organized crime, prevent and combat corruption, historic decisions were taken that made a significant contribution to combating organized crime. Thus, the interregional department for combating organized crime was transformed into the Main Department for Combating Organized Crime and Corruption of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, with the task of identifying, suppressing and investigating the activities of organized criminal communities.

The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 1995, having the force of law No. 2122, which for the first time introduced criminal liability for organizing or leading a criminal group or criminal community, participation in a criminal community, was also of historical importance.

The structure of organized crime was first mentioned at the official level in the speech of the President of the Republic of Kazakhstan at a meeting on the fight against crime and corruption held on April 19, 2000, where Nazarbayev N.A., giving an assessment of the criminal situation in the country, noted that everywhere there is revival of criminal traditions and customs, professionalization and specialization of the underworld. The criminal business becomes the main source of income for individual citizens. Thieves in law appeared, distributing spheres of influence between criminal gangs. The drug trade is flourishing, alcohol smuggling, trade in stolen cars, prostitution have become commonplace. And all this is done not by scattered groups, but by well-organized criminal communities with "roofs" in law enforcement agencies [3].

Discussion. As the results of research by foreign scientists show, each state has its own peculiarities of understanding organized crime, which are associated with a specific social system in which it operates.

According to the Russian scientist S.M. Inshakova, organized crime is a relatively new object of study for domestic criminology. One wording is impossible to define the numerous types of organized crime formed by various factors, including ethnic, economic. However, in general, this phenomenon can be characterized as complex criminal activities carried out on a large scale by organizations and other groups with an internal structure that receive financial profit and gain power through the creation and exploitation of markets for illegal goods and services [4, p.151].

Speaking about the established approaches to the study of organized crime, we can note the generally accepted and established characteristics of this type of crime.

This is, first of all, the classification of organized crime as a source of increased public danger. The second generally accepted understanding of organized crime is its quantitative indicator, since this type of crime cannot be committed by one specific person. There must be a group of people present. The third generally accepted understanding of organized crime is that this phenomenon cannot exist without a high organization of labor of its participants. The fourth determinant of organized crime is the presence of a specific goal of this association, as a rule, subordinated to the ex-

traction of certain benefits and advantages. The fifth sign of organized crime generally recognized by all scientists is its latency, caused by a high degree of conspiracy or legalization of its activities. The sixth provision, which is difficult to dispute and with which most researchers agree, is the insufficient knowledge of organized crime.

However, with good reason today it can be argued that it is organized crime that poses an increased danger to the stable development of the economy and the security of society and the state and is the object of independent research.

According to the famous scientist V.V. Lunev, the concept of "organization in crime" is broader than the concept of "organized crime". In his opinion, it can hardly be argued that organized crime is the highest level of criminal formation. Organization is one of the most important features of the considered type of criminal activity. It is very important to find its exact criterion, which would make it possible to distinguish the criminal community of organized criminals from other groups that commit crimes by prior conspiracy [5, p.24-25].

As a result of the above problems in the study of organized crime in science, there is no single generally accepted approach to understanding the essence of this phenomenon.

The problem is that, agreeing with the opinion of T.K. Akimzhanov, the concept of organized crime is blurred from simple complicity (criminal group) to the most complex one, called a criminal community (organization) [6, p.12].

Another Russian researcher E.O. Alaukhanov points out that "organized crime is a special kind of criminal phenomenon that has extreme danger, a high ability for self-determination and purposeful change in the social environment in its own interests.

At the same time, it itself changes in accordance with the conditions in which it has to function. Therefore, the fight against this crime should be based on a comprehensive analysis of its characteristics in specific temporal and spatial conditions" [7, p.12].

Due to the vagueness of the object and insufficient knowledge, when considering organized crime, various images are given to it, all kinds of interpretations are given that overestimate the omnipotence and permissiveness of this phenomenon, which contributes to the formation of public opinion about the impossibility of counteracting the considered negative social phenomenon. For example, organized crime is compared with a state within a state [8], since it relies in its activities on state institutions of power and completely legalizes and legitimizes its work. Sometimes it is compared with a cancerous tumor, bearing in mind that it, like a deadly disease, leads to the degradation of the social organism, and that society has not found effective measures to get rid of it.

Consideration of modern approaches to the definition of the concept and features of organized crime, as well as the state of scientific development of the problem, allows us to conclude that it is necessary to use a special methodology and methodology for studying organized crime, different from the study of ordinary crime. Because the conventional methodology and methodology used to study organized crime does not give the desired results.

The need to use a special methodology and methodology for the study of organized crime, different from the study of general crime, is caused by the content of organized crime itself. So, for example, according to many researchers and scientists, organized crime is latent in nature, associated with a high conspiracy of illegal activities, as well as full or partial legalization of their criminal activities [9].

The methodology of the study of organized crime can be represented as a set of cognition methods used in the study of crime in general, including a certain set of specific research methods necessary for the study of organized crime as an independent and integral part of general crime.

The leading Kazakh criminologist E.I. Kairzhanov, revealing the content and significance of the method, that without the use of a certain method it is impossible to solve any scientific and practical problems [10, p.243].

The research methodology involves the doctrine of the scientific method of cognition: the principles and methods of organization and practical activities; "a set of methods used in any science, or a system of principles of scientific research, which determines to what extent the collected facts can serve and correspond to the objective value [11, p.24].

Noteworthy is the opinion of Russian scientists that the methodology of criminological research, like any other, depends on the subject and object of research, the tasks facing the researcher. It is quite obvious that the method of studying a person cannot be identical to the method of studying inanimate nature, and the method of studying society differs from the method of studying a person [12, p.36].

With regard to organized crime, an important condition for its study is the correct definition of the object and subject of research.

Let us turn to the understanding of this type of crime.

According to V.B. Kulik, organized crime as a phenomenon can be assessed and even measured in certain quantitative and qualitative indicators, which is very important for understanding the essence of this phenomenon, identifying its internal relationships, dependence on external factors. Without an objective assessment of the scale of organized crime, it is impossible to adequately prepare for the fight against it and develop appropriate measures to effectively influence it [13, p.7].

Another well-known criminologist G.M. Minkovsky, using the features of organized crime, defines it as a type of crime, a systemically related set of crimes committed by members of stable, hierarchized, systematically operating criminal structures (groups, communities, associations), whose activities are directly or indirectly mutually reinforced or coordinated, being aimed at extracting the maximum profit from the criminal business in a certain territory or in a certain area taken under control [14, p.347].

Thus, when studying organized crime, the object of study may include the following constituent elements.

The first element is crimes recorded by law enforcement agencies, committed in a particular region by organized criminal groups or with their participation. In our case, we are talking only about qualified complicity, provided for in part 3 of Art. 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [15].

The second element is various types of crimes committed by organized groups at the regional level (organized crime in the economic sphere [16], latent crimes committed by organized criminal groups that are out of registration).

The third element of the object of study is the criminal and non-criminal activities of organized criminal groups.

The fourth element of the object of study of organized crime is the organized group itself that commits crimes.

The fifth element of the object of study includes the causes and conditions that contribute to the commission of crimes, as well as the creation and functioning of organized criminal groups.

The definition of the object, and hence the completeness of the study, is influenced by the signs of organized crime that are inherent in it and characterize its increased social danger.

The definition of the object of research is also difficult because the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan lacks a definition of organized crime itself.

In accordance with this goal, it is possible to formulate the objectives of the study:

- establishing the general criminological characteristics of organized crime as an object of scientific research, its genesis and reproduction in modern conditions, the specifics of the formation and activities of criminal associations;
- to show the role and place of corruption in the system of reproduction of organized crime;
- study of the causes and conditions of crimes committed by organized criminal groups;
- consider the legislative and design features of the signs of organized crime at the regional level, regulated by law and its compliance and inconsistency with existing law enforcement practice;
- to analyze modern methods of prevention of organized crime;
- assess the role and place of local and republican law enforcement agencies in the fight against organized crime and its prevention;
- to analyze and evaluate the peculiarities of interaction between law enforcement agencies in the fight against organized crime;

- to show the role and importance of international experience in the fight against organized crime and its prevention.

Organized crime acts as an integral part of the overall structure of organized crime, whose activities are considered within a particular region or sector of the economy.

The implementation of the organized crime research methodology can take place in a research program, that is, a working document explaining the order and sequence of the research being conducted.

The well-known scientist V.N. Kudryavtsev noted that the confrontation between the state and its institutions and crime led to the creation of a certain structure of law enforcement agencies and the formation of a number of principles for their activities. Their structure is characterized, even with the separation of powers, by a significant degree of centralization (and coordination), similar in terms of training methods, constant budgetary funding, interconnected information support, etc. But the most important thing, it seems, is the formation of state policy in the field of combating crime. It consisted of a number of strategies used at different times, for different purposes and under different circumstances [16, p.26].

Organized crime is no exception in this regard. When choosing the forms and methods of combating organized crime, one should take into account the peculiarity of organized crime, which was described by the famous Russian criminologist I. Dolgova, as the desire to rely on the institutions of the state and society, to use them for their own purposes [17, p.56]. At the same time, she notes that criminal activity is closely intertwined with legal entrepreneurship, other permissible and even encouraged by society activities, which creates difficulties in isolating the actual activities of these organizations and responding to it without causing discontent among part of the population. There is also a careful conspiracy, anticipation of the legislator and the skillful use of his miscalculations, active prevention of unwanted legal decisions [17, p.56].

Conclusions. In relation to our reality, when adopting the new criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in 2014, the problem of organized crime was given sufficient attention.

Firstly, in paragraphs 23), 24), 25), 31), 33), 34), 35), 36) of Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the concept of basic concepts relating to organized crime was enshrined [15].

Secondly, a new form of complicity was proposed as a criminal group, which combines all possible forms of group criminal complex complicity, where it is fixed that a criminal group is an organized group, a criminal organization, a criminal community, a transnational organized group, a transnational criminal organization, a transnational criminal community, terrorist group, extremist group, gang, illegal paramilitary formation [15].

Thus, the methodology of the study of organized crime is the main and necessary component of the knowledge of organized crime. Without adhering to the methodology it is difficult to establish the true nature of organized crime.

At the same time, of course, we do not claim the exclusivity of our judgments, but only make an attempt to study organized crime in a different aspect, which allows us to look at the problem of organized crime in a slightly different way.

As Saitbekov A.M. in the study of problems and the development of effective measures to combat corruption crime "The current illegal situation that threatens the national security and economic development of our country cannot last forever." [18, p. 49]. This judgment is fully applicable to the study of the legal phenomenon of organized crime. The correct definition of the object of study is one of the most important problematic issues in the study of organized crime. In our opinion, his decision will clarify the understanding of the essence of organized crime and the scientific and theoretical development of countermeasures.

List of sources used

1. Dolgova A.I. Criminology. Studies for universities / A.I. Dolgova. - Publishing house of the NORM-INFRA - M group, 1997. - 856 p.

2. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 1992 "On measures to strengthen the fight against organized forms of crime and corruption" // http://adilet.zan.kz/rus/docs/U920000684_

3. Speech by the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at a meeting on combating crime and corruption (April 19, 2000) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30097705

4. Criminology: A textbook for university students / A.V.Bokov, S.A. Solodovnikov, E.A. Antonyan, etc. / Edited by prof. S.M.Inshakov. - M., 2005. - 224 p.

5. Organized crime / Edited by A.I. Dolgova, S.V. Dyakov. - M., 1989. - 352 p.

6. Akimzhanov, T., Tleukhan, L.N.R., Smatlayev, L.N.B., Kairzhanova, S., Irubayeva, A. Theoretical and legal basis of conception of organized crime in modern era (2017) Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 20 (3) // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85041546197&partnerID=40&md5=881444192ad46552c989a2f65f14aaf2>

7. Alaukhanov E.O. Organized crime in the Republic of Kazakhstan: social and procedural-legal aspects. A study guide. - Almaty: NURPRESS Publishing House, 2012. - 150 p.

8. Sergi, A. National Security vs Criminal law. Perspectives, Doubts and Concerns on the Criminalisation of Organised Crime in England and Wales (2016) European Journal on Criminal Policy and Research, 22 (4), pp. 713-729. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84957587302&doi=10.1007%2fs10610-016-9304-3&partnerID=40&md5=>

DOI: 10.1007/s10610-016-9304-3

9. Ward, G. The slow violence of state organized race crime (2015) Theoretical Criminology, 19 (3), pp. 299-314. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84938239296&doi=10.1177%2f1362480614550119&partnerID=40&md5=>

DOI: 10.1177/1362480614550119

10. Kairzhanov E.I. Criminology. General part: Textbook for law schools. - Almaty, 2000. - 296 p.

11. Yadov V.A. Sociological research: methodology, program, methods / V. A. Yadov; Ed. V. N. Ivanov; Academy of Sciences of the USSR, Institute of Sociology. research. - M. : Nauka, 1987. - 245 p.

12. Textbook for universities / Under the general editorship of Doctor of Law, Professor A. I. Dolgova. - M.: Publishing house NORMA (Publishing group NORMA– INFRA - M), 2001. - 784 p.

13. Kulik V.B. Organized crime as a social and legal phenomenon: studies. the manual / V.B. Kulik ; Russian Academy of Sciences. education, Moscow. psychol.-social. in-T. - Moscow : MPSI ; Voronezh : NPO MODEK, 2005 (FSUE IP firm Voronezh). - 239 p.

14. Criminology: Textbook / Ed. Kuznetsova N.F. and Minkovsky G.M. - M., 1998. - 566 p.

15. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: A practical guide. - Almaty: "Norma-K Publishing House, 2018. - 244 p.

16. Akimzhanov T.K., Sarsembayev A.B. Economic security in Kazakhstan (criminological and criminal law aspects): Monograph. - Kostanay, 2009. - 120 p.

17. Dolgova A.I. Criminology. - M, 1997. - 856 p.

18. Saitbekov A.M. Topical issues of combating corruption in the system of state bodies of the Republic of Kazakhstan // Scientific proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov. – 2021. – №3 (68). – P.45-50.

Information about the author

Koilybaev M.T. - Deputy Head of the Department of Physical Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police lieutenant colonel.

Койлыбаев М.Т. - заместитель начальника кафедры физической подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, подполковник полиции.

Қойлыбаев М.Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының дене шынықтыру даярлығы кафедрасы бастығының орынбасары, полиция подполковнигі.

С.Д. Данияров¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ СУБЪЕКТА КОРРУПЦИОННОГО И ДОЛЖНОСТНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

В статье рассмотрены понятие и особенности субъекта коррупционного и должностного уголовного правонарушения. Проведен анализ национального законодательства, регламентирующего понятие должностного лица; лица, уполномоченного на выполнение государственных функций; лица, исполняющего управленческие функции в государственной организации или субъекте квазигосударственного сектора; лица, постоянно, временно либо по специальному полномочию исполняющее организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в указанных организациях; лица, находящегося на государственной службе и др.

Ключевые слова: субъект преступления, личность преступника, должностное лицо, государственный служащий, управленческие функции.

Сыбайлас жемқорлық және лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің түсінігі туралы мәселеге

Мақалада сыбайлас жемқорлық және лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің түсінігі мен ерекшеліктері қарастырылған. Лауазымды адамның; мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның; мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектінде басқару функцияларын орындайтын адамның; көрсетілген ұйымдарда ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды тұрақты, уақытша не арнайы өкілеттік бойынша орындайтын адамның; мемлекеттік қызметтегі және басқа да қызметтегі адамның ұғымын регламенттейтін ұлттық заңнамаға талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: қылмыс субъектісі, қылмыскердің жеке басы, лауазымды тұлға, мемлекеттік қызметші, басқару функциялары.

On the issue of the concept of the subject of corruption and official criminal offense

The article considers the concept and features of the subject of corruption and official criminal offense. The analysis of national legislation regulating the concept of an official; a person authorized to perform state functions; a person performing managerial functions in a state organization or a quasi-public sector entity; a person permanently, temporarily or by special authority performing organizational and administrative or administrative functions in these organizations; a person in public service and others .

Keywords: the subject of the crime, the identity of the criminal, official, civil servant, managerial functions.

Введение. Деятельность правоохранительных органов предусматривает выявление, пресечение, предупреждение коррупционных правонарушений и привлечение к ответственности лиц, виновных в их совершении.

В целях обеспечения указанных функций правоохранительных органов в практической работе необходимо четко определить субъект коррупционного и должностного уголовного правонарушения.

По мнению Б.В. Волженкина, "коррупция - это социальное явление, заключающееся в разложении власти, когда государственные служащие и иные лица, уполномоченные на выполнение государственных функций, используют свое служебное положение, статус и авторитет занимаемой должности в корыстных целях для личного обогащения или в групповых интересах" [1].

Распространение коррупции в государственных институтах является основанием для поиска эффективных способов использования мер уголовно-правового воздействия на распространение коррупции. Согласно Закона РК "О противодействии коррупции" от 18 ноября 2015 года [2] за правонарушения, связанные с коррупцией, несут ответственность лица, уполномоченные на выполнение государственных функций, и лица, приравненные к ним.

К лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, относятся:

- 1) все государственные служащие в соответствии с законодательством Республики Казахстан о государственной службе;
- 2) должностные лица правоохранительных органов и специальных служб.

Для определения криминологических признаков у субъекта преступления необходимо обратить внимание на структуру личности преступника. Структура личности преступника характеризуется множеством социально значимых качеств, появляющихся при различных взаимоотношениях с другими людьми.

Согласно пункту 3 статьи 1 указанного закона, к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, приравниваются:

- 1) лица, избранные в органы местного самоуправления;
- 2) граждане, зарегистрированные в установленном законом порядке в качестве кандидатов в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан и маслихатов, а также в члены выборных органов местного самоуправления;
- 3) служащие, постоянно или временно работающие в органах местного самоуправления, оплата труда которых производится из средств государственного бюджета Республики Казахстан;
- 4) лица, исполняющие управленческие функции в государственных организациях и организациях, в уставном капитале которых доля государства составляет более тридцати процентов [2].

Таким образом, в качестве субъекта коррупционного и должностного преступления признается физическое лицо. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях признает юридических лиц в качестве субъекта административных правонарушений. Вопрос о том, кто относится к лицам, уполномоченным осуществлять государственные функции, остается традиционным, потому что при решении этого вопроса возникают трудности.

Основная часть. На сегодняшний день проблема правового регулирования государственной службы является одной из самых важных задач, стоящих перед казахстанским законодательством. Основные критерии, определяющие статус лиц, осуществляющих государственные функции, разработаны на государственном уровне и опубликованы в средствах массовой информации. Согласно этому Закону Республики Казахстан «О государственной службе» должностное лицо - лицо, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющее функции представителя власти либо выполняющее организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в государственных органах [3].

Согласно Уголовному Кодексу Республики Казахстан, должностными лицами признаются лица, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющие функции представителя власти либо выполняющие организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в государственных органах, органах местного

самоуправления, а также в Вооруженных Силах Республики Казахстан, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан [4]. Такое аналогичное понятие существует в статье 1 Закона РК "О государственной службе", в нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан №8 от 27 ноября 2015 года " О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений " [5].

Другими словами, государственные служащие осуществляют деятельность в определенной должности. К лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, приравниваются:

- 1) лица, избранные в органы местного самоуправления;
- 2) граждане, зарегистрированные в установленном законом порядке в качестве кандидатов в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан и маслихатов, а также в члены выборных органов местного самоуправления;
- 3) служащие, постоянно или временно работающие в органах местного самоуправления, оплата труда которых производится из средств государственного бюджета Республики Казахстан
- 4) лица, исполняющие управленческие функции в государственных организациях и организациях, в уставном капитале которых доля государства составляет более пятидесяти процентов, в том числе в национальных управляющих холдингах, национальных холдингах, национальных компаниях, национальных институтах развития, акционером которых является государство, их дочерних организациях, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат им, а также юридических лицах, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежит указанным дочерним организациям.

Вопрос конкретного определения субъекта коррупционного и должностного преступления имеет теоретическую, а также практическую значимость. Анализ судебной и следственной практики по указанным делам выявило приостановление множества дел и сокращение ведения уголовных процессов по уголовным делам по причине неправильного определения субъекта преступления.

Понятие "должностное лицо" дано в различных нормативно-правовых актах: Уголовном Кодексе РК, Налоговом Кодексе РК, Кодексе РК об административных правонарушениях, Законе РК "О противодействии коррупции", Законе РК "О государственной службе". Данные в них термины имеют некоторые различия между собой.

Термины "должностное лицо" и "лицо, уполномоченное осуществлять государственные функции", данные в статье 3 Закона РК "О противодействии коррупции", не следует сопоставлять. Понятие "лицо, уполномоченное осуществлять государственные функции" используется только лишь при классификации коррупционных и должностных правонарушений, а также в мерах предотвращения проявлений коррупции. При классификации преступлений это понятие нельзя использовать.

Заключение о признании служащего государственного органа представителем власти осуществляется после определения его полномочий в ведомственных нормативных актах, законах, правилах, регулирующих обязанности и права служащих государственных органов и служб, комитетов, департаментов.

Конечно, и представитель власти, и лицо, осуществляющее организационно-административную или административно-хозяйственную деятельность выполняют полезные функции с точки зрения закона, однако относятся к разным категориям граждан и организаций. Мы согласны с мнением И.Ш. Борчашвили о том, что понятие "лицо, уполномоченное осуществлять государственные функции" используется только лишь при классификации коррупционных и должностных правонарушений, а также в мерах предотвращения проявлений коррупции. При классификации преступлений это понятие нельзя использовать [6].

Должностное лицо, выполняющее организационно-распорядительную деятельность, управляет работой организации, учреждения, предприятия, подбирает кадры, руководит

работой подчиненных, планирует и обеспечивает выполнение плана [7]. Например, руководители департаментов, управлений, министерств, служб, местных исполнительных органов, государственных органов и Вооруженных сил РК имеют такие полномочия.

Должностное лицо, осуществляющее хозяйственно-административную деятельность в государственных органах, местных исполнительных органах, соответствующих учреждениях и военных формированиях, осуществляет полномочия по использованию и контролю имущества, совершению сделок с ним, ответственному хранению. К таким лицам относят ответственных за хранение материальных ценностей.

Для определения отношения служащего государственного органа, местного органа управления или военной службы к должностному лицу достаточно одно полномочие в его компетенции: осуществление организационно-административной или административно-хозяйственной деятельности, либо наличие полномочий представителя власти.

Обозначенное законом понятие "должностное лицо" строго ограничивает список лиц, привлекаемых к ответственности за должностные преступления. Рассматривается привлечение к ответственности должностных лиц, относящихся к государственным органам и органам местного самоуправления, Вооруженным силам РК, военным формированиям Республики Казахстан.

Тем не менее, при определении понятия "должностное лицо" замечаются различные взгляды, поэтому преступления классифицируются ошибочно и применяется незаконное наказание.

Отличие государственного органа от других организаций:

- 1) форма организации (государственное учреждение);
- 2) компетентность (осуществление государственного управления и государственного контроля);
- 3) способ финансирования (государственный бюджет).

Помимо указанных субъектов коррупционных и должностных преступлений к субъектам таких преступлений относятся "физические и юридические лица, предоставляющие противоправно имущественные блага и преимущества". В связи с этим, возникает вопрос приравнивания юридических лиц к субъектам коррупционных преступлений.

Как указано выше, понятие коррупции как негативного социального явления дано в Законе РК "О противодействии коррупции". Этот Закон определяет коррупцию как "не предусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей либо иное использование ими своих полномочий для получения имущественной выгоды [8]. Конечно, субъекты преступлений, связанных с коррупцией, должны иметь четко определенные признаки. Изучение судебных и следственных материалов выявило несформированность практики определения списка лиц, относящихся к таким субъектам.

Согласно нормативному постановлению Верховного суда Республики Казахстан №8 "О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений" от 27.11.2015 г. "субъектами преступлений, связанных с коррупцией, являются должностные лица государственных органов, органов местного самоуправления, Вооруженных Сил и других воинских формирований и войск республики, а также лица, занимающие ответственную государственную должность". А также, "к числу субъектов преступлений, связанных с коррупцией, относятся также физические лица, в целях подкупа указанных должностных лиц противоправно предоставляющих им имущественные блага и преимущества" [5].

Заключение. Таким образом, субъекты преступлений можно разделить на три группы:

- 1) должностные лица;

- 2) лица, уполномоченные на осуществление государственных функций;
- 3) физические лица, противоправно предоставляющие имущественные блага и преимущества. Из-за особенности проведения уголовного процесса, привлечение депутатов, судей и прокуроров к ответственности будет сложным.

Также отметим следующее. Во-первых, коррупция является особым признаком деятельности субъекта преступления. Во-вторых, по статистическим данным, среди лиц, привлеченных к ответственности за коррупционные и должностные преступления, треть составляют лица, занимающие управленческие должности.

Криминологическую характеристику дополняет уровень образования - 70% субъектов коррупционных и должностных преступлений имеют высшее образование.

По статистическим показателям коррупционные преступники и среднестатистические преступники в республике не имеют разницы в возрасте (между 35 и 40 годами) и по половым признакам. Конечно, в отличие от других преступников, лиц с высшим образованием больше. Психологический признак - стабильность корыстных намерений, то есть постоянная психологическая готовность совершить преступление, связанное с получением незаконной выгоды [9]. Улучшение материального положения преступника имеет элементы безответственности и корыстолюбия, стяжательства.

Участие каждого гражданина в совершенствовании казахстанского законодательства в борьбе с коррупцией, осуществлении государственных мер, направленных на снижение уровня коррупционных и должностных правонарушений - одно из основных направлений в построении правового государства.

Значимость проведения предупредительно-профилактических работ по уничтожению фактов коррупции имеет огромное значение. В связи с этим, причины и обстоятельства, способствующие совершению коррупционных преступлений, отрицательно влияющих на состояние законодательства республики, не должны оставаться незамеченными.

Судам надлежит обращать внимание на то, что коррупционные преступления существенно вредят охраняемым законом интересам и правам граждан, организаций, государства и общества. Поэтому правильное и своевременное рассмотрение дел по преступлениям этой группы является одним из обязательных условий обеспечения их правовой защиты.

Список использованных источников

1. Волженкин Б.В. Коррупция и уголовный закон //Правоведение, 1991. - №6. - С. 20.
2. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года "О противодействии коррупции" // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>
3. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года «О государственной службе» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
5. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан №8 от 27 ноября 2015 года " О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений " // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000008S>
6. Борчашвили И.Ш. Преступления против интересов государственной службы: проблемы и перспективы. Правовое развитие Казахстана за десять лет государственной независимости. - Алматы, 2001. - С. 198.
7. Егорова Н.А. Проблемы борьбы с экономической преступностью в Казахстане. Алматы// Жеты Жаргы. - Алматы, 1999. - С. 175.
8. Tolegen M.A., Seriev B.A. Issues of State Organs Social Organizations and mass media Interaction in Struggle Against Crime in the Republic of Kazakhstan // Middle-East Journal of scientific Research 12(9): 2012. – PP.1306-1312.
9. Абдрахманов С.З. Субъект коррупционных преступлений (уголовно-правовые и криминологические аспекты): Автореф. канд. юрид. наук. - Караганда, 2002. - 11 с.

Сведения об авторе

Данияров С.Д. – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Daniyarov S.D. – Doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Данияров С.Д. – әл-Фараби атындағы ҚазҰ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ М. ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ЭОЖ индексі (эмбебап ондық жіктеу).

3. ГТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтіндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен ресімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өңдеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заңғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-ro-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні.: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-і бас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеу және қосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ИМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. – 266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗЖРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

**ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ
«УЧЕННЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ИМЕНИ М. ЕСБУЛАТОВА»**

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylumi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086